Zoltán Rostás

Parcurs întrerupt
Discipoli din anii ’30 ai Școlii gustiene

Coperta 1: Desen de Lena Constante
(Revista de Sociologie Românească anul I, nr. 11, 1936)

Redactor: Eugenia Petre
Tehnoredactor: Paulina Ivănuș

© Editura Paideia, 2005
701341 București, România
Str. Tudor Arghezi nr.15, sector 2
tel.: (00401) 316.82.08; 316.82.10
fax: (00401) 316.82.21
e-mail: office@paideia.ro
www.paideia.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Române
ROSTÁS ZOLTÁN
Parcurs întrerupt : discipoli din anii '30 ai Școlii gustiene / Zoltán Rostás. - Paideia, 2006
Bibliogr.
Index
ISBN (10) 973-596-317-5 ; ISBN (13) 978-973-596-317-0

316(498)(047.53)
316(498) Gusti, D. (047.53)
929 Gusti, D.

Zoltán Rostás

Parcurs întrerupt

Discipoli din anii ’30 ai Școlii gustiene

Note de Irina Marmor-Rostás

paideia

Cuprins

Elevii monografiștilor 7
NICOLAE DUNĂRE
„Am capacitatea de a fi aproape obiectiv” 13
CORIOLAN GHEȚIE
„Erau oamenii care te mirau, nu lucrurile” 111
GÁBOR LÜKŐ
„Acolo m-am făcut om, acolo, în România” 173
GHEORGHE RETEGAN
„La un moment dat eu m-am supărat foc” 235
GHEORGHE SERAFIM
„Cei care eram rămași cu boala monografiei” 407

GLOSAR 429

INDEX 505

Elevii monografiștilor

Imaginea Școlii sociologice gustiene construită în anii '60 de istorici ai sociologiei și de foști colaboratori prezenta în spiritul vremii un grup omogen, „strâns unit" în jurul marelui Profesor. Această construcție a fost substanțial nuanțată în 1981 de H.H. Stahl[1]. Conform memoriilor celui mai devotat discipol, școala a avut de-a lungul anilor etape inegale în privința creativității. Din acest motiv nici solidaritatea școlii nu a fost constantă. Ca orice grupare de intelectuali, odată cu trecerea timpului și a înmulțirii membrilor, și Școala Gusti a cunoscut conflicte interne, și chiar dizidențe. În sfârșit, în diferitele etape ale existenței grupului nici mediul politic și cultural nu a fost la fel de încurajator pentru curentul monografist. Dar este evident că în anul 1981 nici cel mai respectat colaborator al lui Gusti nu putea face public tot ce știa și tot ce era important de spus despre acest original fenomen cultural. Că avea multe de spus, H.H. Stahl a demonstrat-o cinci ani mai târziu, când a fost de acord să poarte convorbiri – timp de doi ani ! – cu autorul prezentului volum.

După cartea de convorbiri cu Henri Stahl[2] am publicat un volum de documente orale înregistrate cu participanții la campaniile

---

[1] *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice"*, Editura Minerva, București, 1981.

[2] *Monografia ca utopie. Interviuri cu H.H. Stahl*, Editura Paideia, București, 2000.

monografice desfășurate între anii 1925-1931, despre împrejurările cotidiene ale cercetării și zămislirea teoriei și tehnicii de cercetare, specifice acestei prime școli sociologice românești[3]. Particularitatea acestei perioade constă în învățarea pe teren – și nu în sălile de curs – a teoriei și tehnicii sociologice. Seminarul de sociologie a constituit un interludiu de aprofundare teoretică între două cercetări, constând în evaluarea învățămintelor campaniei precedente și pregătirea celei viitoare. Cel mai însemnat beneficiu al acestei perioade a fost apariția în viața publică a **sociologului** român, format nu pe băncile unei facultăți (în majoritatea cazurilor din străinătate) prin opțiuni curiculare accidentale, ci în „laboratorul" viu al satului românesc interbelic. Cea de-a doua consecință a campaniilor a fost configurarea unei identități profesionale **colective** prin asumarea valorilor Școlii gustiene. Și, în sfârșit, au fost codificate liniile generale ale sistemului gustian de sociologie, etică și politică.

Volumul de față cuprinde convorbirile cu reprezentanți ai generației de sociologi care și-au făcut studiile în anii '30. Pentru a înțelege locul pe care îl ocupă aceștia în ansamblul Școlii gustiene trebuie să trecem în revistă succint imaginea consacrată a școlii în această perioadă. Se vorbea de apariția unei crize provocate de angajamentele administrative sau guvernamentale ale lui Gusti de la începutul deceniului patru, care ar fi cauzat scăparea din mâini a conducerii cercetărilor monografice, de împărțirea colaboratorilor profesorului în cei care acceptau statutul de îndrumător cultural în cadrul Fundației… și cei care îl refuzau, ca și de apariția unor atacuri la adresa sistemului gustian, venite atât din rândurile grupului foștilor studenți monografiști („dizidența legionară"), cât și din partea unor universitari, colegi ai lui Gusti. Spațiul restrâns al acestei prefețe nu

[3] *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene,* Editura Paideia, București, 2003.

ne permite analizarea acestei crize, ci doar enunţarea constatării: este vorba de o criză de creştere. Adică, generaţia care participase la campaniile monografiste din perioada 1925-1931 şi-a terminat studiile universitare şi îşi căuta rostul în cu totul alte condiţii politice şi economice decât cele din deceniul precedent. Ieşirea din criza economică era dureroasă, contestarea valorilor democraţiei liberale a canalizat interesul tinerilor intelectuali spre actualitatea politică-spirituală, spre dezbateri furtunoase, polemici vehemente. Nu este surprinzător ecoul favorabil în rândul tinerilor intelectuali bucureşteni al iniţiativei lui Petre Comarnescu de a organiza o asociaţie culturală centrată pe dezbatere. Iar din această dezbatere nu puteau lipsi nici monografişti ca Mircea Vulcănescu sau H.H. Stahl, care – cu cuvintele acestuia din urmă – doreau „să se lămurească" dezbătând marile probleme ale vremii. Dincolo de cercul Criterion, apariţia în epocă a unui număr impresionant de reviste culturale a permis majorităţii monografiştilor talentaţi clarificarea propriilor opţiuni ideologice sau politice. Într-o scrisoare din 1932 Anton Golopenţia vorbeşte de „un fel de mare fierbere a celor tineri", de vreme ce „revistele şi ziarele ies cu duiumul şi războirile curg în lanţ, ca-n epopei"[4]. Această animaţie o putem considera criză, dar în tot cazul una constructivă, benefică. Faptul că nu toată lumea agrea holismul gustian este semn de normalitate într-o cultură vie. La urma urmei criticile explicite sau implicite ale lui Ovid Densuşianu, C. Rădulescu-Motru sau Nicolae Petrescu nu au zguduit credinţa tinerilor monografişti în valabilitatea liniilor esenţiale ale paradigmei stabilite în anii '20. Nici chiar contestarea din interior din partea celor patru monografişti „dizidenţi" nu a produs vreun cutremur, mai ales că opoziţia coincidea cu perioada înrolării lor în mişcarea legionară.

[4] Anton Golopenţia, *Ceasul misiunilor reale*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1999, p. 82.

În paralel cu aparenta derivă a monografiștilor consacrați care își căutau un rost și un rol distinct în cultura vremii se desfășura un proces insesizabil: instituționalizarea sistemului gustian, devenit totodată și obiect de studiu universitar. Ceea ce fusese obiect de discuții în ședințele din „sala luminoasă" s-a turnat, s-a structurat în cursuri și seminarii ținute de primii monografiști, de Mircea Vulcănescu, Gh. Vlădescu-Răcoasa, T. Herseni, H.H. Stahl. În diviziunea muncii discipolilor lui Gusti partea de sociologie i-a revenit lui Herseni, care a ținut și a publicat cursul de *Teorie a monografiei sociologice* și lui Stahl, care a predat și a editat cursul de *Tehnica monografiei sociologice*. La Universitatea din București studenții interesați de cercul lui Dimitrie Gusti mai urmăreau prelegerile de etică ale lui Vulcănescu și cele de politică ale lui Vlădescu-Răcoasa. Practic, sistemul de sociologie, etică și politică a profesorului a fost acoperit de foști studenți și colaboratori din campaniile monografice din anii '20.

Majoritatea celor din generația anilor '30 a făcut cunoștință cu terenul în sate și regiuni investigate deja de pionierii monografismului: Drăguș din Țara Făgărașului și Nerej din Țara Vrancei. Puțini au avut șansa unor zone noi de investigații. În literatura și în memoria gustiștilor apar ca noutăți cercetarea din toamna anului 1939 din plasa Dâmbovnic și expediția din 1943 de dincolo de Bug. Deși au fost inițiate de Anton Golopenția, cel care a introdus noțiunea – contestată de Gusti – de monografie sumară, principiile de bază în organizarea cercetării în echipe au rămas în esență cele învățate la facultate de la Stahl și Herseni. Subiecții interviurilor din acest volum – Nicolae Dunăre, Coriolan Gheție, Gheorghe Retegan, Gheorghe Serafim și într-un mod mai particular Gábor Lükö – au învățat la Universitate de la vechii monografiști în primul rând metoda observării, de la luarea de contact până la investigarea atât a faptelor, cât și a opiniilor. Vechii monografiști deveniți dascăli nu se

limitau la enunțarea unor pretenții de acuratețe, ci ofereau metode de clasificare, de organizare a materialului cules, cristalizate în decursul anilor de cercetare concretă. Experiența acumulată îi determina să acorde o atenție specială organizării muncii în echipe, insistând asupra importanței esențiale pentru succesul cercetării a câștigării încrederii satului. Pe lângă organizarea muncii colective a fost codificată și elaborarea monografiei. În acest fel studentul de la sociologie beneficia de tot arsenalul cercetării (cel puțin în privința satului). Cititorul convorbirilor incluse în volum va putea vedea că afirmațiile incluse în manuale sau rostite de la catedră au fost sistematic ilustrate pe teren.

O particularitate sesizabilă a generației anilor '30 este și dispariția aproape totală a raporturilor inițial foarte directe, personale cu Dimitrie Gusti. Învățăturile gustiste puteau fi promovate și în lipsa maestrului, foarte solicitat în această perioadă în probleme extrauniversitare, Gusti ajungând astfel pentru studenții vremii o figură legendară, un adevărat mit. N. Dunăre. C. Gheție, Gh. Retegan și Gh. Serafim au devenit gustiști prin forța de convingere a primilor monografiști.

Generația anilor '30 nu a participat la inventarea sociologiei românești, dar a avut ocazia foarte devreme să perceapă distrugerea ei. La scurt timp după ce au avut bucuria să descopere frumusețea investigării realității, războiul izbucnit în 1939 a redus drastic cadrele instituționale ale cercetării. A rămas doar posibilitatea publicării materialului deja strâns. Participanților la curajoasa expediție de investigare a românilor de dincolo de Bug nu le-a mai rămas însă nici șansa de a-și vedea publicat materialul cules. Dar acești tineri care au învățat sociologie de la discipolii lui Gusti au rămas pentru toată viața cu o sensibilitate accentuată pentru realitatea socială. Deși parcursul lor a fost întrerupt cu brutalitate, n-au renunțat niciodată la această prețioasă achiziție.

NICOLAE DUNĂRE

„Am capacitatea de a fi aproape obiectiv”

Pe Nicolae Dunăre l-am cunoscut din întâmplare, pe culoarele Casei Scânteii. Nu figura pe lista de „recomandări“ ale lui H.H. Stahl, și nici alții nu îmi atrăseseră atenția asupra personalității acestui reprezentant al generației deceniului patru. Știind însă că fusese elev al monografiștilor m-am decis să-l provoc la câteva interviuri de istorie orală. A acceptat numaidecât, propunând – spre mirarea mea – ca loc al realizării înregistrărilor locuința mea. Din modul grăbit al povestirii, din felul de construire al propriei istorii mi-am putut da seama că N. Dunăre s-a găsit permanent într-o continuă competiție cu el însuși, dorind parcă să pună în acord acțiunile de toate felurile cu visele de a deveni întemeietor de școală, un fel de Gusti al timpului său.

Tânărul Nicolae Marin (devenit în timpul studenției Marin-Dunăre, ulterior Dunăre) nu a ezitat să ia parte la toate acțiunile despre care credea că îl vor apropia de statutul dorit. A fost în Serviciul Social în vara anului 1939, iar după suspendarea acestuia, în toamna aceluiași an, a intrat în echipa pentru plasa Dâmbovnic, nelipsind apoi nici din campania organizată dincolo de Bug de Anton Golopența la Institutul Central de Statistică. După război descoperă sociologia relațiilor interetnice, ca apoi să lucreze în cercetarea etnografică academică. Dialogul purtat cu el mi-a demonstrat că și trecutul profesional poate avea caracter de construcție personală.

– Vocația dumneavoastră de etnograf, de sociolog poate avea rădăcini în copilărie ?

– Nu, nu. Am totuși momente legate de acest lucru. În ultimul an de liceu, în ‘33-‘34, dirigintele, profesorul Constantin Mureșanu,

care colabora cu Școala Sociologică de la București, cu Dimitrie Gusti – eu nu știam de acest lucru… Făcuse vreo 7 ani de studii în Occident, mare pedagog, psiholog. Ca diriginte ne chema în fiecare zi pe câte unul la el acasă, după-amiaza la un ceai, și ne întreba ce vrem să facem. Eu la întrebarea lui „ce-am să mă fac“ i-am spus: „Sunt băiat sărac, am să urmez Dreptul ca să câștig mai repede un ban, pentru ca să-mi întrețin mama, fratele și sora”. La care Constantin Mureșanu a spus: „Dumneata să câștigi bani ? Dumneata ai să trăiești numai din salariu. Să urmezi Școala lui Dimitrie Gusti de la București, pentru că dumneata ai orientări sociale, vii din familie muncitorească-țărănească, și cred că acolo te vei realiza”. Așa m-am hotărât eu ca să dau examen la Facultatea de Filosofie și Litere, secția Sociologie.

– *Deci ați învățat și sociologie în școală ?*

– Da. Sociologia chiar era de Dimitrie Gusti și Traian Herseni, manualul de sociologie din clasa a VII-a, cum era. Că noi am făcut numai șapte clase.

– *Nu mai aveți manualul ?*

– Ar fi greu, dar aș putea să-l aflu de la doamna Herseni. Așa că era un om care era foarte aproape de noi, și credeam că ne dă sfaturi foarte potrivite despre viață, despre realitate, și m-am lămurit din conversațiile cu el că într-adevăr relația cu satul… Eu proveneam dintr-un orășel, din Hârșova, dar după toate neamurile mamei și tatii aveam origine anterior țărănească, deci cunoșteam din sat anumite lucruri. M-a atras ideea să fac cercetări în cadrul Școlii sociologice de la București. Deci, conversația de două ceaiuri de la casa omului necăsătorit Constantin Mureșanu – toată viața a rămas necăsătorit. El m-a și publicat în revista săptămânală „România de la mare”, în 1935 mi-a luat toamna, înainte de a pleca la facultate două articole, și-au apărut abia în februarie 1936, *Mărturie despre generația mea*. Ce caraghioasă chestie ! /*râde*/ Am recitit-o acum

vreo câțiva ani, și am rămas mirat că eu îi analizam pe colegii mei într-un mod foarte original, nu nominalizat, ci tipuri de oameni, cu destulă asprime. Vedeam că nu suntem o generație destul de serios ancorată la ceea ce ne aștepta. Că ne așteptau, se vedea că ne așteptau răsturnări, războaie, în '36 -'37.

– *În liceu, sociologia tot acest Mureșanu o preda ?*

– Da. Cu el am făcut sociologia după manualul lui Dimitrie Gusti și a lui Herseni, și am făcut-o aproape complet la sociologie. Interesant. Că la logică l-am cam păcălit, fără să vrem, iar la psihologie și mai mult l-am păcălit. Adică ne pasiona aceea, dar pe de altă parte, poate că și o dorință de a-i „trage clapa" lui, fără să fim conștienți că ne-o trăgeam nouă. Eu trebuie să spun că încă din clasa a IV-a de liceu – bine, și înainte m-am întreținut singur –, dar în clasa a IV-a la 20 octombrie am intrat muncitor în portul Constanța, la lopată, și aș fi rămas mult timp așa, și era mai bine așa, ca să-mi câștig leafa prin munca în aer liber, ca să-mi câștig pâinea așa. Dar, într-o zi a venit Pătrășcanu, un pontator mărunțel, simpatic, un om curat, părea intelectual, și era băut, și n-a putut să noteze în carnetul de pontaj, care avea niște pătrățele oblice, niște dreptunghiuri oblice, și acolo trebuia să pui 1, 1/2, 1/3, 1/4, care cât a muncit, care cât a stat la muncă… Și atunci a scos o bucată de hârtie și un creion, și a zis: „Care știe, măi, să scrie frumos dintre voi ?" Și un oltean de acolo care era mai mărișor, mai în vârstă: „Nicolae știe, domnule șef, Nicolae…" Am început să scriu eu cu oarecare timiditate, și mi-am dat silința să scriu frumos, eu aveam un scris citeț. Ăsta a făcut ochii mari, și mi-a spus: „Dar tu știi să scrii frumos. Câte clase ai ?" Eu am răspuns de două ori la rând: „Sunt în clasa a IV-a de liceu". El a repetat întrebarea, și eu dădeam răspunsul: „sunt…" La care el odată s-a trezit: „Ce, crezi că eu sunt beat ? Te întreb câte clase ai, și tu îmi zici că ești". Atunci tot olteanul ăla spune: „Dom' șef, să vedeți, Nicolae dimineața e la Mircea cel Bătrân. Numai

după-masa vine la noi, la ora două.“ „De mâine vii la birou la mine, ajutor de pontator !“ Asta a fost și bine și rău: bine din punct de vedere bănește, pentru că de două ori pe lună, la 1 și la 15, două nopți până la ziua lucram, și atunci aveam încă două zile în plus de lucru la leafă, și mai era un bine că mi-a spus deschis: „Tu te apuci de citit aici, manualele de învățat le bagi în sertar, și când auzi zgomot pe cimentul de dinaintea biroului, le închizi, și rămâi cu statele de plată sau cu alte materiale care le scrii, oficiale. Restul, citești”. Deci, din punctul ăsta de vedere era un avantaj, dar aerul era închis, și acele patru nopți integrale când lucram până dimineața, cu capul băgat sub chiuvetă, sub apa care mă trezea din somn, era o problemă mai grea, dar am reușit să mă menținîn serviciu și când am devenit student. Și veneam și plecam. Stăteam student o lună, mă întorceam o lună, iar, și în vremea asta îmi întrerupeam serviciul și-l reluam, tot în portul Constanța, până în ’37, deci din ’34 până în ’37. Veneam mai multe luni pe an la București, dar iată că puteam să mă reîntorc, adică aveam o bază, și lucrul acesta a fost și un rău. Fiindcă în loc să mă lupt pentru o bursă, am avut siguranță aici, și pe urmă de aici, din Direcția Porturi Maritime Constanța m-am mutat la Direcția Hidraulică București. Apoi la Direcția Silozurilor Regionale din București, care toate țineau de Direcția generală a porturilor și comunicației pe apă. Deci, era un fel de unitate în serviciu și odată când, parcă în ’37, am câștigat bursa, ne-a chemat secretarul general al rectoratului, și ne-a spus: „Domnilor colegi care aveți servicii, care aveți alte mijloace, vă rog să dați bursa, ca s-o dăm altui coleg care n-are mijloace”. Am judecat foarte nepractic, și am cedat bursa. E drept, nu era așa de mare cât salariul, dar ea era o bază mai bună… În sfârșit… gest din tinerețe. Pe vremea aceea eram de o curățenie spirituală extraordinară, adică, dacă nu convenea celuilalt, nu făceam. Și am crezut în aceasta până la sfârșitul războiului, până, pot să spun, aproape de moartea lui Pătrășcanu, sau mai exact uciderea lui Pătrășcanu.

– Cei doi Pătrășcanu aveau vreo legătură ?

– Nu, n-aveau nici o legătură între ei. Nu. Lucrețiu Pătrășcanu m-a citat în *Problemele de bază ale României*, destul de pozitiv, mai pozitiv decât Miron Constantinescu și alții, cu care am fost în echipa de la Dâmbovnic. Nu, eram în relații bune, dar mă simțeam dator ca director în Oficiul de Studii din Ministerul Naționalităților – eu eram omul de legătură cu cel care gira fabrica Ministerului Naționalităților, fiecare întreprindere din capitală sau din țară avea un membru din CC PCR care o supraveghea, iar Ministerul Naționalităților era supravegheat de Lucrețiu Pătrășcanu, în calitate de membru CC al PCR, nu în calitate de ministru al Justiției. Deci, în acea calitate mă mai duceam din când în când la el cu proiectul de Statutul naționalităților, cu anteproiectul – legea de sancțiuni în materie de naționalități și alte probleme. Și Răcoasa era ministrul Naționalităților.

– De la moartea lui Pătrășcanu n-ați mai crezut în aceste principii ?

– Nu. M-a tulburat foarte tare moartea lui. Adică, omorârea lui m-a tulburat foarte mult, pentru că eu credeam că el trebuia să fie secretar al Partidului Comunist Român, așa credeam noi, un grup de intelectuali, fără să fim organizați cu vreun căprar. N-aveam nici un căprar peste noi. Era un om care trăise, gândise, și deci crezuse în comunism, și cred că a murit crezând în comunism, sau mirându-se. Ăsta e sentimentul meu: că el a murit mirându-se de ce este împușcat. Ei, mirarea asta m-a tulburat pe mine.

– Era clar atunci când l-au arestat, în '48, în august. Soția lui mi-a povestit cum s-a întâmplat.

– Întâmplarea a avut o urmare mare, neașteptată pentru mine. Nu omorârea lui încă, ci sancționarea lui în Plenara Comitetului Central, din iunie 1948. De la Ministerul Naționalităților, unde eram directorul Oficiului de Studii în Direcția Naționalităților, am fost

luat de Vasile Vaida, ministrul Agriculturii, și de Ion Berca, secretarul general al Ministerului Agriculturii. Luat, detașat și apoi transferat ca să conduc ca președinte al Comisiei pentru revizuirea cursurilor de toate gradele și de toate ramurile: agronomie, zootehnie, veterinărie, forestieră și așa mai departe, toate învățămintele astea universitare și mai mici, ca toamna să înceapă cu cursuri noi litografiate, în care să fie ceva orientare materialistă. Eu vorbesc obiectiv. Fiindcă numai un nebun credea că e posibil ca în 2 luni de zile eu să parcurg 50 de proiecte de cursuri care-mi parveneau, să le refac, să le fac neapărat materialiste. Luptam să evit să fie idealiste. Asta era prima acțiune. A doua, să fie orientate materialist-istoric, și a treia obligație mare era: trebuia să avem material sovietic în ele. Și aveam revistele acelea, „Analele româno-sovietice", alea ne-au salvat, că nu aveam publicații. Și atunci acolo erau recenzate sute de cărți în decurs de mai mulți ani, adunate pe masa mea. Aveam o echipă de profesori, de specialiști, de doctori, zece inși în buget… Dactilografe, secretară, în sfârșit, era o aparatură formidabilă, și munceam de dimineața la 6 și până la 12 noaptea. Aveam două salarii pe zi. Și nu era posibil, dar foloseam, introduceam citate la lucrările acelea, pentru ca în lucrările noi care intrau la litografie să fie un material sovietic utilizat. Unele erau chiar furate de autori. Furau cărți sovietice, le traduceau, erau români basarabeni, le traduceau în românește – și nu le traduceau destul de bine –, vroiau bani. Traduceau în grabă, și asta ajuta să nu fie o copie fidelă a lucrării sovietice. Eu o descopeream, le atrăgeam atenția s-o facă mai-mai, dar asta mă scutea de a mai face trimiteri bibliografice, că aveau ei destule, câte ne trebuiau nouă. Oricum, era o operație care s-a făcut, și a fost și ca un rezultat valabil 2-3 ani de zile. Atunci, înaintea mea a fost un birou de revizuire a manualelor care la mine s-a transformat într-o comisie de revizuire a cursurilor. Era un poet, Gelu Naum, un poet valoros de altfel, și acuma am păreri bune despre el ca poet,

poate între timp i-a venit și caracterul… Mi-a atras atenția la vreo săptămână, când a auzit că eu am dat drumul la un curs la litografiere. Eu aveam zece oameni, el n-avea pe nimeni. Aveam dactilografe, aveam secretară, aveam o doamnă care îmi ținea legătura cu Comitetul Central, eu nu aveam timp nici cu CC PCR să țin legătura, deși eu trebuia s-o țin. Dar, pe aia o trimiteam, că eu lucram de dimineața până după miezul nopții. Și m-a poftit de o parte și mi-a spus: „Domnule doctor, sau cum se spunea atunci, tovarășe, eu vă atrag luare-aminte că procedați într-o neașteptată adversitate față de mine". „Dar nici nu vă cunosc, i-am răspuns, nici n-am făcut nimic legat de dumneavoastră. Eu am aflat de la o doamnă referentă că dumneata ai un birou, așa, pe-aicea". El era cu o funcție în sindicat, și când eu am terminat treaba, și către sfârșitul lui iulie, când plecau ultimele cursuri la dactilografiat, ca apoi să plece la litografiat, am plecat în concediu de odihnă, și el m-a pus pe lista acelor uriașe comprimări de la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, cum s-ar zice, cei de la domenii de pe vremuri. Erau mulți sinecuriști din ăștia care aveau leafă, dar n-aveau muncă, numai leafă. Și m-a introdus pe lista ălora. Undeva m-a strecurat și pe mine acolo, pe data plecării în concediul de odihnă. La o lună când eu am întrebat după concediu că nu-mi venea leafa: „Ce faceți ?", zice; „Nu vă supărați, nu mai sunteți, ba din contră, vă așteptam să veniți repede, pe cheltuiala dumneavoastră, să predați, că a fost numit un tovarăș ofițer de rezervă venit cu Tudor Vladimirescu, a fost numit să preia funcția de secretar al comisiei, și acum comisia și-a terminat treaba". Eu trebuia să trec conferențiar universitar de sociologie agrară la Institutul de Agronomie Bălcescu. Și de aceea eu lucram cu o generozitate și o pasiune și un devotament nemaipomenit, și cineva, un om mărunt, de altfel poet bun, opera treaba aceasta. Și cineva mi-a zis, secretarul de partid, un om foarte de treabă, unul Lupu, un om de mare curățenie sufletească: „Nimeni n-a umblat la dosarul de partid al dumneavoastră, care e la mine". Era secretarul

responsabil cu cadrele în Comitetul de Partid din Ministerul Agriculturii. El a spus: „N-a cerut nimeni dosarul. V-au exclus din partid, nu v-au lăsat să veniți la ședințe, nu v-au primit cotizația trei luni, și v-au exclus. Dar faceți un memoriu !“ Am făcut memoriul, s-a pierdut memoriul, a avizat Miron Constantinescu favorabil în Biroul Politic. Parcă așa se numea pe vremea aceea. Dar până la urmă s-a rătăcit, s-a tot reorganizat. Treaba asta s-a făcut mult mai târziu, fără a mai fi rugat, de un tovarăș foarte de treabă, dar mut de felul lui, vorbea, dar nu vorbea. Szántó, întâmplător ungur. Eu aveam foarte mulți prieteni unguri de la Cluj, la Comitetul Regional de Partid, Comisia Regională de Revizie, au dat și un dosar foarte favorabil despre mine, dar au spus că dacă ei mă rezolvă înainte de Congres, trebuie să mă rezolve „reprimit”. Sunt unele lucruri mai complicate, ar fi mai ușor „primit”: „Uite, noi vă sprijinim să fiți propus să intrați în partid”. Într-adevăr, m-au primit cu savanții, cu Tudor Vianu, cu categoria aceasta de oameni, ca un mare savant, publicat într-adevăr. Luasem premiul Academiei în 1963, cel dintâi premiu al Academiei la etnografie după 23 August.

– *Deci, de două ori ați fost primit în partid.*

– Da, de două ori. Dar, când m-au reprimit, mi-au zis; „Sunteți reprimit”, ca să am satisfacția, oral, dar n-am primit cotizația pentru intervalul acela de atâția ani. Deci, sunt din ’64, nu din ’47. În ’48 s-a întâmplat treaba aceea. Ei, asta pe mine m-a tulburat. Eu, în timpul războiului credeam în comunism ca într-o religie. Pentru mine nevoia dreptății sociale era așa de arzătoare, așa de unic țel al vieții, și deci încrederea în orientarea și în dreptatea orânduirii comuniste era așa de mare, că, mergând în timpul războiului, o perioadă când am fost în așa-zisa „echipă de stânga“ de la est de Bug, condusă de Anton Golopenția, echipă tot pe linia lui Gusti, am fost prieten cu o profesoară moldoveancă din Valea Hoțului – o să-i spunem numai valea Hoțului, n-o să spunem din ce județ este, și atunci se poate

relata despre ea[5]. Anna Urer Darienko, poate o fi trăind, poate o fi murit. Ne-am scris de vreo două ori. Ne-am sărutat la despărţire, după 45 de zile. Eu eram în altă casă, nu la dânsa, toată lumea credea că trăim împreună, dar eu credeam că e o blasfemie să profit de femeia unui om care e pe front… „Dumneata care te socoţi – nu eram membru de partid – dar care te socoţi filocomunist“ şi aşa mai departe. Şi s-au întors toţi comuniştii din echipă cu pielicele de astrahan, cu sute de pachete de ceai, şi Bucur Şchiopu, şi Ion Oancea, şi Mihai Levente, şi Corneliu Mănescu, Tudor Alexandru Stoianovici şi alţi comunişti. S-au întors cu buzunarele şi maşina plină, maşina statului, plină cu trofee de-astea. Eu m-am dus cu o pielicică proastă, şi nevastă-mea a zis: „o să ne ştergem pe picioare cu ea”. Socru-meu, mai cuminte a zis: „lasă, că îmi fac eu o căciulă, că sunt bătrân”. Şi un pachetel de ceai rusesc am adus. Un pachetel. Au râs de mine acasă. Eu însă credeam ca într-o religie. Aceasta a făcut ca atunci când s-a întâmplat cu Pătrăşcanu, ce s-a întâmplat, când s-a întâmplat cu mine, pentru că acuzaţia care mi-a fost, a fost că am fost omul lui Pătrăşcanu. Ei, şi m-a tulburat treaba aceea, şi nu mi-am revenit. Nu mi-am revenit ! Lucrez tot în numele idealului meu social general, de ataşament democratic faţă de poporul român, de ataşament democratic faţă de etnia din care fac parte, respect şi ataşamentul altuia faţă de etnia lui. De aceea, când eram la Ministerul Naţionalităţilor şeful Oficiului de Studii, am iniţiat, prima dată după 23 August, cercetarea etno-sociologică a convieţuirii dintre poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare. Am elaborat un chestionar, apoi am început cercetări de convieţuire româno-maghiară în trei sate mixte din judeţul Cluj, alese cu o exactitate de justiţie, cu exactitate matematică: un sat jumătate-jumătate român-maghiar, Chinteni-Kajántó, un sat două treimi maghiar Kisbács, Baciu, lângă Cluj.

[5] În anii ’80 încă nu fusese ridicat „embargoul“ instituit asupra expediţiei echipei Golopenţia în regiunea de dincolo de Bug.

– În anii ’40 ați făcut asta ?

– Nu. În ’45-’46-’47, și am continuat și în ’48, când nu mai eram, dar cercetarea am continuat-o. Și Bonțida, două treimi români și o treime unguri. Aceste trei sate, și le-am studiat cu o obiectivitate sfântă. Din cauza aceasta, când am făcut prima mea dare de seamă asupra rezultatelor cercetării la institutul care și-a tot schimbat numele, Institutul Social Român, care a devenit Institutul de Științe Sociale al României, pentru a înlocui Institutul de Cercetări Sociale al României. Cercetări înseamnă teren. Deci Institutul de Științe Sociale al României îi lua obligația statutară de a avea relația cu terenul. Și asta era un act politic prin schimbarea timpului. I se lua. Ei, acolo prezida Gusti, a apreciat pozitiv. Cine mai era de față ? Printre alții H.H. Stahl. Dar Ion Chibulcuteanu, inspector general în Institutul Central de Statistică, a intervenit energic, brutal, cu mare voce, și m-a făcut trădător. Cum înțeleg eu să fac cercetare etnosociologică de conviețuire româno-maghiară, când trebuie să știu și eu ce ne-au făcut ungurii între ’40-’44. El a fost șocat de o întâmplare narată de mine înainte de ședință, fiindcă lumea era mirată: ce am să spun eu în ’46, la doi ani după ’44, conviețuire româno-maghiară. Cum am să prezint eu ? Și eu am prezentat cu o obiectivitate absolută. Și am dat o pildă. Ministrul Naționalităților, Takács Lajos, a dat o scrisoare la rectoratul Universității Bolyai din Cluj, și Rectoratul ne-a trimis pe teren la Chintău pe István Imreh – era atunci doctor asistent universitar.

– Economist de formație ?

– Nu, un foarte aprofundat istoric, dar din păcate atunci eu l-am cucerit pe el, și el e unul dintre cei care m-au recomandat la intrarea în partid, în ’64, dar atunci – eu vorbesc foarte corect, foarte curajos – am avut sentimentul că nu e în stare să fie destul de obiectiv. Nu a vrut să participe la cercetare, vorbindu-mi 3-4 ore cât e de ocupat. Și am zis: „Domnule, hai, numai puțin, măcar să vezi metoda

mea, să vezi ce rezultate dobândesc eu, și poate în timp ce sunt aici sau la Baciu, sau la Bonțida, vii și dumneata o zi acolo, oricât de ocupat ai fi, două zile, și facem o săptămână împreună în viața noastră. Cine știe ce va însemna asta vreodată ?". Și am avut norocul, a venit preotul reformat din Chintău: „Doamna preoteasă e disperată că se răcesc mâncările". Când am ieșit, un șir de căruțe urcau și depășeau locul în care trebuia să intrăm la preotul reformat. Zic: „Dumnezeule, mi-ai pus mâna în cap ! Este imposibil aici să nu pot să dau o lovitură". Și am oprit. Prima comportare, un prim șoc: „Sunt director din Ministerul din București. Cum ați trăit în anii ăștia când v-au ocupat ungurii ?". „A, rău, rău am dus-o, ne-au omorât, ne-au schingiuit !". „În familia dumneavoastră pe cine l-au omorât sau schingiuit ?" „A, nu !" „Pe cine l-au omorât ?" „Nu." „Dar vecinii dumneavoastră ?" „Nu." Și încet-încet tot scandalul era de la periferie: un grup de 2-3 inși sau 10-20 dacă exagerăm, din periferia socială și morală a satului au făcut ceva scandaluri, în rest în Chintău, Bonțida între anii '40-'44 n-a fost o dușmănie manifestă între ungurii și românii, egali conlocuitori în acea comună. Dar aceasta eu am dobândit-o cu ajutorul a vreo 20-30 de întrebări. Ei, am încercat, am publicat câte ceva, dar nu prea a mers, lucrurile nu erau coapte nici din punct de vedere ungurești din România, nici ungurești din Ungaria, nu erau coapte nici din punct de vedere românesc din România. Dovadă că am fost declarat trădător la Institutul de Studii Sociale al României… Am încercat să fac cercetări de conviețuire româno-maghiară, am realizat un colectiv în Școala Gusti, eu am mutat metodologia Școlii Gusti de la București la Cluj. Până la venirea mea la Cluj, vorbesc de partea românească, Romulus Vuia, Pavelescu, Onișor, scriau cărți individuale. Valoroase, nu le atac din punctul de vedere al valorii, dar individuale. Monografii de zonă individuale, monografii tematice individuale.

– Ei erau la Cluj ?

– Romulus Vuia. Și a urmat după el imediat, și apoi a plecat la Sibiu, Gheorghe Pavelescu. Onișor a trecut la conferința de bibliografie. Și oarecum practic a venit un director politic, Gh. Dăncuș. Comisia de etnografie s-a desființat, și eu am rămas director-adjunct științific al Muzeului Etnografic al Transilvaniei, și șef sector de etnografie și artă populară la filiala Academiei. Dar să mă întorc aici. Am realizat un colectiv de 27… Poate greșesc, de 17 inși, asta era foarte exact, români, maghiari, etnografi, folcloriști, lingviști, istorici, geografi, pentru a cerceta un sat din Câmpia Transilvaniei, în ideea comparativă, pentru nevoile pe care satul ăsta ni le dădea, ne duceam în satele vecine. Care erau satele vecine ? Satul mixt Feldioara cred, româno-maghiar, în orice caz măcar egali erau românii cu maghiarii acolo, și un cătun român, care era complet românesc, iar satul ăsta era două treimi român, satul Cătina. Acolo am stat 30 de zile, și au venit acești 17 inși. În fiecare seară aveam comunicarea rezultatelor de peste zi, ședință. Era și János Jagamas, și Olga Nagy Krizsovánszky, și alții, Vladimir Drimba și Dumitru Pop, proaspeți absolvenți, în sfârșit…. și alții, și alții. Și în fiecare seară comunicam rezultatele. Atunci veneai dumneata, venea altul, și spunea: „A, în problemele astea caută-l te rog pe Ion al lui Fătălău din deal, din vale, de nu știu unde”… Vreau să notezi două snoave care poate pentru psihologia oamenilor și a cercetărilor, și chiar cu substrat politic una, sunt interesante. Una: Într-o seară conferențiarul universitar János Jagamas, în timp ce noi discutam despre rezultatele de pe teren, puncte de vedere metodologice, teoretice, dacă este just răspunsul obținut de un cercetător sau altul de la țărani, dacă e veridic ceea ce a notat el, ridică János mâna și zice: „Dle profesor, n-aveți un ac, să-mi cos un nasture, că mi s-a rupt la haină ?“ Tocmai atunci i se rupsese, și spontan el a ridicat mâna. Zic: „Am un administrator, pe Macavei, întreabă-l pe Gheorghe Macavei, că el trebuie să aibă

de toate, fiindcă eu am prevăzut tot felul de necazuri, dar în plină ședință dumneata trebuie să faci asta ! ?“ Alta: Vine la chemarea mea o învățătoare foarte vrednică, foarte pasionată, dar la început de cercetare… Din auzite ne știam, cam așa ceva. Eu am invitat-o, și ea a obținut păsuire de la învățământ, că era la un sat de pe lângă Bonțida, Sic, o comună mare. Și plecase o parte din grup. Eu eram singur la o gazdă maghiară, și bărbatul și femeia, maghiari, și vine ea, și-i zic: „Vino, că am să te las aici, și eu plec la margine de sat, fiindcă acuma acolo am treabă, și-ți dau o gazdă extraordinară”. Prima întrebare îngrozitor de greșită pe care a pus-o ea, a pus-o tinerilor ăstora maghiari: „Sunteți înscriși în gospodăria colectivă ?“ Ăia se uită la mine speriați: „Nu…“ „Păi, de ce nu v-ați înscris în gospodăria colectivă;“ Ăia se uită la mine din nou: „Păi domnul profesor nu ne-a spus !“ Atunci „Uite ce este, am intervenit eu, domnul și doamnă, nu v-am spus, și nici nu vă spun nici acum, nici nu vă sfătuiesc să vă înscrieți ca urmare a propunerilor noastre, a mea sau a dânsei. Asta e treaba dumneavoastră, faceți ce vreți, ce credeți !“ Ăștia se sculau înainte de a răsări soarele, și se întorceau hăt, târziu, după apusul soarelui. Și lucrau, și aveau un belșug în casă extraordinar, oamenii ăștia. Și am urmărit-o în câteva case, ca s-o învăț pe drum să nu mai facă politică. Am avut un caz în echipa de peste Bug. Spuneam de învățătoarea Anna Urer Darienko. Era unul, Ion Apostol, care intra în case de români… Sunt români ăștia, e nedrept să le zici moldoveni. Nici măcar nu sunt moldoveni, în sensul că sunt români transilvăneni, ajunși, trecuți prin Moldova, și rămași cu oile acolo, colonizați de împărăteasa nu știu care în secolul XVII, XVIII pe malul celălalt al Bugului.

– *Acest lucru se poate proba ?*

– Da, se poate proba, și foarte bine, dar nu e treaba noastră asta, decât că le-am zis „români”. Pe primar îl chema Moise Românul. Și vine Ion Apostol, și spune în ședință niște treburi despre

credința religioasă care este un instinct: „Iată, eu la o învățătoare tânără, de 22 de ani poate, Anna Urer Darienko, am aflat că ea spune că tot timpul a crezut în Dumnezeu !“ Cum a cules el această informație: „Bună ziua, oameni buni ! V-am adus pe Cristos ! Domnul să vă binecuvânteze ! V-am adus pe Cristos !“ El era teolog, licențiat și avea și un pic de cioculeț. Și pe urmă începea să îi întrebe despre credință. Ăia, sărmanii, timorați, nu mai… Eu am reținut de la ea, și făcusem în comunicarea mea, că ea n-a cunoscut problema religioasă. Era născută mult după ‘917. Părinții îi muriseră… Și atunci Anton Golopenția și Bucur Șchiopu și alții au spus: „Ioane – Ion Apostol , dă fișa-ncoa’, rupe-o, n-o băga la dosar, că te faci de râs. Pentru onoarea ta, nu băga fișele astea despre credință, despre sentimentul religios al acestei prietene a lui Dunăre – singurul care poate spune cele mai intime sentimente ale ei”. Ei credeau că eu trăiesc cu ea. Dar eu vă jur că nu am păcate. / *râde*/ Îmi pare rău că am fost așa de mitologic comunist atunci. Ei, așa erau și ei. Și acum, rezultatele nu s-au finalizat, ca să încheiem cu asta, pentru că n-am avut bani. Bani am adunat atunci din cotizațiile pe mai mulți ani de la Societatea de Științe Istorice și Filologice, Filiala Cluj. Eram responsabilul cercului de monografii, de etnografie și de artă populară. Și toți banii i-am tras pe turta acestei chestii, și cu ajutorul banilor a fost recunoașterea făcută sub conducerea mea de vreo 3-4 inși, între care și Károly Kós. După care cercetarea din anul ’50, terminasem în ’51 cercetarea propriu-zisă, adâncă de o lună de zile, am adus ceva completări, dar făcute cu altă ocazie, nu cu banii ăia. Deci, cercetarea nu s-a finalizat. Un studiu publicat în revista „Probleme de Muzeografie”, scoasă în regiunea Cluj sau județul Cluj de câteva ori. În sfârșit… Așa că, ne-ntoarcem la alte întrebări, și apoi dumneavoastră le aranjați...

– Am divagat aproape până în zilele noastre de la niște probleme morale. Deci, ați venit la București îndemnat de profesorul,

dirigintele dumneavoastră. Aveați chiar din liceu ideea aceasta de cercetare, de sociologie de teren ?

– Nu. Numai atât cât era scris în manualul de sociologie Gusti-Herseni, nu am făcut cercetări de teren. Aveam unele… faptul că am fost și la oi, și la altele, aveam tendința de a sta de vorbă cu oamenii, și am acceptat ușor să intru în Școala lui Gusti, dar propriu-zis cercetări n-am făcut niciodată înainte de a intra la facultate. În anul I chiar, nici n-am avut sociologie la examene, era un an preparator, în anul II abia, atunci l-am cunoscut pe H.H. Stahl care conducea seminarul de Tehnica monografiei sociologice. Și sub îndrumarea lui teoretică din seminar am făcut monografia școlii primare din Hârșova, județul Constanța, o monografie de instituție. Și repede l-am cunoscut, tot la seminar, la seminarul de Politică, pe Gheorghe Vlădescu-Răcoasa. El conducea seminarul de Sociologie politică, de politică, unde m-am făcut mai aproape cunoscut cu Miron Constantinescu și cu alții, și cu Coriolan Gheție. Și pe acesta ar trebui să-l cercetați. Am să văd, am eu telefonul și adresa lui. Apoi, în anul II, '35-'36, l-am cunoscut pe Traian Herseni, care urma să devină, teoretic vorbind, cel mai apropiat îndrumător al meu, în afară de Dimitrie Gusti. Avea el un fel de oarecare… și nici unul din ăștia n-a fost mai în vârstă cu mult. Răcoasa, da. Și Stahl. Dar Golopenția, la care am să mă mai refer, era cu vreo 6-7-8 ani mai mare, dar avea o deschidere, nu familiaritate, o deschidere deosebită, încât erai în conversație cu el înainte de a începe. Ăsta era Traian Herseni. El m-a invitat, a stăruit foarte mult, dar, din păcate, n-am mers decât cale de vreo două săptămâni la Drăguș, Făgăraș, unde de fapt conducea el. De drept conducea Gusti, dar de fapt conducea el cercetările în Drăguș, Țara Oltului, Făgăraș. Și apoi l-am cunoscut pe Anton Golopenția, pentru că la absolvirea facultății cu o teză *Bogdan Petriceicu Hasdeu – sociolog*, deci o teză de teorie, de bibliografie, nu de teren. ... Monografia școlii era de teren cu actele, cu arhiva, dar nici aia nu era de teren. L-am cunoscut pe Anton

Golopenția când, după absolvire, s-a înființat Serviciul Social. Între timp Gusti m-a numit la Institutul Social Român, secția de sociologie condusă de Traian Herseni. Mai am undeva documentul ăla al lui, și a venit instituirea Serviciului Social, o instituție excepțională, care a și creat intelectuali orientați și spre centru, și spre stânga, și spre dreapta. Și opinia publică îi așeza cum trebuie cu vremea, și realitățile sociale. Dar se creau oameni care cunoșteau fenomenul țărănesc în primul rând. La Serviciul Social, după o pregătire specială, am fost numit directorul școlii Serviciului Social de la Piatra-Neamț. O lună vara, așa era regulamentul, legea Serviciului Social, o lună făceau tinerii absolvenți de universități sau de seminarii, sau de școli normale, tinerii cu absolvire „rotundă" care puteau să intre în profesie. Înainte de a intra în profesie trebuiau să urmeze o lună un curs de mai multe ramuri în școala Serviciului Social, și – sub conducerea școlii respective a Serviciului Social – o practică de 5 luni într-un sat. Fiecare cu domeniul lui, dar nu numai ca medic veterinar, ci ca cercetare, nu numai ca medic uman sau ca pedagog, psiholog, și așa mai departe, ci și cercetare. Și atunci aici l-am cunoscut pe… Înainte de asta să vă mai spun o chestie cu care se și încheie. Când am terminat școala Serviciului Social, am terminat lucrarea Gâlcina-Neamț –, satul de lângă Piatra-Neamț, unde s-a făcut practica cu studenții, și când ei urmau să facă o practică de practicanți de acuma, eu am plecat la Cezieni-Romanați, un sat pe lângă unde se zice că s-a rupt căruța cu proști, la…, la…., e un oraș…. Caracal. Gata, domnule, asta e ! Acolo mă aștepta Dumitru Papadopol, profesor de liceu, cercetător mai vechi la Gusti, director, și eu șeful cercetărilor, trebuia să facem cercetări la Cezieni-Romanați, o zonă de unde emigrau fiii de țărani pentru munci sezoniere sau durabile în orașe. Era o idee atunci, care s-a fructificat în teza mea de doctorat. Ajungând, n-am stat decât o săptămână și… că se dizolvase Serviciul Social. Lucrurile s-au precipitat. S-a temut Argetoianu că în școlile Serviciului Social, în echipele Serviciului

Social se vor forma intelectuali cu cunoașterea realităților sociale, dar cu interpretarea lor ori spre stânga, ori spre dreapta. Că el gândea că spre centru mai puțini vor fi, și într-adevăr, la cei tineri este greu să-i vezi pe centru, doar cazuiștii, doar carieriștii imediați. Cei care gândesc sub 50 de ani sunt ori spre dreapta, ori spre stânga, nu e posibil la centru. Și atunci, de la Serviciul Social, de acolo, deci de la cercetările din Cezieni-Romanați suspendate ne-am întors la sediu, la București, la strada Latină nr. 8, și acolo m-a pescuit domnul Mihai Pop. Mihai Pop împreună cu Anton Golopența conduceau echipa de cercetări sociologice, așa-zisa „echipă de stânga" – mai târziu așa i s-a spus – mă rog, echipa sociologică din Dâmbovnic-Argeș, care a dat o monografie oarecum de stânga, cu destule studii să zicem antichiaburești, anticapitaliste, deci indirect marxiste sau chiar marxiste, dar nu bibliografic marxiste. Erau Roman Moldovan în echipă, Miron Constantinescu, poetul Dumitru Corbea, Bucur Șchiopu, Tudor Stoianovici și alții. Și atunci l-am cunoscut pe Golopența, dar aici mai ales pe Mihai Pop. Dar, când s-a terminat treaba aceasta, am intrat în Oficiul de Studii al Institutului Central de Statistică, condus de Anton Golopența. Cu toate că, cu Golopența am lucrat cel mai mult la Dâmbovnic-Argeș, și am lucrat, pot să spun, într-o mare măsură teza de doctorat *Exodul fiilor de țărani spre orașe*, a coordonat-o el în sensul că mi-a băgat-o în plan, ca o sarcină de plan la Oficiul de Studii al Institutului Central de Statistică. Acolo mi s-au multiplicat chestionarele, acolo mi s-au făcut unele hărți. Mi s-au făcut fotografii de teren la vânzători ambulanți și așa mai departe. Deci, cu toate că am fost foarte apropiat cu el, el era ușor central-european, adică ușor un om introvertit, un om retras sufletește în el. Când apărea o fetiță, o domnișoară, o domniță, el imediat: „Sărut mâinile, domniță !", se apleca și pleca înainte. Noi le mai priveam, el nu vedea nimic. Și timid. Și apoi el avea toată problema intelectuală a Institutului Central de Statistică pe cap ! Într-o perioadă în care nu

aveam Parlament, toată baza de decizie a lui Ion Antonescu erau datele culese și prelucrate de Institutul Central de Statistică, până la urmă prin Oficiul de Studii al institutului. Și am continuat cu Anton Golopenția – încă un element de puternică apropiere științifică, metodologică și sufletească –, în așa zisa „echipă de stânga", așa-zisa „echipă de la Est de Bug", că mai era o echipă în Transnistria, condusă de Traian Herseni, care era centru-dreapta. Echipa nu a făcut politică, dar așa era socotită. Ulterior era socotită așa. Atunci noi știam că avem o misiune, și pe care am călcat-o în picioare în prima noapte de tren. Golopenția… În 19 decembrie 1941, nu știu ce fel de vagon de tren era ăla, că eram noi, cu toți 14 eram, echipa, dar îndeajuns de mulți dintre noi, printre care Anton Golopenția ca director, eu ca secretar științific, metodologic, Tudor Stoianovici, ca secretar organizatoric, apoi Bucur Șchiopu, Ion Oancea, fostul ministru de Externe Corneliu Mănescu și așa mai departe, eram împreună. Și alți câțiva cărora nu le dau numele pentru că erau cam de extrema dreaptă, și acum sunt pe moarte, și o să moară.

– *Dar puteți să spuneți, nu se întâmplă absolut nimic.*

– Ce se întâmplă, au ridicat problema, Ion Apostol, Nicolae Economu, Bucurescu, deci au ridicat problema: „Cum vom interpreta materialele pe care le vom culege ?"

– *Nici nu ați ajuns acolo, și deja vă puneați problema aceasta ?*

– Aici în tren, în prima seară, eram odihniți, veseli că plecăm în expediție, că avem pașapoarte în trei limbi, română, ucraineană și germană, ne-am dus până hăt departe, și ne-am întors, și ne-am oprit la Valea Hoțului. Nimeni n-a replicat ca să dea un răspuns. Mi se pare, dacă îmi aduc bine aminte, că Bucur Șchiopu a zis: „păi, avem un secretar științific și metodologic". Făcea aluzie la mine, deci: „să spună el". Și am spus: „Nu comparație orizontală, că este necorect a compara o țară înapoiată, sărmană, cum era Uniunea Sovietică cu o țară înaintată ca Germania, ca Occidentul, ci verticală:

țarism – sovietism. Astea sunt punctele de reper în care vom introduce materialele noastre. Cum era în țarism ? Cum e în sovietism ? Și nici o comparație orizontală, numai pe verticală. Așa e cinstit, ca să fim obiectivi.“ Și atunci au respirat toți comuniștii ușurați, și au zis: „Da, da, da, suntem, de acord cu propunerea domnului Dunăre. Da.“ Parcă era interesul politic al meu. Eu n-aveam interes politic. Eu eram vestit încă și ca student de o obiectivitate stupidă. Îmi plăcea să fiu obiectiv. Asta era o satisfacție religioasă pentru mine. Și Golopenția zice: „Da, aceasta va fi metoda noastră de lucru. Vom cerceta ce a fost, vom cerceta ce este, deci câtă producție agricolă, ce se semăna, ce se seamănă, cât se producea, cât se produce și așa mai departe”. Și să închei și aceasta cu o snoavă. Era în perioada de lenevie pe care nu o mai puteam suporta nici unul dintre noi. Anton Golopenția era un om de un calm nemaipomenit, de un liberalism, de o îngăduință fără margini, puteai să-i exprimi orice interpretare, numai să nu vii cu informații false de pe teren ca Ion Apostol cu religiozitatea acelei tinere neveste. Dar încolo, te scoli când vrei, te duci când vrei, te-ntorci când vrei, dar seara să ai rezultate. Și atunci Corneliu Mănescu – trecuseră 30 de zile și el nu avea decât glume și discuții marginale seara. Noi, după 30 de zile de teren pe rupte în care aveam informări seara, am primit sarcina să transformăm materialele în comunicări redactate cât e de bine posibil pe teren. N-ai bibliografie, dar, cât poți cu ajutorul culturii și cu materialul, bineînțeles, să-i dai drumul, pentru ca fiecare să-și aibă capitolul în principiu gata. Și atunci, ce să facă cu leneșul ăsta de Corneliu Mănescu ? „Măi, uite, du-te la școală cu Dunăre, și pune și tu un chestionar acolo, ceva !“ „Păi, zic, să spună”, că eu remarcasem că tinerii îmi spuneau la „ce vrei Dumneata să te faci“ că ei se suie cu avionul în cer, și văd că acolo nu e nici un sfânt. Și atunci el se duce, și pune câteva întrebări într-o clasă-două, ăia scriu, răspund la extemporalul acesta 2-3 pagini, și așa a adunat un material și Corneliu

Mănescu, pentru ca să nu se spună că a fost acolo 45 de zile încheiate. În satul ăsta ! Nu mai vorbesc că noi am fost și în alte părți. Era un băiat simpatic, era o plăcere să stai de vorbă cu el, numai să nu-l pui la treabă. /*râde*/ Probabil că el se odihnea, pentru că a avut o profesiune destul de ingrată: la Oficiul de Studii al institutului el, cu un comunist excepțional – Mircea Tiriung, care este în bibliografia Școlii Sociologice de la București, publicat în „Sociologie Românească" și în *60 de sate românești* – ei aveau biroul de presă. Era șef Mircea Tiriung și membru era Corneliu Mănescu. Corneliu Mănescu și Mircea făceau articole despre ce se ordona: despre împrumutul reîntregirii, despre nu știu ce altceva. Regimul Antonescu, regimul, guvernul, sau cine reprezenta guvernul către institutul nostru spunea: „Am nevoie de niște articole care să fie trimise nesemnate la ziarele din provincie și din capitală, și ziaristul de acolo mai altoiește ceva sau numai iscălește, și apare în județul acela un articol despre de ce trebuie să dăm un ban pentru împrumutul reîntregirii, sau de ce trebuie să facem, să dregem, ce lozinci erau atunci. Și probabil că munca asta pe el îl plictisea și îl indispunea, și acum a profitat și el de vacanța asta. Deci, Golopenția ar fi trebuit să-mi fie cel mai apropiat sufletește, am lucrat foarte mult cu el, ne-am înțeles în multe privințe, dar Traian Herseni mi-a rămas omul care puteai să-l abordezi. În orice seară la ora 6 îi dădeai telefon, era trezit din somn, din odihnă, și-ți spunea: „Vino la 8". El lucra două ore liniștit, și la 8 stăteai o oră, două la el, două-trei, și-i povesteai ce-ai cercetat, ce-ai făcut, și în problemele de conviețuire româno-maghiară, că n-am apucat să trec și la conviețuirea româno-săsească în cercetările acelea, că am trecut la agricultură, și pe urmă la Universitate. Deci, lui îi comunicam, mai ales după înfruntarea lui Ion Chibulcuteanu, altfel un om de treabă, eu nu l-am știut decât ca pe un om de treabă și ca prieten la un pahar de țuică, un pahar de vin, adică era un sociabil, dar cu chestia că sunt un trădător pentru

că am atacat problema asta. Și atunci omul cu care puteam comunica, și care era un om cumpănit, el spunea: „aceeași problemă, în același sat poate fi cercetată de 10 cercetători, și fiecare din ăștia 10 spune destule lucruri care nu se suprapun”… Deci, indirect, din ce am spus până acum, rezultă că am participat două săptămâni la cercetările din Drăguș-Făgăraș, conduse de Herseni, unde am cunoscut metoda fișei depuse în fiecare seară, și a fișelor proprii, depuse în cutiile altor teme. Omul, cercetătorul, urmărea o problemă, să zicem exodul fiilor țăranilor la orașe, emigrarea copiilor, să zicem. Dar, mergând pe teren, țăranul, informatorul, că așa se numește, el spune și mai multe. Le notam toate, și acasă le transcriam, și băgam în cutiile altor domenii fișe, încât eu mă trezeam că am 20-30 fișe de la 7-8-10 colegi, și alți 7-8-10 se trezeau că au fișe de la mine, dar de la mine mai puține la mai mulți. Asta era una. Și discuția în fiecare seară despre rezultate și dezbateri, pre-sinteze încă pe teren. Erau discuții ample de tot. Apoi Cezieni-Romanați, unde conducea Papadopol, la Gâlcina-Neamț am condus eu echipa aceea cu vreo sută de absolvenți de universitate, și la Dâmbovnic-Argeș o conducea Anton Golopenția și Mihai Pop, dar l-am zis pe Mihai Pop întâi adineaori, pentru că el a stat cel mai mult cu noi pe teren: 30 de zile încheiate a stat cu noi pe teren, și aveam și acolo dezbatere în fiecare seară, rezultate și redactări provizorii pe teren, înainte de a se pregăti plecarea din comuna respectivă. Și, deci, cu Anton Golopenția, singurul conducător fiind în Transbugia, nu Transnistria. Dincolo de Bug, în Transbugia. În mai multe locuri, în principal la Valea Hoțului, o cercetare de 45 de zile încheiate și mai bine, aproape două luni, și în trei sate la est de Bug, 3 sate românești la est de Bug, Bulgarca, Racova și Grigorievca. Acolo eu am fost șeful subechipei de cercetări în care tatonam să vedem unde ne vom opri. Unii au tatonat într-o parte, ceilalți în cealaltă, fiindcă acum eram în mișcare. Era în mișcare și frontul, și noi trebuia să ne repliem. Ei, cam astea ar fi parcă cercetările sub conducerea lui Golopenția…

– În anul I nu era admitere.

– Nu era admitere. Era așa-zisul an preparator. Deci, m-am înscris la Facultatea de Filosofie și Litere, secția Sociologie. Dar în anul I era an preparator pentru filosofie și pentru litere. Și la filosofie era un curs de psihologie cu Nestor, un curs de logică cu Nicolae Bagdasar, acesta m-a atras cel mai mult. Cel cu testele de psihologie mă cam îndepărta, nu știu de ce. Astăzi cred că ar trebui mai bine să fie luate în serios. Și sunt. Dar atunci nu m-au atras.

– Cine-l preda ?

– Rădulescu-Motru, dar nu aveam noi contact cu Rădulescu-Motru. Nestor ținea prelegeri de psihologie experimentală, era omul lui Rădulescu-Motru. Dar cursurile mai deosebite erau filosofia culturii de Tudor Vianu. A fost un curs care m-a pregătit în mod direct pentru Gusti. Era teoria culturii, psihologia culturii, pe culturologie se mișca cursul lui Vianu. Și avea un talent de a vorbi, plăcut, fără emfază. Deși era un om aparent distant. Aparent ! El era un om aparent distant, pentru că era un om care gândea, și tot timpul era preocupat. El nu avea timp liber ca să flecărească. Și atunci conversația cu el era scurtă, în seminar sau într-o discuție. Dar pentru asta, că mi-a plăcut, am urmat și doi ani de estetică cu el. Logica o făceam cu Nicolae Bagdasar, un om foarte vrednic.

– Rădulescu-Motru ținea prelegeri ?

– Ținea, și le-am audiat. Era un om care aveai sentimentul că atunci creează lecția. Deși avea fișe mici, venea cu materialele selecționate de acasă. Dar vorbea ca și cum povestea cu cineva de lângă el, nu vorbea să se audă în fundul sălii. Adică nu vorbea ca Antonescu la pedagogie, care spunea ca în carte. Eu am fost student și la Drept, dar l-am părăsit după 2 ani. În anul al treilea n-am mai avut bani să suport taxele rămase în urmă. Dar mai era ceva. Taxele le mai suportam. Am văzut în anul III de Drept un grup de studenți, fete și băieți, care râdeau mocnit urmărind o carte groasă. Era cursul

de Drept internațional al lui Georges Meitani. De ce râdeți, domnilor colegi ? Eu ca mai provincial, fiindcă veneam rar… Uite, domnule coleg, și urmărește. Spune exact ca în carte. Am urmărit vreo 5 minute. Nici virgula nu era omisă ! Spunea pe dinafară din carte. Și așa întreabă și la examen ? Bineînțeles ! Ăsta a fost un element de înspăimântare. M-am dus la cursul lui Bazilescu de istorie a doctrinelor economice, cam așa ceva. S-a ajuns la Jean-Jacques Rousseau, doctrina economică – la cursul ăsta am fost eu prezent – unde mai mult de o jumătate de oră a vorbit de amorurile lui Rousseau. Am zis eu: astea le pot căuta eu în cărți, el aici să-mi spună doctrina economică a lui Jean-Jacques Rousseau ! Și atunci astea au fost elemente care m-au determinat să părăsesc Dreptul. Și acum am sentimentul că este dintre științele cele mai false. Pentru că ea statuează ceea ce începe să piară. În momentul în care Parlamentul a votat o lege, motivată, pregătită de un an, doi, din momentul acela legea începe să fie depășită de realitățile social-politice.

– *La Litere nu l-ați avut pe P.P. Negulescu ?*

– În anul întâi, ca preparator era Alexandru Posescu, asistentul lui. Negulescu era un om rece, foarte bine pregătit și necomunicabil. Deci, Vianu m-a atras cel mai mult. Rădulescu-Motru mi-a rămas ca materie între primele trei materii, dar am mai adăugat pedagogia. Gusti principal, P.P. Negulescu, Rădulescu-Motru, G. G. Antonescu, patru. Trei trebuie la principal, eu pentru orice eventualitate, pentru cazul că n-oi intra la cercetare sau la universitate… Nu știam că o să intru în război ! /*râde*/ L-am cunoscut pe Rădulescu-Motru și pe Gusti la seminar. Ce-au însemnat ei, ca mari corifei, la seminar ? Nu-i ziceai „domnule”. În tratarea răspunsului dumitale la o problemă pusă, vorbeai despre diferite opinii în problema conștiinței, sau în problema relației sociale, sau nu știu cum. Înșirai 2-3 autori, îl înșirai și pe el, așa: Dimitrie Gusti, Rădulescu-Motru, sau

profesorul Gusti, profesorul Rădulescu-Motru. Nici vorbă de „domnule" ! Nici vorbă de „sunt de acord cu Domnia-voastră" ! Nu ! Nu sunt de acord cu aceasta, lectura mea și reflectarea mea aduc o corectare aici. Era o învățătură de un nedogmatism tulburător. Rădulescu-Motru n-avea idei fixe, el spunea că provizoriu a ajuns la următoarea concluzie.

– *Acesta era termenul folosit de el ?*

– Provizoriu. Și Gusti, care avea un sistem destul de pretențios închegat, avea grijă să spună, că se va dezvolta, se va verifica pe teren și așa mai departe. Paranteză pentru ce a spus Gusti este că în 1967, fiind invitat de Societatea de Etnografie din Paris, și având sediul meu la Musée de l'Homme, șefa secției Europa, contesa Monica de Fontanès, ea îmi făcea legătura cu personalitățile cu care trebuia să mă întâlnesc. Și m-a întrebat cu cine vreau, am spus Claude Lévi-Strauss și încă câțiva. Și cum să spun ? Vă rog să spuneți așa: „un ancien élève du Maître Gusti". Am spus să mă primească și Isac Chiva, un român evreu de la Iași. Se știe că e de origine culturală românească și nu se rușinează cu aceasta, care a ajuns succesorul lui Lévi-Strauss. Trebuia să mă primească a doua zi amândoi, și în ultima clipă Isac Chiva a anunțat că el va lipsi, dar va fi Claude Lévi-Strauss. Și Claude Lévi-Strauss după schimburile de curtoazie, de protocol, zice: mă bucur că sunteți elev al profesorului Gusti, pentru că și eu însumi sunt elev al profesorului Gusti. Eu atunci am zis o paranteză în gând, un „reservatio mentalis", cum ar zice romano-catolicii, „măi mocane – adică eu –, găsește o formulă să te scoți din încurcătură, să nu creadă ăsta că tu crezi că te bați pe burtă cu el, că ești cu el împreună coleg, ca elevi ai profesorului Gusti !" Și atunci am pus întrebarea: domnule profesor, eu pot să vă fiu elev dumneavoastră, nu un coleg… Foarte mulți occidentali suntem elevi ai profesorului Gusti ! Pentru că el după război a întors cercetarea sociologică, antropologică, etnologică cu fața la realitățile sociale,

el a militat în mod consecvent pentru aceasta, şi el a fost cel dintâi care mergând pe teren găsea structuri sociale frânte, rupte parţial, dar le putea reconstitui structura socială, cum ar fi fost să fie, dacă nu ar fi fost expus procesul social, fenomenul social la diverse eroziuni economice, politice, demografice şi aşa mai departe. Şi aşa sunt eu elev al profesorului Gusti. Am spus într-o singură propoziţie, într-un studiu publicat apropo de metoda Gusti, am băgat chestia asta aşa, pe dedesubt. Şi dintr-un patriotism românesc, să zicem aşa… Da… Gusti era pasionant prin informaţia uriaşă pe care o dădea. Şi spunea: vrei să citeşti cartea ? Care vreţi, veniţi la mine. Ţi-o împrumuta, sau în cămăruţa de alături o consultai, îţi făceai 2-3 fişe acolo. Şi avea timp să te suporte, când el avea atâtea funcţii mari. Era de o democraţie cu totul deosebită. Antonescu pedagogul era mai scorţos… şi mai era un profesor care ne uimea, cred că era magician, cred că putea fi numit Socrate: Nae Ionescu. Venea la lecţie, scotea ceasul, îl punea pe catedră, dar înainte de asta, când punea piciorul pe catedră, începea să expună: vom vorbi despre. Şi aveai sentimentul, certitudinea, că în clipele acelea gândeşte subiectul. Eu cred că-l gândise acasă, era destul de conştiincios, şi un mare savant, deşi n-a publicat decât ce au publicat cei care au luat stenogramele. Nu cred eu că atunci gândea. Aş vrea să se ştie: n-am ştiut niciodată că e om politic. În toate prelegerile pe care i le-am ascultat, de logică… De pildă el a tratat un curs de logică a colectivelor. Comunităţile, colectivele, grupările de oameni, deci unităţile sociale umane au o logică a lor. Logica aceasta a lor el nu spunea ce vrea el ca să facă logica asta, el spunea ce logică au acestea, încât să se suie în capul lor un conducător, încât leniniştii au avut mult de câştigat de la el dacă ştiau carte… De altfel se şi vede în foarte multe cărţi care au apărut după 23 august, sau după 1947-1950, foarte mulţi filosofi actuali se vede că i-au citit cartea asta, cursul acesta litografiat. Mie mi-a fost frică să-l citez, nu cumva să mă iau

după el, și să mă remarce altul ! Fiindcă fiindu-i student se putea interpreta chiar. Dar, el nu făcea seminar. Făcea Mircea Eliade un seminar, cu texte din filosofi. Lua un filosof, și citea o frază, un alineat, și comenta. Eu care eram călare pe tren, am fost o dată, de două ori la seminarul ăsta al lui Mircea Eliade, dar era altceva la Mircea Eliade ce audiam. Aveam grijă să fiu în București când are Nae Ionescu curs și Mircea Eliade curs. La Nae Ionescu mai se găsea un scaun, două. La Eliade nu erau, trebuia să te duci devreme, fiindcă sala era arhiplină. Era arhiplină și cu așa-zisa mică intelectualitate românească, adică ofițerimea tânără, medicii tineri, probabil profesorii tineri.

– *Da ? Acum nu cred că poți să prinzi un ofițer să meargă la așa ceva !* /râd/

– El făcea istoria și fenomenologia religiilor. Se vedea că-i un savant. Teza lui de doctorat, *Yoga*, P.P. Negulescu, care n-avea doctoratul, dar care făcea cât 10 doctori, era foarte valoros, a pretins Ministerului Învățământului să-l trimită un an de zile în India cu manuscrisul lui Mircea Eliade, ca să verifice. Ministerul n-a aprobat, și atunci Comisia a zis, domnule, te rog, concede și dumneata, mai caută în niște lucrări, dar nu se poate să te trimitem. Nu că ar fi fost lipsă de valută pe vremea aceea, dar se crea o uzanță care n-ar fi fost convenabilă. Deci, Mircea Eliade n-aveam sentimentul că ne învață să ne rugăm lui Dumnezeu. Dar aveam convingerea că religia este un fapt de cultură. Pe care l-am învățat pe urmă la Lucian Blaga, și cu mitraliera lui Lucian Blaga m-am dus în URSS într-o cercetare de teren. Două cărți am luat cu mine, pentru a câștiga bunăvoința românilor pe care urma să-i anchetez: *Alimentația poporului român*, de doctorul Ion Claudian, și *Religie și spirit* de Lucian Blaga. Pentru că Blaga scria că religia este un fapt de cultură, care este rezultatul relațiilor dintre mediul geografic, mediul cultural, politic, social etc., etc. Nu-l vedea că este o revelație. Eliade vorbea de forțele acestor

revelații, dar nu le lega că vin neapărat de la o divinitate. Divinitatea era în ăl care realiza această revelație. Era un act care aparținea lui sau grupării lui religioase.

– *Dar pe Blaga nu l-ați audiat.*

– Nu, l-am cunoscut la Cluj, când era căzut, era bibliotecar, fără să muncească la bibliotecă. De fapt dădea consultații la cine avea curajul să-l frecventeze. Era tolerat bibliotecar, fără o muncă propriu-zisă, ci făcea el, pregătea el un manuscris sau altul, traducea. El avea, îndemnat de nevoi, de una, de alta… pe urmă era poate și conștient că fenomenul se instaurează din ce în ce mai solid… Și apoi l-a determinat foarte mult situația fiicei lui care s-a măritat cu un comunist ilegalist, cu Tudor Bugnariu. Și el a încercat să publice niște probleme de etnologie, în sensul mai general al cuvântului. Stătea de vorbă cu mine pe stradă, mă întreba că eu eram – în ghilimele – un fel de lider al părții teoretice și științifice a cercetărilor de etnografie în Transilvania… Și a publicat câte ceva. Și el vroia să nu fie prins cu idei, să zicem idealiste. Nu-mi cerea să-l fac materialist-istoric. Și eu aveam delicatețea să n-am nedelicatețea să-i spun cum să fie, ci cum să nu fie. Publica la „Tribuna", și într-adevăr pe urmă și-a dat drumul. Eu i-am propus atunci lui Vătășianu ca el să-i propună lui Daicoviciu să-i public o carte pe care eu puteam s-o prefațez ca o carte pre-materialist-istorică, *Spațiul Mioritic*. Numai niște cretini, în frunte cu Pavel Apostol au putut s-o declare carte reacționară. Acum e aproape grețos de mult lăudată. Acum e foarte lăudată, ca să se dovedească libertatea antimarxistă. Curaj antimarxist. Ea merită lăudată, pentru că ea nu e o carte antimarxistă ! Dar acum oamenii o laudă tocmai pentru a dovedi o frondă antimarxistă. Deci, așa l-am cunoscut. La cinci ani de la moartea lui, eram clujean, la „Steaua" era cred încă Baconsky, și mă roagă, dumneavoastră cu etnologia n-ați putea să lansați prima afirmare pozitivă despre Lucian Blaga ? Și ne aranjăm să se facă un

afișaj extraordinar. Și atunci la Palatul Culturii de lângă Teatrul Național, cu o sală mare de conferințe… Afiș pe străzi: Lucian Blaga despre cultura populară românească. De dr. Nicolae Dunăre – cu litere mititele. Pentru că nu era important ca lumea să vină să mă asculte pe mine, ci să asculte o conferință despre Blaga, la cinci ani de la moartea lui, fără să spună nimeni că sunt cinci ani de la moartea lui. Dar să se spargă odată gheața ! Sala arhiplină, toate categoriile de intelectuali erau prezenți acolo. Mă temeam să nu fi înțeles bine pe Blaga. Nu-mi era teamă de ce spuneam, eu știam că risc. Dar doream s-o fac. Pe urmă am rupt conferința asta în două, și am publicat o parte în „Steaua“ și o parte în „Tribuna”. Și apoi a pornit valorificarea lui Blaga. Și de ce eram eu apropiat de Blaga ? Fiindcă prima mea temă de teză de doctorat nu era exodul fiilor de țărani la orașe, ci prolegomena la o filosofie populară românească. Și Dimitrie Gusti nu m-a luat de piept cu mâinile, dar pentru prima oară l-am văzut, nu brutal energic, dar energic. Mi-a spus, bine, vii la mine să-ți dai o teză de doctorat, și nu o dai din materie de teren ! I-am spus că fac teren. Nu ! Dumneata faci întâi o temă care pleacă… să nu fii dogmatic gustian… N-a iubit dogmatismul Gusti ! … Ci vreau să pleci de la mine, nu de la Lucian Blaga. N-ai decât după aia să scoți câte teze vrei ! Am și acum undeva ciorna expunerii mele de la seminarul de doctorat, prolegomena, care anunța viitoarea teză. Ei, atunci m-am orientat spre cercetări mai concrete… Deci, eu eram orientat spre Blaga, dar nu ca să descopăr că noi suntem cei mai deștepți pe lume, și că poporul român e singurul care are piatra filosofală în capul lui. Ci că și poporul român are capacități intelectuale, ca orice alt popor.

– *Eram la anul întâi.*

– În anul întâi am luat o hotărâre uriașă, care avea să-mi determine toată formația mea spre etnologie, a sociologului Nicolae Dunăre. Adică era un regulament extraordinar, care nu există acum,

din păcate. Alegi trei materii, una principală, două secundare. La ele ești obligat să dai un număr de examene, și mai rămân aproximativ 25 de examene cu care să te poată declara absolvent al facultății. Acele 25 de alte examene le alegi dintr-un tabel de 100 de materii, cum vrea studentul. Atunci eu am luat Simion Mehedinți, cursul de etnografie, Vintilă Mihăilescu, de antropogeografie, care era o etnografie geografică. I.A. Candrea, un evreu foarte deștept, foarte pătrunzător, folclor medical comparat. Era o conferință de sociologie comparată a lui Nae Petrescu, Nicolae Petrescu, care nu era pus la examenul obligatoriu, din cauză că Gusti îl ținea pe o linie moartă. Pătrunsese la catedră în calitate de conferențiar fără voia lui Gusti. I s-a creat catedra, era un om cu studii în străinătate și așa mai departe. Pentru a făuri sociologia lui Gusti avea nevoie de Traian Herseni, H.H. Stahl, Golopenția, Vlădescu-Răcoasa. Etica, cursuri excepționale de sociologie etică ale lui Mircea Vulcănescu. Excepționale ! Venea cu un pachet de fișe. Un om uriaș, cred că avea 100 de kilograme, directorul general al bugetului statului, dar aici lucra gratis, ca asistent onorific. Dar excelent lucra ! O joi seara, două ore. Ei, și afară de ăștia, grupul acesta de etnografie și folclor, Mehedinți, Mihăilescu, Candrea, spre etnologie comparată Nae Petrescu, Nae Ionescu mai puțin, Mircea Eliade mai mult, și tot pentru etnologia comparată era enciclopedistul de P.P. Negulescu. Pe care l-am urmat în toți anii. În fiecare an, la sfârșit de an, în discuții unul-altul, puneam noi întrebări în cursul anului, „la asta încă nu sunt în stare să vă răspund". Răspundea la care răspundea… La el trebuia să fii un erou ca să-l urmezi. Pentru că dacă-l ascultai, înnebuneai, din cauză că el nu deschidea gura, nu mișca ochii, nu mișca mâna, nu mișca nimic. Auzeai o voce, nu știai de unde vine.

– *Citea ?*

– Citea. Și eu am citit. Citea text în cerneală, text gata avut de el, de la prima frază la ultima. Citea, dar de o monotonie și de o

nemișcare… Și atunci noi aveam așa-zise „echipe de sacrificiu”: un rând, doi de studenți, studente, care ne venea rândul să stăm în rândul 1 și 2, nu compact, dar așa… să zicem, vreo 10 inși care ne împărțeam de 2 rânduri, care eram atenți. Ceilalți dormeau – că era obligatorie prezența, și dacă aveai 4 absențe, pierdeai anul. Însă același curs, care auzit era de nesuferit, când citeai cursul litografiat, era o plăcere să-l citești. De o cursivitate, de o democrație și de o vizibilitate, cum greu se poate găsi. El trata fenomenele, pentru el nu era nici un *parti pris* al cuiva. A făcut o analiză a partidelor politice…

– *Dar de fapt el făcea filosofie.*

– Filosofie. Tot filosofie făcea și aici, dar făcea psihologie socială, filosofie socială, istoria filosofiei, istoria faptelor care încep să intre ca element de sociologie… El trata, și a pus pe același plan fascismul, hitlerismul, comunismul, și trata și liberalismul, am zice noi astăzi, cu cruzime. Cu exactitate, cu bisturiu de chirurg. Dar în vorbele lui nu se vedea ură. Ăsta este după mine marele lui merit, și cu asta te convingea să devii antidictatorial, antipolitic. Antipolitic ! Poate că dacă n-am aderat la nici o politică de fapt înainte de război, este pentru că de la el învățasem să pot vorbi despre orice doctrină fără să fiu părtașul ei.

– *Sine ira et studio.*

– Da, *sine ira et studio*, asta era, da. Și era despre destinul omenirii, rând pe rând, și la sfârșit de an se adunau niște întrebări, și zice: au mai rămas din întrebările dumneavoastră, următoarea și următoarea întrebare… Erau oamenii frământați sincer, erau în studențime oameni intelectuali. Adică, nu că știau carte, eu vorbesc că erau oameni cu psihologie de intelectual, care sufereau pentru că nu e adevărat ceva, și nu le era indiferent care e adevărul. Și atunci zice, la aceste întrebări vă răspund anul viitor, în cursul pe care îl încep la toamnă. Și atunci mergeai în continuare la cursul lui, nu ? Nu pentru că vroiai răspunsul acela, dar simțeai că el creează cursul. El crea toată vara…

– Și răspunsurile astea erau elaborate ?

– Erau elaborate, și în cursul anului următor, sau după doi ani, sau trei ani… Zicea, acum câțiva ani mi s-a pus întrebarea cutare, despre partidul acela, despre partidul acela… Unii își mărturiseau nedumerirea că ce să facă, uite, ei sunt buni români și ar fi vrut să treacă la extrema dreaptă, și dacă fac bine sau nu. Alții sunt foarte democrați, se gândeau dacă să treacă la partidul comunist sau nu știu ce, și el spunea: eu, dacă e vorba să vă sfătuiesc, vă sfătuiesc să nu faceți nici o politică. Dar, vi le analizez. Și le analiza cu o informație… de unde, dom'le ? Din ziare și reviste. Dar așa știa ce să ia, numai atât, cât trebuia.

– Anul întâi era eliminatoriu.

– Da, dar pentru mine nu s-a pus problema așa.

– Și în anul doi ?

– De-acum treceam la cursurile de sociologie, la Gusti, la cursul lui Herseni, ei țineau curs. Apoi seminar ținea Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, de politică, H.H. Stahl ținea de tehnica monografiei sociologice, Herseni de teoria monografiei sociologice, Gusti așa-zisul seminar de anul IV și de doctorat, dar care de fapt îl ținea Traian Herseni. Pentru că Gusti venea la începutul anului, ținea un seminar, două, un curs, două, și pleca. Se întorcea la sfârșit de an. În lipsa lui ținea Traian Herseni. Anton Golopenția n-a ținut nici un seminar. El era directorul Oficiului de Studiu de la Statistică, era la Institutul Social Român director… Era și el director acolo, când s-a înființat în 1939.

– Și a murit săracul în închisoare.

– El a murit că s-a îmbolnăvit de tuberculoză galopantă în închisoare. Și l-a luat soția lui de la morgă, a fost chemată să-l recunoască. Pot să spun că nu cu mai mult de trei săptămâni înainte de arestarea lui ne-am întâlnit pe cheiul Dâmboviței, când el își

manifesta toate nedumeririle… Pentru că el n-a făcut niciodată politică, totdeauna a fost de centru-stânga. A fost cel mai mare specialist în teoria statului ! Am fi avut un ministru de Interne, nu de poliție, ci de Interne, de Administrație, ministrul Administrației Publice, am fi avut un model, pe 40 de ani să fi fost el ministrul Administrației Publice. Doctoratul lui era în sociologia statului, făcut în Germania. Ei, pe cheiul Dâmboviței, și mi-a povestit cum este urmărit, și acum, de aceea a trecut pe o parte, pe urmă a trecut pe altă parte pe chei, să vadă dacă ăl care era acolo, în urma lui, ne urmărește pe partea astalaltă. Și povestea, și parcă ne-am luat rămas bun, de adio. Înainte de arestare, și înainte de a se prăpădi la scurt timp după aceea.

– *În anul doi cum au fost cursurile acestea de sociologie propriu-zisă ?*

– Era seminarul de tehnica monografiilor sociologice al lui Stahl, care era un seminar aproape de matematică. Riguros ne învăța toată teoria informatorilor, a fișelor, a fișelor pe teme, pe subteme. Ideea formidabilă, importantă că mai bine o idee pe zece fișe, decât două idei pe o fișă ! Niciodată să nu ai două idei pe o fișă, să poată fișa deveni independentă. Pe urmă nu era dogmatic nici Stahl. Herseni era mai credincios, să spunem, sistemului Gusti, dar deja încă din anul II simțeam că nici Herseni… nu era nimeni obligat să fie dogmatic. La el era teoria monografiei sociologice, era un curs mai de doctrine sociologice, de mari sociologi ai Europei, și ai noștri, dar în special europeni. Apoi în anul IV a apărut o diferențiere, că trecând în anul IV și pentru doctorat era un singur seminar, și am avut în'39 spre '40 un seminar deosebit de important…

– *Dar n-ați terminat în 1939 ?*

– Păi trebuia să iau doctoratul. Și era… tot ideea obiectivității… nu făceam numai gustism ! Adică concepția unităților sociale la diverși sociologi europeni. Aici orientarea spre stânga a lui Herseni,

zic eu, care era adevăratul mentor, dar și al lui Gusti bineînțeles, care era directorul seminarului… Se pornea de la cel mai idealist cu putință sociolog, și se încheia cu Durkheim, Marx, care erau mai pozitiviști și materialiști. Și treceam prin 15-20 de autori, câți cuprindea un seminar de felul acesta, cu informații bibliografice. Și atunci s-a putut constata o conștiință istorică excepțională a lui Dimitrie Gusti. La seminarul de doctoranzi din '39/'40, după mine cu Durkheim a urmat Miron Constantinescu cu unități sociale în marxism. El nu citea notele, citea numai textul. Dimitrie Gusti, prima întrebare: ce autori ai folosit ? El zice, I.V. Stalin, *Questions du léninisme*. Altele ? Mi-a fost destul. Cum ? Când la mine în Seminar ai Opere ale lui Marx și Engels ? Ai citit numai pe Stalin ? Stalin nu-i un om de știință. E un mare general, șef de stat, șef de partid, dar asta e cu totul altceva, în acest domeniu eu nu mă pricep. Dar el nu e om de știință, om de știință este Lenin. Te duci la cursurile mele mai vechi, și vei vedea prelegerea mea despre Lenin. Și vei vedea, că apreciez că Lenin a fost un om de știință. Dar Stalin este un politic, și atât. Gusti făcea netă diferențiere între un om politic constructiv, și un teoretician, un filosof. Cu chiu cu vai a admis lucrarea. La discuții nimeni n-a avut curaj să ia cuvântul. Și erau evrei ca Pauker – nu știu dacă era rudă cu Ana Pauker –, un evreu înalt, frumos, de o inteligență cu totul deosebită, și cultură, bineînțeles… Ei sunt după părerea mea popor ales, orice am vrea noi creștinii să zicem, se vede și astăzi că sunt un popor ales, fiindcă nu poate să facă nimeni nimic fără voia lor. Ăsta-i un element de admirație. Deci, nimeni n-a luat cuvântul în favoarea lui Miron, să aprecieze contribuția sa, numai eu. Atunci el mi-a dat un exemplar din comunicarea lui, cu dedicație. Iată, care era metodologia, poziția etică față de știință, față de sarcinile științei. O obiectivitate absolută. Și cred că aceasta a creat din noi oameni care am fost în stare să muncim 18 ore pe zi, fără ca să obosim. Pentru că profesorii noștri…

Simion Mehedinți… mai târziu a fost persecutat ca germanofil. Niciodată din cărțile lui nu rezultă că-i germanofil… De la profesorii mei provine această etică a omului de știință, care trebuie să fie obiectiv, să nu facă rău. Nae Ionescu a spus odată la seminar: „Dacă nu credeți că sunteți în stare să transformați, n-aveți răgaz să transformați ideea cuiva într-o altă idee, și să o transpuneți ca o proprie idee în mintea lui, numai așa, agățată, îl nenorociți, faceți din el un om care toată viața va fi un dezechilibrat. Nu credeți că aveți armele logice și psihologice și teoretice destule ca să-l transformați în direcția poziției dumneavoastră ideologice, științifice și așa mai departe, lăsați-l în pace !“ Și să știți că am reținut acest adevăr pe teren. Erau oameni bătrâni, informatori țărani, față de care nu mai avea nici un rost să faceți pe nebunul, că vreți să faceți marxism cu ei… Vă închinați, vă duceați duminică la biserică, dacă el era ortodox, dacă era catolic vă duceați la el, vă închinați cum puteați acolo și așa mai departe. Adică le respectați valorile lor. Este esențial pentru o cercetare și psihologică, și sociologică, să nu veniți cu idei preconcepute la persoana cercetată. Și aceasta am învățat tot de la ei, tot de la acești profesori. Dacă Traian Herseni spunea: despre același sat, despre aceeași temă din același sat pot să se ducă 10 cercetători să studieze, și are fiecare de spus destule care nu se suprapun, și care nu fac inutile cele culese înainte și publicate înainte. Acesta e un lucru care hrănește parcă, și te face ca să lucrezi optimist la cercetările dumitale, la redactările dumitale, știind că nu ai să superi pe nici un om cinstit. Atât te-ai priceput să vezi, atât te-ai priceput să spui, dar ce-ai văzut spui cu exactitate. Acesta-i adevărul dumitale, nu-i adevărul definitiv. E adevărul experienței dumitale din acel an, din acea zi. Da.

– Ați spus că în anul întâi ați luat o hotărâre mare, devenind etnograf-sociolog…

– Asta a fost, când am dat… La București nu era o catedră de etnografie. La Cluj era o conferință de etnografie, a lui Romulus

Vuia, care făcea etnografie și folclor. Puteai termina, și să iei o licență cu temă etnografică. Puteai să iei și o teză de doctorat cu îngăduința unui conducător științific de doctorat, doctor în etnografie. La București nu era etnografie oficială. Mehedinți o făcea, ca o completare a geografiei, Vintilă Mihăilescu – ca o completare a antropogeografiei, adică indirect. Candrea făcea folclor, și erau folcloriști destui. Eu nu i-am ales pe ăia literarii, Papahagi, Densușianu… Din păcate, s-a nimerit așa. În pachetul acela de 25 de examene – nu de materii, de examene, că puteai să ai la aceeași materie mai multe examene. De pildă la Iorga, erau cursuri la fiecare an, litografiate, la biblioteca facultății. Vă înscriați la examen, și vă întreba: din ce an ați ales cursul ? Din '34. Eu trebuia să zic '34/'35, și am zis '34, și mi-a dat cauzele decăderii Imperiului Otoman. Mi-am dat seama că am încurcat-o, dar am făcut o comparație – am avut mania asta mereu –, ceva mai știam eu de la Cantemir, din ce s-a spus despre Cantemir, că nu-l citisem eu pe Cantemir, și cu Hitler. Am făcut o mică asociație, cum s-a prăbușit imperiul turcesc, așa se va prăbuși imperiul hitlerist. Se poate vedea, este în tezele de examene parțiale din '37 o lucrare a mea în care eu l-am atacat pe Hitler ! /*râde*/ Trebuia să valorific chestia asta, poate ajungeam ministru, sau mă împușcau ! /*râde*/ Deci am avut posibilitatea să iau lângă sociologie destule examene de etnografie. Iar eu am folosit toate acestea, pentru ca să-mi fac o bază istorică, o bază antropogeografică, o bază etnografică, pentru cercetările de sociologie ale mele, pe care le vedeam eu că vor urmări fenomene sociale țărănești. Și într-adevăr, mă pregăteam pentru procese sociale ca procesul de îmbogățire, în care era inclus procesul de sărăcire, apoi procesul de imigrare, relațiile sociale între sate, între zone. Chiar în 1939 am văzut relații naturale între zona Brașovului, Țara Bârsei, de unde erau o parte din strămunii mei și Argeșul. Dar fapte, nu

vorbe, nu declarații patriotarde. Deci așa am putut, de aceea a fost crucială circumstanța că am făcut la Sociologie, la Filosofie și Litere, și atunci am părăsit Dreptul care mă falsifica, și m-am dat cu totul aici. Și am început să public încă fiind doctorand, sau student chiar. În '38 am publicat în „Decalogul". De exemplu un titlu: De la B.P. Hasdeu și Dimitrie Gusti. În revista „Căminul Cultural", tot așa, Eminescu și problema țărănească, Eminescu și învățământul la sate, B.P. Hasdeu, problema țărănească etc., deci publicam, în ghilimele eram o „personalitate". Gusti îmi zicea „coleg", pentru că mă vedea un om de viitor… De aceea n-am lăsat-o pe nevastă-mea să lucreze, ea trebuia să fie învățătoare, dar eu ziceam că pot să țin pe lângă nevastă-mea încă una-două-trei la mansardă ! /*râde*/ Pot să le țin, și să fie fericite toate patru ! Că o să iau bani mulți pentru cunoștințele mele, pentru studiile mele, pe care le făcusem conștiincios. Nu plătea nimeni pe vremea aia, nici „Decalogul", nici „Căminul Cultural", nici… Ne dădea Samarineanu câte o bere. Și noi eram fericiți. Deci, ăsta era răspunsul la întrebarea dumneavoastră: că am avut ocazia să aleg, și am ales de a mă întregi etnografic. Dar nu era întâmplătoare nici orientarea mea, nu pentru că eram fiu de țăran după mamă și de muncitor modest după tată, nu o fac pe marxistul sau pe Marx-teoreticianul, ci însuși în cursul lui Gusti, al lui Herseni și al lui Stahl, seminarii, nu cursuri ale lui Stahl, era foarte multă literatură etnologică, pe care se întemeiau teoriile sociologice ale lui Gusti, ale lui Herseni, sau expunerile lor sociologice. Că nu toată ziua făceau teorii oamenii ! Ei se întemeiau foarte mult pe etnologie germană. De altfel, etnologia maghiară de la Budapesta, din Ungaria, și cea de la Cluj este întemeiată foarte mult pe etnologia germană. Apoi, în general, etnologia austriacă, austro-ungară, ardeleană avea multă bază germană. De aceea și marii noștri savanți din București, dintre cele două războaie mondiale, în Germania s-au dus.

– *Păi, Titu Maiorescu, P.P. Negulescu, Ion Petrovici, chiar Gusti…*

– Și Simion Mehedinți, nu știu dacă și Vintilă Mihăilescu, tot acolo s-au format. Poate și Conea… Dar, în general, era școală serioasă. Cine făcea seminar în Germania, venea, frecat bine cu răzuitorul. Și orientarea aceasta etnologică a Școlii Sociologice de la București, pe care n-a înțeles-o sociologia de după 23 August. Miron Constantinescu este primul care a afirmat: erau alții care l-au imitat ca papagalii. Că era o orientare etnografistă, etnograficistă, și nu știu cum, vrând să arate că asta era o latură greșită a lui Gusti și a Școlii Sociologice de la București. Nu, asta era o orientare sănătoasă a teoriei sociologice către realitatea rurală, dar se pornea și către realitatea orășenească. Dovadă că eu exodul tinerilor către orașe l-am studiat în București. Bine, și în câteva zeci de sate, dar în București am luat… și am avut și un proiect al lui Setlacec[6], nu știu dacă-i spun bine numele acum, după atâția ani, de sociologie industrială, dar până când nu învățai odată carte… Și nu trebuie să uităm că Școala Sociologică de la București n-a lucrat decât 10 ani. Ăsta este drumul ei de lucru. În 1925 a început, în '35 încă un pic, și a început războiul în '39. Dar în '25 n-a făcut multă treabă, abia în '29-'30. Deci, '30-'40, zece ani de zile. Să facem o comparație nemodestă: Școala Sociologică sub conducerea lui Gusti a realizat 3 monografii mari: Nerej, Drăguș, Clopotiva, și școala etnografică clujeană sub conducerea mea a realizat, poate, măcar tot atât: deci, Valea Jiului, Bistrița-Năsăud, Țara Bârsei, care cantitativ vorbind nu-s mai puține pagini. Dacă mai adăugăm și alte câteva… Deci, ei n-au avut oameni, și la urma urmei nici eu n-am avut la Cluj. Că mi-am consolidat poziția mea nu în '49 ci, de fapt, eram tare în '59. În '58 când am depus *Arta populară din Valea Jiului*, o carte de 2 kilograme și jumătate la Editura Academiei, și a apărut aproape

[6] Ion Setlacec, elev al lui Gusti, publică în „Arhiva pentru Știința și Reforma socială" (3-4/1927) studiul *Organizarea monografiilor industriale*.

integral, erau disperați, cereau referate de etnografi sovietici, de etnografi care cunosc dacă în estetica populară există un model românesc marxist sau model marxist sovietic. N-am avut model. Atunci, capitolul cu Frunzetti unu', și eu al doilea, așa era să fie semnat, a fost scos afară de editură, fiindcă n-avea model marxist, nici sovietic, dar nici măcar românesc, eventual, măcar unul românesc la nevoie să fie model. Nu mai spun că tot atunci mi-au cerut să spun statutul politic al autorilor occidentali pe care îi citez, dacă au fost membri de partid, dacă mai sunt membri de partid, dacă au fost excluși din partid. Eu am spus că dacă aș ști toate acestea, eu aș fi secretar general la ONU. Și m-au obligat să-i scot pe toți, fiindcă nu am știut. Pe Karl Bücher l-am salvat: auzisem undeva că V.I. Lenin în cele 30 de volume, dar nu știam în care, a zis că deși nu a fost materialist istoric, totuși cercetarea lui Bücher este aproape de materialismul istoric. Cam așa ! Știind chestia asta, în disperare, vrând să-l salvez pe ăsta, teoria ritmului care-i bază la ornamentică, bază la o serie întreagă de munci ritmice, care-n etnografie sunt esențiale pentru teorie… Și atuncea am umblat ca nebunu' la bibliotecă, la cele 30 de volume, și nu l-am găsit în primul, nici în al treilea, și căutam așa în text, în note, unde să-l găsesc… L-ai citit odată, și ai găsit-o din greșeală, că nu-ți trebuia. Și am găsit-o, am salvat-o, am arătat-o, și am băgat citatul ăsta în *Arta populară din Valea Jiului*. Și am mai salvat un RDG-ist, cu care eram în corespondență, Hans Damm de la Leipzig, care era directorul Muzeului Etnografic – mare muzeu, dar nu l-am văzut încă, ei sunt săraci, nu ne dau invitații. Și el, fiindcă aveam corespondență cu el și felicitări de Anul Nou, am vrut neapărat să-l citez cu ceva. Și m-a obligat să-l tai, și mi se pare că l-am tăiat de unde mi-au zis să-l tai, dar l-am lăsat în note. Până la urmă a rămas. Adică era totuși o deznădejde, și am avut de suferit pe chestia asta. Dar am avut și un câștig uriaș. Pentru că a apărut o recenzie în revista austriacă de

etnografie, publicată de membrul corespondent al Academiei austriece, Schmidt, poate Leopold Schmidt, directorul Muzeului Etnografic din Viena, care a zis: „În ultima vreme au apărut monografii etnografice despre zonele miniere din țările comuniste. În Cehoslovacia una-două, și în România *Arta populară din Valea Jiului*. Toate păcătuiesc prin bibliografie unilaterală". Cam așa, pe scurt. Și apoi se ocupă pozitiv despre monografia condusă de mine. Trei sferturi era scrisă de mine, și răspunderea… De ce mi-a dat premiu numai mie, din păcate ? Că dacă dădea la mai mulți, era mai bine, că s-a făcut multă rivalitate după aceea. Au trecut 10 ani, 11, până am mai luat altul. Și atunci, din cauza acestei recenzii m-am dus la Alexandru Graur, și am spus: „Domnule academician, m-ați nenorocit ! Uite ce s-a întâmplat, uite ce scrie ăla, că această monografie suferă prin bibliografie unilaterală ! De ce ? Mi s-a cerut să dau afară toată bibliografia occidentală, dacă nu știu că-s membri de partid – dumneavoastră nu sunteți vinovat că sunteți aici, deasupra, director general al editurii". Director era Busuioceanu, cenzura spunea așa și așa… ei își păzeau postul. Și atunci i-am spus: „uite, acum am primit o invitație de la Paris, din Italia, de la Basel, trei invitații, vă rog să mă susțineți ca trei ani la rând să plec în câte una din țările astea, să fiu aprobat, să primesc pașaport, să plec". Mi-a promis omul. Bun. Și m-am dus la Leopold Schmidt și i-am spus la Viena: „dumneavoastră sunteți cel care ați programat, determinat plecările mele în Occident. Dumneavoastră faceți din mine un om, ceea ce ar fi vrut să facă Gusti cu bursa Rockefeller, pe care am pierdut-o, că a început războiul cu Polonia, și bursa chiar în Egipt, pe care am pierdut-o că s-a desființat Institutul Social chiar în '46, celălalt în '39. Și-atuncea acum fac ceea ce trebuia să fac". Ăla: „cum, domnule, dumneata comunist, și eu ți-am zis așa ?" Zic: „uite ce ați făcut, uite ce a ieșit". Deci, nu știu dacă mai era ceva…

*

– În copilărie, adică în școala primară am avut un învățător, Vasile Ioan Cotovu, care s-a atașat de mine. Eu am luat premiul întâi, eram șeful clasei, și el n-a mai vrut să iasă la pensie până când nu termin eu școala primară. Trebuia să fi ieșit mai demult. Și m-a socotit în public fiul lui sufletesc. M-a băgat la muzeul arheologic, cultural, etnografic organizat de el. „Carsium“ se numea, la Hârșova, în casa lor proprietate de familie, în care a fost și Carol I și Ferdinand. Era în relații cu familia regală din vremea lui taică-său, Ioan Cotovu, care a înființat marea școală din Hârșova. Și acesta a vrut să mă învețe să lucrez la acel muzeu. Mă poftea la el la masă, și îmi dădea să mănânc. Întâi lua doamna, apoi îmi dădea mie și apoi lui. Și eu, când am făcut obiecție, de ce, domnule director ? Vrei să te bat ? Dumneata ești musafirul meu, nu sunt eu musafirul dumitale ! Ei, și el mă punea să șterg monedele din muzeu și alte obiecte cu niște substanțe, apoi mă punea să mă spăl pe mâini, să nu dau la ochi. Avea încredere în mine că nu fur. Eram ca fiul lui. Și într-adevăr, am păstrat polițele frumos, și, treptat-treptat, prin clasa a patra de școală primară, în clasa întâi de gimnaziu, îmi zicea: „Apoi dumneata ai să scrii o monografie a școlii primare, o monografie a orașului Hârșova, județul Constanța.“ Mă rog, mi-a dat materiale despre tatăl său, și am scris mai târziu, după ce am terminat gimnaziul, un articol în ziarul „Dobrogea Junã”, un ziar independent de la Constanța, condus de Constantin Sari, fost armean asimilat, și un om de cultură… Ei bine, el mi-a sugerat ideea aceasta de a face o monografie a școlii, o monografie a orașului. Deci, asta era o pregătire. Pe urmă, în gimnaziu, un profesor de o cultură excepțională, preot demisionat, avocat profesor, Ilie Nicolau, de o cultură și cu o bibliotecă nemaipomenită pentru un orășel ca Hârșova, el mă poreclea „monsieur Maniu”. Era din aripa lui Argetoianu, ostil lui Maniu, dar ca preopinent, ca om de discuție, pentru că eu nu eram întotdeauna… nu-l copiam în ce declara, ci aveam parcă păreri personale, cât era posibil să ai păreri la vârsta de 11-12 ani. Și a

organizat cu directorul nou al gimnaziului, Constantin Dinu, o – să zicem – societate literară, nu știu cum să-i zic acum, cenaclu literar al gimnaziului, al elevilor, eu fiind șeful acestui cenaclu, sau responsabilul. Pe vremea aceea nu știu cum se numeau treburile acestea. Era, să zicem, în '29. Cuvântul președinte este prea mare, n-am curaj să-l spun pe magnetofon. Poate nu eram eu chiar președinte, în orice caz ceva eram… președintele, în sfârșit, al cenaclului literar al gimnaziului. Și la prima festivitate a acestui cenaclu eu am ținut o comunicare despre, cam așa ceva, „Istoria literaturii române", dar epoca mai veche decât la psaltiri și de la cronicari. Alții au cântat, alții au jucat, alții poezii, și s-au repetat. Adică era o atmosferă pe care mi-o stimulau oamenii aceștia. Apoi, și dincoace, la liceu, că așa m-a cunoscut mai aproape, la liceu am soarta ca profesorul de drept să mă poreclească Titulescu, Nicolae Titulescu, pentru că eu eram, datorită presei pe care o citeam, 7 ziare pe zi și cumpăram unul. Absolut toate nuanțele le citeam, le parcurgeam, nu le citeam. Și citeam ce era mai important. Ei bine, acest Someșeanu și cu profesorul acesta de filosofie – acela era de economie politică și de drept –, ei mi-au sugerat și la societatea literară a liceului Mircea cel Bătrân, am ținut o comunicare despre Niccolo Machiavelli. Adică n-au ținut mulți elevi, eu eram cu experiența de la gimnaziu, de la Hârșova, cu îndrumarea învățătorului Vasile Ion Cotovu, a lui Constantin Dinu de la Hârșova, a lui Ilie Nicolau. Aici iarăși, cu porecla aceasta nouă înălțătoare, se credea că eu am să intru în diplomație, oamenii nu știau că eu sunt foarte sărac. Primul element era să ai o stare materială bună, ca să poți să urmezi pentru domeniul acesta. Adică, de acolo, de la Hârșova, și mama îmi spunea: „apoi, trebuie să scrii despre neamul nostru Oprea"… Acesta era neamul nostru, familia Oprea, Dunăre este o poreclă dată lui Oprea, fiindcă erau sute de familii Oprea. Vreo 4-500 de familii Oprea în Hârșova și în comunele vecine. Toate erau rude de departe, sau mai știu eu cum, așa, între ele, începuseră să se căsătorească verii de-al

doilea, verii de-al patrulea se căsătoreau între ei… și zice „vezi că noi, uite, unchiul ăsta, vezi, acesta înalt în costum alb…”, oarecum de Țara Oltului, că avea cojocul mai frumos în cromatică, policromie, decât cei din Sibiu, îl aveau negru… Deci, zice „să cauți să vorbești cu el, ca să ne scrii istoria neamului”. Nu neamului în sens de etnie, ci neamului în sensul de familie. Adică era în mine o stare, și se pare că la conversațiile pe care le-am avut cu Constantin Mureșanu, eu am adus, probabil, într-un fel sau altul în discuție aceste origini și întâmplări din viața mea. Mamei i-am făgăduit, la cererea ei – strămoșii ei sunt din Moeciu de Sus, de lângă Bran – i-am promis că am să scriu o carte, o monografie despre Țara Bârsei, și am scris-o colectiv peste mulți ani, când nici nu mai aveam nici o amintire despre promisiunea făcută. Ei, aceasta pentru începuturi, așa… Opriți un pic magnetofonul să mai respir un pic…

– *Sunt lucruri importante, fiindcă la urma urmei în sociologie și în etnografie nu poți să intri, ca să zic așa, ca în alte meserii. E nevoie de tragere de inimă, o pregătire perceptivă…*

– Înainte de pregătirea perceptivă care este mai pretențioasă, trebuie o stare de spirit, un impuls local, familial. Nu mai spun că la toate serbările școlare de la Hârșova eu eram, în limbajul de azi, „vedetă”. Când plecau recruții, Vasile Cotovu mă punea să le țin câte o… nu mai știu cum este poezia aceea lungă a lui George Coșbuc… „Dar totuși te întorci acasă / Pe când eu mor aici“ și așa mai departe… Și eu eram cultivat în atmosfera asta.

– *Bine, deja este o temă de cercetare: ce idealuri au fost cultivate la un moment dat într-o școală sau în învățământ, într-o epocă ? Foarte interesant, și departe de pragmatismul specific capitalismului copt și evoluat.*

– La catedra de sociologie, la seminarul lui H.H. Stahl prima lucrare de natură monografică făcută de mine a fost Școala primară din orașul Hârșova.

– *Asta categoric pentru promisiunea pe care ați făcut-o…*

– Pentru promisiune.

– *Dar n-a apucat învățătorul s-o citească…*

– Ba da ! Ba da, sigur că da, am citit-o cu dânsul, m-am dus când m-am înscris. Și este la dosarele catedrei de sociologie.

– *Și acestea mai există ?*

– Sunt, se păstrează.

– *Sunteți sigur ?*

– Păi, de ce să le arunce cineva ?

– *Eu știu că în '48 a ars arhiva catedrei de sociologie. Nu știați ?*

– Am auzit parcă ceva vag. Ei, asta îmi pare rău, pentru că eu acolo am referatul lui Dimitrie Gusti, contrasemnat și de alți membri în comisia de doctorat, la teza mea de doctorat cu exodul fiilor de țărani. Și asta e pregătită, e gata, dar nu intră încă la tipar, la Editura Scrisul Românesc din Craiova. *Exodul fiilor de țărani spre orașe. Cercetare de sociologe și etnologie rural-urbană*. Și am căzut de acord cu ei să iau de la Universitate referatul lui Gusti, și să extrag un pasaj din el. Și am tot amânat…

– *Să vă interesați.*

– Am să mă interesez, dar mereu sunt prins. Deocamdată ei au zis că o publică în 1987. Deci, la anul trebuie să mă grăbesc. Dacă se mai păstrează, o mai fi și la anul. Voi căuta la toamnă. Ei, am auzit eu ceva vag, dar eu atuncea eram extraordinar de ocupat la Oficiul de Studii, director general adjunct la Ministerul Agriculturii, la învățământ. Unde lucram două norme pe zi, adică și noaptea după 12, când plecam pe-acasă, tot la acelea mă gândeam. Pe vremea aceea nu mai îmi era nimic prezent. Credeam că în toamna aceea voi fi conferențiar de sociologie agrară la Institutul Agronomic „Nicolae Bălcescu", și deci mă voi liniști. Conferențiar universitar însemna 4 ore de curs, 4 ore de seminar, și… Nu mai știu.

– Eu mi-am propus ca astăzi să vedem mai pe-ndelete cercetarea empirică, de la primii pași din facultate. Ați spus că în anul doi ați făcut cu H.H. Stahl tehnica monografiei sociologice. Aceasta era o bază pentru orice demers sociologic.

– Da, și tot atunci era și seminarul de teoria monografiei sociologice al lui Traian Herseni. Sigur că al lui Stahl era mai asimilabil, tehnica monografiei. Acesta a fost manualul nostru de bază pentru modalitatea cercetărilor… Mai opriți puțin…

– Imediat în vara următoare v-ați apucat să faceți Hârșova ?

– Da, în anul doi chiar, în vacanță. Am depus-o cred că cel mai târziu în toamna anului ’37, scrisă în cerneală, frumos.

– Ce trebuia să cuprindă o astfel de monografie școlară ?

– Ușor un cadru geografic, istoricul comunei, istoricul școlii, cadre didactice, cred că și încotro s-au orientat elevii din aceste școli. Noi am avut norocul că și directorul anterior, Ioan Cotovu, și directorul de pe vremea mea, Vasile Ion Cotovu erau bacalaureați în Franța. Făcuseră școala normală din Paris. Deci, încotro s-au iradiat elevii din școală ?

– Se cerea cu exactitate statistică ?

– Da. Căutam în arhivele școlii, și pe bază de date statistice făceam tabele. Era riguros, nu mergea cu povești. Date despre ce cadre didactice s-au perindat, cum a evoluat numărul de elevi, băieți-fete, și încotro s-au orientat. Orientările la început n-au fost prea mult spre școli secundare, apoi a apărut gimnaziul din Hârșova, care a canalizat o bună parte din elevi. Veneau și din județele vecine, și din județ, dar oricum, din Hârșova veneau mai mulți.

– Aceasta a fost deci o primă lucrare pe care a trebuit s-o faceți pe cont propriu. Pe urmă când a fost prima aplicație de grup ?

– Înainte de aplicația de grup s-a întâmplat altceva. Pentru că pentru teza de licență eu am ales o lucrare, sub influența lui Herseni, dar mai ales a lui Mircea Eliade, pentru că tocmai publicase scrierile

lui B.P. Hasdeu. Și am pregătit o lucrare *B.P. Hasdeu sociolog*. De ce am ținut la aceasta ? Umblând în „Columna lui Traian“ și altele, am văzut că el s-a ocupat de satul model, de învățământul la sate, de o serie întreagă de monografii, de teorie monografică, încât pur și simplu eu l-am și supărat pe Gusti un pic, când eu am publicat niște articole mari în „Decalogul”, *De la B.P. Hasdeu la D. Gusti*. Gusti credea, adică afirma, că el este… nu-l nega, îl pomenea în bibliografie și în studiile sale introductive se referea la Hasdeu din plin, dar eu parcă îi luam un pic din… Adică, numai o dată părea așa, supărat, pe urmă era bucuros că scoteam lucruri nevalorificate de el, și-i părea bine. Eu îl așezam pe Gusti un continuator al lui Hasdeu, care în relația cu satul avea în vedere parcă tot ceea ce avea în vedere și Gusti. Eu cred că Gusti a citit în fugă acele articole ale lui Hasdeu. Erau în ziare care nu aveau circulație mare, de pe vremuri, din 1870-1880. Ei, și aceasta m-a îndreptat tot spre laborator, spre bibliotecă adică. Dar, au început să fie aduse materiale, piese de costum și altele, unelte, la Seminarul de Sociologie al lui Gusti, de către studenții mai vârstnici și de către asistenți, care făceau cercetare la Drăguș. Atunci, în ’36 am făcut eu cam două săptămâni de cercetări la Drăguș, la propunerea, pot să spun insistentă a lui Herseni – îmi pare rău că n-am stat mai mult, dar trebuia să mai mă duc și la serviciul meu. La Drăguș cercetările le conducea direct Traian Herseni, dar în general le conducea Gusti. Însă Gusti a avut noblețea, că el conducea cercetările din Nerej, dar a condus monografia H.H. Stahl, el conducea cercetările de la Drăguș, dar monografia a prezidat-o Traian Herseni. Adică, era generos, nu era apucător.

– *Deci cea de la Drăguș a fost prima ieșire.*

– Da, în ’36, în vacanța către anul III. Acolo m-a preocupat o temă pe care aveam de gând s-o dezvolt mai departe, și am și început-o pentru doctorat, exodul rural. Era o notă particulară în Țara Oltului, plecarea oamenilor în America, dar era veche, de la

1870-80. Plecau la lucru acolo, se numeau John Rogozea în America, dar când veneau cu bani și cu ce mai veneau ei seara în sat cu cursa, a doua zi se îmbrăcau cu portul popular local. Comunitatea rurală Drăguș-Făgăraș, ca și celelalte din Țara Oltului, avea o putere nemaipomenită asupra locuitorilor. Ei a doua zi se îmbrăcau exact ca și cum aseară s-au culcat și au lăsat hainele pe scaun, și acum le-au luat în mod normal. Și-și păstrau mai departe banii acumulați, doar că-și făceau case, în loc de lemn, în același stil, dar de piatră, de cărămidă. Mai cumpărau pământ, cumpărau vite… Și își permiteau să-și trimită copiii la meserii sau la studii. Județul Făgăraș de odinioară a dat mulți intelectuali. Chiar mulți intelectuali.

– Vi s-a propus sau dumneavoastră ați cerut să vă duceți la Drăguș ?

– Herseni, e meritul lui unic, că el mi-a propus. Eu nici nu cutezam în anul acela, după anul II, să pretind să merg. Dar fiindcă el a apreciat că eu învățam bine și așa mai departe, a dorit să mă ia în echipă, socotind că din mine va face un cercetător sociolog, etno-sociolog. Și a insistat chiar mult, am rămas numai noi doi în sala de curs, și el a insistat prea mult. Aproape mi-a fost jenă că eu eram presat de ideea că trebuie să mă întorc la Constanța, că lipsisem câteva luni, și să nu depășesc bunăvoința conducerii direcției portului maritim, și să mă întorc. Și el a zis, facem adresă, sau dacă nu, lăsați, că eu vorbesc… Adică a insistat mult, și a făcut bine că a insistat. Am făcut rău că n-am stat mai mult, puteam să stau două luni sau trei luni acolo. Ne-a dat carnete, bloc-notesuri, și ne dădea teoria informatorului: trebuie să spuneți numele și prenumele, anul nașterii, ocupația, ce școală are, pe unde a umblat dacă a călătorit.

– Înainte de a porni la o cercetare, chiar de la țară fiind, trebuia să vi se facă o introducere: cum trebuie să vă comportați etc. Asta s-a făcut ?

– Întâi am primit toți câte un exemplar… de fapt ne-am cumpărat, dar ni s-a recomandat mai demult, *Teoria monografiei*

sociologice de Traian Herseni și *Tehnica monografiei sociologice* de H.H. Stahl. Le aveam, cred că fiecare membru al Seminarului. După aceea, într-adevăr, și Stahl, și Herseni care mă pregătea să mă duc aici, ne-a dat o bibliografie despre Drăguș-Făgăraș, despre Țara Oltului, ca să citim ceva înainte de a merge acolo. Și ne-a explicat… cred că esențială era treaba asta: ei erau mai mult greco-catolici acolo. Mi-aduc aminte treaba aceasta, că mi-a atras atenția: dumneata ești ortodox. Acolo să nu faci teoria că e o confesiune creștină mai bună decât alta. Și Herseni era greco-catolic.

– *Făgărășan și el.*

– Da, și era om liber, fost nemeș, fost boier, neamul lor. Deci ne-a atras atenția: acolo nu faci propagandă, nici politică – bine, nici nu era cazul, dar în principiu –, nici morală, nici religioasă. Te duci, nu știi nimic. Ei să te învețe de toate. Ce fac ei, aia e bine. Dumneata notezi, și pe urmă, vedem noi ce e bun și ce e rău. Dar îmi atrăgea atenția să nu cumva să îmi impun eu punctul de vedere către oamenii cu care voi sta de vorbă. Și asta într-adevăr este un învățământ deosebit. Și iarăși mă întorc la Vasile Ion Cotovu care ne-a dus – e fundamentală întâmplarea asta ! – ne-a dus la geamia turcească, la sinagoga evreiască, la biserica grecească. Și înainte de a intra ne învăța că acolo vom întâlni alte obiceiuri, alte credințe, și trebuie să le stimăm. Nu știm cine, care religie are adevărul, toate cred într-un Dumnezeu, dar noi trebuie să le respectăm. Și atunci am învățat, și învățătura dată de Herseni, ca să nu fac pe ortodoxul când stau de vorbă cu țăranii greco-catolici, să nu bruscăm treaba asta, și în general să n-am păreri. Să aibă el păreri, să-i lăsăm impresia țăranului informator, că el este învățătorul nostru în toate problemele. Asta a fost un element de bază care l-a infiltrat. Întâmplarea face că la mine terenul era ușor arat de la Vasile Ion Cotovu… Ei, și seara spuneam fiecare ce-am descoperit…

– Înainte de aceasta aș vrea să vă mai întreb: aceste bibliografii de monografii despre... au fost seminarizate, s-a verificat dacă sunteți pușI la punct, sau...

– Da, da. Au verificat. În vederea plecării, era în cadrul Seminarului, în ideea pregătirii, spunea fiecare despre câte un autor, câte un articol. Aveam zece inși, zece articole recomandate, sau zece articole… și unul răspundea de unul, altul de altul, toți dădeau pe rând socoteală de ce au citit. Aveam fișe făcute din cărțile respective, format mic, format carte poștală. Adică o foaie de scris ruptă în patru și pe ele cu indicațiile de autor, titlul cărții, tema – păstorit, să zicem, sau emigrație, nu ziceam exod… Aici în dreapta. Dincoace autorul, cartea, și prescurtat numai, pagina… O numerotare de la 1 la infinit, ca să nu se repete să se încurce vreodată autorii cercetați. Și se comenta, se discuta. Noi cunoșteam câte ceva despre Drăguș. Nu mai spun că erau și alții, Ernest Bernea, Herseni, care povesteau de la fața locului. Ion Ionică povestea… Domnișoara Ștefania Cristescu, mai târziu doamna Ștefania Golopenția… Ei povesteau din terenul lor, care și asta era un fel de informare bibliografică pentru noi.

– Cine finanța ieșirea ?

– Fundația Culturală Regală „Principele Carol”. Aceasta avea un director general, pe Dimitrie Gusti, și un secretar general, Octavian Neamțu. Dar avea o aparatură, cu contabil, cu nu știu ce. Era dotată această fundație, avea buget, aparat contabilicesc, birouri… Noi dădeam actele…

– Întâi dădeau banii, și pe urmă ?

– Nu, noi acolo aveam casa la țărani, masa colectivă, unde ne întâlneam la o sală de clasă unde se serveau mesele, și bani de buzunar așa… Masa n-o plăteam, se plătea automat, dormitul probabil se plătea, că erau oameni care stăteau două luni, și probabil nu stăteau pe degeaba. Dar, iată, n-am amintiri despre asta, înseamnă că nu plăteam eu. Și acolo era o atmosferă așa de intensă de cercetare, că nici nu mai știai nici o problemă. Toate astea veneau parcă de la sine.

– La Drăguș ați ajuns la începutul campaniei sau mai târziu ?

– Au fost alții înainte, în alți ani. Atunci cred că erau câțiva. Cred că Alexandru Dima era deja acolo, Ion Ionică și Bernea. Erau câțiva acolo, era un grup… Era și Harry Brauner. Ăștia aveau casele cunoscute de-acum, se mișcau altfel, ca acasă.

– Și acolo cine v-a dat indicația unde să mergeți, cum să mergeți, la ce familii ?

– Întâi am fost așezat în grupul „relații și procese". Chiar întâmplarea face că Herseni conducea subgrupul acesta. Deci exod, și relații… Pe mine mereu m-a pasionat ideea relațiilor, și credeam că asta voi face. Și pe urmă am găsit posibilitatea s-o fac în etnologie. Atunci am primit o listă de informatori, și a mers cu mine chiar Herseni, la primele două-trei case. Am dat bună ziua, și a spus: „o să vină domnul student, o să vină el mai târziu pe la dumneavoastră, când poate să vină".

– Era vara.

– Era vara, adia vânt frumos… Și apoi m-am întors rând pe rând, și după aceea de la unul căpătam și mai adăugam un informator, alt informator, și creștea numărul. De altfel pe masa de la clasa de școală de acolo era o cutie cu fișe de informatori. Deci dumneavoastră deschideați capacul și le tot răsuceați, și vă plăcea unul sau altul… Oricum, trebuia să fie localnici. Adică nu proaspăt veniți în localitate, ci deja bunicii să fi fost localnici. Acolo erau fișe de informatori câte vreți, și dumneavoastră încercați să mai adăugați fișe de informatori. Și în fișă era o propoziție ca de pildă „bun pentru obiceiuri de înmormântare", „bun pentru obiceiuri de nuntă", adică indicat o sugestie. Și în afară de asta se puneau fișele, dar nu imediat de la începători. Începătorii în etapa asta și le păstrau la ei la dormitor, până când deveneau mai experimentați, să fie siguri că scriu ca lumea. Eram în etapa aceea ucenic, fișele mele n-au ajuns în cutii. Dar fișele de informatori au ajuns chiar atunci. Seara la discuții…

– *Seara când ?*

– La opt.

– *Dar dacă trebuia să mergeți seara la informator ?*

– Bine, de vreme ce se stătea așa de mult… În orice caz, după cină. Și dacă unul spunea că are treabă cu un informator, el pleca. Dar după cină se întorceau oamenii toți de pe unde umblau, și începeau să transcrie. Nu era grabă, nu se lucra pe rupte, ci pe-ndelete. Nu era întrecere socialistă ! Era intenția de a aprofunda. Graba strică treaba, ăsta era principiul. Pe-ndelete. Că știa că cercetarea va mai dura și la anul, și anul ălalaltul. Întâmplarea face că eu m-am pregătit pentru licență, după aceea a venit Serviciul Social, și pe mine m-a numit director de studii la Școala Serviciului Social din Piatra Neamț. Școala a durat o lună exact. După luna aia trebuia să urmeze 5 luni de muncă, cercetare în sate.

– *Cine participa la această școală ?*

– Absolvenții tuturor facultăților de orice fel, medicină… până la învățători și preoți seminariști, adică viitori preoți, viitori învățători. Toate categoriile de absolvenți terminați, care se declarau că au un curs, o școală terminată, și deci urmau să intre într-o profesie. Legea prevedea: o lună școală cu noi, și 5 luni practică într-un sat, în care lucra și un cămin cultural. Îl vedeau, dar făceau și cercetare, relativ puțină. Totuși, în 5 luni de zile era destul timp să facă și un pic de cercetare. Dar, mai important: trebuia să lucreze în domeniu. Era agronom, era veterinar, era medic uman, învățător, lucra în domeniul lui cu oamenii. Pe bătrâni îi alfabetiza. Pe bolnavi îi ajuta medicul din comună, sau dacă n-avea medic, rezolvau ei câte ceva.

– *Stați puțin, să mai rămânem la Drăguș. Acolo ați stat cam trei săptămâni, o perioadă de ucenicie. Ceea ce ați făcut a fost utilizat de Herseni sau a fost folosit de dumneavoastră ?*

– Am folosit mai târziu că soarta mai m-a dus la Drăguș. Dar am fost la o altă practică, deci cercetare, la Galați, lângă Drăguș, ca să ne învețe cercetarea răspândirii fenomenelor.

– De exemplu ce fenomene ?

– Tot problema emigrării în America, sau la București, cam aceasta făceam eu.

– Într-o asemenea campanie există desigur ore în care nu poți merge la oameni. De exemplu duminică înainte de masă categoric nu.

– Nu. Sau dacă ploua.

– Și ce făceați ?

– Duminică mergeam la biserică. Ca oamenii să ne vadă că suntem normali, nu suntem niște arătări, suntem exact ca și ei, mergem la biserica lor.

– Și Harry Brauner mergea ?

– Mergea, da. El nu era habotnic, și înainte de orice, el era cercetător. Deci, se mergea la biserică, stăteam cât stăteam, nu ne dădea nimeni afară. Mergeam mai la sfârșit, mai pe la Evanghelie, dacă nu vroiam să stăm toată perioada de patru ore. Apoi mergeam la horă. Harry Brauner făcea fotografii multe.

– Hora când începea ? După-masă ? Dacă se puteau face fotografii…

– Da, la lumina zilei. După aceea oamenii stăteau pe la poartă de vorbă, și îi prindeai. Mai gospodăreau prin curte ceva, atunci îi lăsai în pace. După biserică stăteau de vorbă un pic, nevestele se duceau acasă să pregătească mâncarea… După-masă la horă unii horeau, alții făceau adnotări, și se făceau cercetări duminica, destul de multe. Era mai spornic, că omul era mai liber. Și de anumite sărbători. Iată, poimâine e o sărbătoare, 6 august… E foarte important pentru cercetătorul de teren să știe – ni se atrăgea atenția, vedeți că sunt sărbători în care ei nu lucrează. Deci, atunci îi atacați cu cercetarea, nu în timpul fânului. Dar dacă e 6 august, chiar dacă e fân, nu cosesc în 6 august. Schimbarea la Față, o sărbătoare foarte importantă. În această sărbătoare puteam să stăm de vorbă și cu femeile și cu bărbații, mai puțin orele de biserică. Atunci trebuiau

să fie lăsați în pace. Dar dacă ne vedeau la biserică, noi realizam o impresie bună despre noi. Nu trebuia să facem pe credincioșii, dar să fim…

– *În rând cu oamenii. Foarte important !*

– Da, și oamenii vorbeau, ne pofteau la masă duminică seara. Unii nici nu mai mâncam la cantina noastră.

– *Exact asta vroiam să vă întreb: când intrați într-o casă vă pofteau…*

– Totdeauna, o cană cu lapte, un pahar de țuică, după cum era ora. Că dimineața nu ne dădea țuică, dar seara da. Și ceva de mâncare, un pic de slănină cu pâine. Noi spuneam că nu ne e foame, dar trebuia să ici puțin. Să nu te-ndopi în fața lor, că deși dădeau cu plăcere, nu făceam o impresie bună dacă ne-ndopam…

– *Acesta a fost deja al doilea, al treilea an… Oamenii nu s-au plictisit de cercetători ? Până când poți să-i bați la cap cu tot felul de întrebări ?*

– Nu, pentru că întrebările sunt nesfârșite, întâi. Al doilea: nici unul nu era istovit, nu era stors. Al treilea: nu ne duceam toți la același, chiar semnalam. Măi, am de exemplu, să mă duc la Rogozea, sau la… îmi scapă numele, vă spun imediat… Și zicea, nu, la ăla am mers eu ieri, lasă-l. Deci, era această tehnică a cercetării, că să-l lăsăm. Sau câte unul mai făcea o glumă: eram tineri de tot, nu eram periculoși. Dar făcea câte o glumă Alexandru Dima. Că el a umblat mult în casele cu interior frumos, cu neveste mai frumoase, cu fete mai frumoase, pentru a studia frumosul. Și el era un bărbat foarte frumos și înalt. Și... bine, el era bărbat, cred că avea 21 de ani, sau 22, era fost student de-acuma, profesoraș pe la Sibiu, sau cam așa ceva în anii ăia.

– *El trăiește ?*

– Nu, a murit acum un an sau doi. Ei, și atuncea zicea: vezi să nu-i faci curte ălcia, că are bărbat gelos ! Nu făceam noi curte, dar totuși,

câte o vorbă drăguță făceam. Și să nu le spui că dacă sunt grase sunt urâte, că-n concepția lor, zice, grasă și frumoasă. Grasă, să țină la treabă, dom'le, nu una subțirică, când o pui la muncile câmpului să cadă jos.

– *Acestea sunt într-adevăr probleme, că oricâtă pregătire ai avea, cunoscând doar în general obiceiurile satului, fără a le ști pe cele particulare, fără să știi de exemplu o întâmplare de demult din istoria familiei, pe care nu trebuie s-o scormonești, poți jigni pe cineva… Ați avut probleme din acestea, când ați dat cu bâta în baltă ?*

– Când am dat cu bâta-n baltă. Mi-aduc aminte că era o noră destul de tânără, văduvă, în casa respectivă, și mi-a spus, nu mai știu cine, că „vezi, nu-i da multă atenție nurorii, ca să nu presupună socrul, gazda, stăpânul casei, că știi că e văduvă, și vrei să-i faci curte. Adică, «bună ziua», «bună ziua», dar cu bătrânul stai de vorbă". Probabil că cineva înaintea mea, poate chiar acela cred că era Ion Ionică, el era mai sprințar, așa, mai vioi, și probabil că o fi spus un cuvânt „ești îmbrăcată bine" sau nu știu ce, sau cutare, și mai târziu și-a dat seama că socrul, stăpânul casei a fost un pic încruntat. Deci, se puteau întâmpla și treburi de-astea, și trebuiau prevenite, și seara la discuție se comunicau fapte de domeniul acesta. Erau și începuturi de sectanți. Și atunci ni se atrăgea atenția să nu ne pronunțăm împotriva sectanților la ei acasă, și nici în sat. Adică, era formula asta, fiecare crede ce vrea, noi aicea scriem o carte… Evitam discuția, fiindcă ori aude greco-catolicul, ori aude neoprotestantul… și deci sunt probleme și de acestea care erau, și de multe ori ne prevenea, fără să rugăm să ne prevină. Ne prevenea seara, după masă, sau chiar în timpul mesei. Mai scăpa unul o vorbă: măi, am pățit-o cu cutare, m-am uitat cam mult la tânăra din casă, și asta era noră văduvă în casă, dar fără să fie prea multă intenție, așa…Cine mai era… Eliza Retezeanu mai era…

– *Locuiați în școală ?*

– Nu, la oameni. Gușeilă parcă îl chema pe omul la care am dormit eu. Mâncam în școală, și tot în școală era o sală în care aveam

ședința și rafturi pentru cutiile acestea de fișe, pe domenii. Erau niște rafturi, așa înalte, și o cutie culcată, sau două, cu fișe de informator, ca să le foiletonăm, și să vedem dacă unii ne-ar interesa. Fiindcă aveau propoziția asta: „bun pentru…", sau „a fost în America", „a stat 5 ani în America", „a stat 6 luni în America". Ăsta n-avea importanță prea mare, dar ăla care a stat șase ani, când s-a întors, s-a întors oarecum altul, și totuși s-a integrat.

– Documente familiale nu ați cercetat ? De exemplu corespondență, cum a făcut Znaniecki ?

– S-au cercetat. Dacă ne-am uita în cărțile care au apărut, care au publicat-o cei bătrâni, să zicem așa… Întâmplarea a făcut că în cele trei săptămâni ale mele acolo n-am avut nevoie să ajung la acestea. Nici nu lucram pe rupte, adică nu lucram zece ore pe zi, ci cam patru ore cercetam pe zi, pe urmă transcriam, pe urmă mai convorbeam cu unul, cu altul, și gata, dezbaterea, și trecea ziua.

– Apropo tot de instrucțiuni… În sat oamenii au tot felul de probleme, de necazuri, și cred că domnii de la oraș știu tot, pot aranja orice. În direcția aceasta ați avut instrucțiuni, la ce vă puteți angaja și la ce nu ?

– Întâi, aveam instrucțiuni să notăm – dar notând numai inițiala omului și vârsta – să notăm toate plângerile lor, toate nemulțumirile, și apoi să le selecționăm, și să le depunem la Traian Herseni. Astea erau toate confidențiale, și rămâneau acte confidențiale care se transformau într-un raport confidențial al șefului de echipă, care îl depunea la Dimitrie Gusti. Aș zice, cum face președintele american „starea uniunii": atmosfera din sat, ce probleme ridică ei, de orice fel, dar mai ales probleme sociale, probleme de reformă agrară, dificultăți cu transportul până la Făgăraș. Și erau probleme, nemulțumiri față de primar sau față de cineva de la primărie, sau față de perceptor dacă obișnuia… Perceptorii când se duceau să încaseze, mai beau, mai mâncau în casa omului cam cât era impozitul,

și apoi luau și impozitul… Am învățat, deci, încă de atunci să facem o informare despre doleanțele localității. Și aceasta am aplicat-o până în 1951, când am zis: altul nu mai fac, pentru că… În ’51, ’52, cam așa ceva. Pentru că eram clujean de câțiva ani, în ’49 am depus, după două săptămâni în Munții Apuseni, prima mea, nu știu cum îi mai zicea, „notă”, nu știu, sau „către tovarășul sau domnul președinte al comitetului provizoriu”, colonel Marian. Era prefectul județului, am zice noi azi. Și în care spuneam în vreo patru note de-astea, în ’49-’50, ’51 parcă, încă, eu prevesteam, argumentat pe cauze, nu pe persoane, pe cauze, că va începe în curând o răscoală în Munții Apuseni. Că este stare de răscoală în Munții Apuseni. Și m-a chemat într-o zi colonelul Marian, bărbat înalt, voinic, cred că nu a absolvit nici o școală de sublocotenenți măcar, pentru merite personale politice a fost făcut direct colonel, și numit președintele comitetului provizoriu. Zice: „vă mulțumesc, uite că ne sunteți așa de util, ne dați informații așa de bune. Vă rog, dacă vreți, să ne dați numele capetelor de răscoală din Munții Apuseni unde ați fost dumneavoastră”. Zic: „metoda asta de informare asupra stării de spirit, despre nevoile mai presante ale unei zone unde mergeam la cercetări o am de la Dimitrie Gusti. Niciodată Dimitrie Gusti sau Sabin Manuilă, Anton Golopenția sau Traian Herseni, că ăstora le-am dat, nu mi-au spus să determin numele persoanei cu care am stat de vorbă, vârsta sau profesiunea, ca să poată fi identificată, deci nu… Totuși, atuncea capetele de răscoală sunteți dumneavoastră și cu mine, fiindcă eu de trei ani vă dau… V-am dat în ’49 toamna două note, v-am dat și în ’50, parcă tot două, și v-am dat și în ’51, și dumneavoastră n-ați luat nici o măsură. Iar eu v-am spus ce măsură să luați. Să le dați voie ca să ia câte două-trei fire de brad, adică doi-trei brazi, să le despice, să le prepară, să le facă scândură, să le ducă la țară, să le vândă. Acuma era naționalizată pădurea, era a statului. Și, ca să le duceți dumneavoastră grâu, porumb, sus în deal,

vânzându-le la prețul de vale. Și v-am mai spus câte ceva eu în alea, și vă explicam de ce sunt nemulțumiți. Dar mai departe, nu“. Și am plecat. Dacă îmi puneți probleme de-astea… chiar am folosit expresia asta: „tata dacă ar fi ministru de Interne, eu nu aș da nume de oameni. Eu cred că fac un act de mare patriotism și democrație că vă ajut ca să preveniți anumite necazuri care le suferă oamenii ăia, și noi am putea să le îndreptăm”. Asta nu ocupa mult timp… în decursul… auzeați una, auzeați alta, spunea unul… Uneori notați în fața omului, că dacă omul vă povestea despre emigrări, vorbesc de Drăguș, Făgăraș… El tot atunci, poate, spunea, da, dar uite, țigla o cumpărăm greu de la Făgăraș, sau nu știu ce, sau trebuie să ne ducem până la Brașov, că nu are aici, nu avem un depozit aicea, și mai trebuie pe lângă țiglă și alte elemente ca să se poată face acoperișul bun, și sunt greutăți, ciment, nu știu ce... Sau erau tuburi pentru fântâna americană, așa-zisa fântână americană. Un tub unit din bucăți așa, până jos, până în fundul fântânii, până la izvor. Și asta permitea să vină apa cât mai proaspătă și curată. Ei bine, ca să mă întorc, deci, nu cine a spus, ci e nevoie de fântâni americane, nu cine a spus, ci e nevoie de țiglă adusă chiar în comună sau la linia ferată, la gara cutare, să fie adusă țigla, nu la Făgăraș, să se ducă cu căruța până acolo. Erau de-a lungul liniei ferate vreo două-trei sate cu gară, cu haltă ș.a.m.d. Și urmarea, ca să închei gluma ailaltă care n-a fost deloc o glumă, m-a chemat și uite: „V-am chemat ca să vă numim în comitetul de pace, și care ați avut o viziune foarte pătrunzătoare, sunteți un om care ne sunteți de folos”. Zic: „nu, în comitetul de pacificare a fost și Averescu, și a omorât oameni. Eu pot să fac altceva. Mă duc în zona în care am fost eu, la Lupșa și la Vidra de Sus, unde-i Muzeul Avram Iancu, refac expozițiile muzeelor, discut, că erau muzeografi niște învățători de sport, și dincolo un moț, meșter de lemne, adică n-avea nici unul cu pregătire. Și cu ocazia asta mai stau de vorbă cu oamenii, unii care vin la muzeu, alții pe marginea

șanțului. Le mai spui câte o vorbă, câte alta, să-i domolesc, dar mai multe, nu.“ Ei, și au acceptat treaba asta, și m-am dus așa… Și acuma să ne întoarcem aicea…

– Întrebarea mea a fost dacă ei își spuneau necazurile, dacă dumneavoastră le notați, și dacă aveați voie ca dumneavoastră personal să vă luați un angajament față de ei, că le rezolvați la București ?

– Eu nu aveam la București relații. Deci, întâmplarea, poate că n-am putut să iau asemenea angajamente.

– Dar alții puteau ? Era voie ?

– Era voie. Adică, de pildă, poate că să le afle ce școli sunt de cutare sau cutare la București, sau dacă la un hotel poate să se angajeze servitor la hotel. Mai auzeam treburi din astea. Și unul spunea: „da, eu îl cunosc pe hotelierul cutare pe undeva prin centrul Bucureștiului“ pe lângă biserica Sf. Spiridon era un hotel, nu mai pot să spun acuma, unde. Adică erau promisiuni că se vor interesa pentru serviciu. Da, pentru serviciu sezonier, așa, de câtva timp, de un an, de doi, acumulau un ban, se întorceau. Cei care nu emigrau în America, de exemplu. Dar probleme… nu știu acuma… la minister cu o cerere, chestii de-astea… erau în județul lor, la Făgăraș, deci probleme care se terminau la județ, însă probleme care mergeau, tot probleme de învățământ și de o ocupație sau de o școală. Adică… sau de un serviciu.

– Bine, asta s-a terminat și dumneavoastră v-ați întors acasă, la Constanța. Și în anul următor, anul IV, trebuia să vă faceți licența.

– Da, eram ocupat ca să termin *B. P. Hasdeu – sociolog*, asta-i licența mea. Și pe lângă asta, din cauză că aveam serviciul la Constanța am avut câteva cazuri, câteva materii care luau frecvența mai riguros, să poată să mă prindă de mai mult de trei ori absent la seminar, și cine avea patru absențe la seminar, peste trei adică, nu putea să dea examen la materia respectivă, așa-zisele examene

parțiale care și astea se dădeau la sfârșitul anului. Deci, s-au acumulat cam multe, nu știu câte s-au acumulat, șapte sau șase, și atuncea, în ultimul an, mi-am dat silința, și chiar am venit la București la Direcția Hidraulică impiegat, care ținea tot de Direcția Generală a Porturilor și Căilor de Comunicație Maritime Constanța. Deci, aveam serviciu în București, și aveam prezență regulată. Imediat după absolvire ne-a trimis… Gusti pregătea viitorul minister Serviciul Social, Herseni, Golopenția.

– *Acesta urma să fie un minister ?*

– Era un minister care ar fi trebuit să dureze la nesfârșit. Ar fi fost de mare valoare, și practică, și socială, și intelectual-culturală, că pregătea oamenii să cunoască satul, nevoile satului, și să se orienteze original spre stânga, spre centru, spre dreapta, care cum avea înclinația sau pregătirea. Și atuncea ne-a trimis la Școala Serviciului Social de la Petriș, Arad, unde cred că am făcut cel puțin o lună. Erau așa-zișii inspectori de la Fundația Culturală „Principele Carol", care ne erau nouă profesori, instructori acolo, și urmam metodologie, sociologie, pentru că eram culeși de la multe feluri de facultăți, și de la ne-sociologice, și de la teologie, și de la alte ramuri. Ba erau și de la medicină, dacă-mi aduc bine aminte, și de la institutul de sport, e o facultate de sport A.N.E.F.S., și eram în mai multe puncte. Ăia care primii au fost instruiți de alții mai vârstnici, apoi din ăia scoteau instructori pentru noi. Noi eram, să zicem, seria a doua, a treia, în orice caz, măcar a doua, și am urmat o lună de zile, cu deplasări în sate Zam, Arad, și-n Coltău, Arad, satele acestea…

– *Coltău e sus, lângă Baia Mare.*

– Nu, nu, nu, Ilteu. Aș putea să verific. Deci, școala asta, apoi, de-acuma mă-nscriu la doctorat, așteptam să începem acțiunea Serviciului Social în '39, vara. Deci, am mers la Piatra Neamț, școala, la Gârcina, Neamț, cu cercetările. Acuma am condus eu cercetările acolo, și ne-am pregătit cu Papadopol și cu alții, între care erau mai

tineri decât mine, sau ca mine, ca Mihail Levente și alții. În echipa pe care trebuia s-o conducă Papadopol.

– *Cel care a devenit pe urmă ministru ?*

– Da, Mihail Levente. E mai tânăr ca mine cu un an.

– *A fost român sau ungur ?*

– Domnule, noi îl credem român, dar s-ar putea să fie bulgar, că e din Cadrilater.

– *Că numele Levente este maghiar.*

– Da, Levente e foarte frecvent la maghiari, dar trebuie să ne uităm într-un dicționar turcesc, și acolo este… mi se pare…. Dar, de ce să jur ? Atunci, să zicem, trebuie să vedem. În orice caz eu nu am pus problema asta. Lui nu i s-a zis boanghin, mie mi s-a zis. /*râde*/ Adică se știe că sunt după toți bunicii ardelean, mie mi se spunea că sunt boanghin, și îi spunea și unuia Fogarasi care stătea pe strada Pavlov, unde-s râurile alea acolo, vizavi de râurile alea, Fogarasi, un profesor de geografie la Cluj, la liceul Brassai, mare liceu. Serie cu mine, dar era la geografie, eu la sociologie. Nu știu cum ne-am cunoscut, nu știu cum ne-am apropiat, sau ne-am apropiat fiindcă ne făceau pe amândoi boanghini. Probabil, în sfârșit… Dar, Levente n-a avut niciodată această denumire, ba din contră, noi îl bănuiam de bulgar. Bănuiam, dar nu era o problemă… Deci, pregătirile acestea ocupau timpul bine de la Gârcina, Neamț, când monografia a fost terminată, mai e o copie fără ilustrații, că ea întâmplător s-a pierdut, nu știu de ce… atunci s-a desființat și Serviciul Social, debandadă mare. Cu forța s-au luat bunurile de către stat, Argetoianu a fost foarte crud cu noi. Îi era teamă de orientările spre stânga sau spre dreapta ale absolvenților de studii, de facultăți… Și i se părea lui că dacă ăștia încep să cunoască satul, și dacă umblă prin sat… Era deștept Argetoianu ! Și-a dat seama că ăștia vor deveni un element mobilizator, transformator. Și era un conservator, neapărat, și-a luat măsura asta. Ei bine, Cezieni-Romanați e nu departe de Caracal, nu

departe de satul model Dioşti, şi atunci a ajuns înapoi în… încă nu… chiar din ’39 am început cercetările la Bucureşti, pe străzile Bucureştiului şi-n mahalale asupra fiilor de ţărani vânzători ambulanţi, până la vârsta de 20 de ani. Mă rog, dacă se nimerea să fie unul de 21, tot stăteam de vorbă cu el. Nu întotdeauna puteţi să puneţi toate întrebările despre el imediat… „Dar ce vârstă ai dumneata, eşti mai tânăr ca ăsta ?“ „Da, păi eu am 20, ăla are 15“, gata, notam în cap, şi nu-l mai întrebam şi pe ăla ce vârstă are. Deci, pentru cercetările de teren am avut un chestionar aprobat de Anton Golopenţia. Oficiul de studii al Institutului Central de Statistică ne-a acceptat să fie lucrarea, să o fac în plan, paralel cu alte sarcini. Atunci nu era ca acum, sarcinile când veneau, le făceaţi. Noaptea, ziua, duminică, luni, nu mă interesează, lucraţi până la ziuă, mai multe zile şi nopţi, după care eraţi în pauză. Citeaţi… veneam la 12 în celelalte zile, şi pe la 1-2 aflam că avem o sarcină. Şi atuncea eram un grup, un fel de trust al creierelor, eram vreo şapte inşi, poate am să-i număr pe urmă imediat. Şi făceam cercetări asupra fiilor de ţărani vânzători ambulanţi, vânzători de zarzavaturi, de fructe, de iaurt, de alviţă.

– *Cei care veneau cu cobiliţa. Aveţi fotografii ?*

– Am. Urâte sunt ele, dar am, mai am fotografii. Urâte, pentru că le-a mai ros şi vremea, dar totuşi cineva poate desena după ele foarte bine. Şi este un pictor maghiar, bărbat înalt, frumos, sunt prieten cu el, trebuie să îmi vină numele în minte…

– *Trăieşte aici ?*

– În Bucureşti umbla, el venea la ministerul Naţionalităţilor, şi ne-am reîntâlnit la Cluj, poate Nagy, dar nu ştiu dacă chiar Nagy, care are măcar un vânzător ambulant cu cobiliţa pictat, măcar unul. Şi, deci, am avut şi eu cu ăsta un subiect de vorbit. Şi cercetările le făceam tot după metoda aceasta, numai că acuma aveam chestionarul. Îi dădeam omului câţiva bani să stea blând, lângă mine, şi stăteam cu el de vorbă la ora când nu prea mai avea clienţi. De

pildă, vânzătorul de zarzavaturi când termina de vândut, pe undeva, prin mahala. Mă țineam după el, după ce vedeam că m-am înțeles, cu ăsta voi putea vorbi bine, el îmi spunea: „Mă duc pe strada cutare, pe Uranus, sau nu știu unde": mergeam într-acolo, și acolo când mergeam, când el termina coșurile, se golcau, se oprea la umbră, și mă opream și eu, și întrebam o parte din întrebări, că chestionarul era mare. Pentru ca să am date de suprafață mai multe, am făcut un chestionar mai mic, și l-am dat la serviciul, cred că populației sau serviciul juridic al Poliției capitalei, și ei mi-au umplut din foile de populație, există, erau niște foi la fiecare casă, și copie la miliție. Chestionarul acela scurt am reușit să-mi dau seama… am ajuns la cifra de 901 sau 941… și ceilalți cu chestionarul mare… 301 chestionați pe chestionarul mare. Eu am crezut că ajung la 300, dar când am terminat, și am făcut numărătoarea, am văzut că am unul în plus, și nu mă înduram pe care să îl arunc, și totdeauna mă încurca la calculele de procente acel 1, că dacă era 300 era ușor… mi-era milă de ele, și am zis, lasă-l acolo, puteam să arunc oricare. Și la ăilalți 900 și ceva 40 nu știu cât. Ăia nu i-am chestionat eu, și poliția, pe baza foilor de imobil, adică, mi-a adus… se numește altfel, cartea de imobil,… mi le-a centralizat din toate casele, prin circumscripții, probabil, mi le-adus rând pe rând. Și eu notam pe chestionarul meu unde era trecut. Nu știu dacă am notat chiar și numele întreg și comuna, județul și ce fel de vânzător ambulant era. Dar, cred că nu am avut pe toți, fiindcă nu toți spuneau. Adică, omului de la cartea de imobil îi spunea, poate. Oricum, am ajuns la cifra de 940, care pe mine m-a făcut să cred că ar putea să fie și 2500 în orașul București, țăranii… '39, '40, '41.

– *Foarte interesant. După ce ați terminat facultatea, adică ultimul an, unde v-ați angajat ? Din ce trăiați ?*

– Am fost numit cercetător științific la Institutul Social Român condus de Dimitrie Gusti, secția de sociologie. Aceasta nu aducea

nici un venit. Dar am fost numit la Serviciul Social, cu un salariu foarte bun, director de studii la Școala Serviciului Social Piatra Neamț, cercetător, nu mai pot să spun acuma cum ne numea pe statul de plată. Destul că erau 6600 de lei. Socru'-meu zice: „Dacă din prima lui leafă ajunge la cifra asta, ăsta când o fi ca mine, ce-o să fie ! ?" Bine, apoi s-a desființat Serviciul Social, Institutul Social s-a comprimat, nu mai avea buget decât formal, așa, și am trecut la Oficiul de Studii al Institutului Central de Statistică, unde era director Golopenția. Aceasta a făcut să fie o perioadă mai intensă… Tot în '39, toate se petreceau așa. Bine, în '39, până toamna am făcut… A ! am continuat după desființarea legală a Serviciului Social, în cadrul Institutului Social Român am făcut cercetări în plasa Dâmbovnic, Argeș. Conducea pe teren tot timpul Mihai Pop, și Golopenția în vizită. Și acolo, într-un singur sat, Oarja am făcut 30 de zile încheiate. Înainte cu vreo săptămână am început să citim textele provizorii ale rezultatelor cercetării noastre, texte bune de publicat oarecum, și așa au și fost publicate. Pentru că m-au concentrat la 1 noiembrie, și eu am și dat. Miron Constantinescu le-a dat în primăvară, folosind rezultatele acelui congres V sau VIII, nu știu cum[7], care era cu teoria aceea a desăvârșirii revoluției burghezo-democratice. Fraze care sunt introduse în textul său *Procesul de sărăcire.* În monografie era un capitol *Procesul de îmbogățire*, pe care îl scriam eu, și un capitol *Procesul de sărăcire*. Mai în față aveam un capitol *Problema apei la Oarja*, adică un fel de cadru antropogeografic. Dar, de fapt, era o problemă de antropogeografie culturală, deci, cum căutau oamenii cu credințe, cu tehnică, să-și obțină fântâna, pentru că fântâna se găsea foarte rar, trebuia să sape adânc în câte 7, 8, 10 locuri, până descoperea un izvor de apă. Oamenii aveau în curte o groapă dreptunghiulară sau

[7] Este vorba de Congesul al V-lea al PCR, decembrie 1931, Moscova.

nedreptunghiulară, acoperită cu sălcii… cu apă de ploaie, pe care o foloseau la vite, la spălat rufe, la spălat vase, când lucrul era mai frumos, când aveau două benturi, unul mai pietruit și cu apa mai filtrată prin nisip, chiar apă pentru gătit. Și atuncea ăsta era un fenomen etno-cultural, antropogeografic, relația omului cu mediul, de a putea să scoată apă din piatră seacă…

– *Unde este Oarja ?*

– Oarja este la sud de orașul Pitești, nu vă pot spune mai mult, și acolo, în cadrul acestei… a ieșit o monografie, dar a trebuit scurtată, pentru că au început concentrările. Atuncea Anton Golopența a avut minte, și cu Mihai Pop, și ne-a cerut să dăm textele așa. Eu am mers concentrat, pe urmă m-am desconcentrat mai târziu, dar, de teamă că n-o să mai pot da, am dat textul pe care l-am făcut pe teren, ambele texte, unul îl semnez cu nevastă-mea, ăla cu problema apelor, ca tehnică pentru problema apei, un mic chestionar, cu benturile astea, cu gropile acestea de apă, și cu problema căutării locurilor, cum au soluționat ei. Am făcut un chestionar pe care nevastă-mea l-a aplicat la absolut toate gospodăriile. Nu eșantion, nu selectiv, în toate ! Fiecare căscioară, fiecare gospodărie a căpătat o fișă care... prenumele, averea etc., atât de exactă, cu ajutorul problemei apei, problemei benturilor de apă am stabilit structura socială a satului: chiaburi, fruntași, mijlocași, săraci și codași… sau săraci, codași și proletari agricoli. Aveam o influență marxistă în limbaj, așa, și oricum, o orientare anticapitalistă, nu pretind că erau nu știu ce alte chestii. Deci, cinci categorii sociale, cu ajutorul apei, faptul de a avea bentul mai mare sau mic, unul, sau două sau trei. Bent – o groapă de apă, cuvânt popular, l-am auzit și-n alte părți rostit. Iar procesul de îmbogățire eu l-am făcut, tratând pe toți chiaburii din sat, chestionându-i, adică. În anul acela, pot să zic primul an de cercetare pieptișă, cu un scop profesional științific de a realiza o carte, în care eram copărtaș egal cu atâția alții, cu Roman Moldovan, cu alții și alții… am zis, nu e altă formulă.

– *Roman Moldovan mai trăiește ?*

– Trăiește, l-am întâlnit și acum un an.

– *Tot mai are funcții ?*

– Vicepreședinte al Academiei de Studii Sociale și Politice, și pensionar. N-am făcut eșantionul. Se putea pune problema, că era o metodă pe care am aplicat-o mai târziu, adică trageți o linie imaginară prin mijlocul satului de la un capăt la altul, de-a lungul, și mai trageți una pe la mijloc, cam pe unde satul e mai lat, de-a latul, și faceți o cruce, și mergeți la toate casele alea, sau din două în două, sau din cinci în cinci. Sau, dacă e un sat uriaș, din cinci în cinci, din zece în zece. Și datele acelea rezultate i le dădeau socoteală, de-acuma, calitativ, și nu cantitativ, fenomenal, dar nu statistic. Ei, de data asta, cu absolut toți chiaburii am stat de vorbă. Câtă țuică am băut atuncea, am crezut că înnebunesc, fiindcă pe de o parte îmi dădea bătrânul chiabur, pe de altă parte tânărul chiabur. Rezistam, era țuică de regat, țuică de Vălenii de Munte, slabă… Nu ca în Ardeal, aia m-ar fi crăpat ! Deci, metoda și aici, cercetare, seara discuții, cercetare, seara discuții.

– *Sigur, era o vreme când oamenii nu se fereau să spună cum s-au îmbogățit.*

– Sigur, și întâi că noi eram foarte tineri, al doilea, oamenii nu aveau temeri că dacă îl loveați dumneavoastră ca național-țărănist, se apăra el ca național-liberal, adică fiecare avea un punct de sprijin undeva, dacă ar fi fost… Dar nu probleme politice am discutat cu ei, și nici chiaburie. Ei își ziceau chiaburi, eu de la ei am reținut termenul de chiabur.

– *Îl spuneau cu mândrie ?*

– Da, păi bineînțeles, doar nu orice prost era chiabur, nu orice leneș era chiabur, asta s-o țineți minte. Numai leneșii n-ajung chiaburi. Dacă omul e vrednic, muncitor, cuminte, și nu își bate joc de bani… Păi, ce economii făceau chiaburii ăștia actuali, adică pe

atunci, din anul ’39, creşteau gâşte, creşteau lucruri care se vând în piaţă. Ei nu mâncau o gâscă, decât la Paşti dacă o mâncau, cu tot neamul, rubedenii, o gâscă. Tot ce făceau, vindeau. Şi multe alte produse, căşcăvărie, alte chestii, păsări, găini şi altele. Câştigau, şi vindeau, şi adunau, şi câştigau, şi ţuica beau un păhărel… Pe dumneavoastră vă îmbiau, că eraţi musafir, şi tot rezistaţi, dar nu se-mbătau, nu cădeau sub masă. Eu i-am criticat că le-am găsit zece modalităţi de îmbogăţire. Născocitorul cercetării trebuia să găsească cât mai multe căi de îmbogăţire. Şi între altele, la mine era şi cuvântul „zgârcenie”. Când am venit acasă, a apărut în „Sociologie Românească”, la mai mulţi ani. Când am venit din Rusia odată, şi se pregătea un extras din revistă, tiparul ţinea ani de zile, nu era nici o grabă, sau un an de zile. Şi doctorul Făcăoaru, antropolog, uşor sau mai mult orientat spre dreapta, îmi atrage luarea aminte: „bine, domnule coleg“ – el era mult mai mare ca mine, măcar cu 10-14 ani – „de ce ai scris acolo una din cauze «zgârcenia», ziceţi «spiritul de economie» !“, în revista „Sociologie Românească“ nr. 7-12 din 1939-1942 scrie „zgârcenie”, în extrasul apărut în ’42 sau după ’42 spune „spirit de economie”. Mi-am dat seama şi eu. „Zgârcenie“ parcă e un cuvânt moral, anti-om, contra lui, pe când „spirit de economie“ tot aia este, dar parcă este mai elegant, şi corespundea cu felul meu de-a face cercetare obiectivă, numai că eu am crezut că subliniez prin „zgârcenie“ tocmai această comportare a lor, de-a face economii din orice. Şi au fost bine apreciate. *Procesul de îmbogăţire* citat de mai multe ori în *Problemele de bază ale României* de Lucreţiu Pătrăşcanu, şi apoi într-un articol de fond al lui Lucreţiu Pătrăşcanu, din „Scânteia“ din 1 iulie 1947 – ultimul articol de fond al lui Pătrăşcanu –, fapt pentru care am plătit mai târziu destul de serios. Chiar destul de serios. Dar fapt care m-a mutat de la sociologie la etnologie, o circumstanţă politico-administrativă. Mai exact administrativă, folosită de cineva de acolo, politic, şi deci a trebuit

să plec din București la Universitatea din Cluj, fiindcă postul de conferențiar de sociologie agrară nu s-a mai înființat. În sfârșit, chestia asta am mai povestit-o rândul trecut.

– *Deci plecarea dumneavoastră nu a fost doar așa…*

– A, era un vis vechi. Nu știu cum îl chemă pe șeful de serviciu în direcția personalului și cadrelor de la Ministerul Naționalităților, eu eram acuma deja la Agricultură. El știe, din discuțiile mele de la Ministerul Naționalităților și direcția naționalități, acolo eu spuneam că-s ardelean, că năzuiesc să merg în Ardeal, dar am avut o dorință a lui Gusti, exprimată în 1939 la un seminar de doctorat. Zice: „care dintre voi este ardelean ?“ A zis unul, a zis Coriolan Gheție, am zis eu, și Gusti întreabă: „cum Dunăre ardelean ?“ „Păi, nu, zic, Oprea“ și i-am făcut un pic de teorie, Oprea, Dunăre, Oprea de la Dunăre… și a rămas Dunăre porecla. Zice: „ălălaltul, nu, eu am alt gând”, dar la mine s-a oprit, nu știu de ce, Gusti mă avea mereu într-o atenție pe mine, așa. Uite ce, îți creez un post de asistent în sociologie, și te trimit cu post cu tot la catedra de sociologie a lui Sudețeanu, cred că Constantin Sudețeanu îl chema, pentru că am vrut să-l văd acolo pe Traian Herseni, și nu ne-au lăsat naționaliștii clujeni, în frunte cu Marin Ștefănescu…. Traian Herseni pe vremea aceea era... publica în revista „Cuvânt liber”.

– *A apărut acum un volum cu selecțiuni din „Cuvânt liber”.*

– Uite, o să-l caut să-l văd și eu așa, un pic, dacă o să am timp. În orice caz, interesant. El publica acolo, și în alte reviste de stânga. Era un om de stânga, nu membru de stânga, ci un om orientat spre stânga. Făcuse în pregătirea lui pentru doctorat la Berlin marxism cu Cunow, și el se întorsese ușor orientat spre marxism. Asta îl ajuta să fie obiectiv, ca să nu fie numai… Ei bine, Gusti era fost ministru național-țărănist. Deși nu era membru în Partidul Național-Țărănist. Au fost socotiți de stânga, și când s-au dus la concurs, comisia de concurs a încurcat lucrurile, a sfârșit comisia fără concluzii, și cu

atacuri pe stradă, și cu ouă clocite, cu câte și mai câte… Și atunci Gusti nu a reușit să-l introducă pe Traian Herseni ca să conducă un elev al lui, cel mai strălucit, neapărat, cu excepția lui Mircea Vulcănescu (nu e rudă cu Romulus), cel care a fost marele teoretician al Școlii de la București, marele gânditor al acestei școli. Bine, afară de Gusti. Traian Herseni era cel mai strălucit elev al lui Gusti. Era omul al doilea în toată ierarhia lui Gusti, cât a trăit Gusti aici. Ar fi vrut să îl aibă pe el acolo, șeful catedrei de sociologie, să ducă școala Gusti și la Cluj. N-a reușit. Numai bine am plecat concentrat, a început războiul. După 23 August, când eu am ieșit de pe front, era în 1945, la 16 mai, târziu, Gusti a mai plecat în străinătate, am dat doctoratul în '47 numai, fiindcă m-a întrerupt concentrarea și altele. Ei bine, el nu mai avea putere. Eu începusem să am funcții mari, director de studii la Ministerul Naționalităților, director general adjunct de studii la învățământ la Ministerul Agriculturii... Acuma, simțeam că urc aici, nu mai mă gândeam la Cluj în momentele alea, dar în Ministerul Naționalităților am făcut proiectul, programul și chestionarul pentru studiul conviețuirii interetnice. Și l-am și aplicat pe teren, unde ? Lângă Cluj, în trei localități mixte româno-maghiare din preajma Clujului. Deci, eu tatonam sufletește Clujul, și îmi era ca, așa, un fel de obligație morală de la Gusti și de la strămoșii mei. Spunea mama că noi suntem din Austria, cu accentul pe A, deci Àustro-Ungaria. Ei, și acuma ăla mă anunță odată, zice: „A apărut în Monitorul Oficial un post de șef de lucrări universitar la catedra de etnografie, Facultatea de Filosofie din Cluj". Atuncea, gata… Se întâmplase și chestia aceea în agricultură, și atuncea nici n-am mai stat pe gânduri. Iată visul lui Gusti ! Nu i-am spus lui Gusti nimic, n-aveam cum să-i cer ajutorul lui. Am dat concurs. S-a tot amânat un pic, și l-am dat în februarie '49, și am reușit. Și la 14 martie Dimitrie Gusti, scrie în cartea aceea Bădina și Neamțu, *Dimitrie Gusti*, în seria de la Editura Tineretului, extrage din jurnalul lui că a

fost o zi mare pentru el vizita mea la el, că etnograful-sociolog Dunăre – el așa mi-a zis, fiindcă acuma dădusem la etnografie – a învins, și spune că eu am învins. Gândul dumneavoastră a fost, domnule profesor, nu v-am mai cerut ajutor, că mi-am dat seama că n-ați mai putut dumneavoastră, dar, iată, în loc de asistent sunt șef de lucrări universitar acuma, deci eram în categoria profesorilor, de-acuma puteam să urc liniștit.

– Nu a fost și faptul că ați avut aceste neplăceri și vroiați să plecați din București ?

– Da, da. După un timp, dacă nu treceam la agricultură… Ministerul Naționalităților îmi făcusem trambulină de la el – poate cuvântul trambulină nu e bun – , cercetările acestea pe care le-am făcut în jurul Clujului, cu oameni de la Cluj, cu oameni din București, dar vasăzică, înconjuram eu Clujul ăsta, și-l cuceream așa, câte un pic. Era când Ministerul Naționalităților, care nu mai avea mult timp treburi multe, se simțea la noi că el, încet-încet, va deveni o direcție care va fi băgată nu știu unde, să zicem în Ministerul Învățământului sau nu știu unde. Eu știam că într-un viitor apropiat, nu știam când, eu voi pleca de la Ministerul Naționalităților la sociologie, la etnografie la Cluj. Știam că aceasta va fi urmarea logică a involuției Ministerului Naționalităților. Ministerul Naționalităților fusese minister plin, devenise subsecretariat de stat, pe urmă o serie de posturi se cam micșoraseră, adică mai ales inspectorii în probleme de naționalități se împuținaseră. Ministerul trecuse de la Răcoasa la Takács Lajos. Acum era un minister *pro forma*, adică nu mai făcea legea în materie de naționalități – fusese făcută, nu mai făcea statutul naționalităților – fusese făcut, și încă o serie de chestii acolo. De acuma el nu mai avea probleme, decât doar de a urmări anumite probleme. Astea trebuiau urmărite prin Ministerul Învățământului, probabil prin alte ministere, de Cultură, dacă aveam noi atuncea, de Interne, și de Culte. Deci, eu de-acum știam că într-un viitor apropiat,

dar nu știam când va fi ăla, în orice caz rămâneam până în clipa în care urma să se dizolve. Și, într-adevăr, la scurt timp după mine, la foarte scurt timp, a trecut ca direcție în Ministerul Învățământului. Ei, sigur, am mai știut, am mai uitat lucrurile astea, deci nu se întâmpla în anul ăla, dar poate la un an, fiindcă deja eram de mai multe luni la agricultură, deci, la câțiva ani totuși treceam. Era un vis al meu de a ajunge la Cluj, și credeam că la Cluj voi muri. Însă au fost niște probleme editoriale și alte probleme… nu, nu politice de data asta. Dezamăgirea mea, pe de o parte, în lipsa de înțelegere, că etnografia-cercetare încăpuse pe mâna folcloriștilor. În istoria științei românești, spre deosebire de istoria științei ungurești, de la Budapesta sau Debrețin, folcloristica a predominat etnografia, și a înăbușit-o. Poate și că nu erau destule posturi. Folcloristica se făcea la filologie, filologia zicea că face și etnografie, dar nu făcea, și toate fondurile posibile se dăduseră pentru cercetări lingvistice, dialectologice, folclorice. Și declara un Ovid Densușianu și alții în lecțiile lor că fac și etnografie. Un pic de etnografie a făcut și Simion Mehedinți, și mai puțin un pic a făcut Vintilă Mihăilescu, dar nu făceau ca o profesie de credință, ci ca să își întregească studenții de geografie cunoștințele cu etnografie, cu antropogeografie. Adică etnografia nu a avut o înțelegere – nici astăzi nu se bucură de o înțelegere de nivel academic sau de nivel universitar, întrucât, de exemplu, deși aș zice că sunt cel puțin cinci etnografi în țara aceasta. Zic cel puțin cinci, aș putea să zic zece etnografi din țara aceasta. Nu zic folcloriști, numai etnografi-etnologi care au mai multe și mai valoroase publicații decât cel puțin o jumătate din membrii Academiei plini sau corespondenți, de la secția de științe ale limbii, literatură și artă, sau decât cei care au intrat la secția de teoria și istoria artei și literaturii la Academia de Științe Sociale și Politice. Care are și ea o secție de teoria și istoria artei și literaturii, care are oameni fără lucrări, membri plini și corespondenți. Au putut intra

folcloriști ș.a.m.d., dar etnografii nu au fost… Eu nu spun că dacă zece sunt… poate să bage doi, nu pe mine, că eu sunt bătrân, poate să bage pe alții. Poate să bage și unii mai bătrâni, că-s mai bătrâni, și alții mai tineri, ca să fie și dinamici. Dar nu ! Istoricii au persecutat foarte mult etnografia în România, pentru că etnografia le-a atras atenția că n-au carne pe oasele lor. Adică, istoria numai cu documentul de arhivă este o șiră a spinării foarte utilă, adică sunt niște coaste foarte utile, dar astea trebuie înfășurate în carnea culturii populare, a modului de viață popular. Și folcloriștii – că acum să mă întorc la ei – ei au fost totdeauna o cercetare comodă oarecum, cine lucra conștiincios. Putea arunca chestionarele în țară, veneau răspunsuri, publica și așa mai departe, și nu făceau cercetări pe teren, nu transpirau pe teren. De aceea, când eu i-am propus lui Ion Mușlea, când ne-am unit în '64 aproximativ, nu rețin anul exact, sectorul de etnografie și arte populare de la secția de istorie a artei a filialei Academiei din Cluj, ne-am unit cu colectivul de folclor literar al lui Ion Mușlea și cu secția de folclor muzical și coregrafic al lui Virgil Medan. I-am propus lui Ion Mușlea: „Domnule, dumneavoastră sunteți strocar ?" Adică locuitor din Șcheii Brașovului. „Uite, volumul întâi l-am dat". Apăruse volumul întâi, că din cauza asta ni s-a creat secția unită pe urmă de etnografie și folclor, că apăruse *Arta populară din Valea Jiului*, pe fundalul ăsteia s-a creat. Zic: „Uite ce este, dumneavoastră sunteți mai în vârstă, înțeleg să fiți șeful secției unificate, eu o să îmi văd de sectorul meu de etnografie. Și Țara Bârsei, volumul întâi a apărut, volumul doi îl pregătesc, e înaintat. Manevrez în așa fel din volumul doi, ca să se mute în volumul trei, care era proiectat, folclor, să fie numai folclor, și ăla să-l conduceți dumneavoastră. Să terminăm aceasta împreună". Iată, volumul trei nu s-a terminat nici acuma, din alte considerente, pe care nu trebuie să insistăm astăzi, sunt extraștiințifice motivele, și nu a apărut. Și s-a băgat să facă Valea Gurghiului, fără o energie

etnografică de care aveau nevoie, din păcate. Și el, bolnav, nu s-a dus, și-așa… El aici vroia numai să prezideze volumul trei. Cercetările erau făcute. Dar, ca să avem un element de înfrățire în noua secție constituită, și să fie un gest din partea mea de colegialitate, de la unul mai tânăr la unul mai în vârstă. La Valea Gurghiului au fost și români și maghiari, și o săsoaică, sau două, nu mai țin bine minte, și au scos, au culeș, au ținut comunicări, materiale enorme în arhivă, acolo. Au transcris și au scos un studiu sărac, cu articole de câte două-trei pagini de tipar. Or, eu le-am propus să le fac partea etnografică, să le fac zonarea teritoriului. Ei, folcloriștii… Ei, și din cauza aceasta erau neînțelegeri din partea folcloriștilor. Pe de altă parte, s-a realizat o reorganizare cu un patronaj mai înalt, adică cu secția sau sectorul de juridică, cu sectorul de științe economice etc., etc. Și am făcut Centrul de Științe Sociale la Cluj, atunci când s-a dezorganizat Academia veche, și s-a organizat Academia de Științe Sociale și Politice. Și ne-a pus director, om altfel valoros în sine, nu, n-am altfel nimic cu el ca valoare științifică, unul Ionașcu. Frate cu un Ionașcu de aici, care era președintele secției juridice de aici, de la Marea Adunare Națională, iar ăla venea cu articolul 12, articol de deplasări administrative. În capitală venea lunar cel puțin, în vizită la frate-su, și zicea că vine… El își făcea referatul, el și-l aproba, și consuma banii, și nu mă lăsa să vin cu volumul doi, Țara Bârsei, la editură, ca eu să-l duc. Al doilea: referatul științific se făcea fără un aviz în el, se amâna dezbaterea manuscrisului câte un an, doi… Cum a mai culminat… este Ion Taloș. Că pe urmă la secție venea tot un folclorist șef. Eu voiam să conduc numai sectorul de etnografie, dar înțelegând că vă las pe dumneavoastră să conduceți secția și sectorul de folclor, înțelegeam că dumneavoastră veți înțelege să îmi lăsați mie un pic de autonomie metodologică, teoretică, tematică și omenească aici. Volumul unu a stat vreo doi ani până a fost citit, iar volumul doi… A plecat în RFG și nu a numit nici un referent la el ca

să ajungă la Consiliul Ştiinţific, şi el pleca lector de limba română, Ion Taloş, iar Almási era locţiitor de şef de sector, dar fără nici un fel de atribuţie fundamentală. Ăla zice: „Nu, când mă întorc eu. Mă întorc peste trei luni, peste trei luni…“ S-a întors peste nouă luni, şi când s-a întors, era ocupat. Şi dezbaterile, că nu e monografie. Eu spuneam că e monografie, ei spuneau că nu e monografie. La volumul doi deja acuma ajungeam la a mia pagină de maşină de scris, şi nu era monografie… semnată de zece inşi. Nu puteam să mă deplasez la Bucureşti. Şi cauza teoretică – asta era o cauză oarecum administrativo-financiară, şi etică, că vedeam cum mă înăbuşă folclorul, şi eu nu pot să dau drumul la lucrările care le aveam în manuscrise şi în fişe. Şi zic, să le dau drumul, că aici nu o să le mai dau drumul cu una, cu două, fiindcă ei nu erau rodnici, nu dădeau cărţi colective de plan, sau cărţi de plan personale. Dar a fost o chestie dramatică: eu am iniţiat încă de când eram în ’39 la Dâmbovnic, Argeş, am relaţionat nordul Argeşului – sudul Transilvaniei, adică relaţii de o parte şi de alta a Carpaţilor. În copilărie eram învăţat să ştiu că toate etniile sunt egale în faţa lui Dumnezeu şi în faţa naturii. Şi am vrut să fac cercetări de interferenţe etnice, de convieţuire româno-maghiară, săsească etc. Şi n-am găsit înţelegere. Era o atmosferă psihologică greu de… Trebuia să fiu eu de cinci ani, ca să aştept încă 25 de ani, şi după aceea. Nu era posibil, şi mi-am dat seama că eu am fost înfrânt. Când îmi găsesc manuscrisul, ăsta i-l dau lui Szász, să îl publice rând pe rând în…

– *Care Szász ?*

– Ceva redactor la „Müvelödés“ sau aşa ceva.

– *Da, e director în Consiliul Culturii şi girează redacţia, redactor-şef.*

– Nu, el n-a spus niciodată gradul, dar cu el am publicat acolo un studiu mare *Situaţia portului popular românesc, maghiar şi săsesc la intersecţia secolelor XVII-XVIII*, cu bibliografie multă. Şi nişte

fotografii din portul actual, adică din portul secolului nostru, nu din secolul ăla, că alea erau mai greu de reprodus, nu erau destul de clare. Eu am mai publicat despre problema aceasta, dar am văzut că am luat tineri de la Conservator, de la filologia maghiară, de la filologia română, și i-am dus pe teren în Valea Almașului. Eu am plătit pentru studenții români, Nagy Jenö, Faragó au plătit studenții maghiari, dar eu am condus echipa, numai eu, ei n-au mers cu mine. Și am cercetat problema de conviețuire româno-maghiară. S-au descoperit cântece în care era un vers român, un vers maghiar. Și s-au cântat alea și înainte de '40… și altele. Și au găsit o serie întreagă de influențe. Când am vrut să le valorificăm, nu ne-a ajutat nimeni, și atuncea le-am dat dezlegare: „Băi, faceți ce vreți !". Cărțile nu mi se publicau, de la Cluj nu plecau, întârziau pe rupte. Întâi a ajuns studentul meu șef de secție, eu eram, predam la Institutul de Arte Plastice istoria culturii și artei populare. Aveam satisfacția mea profesorală, dar pe linie de academie, fostul meu student din ultimul său an de studii, Dumitru Pop ajunsese nu șef de sector de folclor, ci șeful secției de etnografie și folclor. N-avea doctoratul, n-avea lucrări, n-avea mai nimic pe vremea aceea. Avea un curs de folclor și câteva articolașe. Eu aveam un teanc. Ei, totuși, am zis, domnule, era conferențiar universitar. Se putea pe vremea aceea să fii la liceu și să ajungi și conferențiar universitar… Ei, chiar așa, în halul ăsta nu, dar aproape. Ei, acuma, el fiind atât de nou, sigur că încerca să mă apese, să aștept încă o generație, două, până ajungea el de generația mea. După aceea a venit cineva care putea să fie echivalat ca student al lui Mihai Pop. Ion Taloș a devenit șef al secției, adică Mihai Pop din București îi plasa totdeauna pe folcloriști… Nu zicea, bine, dom'le, a fost Mușlea, acum vine Dunăre, după Dunăre o să vină… de Dumitru Pop nu era vorba, că el era la facultate, nu era la cercetare, vine Taloș ș.a.m.d. Deci putea să succede la șefia de secție indiferent cine. Cel care e mai realizat, care e mai cu lucrări și mai în vârstă.

Adică, lucrurile se îngustaseră de tot, și că nu puteam să fac ceea ce crezusem eu că va fi realizarea vieții mele: lucrări de conviețuire interetnică, interferențe și ceea ce vroiam, cărțile care…. Pornisem o tetralogie carpatică: Valea Jiului – legăturile Transilvaniei cu Banatul și Oltenia. Acolo n-am tratat și relații cu maghiarii. Ei erau între muncitorii mineri, deci orășeni. Era mai grea problema, și era prima monografie regională pe care o conduceam eu, era greu să cuprind, și nu erau țărani, ăștia, jienii. Maghiarii din Valea Jiului erau numai minieri, care erau, câți erau ei acolo. În schimb, în Țara Bârsei, județul Brașov de la 1930 ar echivala așa, aici am făcut cercetări româno-maghiaro-săsești. La Bistrița-Năsăud la fel, am tratat toate etniile prezente. Sigur că din ce în ce eram obligat să tratez în tot mai mare procent pe români, și în mai mic procent pe ceilalți. Unii fiindcă plecau, alții… și așa mai departe… Am avut norocul să am un membru în colectivul meu, un om mult mai în vârstă decât mine, profesorul de liceu Leontin Ghergariu care știa o maghiară excepțională. El le făcea lozincile celor de la Universitatea Bolyai, atât de bine știa, Leontin Ghergariu din Sălaj, nu pot să spun satul de unde era, dar el la Cluj era profesor, pe urmă a ajuns profesor emerit. El îmi făcea corespondența cu Budapesta și cu Debrecen, el citea din diverse publicații maghiare. Și cum eu eram șef de colectiv, șef de sector, profesor dincolo, la artele plastice, n-aveam timp, eram prins, și eram bucuros… Am mai prins încă pe unul, Mateșanu, George Mateșanu. Și ăla știa foarte bine limba maghiară, dar ăsta, Leontin Ghergariu știa o maghiară absolut poetică. Veneau specialiști din Ungaria, stăteau de vorbă cu el, el îi aclimatiza – el era dialectolog – cu probleme de etnografie, deci înțelegea terminologia, o aveam, și atuncea m-am lenevit. De câteva ori am încercat și eu să scriu scrisori, chiar eu însumi, dar folosind unele texte mai vechi. De aceea Béla Gunda și aici mi-a trimis scrisori în limba maghiară, crezând că eu sunt ăla care le scriam atât de

bine, și era încântat că fac progrese. George Oprescu a avut câteva studii făcute de niște bucureșteni, de ceramică transilvăneană, de nu știu ce transilvăneană… Și s-a izbit George Oprescu și de un studiu, un manuscris pe care l-a publicat, *Cahlele din Ciuc*, de Kós Károly. Și George Oprescu s-a izbit odată în manuscrisul lui Kós, scria: în Transilvania au produs cahle maghiarii, secuii, sașii etc. Pe români nu i-a pomenit, nici nu se știa în literatură de români în privința asta. Dincoace, le veneau manuscrise acolo, nu știau să le consulte… Veneau de-acestea, care trebuia să se exprime asupra lor. N-avea un specialist în probleme transilvănene, aici, în București, ca să îl consulte imediat. Și atuncea George Oprescu îmi zice: „Dunăre, te rog, citește dumneata studiul lor". Mi l-a trimis de la București, dar manuscrisul era la tipar, și până când să citesc eu lucrarea, în revista „Studii și cercetări de istoria artei" a și apărut cu articolul ăla. Atunci el zice: „Vezi, te rog, articolul lui Kós ? Că el nu pomenește și de ceramică, cahle românești. Fac românii cahle ?" „Da, eu am întâlnit în Munții Apuseni în câteva locuri." „Ia vezi dumneata, nu poți să găsești, să aduci la muzeu sau să îmi spui despre ele." Eu am mers în Transilvania în câteva locuri, și în Sălaj și în Munții Apuseni, nu mai știu acum pe dinafară, am publicat în anuarul muzeului, am publicat mai întâi în revista „Steaua" *Trei centre românești producătoare de cahle din Munții Apuseni*, un articol mic. I-a plăcut foarte mult lui Oprescu, articolul lui Kós a suferit o modificare acolo, că mi se pare i-a trecut „români etc."… Nu, „etc.", fără „români", și mi se pare că a băgat la enumerare pe germani întâi, la enumerarea celor care au produs cahle în Transilvania… Mi se pare, nu mai știu acuma pe dinafară, dar era cam în 1954. Aveau dificultăți, că ăia de la București, și Florea Florescu, erau un pic mai mult decât trebuie români, cum ar zice Caragiale „rrromâni", cu trei „r" în față. Și să știți că asta ar trebui să ne înspăimânte la oricare dintre etniile noastre, și la a mea, și la a dumneavoastră, adică să ne temem de prea mulți „r" în față.

– *De prea mulți „m”…*

– Mă rog, tot un drac… /*râde*/ eu plec de la Caragiale. Ei nu vedeau relația: „Lasă, mă, ce nu știu cum, nu știu cum, că lasă acolo, pune acolo și lasă…”, adică vedeau într-un stil ușurel propagandistic. În sfârșit, într-o vreme se vede că s-au izbit de mai multe ori de chestiile astea, și Ion Frunzetti a vrut să mă ducă la București, și a realizat el o înțelegere cu Miron Constantinescu care era președintele Academiei Sociale, și am fost luat cu post cu tot de la cercetare șef de sector de acolo, am fost adus șef de sector fără sector aici. Că Florea Florescu plecat, rămas în Elveția, a urmat Paul Petrescu, care era șef de sector cu sector. Deci au avut nevoia asta, m-au pus de câteva ori să văd câteva cursuri, am intrat în planul normal, și doar că reprezentam un punct de vedere mai temperat. Adică la mine nu mergea, eu imediat zâmbeam dacă cineva o lua razna că fenomenul ăsta e curat românesc sau… știu și eu, ia să vedem dacă nu-i așa. Am eu o formulă „enervantă”: „bine, bine, aveți un document, dar dacă nu-i așa, dacă înainte la asta mai e un document, dar dacă ne mai spune un bătrân ceva, și, deci, dar dacă nu-i așa….“ Și numai bine rămâne că-i așa, sau nu, aflăm un răspuns mai bun, mai vechi, mai răspândit ș.a.m.d. Am adus, cred eu, un pic de temperare, dovadă că iată, când au pregătit, au reluat monografia *Mărginenii Sibiului*, are suficiente elemente naționaliste, dar trebuie să le suporți încă, nu numai eu dictam la apariția acestei cărți, nu mă onorează, dar nu-s așa multe, sunt puține în raport cu… Și au zis: „Dunăre să ne facă monografia !“ Sigur, Irimie, Dunăre, Petrescu, dar mie mi-au dat-o, adică m-am bucurat de… că le cumpănesc… „Nicăieri ca în Munții Sibiului nu sunt colibe… nu știu ce. Nicăieri ca în Munții Sibiului nu sunt…”

– *Merge la radio, la emisiunea pentru copii.*

– Dar, mă duc la basci, credeți că le-au luat de la români bascii sau cum ? Sau la Andaluzia sau unde vreți, în Alpii Francezi, Alpii

Italieni, sunt niște lucruri de-ai zice că au fost furate azi-noapte, lucrurile sau cheagurile */râde/*. Bineînțeles că ăia s-au orășenizat demult și au cheag de oraș, de farmacie, nu se mai chinuie să-l facă. Sau sunt o serie de elemente la care conduce mediul natural, nevoia de piață de desfacere, nevoia de căutare de pășune. Sunt o serie întreagă de nevoi obiective și pe urmă relații iarăși obiective cu un sat, un oraș, cu o zonă, cu o țară. Adică, și acum directorul institutului mă cheamă destul de des, Ioan Ilișiu, mă întreabă… Mă consultă și are încredere în faptul că eu am capacitatea de a fi aproape obiectiv. Iată și în frământările pentru comisia pentru cultura populară din regiunea carpato-balcanică, de multe ori, în dezbaterile lor, chiar între slavi, am stat eu la mijloc în unele probleme. Când ei spuneau că e așa, așa, și eu spuneam, „dom'le, nu-i nici măcar românesc". „Dar ce vreți să spuneți cu «măcar» ?"

*

– Pe Petre Andrei, înainte de a-l cunoaște la Piatra Neamț, sigur că ați auzit de el, sau l-ați citit probabil.

– Citisem *Sociologia generală* a lui Petre Andrei, apărută în 1937 aproximativ, sau în 1935[8], și în '39 aveam o impresie bună, despre el, era o opinie bună la Școala Gusti. Se considera că era ușor deosebit de Gusti, dar era apreciat, mai ales Traian Herseni îl aprecia foarte bine. Și atunci citisem *Sociologia generală* a lui, și l-am întâlnit la Piatra Neamț când eu eram directorul de studii al școlii Serviciului Social de acolo. O lună dura școala asta, și a venit în vizită, în inspecție, să zicem așa, în calitatea sa de ministru al Învățământului. Fusese probabil în mai multe locuri, în orice caz, a venit la Piatra Neamț. Acolo directorul școlii a spus că are un director

[8] Petre Andrei, *Sociologie generală*, Scrisul Românesc, Craiova, 1936.

de studii sociolog ș.a.m.d., și ar dori să vorbească cu mine, și să arăt ce am realizat noi cercetări de teren. Și am avut sentimentul întâi că nu era arogant, era modest, al doilea, considera și pe cel cu care vorbea, al treilea, era interesat de experiența Serviciului Social pe care îl conducea Gusti. Mie mi-a plăcut conversația cu el, m-am întors în biroul de lucru, în cabinetul de lucru, parcă reconfortat. Mi-aduc aminte ca acu' că mi-a lăsat o impresie deosebită. Era cald, așa… ministru, ministru, dar nu era aferat pentru treaba aceasta. Era totuși om de catedră, om de știință când a intrat acolo. M-a întrebat câteva probleme și, întâmplător, știind din tratatul lui de sociologie generală, am căutat și eu să-l întâmpin cu câteva informații din cartea sa, fără să spun că sunt din cartea sa, ca să-i fac o plăcere.

– M-a interesat această întâmplare, fiindcă se știe diferența de opinii științifice dintre Gusti și Petre Andrei, dar care n-a ajuns într-o formă polemică.

– Nu, nu. Adică, Petre Andrei a urmat lui Gusti la scurt timp la catedra de la Iași. El a luat un doctorat, și nu știu dacă în doctorat n-a pus numai membri de comisie de acolo, și asta l-a afectat pe Dimitrie Gusti. Se aștepta ca să îl pună și pe el în comisia de doctorat sau în comisia de concurs universitar, cu el singur candidat de altfel. Dar au fost și fotografiați, și în general Gusti ne-a vorbit frumos de el la cursuri când expunea. Adică numai de bine, nu ne dădea de înțeles…. Mai repede îl înțepa pe Traian Herseni că, uite, el a plecat, a ținut lecția de deschidere, și până să se-ntoarcă să țină lecția de închidere în vară, Traian Herseni a ținut un curs și l-a și litografiat, l-a tipărit fascicolă de fascicolă, încât la sfârșitul anului a fost legat ca o carte, *Istoria sociologiei.* Și altă dată nu știu cum, *Istoria sociologiei românești.* Adică folosea orice prilej Herseni ca să materializeze în scris. Avea un talent de a scrie foarte cursiv, și să materializeze, să finalizeze. Și pe el îl înțepa, noi ziceam că din invidie, în sfârșit, atuncea…

– Într-adevăr Traian Herseni – eu am văzut asta după anii '60 – a publicat cât n-a publicat întreaga Școală…

– Da, da, a publicat enorm. Unele, fiindcă îl cunosc foarte bine, și fiindcă am scris totdeauna foarte bine despre Herseni, pot să-mi permit să spun că unele sunt republicări, adică se gândea la o carte, și până atunci publica, nu integral, dar ideile succesive, în revista „Familia" de la Oradea după 23 August, în alte reviste iar așa, în alte reviste de sociologie, și apoi, ori că le dezvolta, ori că le reproducea într-o carte, căreia îi mai făcea o introducere și o concluzie teoretică, acelea fiind materialele. Scria enorm, a publicat enorm. Cred că la cinci sute de titluri, dacă nu o mie de titluri de articole, articolașe, recenzii, cărți, studii.

– Eu la cărți m-am referit. Dacă cineva ar face acest efort de a vedea și ce a publicat în presă, cred că ar trebui să vadă de la îndrumătorul cultural care se numește Cântarea României, până la nu știu ce altă revistă, era peste tot. Cineva mi-a povestit că avea o tehnică de a scrie… Putea să gândească lucrarea în întreg, pe urmă să adauge reperele, trimiterile bibliografice etc. Probabil era și foarte muncitor.

– Era un creier foarte organizat și foarte cult. Nu s-a dus unul la el să nu-l întrebe… Cel mai mult la el s-a dus Coriolan Gheție și Cornel Irimie, el i-a scris chiar teza de doctorat a lui Cornel Irimie, *Relațiile sociale în Țara Oltului*. Și Cornel Irimie de la Bruckental a recunoscut odată de față cu Traian Herseni și față de alții, în semn de omagiu față de Herseni: „De altfel, dom' profesor mi-a scris și teza mea de doctorat". Și în general, așa, și la monografia asta este o introducere de psihologie socială despre Mărgineni, și iscălește Traian Herseni, Cornel Irimie, fiindcă este inițiatorul monografiei, și ca să fie prezent… Adică, asta nu l-a jenat pe Herseni, și a adăugat acolo o virgulă, Cornel Irimie. El era capabil să lase, să dea altora. Oricum, scria repede, și avea o informație nemaipomenită.

– *Cred că și memorie.*

– Da, o memorie foarte bună, și știa, în domeniul ăsta a scris cutare, cutare, și întindea mâna, și dădea cartea de acolo sau de acolo din acei munți de cărți pe are le avea acasă. I-am spus doamnei Paula Herseni…

– *Mai trăiește dânsa ?*

– Trăiește și fiică-sa, Oana Herseni, dar trăiește și Paula, și i-am spus că veți întreba la telefon, pentru că ea mi-a scăpat mie, am impresia că și dânsul, nu știu cine ne-a întrebat întrebările astea, ori eu le-am făcut, că era vorba că eu scot un volum de amintiri ale elevilor puțin mai tineri despre Gusti la Editura Pedagogică, și acolo am găsit un doctor în sociologie de la Iași, și i-am spus: „Domnule, o să vă rugăm să ne scrieți prefața". El era directorul Institutului Pedagogic, nu-i mai știu numele, nu mai auzisem de el, și o să vă rugăm să scrieți dumneavoastră o prefață la lucrarea aceasta, iar eu semnam cu Dunăre, Caramelea, semnam coordonarea. Dar de fapt eu mă ocupam, dar ca să fim doi, să mai fie încă unul, așa, să nu fie numai unul, că te mai sfătuiești cu celălalt, și un sfat este foarte important. Și omul acela ce-a făcut, ce n-a făcut, că după vreun an de zile – se împlineau 80 de ani sau 100 de ani de nu știu ce cu Gusti – a apărut volumul acela condus de Stahl, și ne vine un răspuns de la direcția învățământului preșcolar că n-au hârtie, că le trebuie pentru manuale și abecedare. Dar ăsta-i un răspuns ? Și atuncea eu am făcut astea pentru a le aduna, și au făcut și alții vreo câțiva, alții n-au făcut încă, Herseni a făcut înainte de a-mi da, zice: „eu păstrez copia", și a trimis originalul la revista „Transilvania", pentru că ne-au anunțat că nu publică, și atuncea ne-am gândit fiecare ce-om face. Și Herseni, s-a gândit s-o dea la revista „Transilvania". Doamna Paula Herseni, acum vreo două săptămâni, mi-a spus că o să le scrie ălora, că ei spuneau că într-un număr nu se poate publica o dată tot. Are niște răspunsuri despre cum l-a cunoscut pe Gusti, excepționale. Cum nimeni nu știe cum l-a

cunoscut pe Gusti, și el a avut bune și rele, mai ales bune cu Gusti, dar vasăzică, el a descris o treabă, și de aceea vă spuneam, spuneam eu doamnei Paula că, uite, o să vină un doctor Rostás la dumneavoastră, o să vină din partea mea, vă rog să îl faceți să ajungă la textul acela. Vă dau numărul ei de telefon. Câtă energie și… Chiar acum i-am dat secretarei de redacție numărul ei, s-o caute și să vină să-și ia bănuții de acolo… Asociație de idei: expresia „bănuți" am învățat-o de la József Faragó. El e un mare iubitor de dinari, de arginți.

– *N-am știut. Are colecție ?*

– Nu, domnule, iubitor de bani !

– *A, de bani valabili ! /*râde*/*

– Bănuți buni, bănuți buni, iar eu, căci el are și eu n-am, mie mi-e scârbă de ei.

– *Fiindcă data trecută mi-ați pomenit doar în treacăt de Serviciul Social, aș vrea să vorbim despre acesta, și pe urmă ar mai fi și alte probleme. Legea Serviciului Social a ieșit în '39, în primăvară, și la sfârșitul verii a și fost…*

– Da, cred că la 1 august, sau așa ceva[9].

– *Dumneavoastră atunci ați terminat facultatea.*

– Nu, asta era în '39, eram deja doctorand.

– *Și ați rămas ca doctorand la…*

– Da, am ținut legătura cu Gusti, și eram de drept socotit în Institutul de Cercetări Sociale al României, devenit Institutul de Științe Sociale al României, ca să n-aibă relația cu terenul după desființările acestea, fostul Institut Social Român. Și de acolo am fost folosit aici, dar imediat, să zicem 1 iulie, am fost la Cezieni-Romanați, am plecat de la Piatra Neamț, am plecat la Cezieni-Romanați, unde conduceam împreună cu Dumitru Papadopol o echipă de cercetări propriu-zisă, nu rezultând din Serviciul Social.

[9] 13 octombire 1938.

– Asta aș vrea eu să clarific, fiindcă nu înțeleg un lucru: Serviciul Social era un minister, nu se ocupa de cercetări, ci de ce ?

– El se ocupa de culturalizarea satelor, în sensul că-și forma niște echipe, cămine culturale în fiecare comună, probabil dacă nu sat, comună, apoi se făceau echipe studențești, înțelegând prin astea și echipe de normaliști, de seminariști, de doctori în medicină, agronomie etc., care urmau să meargă să facă practică șase luni de zile, sau făceau până atuncea o lună, două, trei vara, în care lucrau la făcut fântâni, la făcut școli, la făcut dispensare, la lucrat în dispensar, dacă era medic ș.a.m.d. Un număr de luni să facă un serviciu satului, și să învețe ce e satul, ce nevoi are satul, ce e viața la sat, ca atunci când ajunge cumva într-o altă funcție să înceapă să reflecteze și asupra acestor probleme. Deci, era un serviciu cultural, social, sanitar care urmărea problemele acestea în lumea satelor. Și în lumea mahalalelor de oraș, dar mai ales în lumea satelor. Și organul lor de execuție era „Căminul cultural", și bineînțeles direcția generală a Fundațiilor Culturale Regale „Principele Carol" și așa mai departe.

– În perioada de o lună, cât ați stat la Piatra Neamț, care a fost programul, ce trebuia să faceți ?

– Era o teorie și o tehnică a cercetărilor sociologice pe teren. După aceea o tematică sociologică aplicată la domeniul rural. Deci, un număr de lecții de sociologie rurală, sociologie istorică, sociologie geografică, sociologia relațiilor sociale, a proceselor sociale. Mai erau și alte cursuri care le făcea, să zicem, un agronom, un medic veterinar, alte ramuri de-acestea care puteau să aibă de-a face cu viața socială, dacă am zis medici, sanitari… Deci acelea erau, dar erau mai puține, și se tipăreau lucrări. Multe cărți nu știu dacă or mai fi, cărți, un fel de abecedare, un fel de manuale, care tratau alimentația la sat, sănătatea la sat, sănătatea copilului, bucătăria la sat, respectiv *Metoda cercetărilor pe teren*, era un caiețel, o carte mică tipărită de Anton Golopenția, care sintetiza metoda sociologică

și teoria sociologică pe teren, dar mai ales metoda și bibliografia – pe ținuturi, că așa era atunci împărțită țara, în ținuturi. Pentru ca să fie la îndemâna cursanților care, pe urmă, ajungeau în sate, să aplice și să nu citească volumele acelea groase. De altfel, volumul ăla gros a apărut în '40, dar celălalt în '34, Traian Herseni, teoria, și Stahl, tehnica cercetării sociologice. Și atunci se predau cursuri. Și mai apelam la cadre de intelectuali locali.

– *La curs, la școală cine participa ?*

– Participau ăștia care erau absolvenți de ceva rotund, de facultatea de medicină, sanitar-veterinară. Numai terminați erau la Serviciul Social, la școala Serviciului Social erau numai oameni terminați, inclusiv învățători, cu școală normală, seminariști, preoți, înainte de a căpăta un serviciu. Nu căpătau serviciu, dacă nu urmau această școală, această cercetare pe teren în cadrul acestei școli, și după aceea o practică de cinci luni din cele șase la care era obligat după facultate.

– *Nu primeau de la stat, dar la particulari puteau să-și găsească.*

– Nu, nu primeau de la stat, statul nu le dădea serviciu, prin lege. El putea fi numit, dar suspendat șase luni de zile, până făcea această treabă. Acesta era un stagiu obligatoriu care ar fi realizat în decurs de zece-douăzeci de ani de zile, dacă se aplica, câteva generații, zece generații de oameni care știau problemele satului. La interpretare puteau să apară interpretări ușor diferite. Să zicem: extrema stângă, stânga, centru, centru-stânga, centru-dreapta… puteau să apară luări de poziții personale, dar, în esență, ăștia toți se realizau cu o cunoaștere a problemelor principale ale satului, și un pic de dragoste față de problemele satului. Aceasta era marea reușită.

– *Adică, oricum, fie că era o optică sau alta…*

– Dar optica, nu, fiindcă ăștia nu erau nici unul, nici măcar Miron Constantinescu care, dintre noi era singurul om politic, adică

era utecist, știam că este, dar totuși, în problemele acestea el își vedea de cercetare și de știință, nu făcea politică cu țăranii. El era la… mai era un alt județ unde mai avea Moldova încă o școală a Serviciului Social. Erau vreo cinci în toată România. Zic astea ca nuanțe, că noi credeam că suntem intelectuali deja, deși eram proaspăt absolvenți de facultate. Și comentam între noi tot felul de idei, și aveam idei, și aveam opinii. De aceea spun, puteau să aibă unele opinii, dar ideea esențială era să cunoască satul, și să lucreze pentru nevoile satului. Am fi creat noi atunci, în douăzeci de ani, zic eu, zece generații de oameni foarte apropiați de nevoile satului. Și orașul nu era neglijat. Greșit s-a spus de niște înguști că Gusti a ocolit orașul. Nu l-a ocolit. A avut și chestionar pentru cercetare monografică a industriilor, dar întâi trebuie să faci școală, și o școală mai ușor se făcea la sat, fenomenul sătesc era totuși mai simplu, abia începuse, zece ani de cercetare a făcut… În perspectivă, dacă ajungea la douăzeci de ani, avea și monografii de centre industriale. Am făcut *Arta populară din Valea Jiului,* a făcut Traian Herseni monografia de la fabrica aceea de lângă Făgăraș, Victoria… Au făcut și alții, și Miron Constantinescu, și alții. Și veneau și cadre didactice, ori de la Iași, și țineau câte o prelegere, ori din orașul Piatra Neamț. Avădanei, a ajuns prorector de la Iași, în anii noștri Avădanei, țin bine minte că îl chema așa, era atunci profesor la școala normală, profesor strălucit, unul Mereuță, a venit în costum național tot timpul, și cea mai faimoasă personalitate care a fost așa… care mi-a făcut o impresie deosebită, a fost preotul Constantin Mătasă, nu știu dacă zic bine, Mătasă, era din Piatra Neamț, fondatorul Muzeului de Arheologie din Piatra Neamț. Făcea săpături arheologice pe barba lui. Avea cunoștințe, avea facultatea de teologie, cine știe ce cunoștințe mai avea, și a făcut săpături arheologice, și a creat muzeul. Ne-a ținut o prelegere, numai una, că noi aveam program ferm, program analitic, și printre astea mai adăugam o conferință alăturea.

– Și era de parcurs și o bibliografie în cursul acestei luni ?

– Da, o bibliografie a zonei Neamț, a județului Neamț, adică a ținutului, nu știu cum se numea, ținutul Galați sau ținutul Bacău. Adică, în administrația de atunci Piatra Neamț făcea parte dintr-un județ, poate, dar și dintr-un ținut mai mare decât județul[10], și era bibliografia ținutului dată, bibliografia Pietrei Neamț, a județului Neamț, ca să ajute pe cei care mergeau pe teren. Oamenii aceștia care erau, să zicem, conduși de mine la cursul de metodologie și de teorie, ăștia primeau bibliografia pe masă, ca să o consulte, și câteva zile au citit și au discutat cu mine, și apoi am mers pe teren.

– Au fost și ieșiri pe teren în perioada aceasta ?

– În satul Gârcina Neamț. A ieșit o monografie de vreo treizeci de pagini text și vreo trei sute de fotografii. Cutia care a dus materialele acestea, în contextul dizolvării Serviciului Social, nu s-a mai dat de urma ei, dacă n-a furat-o cineva intenționat. N-am auzit pe nimeni să o fi citit publicată, chiar sub altă semnătură. O singură copie o am dată la muzeul din Piatra Neamț, acum, de doi ani, s-o publice odată, când or avea hârtie, într-un volum al anuarului muzeului. Deci, a ieșit și o carte, și s-a discutat. Ăștia țineau referate, dintre ei care erau mai luminați, și erau dintre ei foarte luminați, citeau referatele lor, expuneau rezultatele de pe teren acolo. Un popă cu preoteasă foarte vrednică ne făcea plăcinte moldovenești, atunci am auzit vorba asta, și aveam după metodologia Școlii Gusti în fiecare seară, discuții: cine ce a cercetat, cine ce a remarcat, ce observații are, o sugestie pentru altul din ceilalți. Și pe urmă au început să-și dea referatele care trebuiau topite în această lucrare sintetică, și ei puteau să și publice separat.

– Un exemplar tot trebuie să existe.

– Este unul la muzeul Piatra Neamț, la secția de etnografie, la Elena Florescu, care este șefa secției de etnografie la actualul

[10] Ținutul Prut.

complex muzeal din Piatra Neamț. Fără ilustrații – dacă s-a pierdut, am avut numai textul. Ce era interesant, că era unul Constantinescu nu mai știu cum, care a făcut fotografii care tăiate cu foarfeca în așa fel, încât așezate, racordate, erau vederea satului Gârcina Neamț, în verticală, în orizontală, nu mai spun ce alte fragmente de casă și câte, încât se putea, încă numai din fotografie, și învățai multe. S-a lucrat cu pasiune, cu competență, desene, coloane de statistici, grafice.

– Nu degeaba există în SUA o disciplină în cadrul antropologiei Visual Anthropology, adică o fotografie bine făcută spune multe, nemaivorbind de film.

– Dar aveam fotografii foarte bune, un fotograf, Constantinescu, care a pus mult suflet. Au venit războaie, revoluții, două războaie, două-trei-patru revoluții, adică s-au succedat, schimbarea din Ministerul Naționalităților, unde m-am simțit excepțional, m-a luat că-s bun patriot și să mă sacrifice la Ministerul Agriculturii, și până la urmă chiar m-am sacrificat din cauza lui Pătrășcanu, săracu'. Am intrat la Cluj, foarte bine acolo, dar acolo eram într-un centru universitar serios, și eu lucram la un sfert din pregătirea mea profesională, nu la sută la sută. Are sociologia noastră și etnografie și folclor, antropogeografie, dar aici trebuia să am numai etnografie, și încă muzeografie ! Și încă sub presiunea unor foruri politice și administrative, care credeau că noi putem face imediat reprezentarea, oglindirea socialismului într-o expoziție etnografică. Și eu am și publicat vreo două studii în domeniul ăsta, și am spus: probleme de tranziție putem avea, probleme noi încă nu, ornamente, de pildă, sau un obicei la oricare popor s-a conturat în sute de ani. Când o vedeți astăzi frumoasă, armonioasă, și vedeți că cromatica maghiară nu se suprapune cu cromatica română, cromatica română nu se suprapune cu cea slavă, păi ăsta a fost un proces intern, întâi, etnocultural, etnoartistic, și apoi un proces de contact din nevoia de

diferențiere cu vecinul, așa că chestia asta s-a realizat în sute de ani. Și oamenii naivi, inculți probabil, nu răuvoitori, dar inculți, neinformați și grăbiți ! Grăbiți să ajungă și ei, fiindcă dacă realizau repede, îi promovau repede, și atuncea ajungeau mai sus, unde nu aveau nici o responsabilitate de cum se realizează. Toate treburile astea îmi cereau o mare încordare, și iată, am început câteva lucruri, și nu le-am finalizat.

– La Piatra Neamț cum se desfășura programul ? Avea școala vreun ritual, cum au taberele ?

– N-aveam ritual. Aveam, de pildă, masa să zicem, la ora șapte, la ora opt, la nouă fără câteva minute era o lecție, dacă era Metodologia cercetărilor de teren, aia avea o oră de curs și o oră de seminar după el, sau erau vreo două ore de curs, două ore de seminar, două ore de bibliografie, adică erau unul după altul, și urma seminarul, ca oamenii să întrebe, și să primească lămuriri. Deci, era ca la universitate, cursul și seminarul, numai că în primele două săptămâni domina jumătatea de zi, dimineața era ocupată la Piatra Neamț, după-amiezile ieșirile pe teren, după care, în după-amiezile celelalte, numai o oră, două pe zi dimineața, apoi seara după cină, când ne întorceam de pe teren, că după-amiezile erau sigur pe teren toate, dar și diminețile au fost pe teren după 15 zile. Deci, era un curs seminar, oarecum așa, bine adunat în timp, dar se știa că asta făceam, nimic altceva, și pe teren numai probleme de teoria și tehnica cercetării în perioada aceasta. Nu era altceva. Nu era ca să injecteze bolnavii sau să repare școli sau… nimic. Nu era nici o muncă fizică, era numai muncă teoretică, metodologică, istorico-informativă geografică locală. Am avut acolo și un profesor care era tot din Piatra Neamț, chiar acum nu vrea să-mi vină numele în minte, l-am văzut mai târziu prin bibliografii pe aici, în lucrările mari de geografie de după 23 August, care ne vorbea de meteorologie. Avea el aparatură acolo, și condițiile climaterice ale zonei valabile pentru cutare

cultură, pentru alte culturi, pentru ce soiuri de vite făceau ei, adică oamenii făceau știință, dar cu gândul ca să fie mâine ca o îndrumare pentru unde vor pleca, fiindcă nu puteau rămâne toți în județul Neamț. Când plecau, plecau undeva în țară.

– *Nu știu în ce măsură ați avut ocazia să observați pe cursanții dumneavoastră…*

– Puneau la întrebări, domnule !

– *Tocmai la aceasta mă gândeam: care era atmosfera în timpul acestei luni, adică ei simțeau nevoia acestei școli sau o considerau doar un lucru obligatoriu, impus de putere…*

– Nu, nu, nu. Era o participare parcă voluntară, fără nici o încercare de falsificare. Era pasiune ! Între cursanți – că nu mai erau studenți, terminaseră – între cursanți erau, îmi aduc bine aminte, măcar două etnii, erau români, unguri nu-mi aduc aminte, parcă era un german, șvab era el, și erau câțiva evrei, foarte isteți, foarte mintoși, puneau foarte multe întrebări, și era foarte interesant, au manifestat o pasiune, o dragoste pentru problemele țărănești românești. Îmi pare rău că nu-i țin minte. Ce-or mai fi făcând ? Unul, mi-aduc aminte și acum, atâta mă întreba, atâta mă întreba…

– *Erau în majoritate tineri de la oraș ?*

– Ăștia erau orășeni, evreii, dar și ceilalți erau amestecați, dar erau destul de mulți de la oraș, fiindcă în general orășenii făceau cursul, dar erau și orășeni, și săteni… Era pasiune ! Întrebau, și întrebau. Și întrebau serios, și puneau a doua întrebare, a treia întrebare, era mai mare dragul la seminar față de curs. De acolo se iscau aceste întrebări și din nedumeriri bibliografice.

– *Am întrebat, fiindcă la noi dacă cineva este trimis la reciclare…*

– E incomparabil. Era, nu vreau să folosesc expresia lui Simion Mehedinți sau a lui Gusti, „apostolat”, nu spun sentimentul acesta, nu știu ce-i ăla apostolat sau eroism… Pe front eroismul durează

prima oră de război efectiv, după care faceți tehnică și autoapărare și cam atât, nu faci mare lucru, eroismul durează puțin. Și pasiunea asta, „apostolatul", după care începi să faci fiindcă, gata, ai luat serviciul ăsta, și mergi aicea. Pasiunea vine pentru că nu poți să treacă ziua fără să fi făcut ceva, dar nu mai este apostolatul acela religios, sau dogmatic politic, nu. De-acuma erau dornici să facă această muncă, și era pasionant că descopereau pe teren fenomene pe care ei nu le cunoscuseră niciodată. Ei, țărani, fii de țărani unii, și mai ales orășenii erau mirați că descopereau o serie întreagă de obiceiuri, de credințe pe care, dintr-una, dintr-alta, ei le credeau dispărute sau nu le găseau nici o semnificație. Și atunci încercam să răspundem, iar când nu puteam, chemam pe arheologul, preotul Mătasă, sau pe acel Mereuță, sau pe acel Avădanei, localnici, care fiind localnici, trăiți, crescuți acolo, mai aveau nișe amintiri, să zicem așa, etnologice.

– *Cred că acest „apostolat" are un iz mai mult iluminist. În sensul că învățătorul sau preotul de la țară se sacrifică pentru ridicarea comunității…*

– Nu, eu am acordat foarte multă seriozitate iluminismului în lucrările mele, în câteva… Vreau să vă spun că erau pasionați, și problemele erau, și presa. Era o revistă, nu știu dacă îi zicea „Curierul Serviciului Social", erau reportaje frumoase acolo, și cărțile care se scriau, care trebuiau să le consulte pe ramură când mergeau să facă peste o lună practică cu Serviciul Social, pe teren. Erau scrise cu mult suflet, cu cursivitate, cu neplictiseală, chiar dacă vorbeau de scrierea bucatelor, de îngrijirea bolnavilor, totdeauna apăreau între ele niște propoziții care, ca și această carte a lui Bulei despre București, antrenantă, și oamenii erau proaspăt absolvenți de facultăți… Pentru acest lucru, pot să spun, că un asemenea Serviciu Social, fără nici o dogmă evidentă care să-l dirijeze, fără să fie dirijat în mod vizibil dogmatic, și acolo era o dogmă, era școala Serviciului Social, teoria

sociologică a lui Gusti, sociologia românească, sociologia satului. Era și aia un fel de dogmă, un fel de sistem științific care te dirija să vezi într-o anumită direcție și concentrat într-un anumit fel fenomenul. Dar, vasăzică, dacă s-ar face la noi un serviciu social, în care de la șeful suprem al serviciului social, să zicem ministrul serviciului social și până la directorul fundațiilor care l-ar controla direct, și până la cadre didactice să nu lase impresia că fac politică, că fac numai sociologie, ar juca un rol nemaipomenit. S-ar putea duce să ia serviciul cu juma' de leafă după o lună de serviciu social, de-acesta, de școală. Nu-i mai interesa salariul, ei știau că acolo au mai multe treburi de făcut, când se duc ca învățător, ca preot la sat, nu ca să adune colive sau nu știu ce, găini, ca învățător, medic, ci căpătau prin cunoașterea multor probleme, multor probleme dramatice, dureroase, chiar îngrijorătoare, fiindcă erau boli multe la țară, era râie, era tuberculoză, era sifilis. Să nu credeți, a satul, nevinovatul… Nu, adus de soldați care, în fine, au fost soldați, era, vedeați cum zice: „asta e sifilitică", dar nimeni nu se ferea de ea. Iată, oamenii începeau să aibă o participare științifică, cunoaștere, practică socială…

– *Dumneavoastră ați plecat de acolo când s-a desființat Serviciul Social sau mai devreme ?*

– Când s-a terminat școala Serviciului Social, și acum trebuia să plecăm fiecare, ei la satele respective, cursanții, și noi, unii la dispoziția direcției generale a Fundațiilor Culturale Regale, ca să-i trimită la un cămin cultural, sau altul, unde găseau acești cursanți de-acum la practică, așa-zișii comandanți ai Serviciului Social, asta era o formulă, iar cei câțiva, câte unul la fiecare școală, așa-zișii cercetători, mergeam la echipe de cercetare. Și numai după ce am ajuns la Cezieni-Romanați, a ajuns ordinul de dizolvare a Serviciului Social. Nu i-a zis „dizolvare", i-a zis mai elegant „suspendare", ca și cum deocamdată e suspendat, se va reveni[11]. Era alt cuvânt, și mai

[11] Legea Serviciului Social a fost suspendată la 13 octombrie 1939.

bun decât ăsta, există așa, în legislație un termen, și atuncea Institutul Social Român care se numea… a căpătat un nume imediat, în loc să se numească Institutul de Cercetări Sociale, cum s-a numit până mai ieri, prin desființarea Serviciului Social, suspendarea Serviciului Social, Institutul a căpătat denumirea de Institutul de Științe Sociale. Adică i-a luat obligativitatea de relații cu terenul, să facă studii de bibliotecă, de științe sociale. Și așa mi-am găsit la Cezieni-Romanați, unde Dumitru Papadopol și cu mine conduceam echipa.

– *El mai trăiește ?*

– De întrebat la Craiova. Era mai în vârstă ca mine cu zece ani cel puțin, poate să mai trăiască. Și am auzit de unul care era conferențiar pe vremea aceea, un geograf, că a scris o carte în '72, Popescu-Spineni, și că e un om de vreo 80 de ani și că trăiește bine, și își vinde apartamentul aici, și își cumpără în județul de naștere, sau cam așa ceva, că se mută acolo, pleacă. Iată, pot să mai fie minuni ! Ei, și deci cercetarea de aici, din Romanați era o cercetare a Institutului, dar oarecum decurgea din fondul financiar lărgit care îl căpăta de la Serviciul Social. Ministerul fiind desființat, eu atunci am fost trecut, pentru că eram membru cercetător în Institutul Social, m-a trecut în echipa de cercetători Dâmbovnic-Argeș, condusă de Golopența și Mihai Pop. Adică lucrurile continuau pentru… tot mai restrâns, într-o lună de zile s-a tot restrâns, până am rămas numai cadrele acestea.

– *La Cezieni-Romanați cam cât ați putut să stați ?*

– A, nu, acolo s-a stat o săptămână sau două. Dacă ne-a ajuns desființarea… Dumitru Papadopol era un om fricos. Eu, de pildă, am propus să stăm înainte cât mai avem, că aveam niște bani la noi. Dar, se vede că totuși el semna de bani, și s-a temut omul. A zis, dacă-i suspendat, hai să ne suspendăm, și pe urmă mai venim… Și n-am mai venit de atunci niciodată. Dar, ajuns la București m-a anunțat de Dâmbovnic-Argeș, iar acolo a fost o cercetare model

gustiană, cu informații bibliografice, dezbatere, cu cercetări pe teren, raportare în fiecare seară, ce rezultate avem, cu informări reciproce despre țărani informatori pentru o problemă sau alta, acolo, și la cel târziu douăzeci de zile am început să prezentăm așa-zisele noastre articole, despre probleme. Și la treizeci de zile Oarja Argeș era făcută de noi. Pe mine m-a concentrat ca susținător de familie trei luni, m-a încurcat, dacă mă lăsa, mai stăteam încă o lună. A mai durat o lună într-un alt sat. Nevastă-mea a fost și în celălalt sat.

– *Atunci ați făcut cercetarea cu fântânile ?*

– Atunci cu fântânile acelea, da. Și apoi redactări, expuneri, dezbateri frumoase seara, mâncam împreună, totdeauna acasă la oameni, în sfârșit, cunoșteam oamenii…

– *Ați mai fost de atunci la familia la care ați locuit ?*

– Am mai fost o singură dată, însă acolo a fost multă transformare, fiindcă era un sat cu jumătate… nu, nu, greșesc, în carte spune exact, vreo 40-50 de chiaburi. Chiar eu i-am analizat pe chiaburi, dar ei nu se ascundeau că sunt chiaburi, nu era o rușine, din contră. După părerea mea, astăzi, cântărit la cap mult mai bine decât după 23 August, pot să spun că erau cei mai vrednici țărani, cei mai economi țărani. Nu se îndurau să mănânce, creșteau găște și nu mâncau găște, mâncau mujdei de usturoi cu mămăligă sau cu pâine, și găștele le vindeau. Și făceau bani, și iar cumpărau pământ, și făceau case, și cumpărau mobilă, și făceau bani, și iar cumpărau pământ. Dădeau băieții la școli. Deci, erau niște țărani foarte dinamici, după părerea mea, hai să nu zici despre ei… să-i aduci la starea de fruntași, proletari agricoli, deci fără pământ, țărani săraci, țărani mijlocași, țărani în categoria socială făcută de mine, categorisirea asta: țărani fruntași, și, în sfârșit, peste ei, chiaburii. Erau patruzeci. Nu puteai să te mai duci la ei acum, că acolo a fost o mare răsculare omenească, ăștia toți au fost răsculăciți. Dar îmi

promite mereu un cumnat de-al nevesti-mi care-i chiar din Oarja, îmi promite să mă duc odată acolo.

– *Satului îi spunea Oarja ?*

– Oarja, cred că-i zicea chiar comuna Oarja, că erau mai multe sate, Stănislăveşti, nu ştiu ce, deci avea cel puţin încă trei sate în el. Toate le-am străbătut, casă cu casă, adică. Era o cercetare pasionantă, mai ales nevastă-mea s-a chinuit… Eu mi-am făcut lista la primărie cu cei mai bogaţi, de la unul la altul am făcut lista mea de 45 de chiaburi, şi m-am dus la ei. Nevastă-mea s-a dus în toate gospodăriile, fiecare în parte. Erau dezbateri frumoase, şi ce notă nouă avea această echipă ? Această notă nouă a dat-o Golopenţia, dar a dat-o mai repede Mihai Pop, fiindcă el a stat mai mult cu noi. De comun acord cu Golopenţia, modernitatea cercetării, ideea modernizării satului. Adică, noi credeam că prin cercetarea noastră vom putea pune la îndemâna autorităţilor o carte care să poată să le sugereze cum să facă demersuri de modernizare a economiei satului, a mijloacelor economice ale satului, şi era aşa-zisa metodă americană. Adică, Mihai Pop şi noi spuneam, poate că Gheorghe Reteganu care a stat mai mult, el poate să spună ce înţelegea Mihai Pop prin acest americanism, pe care trebuia să-l avem în vedere când cercetam…

– *În orice caz, atunci modelul american constituia un progres imens faţă de orice zonă est-europeană.*

– Sigur. Şi, deci, era noutatea aceasta, monografia noastră trebuia să fie utilă în mâna unor prefecţi şi pretori de plasă inteligenţi şi culţi, numiţi cu rost la locul unde erau numiţi. Ăia puteau să administreze de nu ştiu câte ori mai bine plasa Dâmbovnic-Argeş, că aceasta o vizam noi.

– *Aceasta a fost o chestie nouă, că aţi luat o plasă întreagă, şi nu un sat.*

– O plasă, şi nu o zonă etnografică, care se studiază mai corect. Nu o zonă etnografică, antropogeografică, etnografică, istorică, am

luat o zonă administrativă, plasa, tocmai pentru a-i oferi pretorului de plasă, subprefectului de plasă, de a-i oferi, și noi să vedem ce realizează o conducere de plasă luminată. Că mi se pare că Gusti a cerut să se schimbe subprefectul de plasă, în vederea primirii rezultatelor noastre, adică să ajungem să le dăm o plasă model, plasa Dâmbovnic-Argeș.

– A fost vreo diferență sub raportul desfășurării cercetării, față de Drăguș, unde ați fost cu Herseni cu un an înainte ?

– Acolo, la Drăguș-Făgăraș cercetarea era foarte multilaterală, erau, să spun așa, abordate cel puțin vreo treizeci de aspecte, pe când aici nu s-au abordat problemele de obiceiuri, probleme de folclor, într-o oarecare măsură, dar nu… Aici și socialul, în sensul de relații sociale, procese sociale, structuri sociale, aici călăream, cu gândul să fim de folos cu materiale științifice preluate obiectiv de pe teren, transpuse obiectiv în text, dar spre utilitatea politico-economică socială a plășii. Adică, era o cercetare parțială, mai succintă și operativă. Deci, noi ne puteam dovedi, asta era teoria lui Anton Golopenția, să ne dovedim utilitatea față de nevoile statului. În mintea noastră el era un creier care putea să fie ministru de stat al administrației românești, al internelor, dar în sensul de administrație. Om excepțional, doctoratul în sociologia statului l-a luat în Germania, nu pot să spun acum orașul[12], se poate vedea din istorii. Deci, el pornea de la ideea asta, și prin aceasta Institutul Social Român, sau cum se numea el acum, căpăta o justificare, o legitimitate și practică pentru câte eforturi se făceau… Asta nu vă împiedica să adunați din câte un capitol din douăzeci de asemenea monografii de plasă, dacă s-ar fi făcut, de plasă model, și să faceți o lucrare de teorie generală pe țară.

[12] Leipzig.

– După terminarea, suspendarea Serviciului Social, abrogarea legii și desființarea, practic, mutarea documentației de acolo, cercetarea de teren a rămas suspendată.

– S-a mutat în echipele clasice. Adică, echipa Drăguș, echipa Nerej de-acuma își publicase cartea, Drăguș, din cauza războiului a publicat Traian Herseni volum de volum, fără să mai spună că el e redactor responsabil, a publicat vreo șapte volume despre Drăguș, Făgăraș. Stahl a fost cel mai norocos, a publicat trei volume *Nerej* în franțuzește, un lucru foarte mare, și Herseni trebuia să publice *Drăguș* în engleză, și a publicat în română, ceea ce înseamnă aproape mai nimic pentru circulație. Ion Conea a publicat la un an după '39, în '40 *Clopotiva, un sat din Hațeg*, în două volume, dar e o monografie ușor poetică. Ușor, cum ar fi un antropogeograf, care, călărind atâția munți, vede prin văgăuni ce înseamnă această văgăună, ce înseamnă această cumpănă de ape, acest curs de pârâu, și îi dădea funcțiile lui și cu ajutorul sentimentelor, estetic, măcar. Și atunci s-a continuat Drăgușul, dar au început concentrările, concentrările masive. Nerejul s-a suspendat, Dâmbovnicul s-a suspendat, aproximativ la vreo lună jumătate, în satul următor, al cărui nume în acest moment îmi scapă. Am fost vreo câteva zile în el, și nu știu de ce, mai mult ca să predau, și să mă duc la armată, și apoi după trei luni mi-au dat drumul.

– Și atunci unde v-ați plasat ?

– La Oficiul de Studii al Institutului Central de Statistică, adică golopenționștii ăștia toți, și Corbea, și Tudor Stoianovici, și Roman Moldovan, aproape toți am trecut imediat la Oficiul de Studii al Institutului Central de Statistică…. Și Reteganu, de exemplu… A, ăsta nu era acolo, și Serafim, el era la alt etaj, la alt serviciu condus de Stahl. Și Stahl a luat serviciu.

– N-a mai rămas la facultate ?

– Era, dar pe vremea aceea la facultate oamenii aveau, să zicem, un seminar de două ore pe săptămână, să zicem, o consultație de

două ori pe săptămână, și nimeni nu-l întreba de cumul, mai lua încă un serviciu, serviciu tot de ramură, iar dincolo, serviciul ăla nu-l zdrobea pe un Stahl, adică nu-l obliga să facă ce nu trebuie. El dirija, conducea, era un om foarte meticulos, este, cred, și astăzi, adică era acolo, și el, și Golopenția. Traian Herseni n-a venit acolo, el a rămas la institutul lui Gusti, de științe sociale, dar era profesor, și l-a numit profesor la Facultatea de Drept din Cluj, de sociologie națională.

– *A ajuns la Cluj ?*

– A ajuns juridic la Facultatea de Drept, dar practic cred să fi fost în total săptămâni, pentru că îl concentra într-una. Era la geniu, și nu știu de ce era nevoie de treaba asta. Poate dacă era la infanterie… Pur și simplu și din cauza asta a acceptat o chestie care și-a dat seama într-o oarecare măsură că îi va aduce un necaz, fiindcă el nu credea că vor bate nemții. Nu credea ! A fost director al culturii în Transnistria, asta înseamnă ministrul Culturii în Transnistria. Și de ce a acceptat, ca să scape de concentrare, și concentrat pe loc, că era o țară autonomă Transnistria, condusă de noi, dar urmând să fie preluată de nemți, dacă nemții băteau. Și nu s-a dus pe la facultatea lui nouă care s-a mutat între timp la Sibiu. Nu știu, că uite, despre asta s-a nimerit să… m-am jenat să-l întreb, că mă gândeam că e o chestie dureroasă pentru el, și m-am jenat ca să-l întreb dacă a funcționat. Dar, am văzut că H. H. Stahl, în articolul despre el, despre Traian Herseni, când a murit Herseni, vorbește că a fost profesor la Cluj de sociologie națională. Nici pe nevastă-sa n-am avut curajul s-o întreb.

– *Dacă eu o întreb, spune ?*

– Sigur că spune. La mine era altceva. Vasăzică, eu între timp mă căpătuisem, eram șef de curs universitar adjunct, fără sprijinul lui Gusti, fără sprijinul lui Traian Herseni, al lui Stahl, ajunsesem la Cluj cu concurs universitar public… Și ei toți erau la pământ atunci, adică n-am mai îndrăznit.

– Se pare că el a făcut o greșeală. Când a fost secretar general la minister, acolo.

– De aceea a acceptat el Transnistria, ca să scape de concentrare, dar concentrările le făcea, fiindcă a fost secretar general în minister sub Antonescu-Sima. Deci, fiind această situație, el, acum trebuia să plătească, și plătea prin concentrări, fiindcă eu nu știu dacă a făcut răutăți la adresa unor oameni. Fiindcă, de pildă, de la Tudor Vianu personal – de la care am o dedicație excepțională, o carte, un dicționar de maxime, o dedicație cum n-am mai văzut eu de cuprinzătoare, ca o biografie – l-am întrebat, dacă a suferit ceva de pe vremea lui Traian Herseni. Și spune că nu, Herseni l-a prevenit că nu i se va întâmpla nimic, și că e socotit de el, de Herseni „mai român decât mulți români". Fiindcă i se punea în cârcă că el ar fi fost un sfert sau jumătate evreu… Și Gaster Moses a fost evreu, dar nu-l dau pe douăzeci de intelectuali români. Și H. H. Stahl este o chestie destul de complexă, cu normanzi, naționalitatea lui normandă, dar…

– Jumătate francez, jumătate neamț.

– Dar nu îl dau pe acest jumătate-jumătate pe zece sau douăzeci de intelectuali români, buni români, nu cu „r" dublu în față, dar români buni. Nu, nu-l dau. Stahl a făcut pentru fenomenul românesc, pentru cunoașterea românească foarte mult, față de alții care au făcut puțin. Și, deci, cu Vianu eu m-am întâlnit când eram universitar clujean, a venit la Cluj, m-a căutat, a stat, a ținut el o conferință la universitate în sala mare, apoi am povestit după treaba aceasta, și am mers la Năsăud, când s-a reinaugurat sau i s-a redat numele de liceu „Coșbuc" unui liceu de acolo, și s-a inaugurat bustul Coșbuc – nu știu dacă l-a repus sau l-a făcut atunci prima oară… Și el povestea cu mine, care eram fostul lui student, și, mai ales, eu doream să-l aud pe el că vorbește, că eu eram în provincie acuma, în Cluj, și pentru mine el reprezenta mai multe lucruri: profesorul de la

Universitate, intelectualul mare, și eu ziceam și un mare român, fără multe „r”-uri în față, și atuncea îl mai întrebam… Mi-a vorbit foarte frumos despre Octavian Goga, de Coșbuc… Adică și ce a publicat el în cărțile lui de democrație artistică, democrație socială… încât și el, n-a suferit nimic. Ei, ce-a făcut Herseni, dacă a lovit pe cineva, va fi lovit cum lovesc în regimurile dictatoriale oamenii care au funcții, și care au acceptat funcții, și primesc directivă. Nu știu, dacă știți, acuma nici nu m-ar mai interesa, și știu, fiindcă el a murit, și nu vreau să știu nimic de rău de oamenii care au fost, fiindcă el a publicat după douăzeci de ani, după 1950, după 1960, nu știu cum să spun mai bine, a publicat atât de mult în știința românească marxistă, încât iar aș putea să spun că toți sociologii oficiali de după 23 August, după 1968, n-au publicat esențial și marxist ca el.

CORIOLAN GHEȚIE

„Erau oamenii care te mirau, nu lucrurile”

La una din primele noastre convorbiri H.H. Stahl mi-a dat o listă a foștilor monografiști, echipieri cu care considera că merită să iau legătura în vederea realizării proiectului meu de istorie orală a Școlii Gusti. Pe listă figura și Coriolan Gheție, remarcat de Stahl ca student, dar care a avut poate parcursul cel mai puțin norocos dintre subiecții interviurilor din acest volum. Îndată după absolvirea facultății a fost solicitat pentru Institutul de Cercetări Sociale al României, a participat la organizarea Congresului de sociologie, dar fiind concentrat pentru o lungă perioadă nu a mai apucat să participe la cercetările colegilor săi de generație. După armată, asemenea multor alți licențiați în sociologie, a lucrat la Institutul de Statistică, care însă după emigrarea lui Manuilă și arestarea lui Golopenția a intrat în era statisticii sovietice, fiind vlăguit de esența științifică. N-a revenit în sociologie nici după anul 1965.

Discuțiile cu Coriolan Gheție au decurs într-o atmosferă de cafenea interbelică elegantă. Mă poftea să iau loc într-un fotoliu comod, mă servea cu cafea, coniac și țigări, și conversam ca niște gazetari ardeleni de pe vremuri până nu se mai vedea nimic de fumul gros de țigară.

– Înainte de toate aș vrea să știu care au fost mobilurile care v-au îndreptat spre sociologie ? E o discuție, nu e pentru radio…

– Da, da, da… Ați început să înregistrați ?

– *Da.*

– În primul rând vreau să vă spun că amintirile nu vin succesiv, ci vin de-a valma, și să vă descriu oarecum, poate pretențios spunând, „fondul aperceptiv“ întâi al îndreptării mele spre științele sociale.

Tatăl meu a fost pretor, și pretorii odinioară aveau obligația ca 15 zile pe lună să meargă pe sate, cum se spunea atunci.

– *În deplasare /*râde*/*…

– În deplasare, da. Și avea obiceiul ca orice țăran întâlnea, îl întreba: „hei, cum merg treburile în sat" ? Adică nu primarul era acela care îi spunea despre desfășurarea treburilor, ci țăranii, pe drum, oprea cocia[13], cum i se spunea */râde/*. Asta ar fi o primă problemă, că taică-meu mă lua cu el, și participam la discuțiile acestea. Ei, bunicul meu dinspre mama a fost director-învățător în comuna Halmășd[14]. Dar un director-învățător pe vremea aceea era de toate. Avea un atelier de tâmplărie, se ocupa cu altoitul viilor, cu altoitul pomilor, cu olărit, făcea din nuiele coșuri. El era și cantor la biserică, era poștașul satului, era directorul Băncii Rurale sau Poporane, nu știu cum îi spunea. Toate vacanțele acolo le petreceam, iar – duminica în special – veneau țăranii în veranda lui, și acolo discutau tot felul de probleme. Cum am putea să cumpărăm dumbrava de la Nușfalău ca să mărim islazul ? Adică, asta ar fi una din problemele ce-i frământau pe țăranii de acolo. Însă mi se părea foarte curios că tot așa-zisul univers al satului era foarte bine compartimentat. Adică, tineretul era un compartiment cu șefii lor aleși de către ei, bătrânii erau în altă parte cu sfatul lor, femeile de la o anumită vârstă ocupau o altă categorie socială, șezătorile, iarăși, trezeau curiozitate etc., etc. Deci, o viață plină, un univers închis, care mergea oarecum de la sine, adică nu cu imixtiuni. Orașul era doar târg pentru ei, să-și vândă produsele, să cumpere cai, să schimbe, știu eu, hamurile etc. Bunicul meu dinspre taică-meu a fost preot. Preoții iarăși erau legați de țărănime. Plus că în mentalitatea părinților și a bunicilor mei noi nu eram „prunci de domni", cum s-ar zice. Adică eu am umblat până în școala primară în cămașă de cânepă, ca și ceilalți. Mi-ar fi

[13] Căruță.

[14] Sat în jud. Sălaj.

fost rușine ca eu să fi fost îmbrăcat altfel decât cei din jur. Aici fac o paranteză: când am mers la liceu, maică-mea, prin excepție de data asta, m-a îmbrăcat în costum de catifea. Ceilalți au venit îmbrăcați care cum, nu știu ce… Mi-a fost o rușine ! Și imediat l-am chemat pe taică-meu să vină până ne-a făcut uniforma, ca să nu fiu eu în costum de catifea.

– *Să fiți în rând cu ceilalți.*

– În rând cu ceilalți. Pur și simplu îmi era rușine…

– *La Zalău ?*

– La Zalău, acolo am făcut primele trei clase, pe urmă m-am mutat la Beiuș, fiindcă la Beiuș făcuse și taică-meu, și era o tradiție.

– *A fost un liceu foarte puternic acolo…*

– Era și bun, și cu tradiție, dar mai mult nu pentru liceu, ci pentru internat m-am dus acolo, fiindcă era condus de către un ordin călugăresc francez, al assumpționiștilor[15], printr-o convenție încă din 1918 între Franța și România, ca să ne ajute la culturalizare. Era o cu totul altă mentalitate, să zic așa, la liceu, acolo. În afară de disciplină, dar învățam limba franceză, adică se vorbea în franțuzește acolo, călugării erau de-o cultură excepțională, directorul, așa-zisul rector al nostru, l-a tradus și pe Eminescu în franțuzește, și alte poezii din română, pe Iulia Hașdeu a tradus-o pe urmă în românește. Ei, acuma, ce-aș mai putea spune ? */râde/* Acuma, liceul din Beiuș prin excelență nu promova profesionalismul, adică cum ar veni acum categoriile de valori pragmatice, tehnice. Ci era absolut pentru o cultură temeinică clasică generală, și am avut niște profesori excepționali în privința asta. Profesor de română mi-a fost profesor dr. Constantin Pavel care și-a luat doctoratul mi se pare la Budapesta cu Hașdeu, trebuia să ajungă profesor universitar, dar a preferat să rămână profesor la Beiuș. Erau și condiții foarte bune pentru

[15] Congregație catolică fondată la Nîmes (1845), consacrată operelor de pelerinaj, de învățământ și de presă.

profesori. Ei aveau case date de către Episcopia din Oradea, și alte avantaje. Adică, câștigau mult mai bine decât un profesor universitar. Am avut un alt profesor cu totul aparte la matematici, Ștefan Musta și – pare curios – la început primele mele colaborări au fost în domeniul matematicii la „Revista de Matematică“ din Timișoara, datorită impulsului acestui profesor și modului cum ne preda.

– *Probabil de aici provine și ușurința cu care v-ați acomodat mai târziu cu statistica…*

– Da, da, păi mi-a folosit foarte mult. De altfel, el insista să merg la Politehnică, însă taică-meu, ca doctor în Drept și el...

– *Tot la Budapesta ?*

– Nu, la Cluj. El insista să fac „jura”, că totuși e o carieră, adică studii de unde te poți orienta în mai multe domenii, plus că într-adevăr atunci încă ingineria era mai puțin profilată, așa, și nu era încă în avântul care l-a luat după aceea, așa încât…

– *Deja prin anii ’30 a devenit modă.*

– Da, da.

– *Cam spre sfârșitul deceniului…*

– Așa încât… plus că la fel ca orice tânăr aveam și veleități literare, așa încât, foarte încâlcit, nu știam cam încotro să mă orientez. Apăreau atunci și o mulțime de reviste și pentru elevi… De exemplu, „Flori de crâng“ care apărea la Oradea. Țineam neapărat să colaborez și eu. Am colaborat și acolo.

– *Înseamnă că de la o vârstă fragedă ați început colaborările.*

– Păi, cam pe la 15 ani, așa. Fiindcă eu am terminat cu șapte clase. Deci, la 17 ani am terminat liceul, și am fost foarte dezorientat. Țineam neapărat să vin la București, fiindcă la Cluj aveam prea mulți cunoscuți, și aveam senzația că-mi voi pierde vremea, adică mă voi amesteca în asociații studențești, în balicisme, cum li se spunea atunci /*râde*/ . „Balic“ era student… Mi-a fost teamă de acest amestec. Doream să fiu izolat, să învăț, să pot să studiez.

– *În liceu ați învățat sociologie ?*

– În liceu foarte puțin. Foarte puțin.

– *Am văzut un manual… Știu că prin anii '30…*

– Apăruse manualul lui Gusti și al lui Herseni.

– *Pe urmă al lui Petre Andrei…*

– Da, da. Însă mai puțin, mai puțin. Ș-aici am venit. Sigur, Dreptul neapărat trebuia să-l fac, fiindcă mi-a spus taică-meu. Dar, cu orice preț voiam să mă înscriu la Litere și Filosofie. Eu înclinam mai mult spre Litere, și ispita era foarte mare, că erau profesori – mari personalități…

– *În ce an ați venit ?*

– În '33. M-am înscris și la Litere și Filosofie, însă aici iarăși nu mă puteam hotărî cam spre ce să mă orientez. Motru la psihologie avea un prestigiu extraordinar, însă la predare nu era chiar așa de ispititor. Am urmat la început cu mare, cu mare plăcere seminarele lui Vianu. Și aici, iarăși, ce înseamnă o mică întâmplare... Vianu era un profesor foarte bun, însă foarte distant. Și, eu am făcut, sigur că acum îmi dau seama, o greșeală. Am încercat și eu la seminar să fac o metaforă, și Vianu m-a ironizat. Ei, din clipa aceea nu l-am mai agreat pe Vianu, deși el făcea așa-zisa știință a culturii care era mult mai largă decât estetica propriu-zisă. Și, vă spun, am citit tot ce a scris Vianu, și atunci și după aceea, și mi-a făcut mare plăcere. Dar nu m-am mai putut apropia de el. E o chestie ciudată asta ! /*râde*/ Și ce s-a întâmplat ? Cam prin octombrie sau noiembrie am avut un seminar cu Traian Herseni.

– *Dar nu erați înscris la Sociologie…*

– La Litere și Filosofie.

– *Și era și acolo seminar ?*

– Seminarul de sociologie era și pentru cei de la Geografie, de la Istorie, adică era oarecum obligatoriu, așa încât erau și foarte mulți studenți la seminarul ăsta de sociologie. Și ne-a dat o temă

despre Cadrul Cosmologic. În sfârșit, la seminar Herseni zice: „am o lucrare aici care este cea mai bună lucrare de când sunt eu asistent", și-mi pronunță numele meu. M-a uimit, nu știam ce să fac. Și mi-a spus doar atât ca după seminar să trec pe la catedră. Și aici mi-a spus: „uite ce, dacă vrei, am văzut că ai o orientare bună în sociologie, eu cu mare plăcere din clipa asta sunt la dispoziția dumitale. Ai toată biblioteca mea la dispoziție, oricând, orice carte". Și acest lucru, această întâmplare m-a făcut ca după aceea să mă înscriu ca specialitate la Sociologie.

– *Deci ați urmat Dreptul în continuare…*

– Dreptul și, după aceea, ca specialitate Sociologia.

– *Despre ce a fost vorba în lucrarea aceea de seminar a dumneavoastră ?*

– Despre… Gusti avea în sistemul lui aceste „cadre si manifestări", și eu vorbind despre Cadrul Cosmologic. Și ceea ce și Herseni, de altfel îndemnat și de Gusti... lor le plăcea extraordinar de mult să vizezi bibliografia în materia respectivă. Adică, nu neapărat să ai tu în momentul acela – era anul întâi – o părere, ci să vadă cum pricepi și cum extragi ceea ce este esențial din bibliografia temei respective. Și asta le-a plăcut, fiindcă, într-adevăr, am citit atunci nebunește. Nu numai faptul că m-a îndemnat și m-a apreciat, să zicem așa, însă m-a scos oarecum și dintr-un complex. Venit din Ardeal, cu liceul la Beiuș, știam că liceele de aici, „Spiru Haret", „Mihai Viteazul", „Matei Basarab" sunt cu elevi excepționali, și am venit foarte complexat. Și timid așa, nu îndrăzneam. M-a salvat și din acest complex, să zicem așa. Deci, oarecum îi datorez lui Herseni această orientare. Sigur, Gusti venea mai rar pe la cursuri. El devenise între timp ministrul Învățământului, era plecat mult în străinătate.

– *Și era suplinit ? Cine îi ținea lecțiile ?*

– El venea, își mai ținea lecțiile, însă ceea ce era hotărâtor, determinant la Sociologie erau seminariile acestea. Avea niște

asistenți de mâna întâi, era Traian Herseni, era Anton Golopenția, Mircea Vulcănescu.

– *Golopenția deja când erați dumneavoastră în anul întâi ?*

– Întâi sau doi, nu-mi aduc aminte. El mi se pare că atunci era în Germania, să-și dea doctoratul. Era Vlădescu-Răcoasa…

– *Cum era Vlădescu-Răcoasa ?*

– Domnule, era un tip foarte modest, și făcea un seminar de marxism…

– *Marxism ?*

– Da, da, da. El era și reprezentantul nostru la Confederația Generală a Muncii, și ne aducea diverse materiale de acolo. Însă nu un tip dogmatic, absolut, nu era. Nu era strălucit ca inteligență, dar pregătit temeinic, și fără vreo pasiune de aderență. Așa încât mi-a făcut plăcere seminarul lui. Sigur, ca inteligență, Mircea Vulcănescu era absolut imbatabil, ca să zic așa. El făcea un seminar de etică atunci. Însă ce era la Facultatea de Litere și Filosofie ? Aveam examene comune, de exemplu și la istorie am dat examen, și la geografie. La istorie am dat la Nicolae Iorga. Bineînțeles că l-am audiat. Era absolut un fenomen, fără îndoială, o nebunie, ce mai ! Pe urmă foarte bine mi-au prins lecțiile lui P.P. Negulescu, deși el era cam monoton la expunere, dar niște teme… În orice caz, cine de exemplu a urmat sau a citit *Istoria Filosofiei,* sau temele lui despre știința culturii, sau despre partidele politice, rămâne bine imprimată pentru totdeauna teza respectivă. Fiindcă era foarte clar, deosebit de temeinic în ceea ce spunea, informat, își prelucra materia. Se vedea că o știe cum se cade ! Plus că are cele două volume cu filosofia Renașterii, care sunt excepționale. Ei, dar ce să mai spun ?

– *Deci, în anul întâi a fost întâmplarea cu Herseni.*

– Care pot să zic că asta m-a determinat. Și plus că s-a ținut de cuvânt. M-a chemat la el peste o săptămână, două. Locuia atunci cu Paul Gusty, marele regizor. El era căsătorit cu fata lui Paul Gusty.

– Cu Paula. N-am găsit-o la telefon, dar vreau să stau de vorbă cu dânsa.

– Și pur și simplu, din clipa aceea mi-a pus la dispoziție biblioteca lui, și am rămas prieteni până când a murit.

– Spuneți-mi, când ați stat de vorbă despre lucrare, a ridicat probleme de religie ?

– Adică în ce sens ?

– Pentru că sunteți amândoi greco-catolici…

– Nu, nu n-a pus problema.

– Mă interesează mai mult ca un criteriu de valoare.

– Nu, nu. Vreau să vă spun că până cu două săptămâni înainte de a muri, l-am frecventat mai rar sau mai puțin rar, dar niciodată nu mi-a sugerat măcar vreo orientare, fie politică, fie în sociologie. Dacă eu îi ceream un sfat, îmi spunea sfatul lui, dar nu ca să intru eu în modul lui de a gândi. De asta am și rămas prieteni foarte buni până când a murit, fiindcă n-am simțit la el nici când a fost secretar-general sub legionari, nici o dată măcar să-mi spună că uite, ar fi bine să faci pasul cutare sau… Absolut niciodată, nimic, nimic. A rămas pentru mine unul dintre savanții pe care i-am admirat. Nu numai prin muncă: ajunsese cu timpul și la o mare înțelepciune a vieții, era cumpătat, cumpănit, tot ce vrei. De altfel, cu el am făcut prima așa-zisă cercetare monografică la Drăguș, în ’38…

– Care a fost de fapt cea de-a doua ieșire mare la Drăguș.

– Da, da.

– Înainte de preconizatul congres de sociologie. Dar să mai rămânem la anul întâi. Deci, după lucrarea aceasta ați început să frecventați catedra și să luați bibliografie de la Herseni. V-a îndemnat, el sau altcineva, să faceți cercetare în vacanța de după anul întâi ?

– După anul întâi, Herseni mi-a spus așa: deocamdată să citesc, să citesc. I-am luat pe rând pe toți marii sociologi ai lumii atunci. Mie îmi plăceau câțiva americani, pentru că erau mai pragmatici…

– În afară de franceză ce limbă mai știați ?

– Franceza, și foarte puțin germana. Însă în franceză le aveam la îndemână pe toate, traduse. Păi, toate erau traduse, Gumplowitz, toți, absolut toți. Plus că atunci era și o epocă de foarte mare anvergură a sociologiei franceze. Nu numai școala lui Durkheim, dar și Mauss, chiar și Tarde pentru anumite probleme. Și pe urmă am început să studiez sistemul lui Gusti. Mie îmi plăcea foarte mult. Sigur, după aceea de multe ori m-am gândit, cât este valabil, cât nu este valabil sistemul lui Gusti, însă mi se părea foarte armonios. Adică era închegat, nu avea fisuri în sistem. Erau cadrele care le-am putea spune acum infrastructură, erau manifestările – suprastructură, era așa-zisul paralelism sociologic, care și acum, când vrei cu orice preț să vorbești despre determinism în problemele sociale încă putem foarte mult să…

– Mie îmi plac teoriile care se pot reprezenta grafic.

– Da, da, da. Și pe urmă, sigur, tot pe lângă Herseni am lucrat mai mult. El era la început, și parcă și după aceea, oarecum filosoful sociologiei românești, adică era modern atunci Husserl, era fenomenologia, și el a încercat o adaptare a filosofiei fenomenologice la sociologie.

– Și Mircea Vulcănescu a încercat.

– Ei, Vulcănescu… Dar Vulcănescu se ocupa cu foarte multe, avea mai multe atribuții. El se ocupa cu financiar, era directorul vămilor. Avea foarte multe. Și el s-a ținut de sociologie numai ocazional. Are desigur… și astăzi zic, că el a prezentat cel mai bine sistemul lui Gusti în *Omagiu lui Gusti* când a fost sărbătorit, parcă în '38[16]. Adică *Profesorul și sistemul*. Este foarte clar expus. Însă el era foarte multilateral. Tot așa de frumos îți vorbea sau îți expunea

[16] *Dimitrie Gusti, Profesorul*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială", an XIV, 1936, *Omagiul profesorului D. Gusti. XXV ani de învățământ universitar (1910-1935)*, vol.II., pp.1198-1287.

despre Léon Bloy, un mare scriitor francez, i-am auzit o conferinţă splendidă despre acest pamfletar extraordinar, sau despre Bergson, sau despre „rostul şi semnificaţia gardurilor", de exemplu. Cu aceeaşi competenţă în orice domeniu. Absolut o minte excepţională ! Cu Golopenţia am colaborat atunci mai puţin.

– *El nici n-a fost la facultate, a fost la Fundaţie.*

– A fost şi la facultate, a fost asistentul lui Gusti. Însă el puţin se certase cu Gusti, după ce s-a întors de la Jena, parcă. Lui Gusti nu i-a plăcut teza lui de doctorat[17]. Şi au avut unele… Bine, şi Golopenţia avea ideile lui, şi n-a cedat în discuţia cu Gusti, şi nu i-a plăcut. Adică, teza lui Golopenţia era o teză prea politică.

– *În anul doi cursul de sociologie al lui Gusti a continuat ?*

– El intermitent continua cursurile. Însă el ce făcea la cursuri ? Sistemul şi detalierile sistemului le prezentau la seminar asistenţii.

– *El făcea sociologie generală, probabil.*

– Făcea sociologie generală, şi aproape exclusiv o oră ne prezenta bibliografia. Era înnebunit după bibliografie. Vroia să le imprime studenţilor că trebuie să epuizezi bibliografia ca să porneşti la lucru. Ne cita până şi recenzii la cărţile de sociologie care apăreau atunci, aşa încât…

– *Şi scria şi pe tablă.*

– Da, da. Nu era un profesor atrăgător prin expunere, ca Nae Ionescu de exemplu. Nae Ionescu te fascina pur şi simplu. Când ieşeai de la cursurile lui Nae Ionescu, vorbeai pe limba lui, fără să vrei. Adică, aşa te integra în modul său de a gândi, încât toţi începeam să vorbim ca el. Asta este o altă putere a unor oameni de a putea face să gândeşti ca şi ei. Deşi el niciodată nu a îndemnat pe cineva să fie kantian sau nekantian, sau să fie ortodox sau neortodox. Pur şi simplu metoda aceasta a maieuticii socratice. De altfel, ne spunea de la început

[17] Teza lui Golopenţia: „Informarea conducerii statului şi sociologia tradiţională", susţinută la 27 noiembrie 1937 la Universitatea din Leipzig.

că el vrea să ne învețe să gândim, și că nu vrea să audă de la un student că îi învață cursul lui, și că disprețuiește pe cel care ar putea să vorbească asemeni lui, adică să expună ideile lui, și nu gândirea personală a studentului. După mine este fals să se creadă că el a fost un propagator al unei ideologii sau alteia. Cel puțin la cursuri nu făcea altceva decât dezbatere, sau cum să te influențeze să gândești personal.

– *Bine, el nu a scris, după câte știu eu, ci au fost adunate stenogramele cursurilor…*

– Da, da. Chiar și articolele din *Roza vânturilor*, tot altcineva le-a adunat și le-a… iar stenogramele mi se pare că Mircea Vulcănescu, Noica și unul, Ionescu-Moșu, și au încercat…

– *Bine, dar atunci cum se face că eu am citit undeva că a fost ideologul mișcării legionare ? Dădea sfaturi sau ce făcea el ?*

– Un singur curs foarte ciudat a ținut, câteva lecții. Unde – asta mi-aduc aminte și acum – făcea deosebirea între Führer, duce și căpitan. Ce înseamnă Führer, ce înseamnă duce, ce înseamnă căpitan ? Căpitan vine de la căpetenie. Știți cum, modul acesta…, nu neapărat intră în logica cuvântului și a orientării, dar arăta că o căpetenie este o personalitate care iese din mulțime, din popor, pe când Führer este, prin însăși etimologia cuvântului, conducător, iar ducele nu mai îmi amintesc cum, dar în orice caz făcea această diferențiere. Dar, nu spunea despre doctrină, el a explicat doar noțiunile acestea. El a fost, probabil, în conflict cu Carol, pe alte teme a fost.

– *Probabil că în legătură cu Lupeasca.*

– Da, probabil și asta. Pe urmă, că pornisem de la Gusti, că nu era un profesor deosebit de atrăgător în expunere. Era excepțional Iorga. Era o nebunie, pur și simplu ! Foarte bun profesor era și Mehedinți. Uman, adică. El nu făcea geografie, ci mediu geografic, adică influența geografiei asupra omului.

– *Antropogeografie.*

– Antropogeografie. Foarte interesant.

– Și el a prezentat geografia generală sau numai a României ?

– Mai mult a României, dar făcea și Terra. Bun, foarte bun profesor. Ei, mai erau, că i-am frecventat atunci pe toți, mergeam după faima profesorilor. Nu atât după tematică. L-am urmat și pe Caracostea… N-am dat examen, dar mi se părea interesant.

– El făcea folclor sau literatură ?

– În perioada aceea făcea o exegeză eminesciană foarte bine și temeinic, și cu folclor și cu asta. Cine mai era profesor bun ? Îl frecventam pentru faima lui pe Țițeica la matematici. /*râde*/ Bine, dar în afară, așa… Pe urmă pe Longinescu la chimie, orbul care…

– Orbul ? !

– Nu vedea, era orb, dar preda. Foarte buni profesori am avut la Drept, iarăși.

– Tocmai vroiam să vă întreb. Până acum ați vorbit numai despre alții, și deloc despre disciplina principală.

– Aici l-am avut la civil pe Rarincescu, foarte bun. Chiar și Stoicescu la dreptul roman, deși era mai închis. Adică, trebuia oarecum să-i știi cursul pe de rost. Însă eu m-am îndrăgostit atunci de dreptul roman. Și vă spun, chiar și acuma, când vreau cât de cât să-mi disciplinez mintea, eu citesc pe Girard, drept roman. Nu găsești poate decât în Sfântul Toma o logică așa de perfectă ca și în dreptul roman. Plus reglementarea absolut a tuturor problemelor eventual conflictuale sau neconflictuale din societate. Absolut totul reglementat ! Până și faptul că dacă de pe o creangă dintr-un pom fructele cad la vecin, acelea sunt proprietatea vecinului. Încât știi ce drepturi ai, și ce drepturi nu ai. Ei, apoi Istrate Micescu, iarăși, un fenomen. Foarte bun era Djuvara la Filosofia dreptului. Sigur că noi, cei de la Filosofie, știam mai mult decât preda el. Însă îmi făcea plăcere, pentru că aveai o viziune generală prin filosofia asta a dreptului. Avea un asistent foarte bun, unul Vălimărescu. Era la dreptul internațional bun, chiar foarte bun, Mihai Antonescu.

– *Fratele…*

– Nu, chiar vicepreședintele. Nu erau neamuri cu Ion Antonescu. Nu aveau absolut nici o legătură. Ei, nu-mi plăcea de Meitani, era la dreptul internațional, dar materia era foarte interesantă.

– *Drept comparat nu ați studiat ?*

– Uite că nu-mi mai amintesc.

– *E o chestie mai nouă. Dacă citiți cu plăcere Dreptul, am un volum de René David, în limba maghiară, de drept comparat. E formidabil, îl citești cu plăcere. Este de-a dreptul uluitor.*

– Italienii aveau foarte multe cărți, tot cam drept comparat făceau. Dar noi studiam, de exemplu la dreptul penal erau foarte buni și Dongoroz, și Peretz, și Filitti etc. Însă erau vreo doi-trei la Iași, Tanoviceanu la penal, Matei Cantacuzino la civil. Studiam după ei, pentru că era foarte frumos expusă materia. Mai citeam dreptul roman și după Cătunean de la Cluj, că era mult mai limpede decât al lui Stoicescu. Însă, după aceea, Dreptul… nu l-am părăsit, că mi-am dat examenele, însă m-am orientat mai mult pentru Facultatea de Litere și Filosofie.

– *În anul doi deja l-ați avut pe Stahl, cu tehnici de sociologie ?*

– Da, da, și doi, și trei.

– *Cum preda ?*

– Dom'le, întâi și întâi că era un tip foarte simpatic, însă extraordinar de clar. Ni se părea că la o facultate de Filosofie expune niște lucruri atât de elementare, încât parcă ne jignea /*râde*/. Adică nu ne complicase. În loc să ne bucurăm ! Dar pentru mintea noastră febrilă atunci, după un Nae Ionescu și un Mircea Vulcănescu, să vii să auzi o tehnică a… Care este extraordinar de necesară !

– *În comparație cu cea mai bună carte tradusă la noi, cea a lui Moser, despre tehnica investigației sociale, tehnica lui Stahl este infinit mai bună. Parcă el ar fi de la Royal Academy și nu Moser.*

– Doi oameni am cunoscut care mi se părea la vremea aceea, mi se părea ciudat pur și simplu, cum de se ocupă de formularistică,

adică de capetele de tabel. Era Stahl și doctorul Georgescu. Dom'le, zic, oameni cu capacitatea lor, cu știința lor să se ocupe cu capetele de tabel ? ! Mi-am dat seama cât am fost după aceea salariat, funcționar, că acest cap de tabel este hotărâtor în investigare, în cercetare, în tot ce vrei, adică în cuprinderea fenomenului social. Fără combinația acestui tabel… Acela trebuia să fie perfect, că observația nu este suficientă, dacă n-ai o viziune pe care ți-o dădea prin articulațiile sale tabelul. Și asta vă spun. Doi oameni care liniau. Nu mai vorbesc, Mitu Georgescu era bolnav la liniatură. Până și rubricile, mărimea lor le măsura la milimetru. Cât încape, cum, ce, adică nu faci o rubrică unde sunt până la zece, s-o faci mai mare, ca cele care sunt posibile pentru milioane, unde e nevoie de rubrică mai mare. Uimitor, pur și simplu ! Și, mi-am dat seama, câteodată ce înseamnă pentru știință migala, și, cum să spun, acest cadru al științei în care te vâră fără să vrei.

– *Dar nu v-ați dat seama atunci ?*

– Atunci nu mi-am dat seama, atunci aveam parcă un pic de dispreț. Cum să spun, oameni de talia ăstora să se ocupe cu liniatul, cu rubrici, cu tabele ! Foarte mult m-a mirat – vorbesc la început – chestionarul. Se muncea Herseni zile și nopți pentru un chestionar, pe probleme, pe nu știu ce. Mi se părea că nu-i de rangul lui să se ocupe cu un simplu chestionar... Noi, atunci, plini de savantlâcuri în cap: cum adică îl întrebi pe omul ăsta câți ani ai, ești de aici de fel sau nu ești. Întrebări „minore", ni se părea. Or, ăștia erau harnici și-n această privință. Herseni la chestionar, și Stahl, căci tehnica e tot chestionar.

– *Herseni preda teoria.*

– Teoria, da.

– *Era o „diviziune a muncii" între ei. Deci, din anul doi l-ați avut pe Stahl cu tehnicile ?*

– Da, da, în '35.

– În anul acela v-ați apucat deja de vreo cercetare ?

– În anul doi, nu. Eu abia în anii III și IV, atunci am fost numit de către Herseni, președintele, cum se spunea atunci, al Cercului de Sociologie. Cercul de Sociologie era format din membri care doreau să-și facă expuneri în afară de seminarii, și din foști studenți ai lui Gusti, care au ajuns profesori sau care vroiau să mai participe la lucrări. Tot un fel de seminar era. Și atunci am început, cam din anul III, să organizez împreună cu unul Constantin Gib, cu mai mulți, fișiere. Nu numai fișiere de autori, dar și de probleme de sociologie pe plan național și internațional, tot un fel de tematică în cadrul seminarului, dar trecut asupra Cercului de Sociologie. Am făcut fișierul acesta, pe urmă am continuat înzestrarea Seminarului de sociologie cu diverse obiecte aduse de pe la Drăguș, de unde s-au făcut cercetările monografice. Seminarul de sociologie ajunsese să fie un fel de muzeu sociologic.

– În care clădire a fost asta ?

– Era unde este acuma Facultatea de Litere.

– În clădirea centrală ?

– În clădirea centrală, acolo era o sală mare. Ei, ce am mai făcut atunci ? Deci, fișierul acesta și tematici, pe care le dezbăteam la Cercul de sociologie. Între altele revoluțiile românești, pe urmă un început de istorie a socio-economiștilor români.

– Ion Ionescu de la Brad…

– … Pop Marțian etc. Tot așa, un fel de rezumate și identificarea surselor. În orice caz, erau foarte interesante.

– Cât de des se țineau aceste discuții ?

– Cam o dată pe lună, așa.

– Prezentări de cercetări concrete, personale nu au fost ?

– Au fost. Unii erau foarte bine orientați și foarte apropiați de cercetările practice. Eu, drept să spun, mai puțin. Cum era Serafim, Dunăre. Unii au făcut despre migrația oltenilor. Și acestea le-am dezbătut în Cercul de sociologie.

– *Nu a fost deci fixat totul pe un empirism clar ? Adică, cine nu face teren, nu…*

– Nu, nu. Păi, da' vă spun, foarte multă teorie am făcut acolo. Eu de exemplu, între altele, am vorbit cam în două ședințe de seminar de la Cercul ăsta de sociologie despre *Revolta maselor* a lui Ortega y Gasset. Care, vă spun, și astăzi o citesc cu aceeași plăcere, și, din păcate, cu aceeași confirmare că are dreptate, ca și în anii '36-'37/*râde*/ . Și acum este valabil cu „barbaria verticală", cu „cultura orizontală". Tot, absolut.

– *Cam câți veneau la întâlnirile Cercului ?*

– Să zicem 15-20, cam așa.

– *Nu vă interesa un număr mai mare de oameni ?*

– Nu, nu. Aici și-a prezentat și Miron Constantinescu teza lui despre Revoluția lui Horia, Cloșca și Crișan.

– *A fost lucrarea sa de diplomă, mi se pare.*

– Lucrarea de licență a lui.

– *Și ce părere aveați despre ea ?*

– El insista, mergea pe negație. Adică nu spunea Horia, Cloșca și Crișan au făcut o revoluție socială, ci spunea așa: Horia, Cloșca și Crișan au făcut o revoluție socială, **nu** națională. Nu am fost de acord cu acest „nu", pentru că întâmplarea face... Nu fiindcă ei voiau neapărat să facă o revoluție națională în sensul strict al cuvântului... În anul acela nu era încă bine definită națiunea nici într-o parte, nici într-alta, însă ca fapt istoric iobagii erau aproape numai români în zona aceea. În sensul acesta era și națională. Plus, după mine, greșelile pe care le-a făcut în special Cloșca sau Crișan cu încreștinarea, adică un fel de amestec al încreștinării, adică ortodoxizare, cum să-i spun… Nouă ni s-a părut că fenomenul e mult mai complex decât l-a prezentat el.

– *Adică pur social.*

– Da. A luat tezele lui Marx, și a spus: modul de producție era așa, revolta era așa, adică pur și simplu. S-a vorbit în seminar și

despre sistemul lui Gusti. Teme foarte variate, de istoria sociologiei… Eram atunci oarecum împotriva lui Durkheim, îl socoteam prea determinist față de concepția noastră, așa că și chestiile astea le dezbăteam.

– *Și care era alternativa la Durkheim ?*

– Dom'le, uitați-vă. Sistemul lui Gusti avea avantajul unei deschideri. Întâi și întâi că era complet, în ce sens ? Ca știință socială. Că vorbea despre sociologie, etică și politică, adică am închis aproape toate problemele sociale. Durkheim făcea numai sociologie propriu-zisă. Deci, în privința aceasta, sistemul lui Gusti mi s-a părut mult mai deschis. În afară de asta, Gusti mergea spre afirmarea personalității. Afirmarea personalității după noi era în afară de orgoliul fiecăruia, incipient, să zicem așa. Că fiecare poate să devină o personalitate, cum spunea Gusti, voința este singurul element oarecum, pe care poți, dacă nu independent, manevra, adică cultiva cel puțin… Iar, combinat oarecum, că aici puțin ispitea și Petre Andrei, că el făcea o sociologie mai teoretică. Gusti într-o anumită perioadă insista extraordinar de mult numai asupra monografiei. El voia și îndrăznea să creadă că se poate face o monografie a țării, și să facă o hartă socială a României, și după aceasta să se poată face o sinteză a problemelor. Era aproape imposibil de crezut.

– *Așa gândiți acum. V-ați dat seama atunci ? După cum se realizează monografia unui sat, extrapolat la nivel național, cu miile de sate…*

– Ei, ce vroia Gusti ? El credea că salvează această aproape imposibilitate de a face monografie interdisciplinară, el credea că o poate rezolva prin Serviciul Social. Că întemeind Serviciul Social, pe lângă funcționalitatea acestui serviciu, va putea face monografii prin obligativitatea tineretului de a participa, de a lua parte la Serviciul Social, cu învățătorii, cu preoții, cu toți. Dar nu era o soluție. Nu ne dădeam seama atunci. Cel care ne-a trezit, a fost

Golopenția. Și aici, puțin-puțin… Nu-l acuz pe Gusti, că Gusti vroia într-adevăr să facă ceva temeinic, o hartă sociologică, însă Golopenția a venit cu metoda investigației regionale și a sondajului. Adică, prin extrapolare, în anumite zone se fac sondaje sau anchete sociologice, care sunt suficiente pentru orientare. El spunea, și pe bună dreptate, că mobilitatea unei societăți nu permite să aștepți o investigare totală. Fiindcă până ajungi să termini cu ultimul sat, s-a schimbat primul / *râde*/. Și atunci a început, adică mai târziu puțin, investigarea sociologică a lui Golopenția la zona asta a Dâmbovnicului. (…)

– La noi în casă, când venea un maghiar, se vorbea ungurește, chiar dacă maghiarul știa perfect românește. Pentru a contracara acest moment psihologic de tranziție. Și să repet chestia, că mama nu ne lăsa să vorbim românește cu copiii unguri, ca să nu-i inhibăm. Cum să spun… e un moment de umanism… nu era vorba. Trecutul se uită, intoleranțele se uită, trebuie să fim oameni cu toții...

– Ați pomenit de înrudirea cu Maniu, cu Bărnuțiu.

– Așa.

– Maniu vă socotea nepot.

– Da.

– Cum vine treaba asta ?

– Păi, bunica mea era Chișu din Bădăcin, și era un fel de strănepoată a lui Bărnuțiu. Maniu pe altă ramură era și el nepot de-al lui Bărnuțiu. Și în felul acesta Maniu ne socotea nepoți, adică rudenii foarte apropiate.

– Vă vizitați ?

– Ei, pe el da. Mergeam foarte des pe la Bădăcin, pe la el.

– Îl vizitați cu ocazia unor sărbători, sau…

– Domnule, nu, adică Maniu avea un extraordinar prestigiu în Ardeal.

– *Și printre maghiari.*

– Bine, aia o știu foarte bine, chiar și deputați maghiari îi spuneau „kár, hogy oláh Maniu Gyula[18]" */râde/*. Dar, asta e altă poveste… Mie la 14 ani îmi cumpărase bunicul meu o bicicletă. Și singura mea dorință era să-l văd pe Maniu. Nu în calitate de rudenie – n-aveam nici o problemă în chestia asta – pur și simplu, să-l văd. Și m-am dus cu bicicleta de la Crasna la Bădăcin. Acolo era un singur paznic de vii, și am zis că vreau să-l văd pe domnul președinte. Așa i se spunea. Zice, uite ce e. La ora – nu mai îmi aduc aminte – unu fix, să zicem, iese în grădină, face înconjurul viei, și la unu și 35 de minute va fi cam pe aci. Și atunci vii, ca întâmplător, și-l saluți. Și, într-adevăr, a venit, a trecut, și l-am salutat, m-a invitat în casă la el. Casa lui era o casă de tip parohial, nimic de tip castel acolo, nici o problemă. Bineînțeles că eu vroiam să vorbesc de politică, de ambiții de natura asta. M-a invitat, am stat pe niște fotolii de nuiele, de verandă, din astea simple. „Ei – îmi zice –, bei un vin de măgură de Șimleu ?" „Nu, domnu' președinte, nu beau." „Vai, ce bine faci, că nu-i bună băutura ! Ei – zice –, vrei să fumezi o țigară bună ?" „Nu, nu fumez, domnu' președinte." „No, n-am crezut că ești așa de băiat cumsecade". Eh !

– *Dar, v-ați prezentat și i-ați spus…*

– Bine, după aceea i-am spus că… Un unchi de-al meu Chișu a fost avocat la Mărghita, și el era președintele organizației național-țărăniste din Mărghita. Un alt unchi de-al meu a fost director general al Poștelor, adică frați cu bunica mea, și care se socoteau neamuri apropiate cu Maniu. Și eu tot ziceam, „dar, domnu' președinte, cum e cu politica ?" „No, zice, asta nu-i pentru voi, zice, mai este stejarul ăla acolo pe la Huseni, sau pe la Stârci, zice, acolo am ținut eu odată un discurs, și mai trăiește cutare sau cutare ?" Pur și simplu. Ei, dar

[18] „Păcat că Iuliu Maniu e valah" (lb. maghiară).

eu bineînțeles că am fost așa de încântat că am vorbit cu această enormă personalitate, încât nici astăzi nu-mi pot da seama, cum am ajuns într-o goană nebună până la Oradea, ca să o anunț pe bunica mea, că am vorbit cu Maniu. Cu bicicleta trecând peste munți, pe la Alcșd, până la Oradea, nici nu mai știam ce se întâmpla. În perioada aceea eram extraordinar de curioși față de marile personalități, adică oameni care să ne trezească mirare. În timp ce astăzi tehnica… adică omul a fost uitat, și tehnica te uimește. Atunci ne uimea omul ca atare. Adică, așa un, cum să spun, o energie mi-a trezit această convorbire ! Bineînțeles că după aceea l-am întâlnit foarte des, în autobuzul, cum spuneam eu, care mergea de la Ciucea la Crasna-Șimleu, și mergeam pân' la Crasna, și m-am nimerit deseori cu el la…

– *Și n-avea șofer și mașină ?*

– Nu, n-avea. Niciodată n-a avut. Aicea în București avea un apartament, nici nu știu, două sau trei camere, pe strada Sfinților, nr. 10, închiriat, sau stătea la Leucuția. Cât timp a fost, cei patru ani, stătea mai mult pe Schitu Măgureanu, la Leucuția sau la Manuilă, într-un timp stătea la Corneliu Coposu în apartament, în clădirea CEC-ului, dar el n-avea proprietatea lui, să zic așa, nimic absolut. Iar ce m-a uimit pe mine, când el era președintele Consiliului de Miniștri, soră-sa care era călugăriță, vindea zarzavaturi în Șimleu, din grădina de la Bădăcin. Dar nu, cum să spun, nu artificial, nu se prefăcea că face pe modestul, ci așa era în structura lui, de altfel în structura întregii familii, și maică-sa, și taică-său…

– *Mama lui mai trăia în anii '30.*

– A, trăia, nu știu, parcă după 80 de ani a murit.

– *Maniu nu a fost căsătorit.*

– Nu. Foarte puritan, așa. Totdeauna am zis că-i calvin mai mult decât catolic /*râde*/, și apoi avea o expresie de bunătate. Toate așa-zisele tergiversări ale lui erau pur și simplu tactice, adică nu erau… Îl învinuiește chiar și Pătrășcanu că n-a făcut în luna martie

armistițiu. Păi, nu se putea face în luna martie, pentru că anglo-americanii nu au răspuns la cererea lui, ca să trimită aviația, să poată să facă lovitura de stat, așa încât sunt acuze fără rost. Însă, foarte curios, eram prin zona de vest, în cazematele acelea, în '40… Și mi s-a dat o permisie, parcă prin aprilie, și l-am întâlnit tot așa în autobuz de la Ciucea spre Crasna. Și întreb, „domnule președinte, ce părere aveți despre discursul lui Churchill ?" Zice: „dragul meu, de-acuma războiul e câștigat de apuseni".

– *În '40 ?*

– În 40. După discursul lui Churchill, pe care l-a ținut imediat ce a venit el la putere, uite nu-mi dau seama, când zic că Franța e înfrântă etc., etc. Dar el îmi spune, „eu ca națiune purtătoare de civilizație și de viitor, nu cred decât în Anglia". Și… sau poate a fost ceva mai târziu, c-a fost mi se pare după ce rușii au… nu mai știu, luat Basarabia, că atunci era foarte distrus din cauza Basarabiei. În iulie-august, cam așa. În orice caz, de o mare, enormă modestie. Însă s-a lăsat convins, pentru că aicea anglo-americanii n-au fost cinstiți, l-au amăgit mereu și… Eu personal nu l-am auzit pe Maniu vorbind de rău o dată pe unguri. Eram pe zona de vest, ar fi putut să se exprime atunci, fire-ar al dracului, sau nu știu ce, nu se mai astâmpără… Absolut nimic ! Stima față de popor și-a păstrat-o. Asta-i altă chestie. Ce-a făcut Apponyi, ce-a făcut, și după mine îngustă minte a avut Tisza Pista. Foarte îngustă ! Acuma, vorbind, sigur că secolul acela era în toată Europa altfel.

– *Și nu se poate judeca…*

– …cu mentalitatea de-acuma. Adică a condamna pe cineva atunci la 5 ani era un dezastru național. A condamna acum 35-40 de ani, la 25 de ani, sau la muncă silnică pe viață pentru orice fleac, era firesc, cum se spune. Și dacă ați citit *Închisorile mele* a lui Braniște – foarte interesante. Între altele spune, zice, când m-am prezentat, nu mai îmi aduc aminte, la Seghedin.

– *Da, acolo a fost.*

– Și se uită portarul și zice, „nu te putem primi că nu e în regulă cu țidula asta. Lipsește aici o semnătură“, sau nu mai mi-aduc aminte. „Du-te la hotel, dormi acolo, și vino mâine, dar să fii în regulă“. /*râde*/ Și după ce și-a reglementat internarea în închisoare, a intrat acolo, și împreună cu directorul închisorii și cu ceilalți români care erau în închisoare au făcut un chef monstruos. Adică, cum să spun, cu totul altă mentalitate era. Nu mai vorbesc de faptul că-și aduceau totul de acasă, de la pernă până la mâncare, patul… Eh !

– *Dar pe urmă săracul, fiul lui Branișteа a suferit în anii ’50 din cauza tatălui său.*

– Da, probabil.

– *Despre lucrurile acestea vom mai discuta. Ați vorbit de ședințele Cercului de sociologie și de cele două conferințe ale dumneavoastră despre Ortega y Gasset, și aș vrea acum să întreb dacă au mai fost și altele ?*

– Au fost teme, multe teme, strict monografice, adică cercetări de pe teren. Uite, îmi aduc aminte că Serafim a vorbit despre ereditatea proprietății moșnenești, sau alte teme.

– *Dintre profesori cine participa la aceste ședințe ?*

– Nu totdeauna veneau, dar Herseni răspundea de Cercul nostru de sociologie. Însă, nu neapărat, nu era necesar, ni se dădea un fel de libertate de a discuta și de a… Însă trec peste faza asta, sigur, lucruri interesante, ispite mari cu facultatea în ce privește – mă repet – nebunia asta de a ști cât mai mult, și de a studia cât mai mult, și să mă refer la prima mea ieșire, să zicem așa, pe teren, la Drăguș.

– *În ’37…*

– În ’38.

– *În ’37 ați terminat facultatea ?*

– Eu am luat licența în ’37 la Drept, și-am amânat examenele, ca să am timp să fac teza de licență, în ’38.

– *Părinții vă puteau susține la facultate, fără să lucrați ?*

– Eu am avut, să zicem așa, norocul că aici, la București, a înființat părintele Barral, care era rectorul Internatului Pavelian, așa-i spunea, de la Beiuș, așa-zisul institut, un cămin studențesc, Institutul Sfântul Augustin.

– *Unde se găsea ?*

– Întâi pe strada Carol, și pe urmă pe Christian Tell 18, acolo unde a fost Institutul Bizantin, și acuma e o circumscripție de-asta sanitară, nu știu cum îi spune, și pe urmă pe Știrbei Vodă, 174. Și aicea eu scoteam o revistă a Institutului, a părintelui Barral propriu-zis, care pe urmă s-a autofinanțat, fiindcă aveam abonamente. Revista „Decalogul", de atitudine creștină, pe care am condus-o, și unde au colaborat foarte mulți, aproape toată generația asta tânără… Laurențiu Fulga, Horia Nițulescu, Vintilă Horia, Ștefan Baciu, în fine, mulți, foarte mulți.

– *Până când ați condus revista asta ?*

– Până în '40.

– *Din anul întâi ?*

– Da, da. A apărut în '35, era redactor unul, Vasile Flueraș.

– *Rudă cu socialistul ?*

– Un nepot de-al socialistului. Pe urmă a fost unul Eugen Potoran, și după aceea a venit o lege ca să garanteze – a lui Valer Pop, legea, nu mai știu – că trebuia să fim proprietari, cu o anumită garanție. Și așa că eu figurez – din '37 parcă – proprietar și prim-redactor, Coriolan Gheție. Dar cu destul de largi probleme culturale și generale, că vă spun, dacă colaborau toți…

– *Aveți colecția ?*

– În mare parte o am. Dar nu toată. Din '39 când eu am fost concentrat, și am făcut școala de ofițeri de rezervă la Ploiești, pe urmă am fost pe zona de vest, pe urmă n-am mai găsit, n-am toată colecția.

– *Vă aducea vreun venit ?*

– Nu-mi aducea venit, însă eu nu trebuia să plătesc cazarea, și nu trebuia să plătesc mâncarea, adică mâncam la Institutul acesta. Bineînțeles că atunci colaborările nu se plăteau, nu era o… Nu scria Fulga pentru bani, sau Vintilă Horia.

– *Nici la „Sociologie Românească“ nu se plătea ?*

– Nu, nu… Așa încât asta a fost una din activitățile mele pe vremea studenției. Pe care o făceam cu mare plăcere. Aveam și avantajul că aici la institutul acesta al părintelui Barral se țineau lunar, uneori mai des, conferințe, unde au conferențiat între alții Mircea Vulcănescu, Gala Galaction, Ion Pillat, Barbu Brezianu, Vasile Voiculescu, Alice Voinescu, în sfârșit…

– *N-a fost în funcție de confesiuni.*

– A, nu. Ciomac muzicologul, adică tot ce părea să fie mai de seamă intelectual, țineau conferințe… monseniorul Vladimir Ghika, care ținea foarte mult la mine.

– *Fiind un Ghika, cum de a fost catolic ?*

– Nu numai că a fost catolic, dar a fost călugăr catolic. Eu l-am cunoscut în ’37. Avea un fel de parohie, așa ceva, într-un faubourg al Parisului, și bineînțeles foarte apreciat, vedeți, și chestia aia cu prințul îi dădea o notă în plus, în afară de inteligența, de cultura lui excepțională, dar știți, în societățile astea mai contează și asta. El a fost foarte bun prieten cu Jacques Maritain, cu Bergson. Acum să vă spun un secret pe care poate nu-l mai știe nimeni. Panait Istrati s-a cuminecat la monseniorul Ghika, în catedrala Sf. Iosif.

– *A trecut la catolicism ?*

– Nu știu dacă a trecut sau nu a trecut, eu vă spun ce mi-a relatat monseniorul Ghika, și mi-a citit… Că de asta îmi pare rău, nu știu pe unde este arhiva lui. Eu n-am citit scrisori mai frumoase decât ale lui Panait Istrati către monseniorul Ghika, în care între altele, mi-aduc aminte, spune așa: „eu care n-am avut tată, eu

vagabondul“ – știți, stilul lui, așa – „Sfinția voastră“ sau nu mai știu, „Excelența voastră“ sau în sfârșit, „îmi sunteți tată, părinte spiritual“ și așa mai departe. Adică niște lucruri așa de… Și-mi pare rău, nu știu pe unde o fi arhiva.

– *Pe urmă s-a întors în țară ?*

– Păi, după aceea aicea am strâns oarecum legătura, el deja, în special prin ’43, ne-am împrietenit, dacă pot spune așa la rangul lui, și era mult mai în vârstă. Ținea foarte mult la mine. Printre altele, pe fiică-mea o cheamă Vladimira, pentru că e de la Vladimir, de la el, nu de la altceva.

– *Nu din filosovietism, de la Vladimir Ilici ! ! ! /*râde*/*

– Nu ! Adică mare om, mare personalitate. Vă spun. Îmi povestea odată că a făcut legătura lui Nae Ionescu cu Jacques Maritain. Și zicea că a rămas uimit Jacques Maritain cât catolicism știe Nae Ionescu. Iar o altă problemă: nu știu dacă el direct sau numai a participat la convertirea lui Bergson la catolicism.

– *Bergson fiind evreu.*

– Da, era în perioada după instalarea hitlerismului, și s-a convertit condiționat să nu știe nimeni, ca să nu se creadă că din cauza eventualelor persecuții. Adică a rămas secretul. Însă, iarăși revin la nota aia, ce spuneam înainte. Erau oamenii care te mirau, nu lucrurile. N-avea nimic impunător Vladimir Ghika, modest, dădea așa, o notă de umanitate, de omenie într-adevăr în profundul înțeles al cuvântului.

– *A rămas în țară.*

– A rămas, și pe urmă a murit în închisoare.

– *Pe ce chestie ?*

– Păi, era catolic. În ultimul timp făcea liturghia aici, la Saint Vincent de Paul, unde e Institutul Parhon. Aici la Parhon este o biserică. Parhonul actual era spitalul călugărițelor Saint Vincent de Paul. Și el făcea liturghia aici. Eh, sunt multe, multe. Veneau atâția

oameni, îmi amintesc că am intervenit, nu-i spun numele, că trăiește, pentru o condamnare, așa… Sora lui era doamnă de onoare la Mihai.

– *A lui Ghika ?*

– Da, Ghika. Și ei locuiau vizavi de Hotelul Dorobanți acuma, casa chiar pe colț la bulevardul Dacia cu Piața Cosmonauților. S-a străduit, a luptat, nu mai vorbesc relații foarte bune cu Șafran, care era rabinul în perioada aceea.

– *Dar cine era persoana care mai trăiește și nu vreți să-i spuneți numele ?*

– Ei, Costin Murgescu m-a rugat odată pentru taică-său.

– *Păi, el a fost legionar.*

– A fost…

– *El a fost casierul care apoi a dus casa la Ajutorul Roșu. Nu ?*

– În orice caz, știu precis că cel puțin doi ani a făcut parte din redacția „României libere“ așa-zise clandestine.

– *Care era la Institutul de Statistică…*

– Care nu era deloc clandestină. Cum vă puteți închipui că Manuilă nu știa că se tipărește, sau că Ștefan Popescu lucrează pentru comuniști…

– *Ștefan Popescu cine a fost ?*

– Un poet, el a fost redactorul revistei „Cadran“ în timpul studenției, unde a scris mi se pare și Miron Constantinescu.

– *Și Gogu.*

– Gogu Rădulescu. Pe urmă, printr-un concurs de împrejurări, da asta o spun tot așa… El l-a rugat pe un prieten al meu, Nicolae Betea.

– *Adică cine…*

– Ștefan Popescu. Betea era și el la Institutul Central de Statistică.

– *Am auzit de el. A murit.*

– A murit, da. Și l-a rugat, pentru trecutul lui, că știa toată lumea că e comunist, Ștefan Popescu. Plus a scos revista „Cadran“ care

era de stânga etc. Să-i dea o recomandare Pătrășcanu lui Teohari Georgescu ca să plece să-și ia doctoratul, în Occident, cred că la Paris. Când a fost arestat Pătrășcanu, pe biroul lui Teohari Georgescu sau în arhiva lui Teohari Georgescu era și recomandarea lui Pătrășcanu ca lui Ștefan Popescu să-i îngăduie să-și ia pașaport, și să meargă la studii în continuare la Paris. Și a fost arestat. El, care a scos prima „Românie liberă", liberă. Macovescu zice că el. Poate că au fost amândouă, nu știu. Dar pe asta o știu, a lui Ștefan Popescu. Ei, și multe altele.

– *Și a murit în închisoare ?*

– Nu, nu. A stat nu mai știu, 3 sau 4 ani, fără să știe de ce. Până la un moment dat a fost că „așa-i că Pătrășcanu a vrut ca să mergi acolo, ca să-i faci legătura, să pregătești terenul fugii lui în străinătate"… Și ăsta habar n-avea, că nici nu-l cunoștea personal pe Pătrășcanu, de-asta a intervenit prin Betea, care era un fel de consilier.

– *Și el a intrat cu Pătrășcanu la închisoare.*

– Betea, da. Și-au intrat mulți. Nicolae Betea, Anton Rațiu.

– *Rațiu care mai trăiește…*

– Da…

– *A fost învățător la început, nu ?*

– Da… Și pe urmă a dat diferența de liceu. Ca și Constantin Pavel.

– *Și a fost și în cercetările din Transnistria.*

– Nu, a fost până dincolo, până în Crimeea. Iar nevasta lui Ștefan Popescu a fost așa-zisa tehnică a lui Pătrășcanu. Așa încât comuniști în toată legea, cum se spune /*râde*/. Acuma scrie poezii, are…

– *Dar cu sociologia n-avea nimic în comun.*

– El a scris ceva studii, mi se pare chiar a publicat în „Sociologia Românească", uite că nu-mi aduc aminte. Eram prieteni foarte buni la facultate.

– *Litere a terminat ?*

– Da.

– *Și frecventa seminariile de sociologie ?*

– Nu. Cred totuși că el parcă istorie a făcut. Însă nu ne interesam, așa, viața era cu totul altfel, adică nu vă puteți da seama… Ieșeam de la cursuri, nu ne întrebam care ce face, nu știu ce, fugeam fiecare să ajungem, care va fi primul la Cartea Românească să răsfoim măcar ultima noutate din Franța, din Germania. Librăria Cartea Românească, unde-i acuma Eminescu, colț, acolo. Absolut toate noutățile de pe glob veneau. N-aveam bani să le cumpărăm, doar le răsfoiam. Pe urmă mergeam pe la Café de la Paix, vizavi de Capșa, și acolo dezbăteam ultimele noutăți. Fără distincții, că ăla-i comunist, că ăla-i de dreapta, că acela e nu știu ce… La Capșa mergeam mai rar, acolo erau scriitorii deja consacrați, iar dincolo, pe Academiei, era cofetăria Anghelescu, unde mergeau A.C. Cuza, altă protipendadă intelectuală, iar la Continental, acolo mergeau Petrovici, Ralea, altă…

– *Ralea era o figură interesantă, nu știu unde să-l bag. El a fost la Universitate ?*

– A fost, dar nu l-am apucat. El a fost la Iași, și pe urmă, după ce am terminat, mi se pare, a venit aici. Uite că nu știu. În orice caz pe timpul meu n-a fost. Însă scria foarte bine, în special recenziile de cărți de sociologie sau de cultură, excepționale le avea, adică după ce a studiat la Paris, și el la „Viața Românească“ la Iași. Mare plăcere îmi făcea să le citesc ! Plus că era un tip foarte rafinat și stilat, și tot ce vrei. Acuma iarăși o chestie care poate n-ar trebui să apară. El era în bune relații cu Traian Herseni.

– *Am văzut că el l-a sprijinit până-n pânzele albe în anii ’50.*

– Da… Și Herseni mărturisea că spunea Ralea, că domnule, mă cheamă Gheorghiu-Dej în fiecare zi, zice, simte nevoia unui intelectual, ca să vorbească, să se instruiască. Și într-adevăr, o mare schimbare s-a petrecut în Gheorghiu-Dej după ‘60.

– La anticariatul de la Curtea Domnească am găsit un număr din „Viața Românească“ din 1957 despre fundalul social al răscoalei din 1907, cu un articol semnat „M. Ralea, T. Herseni”. Herseni, nu Hariton.

– Cum să spun… întâi și întâi permisiunea a venit de la Gheorghiu-Dej, ca să înceapă să scrie din nou Herseni. Dar, i-a spus Gheorghiu-Dej, așa după cum mi-a relatat Herseni, că, zice, hai, domnule, ca să nu-mi aprind paie în cap, zice, să scrie deocamdată sub pseudonim. Când au scris ei *Psihologia succesului* împreună. Așa a apărut T. Hariton. Herseni însă, să știți, era foarte mâhnit pentru că, hai să nu exagerez, dar un sfert a fost intervenția editurii. Adică băgate acolo niște adaosuri din astea, de foarte prost gust. /*râde*/ Deci, pe urmă, Herseni întâi și întâi că l-a adăpostit nu numai pe el, dar și pe Ralea, în perioada aceea, spre sfârșitul lui ’40, când a fost nebunia aia legionară. Iar Herseni a avut, să zicem, un atu moral, că atunci când l-au omorât pe Iorga, i-a dat un telefon lui Horia Sima, și a spus, zice, „dacă nu dai un comunicat prin care dezminți sau te revolți împotriva asasinării lui Iorga, eu demisionez”. Horia Sima i-a spus, zice, „mâine dimineața dau comunicatul, pentru că nu este făcută cu învoirea sau îndrumarea noastră”, nu știu, în sfârșit. Iar, a doua zi i-a dat telefon Herseni, zice „n-a apărut comunicatul”. Și i-a răspuns Horia Sima: „nu mi se permite să dau comunicatul”, sau o formulă de natura asta. Și Herseni a demisionat. Adică, a avut, cum să spun, o atitudine în această chestiune. Ei, câte nu sunt din istoria secretă a…

– Secretă pentru marele public. Herseni s-a vârât în treaba asta poate și din carierism.

– Nu, n-avea de ce.

– Și atunci de ce s-a băgat ?

– Nu avea de ce, pentru că el, profesor universitar tot ajungea. Absolut, fără nici o îndoială. Deja dintre toți ăștia el era cel mai muncitor, în afară de…

– *Nu era din carierism ?*

– Categoric, nu. El de fapt a reușit la concursul acela de la Cluj, însă au intervenit niște chestii pentru care a protestat Gusti, foarte tare… parcă Sudețeanu a fost concurentul lui.

– *Știu că Gusti a vrut să împânzească țara cu adepții lui.*

– Marele merit al lui Gusti că nu ținea neapărat să fii adeptul sociologiei lui. Dar, capta orice inteligență. Eu n-am pomenit ca cineva să poată aduna în jurul lui tot ce a fost elită intelectuală românească. Păi, cum putea el să facă acele patru volume de *Enciclopedie a României*, care și astăzi sunt… Adică aduni în jurul tău de la arhitecți până la poeți… absolut fără nici o selecție pe alte criterii decât inteligența. Absolut… Acuma fac o paranteză. Îmi dau licența la el, la Sociologie.

– *Cu ce temă ?*

– Cu Gusti, despre persoana în societatea contemporană – cu concluzii din sociologia creștină. Deci, nu sistemul lui. Bineînțeles, și din sistemul lui, sinteza… pentru el asta era sinteza socio-politico-etică, personalitatea umană. Iar ca convorbire, că licența era ca un fel de conversație, nu era un examen… Eu am vorbit despre sociologia lui Labriola, nu despre a lui. Aici numai vreau să arăt cum capta oamenii. Adică, cât de cât, dacă vedea că cineva un pic iese din comun, îl promova. Și după ce am terminat examenul, mi-a spus: domnul candidat, n-ați vrea ca să veniți la Institutul de Cercetări Sociale ? Pe care l-a înființat atunci, sau se înființa, nu mai țiu minte. Ei, adică imediat vine cu o recunoaștere, indiferent... Nu întreba, mă știi pe mine sau nu mă știi, sau cum să zic…

– *N-ați avut un contact personal până atunci ?*

– Decât așa, pe la câte un seminar, oricum, foarte vag. Că am fost numai cu asistenții mai mult, nu ? Am fost numit imediat la Institutul de Cercetări Sociale, trecând peste fazele obligatorii, și numit secretar al unei comisii. În ’39 trebuia să aibă loc Congresul

internațional de sociologie, și se forma din vreme un secretariat al acestui Congres internațional, printre membrii căruia am fost și eu. Și aicea l-am admirat extraordinar, în afară de capacitatea lui de a capta oamenii, intelectualii de seamă, un spirit organizatoric extraordinar. Adică, o coordonare așa… Eu mergem trimis de Cristina Galitzi, ea mi-era fost director.

– *Unde ?*

– La Institutul de Cercetări Sociale. Și mergeam cu corespondența la Gusti acasă, aici pe la Herăstrău pe undeva. Și nu știu cum, adică totuși, eram de 21-22 ani, așa, respectul față de om. Adică te trata „domnule coleg", în sensul ăsta, nu de la mare distanță sau nu știu ce. Deși nu era un tip în sensul cuceritor, în sensul că râdea… cum era spre exemplu Gheorghe Tașcă. L-am avut profesor pe Tașcă, la Drept, la economie politică. El era ambasador la Berlin, și venea, și ținea cursurile săptămânal.

– *Făcea drumul acesta ?*

– Da, făcea drumul ăsta. Locuia undeva pe Bulevardul Carol, Republicii, sau cum îi zice acum. Seminarul la Tașcă, câțiva inși, îl țineam la el acasă, la o cafea, fiică-sa cânta la pian, un mic concert așa, și discutam probleme de economie politică. */râde/* Ăsta era, cum să spun, și plăcut așa, și știa să și râdă. Gusti nu știa să râdă. Nu avea umor. Tașcă, da. Tașcă mai și râdea, mai și bârfeam, cum să spun, altă structură. Gusti era impasibil, așa, dar de o amabilitate cuceritoare și el.

– *Se spune că a fost un causeur foarte bun, adică te convingea prin discuții…*

– Da. Vorbea foarte frumos, o limbă literară foarte plăcută, fără să fie literat… Însă nici noi, că am vorbit cu Herseni când a apărut autobiografia lui, autobiografia socială, și el a fost surprins că nu-i cunoșteau intimitățile… Adică, aici a descoperit goethianismul lui Gusti și pluralitatea valorii sale. Cât timp a fost profesor, și înnebunit

de monografie, adică tot vorbea despre monografie, nu mergea pe laturile preocupărilor lui culturale. Dar, din autobiografia asta mi-am dat seama că el nu făcuse numai sociologie pură… Îl ştia pe Goethe pe de rost. Că îmi spunea când am fost odată la el, zice – de altfel spune şi el în carte după aceea – am vrut să-mi fac o casă goethiană… În sfârşit, un om extraordinar, coordonator captivant pentru intelectuali, aşa. Şi, ca să poţi întruni atâţia oameni, şi să n-ai conflicte cu ei, trebuia să ai o mare calitate. Eu am fost la expoziţia din Paris din ’37. Ei, ca să facă această expoziţie cu diverşi arhitecţi, cu tot soiul de oameni… unul trebuia să fie arhitect, altul muzeograf, altul geolog etc., etc. Eu încă o dată spun, am vizitat foarte multe pavilioane, dar a fost al nostru absolut eminent. Făcut din blocuri de sare cu lumini interioare, cu marmură de Ruşchiţa, un restaurant cu Maria Tănase, cu Dinicu… în sfârşit, adică plăcut, frumos, organizat cu… Plus expoziţia de la New York. În ’39 sau ’38. ’38 parcă, nu mai ştiu[19]. Când s-a expus tema Serviciului Social lui Roosevelt, şi a fost încântat Roosevelt de concepţia socială. Şi Roosevelt atunci s-a lăudat cu Tennesse Valley... El a făcut împotriva, să zicem aşa, doctrinei liberalismului total economic, construcţia aceea extraordinară peste câteva state americane, în Valea Tennesse, cu hidrocentrale, cu… în sfârşit, toată chestia asta, şi care era un fel de compromis între autoritatea de stat şi iniţiativa particulară. Şi asta era una dintre marile laude ale lui Roosevelt, că a reuşit să facă această mare operă.

– *Aceea a fost prima ieşire din ţară, cea din ’37 de la Paris ?*

– Eu am fost atunci la un aşa-zis congres Pax Romana, un congres al studenţilor catolici din toată lumea. Aceea a fost prima mea ieşire. În ’38 parcă, ’37 sau ’38.

– *Dumneavoastră aveaţi o organizaţie aici ?*

– Eu am fost preşedintele Asociaţiei Tineretului Român Unit, aşa-i spunea, ASTRU, şi-n această calitate, şi ca vicepreşedinte al

[19] Expoziţia Mondială de la New York a fost în anul 1939.

așa-zisei Federale ASTRU, pe țară. Plecam la Cluj, la Oradea, unde erau centrele universitare.

– *La Oradea n-a fost centru universitar.*

– A fost facultatea de Drept într-o vreme.

– *Nu a fost desființată în anii '20 ?*

– Nu, nu, a fost, dar a funcționat în orice caz, până în '36-'37 a funcționat.

– *Și la Baia Mare a fost o facultate de Drept, care însă n-a avut continuitate. Sociologul Speranția și-a început activitatea la Oradea.*

– Și aici m-am întâlnit, la Paris, cu așa-spusul „Chanoine" Cardijn, un militant belgian al mișcării sociale creștine, care m-a introdus în sociologia creștină, prin conversațiile pe care le-am avut în perioada asta.

– *Și pe mine m-a tentat chestia asta, dar din alt punct de vedere, pe mine mă interesa cum trec oamenii de la bisericile tradiționale la secte. Cu ce se ocupau atunci sociologii religiilor ?*

– Gruparea a devenit partid politic după război. Însă la această mișcare socială creștină teza era așa: că problema muncitorească se poate rezolva creștinește, nu este necesar marxism, ateism, nu știu ce. Și în jurul acestei teme s-au făcut dezbateri. Acest canonic – „Chanoine" – un tip foarte ciudat, un orator extraordinar și cuceritor… Teza fundamentală care este: creștinismul pornit de la sclavie într-un fel sau altul, adică de la sărăcie, și de la promovarea omului ca persoană umană, indiferent că e muncitor, că e intelectual… Și undeva cam tot ăsta a rămas în mișcarea social-creștină din Italia.

– *A rămas și în RFG.*

– Și-n RFG, a lui Strauss. Cea din Franța, inexplicabil, s-a dizolvat. Conducătorul, cum îl chema, era foarte inteligent. O pornise și Léon Degrelle în Belgia, dar a alunecat inexplicabil, și pe urmă a

fost condamnat de Biserică. O pornise excepțional de bine, scotea o revistă[20] în Belgia, pe care o citeam cu o mare plăcere la început. Ce s-a întâmplat…

– *Bine, acolo în Belgia problema națională se punea probabil foarte acut…*

– Că a devenit național-socialist până la urmă. Și mai era încă o mișcare, a falangiștilor din Spania, cu José Primo de Riviera.

– *A fost la un moment dat conducătorul statului, nu ?*

– Nu, nu, ăsta era foarte tânăr, și a murit în închisoare.

– *În perioada Franco ?*

– Înainte de Franco. Nu știu în ce împrejurări, dar știu că a murit.

– *Păi, Primo de Rivera a fost un dictator.*

– Altul, ăsta era Primo Antonio de Riviera parcă, era tânăr, de vreo 35 de ani.

– *În '37, când ați spus, se terminase războiul în Spania.*

– Da, probabil… E, așa că unele lucruri, vorba lui Charles Péguy se degradează din misticism în politism. O mare speranță era Salazar, care într-adevăr a fost nu numai financiar mare, dar și un om de concepție. Pe urmă nu-ți dai seama ce l-a împins spre dictatură.

– *Există întotdeauna o tentație spre absolutismul luminat, dacă ai puterea la îndemână.*

– Zici că tu știi să luminezi.

– *Or în democrație nu merge așa, trebuie prin luptă politică, prin alternanță… Salazar prin anii '20 a ajuns la putere.*

– Nu, mai târziu, cred că prin '30. Știu că a scris o carte foarte frumoasă despre el, atunci, la început, Mircea Eliade[21].

---

[20] Este vorba de revista „Rex" a lui Léon Degrelle care promova o mișcare social-creștină, ulterior dezavuată de Sfântul Scaun.

[21] *Salazar și revoluția din Portugalia*, București, 1942.

– De Mircea Eliade nu ați pomenit nimic, deși atunci încă era în țară.

– Pe Mircea Eliade l-am audiat, el era, nu știu dacă primea bani sau nu, dar era un fel de asistent al lui Nae Ionescu. I-am audiat cursurile. Ne înnebunea și ăsta, dom'le, avea așa un mod frământat de a pune problema, tot cum vă spuneam, maieutica lui Socrate. Așa vorbea, încât aveai senzația că atunci i se nasc ideile. Și că ideile se nasc, ca orice naștere, cu greutate, nu spontan. Adică nu există spontaneitate, ci frământare. Modul de a vorbi era un mod frământat, chinuit, al lui Mircea Eliade. Nu era unul care a învățat lecția și o spune pe de rost. Simțeai nașterea, ca să zic așa. Și asta îți făcea plăcere deosebită, era o atracție. Avea un mod deosebit de a atrage. Ce era atunci, era extraordinar climatul intelectual. Adică dacă cineva spunea o chestie cu totul aparte vorbind cu inteligență, erai în admirație. Nu te întrebai că e la stânga, că e la dreapta, dacă e la mijloc, pot să spun că simțeai o atracție pur intelectuală. Nu mergea pe criterii politice. Unul dintre cei mai buni prieteni ai noștri era, spre exemplu, Alfonso Adania, evreu. A murit și el de mult, săracul. El a tradus foarte mult din literatura americană, prin '68 a murit. Era simpatizat de toată lumea. Mai era, pe ăsta poate l-ați apucat, Eugen Schileru. Era Schiller el. Frunzetti e eminent în artă, dar Schileru mi se pare mai temeinic. Schiller – după aia și-a schimbat numele în Schileru. Aveam un prieten foarte bun la Drept, n-aveam probleme că e evreu, că e turc… Depășisem, cum să spun, faza asta politică, și era loc absolut numai de inteligență.

– Probabil după ce ați terminat, problemele se puneau deja altfel, în anii '40…

– Eu, întâmplarea face, că atunci eram în armată. Armata nu putea suferi Legiunea, și asta m-a influențat. Într-adevăr, Armata mergea pe un alt bun simț, cum să spun… Dar pe legiunea politică, nu… Cum să spun, de exemplu, apăruse atunci, în '38 sau '39 parcă,

cartea lui Cioran, *Schimbarea la față a României*[22], pe care o citea toată lumea ca pe un catehism. Puteai să spui că-i de dreapta, dar nu asta interesa. Interesa faptul că trebuie, cum am vorbit data trecută despre Mircea, că trebuie schimbate valorile, și acestor valori trebuie să li se dea energia necesară ca să ajungă la primat în societate. Adică, nu era vorba de politic, ci de o dreaptă în sensul valorificării energiilor naționale, a valorilor naționale. Știți cum este. Viața este… Ceea ce nu vrea să priceapă un partid totalitar, că viața socială este așa de complexă, încât nu-i permis s-o turtești, nu-i permis s-o înglobezi într-o formulă. Că în momentul când ai pus viața într-o formulă, ai tăiat o rădăcină, ori ramuri, ori ceva, și nu mai funcționează. Chiar dacă merge mai prost, trebuie să mergi pe acest relativism, pe această…

– E foarte interesant ce spuneți despre Armată. Știu că Armata i-a rămas credincioasă statului, și nu a aderat. Dar când un general de prima mână, cum a fost de exemplu Zizi Cantacuzino a trecut la legionari…

– Cantacuzino nici nu știu în ce calitate a fost general, nu știu dacă a fost cândva… Așa era cu această aristocrație. Aristocrația inevitabil se secătuiește, domnule, adică valorile, dacă le moștenești, până la urmă nu-ți mai dai toată puterea ta sufletească pentru ca **tu** să reprezinți o valoare. Ci ai moștenit-o. Și prin însuși faptul acesta al eredității sau al moștenirii, aristocrația își pierde, adică își diluează, și până la urmă... Cantacuzino nu era nimic, nici ca inteligență, nici ca…

– Francezii scriau despre el că trebuie închis pe timp de pace și să i se dea drumul pe timp de război.

– Da, da. N-a fost o valoare. A avut numele. Și legionarilor le trebuia câte un prințișor, câte un Sturdza, care a fost ministru de

[22] A apărut în 1936.

Externe, și care a fost nul ca personalitate. Care nu avea valoarea familiei Sturdza când ea odată însemna ceva. Că așa mă gândesc, domnule, uite, de exemplu, iarăși într-o mică paranteză, ce n-au priceput ungurii, și au priceput oarecum mai repede ai noștri, că aristocrația maghiară s-a degradat extraordinar. La început, nu poți să spui, de exemplu, că nobilii maghiari au ajuns nobili așa, din senin. Au ajuns nobili pentru că au luptat, pentru că au călărit bine, adică cu riscuri, nu ? Iar mergând așa, pe parcursul istoriei a ajuns lumea să știe să joace cărți, și să-și piardă și nevestele la cărți, pentru o onoare care n-avea conținut. Adică onoarea cavalerească la început era onoare cu esență, cu consistență, dar când ajungi la cartoforie, și-ți pierzi nevasta în afară de avere, deja conținutul onoarei s-a schimbat.

– *Era depășită încă din secolul trecut…*

– Eu i-am cunoscut așa… Pe grof Beldi. Nu mai însemna nimic. Teleki de la Jibou… absolut nimic. Asta nu înseamnă că Telekeștii sau Beldeștii, Jósika de la Crasna, care era măcar un om cumsecade. Că făcuse o inginerie, și lucra el. Adică deja a renunțat el la dandysm. Dar asta e altă chestie. El a intrat în altă fază. Și uite, curios, acest… parcă Jósika îl chema, a fost prefect la Zalău în timpul celor cinci ani. Excepțional s-a purtat !

– *Era un baron la Târgu-Mureș, Mikó, care s-a purtat foarte frumos, încât presa de dreaptă szalasistă îl acuza mereu că evreii și valahii o duc prea bine în zona lui. N-a semnat nici pentru deportarea evreilor, a ieșit la pensie înainte. După război a devenit modelul sculptorilor din Târgu-Mureș, și fiindcă îi semăna leit lui Stalin, el a fost folosit ca model pentru statuia lui Stalin din oraș. Cred că aristocrația română după reforma agrară de la începutul anilor '20 a rămas doar cu blazonul.*

– Și nici nu mai țineau la chestia asta. Uite, eu am cunoscut spre exemplu familia Carada, care a fost ctitor al Băncii Naționale,

din aristocrația economică, de o mare modestie... Dar, să ne întoarcem la tema noastră. Prima mea confruntare sociologică a fost totuși Drăguș.

– *În 1938.*

– În ’38.

– *După ce v-ați dat licența la Sociologie.*

– Da. Și aicea iarăși într-o mare admirație a lui Herseni. Extraordinar cum a putut să conducă această echipă interdisciplinară, cu medici, cu biologi, folcloriști, în sfârșit… Plus organizatorii. Nimic nu se poate face fără economic, dar nu în sensul marxist al cuvântului, ci ca stare. Poți să te duci într-o comună, dar să n-ai cazare, să n-ai cantină, să n-ai un minimum de bunăstare ca să faci treabă. Or și Herseni, ca să nu mai vorbesc de Stahl, care era cu mult mai abil în ce privește organizarea, dar și Herseni… Și toți știau și această fază a științei organizatorice, pentru ca să ai o bază materială ca să poți…

– *Banii veneau încă de la Fundație, presupun.*

– De la Fundație, da. Bine, sigur, problema nu era foarte grea atunci, că stăteam pe gratis la cetățeni, iar mâncarea era o nimica toată în perioada aceea, nu era o problemă, dar totuși. Ei, și atunci, prima dată, că revin la ce spuneam, că nu degeaba am zis că am stat multă vreme în sat cu taică-meu, mergând pe sate, cum se spunea, iar la bunicul meu, ascultând la toate vârstele problemele sătenilor. Dar nu știam cum s-ar spune, între ghilimele, „carte”. Abia la Drăguș am priceput cum trebuie să întrebi țăranul.

– *Ca să nu fie „de sus”.*

– Da. Și cum trebuie să înțelegi mentalitatea țăranului, cum trebuie să descoperi că el este om total, exact ca și un savant, ca și un conducător de stat, ca oricine. Adică fiecare țăran este și el un tot. După aceea: ce înseamnă compartimentarea într-un sat. Cetele, cum a scris Herseni într-un studiu. Adică alegerea. Oamenii se

alegeau dintre ei, nu erau numiți. Ori acest simplu fapt este după mine miracolul vieții sociale. Să dai permisiunea oamenilor să-și aleagă oamenii. În clipa în care ai impus pe altcineva, se deranjează fluxul societății, cum să zic… Cine îl alegea pe șeful cetelor de tineri ? Nu știu ! După ce criterii… Bine, am studiat noi chestia asta: că era mai îndrăzneț, că era mai abil, nu știu, nu pot să spun acuma, dar îl alegeau și îl ascultau. Adică, o horă, dacă el zicea că în clipa asta se închide hora, plecau toți. Îl ascultau. Era ascultat, era al lor, nu era venit, nu era peste. Ci era dintre ei, din ei, de la ei.

– *Știa normele cetei și le impunea normele comune. Care nu erau din afară.*

– Nu, nu, era, cum s-ar spune, consimțământ. Că de consimțământ, chiar dacă faci o chestie proastă, rea, dar ai consimțit-o. Și asta mi-a fost o lecție, modul de a întreba, modul de a vedea viața. Sigur că după aceea eu n-am mai făcut sociologie, că n-am mai apucat. La Institutul de Cercetări Sociale, pregătind Congresul internațional de sociologie, eu am făcut rezumate din operele sociologice românești, ca să fie traduse în engleză, franceză, texte pentru Congres. După aceea am trecut la Institutul Central de Statistică, că s-a desființat Institutul de Cercetări Sociale, și am văzut că știu niște treburi. Știu și eu să fac un formular, știu să fac un chestionar, știu să fac un recensământ.

– *În ce compartiment ați fost acolo ?*

– Eu am fost întâi la așa-zisele servicii…

– *La Studii, la Golopenția ?*

– Tot Golopenția m-a angajat, însă atunci nu era loc la Studii, și am fost la așa-numitele servicii exterioare.

– *La Stahl.*

– Era atunci Negru, dar și Stahl, el era coordonator. Și eu am fost „controlor-șef statistic”. Și noi instruiam pe viitorii cenzori statistici.

– Din plăși ?

– Așa. Și am făcut un prim experiment în județul Argeș pentru acești cenzori statistici. Și pe urmă i-am promovat, din cenzori i-am făcut controlori statistici care erau pe județe și așa mai departe. Această tehnică de cercetare sociologică, modul de a aborda monografic, însuși chestionarul, modul de a observa autenticitatea răspunsurilor, modul de a întreba ca să fie autentic, asta pe urmă mi-a folosit toată viața, chiar dacă nu am făcut după aceea sociologie propriu-zisă. N-aveam probleme, n-aveam probleme în chestiile de cercetare, de a vedea un sat, de a gândi pe limbajul țărănesc. Sau orășenesc, că problema e aceeași. Mi-a dat o deschidere, așa, care mi-a folosit pur și simplu în toată problematica asta. Însă, vedeți ce înseamnă să știi a întreba, să știi a cerceta. Am pornit de la faptul că am trăit în sat, am văzut problematica, dar nu știam cum se **pune** problema. Or această sociologie a lui Gusti m-a învățat cum se **pune** problema. Aceasta este extraordinar. Citesc multă sociologie americană. Domnule, toată chestiunea e cum pui chestionarul, că ei se bazează acuma pe sondaje… Să mai întrerupem…

– Deci, să începem a doua înregistrare, din 21 septembrie.

– Să revenim la tematicile de la Cercul de sociologie. Am găsit în „Sociologia Românească“ din ’36 decembrie următoarele: „Cercul studenților în sociologie, de sub conducerea domnului Traian Herseni, a ținut înainte de Crăciun o ședință obișnuită în care s-a discutat «Psihologismul în sociologie» pe baza unei comunicări făcute de dl Coriolan Gheție, și o ședință festivă în care au vorbit domnișoara Eliza Retezeanu despre Ferdinand Tönnies și dl Constantin Micu despre O. Spengler, gânditori germani morți de curând. Cercul a luat inițiativa unui curs de stenografie și a unui curs de limba germană pentru membrii săi. Cu primul curs a fost însărcinat dl Aurel Boia, stenograf la Camera

Deputaților și membru al Cercului, iar cu al doilea, domnișoara Elena Dorwagen, licențiată în filosofie și limba germană, tot membră a Cercului. Prima ședință după vacanță va fi închinată dlui profesor Gusti pentru 25 de ani de activitate universitară. Dl Gh. Păsculescu va vorbi despre personalitatea profesorului Gusti, iar domnul Preca despre opera sa științifică". Și am mai găsit, iarăși, asta numai ca să se vadă varietatea tematicii… în '38, ședințele de după Crăciun ale Cercului au fost destinate comunicărilor cu caracter sociologic, politic și etic. „Dl Coriolan Gheție a făcut o comunicare despre *Revolta maselor*, o lucrare recent apărută de Ortega y Gasset. Comunicarea a fost reluată în ședința următoare și completată cu considerațiuni critice asupra omului-masă. Observațiile critice în legătură cu această temă au fost extinse și la operele lui Berdiaev, Maritain, Spengler și Massis. Domnul C. Gib a expus în două ședințe, făcând și observațiile critice necesare, *Sistemul de sociologie, etică și politică* al lui Freyer. A urmat apoi comunicarea dlui Axente Sever Popovici despre Eugenio d'Ors. Sunt anunțate următoarele comunicări: Temeiurile politice ale negației dreptului; Despre Lucian Blaga și despre ideile sociale la Caragiale. Într-o ședință specială se va discuta conceptul de politică, și se va face o expunere documentară asupra revoluțiilor românești. Printr-o activitate paralelă cu aceea a ședințelor de Cerc, se urmărește desăvârșirea unui fișier al tuturor cărților de specialitate existente la bibliotecile din București. Acest fișier este pe terminate. O parte din membrii Cercului fac recenzii, iar altă parte a întreprins o antologie a textelor, cu caracter etic, sociologic și politic din scriitorii români D. Cantemir, I. Ghica, N. Bălcescu, S. Bărnuțiu etc. Pe lângă o orientare științifică a membrilor în probleme de sociologie, Cercul mai urmărește și un atașament față de științele sociale în general, precum și crearea unui mediu științific sociologic. Se discută aici mai ales probleme ce nu sunt

dezbătute la seminar". Prin urmare, vorba aceea, de la Freyer la Spengler, adică nu neapărat tematică de curs, ci și în afara cursurilor…

– Văd că ceea ce se discuta la acest cerc nu era atât participarea la aceste cercetări directe, ci mai mult teorie, în sensul că noutățile care apăreau au fost prelucrate și discutate.

– Acuma, ce se-ntâmplă, cercetarea monografică propriu-zisă și rezultatele cercetărilor monografice se discutau la seminarii îndeosebi, și atunci noi aici ne axam pe cu totul altă problematici, teoretice mai mult. Dar am avut și ședințe cu prelucrarea materialelor monografice, însă astea le făceau în special Stahl și Herseni la seminarii.

– Interesant că se insista asupra învățării stenografiei. De ce ?

– Asta pentru a ne folosi la cercetările monografice, când puneam întrebări, și răspunsurile de la cei observați să ne ușureze munca.

– Ceea ce este magnetofonul pentru mine…

– Da, dar în perioada aceea în foarte rare cazuri se folosea, în special pentru folclorul muzical.

– Ați învățat și dumneavoastră stenografia ?

– Până la urmă foarte puțin, fiindcă au urmat evenimentele acestea, și n-am mai insistat. Dar, totuși, am început sistemul lui Stahl, de stenografie. Iar limba germană țineam foarte mult să o învățăm. Nu neapărat să vorbim curent limba germană, ci pentru terminologia filosofică germană, care este intraductibilă, este așa de precisă, încât, zadarnic, nu se poate traduce.

– Cine preda germana ?

– Cea care era amintită acolo… Elena Dorwagen, care era licențiată în limba germană și membră a Cercului. Insistam asupra terminologiei filosofice germane, adică combinația asta de termeni care, absolut… Eu, de exemplu, am citit niște traduceri de Nietzsche

în limba franceză, absolut de neînțeles. Pentru că ori parafrazează, dar nu pot, nici limba franceză nu are această vocație filosofică a limbii, ca să zic așa.

– Din cauza asta este de admirat D.D. Roșca, care a tradus atât de mult Hegel. E un fapt de cultură mai mare decât dacă ar fi scris el patru cărți. Nu știu, în acest cerc de sociologie se polarizau și direcții ideologice ?

– Nu, absolut nimic ! Vedeți, toate temele sunt de la revoluție până la oameni, clasici, nu pot să zic că de dreapta sau nu știu ce. Maritain s-ar putea socoti pe o anumită concepție, că e de dreapta.

– Filosof catolic a fost.

– Filosof catolic, în sensul ăsta. Dar în același timp se discuta despre Spengler, el era foarte la modă atunci, foarte atractiv, plus că se confirma, măcar aparent, apusul Occidentului datorită în special secătuirii, ca să zicem așa, a energiei și valorilor franceze. Ei, și atunci, parcă confirma teoria decadenței.

– Cred că și faptul că lumea era după marea criză economică a contribuit la confirmarea oarecum…

– Absolut, adică degradarea era pe toate laturile, și economică… Spirituală mai puțin, dar în orice caz nu mai era circulația dinainte, fiindcă începuse spaima. Adică, dacă nu chiar în 1933, când a venit Hitler la putere, dar deja în '36, plus războiul civil din Spania, lucrurile nu mai erau nici clare, și războiul, chiar dacă nu-l credeam iminent, părea deja posibil.

– În orice caz sistemul Versailles era deja foarte zdruncinat, raportul de forțe nu mai era atât de clar ca în anii precedenți.

– Da ! Ei, plus că imediat după război era o dezlănțuire de energii, toată lumea vroia să facă, să valorifice, să… Știți foarte bine, la noi începuse o adevărată pasiune pentru sinteze, adică nu numai așa-zisa știință a națiunii a lui Gusti, dar în toate domeniile se încerca o sinteză pe întreaga țară. Era atlasul lingvistic la Cluj, pe

urmă nu mai vorbesc de școala lui Pârvan, sintezele arheologice începute în Dobrogea, dar vrând să se continue în toată țara, pe urmă în speologie, adică absolut în toate domeniile o desfășurare, așa, de energie și de valorificare a României în perioada aceea.

– Deci, anul'36 ar fi fost deja un an de pesimism și de lipsă de perspectivă ?

– Deja a început, nu mai aveai o perspectivă largă, un viitor asigurat. Pe urmă în '38 au început concentrările, în '39 deja nu mai puteai scăpa de concentrări.

– Dumneavoastră ați terminat facultatea în '37…

– În '37 la Drept și în '38 la Filosofie.

– Și după aceea ați ajuns la Institutul Social Român…

– De la Institutul de Cercetări Sociale, se înființase la începutul lui '39 parcă, sau '38 toamna, nu mai îmi aduc aminte. Și am funcționat…

– Era cu salarii sau onorific ?

– Era deja cu salarii, și salarii foarte bune.

– Până când ați lucrat aici ?

– Până când s-a desființat, adică în '39, în octombrie sau noiembrie. Pe urmă ni s-a cerut dacă vrem preaviz.

– De ce ?

– Pentru că ieșeam din câmpul muncii, știi, și atunci ni se dădeau vreo trei luni, de trei ori nu știu ce salariu, în orice caz o sumă bună, sau să fim plasați undeva. Și câțiva din noi, care urmam imediat să fim concentrați… Adică nu concentrați, ci mergeam la școala de ofițeri de rezervă, și deja știam că nu o să scăpăm devreme, am acceptat banii, ca să avem un fond acolo. Pe urmă în '39 eu am intrat în școala de ofițeri de rezervă din Ploiești, și pe urmă cu intermitențe până în 1946 am fost militar. Dar cu intermitențe. O parte din timp am fost mobilizat pentru lucru la Institutul Central de Statistică, unde în '41 aprilie m-a angajat Anton Golopenția.

– *La Studii ?*

– Nu la Studii, că nu era loc atunci, ci la serviciile exterioare.

– *Coordonate de Stahl.*

– De Stahl. Ei, și după aceea, chiar în ’41, am făcut inventarierea bunurilor în Bucovina, pe urmă în Basarabia, pe urmă un recensământ în Transnistria, și este curios că această patimă sociologică monografică mi-a folosit și aicea. Adică oriunde mergeam, era pur și simplu o inventariere, dar câțiva dintre noi am făcut și așa-zise cercetări sociologice prin satele din Bucovina, din Basarabia, din Transnistria. Sigur că am distrus toate acele fișe…

– *Da ? !*

– Da, poate și faptul că era o perioadă de tranziție, așa, însă erau foarte antisovietice toate declarațiile, în special datorită colectivizării forțate a agriculturii. Așa încât toate aceste fișe le-am distrus.

– *Și nu s-a publicat nimic din acestea în anii respectivi ?*

– Ceva s-a publicat. Eu nu am publicat. În „Sociologie Românească”.

– *Ion Apostol știu că a publicat, în nr. 1-6 din 1943 am văzut vreo două studii despre Transbug.*

– Da, asta era a românilor din Crimeea, de prin părțile acelea.

– *Înainte de a ajunge aici aș vrea să văd contextul în care a apărut cercetarea aceea din Drăguș la care ați participat. În ’38, când, evident, se știa deja că se apropie Congresul de sociologie care urma să se țină în ’39… Și în pregătirea congresului s-a reluat Nerejul, s-a reluat Drăgușul.*

– A fost nu numai o adâncire a monografiei Drăgușului, ci și ce s-a întâmplat în intervalul ăsta. Sociologia aceasta monografică nu e o sociologie statică, ci un proces în devenire, și s-a vrut să se vadă ce s-a mai întâmplat după acea primă cercetare de la Drăguș. Plus că se voia atunci să se tipărească câteva monografii, unde s-au făcut

cercetări mai temeinice. Herseni trebuia să tipărească monografia Drăgușului, Stahl deja începuse și avea cu Vrancea, și mai mulți, nu-mi mai aduc aminte…

– *Conea despre Hațeg... Cum a fost pregătită această cercetare, dacă vă aduceți aminte ?*

– Întâi și întâi, ca toate cercetările monografice, s-a făcut apel la diverși specialiști în disciplinele conexe sociologiei. Așa încât a participat, de exemplu, Al. Dima pentru problemele de folclor, de etnografie, de etnologie propriu-zis, unul Bărbat, care mi se pare că e profesor, sau nu știu dacă s-a pensionat, la Iași, în probleme economice în special. Și au fost mai mulți, biologie, medicină, psihologie.

– *Și toate pregătirile acestea le conducea Herseni sau Gusti ?*

– Ansamblul cercetărilor, Gusti, sigur. Însă concret, în ’38, Herseni.

– *Primăvara a început ?*

– Nu, vara a fost.

– *Dar pregătirea ?*

– Ei, pregătirea sigur că a început mai devreme, la seminariile din București, adică cât ne privea pe noi, studenții. Eram de fapt absolvenți atunci, dar studenți care lucram direct în sociologie. Împreună am făcut… Adică a făcut Herseni, dar, totuși, și cu sprijinul nostru, chestionarele.

– *Vi s-a dat vreo bibliografie de citit în prealabil ? În legătură cu ce vă așteaptă.*

– Întâi și întâi ni s-au dat materialele de la cercetările dinainte.

– *Erau redactate ?*

– O parte erau redactate, câteva articole au apărut și în „Sociologie Românească”, unele în „Arhiva pentru reforma socială”, dar numeroase erau încă neprelucrate, la biblioteca Seminarului de sociologie.

– Era ordine acolo, puteai găsi ce vroiai ?

– Da, era. Era Constantin Gib care se ocupa de ele, mai era domnișoara Retezeanu, câțiva care puneau ordine în ele. Dar, sigur, materialul era imens. Și asta era una din atribuțiunile viitoare ale Cercului de sociologie ca să se prelucreze, sau să se fișeze, sau să se sistematizeze materialele începute. Deși mare parte din materiale oarecum erau la un început de sintetizare. Fiindcă ce s-a întâmplat… Mergeam la subiecții de observație. Iar în fiecare seară Herseni ne aduna pe toți, și informam despre materialele înregistrate peste zi. Iar după o săptămână, după ce epuizam pe cei observați, făceam o primă sinteză a materialului. În afară de înregistrările neprelucrate, făceam un fel de sinteză, concluzie. Nu definitive, dar în orice caz ne puteam despărți de materialul brut, și să rămână numai unele concluzii. După mine, una din metodele bune ale acestor cercetări erau aceste analize zilnice, adică ori puteam să ne corectăm modul de a întreba, ori în același timp puteam și noi, prin intervențiile unuia sau altuia, să deschidem mai mult perspectiva, fie a întrebărilor, fie a ceea ce urmărim prin cercetare.

– Cum a fost organizată campania ? Unde ați locuit ?

– A, bine, astea erau… După atâtea cercetări, erau specialiști în organizare.

– La Drăguș ați stat ?

– La Drăguș, eram cazați pe la diverși cetățeni din Drăguș, iar la școală sau – nu mai îmi amintesc – la căminul cultural era cantina și sala de ședințe, unde ne adunam. Era perfect organizat. Și noi ne acomodam țăranilor, și țăranii nouă. De exemplu, ceea ce făceau duminica, nu-i forțam să facă sâmbăta, adică nu-i provocam să facă hora sâmbăta. O făceau duminica, și noi participam. Deci, lăsam să se desfășoare procesul socio-spiritual al satului așa cum se desfășura de obicei.

– Cercetarea aceasta a fost doar cercetare, nu și acțiune.

– Da. Numai cercetare.

– Dar era legată, era în cadrul Serviciului Social ?

– Nu, nu, nu. Serviciul Social s-a întâmplat după asta. Adică, pregătirea Serviciului Social s-a făcut mi se pare prin ’37, ’38, că erau niște școli speciale pentru comandanții serviciilor sociale. Unde se predau iarăși toate disciplinele legate de ce s-ar putea ivi într-un sat. Se făcea de la igienă – cât se putea – fiecare așa-zis comandant al Serviciului Social trebuia cât de cât să cunoască de la boli și până la manifestările spirituale ale satului. Și oricât de superficial ar fi învățat, dar totuși știa ce este o vedere generală, cât de cât, măcar o injecție să știe să facă. Era legat într-adevăr de o primă investigație teoretică, dar cu un pronunțat caracter practic pentru cei care învățau la școlile de comandanți ai serviciilor sociale.

– La această cercetare din Drăguș în afară de Herseni cine a mai fost, dintre cei mai în vârstă ?

– Era unul, doctorul Jovin parcă, era Al. Bărbat, Dima.

– Dintre colegii dumneavoastră ?

– Erau așa, unul de la Geografie, Victor Tursoiu, pe urmă Retezeanu de la Sociologie.

– Retezeanu, nu Reteganu ?

– Nu, Retezeanu. Retegan a venit mai târziu. Pe urmă era un cercetător din Cehoslovacia, era Aurel Boia, era Butură care a ajuns la Cluj la Muzeul de Etnografie. El era geograf, de fapt etnogeograf. Cine mai erau… Bine, dna Herseni care și ea se ocupa de cercetări.

– Ștefania Cristescu, soția lui Golopenția nu ?

– Nu, n-a fost atunci.

– N-am auzit de Retezeanu. Trăiește ?

– Da, da. Ei, n-a mai făcut nici ea nimic, mi se pare că a ajuns profesoară pe undeva. Am mai întâlnit-o acum…

– Dumneavoastră cu ce temă v-ați dus, pentru ce v-ați pregătit să cercetați ?

– Eu am fost cu manifestările spirituale. Dar n-a mai apărut nimic. A venit degringolada asta, și n-am mai făcut nimic.

– Dacă luăm empiric, ce anume ați cercetat în cadrul vast al manifestărilor spirituale ?

– Eu am luat așa, de exemplu, concepția despre stat: ce este statul după ei, ce pricep ei din Constituție – e necesară, nu-i necesară, cam ce părere au ei despre Constituție. Pe urmă, bineînțeles, unele incursiuni despre concepția despre viață, un fel de filosofie a țăranului român. Și legat, după aceea, nu în detaliu, pe specialitate, dar și în cultură. Cultură nu în sensul folcloric al cuvântului, ci în general, spiritual. Ei, pe urmă, ce părere au ei despre un drept public, drept civil, ce înseamnă pentru ei primăria, sfatul obștesc. Adică tot ce este instituție. Dacă este primărie trebuie să fie și notariat sau nu, tot felul de probleme.

– Viața religioasă ați cuprins-o ? Sau de problematica aceasta se ocupa altcineva ?

– Nu mergeam la profunzime, decât ca și concepție despre viață. Nu rit, de ce ești catolic sau de ce nu ești, nu în sensul acesta, ci numai ca problematică spirituală.

– Dar probabil cineva se ocupa și de asta.

– Păi, mergeau unii pe detalii, adică diferențieri confesionale, trecut religios.

– Erau și ortodocși în satul acela, sau numai greco-catolici ?

– Eu așa știu că numai greco-catolici.

– Cercetarea aceea din '38 își propusese să fie a regiunii Făgărașului.

– După aceea a vrut să fie, prin extensiune. Că știu că Herseni era chiar de lângă Drăguș, din părțile acelea.

– Din Hârseni.

– Da, chiar din Hârseni. Vroiam Țara Oltului, Făgăraș, până în apropiere de Brașov, să se facă o primă cercetare extensivă. Ei, nu s-a mai făcut nimic.

– Cât ați stat acolo ? O lună-două ?

– În orice caz mai mult de o lună.

– Înseamnă că ați predat câteva rapoarte…

– Da, dar nu mai știu ce s-a întâmplat.

– Cercetătorul ce anume păstra pentru el, și ce trebuia să predea ?

– Putea să păstreze tot. Dar, să dea tot și la arhivă. Dacă dorea, își copia toate răspunsurile.

– Ați lucrat cu chestionare sau pe bază mai mult de discuții libere ?

– Era un chestionar – ca să zic așa – de principiu.

– Mai mult un ghid.

– Un ghid, de orientare.

– Deci nu ca la recensământ.

– A, nu, nu !

– Evident, când cineva face o cercetare pe o anumită temă, vede și alte lucruri, și sigur că nu poate să treacă pe lângă ele.

– Sigur. De exemplu dacă unde stăteam eu în gazdă simțeam că din familie careva știe folclor, sau are, știu eu, vreun basm deosebit, sau nu știu ce, sigur că-l recomandam la respectivul care se ocupa.

– Dintre folcloriști cine a fost ? Brăiloiu ? Harry Brauner ?

– Eu am venit puțin mai târziu, și unii au plecat, că era cu premilităria atunci. Nu mai îmi amintesc. În orice caz Brăiloiu n-a fost. Cred că a fost Brauner. Aproape sigur că a fost. Era foarte bine pus la punct, foarte bine ! L-ați contactat ?

– Încă nu. Dar Mihai Pop mi-a promis că-mi face rost de numărul lui de telefon, că nu se găsește în cartea de telefon. Și cu Lena Constante mă interesează să vorbesc.

– Și Constante a fost.

– Mac Constantinescu ?

– Nu, n-a fost. O să le caut, am fotografii din perioada aceea…

– Aveți ? ! Formidabil ! Cine a fost fotograful, Berman ?

– Cred că el, dar în afară de el mai făcea și Boia.

– Știu că la un moment dat s-a impus regula ca să nu se mai fotografieze echipierii pe ei înșiși, să fie fotografiați ceilalți. Pe pozele dumneavoastră apar echipierii ?

– Da, da, sigur, ei apar.

– Care a fost ritmul de lucru la aceste cercetări ?

– Dom'le, era foarte relaxant. /*râde*/ Dimineața, după micul dejun, așa, apoi ne întruneam la prânz, mai mult pe chestii de glume și lucruri de-astea, iar seara după cină era ședința de lucru. Dar, fără constrângeri. Herseni era și foarte delicat.

– Totuși, e nevoie de o anumită ordine…

– A, bineînțeles. Dar, întâi și întâi această ordine nu era reglementată exterior. Cu prestigiul lui Herseni ne mâna să lucrăm. Nu era stabilită o oră, stai acolo 5 minute, faci altceva… nu. Plus că fiecare era și ambițios să dea un material cât de cât valabil.

– Dintre cei are au fost la Cercul dumneavoastră de sociologie cam câți au abordat și sociologia empirică ? Fiindcă bănuiesc că nu toți s-au interesat…

– Nu. Cel mai fructuos în aceasta era Gheorghe Serafim, și Iolanda Nicoară, care a avut și după aceea cercetări în satul ei natal, prin Moldova undeva… Ea s-a ocupat temeinic. A scos și acum câțiva ani o carte, parcă despre Slănicul Moldovei, așa ceva. Însă după mine cel mai temeinic a fost Serafim, dar după aia nici el nu s-a mai ocupat, concentrări, chestii, adică nu s-a mai…

– Și Henri Stahl îl laudă în volumul său de amintiri. Și pe Ion Gh. Filip.

– Ei, Filip era și mai „empirizat" /*râde*/. El, într-adevăr s-a ținut de tehnica monografiei sociologice. A fost și angajat la… Nu-mi mai amintesc în ce an a fost, când s-a vrut să se promoveze din nou, să se reînființeze un centru de sociologie. S-a făcut pe lângă Direcția Centrală de Statistică. Dar nu s-a reușit, că pe Herseni nu l-au vrut, Stahl n-a vrut fără vechii sociologi, așa încât… A funcționat foarte precar.

– *Când a fost asta ?*

– Prin șaizeci și ceva… Filip a fost singurul dintre noi care a fost angajat aici, la Centrul de sociologie. Cine l-a condus ? Uite, nu mai știu… Și atunci am crezut și eu că se face o treabă serioasă. M-a chemat directorul general de la statistică ca să începem lucrările sociologiei.

– *A început ceva monografie.*

– A început, dar nu… Atunci am publicat broșurica asta[23], însă nu a apărut în românește, numai pentru… Luați-o, că mai am un exemplar. Toți eram ispitiți să ne întoarcem la sociologie, dar când am văzut că n-avea funcționalitate, am renunțat.

– *Într-adevăr ? Erați de părere că n-are rost ?*

– N-are. N-avea nici un rost, pur și simplu, ce să mai…

– *Nici Retegan nu s-a întors la sociologie.*

– El totuși a făcut o treabă foarte serioasă, cam… maximum un an de zile, la Institutul de Cercetări Economice al lui Murgescu, când era acolo. Și cred că s-ar fi putut face o treabă bună acolo, chiar dacă nu cercetări monografice, dar cel puțin cercetări sociale, de știință socială. Ei… N-a putut. Știu că insista atunci Murgescu să mă angajez și eu acolo. N-am avut încredere că durează, și mi-a părut bine după aceea că nu m-am angajat la institut. Că după aia e foarte greu să mai reprimești alte posturi, știi ?

– *Dar s-a și terminat repede, a fost un scandal acolo cu critici în presă și idioțenii…*

– Da. Și acum dintre toți aceștia care atunci au mai rămas, după mine cel mai bine și care s-a ocupat și a continuat să se ocupe, și oarecum s-a atașat mai mult la problemă, a fost Retegan. El a fost,

[23] *La sociologie de la coopération agricole de production,* Tirage à part, Revue Roumaine des Sciences Sociales, Série de Sociologie, Tome 10-11, 1966-1967, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie.

și teoretic, și cu intuiția practică a lucrurilor. Fiindcă Caramelea, lucrând cu Milcu, a făcut cercetări de antropologie mai mult, nu neapărat de sociologie. Și el, un foarte bun cercetător.

– Am vorbit cu el la telefon, dar acum tot timpul e la Berevoiești, nu știu ce construiește sau reconstruiește acolo.

– Pe urmă Dunăre, el iarăși nu că a deviat, dar a făcut mai mult cercetări de etnografie, nimerind la un institut de etnografie.

– La Cluj.

– Da, așa încât propriu-zis pe teme generale de sociologie, pricepându-se mai mult la demografie, la populație cred că Retegan a rămas.

– El face istoria populației, dar nu știu de ce nu dă drumul la toată treaba asta.

– Ei, e stigmatizat și el, ce să mai… Un om care a fost arestat, pe degeaba.

– Nici măcar de dreapta n-a fost.

– Nu, absolut. Aici probabil faptul că era foarte bun prieten cu Golopenția…

– Ați pomenit de inventarierea la care ați lucrat în timpul războiului la Institutul de Statistică. Un sociolog, chiar dacă e făcut măturător de stradă, rămâne tot sociolog, privește lucrurile cu ochi de sociolog. Dar, ce era de fapt inventarierea aceea ? Muncă de birou, probabil.

– Era un fel de recensământ mai puțin al populației, adică pe derivatele vârstă, chestii, nu știu ce, ci a capacităților de producție. Ce a mai rămas după trecerea războiului. Adică mori, în stare de funcționare sau nu, chestii de-astea, în sensul acesta. Însă, vorba dumneavoastră, asta era o chestie pe chestionar statistic, înregistrai…

– Pe localități se făcea ?

– Pe localități, da. Însă cel puțin eu, dar și alții, chiar știu că și alții, ne-am băgat și în problemele de sociologie. Adică ce s-a

întâmplat în perioada ocupației rusești, reacții spirituale, economice.

– *Mai mult la țară, sau și în orașe ?*

– Eu de exemplu am făcut la Vișnița care era o comună destul de mare, parcă era și reședință de plasă. La Vișnicioara, la Storojineț… Cam reședințe de plasă sau comune mai mărișoare.

– *Era vorba de fapt de doi ani de ocupație sovietică.*

– Dar transformări radicale spirituale ! Ca imixtiune, ca presiune… De exemplu, m-am dus la o fostă bibliotecă, absolut nu existau alte cărți decât *Problemele leninismului*, Marx, Lenin, luptă împotriva religiei, chestii din astea, traduse toate în așa-zisa moldovenească. Nici un fel de cărți de literatură.

– *Nu e greu să arunci cărțile dintr-o bibliotecă, dar ce s-a întâmplat cu oamenii ?*

– Dom'le, poate că judec și eu subiectiv, n-are importanță acuma. Dar părerea mea este că cel puțin cu cine am stat de vorbă, toți trecuseră prin spaimă. Au fost și cazuri foarte multe de deportări. Toți care erau suspectați… Și deportările nu erau pe familii, ci despărțind familiile, ceea ce era o și mai mare tragedie. Dacă te duci în Siberia, măcar să te duci unit, așa… Eh, ce mai…

– *Și au fost probabil și clasificări pe chiaburi etc.*

– Sigur, fără îndoială.

– *Cred că din punct de vedere sociologic cea mai interesantă a fost Transnistria, fiindcă acolo nu a fost niciodată…*

– Niciodată. Asta iarăși mi s-a părut foarte curios. Eu am făcut recensământ în județul Dubăsari. Cum poate rezista o etnie în imensitatea aceea – de nepriceput ? ! Obiceiuri vechi, tot – de neînțeles !

– *Cât ați stat acolo ?*

– Păi, am stat vreo trei luni. Că după aceea Stahl m-a pus să coordonez și rezultatele recensămintelor de la celelalte județe. Dar

eram foarte bine organizaţi. Dom'le, oamenii sunt oameni, dacă-i laşi în pace, oriunde ! Aşa de bine cum ne-am înţeles acolo, nici nu vă daţi seama. Pur şi simplu, stare de iubire reciprocă / *râde*/. Toţi numai un singur lucru vroiau, după cum reieşea din acele mici cercetări: desfiinţarea colhozurilor. Ce-avea lumea asta cu colhozurile ? !

– *Cercetare sistematică pe o anumită temă aţi făcut ?*

– Nu, n-am făcut în zona aceasta. S-a făcut de către altcineva. Şi în special de cei care au plecat atunci peste Bug. Dar noi n-am făcut. Decât eu personal… Sigur că am avut un caiet întreg de note, distrus pe urmă. Este foarte curios că am găsit un chestionar care mi l-a dat Herseni în '80, înainte de a muri cu vreo trei-patru săptămâni. Un cercetător din America, şi care a făcut un chestionar şi a spus să răspundem mai mulţi. Şi între altele la Agricultură unde am lucrat / *citeşte din răspunsul la chestionar*/ am organizat o serie de anchete, atât direct prin Ministerul Agriculturii, în cadrul unor cooperative agricole de producţie, cât şi în calitate de consultant la Academia de Ştiinţe Agricole. În sfârşit… Dar, ce mi-a folosit mie, că vedeam satul şi problemele lui. Adică, nefiind specialist neapărat în agricultură, toată lumea îmi spunea „domnu' inginer", atât de bine mă pricepeam la problemele satului. După aceea, n-aveam probleme cu întocmirea dărilor de seamă şi a raportărilor informative, pentru că ştiam să fac formular, chestionar care – am discutat noi data trecută – erau foarte importante, poate decisive într-o anchetă. Tot aşa, tot datorită Şcolii, a ceea ce am învăţat la Sociologie, am reuşit să fac o serie de studii, între altele /*citeşte din nou*/ un studiu asupra reformelor agrare, cerut de secretariatul ONU în 1955, o informare asupra progresului reformei agrare pentru cel de-al IV-lea raport al Consiliului Economic şi Social al ONU în 1964, un studiu cu aplicarea sondajelor şi statisticii agricole, la seminarul FAO de la Budapesta, în 1966, elaborarea unei părţi din studiul cu privire la

nivelul de trai din România, în 1960, un capitol din *Istoria statisticii agricole*, organizarea și elaborarea unor capitole din albumul *Agricultura României*, sistematizat în mare măsură după concepția Școlii sociologice de la București. Adică, oriunde am mers, să zic așa, și în orice colectiv am fost… am fost și în colectivul științific al Direcției Centrale de Statistică, cu Mihoc, Trebici, mai mulți, pentru instrucțiunile, pentru metodologia statistică… Toate numai din „amintiri" de la Școala lui Gusti. Nu a fost numai o disciplină a sociologiei, ci și o – mă repet – o deschidere spre problemele sociale, nu neapărat strict studiu de disciplină.

– *După război când ați revenit la Institutul de Statistică ?*

– Cam prin aprilie 1947. Până atunci am fost concentrat, că am fost la Statul Major. Redactam o revistă, „Gazeta luptătorilor", și m-au ținut, că mi-a plăcut toată viața tipografia / *râde*/ și am muncit nebunește, zi și noapte.

– *În timpul războiului ați avut contact cu Institutul Social Român ?*

– Nu, n-am avut, nici nu puteam să am. Cât am fost mobilizat pentru lucru, eram mobilizat și plecat, adică n-am stat aici, la Statistică, ci fie la inventarierile astea din Bucovina, Basarabia, Transnistria, iar în perioada când nu eram acolo, eram concentrat. Am mai făcut o școală de ofițeri de rezervă la Ploiești, adică o perfecționare, în 1942. În '43 instruiam recruții la Bacău, pe urmă am fost până la Odessa, am avut noroc și acolo, în sfârșit…

– *Adică ce noroc ?*

– Că regimentul meu era în refacere acolo, și m-am întâlnit pe stradă cu cineva care era la Propagandă, și acela a intervenit, și am ajuns la Marele Stat Major la București, la Propagandă. Și în '44 am fost tot în calitate de reporter pe frontul din Moldova, până în 23 August. După aceea în continuare tot la Statul Major, m-au menținut. Cred că pentru muncă, nu pentru altceva.

– *Acesta e un alt capitol interesant.*

– Altă chestie.

(…)

– *Deci, la Serviciul de învățământ…*

– Da, învățământul statistic, și aici am făcut un curs de statistică împreună cu Constantin Moineagu, sub conducerea lui Racoviță. Dar un curs, pe care nu l-am mai definitivat, fiindcă a venit o instrucțiune sau un normativ din Uniunea Sovietică împotriva formalismului matematic, și atunci a trebuit să distrugem tot ceea ce erau aplicații matematice în statistică.

– *Și atunci ce rămânea ?*

– Nici eu nu-mi pot da seama ce mai putea să rămână, dacă până și cartea elementară a lui Aftalion, care mergea până la progresia geometrică sau chestii din astea… Adică ne limita la procent, la grupare. După grupările lui Lenin, făcute de Lenin. Încolo a trebuit să… erau niște cărți foarte bune, aveau brazilienii parcă, niște cărți de statistică… Bineînțeles nu se compară cu statistica matematică de acum, în special după cibernetismul ăsta. Dar, totuși… Așa că a trebuit pur și simplu să ardem, să aruncăm tot ce era matematică.

– *Despre ce fel de învățământ era vorba ?*

– Se făcuse o școală de statistică, și atunci făceam manual pentru această școală. Era un fel de liceu de statistică. Și în același timp, pentru cadrele de directori de întreprinderi. Că am predat cred că un an de zile la școlile astea de cadre, de muncitori care…

– *Deja în ’47 ?*

– Asta a fost în ’48, cu formalismul și cu cadrele. În 1948.

– *În 1946 a fost o școală și la Târgu Mureș, în timpul verii, și o cercetare făcută acolo. Nu ați participat ?*

– Nu.

– Retegan mi-a povestit. Era cu Golopenția.

– În iarna lui ’46, în ’47 la început eu am fost la o școală de cenzori statistici la Sebeș-Alba. Și aici oarecum eu am fost și profesor – erau și alții care veneau, dar eu eram permanent – și un fel de administrator al școlii. Aici am stat cred că 3-4 luni, pentru școala de cenzori statistici, de statisticieni. Deci, asta a fost în ’46. Pe urmă, în ’47 parcă am pregătit recensământul. A fost iarăși un fel de inventariere întâi la care am lucrat. Și pe urmă recensământul acela, pregătit din 1948, la care am participat. Eu am condus lucrările la Oradea și județul Bihor. Ei, și pe urmă, vă spuneam, aici, la învățământul statistic pregăteam materiale pentru școlile de statistică, un fel de manuale. Și predam, ca lector, la școlile astea de directori de întreprindere.

– Și se prindea ceva de ei ?

– Domnule, foarte greu ! Vă spun, foarte, foarte greu. Nu pricepeau aproape nimic, deși le spuneam lucruri absolut elementare, câte un grafic elementar, procentul, chestii de-astea. Totuși, cu multă bunăvoință, unii.

– Golopenția și ceilalți când au fost arestați ?

– Cred că în 1950, parcă. În ’50, pentru că Miron era președintele Comitetului de Stat, și lucra foarte mult cu Miron. Că mă întâlneam des cu Golopenția, și-mi spunea… atunci a fost, în ’50.

– Pe vremea cât ați fost dumneavoastră la Statistică secretară de partid era Lucia Apolzan, nu ?

– Da. N-a fost prea plăcută, dar, în sfârșit… Iarăși, inexplicabil cum a ajuns, dar asta e altă problemă. N-am întrebat-o, nu eram nici în relații prietenești cu ea, n-am fost niciodată, așa că nu știu.

– Pe urmă și ea a căzut.

– A căzut binișor. Da.

– Evită să-mi povestească despre treaba aceasta. Mi-a spus, dar nu intră în detalii. Însă se plânge de șefa de cadre de atunci, Rebeca Bratu.

– Care cu mine s-a purtat foarte cumsecade. Nu știu dacă n-a plecat, că locuia pe-aici până acum vreo zece ani, o întâlneam mereu. Însă, niște lucruri așa… absolut de neînțeles. La învățământ venise director un fost chelner. Domnule, omul nu pricepea nimic ! Acum, chelnerii în general sunt mai isteți, fără îndoială. Și el a zis, domnule, întâi și întâi că salariul nu mă satisface, nu știu ce, eu la meseria mea câștig mai bine. A avut bunul simț și a demisionat, sau nu-mi aduc aminte exact cum, și s-a angajat la hotelul cu restaurant vizavi de Lido, cum îi spune…

– Ambasador.

– La Ambasador. A câștigat, și a rămas domn, nu… */râde/* Ne mai întâlneam câteodată pe-acolo. Însă Bratu s-a purtat bine. Rebeca. Nu știu dacă cu toată lumea, dar, în sfârșit. Domnule, chestiile nu le poți simplifica. Și memoria asta este extraordinară, domnule ! Uită tot ce a fost rău, tot ce a fost urât, și rămân numai părțile frumoase. Uite, încerc cu orice preț să-mi aduc aminte de vreun moment de ură, de chestii de-astea. Nu pot, nu reușesc !

*– Asta e structura dumneavoastră. Alții își aduc aminte numai de astea /*râde*/.*

– Am avut un caz, ăsta nu-i interesant… */se întrerupe înregistrarea/*

(…)

– Cei care am fost cam ultimii absolvenți ai lui Gusti…

– Păi, ultimii sunt din ’45, nu ?

– Nu, vreau să spun până în ’40, care eram pe Școala sociologică de la București, am vrut să facem un studiu despre Gusti și Școala sociologică de la București. Am făcut un plan la editură, la Editura

Științifică, și Mâciu a fost foarte încântat de planul acesta. Și urma să colaboreze la acest studiu Retegan, Caramelea, Dunăre, Serafim, Cornel Irimie, pentru partea teoretică, și a sistemului Gusti. Iar pentru partea oarecum așa, de amintiri, o listă de vreo 15-20 de inși, amintiri din monografii, unde era Chelcea, Focșa, în fine, toți ăștia. Și acum, de ce ne-am încumetat să facem noi acest studiu, când apăruseră toate volumele acestea, apăruseră în seria aceea a lui Caraioan[24], foarte detaliat, și multe lucruri bune scrise de Herseni, de Stahl.

– *De Caraioan chiar.*

– Da, și de Caraioan. Însă ce s-a întâmplat ? Herseni a devenit el însuși un creator de școală. Stahl el însuși, pe altă latură, un creator de școală. Mircea Vulcănescu a murit, Golopenția a murit, dar aveau și ei o concepție care nu se încadra total în școala lui Gusti. Iar după ce au apărut memoriile lui Stahl, el prea a insistat asupra – foarte frumos de altfel – dar a insistat asupra faptului că Gusti era un bun coordonator, că era un bun dirijor, dar își neglijase sistemul ca atare. Herseni ținea foarte mult la Gusti, însă a avut metoda lui de lucru, și oarecum ieșise din sistem. Și atunci noi am îndrăznit să vrem să repunem în valoarea lui totală pe Gusti, ca el fiind creatorul unei școli românești de sociologie. Noi, nefiind „creatori de școală", ci numai învățăcei ai lui, și să-l redăm așa cum a fost. Ei, până la urmă a trebuit să renunțăm, pentru că Cornel Irimie între timp a murit, Serafim plecase în străinătate pentru câteva luni, și uite așa s-a neglijat, și am renunțat până la urmă. Cu părere de rău. Retegan a început să ezite, fiindcă el susținea cu experiența lui că nu va putea apărea cartea, chiar dacă Mâciu o garantează, că nu e numai Mâciu care hotărăște. În special Retegan spunea că după experiența lui redarea exactă, la valoarea și prestigiul internațional din perioada

[24] Seria Sociologia Militans, îngrijită de Pompiliu Andronescu Caraioan la Editura Științifică, București.

aceea n-o să meargă. Adică, opera lui era opera lui, au publicat-o, toate chestiile astea… Așa încât ne-am împrăștiat… Îmi pare rău, pentru că am început să scriem fiecare câte un capitol, după cum ne-am împărțit.

– *Nu aveți măcar lista oamenilor ?*

– Păi, v-am spus despre materialul acela. N-am reușit să-l public în românește, pentru simplul motiv că acolo pun niște probleme – cum spunea Gusti, că orice reformă și orice cercetare trebuie să fie un omagiu realității. Or nu se potrivea, cel puțin în perioada aceea de colectivizare și după aceea să mai întrebi realitatea. Și de asta. Am reușit numai în ceea ce privește formularistica, modul de a interpreta, de a sintetiza, dar nu de a sugera cum să potrivești, cum să întrebi realitatea. N-am reușit atâta vreme cât am fost la Agricultură să conving de exemplu, să se facă un sondaj. Totul trebuia să pornească de la prima și ultima unitate pe toată sistematica informațiilor. N-aveau încredere în sondaje, în anchete.

– *Nu mă mir !*

– Să fie minciuna de jos până sus.

GÁBOR LÜKÖ

„Acolo m-am făcut om, acolo, în România”

Realizarea convorbirii cu primul student străin atașat de monografiști nu figura nici măcar între proiectele mele mai îndepărtate în anii ’80, când i-am vizitat rând pe rând pe ceilalți subiecți ai acestui volum. Atunci puteam doar să înregistrez amintirile legate de el, dar nici H.H. Stahl, nici vechii lui prieteni, Harry Brauner și Mihai Pop nu aveau nici o informație mai recentă despre soarta lui. Știam doar că după instaurarea regimului comunist în Ungaria a avut o soartă asemănătoare multor alți gustiști: și-a pierdut catedra universitară, cărțile i-au fost interzise și retrase din circulație, și a dus o viață de obscur muzeograf de provincie, mutat adesea dintr-un post în altul. A fost redescoperit doar după 1990, când s-a inițiat revalorificarea vastei sale opere, au fost organizate simpozioane în cinstea lui și s-a început reeditarea critică a scrierilor sale.

L-am cunoscut în aprilie 2000 în modestul său apartament dintr-un cartier budapestan. S-a bucurat să fie căutat de cineva din București, dialogul s-a înfiripat de la sine, fără să fie nevoie de nici un fel de introducere sau acomodare. Am avut două runde de convorbiri, la prima a participat și etnologul Péter Pozsgai, editor – pe lângă altele – și al unui impozant volum omagial publicat în 1999, dedicat lui Gábor Lükö cu ocazia împlinirii vârstei de 90 de ani. Interviul înregistrat în limba maghiară a fost tradus de Eugen Hadai.

– Pe mine mă interesează o mulțime de lucruri din amintirile dumneavoastră, dar înainte de toate faptul că atunci când existau atâtea direcții în care vă puteați îndrepta, de ce ați vrut să veniți

tocmai în România ? De ce nu la cehi ? Praga era extrem de interesantă, cu atâtea personalități importante…

– Am pornit din Cehoslovacia, m-am născut la Komarno, și până la vârsta de zece ani am trăit la Trenčin. Tata a fost atunci expulzat pentru că, fiind șvab era un mare maghiar. Era însă teribil de mândru și de cultura sa germană, și nu a depus jurământul de credință cehilor. Deși cehii, inginerii cehi l-au vrut. Fusese inginer, lucrase la stăvilare, la regularizarea cursului apelor, îl văzuseră că muncea bine, tata își făcea datoria foarte conștiincios. Atunci, în 1919, când armata română era încă la Budapesta, am ajuns și noi în gara-triaj de la Rákos cu un tren de refugiați. Dimineața când ne-am trezit cele două vagoane ale noastre erau deja prinse într-un mărfar al românilor. Pentru că românii, nu-i așa, luau locomotivele, vagoanele, ajunseseră tocmai până la Györ, în Ungaria, și evacuau fabrica de vagoane din Györ /*râde*/. Păi, amintirile mele din copilărie… M-am bucurat grozav când am primit o vedere cu cetatea din Trenčin, copilăria mi-am petrecut-o acolo, sub zidurile cetății, ferestrele noastre dădeau într-acolo. Am mers la școala evreiască. Maghiarii – desigur cei mai mulți erau niște pseudo-maghiari, de fapt șvabi – nu-și trimiteau odraslele în școli de stat, pentru că acolo, în majoritate, erau copii slovaci, și atunci învățam și limba slovacă, ceea ce ar fi fost o rușine, așa că mergeam la școala evreiască. Aceasta era în afara orașului, a zidului orașului. Pe vremuri evreii nu fuseseră lăsați în oraș. Școala evreiască era lipită de zidul orașului. Trebuia să mergem de-a lungul străzii principale – Trenčin era un orășel mic – până la celălalt capăt al orașului, și acolo ne duceam la școala evreiască. Copiii de bogătași… nu cumva să învățăm limba slovacă ! Școala evreiască mai avea un avantaj, că se preda și limba germană.

– Și atunci cum de n-ați vrut mai târziu să vă întoarceți la Praga, la studii, de pildă ?

– Nu era vorba de asta. Dar sub influența lui Karácsony Sándor, sub influența lui Ady Endre și a lui Bartók Béla eram curios, am

prins drag… La concertele lui Bartók se cântau mereu dansuri românești, aveau un efect uriaș. Și Ady, nu-i așa, cu ce spune de butucii rușinii făcuți pentru nații de-o șchioapă, jumătăți de nații, jumătăți de oameni[25]…(…)

– *Școala Gusti v-a interesat de la început ? Încă înainte de venirea la București ?*

– Nu știam o boabă românește.

– *Dar despre teoriile, despre sociologia lui Gusti știați ?*

– Nu știam nimic. Stahl scrie că pentru asta m-aș fi dus acolo. Este o eroare. Nu știam nimic despre ei. Aici se vorbea că românii reprezintă Balcanii… Eu socoteam că muzica populară, cultura populară, fiind deci de presupus că și poezia populară – dar pe asta n-o cunoșteam – sunt frumoase, valoroase. Așa că vroiam să învăț. Györffy István, transferat atunci, pe timpul ministeriatului lui Teleki Pál la Universitatea de științe economice, a predat etnografia, i s-a încredințat atunci, la facultatea de filologie predarea etnografiei. Tot atunci a venit și Kodály să predea muzica populară. Asta se întâmpla prin ’29-’30. La seminarul său Kodály repartizase cine să recenzeze muzica populară franceză, germană, la cea românească m-am angajat eu, să prezint culegerea din Bihor a lui Bartók, cea din Valea Crișului Negru, *Cerbul fermecat*. Dar pe atunci eu nu știam nici să citesc notele muzicale, abia le învățam. Ornamentele acelea… lucru fantastic, am pregătit o monografie, totul e aici, dar n-am să mai apuc s-o scriu. Cea din Valea Crișului Negru. Ei, atunci i-am mărturisit lui Györffy, că vreau să plec în România. Habar n-aveam cum voi reuși. Pentru că nu mă aveam bine cu tata, care din cauza lui Ady era să mă omoare odată. Păi, despre cum să plec Györffy

[25] Se referă la o strofă din poezia lui Ady, *Mărturisirea Dunării*:„Trist paratrăsnet, plaiul dunărean,/ Butuc în care-și tânguie o soarte / Nații de-o șchioapă, oameni prichindei, / Unde aripile-s scurtate foarte / Și unde serile miros a moarte.” (trad. Paul Drumaru)

mi-a spus că… el ar fi vrut să mi se acorde o bursă de stat, zicea că se caută un om care vrea să învețe românește. Era să pic jos de uimire ! Erau atâția studenți secui, aveau și o asociație de-a lor, toți știau cât de cât românește. Și-atunci ei caută un alt om ! Teleki mi-ar fi acordat imediat o bursă de stat… Am zis însă că nu o primesc. Imaginează-ți ce dobitoc am fost ! Dar bine am făcut ! Am reacționat instinctiv ! Nu mă oblig față de Ungaria, nu mă vând.

– *De ce ?*

– În Ungaria, la universitate ni se zicea să învățăm, să obținem o diplomă, dar slujbe deocamdată nu vom căpăta, ci mai încolo, după ce vom fi redobândit Ungaria Mare. Ei, mi-am zis, asta nu se va întâmpla niciodată. Eu am s-o redobândesc, dar nu așa. Eu voi dobândi prieteni acolo. Atunci Györffy m-a întrebat, dacă părinții mi-s înstăriți. Îi spun că nici nu știu de mine /*râde*/. Păi, atunci cum vezi treaba ? Zic, am să muncesc, mă descurc. Era o absurditate… Atunci m-am dus să le spun părinților că Györffy e alături de mine. Și atunci tata, deși doar cu țârâita, a început să-mi trimită odată cu scrisorile, în plic, bancnote. Desigur, treaba a fost repede descoperită, iar scrisorile au dispărut. Am făcut ceva foame, mă duceam la chestiile alea ale șomerilor, la Hala de carne. Luni de zile am mâncat acolo. Dar nu m-am dat bătut. Györffy și ceilalți au prețuit faptul că m-am ținut bine. A fost nevoie să-mi dobândesc independența și față de Györffy. Ajuns acasă, am lucrat pe tema ceangăilor din Moldova, când, la un moment dat Györffy îmi spune: nu-i așa că de fapt maghiarii ăștia din Moldova sunt de origine cumană ? Pentru că el de fel era un cuman din Karcag. Întregul Muzeu Etnografic îi diviniza pe cumani. I-am spus că eu am cercetat lucrurile, dar nicicum nu pot fi cumani. De unde au învățat ei acolo ungurește ? Am căutat totul legat de evreii din Halici de origine cazară. Îi spun, nu pot fi. El a vrut să mă convingă însă, pe cumetrie, să accept măcar de dragul lui /*râde*/. Nu m-am mai dus pe la el. Peste luni de zile, deodată,

mi-a trimis vorbă, a venit un student al său să întrebe ce-i cu mine, dacă lucrez, de ce nu trec pe la el ? M-am dus. O vorbă n-a mai scos despre cumani. Uite că trebuie educați oamenii, până și un profesor.

– *La fel și părinții... Când ați pornit, în '31, nu știați deloc românește, și nu aveați informații despre Școala Gusti ?*

– Nu știam nici o boabă românește și nu cunoșteam nimic. Trebuie să vă povestesc, că aveam totuși o legătură. Tatăl meu avea un coleg de origine română, nenea Traian. Acesta a fost inginer la Komarno, era prieten cu Groza, au fost cândva aici împreună, Groza a scris chiar despre asta… petreceau împreună toate duminicile, dar Groza era student la Drept, iar acesta la Politehnică (…) Groza a fost un om de nădejde. A făcut o expunere aici în fața foștilor colegi de școală din Orăștie, la gimnaziul reformat din strada Lónya, în sala de gimnastică. Au fost mulți, eu am venit din Debrețin să-l ascult. Păi, a vorbit într-o splendidă limbă maghiară ! Și cunoștea literatura maghiară și totul, citea tot timpul

– *Kún Kocsárd a fost întemeietorul școlii.*

– Da, era un colegiu reformat. A predat acolo și reputatul poet maghiar, Bodor Aladár, care ținea o disciplină severă și de care și-a amintit și Groza. Dar Groza i-a cam luat-o în nume de rău. (…) Un profesor în vârstă s-a angajat că mă învață limba română. Deci, din manual de gramatică și așa mai departe. Asta mă plictisea de moarte. Eram slab și la germană, și la latină, fiindcă nu suportam gramatica. Când m-am dus… nu știam nimic. M-am dus direct la nenea Traian Oprean, la Ministerul Lucrărilor Publice. Era domn mare, șef de secție, birou cu plante exotice, cu tot dichisul. M-a primit foarte amabil, vorbea ungurește. A chemat de îndată un tânăr bănățean care știa desigur ungurește. Acesta m-a ghidat prin București, la Universitate pentru înscriere, peste tot. Acolo era un secretar foarte amabil, omul lui Gusti, după cum a reieșit mai târziu, secretarul universității. M-a înscris imediat și la universitatea de vară de la

Vălenii de Munte. Fără plată, bursă – a scris așa, dar eu habar n-aveam ce înseamnă asta. Mi s-a spus că la Văleni poliția ține evidența pentru cazare. Cu polițistul am rupt-o pe nemțește. M-a întrebat dacă vreau să locuiesc la hotel sau la țărani. La țărani ! Păi, m-a trimis la fierarul țigan. Erau niște țigani drăguți, deja bine românizați. Unul dintre copii, un băiat de 16 ani mă învăța cu așa o bucurie românește, pe mine, un băiat mai mare decât el, încât după trei luni mă descurcam binișor.

– *La cursuri participați ?*

– Nu, că din acelea nu înțelegeam nimic.

– *Dar acolo n-ați găsit, de pildă, studenți maghiari ?*

– Ba da, maghiarii m-au căutat. Bitay Árpád a obținut de la Györffy adresa mea, și a apărut la fierărie. Și m-a luat de îndată sub oblăduirea lui. A observat că nu mi s-a dat așternut curat, ci unul folosit. Atunci a certat-o imediat pe țigancă, și tot. A întrebat dacă avem ploșnițe ? Aveam. I-a învățat atunci pe țigani cum trebuie distruse ploșnițele. Și atunci îmi spune, păi tu ai întreținere gratuită aici, la universitate, scrie că ai „bursă". Vino acolo, ai cămin și tot… Îi spun că eu nu mă duc acolo. Păi, studenții ăia depravați, o lume complet străină.

– *Nu erau și alți studenți maghiari acolo ? Că s-au mai dus studenți maghiari la vorbă românească, să învețe românește, la Iorga.*

– Au venit mulți profesori maghiari să învețe româna, îi conducea Bitay. M-am întâlnit întâmplător cu unul dintre ei. Îmi pierdeam vremea într-o zi pe undeva fluierând o melodie secuiască pe care o învățasem din cartea lui Bartók, când mi se adresează cineva în maghiară – n-aveam de unde să știu că e maghiar. Era un profesor secui. Unde am învățat cântecul acela ? – mă întreabă. Păi, zic, din cartea lui Bartók. E bine, zice, dar Bartók nu l-a scris bine, pentru că fioriturile acestea sunt pentru pian, nu pentru cântat

/*râde*/. Ca și când țăranca aia din secuime ar fi avut pian ! N-am intrat în dispută cu el. Păi asta era clasa de mijloc maghiară, în Ardeal la fel ca în Ungaria.

– *Pe Iorga l-ați întâlnit ?*

– La Iorga m-a dus Bitay, împreună cu toți profesorii unguri. M-a prezentat separat, spunând că eu sunt venit din Ungaria. Iorga a dat mâna cu mine. Atât a fost cu Iorga. Apoi eu, la București, la Universitate… Nu înțelegeam eu româna aceea domnească.

– *La București unde ați fost cazat ?*

– La București se publicau prin ziare camerele de închiriat. Pe mine mă însoțea băiatul acela din Banat, și astfel am ajuns la o familie burgheză, sau cum s-o numesc… Ce studiu interesant a fost viața aceasta românească bucureșteană ! O văduvă avea la mezanin câteva camere, iar la subsol avea o bucătărie și o sufragerie mare. Cu un divan în sufragerie, pe care mi l-a închiriat mie, dar cu o condiție: că la prânz chiriașii pot lua masa acolo. Printre chiriași era în primul rând un căpitan aviator. Acesta juca cărți până noaptea târziu la Cercul Militar, abia la două venea acasă. Domnul căpitan ! Ordonanța sa locuia la subsol, în bucătărie. Tot în bucătărie locuia și o bucătăreasă bătrână, o femeie din Secuime. Dar, săraca era ursuză, necăjită, n-am reușit niciodată să schimb nici măcar două vorbe cu ea. Ungur era și ordonanța, un băiat din Cluj. Ăsta era un flăcău minunat, descurcăreț. Când la ora două noaptea suna la intrare domnul căpitan, el sărea ca fulgerul, și alerga în viteză pe treptele scârțâitoare ale scării de lemn în spirală, să-i deschidă. Domnul căpitan își făcea intrarea. Ei bine, jos mai locuia și menajera, împreună cu soțul ei, care era muncitor la fabrică. Pe acesta nu-l vedeam toată ziua, venea seara, se încuia, și își punea o veche placă de gramofon, mereu aceeași. Dar care avea un efect nemaipomenit asupra mea. Fiindcă era un cântec din acesta sentimental, cum erau unele și la noi, în Ungaria /*cântă, în română*/: „Minciuna,

tralalalala…“ Un an mai târziu, a trebuit să rămân peste noapte la Iași, ca să prind legătura la următorul tren spre nordul Moldovei. Gara era plină. Erau și oameni întinși pe jos, dormeau așa. Trebuia într-un fel să trag de timp până a doua zi dimineața. Așa i-am auzit pe ceferiștii care discutau între ei, cum să adune banii care să-i ajungă de tren unei femei sărace, pentru că avusese bilet numai până la Iași. Am aflat că era vorba de o basarabeancă, ea plecase la București de slujnică, dar rămăsese grea și acum, ieșind din spital i se scosese bilet numai până la Iași și nu știa cum să ajungă de aici în Basarabia. Ședea acolo cu pruncul în brațe…

– *Asta fusese o problemă uriașă în București și mulțumită lui Gusti se creaseră școli sociale de calificare pentru muncitori. Asemenea femei nenorocite erau luate în grijă acolo…*

– Ziceau ceferiștii ăia că n-au atâția bani la ei și n-au cum să meargă acasă după alții, fiind la serviciu. Și atunci zic ei că sora ăsteia e undeva pe aici, lucrează la o fabrică de ciorapi sau unde, e la un cămin de fete, dar nu pot să meargă nici până acolo, că sunt de serviciu. Atunci le-am zis că până acolo aș putea să mă duc, că bani, din păcate, n-am nici eu, doar ceva mărunțiș, dar mă duc până la sora femeii. Atunci mi-au zis că o cheamă Minciună, ăsta e numele lor de familie ! Groaznic, iobagii erau porecliți așa de către boieri. Și, sigur, fata aceea, Minciună, plecase acasă, nu mai era acolo… Dar povestea asta cu „Minciună“ a avut un efect deosebit asupra mea… Menajera era o femeie bună, tare de treabă. Pe soțul ei nu l-am cunoscut. Dar el punea tot timpul placa asta de gramofon, „Minciuna”. A avut un efect teribil asupra mea. Ăștia m-au educat pe mine, știi ?

– *Ați locuit mult timp la văduva aceea ?*

– La ea am stat o jumătate de an. Dar după aceea n-o mai puteam plăti, că banii veneau cu țârâita de la tata, și mi-au mai și fost furați. Așa că după aceea Stahl și ai lui m-au recomandat la căminul

studenţesc cel mai bun, cel mai distins. Însă acolo nu am fost primit, sub pretextul că nu au nici un loc liber. Pătura aceea de conducători cultivaţi… patrioţi, păi nu puteau primi un ungur.

– *Cum se numea acest cămin ?*

– Nu mai ştiu ce cămin era, dar îmi aduc aminte că erau nişte camere mici, cu 2-3 studenţi într-o cameră. L-am întrebat pe băiatul respectiv, care tratase cu mine acolo, că dacă ei nu mă primesc, unde să mă duc, ce să fac ? Zice, există un cămin mai ieftin, şi mi-a dat adresa, în strada Cantacuzino. Era acolo clădirea veche a unei şcoli, înaltă, de neîncălzit. Într-o imensă încăpere se găseau vreo 15 sau 20 de paturi de fier. Ei bine, acolo am fost primit. Mai aveau un pat liber. Am trăit acolo în toamna lui ’32, pentru că în ianuarie ’32 mă deplasasem din nou într-un sătuc. L-am ales de pe hartă. Că în vacanţa de iarnă dispăreau toţi, studenţi şi profesori. Ce era să fac ? Frecventam Biblioteca Academiei, foarte plăcută, nu era aglomerată, dar totuşi, era ceva inuman… mai schimbam o vorbă, două cu bibliotecarii, dar mi-am zis: mă duc din nou la ţară, că acolo e mai ieftin, cu câţiva bani mi se dădea masa de prânz.

– *Şi nu se cereau bani pentru cazare.*

– Pentru casă şi masă cereau o sumă modică, minimă, românii. Iar în Moldova ungurii nu primeau chiar nimic. Am căutat pe hartă. Era interesant, frumos felul în care am pornit-o spre Brebu. La nord de Târgovişte, până la un sat Runcu, nici măcar nu chiar până acolo, te ducea trenul, de acolo m-am dus pe jos la Runcu. Am dormit acolo, am intrat la popa din sat, să-mi spună unde pot dormi, că a doua zi urma să-mi continui drumul la Brebu. Ulterior preotul ne-a mărturisit, când mai târziu, împreună cu Brauner l-am căutat din nou, că nu ştia ce fel de om eram, şi se gândea să anunţe poliţia. M-a trimis la ţârcovnic, am dormit la el, iar dimineaţa copiii lui m-au învăţat nişte colinde. Erau minunate… evident, colinde şcolăreşti, dar care pentru mine erau noi. A doua zi, când ne sculăm – până atunci fusese o

vreme minunată de toamnă, știi, cu pădurile acelea imense de fag – ei bine, satul și împrejurimile erau acoperite de zăpadă până la genunchi. Cum mai ajung eu la Brebu ? Mi s-a spus s-o iau pe strada aceasta, și așa. Mă duc eu la capătul satului, ei bine, totul era acoperit de zăpadă, nu se vedea nici drum, nici nimic, nici copacii de la marginea drumului, nimic. Mă uit eu, și observ o mică ruptură pe coastă, ăsta o fi drumul. Și am pornit la întâmplare /*râde*/.

– *Cum ați ales tocmai satul Brebu ?*

– Că era cel mai îndepărtat de calea ferată, dincolo de alte două sate.

– *Am auzit de la Henri Stahl că atunci când i-ați spus că vreți să învățați românește, s-a dus la hartă și a pus degetul…*

– Da, asta e poveste. Că eu la București venisem deja de la Brebu, unde petrecusem o lună jumate. Era acolo o băbuță tare drăguță. Pădurarul se plimba tot timpul prin pădure, cu pușca, acasă nu era decât bătrâna, la care venea adesea o nepoată, o fetiță de vreo 12 ani. Am învățat de la ea niște cântece populare școlărești. Dar erau niște cântece autentice, frumoase. /*cântă*/ Micuța Margareta Ghițulescu, o fetiță atât de drăgălașă… Mă duceam și la casele din vecini, peste tot era câte o fată care torcea, care îmi cânta dacă o rugam. M-am simțit atât de bine acolo, ca într-un rai. M-am mai dus și pe la alte case, am fost și la un cioban, care m-a luat cu el la stână, îmi explica ce face.

– *Luați notițe ?*

– Notam tot, desenam.

– *Notați și cuvintele ?*

– Sigur, totul. Învăț, deci dacă nu-mi notez, uit. Obiectele nu le cunoșteam, nu le știam nici denumirea în maghiară, așa că le desenam, și asta a fost culegerea mea etnografică /*râde*/ !

– *V-a prins foarte bine !*

– Și când m-am întors la București, acest Henri Stahl, acesta părea foarte interesat. Au descoperit de îndată, că e pe-aci un ungur,

care se tot plimbă pe aici. Ce frecventam eu ? Un singur seminar, cel al lui Tache Papahagi. Erau acolo câțiva băieți români, un slovac, că se studia un sat slovac din Bihor, dar aceștia păreau atât de indiferenți. Numai eu eram interesat, și Tache Papahagi imediat m-a luat sub protecție sa, îmi arăta tot, îmi explica. Am învățat enorm de la el.

– *A fost un adevărat savant, întreaga familie Papahagi…*

– Erau aromâni din Balcani. În '56 l-am vizitat pe bătrânul Tache Papahagi, era deja pensionar. Am aflat adresa lui și l-am căutat. Atunci mi-a arătat: două mari opere, needitate de decenii întregi. A tipărit pe cheltuială proprie o singură coală de probă, din aceasta mi-a dat și mie un exemplar. Una era o culegere comparativă de proverbe. Cunoștea toate limbile balcanice. Cealaltă nu mai știu ce era. A fost un om minunat.

– *Ați fost în legătură și cu Ovid Densușianu ?*

– N-am avut cu el nici o legătură. Am fost o dată să-i ascult un curs. Sala era arhiplină, abia mi-am găsit un loc. Păi, prezența era obligatorie. Dar n-am înțeles o boabă, vorbea și prost, suferea și de o boală de gât, dar și stilul acela al oamenilor culți… Despre care țăranii spuneau că nu înțeleg nimic la radio, că acolo se aude o altă limbă.

– *Știți, nu-i așa, că prin '34 -'35 s-a certat urât cu Gusti și a scris ceva dur…* Sociologia Mendax, *sociologia mincinoasă, ca aluzie la* Sociologia Militans *a lui Gusti…*

– Păi, pe-atunci era deja un bătrânel senil.

– *Dar și-a mai scos o dată sabia din teacă.*

– Și imediat am fost luat sub protecție de Henri Stahl.

– *Deci nu dumneavoastră i-ați căutat pe sociologi, ci…*

– Nu. Ne-am întâlnit întâmplător la Universitate, și el a început să se intereseze, că uite, că sunt ungur, și ce fac pe acolo. Și atunci i-am povestit, că fusesem la țară, și unde am fost, și cât sunt de

drăguțe fetele, și cât de multe am învățat. Ei bine, zice, să te luăm la Drăguș, că fetele de acolo, alea /*râde*/… Și m-au luat. Și, într-adevăr ! M-am îndrăgostit pe viață și pe moarte de o fetiță din Drăguș, Ana Popa Rad. Vai, vai… am vrut să rămân acolo !

– *Acum înțeleg de ce erau toți gustiștii îndrăgostiți de Drăguș. Erau de fapt îndrăgostiți de fetele de acolo ! Erau chiar atât de frumoase ?*

– Nu că erau frumoase… erau, într-adevăr și frumoase, nu-i așa. Erau brunete, aceștia sunt valahi cara… Iar aceasta era o fată foarte tânără, n-avea mai mult de 15-16 ani. Sora ei mai mare mai era și ea acasă, dar aceea avea un iubit cu care dansa. Fratele lor mai mic cânta la fluier, iar Ana cânta cântecele și mi le dicta, și m-a învățat un cântec, care m-a înnebunit. Ăsta era cântecul ei: „Foaie verde, iarba neagră…“ Chiar și atât, și deja… „Trec pe drum lung, lumea mă-ntreabă / de ce-s galbenă și slabă, și de ce m-am înnegrit / căci prea am silit la iubit / și-am iubit de tinerea / și mi-am stricat fetia / galbenă-s de felul meu /slabă sunt de dorul tău”… Păi, când îmi cânta asta…

– *Cântecele acestea i-au plăcut mult și lui Brauner, și lui Mihai Pop. Când v-ați dus dumneavoastră, grupul lui Gusti fusese deja în prealabil acolo.*

– Sigur că da, aceasta era campania de completare.

– *În afară de Stahl, cine mai era în echipă ?*

– Nu-i mai știu pe toți, dar dintre sociologi a fost Golopența. Că după aceea m-am împrietenit cu Golopența. Era Brăiloiu, care culegea bocete, bocetul de la Drăguș, și Stahl era stenograful lui. Dar, mai înainte ei mă luaseră deja, la Crăciunul lui ’31, în Basarabia, la Cornova. Dar, asta n-a fost chiar așa… românii din Cornova nu m-au cucerit chiar așa. Am hoinărit pe-acolo, erau lucruri interesante de etnografie. Încă mai aveau căruțe de lemn, fără nici măcar un cui de fier. N-o foloseau, stătea în curte. Stahl în mod special m-a trimis

s-o văd. Și mi-a arătat unde era casa cea mai veche. Nu mai era locuită, era un pic cam dărăpănată, dar încă mai stătea casa veche, cu ferestruicile sale micuțe. Mi-a făcut o impresie deosebită. Și faptul însuși că am ajuns în Basarabia ! Era o altă lume. Acolo partea de jos a caselor nu este zugrăvită cu albastru, ci cu roșu ! Chiar și în Valea Prutului. Lemnăria ferestrelor, ușile, toate sunt vopsite în roșu. În Moldova sunt albastre. Dar în Valea Prutului mai sunt încă roșii.

– Albastrul acesta l-am mai văzut la lipovenii dobrogeni. Ceva rusesc…

– Și-n Moldova statisticile cât și dicționarul geografic arătau unde se găsesc lipoveni, unde se găsesc maghiari. Când am dat peste maghiari care vorbeau maghiara – fiindcă până atunci găsisem doar vorbitori de limba română, pe cei de la Huși, din Răducăneni – i-am găsit la Iazul Porcului, ăia știu ungurește. Erau niște zdrențăroși, jerpeliți murdari care arăceau pe acolo, și niște oieri… Mă duc la ei. Îmi zic să intru într-o clădire mare, un fel de șură, acolo-l găsesc pe celălalt. Care celălalt ? Păi, nu eu sunt cel cu cinematograful ? Am zis că nu eu sunt ăla. Păi, atunci cine sunt ? Păi, zic cu oarecare teamă, că poate ăștia au avut vreun incident cu maghiarii, le mărturisesc că sunt și eu maghiar și am venit încoace pentru că auzisem că aici trăiesc și maghiari. Zice… sigur, vorbim românește, dar noi suntem maghiarii aceia ! Atunci, zic, să vorbim ungurește ! A, nu, zice, suntem niște maghiari din ăia cam românizați. Ceangăi din ăia, nu prea știm să vorbim, doar românește. Dar, zic, acasă în ce limbă vorbiți ? Rusește ? Credeam că sunt lipoveni. Nu, că suntem maghiari. În maghiară. Ei, zic, înseamnă că știți să vorbiți ungurește. Eu am venit să învăț aici ungurește. Râd de mine, că eu ? Ei ar trebui să învețe de la mine, că eu vorbesc bine.

– Ați spus că ați venit să vă însușiți cultura română în România. Și apoi ați plecat brusc…

– Forțat !

– Am citit, că a spus Brăiloiu...

– Lui Brăiloiu i-am arătat eu cântecele notate la Drăguș. Atunci a spus imediat că, din păcate, majoritatea acelora nu erau cântece populare, ci imitații, nu e o zonă bună, de ce nu i-am cerut lui sfatul. Dar atunci el nu mai era acolo, iar în vacanța de iarnă a trebuit să hotărăsc singur, unde mă duc. La întâmplare, într-un sat de munte. Atunci, îmi spune Brăiloiu, dacă vreau să culeg folclor cu orice preț – naiba voia să culeagă, voiam să învăț ! – atunci să mă duc în Moldova, unde sunt unguri. Îi zic, nu mă duc în Moldova, fiindcă vreau să învăț românește, nu pentru limba maghiară am venit în România. Dar i-a scris lui Lajtha. Pentru că Brăiloiu fusese membru al Comitetului de Colaborare Spirituală a Ligii Națiunilor din partea română, iar Lajtha din partea maghiară.

– Amândoi francofoni.

– Lajtha i-a spus numaidecât lui Györffy. Am primit apoi o scrisoare amenințătoare de la Györffy: ce porcărie e asta. Altora românii nu le permit să meargă acolo, pe tine te trimit chiar ei, iar tu nu vrei să te duci ? ! Să te duci neîntârziat în Moldova ! Păi, nu zic, e un bun maghiar acest Györffy, de dragul lui mă duc, treacă de la mine două săptămâni pentru asta. N-am nimic de pierdut, doar am timp berechet. Așa m-am și hotărât. Atunci am început să strâng datele de la Biblioteca Academiei, din Dicționarul geografic. Știi că a fost făcut la începutul secolului pe fiecare județ în parte, se găseau acolo datele tuturor satelor, cine erau locuitorii. Aflai unde se găseau maghiari, dacă știau ungurește sau nu știau, absolut obiectiv. Se spunea dacă au biserică maghiară. Mi-am notat toate datele și, când am fost gata cu totul, m-am hotărât… Până și lingviștii maghiari care au umblat prin Moldova, Munkácsi Bernát și Rubinyi, și ăștia le-au văzut cu toții. Toate acestea au apărut în revista „Magyar Nyelvör".

– Ce titlu a avut lucrarea în limba română ?

– Dicționarul geografic al județului cutare. Pentru fiecare județ în parte, iar la sfârșit totul a fost concentrat în *Dicționarul geografic al României Mari*, în cinci volume, al lui Lahovary. (…)

– N-ați amintit niciodată că ați fi intrat în legătură cu vreun preot sau învățător din satele acestea…

– Nu, n-am intrat în legătură cu ei, în aceste sate mici nici n-au fost. Era o biserică, cu peretele lateral bătut în scândură, am și desenat-o, o am undeva. Populație mixtă, locuiau și români acolo, la Iazul Porcului – dar exista o biserică catolică, de lemn, cu o curte mare îngrădită, tot. Dar la cele mai multe familii de maghiari copiii nu mai știau ungurește, adulții erau la munca câmpului, nu puteau să-i învețe. Dar l-am redescoperit pe cel cu care mă întâlnisem prima oară, pe bătrânul oier care fusese la arăcit – fiul ăluia era deja însurat. Am fost recomandat să locuiesc acolo.

– Era tot catolic ?

– Maghiar. Dar și femeia era unguroaică, numai că nu știa ungurește. Că e pereche tânără, încă fără copii, deci nu mă va deranja nimeni. Ei, dar a treia casă era a bătrânilor, iar acolo, de la cei foarte mici se găseau vreo șase copii. Toți ăștia știau ungurește. Păi, mi-am petrecut tot timpul acolo, învățam de la ei. Mi-am tăiat toți nasturii paltonului, copii mi i-au cerut. Ah, ce vreme superbă a fost, am petrecut două săptămâni acolo, învățam ungurește de la acești copii. Fata mai mare avea vreo 14 ani, dar făcea de-acum toată treaba din gospodărie, că avea părinții la muncă. Îmi făceam iluzii că voi aștepta să crească această copilă s-o iau de nevastă și să mă mut acolo. Prostie, știi, la capătul lumii, în compania unor românizați, să se unească această familie…

– Kodály nota undeva că „l-am trimis pe Lükö”. Cum s-a întâmplat de fapt chestia aceasta, cu Kodály, cu Györffy, cu Brăiloiu ?

– Cu Kodály eu n-am discutat atunci când am fost în România, și nici n-am corespondat cu el. M-am despărțit de Kodály angajându-mă în cadrul seminarului să fac culegerea din Bihor. La asta Kodály mi-a spus: ehei, va fi o treabă dificilă, dialectul acela

bihorean, e un dialect îndepărtat. Îndepărtat de limba literară. Am cunoscut mai târziu acest dialect din Bihor când am ajuns la Gyula, pentru că românii din Micherec… din Chitighaz vorbesc încă aceeași limbă, dialectul acela minunat. Am învățat trei dialecte până la capăt. În primul rând pe cel din Muntenia, în al doilea rând pe cel din Moldova… acolo nu e vorba doar de pronunție, ci și de o mare parte a fondului principal de cuvinte…

– În scrisoarea adresată lui Stahl îl amintiți pe Kodály, că veți ține o expunere în seminarul lui Kodály, ați scris asta în 1933.

– După câte știu, în perioada în care am fost în România, Kodály se plictisise de expunerile la facultatea de filologie, și s-a lăsat de ele. Pe când eu m-am întors din România – am fost expulzat în ’33 –, știu că nu mai exista seminarul Kodály. Între timp însă, a aranjat ca Györffy să fie numit profesor titular. Așa că Györffy funcționa de-acum ca profesor de etnografie la facultatea de filologie. Dar avea mai ales studenți care studiau economia politică la Universitatea de Științe Economice. N-au învățat nici lingvistică, nici filosofie. Eu făceam notă disonantă în grupul acela.

– Să revenim puțin în București. Frecventați împreună cu grupul acesta de sociologi bucureșteni, cu Stahl, seminarii, cursuri ?

– Nu le frecventam. Ei m-au prins prima oară înainte de Crăciunul lui ’31, că se duc în Basarabia, și dacă am chef, mă iau și pe mine, pe cheltuiala lor. Păi, zic, mulțumesc, atunci pot și eu să cunosc… Groaznic de departe, o noapte întreagă a gonit rapidul cu noi. Și era trenul extrem de aglomerat, am stat pe culoar, și Stahl toată noaptea îmi explica sociologia. Din care eu n-am prea înțeles mare lucru, nici românește nu știam ca lumea în ’31… Dar, acolo ne-am cunoscut mai bine, și acolo m-a luat sub protecția sa. Și, când în vara următoare, la începutul lui mai ’32, s-au deplasat la Drăguș, m-au luat din nou cu ei, și atunci îmi arătau deja de toate. Dar, la sociologie nu m-am priceput prea mult nici atunci. Când a

apărut cartea lui Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, am citit-o. Am scris mai întâi despre carte o recenzie, care însă nu a apărut, dar ulterior am scris despre întreaga lor cercetare monografică. Asta s-a publicat (…) A apărut un volum în '35. Că eu, când am revenit în țară, aici tinerii vorbeau de sociografie, cercetarea satului, dar după ureche, într-un stil din acesta, jurnalistic, despre mizeria înzorzonată. Și la ședințele studențești am tot spus, oameni buni, păi, unde se află deja românii, iar noi aici batem pasul pe loc, rușine ! Și încă mai spuneau că românii, și Balcanii așa și pe dincolo… Și atunci, până la urmă, m-au pus să scriu o prezentare, care a apărut după aceea într-un volum. Cred că cele scrise de mine acolo nu l-au entuziasmat prea tare pe redactorul volumului, un domn Bodor Antal, un nene foarte conservator. Desigur Györffy le-a impus-o. Deși nici lui Györffy…

– Tocmai acest lucru este interesant, că dumneavoastră afirmați că Györffy ar fi mult prea materialist și conservator în raport cu sociologia aceea…

– Păi, el i-a desconsiderat și pe români, și era înfumurat că el e marele savant. Deși a fost un om de știință mărunt /*râde*/. Dar a fost un om cumsecade și un bun maghiar.

– Din scrisori rezultă că dumneavoastră ați ținut mult la Németh László.

– Da.

– Nu știu, deja din perioada aceea, din '33 era Németh László pentru dumneavoastră atât de important ? Pentru că în scrisori l-ați amintit de mai multe ori.

– Pe Németh László l-am stimat foarte mult. Cred că i-a apărut revista „Tanú" încă înainte ca eu să fi plecat în România.

– Nu, nu.

– Atunci l-am cunoscut mai târziu, dar eu l-am citit cu mult interes și cu multă stimă. Dar eram atât de timid, mă simțeam un nimeni. Am fost un elev slab la gimnaziu, și așa mai departe, astfel că pe Németh

László îl stimam doar de la distanță. Când am publicat prima carte a lui Karácsony Sándor, *Gramatica limbii maghiare*, el i-a trimis lui Németh László prin mine un exemplar dedicat. I l-am dus la locuința sa din Buda. Dar eram atât de neajutorat și prostuț încât atunci când i-am dus exemplarul, vara, nu-i așa, în locuința camuflată el a ieșit în semiîntunericul holului, a luat cartea și n-am discutat nimic. El fusese deja în România. Însă la influența mea ! Pentru că îi trecuse prin mână „Sociologia Românească". Pentru că s-au dus direct la sociologi.

– *Sigur ! Din scrisori rezultă că dumneavoastră mișcați lucrurile aici.*

– Eu le mișcam, le spuneam tuturor…Ei, dar ia stai, despre Bakk Péter n-am vorbit încă.

– *Dar când l-ați întâlnit ?*

– */râde/* Păi în București, trăia deja acolo

– *Exact despre asta am vrut să vă întreb încă de la început.*

– Uneori eu mai dădeam pe la Colegiul Maghiar, dar acolo se găseau numai niște copii indiferenți, care doreau doar să obțină o diplomă. Preotul, Nagy Sándor, era și el un om simplu. Asociația Culturală Maghiară din București sau nu știu cine a organizat un spectacol. Nagy Sándor a ținut o prelegere despre „Ideea națională". O fată a recitat o… ei, na, o poezie de Ady, cum îi zice… tinerii în general o recitau și în Ungaria. E atât de cunoscută…

– *Ne amintim mai târziu. Dar serbarea aceea cu ce prilej a fost organizată ?*

– Nu-mi mai amintesc. A fost o serată literară maghiară din acelea.

– *Era vorba de cercul Koós Ferenc ?*

– Da, s-ar putea. Adică n-a fost nimic.

– *În strada Zalomit ?*

– Lângă Palatul Regal era o stradă, intrai pe ea și acolo, la capătul străzii se găsea o biserică reformată. Era denumită după unul dintre voievozii lor.

– *Știrbei Vodă.*

– Ei, acolo l-am întâlnit… veniseră vreo doi-trei oameni, că totuși, era vorba de cineva din Ungaria… Dar majoritatea nu era interesantă. De pildă, un tânăr ofițer care servea în armata română. Ofițerii români trăgeau de el, îl luau la beții, și tot, se plângea că nu poate scăpa de ăștia. Era catolic, dar venea la biserica reformată. El m-a luat la un preot catolic. Era și ăla un om neînsemnat și povestea de toate… Dar a fost acolo și Bakk Péter. El terminase teologia, și în fiecare săptămână, în fiecare duminică pleca într-unul din orășelele de provincie, căra cu el un armoniu uite atât de mare, cât un geamantan, și ținea acolo o slujbă reformată. Aduna oameni de pe stradă, doi-trei, pe care-i auzea vorbind ungurește și ținea la locuința unuia dintre ei o slujbă calvinistă.

– *Pe urmă a fost și sociolog.*

– Da, dar stai să vezi cum ! El colinda toată Muntenia, dar când peste un an apuca să se întoarcă în locurile unde mai fusese, acolo nu-i mai găsea pe cei întâlniți anterior. Îi zic, omule, asta-i o treabă făcută în zadar. De ce nu te duci acolo unde sunt maghiari în masă. Ei, da, dar ăia sunt papiști ! La asta n-am avut ce să-i răspund /*râde*/. Eram amărât că există aici omul acesta binevoitor, pentru că era totuși deștept, inteligent… M-a dus și la fratele lui mai mare. Știi cine era ?

– *Da, desigur, a fost un medic excelent.*

– Un ginecolog foarte căutat, Elek îl chema. M-au invitat o dată la cină. Au încercat acolo să mă convingă, să nu mă duc de țăran, că n-am să duc o viață ca pe roze. Că ei se duc acasă de Crăciun, iar tatăl lor, țăran cum e, se scoală cu noaptea-n cap și începe să-i zorească, hai, măi Elek, hai, măi Péter, mai dați și voi la vite, mai adăpați-i, măcar de sărbători să nu mă scol în zorii zorilor. Deci, să nu mă duc de țăran ! Eu am fost însă un îndărătnic, așa că nu m-am dat bătut… Péter însă… I-am spus la un moment dat, păi

trăiești aici de ani de zile, dar știi tu ce se găsește aici ? Habar n-ai că aici sunt lucruri mari, de însemnătate universală, care se petrec în sociologie. Trăiești aici și nu știi ! A plecat atunci să învețe. Despre asta nu se știe nimic, scrieți despre asta. Am aflat mai târziu, nu știusem nici eu, că el plecase într-adevăr (…)

– Am vrut să vă întreb mai multe despre București, fiindcă din scrisori rezultă că ați fost dezamăgit de maghiarii din București, care nu v-au trimis lucrurile de care ați avut nevoie după expulzare, ba mai mult, nu v-au restituit nici anumiți cilindri de fonograf. Cine era maghiarul acela despre care a fost vorba ?

– Brăiloiu, Societatea Compozitorilor Români, a dăruit niște cilindri lui Veress Sándor, pentru a fi aduse la Muzeul de Etnografie. Aceștia ceruseră doar o copie după cele culese. Mie mi le-a și dat, eu pe alea le-am tot copiat la căminul studenților români. Aceștia mă întrebau: ce fac de fapt ? Le-am arătat, culegerea de cântece populare maghiare a Societății Compozitorilor Români */râde/*. N-am avut niciodată necazuri cu nimeni, doar cu doi caporali de jandarmi de la țară, a căror treabă era să suspecteze pe oricine. Mie mi le-a oferit Brăiloiu. Îi zic, eu nu le vreau, nu vreau să car nici fonograful. Dar cu prilejul celui de-al doilea drum, când înaintea Crăciunului din ’32 am plecat iar în Moldova, când Brăiloiu îmi spusese să nu mă duc încă… Până în toamna lui ’32 am rămas în București, ca să nu pățesc ceva, din cauza că venise la putere Gömbös Gyula, să plec după ce se vor liniști lucrurile. Așa că am tot rămas. Și atunci, înainte de Crăciun i-am spus lui Brăiloiu că-n perioada vacanței de Crăciun nu rămân în București, că toată lumea de aici pleacă acasă. Nu rămân nici eu, plec de-acum, cu sau fără recomandare de la ei. Păi, mi-au dat, desigur, pe atunci Gusti era deja ministru. Am plecat și a intervenit apoi chestia cu o carte poștală ce putea fi interpretată greșit. Eu îi scrisesem unui băiat din Moldova, și asta a fost prost interpretată. Cartea poștală prin care băiatul mi-a răspuns venise pe

adresa căminului de studenți români. Copilul acela a ajuns apoi învățător în satul său, unde în cursul verii precedente eu fusesem găzduit la părinții lui, la Martinás Károly… (…)

– La București cu cine ați mai ținut legătura în afara lui Péter Bakk ? Într-o scrisoare v-ați plâns lui Stahl că după ce ați fost expulzat vi s-au întrerupt toate legăturile, nimeni nu voia să corespondeze cu dumneavoastră, să vă scrie.

– Eu nu i-am scris decât lui Golopenția câteva scrisori. Stahl citează din acelea, se pare că scrisorile mele din moștenirea lui Golopenția au ajuns în mâinile sale.

– Nu, nu. I-ați scris cinci scrisori.

– Nu-mi aduc aminte de asta. Le-ai văzut că erau adresate lui ?

– Desigur, încep cu „Dragă domnule Stahl”. Ba chiar le-ați scris în limba română.

– Evident.

– Le puteați scrie în franceză sau în germană.

– Nu. Au vrut mereu să vorbească cu mine în limba germană sau franceză, chiar și Brăiloiu. Le ziceam, nu vă supărați, eu nu vorbesc bine nici germana, iar franceza o vorbesc chiar prost, eu nu franceza vreau s-o învăț aici. Eu am venit să învăț românește. Iar în limba română vorbesc deja mai ușor. Ce-i drept, mai mult o limbă țărănească, dar îi rog să-mi permită să vorbesc românește. Bine, atunci să vorbim românește. Vorbeam cu toată lumea românește. Dar de acest lucru nu-mi aduc aminte. Mă mir. E surprinzător pentru mine. Aș fi jurat că astea erau în scrisorile adresate lui Golopenția.

– Se poate că i-ați scris și lui Golopenția, pentru că în scrisorile adresate lui Stahl îi spuneați că i-ați trimis lui Golopenția una din cărțile lui Karácsony, pe care acesta o scrisese cândva, prin anii douăzeci în legătură cu manualele pentru școlile elementare. Știu asta din scrisoarea adresată lui Stahl. Și, în acestea, există foarte

multe lucruri, ca de pildă problema Németh László și revista „Tanú”, despre care ați scris în mai, ’33. Îl pomeniți adesea pe Róheim Géza, ca pe unul ale cărui texte vă erau foarte dragi.

– Pe Róheim l-am cunoscut numai din literatură.

– *Când ați fost expulzat ?*

– Nu cunosc data exactă. Notam textele cântecelor populare, în caietele acelea există data până la care am continuat munca de culegere în Bogdănești. Numai de acolo știu, aproximativ când am fost arestat.

– *Înainte de mai, 1933. În scrisoarea aceasta îi spuneți pentru prima oară lui Stahl: sper că știi ce se întâmplă cu mine, am fost expulzat.*

– Am scris asta deja de la Budapesta.

– *Sigur că de la Budapesta.*

– În mai, ’33 ? Interesant, uite că n-am știut. Credeam că mai târziu, prin iunie sau când m-au reținut.

– *În iunie scrieți de-acum că vă bucurați foarte mult de răspunsul lui Stahl, fiindcă vă era teamă că se supăraseră cei din Școala Gusti… S-ar putea să aveți scrisorile acestea, scrisorile lui Stahl ? Dintr-una din scrisori rezultă că Stahl v-a răspuns. Ceea ce nu înseamnă că n-au fost mai multe scrisori de răspuns.*

– S-ar putea să le am, dar numai bunul Dumnezeu știe unde. Scrisorile pe care le-am primit eu, au fost adunate în niște saci. Păi, știi ce viața răvășită am avut, prin câte locuri am umblat. Multe… Poate le-am triat, poate sunt undeva, într-un sac.

– *În ’33 ați tot insistat ca Stahl să vă trimită volumul* Tehnica monografiei sociale*, dar cartea a apărut abia în ’34. Aș vrea să vă întreb, în 1935 – din ’35 există o ultimă scrisoare – i-ați scris lui Stahl că sunteți ocupat cu disertația de doctorat și din cauza aceasta nu puteți să-i traduceți cartea. Dar că aveți un prieten în Ardeal care știe bine românește, vrea să realizeze împreună cu niște tineri*

o cercetare de sociologie monografică în județul Zala, și că el o va traduce.

– Ăsta era Pócsi Feri. Asociația Studențească Maghiară Creștin Evanghelică avea o casă, un cămin mare locuit de interni, la capătul străzii Hársfa. Și au fost acolo câțiva oameni care se interesau (…) Acest Pócsi Feri era originar din Pócs, o localitate vestită de pelerinaj, unde locuiau și români, și stăpânea cât de cât dialectul acela sătmărean. Dar nu prea bine, nu știa să scrie, să citească. Eu am început apoi să-l mai învăț, să-i arăt lucrări ale sociologilor români, și chiar aveam de gând să organizăm acolo, în Baranya, o asemenea cercetare monografică. Ei, dar n-au fost dispuși, că toți ăștia erau deja oameni mari, Gunda Béla, Kovács Imre. N-au venit, și au spus pe urmă că mai bine să învețe acest Pócsi Feri de la mine sociologie românească, și apoi se vor duce și ei.

– *Acțiunea nu a mai avut loc atunci ?*

– Nu s-a mai făcut nimic. Au plecat la Kemse. Nici n-au stat de vorbă cu mine.

– *Nici nu v-au invitat ?*

– Nu, deoarece le spusesem din capul locului, văd că ei nu se ocupă cu seriozitate de treabă… Kerényi György era acolo, muzicianul, fiecare făcea o chestie de specialitate, habar n-aveau de sociologie. (…) La aceștia s-au referit apoi și ei, sociologii români, deși n-au nici o legătură. Stahl și ceilalți s-au lăsați păcăliți ca să facă referință la aceștia, cum că în Ungaria s-ar fi făcut ceva… Nimic nu s-a făcut, dar n-are a face. Ăștia au fost niște carieriști, Gunda și ceilalți… Au fost tot felul de manifestații, au fost și alți studenți. De exemplu, într-un sat din Baranya, din care dispăruse populația maghiară s-a scos clopotul bisericii reformate și a fost plimbat, făcându-l să răsune pe bulevardele Budapestei, că dispar maghiarii de dincolo de Dunăre. A fost circ mare, apoi și ziarele, și politicienii, ziceau „ei, nu poate fi adevărat”. Numai că de acolo dispăruseră cu

adevărat. Când am ajuns eu la Pécs – am stat trei ani la Pécs – m-au dus și pe mine, și am fost prin satele acestea. Biserici gata să se prăbușească, cu tencuiala căzută, și fuseseră biserici mari, frumoase, în stil baroc și numai nemți, cu o biserică nemțească nou construită. Păi, ce să zic, nu e o treabă ușoară !

– Din toate acestea rezultă că ceva s-a făcut totuși pe linia asta, de vreme ce Németh László, Boldizsár Iván, Keresztúry Dezsö au fost la București, iar din București s-au dus apoi spre… ca și când n-ar fi știut nimic, n-ar fi citit nimic.

– Ei au vrut să obțină imediat rezultate politice, și se târguiau în acest sens. Iar în așa ceva nu erau competenți sociologii. Și atunci ei s-au întors acasă decepționați. Eu am văzut lucrurile cu totul altfel… N-am stabilit nici un fel de condiții prealabile, așa cum nici Domnul Dumnezeu n-a pus condiții când ni l-a trimis pe Fiul Său. Nu te poți târgui ! Îl vreau pe celălalt în deplinătatea lui. Pe român l-am vrut eu, și l-am primit. Am dobândit prieteni buni. Iar eu eram dator să le fiu prieten fără condiții. Nu cu târguieli.

– Din ce cauză n-a reușit Școala Gusti în Ungaria să…

– Măcar și pentru faptul că aici, în mod oficial românii trebuiau urâți. Acolo totul e prost ! O să ne ducem noi ! Păi ce să fi făcut noi acolo ? Pe naiba ! Eu m-am dus acolo într-un sat din valea Lăpușului, la Rogoz. Un sătuc minunat românesc. O biserică străveche de lemn, cu niște grinzi din acelea… (…)

– M-ar interesa… atunci când ați fost expulzat din România și v-ați întors, v-ați pregătit permanent să scrieți despre monografiile din Ungaria, mai vechi sau mai noi. Să amintesc doar câteva: ați lăudat cartea lui Weisz István, l-ați amintit pe Medveczki…

– Medveczki a fost slovac. El și-a publicat monografia Gyetva, a publicat apoi în periodicul „Etnográfia“ un amplu articol și cântece populare în limba maghiară. A fost un om remarcabil acest

Medveczki. N-o fi fost vreo mare capacitate, nu-l cunosc mai de aproape, doar din scrieri.

– *Înțeleg. Un altul pe care-l amintiți, îl chema Partos, care… avea o monografie.*

– Nu-l cunosc. Ți-aș aminti însă de un altul, românii, Stahl și apropiații săi mi-au atras atenția asupra lui, fiindcă publicase încă în 1914 o amplă și foarte bună monografie, *Monografia Rășinari*, despre Rășinarii din județul Sibiu. Victor Păcală, medic de prin părțile locului, strânsese timp de douăzeci de ani datele despre satul său natal și în 1914 monografia a și apărut la Sibiu. Eu am găsit-o la Biblioteca Széchényi când m-am întors, și am și citit-o. Românii au scris despre asta. Un om poate reflecta un sat într-o monografie numai studiindu-l toată viața … Ei fac o asemenea lucrare cu vreo șaizeci de oameni, nu-i așa…

– *Interesant că în scrisori îi întrebați mereu pe Stahl, dacă a apărut monografia Drăgușului. N-a apărut niciodată.*

– Și n-a apărut ?

– *Nu, au apărut din ea doar…*

– A, da, caietele, pe alea le-am văzut, da.

– *Cinci sau șase caiete, dar a apărut o singură monografie mare, a lui Stahl despre Nerej. Și aceea scrisă în franceză, pentru că se apropia Congresul internațional de sociologie…*

– În ’39.

– *Da. Dumneavoastră n-aveați de gând să participați ?*

– Am primit invitație. Pe urmă am primit o lungă telegramă în limba franceză în care mi se comunică faptul că, din păcate, datorită războiului, nu-i așa…

– *De invitație știu. Dar s-a prezentat și Dékány, Dékány István.*

– Da ? Trebuie să fi fost un om înspăimântător de slab. I-am văzut atunci cărticica.

– *El a avut o groază de cărticele, dar nu era nimic interesant în ele. Am citit însă într-un studiu că din Ungaria participă Dékány.*

Dar arhiva organizării congresului lipsește în întregime. Dumneavoastră ați trimis însă o lucrare, ați trimis-o anticipat sau nu vă amintiți de asta ?

– Pentru congres ? N-am trimis, cel puțin nu-mi amintesc.

– Celebrul Marc Bloch scrisese într-o scrisoare: nu vă supărați, situația este atât de încordată că sunt incapabil să scriu…

– Dintre maghiari la București a fost numai Bakk Péter, cu care mă aveam bine și pe care l-am cunoscut ca pe un om serios.

– Cu alții n-ați fost în legătură ? În scrisoare îi mustruluiți serios că nu vor să comunice. Cine sunt cei care au reținut cilindrii de fonograf ? Cum se chema asociația aceea studențească ?

– Era în casa studenților, în căminul reformat. Că pe mine m-au expulzat în 24 de ore. Și, între timp, a trebuit să-l caut pe Brăiloiu, de la care primisem cilindrii, și căruia îi înapoiasem fonograful înregistrator. Cilindrii nu… acolo l-am anunțat pe Brăiloiu că le-am depus la căminul studenților maghiari și i-am rugat pe studenți să îi ducă la Asociația Compozitorilor Români și să îi predea lui Brăiloiu. Dar asta nu s-a întâmplat, și l-am rugat pe Bakk Péter, care a plecat peste un an la ceangăii din Bucovina să se documenteze, că, zic, tot va trece pe acolo. Fiindcă în prealabil se duce la București… va traversa regiunea locuită de ceangăii maghiari din Moldova, păi să coboare din tren. A luat cu împrumut caietele mele ca să înregistreze la fonograf aceste melodii, că eu înregistrasem numai câteva. La mine fuseseră doar zece cilindri, dar chiar și dintre aceia unul s-a stricat, pentru că un ungur făcând pe deșteptul a insistat că el e apicultor și știe să toarne cilindrii asemănători… Căutându-l, Bakk Péter l-a întrebat, păi de ce n-au ajuns cilindrii la destinație ? Deoarece studenții maghiari, patrioți, spuseseră că „ei nu-i predau unor români” ! Păi Brăiloiu a promis să-i expedieze prin poștă, va face să parvină la Muzeul Național ! El ceruse o copie doar de pe o singură notare. Atunci s-a aflat că fuseseră depuși în beci, i-au căutat și, desigur, erau mâncați de mucegai.

– Căminul acesta studențesc a fost cel de pe Sfinții Voievozi, lovit de o bombă în timpul războiului.

– Da ? N-am știut. Era lângă biserică, foarte aproape.

– A mai fost cineva pe care l-ați rugat să scoată documentele de la universitate și să vi le trimită. Nici acela nu le-a trimis la timp. În cele din urmă, totuși, v-au parvenit.

– Indexul meu studențesc personal și tot ce s-a făcut pe linia Externelor.

– Dar ați rugat un ungur din București și n-a rezolvat nici acela. Ungurii din București, cu excepția lui Bakk Péter, au cam dat-o în bară !

– Îmi aduc aminte doar de faptul că Györffy mi-a obținut documentele prin Ministerul de Externe. Peripețiile mele ulterioare cu maghiarii din Moldova… Când am intrat în Ardeal, deodată, am primit o scrisoare de la Ministerul de Externe – o mai am pe aici undeva, de curând mi-a trecut prin mână –, că se editează o carte, o realizează guvernul ungar, despre maghiarii din Ardeal, în care vor fi amintiți în treacăt și maghiarii din Moldova. Păi, să scriu eu pe scurt istoricul maghiarilor din Moldova. Evident, Györffy mă propusese. Unul, numit Sós, participase acest Sós și la o nu știu ce mișcare creștină după evanghelie... Auzisem de el, dar nu-l cunoșteam. Și el la Ministerul de Externe… el îmi scrisese, împreună cu un politician cunoscut, patriot maghiar… să mă duc pe cheltuiala lor la Ministerul de Externe, acolo mi se va pune la dispoziție o cameră specială, să scriu acolo într-o săptămână povestea *(râde)*. Păi, ce să fi făcut, m-am dus, Debreținul, oraș liber crăiesc mi-a dat un concediu, dacă tot m-a cerut Ministerul de Externe. Am venit, am și scris. Păi, de mână, nu-i așa… Deodată primesc o scrisoare că excelența sa, Hóman, ministru al Cultelor a rescris lucrarea mea și să-mi dau acordul ca textul acesta să apară cu numele meu, și mi l-au trimis. Cuprindea ce știa mai bine dumnealui: că nemții s-au

dus mai întâi în Moldova, iar maghiarii după aceea *(râde)*. Așa se face că am scris Ministerului de Externe că dacă Excelența Sa Hóman cunoaște mai bine lucrurile, să publice textul cu numele lui, zic, dar eu semnez numai ce am scris eu… Mi s-a comunicat pe urmă că în acest caz lucrarea nu va mai fi publicată. Uite, asemenea peripeții am avut eu.

– Ceea ce mă surprinde în discuția noastră este că până la urmă totul este adevărat, doar că altfel. Stahl își amintea că dumneavoastră i-ați căutat pe ei, de la dumneavoastră reiese că de fapt Stahl v-a recrutat.

– În Ungaria nimeni n-avea habar de ce se făcea la București.

– Dar Lajtha, Kodály și Bartók erau în legătură, de exemplu, cu Brăiloiu.

– Doar Bartók.

– Iar școala Gusti și cu Brăiloiu nu sunt, evident, unul și același lucru. Cercetătorii folclorului muzical nu se gândiseră că Brăiloiu are un asemenea filon. Și el, doar la cea de-a patra ocazie a ieșit pe teren, în '28, când a și avut o ceartă cu Breazul… Pe Breazul l-ați cunoscut ?

– Breazul ? Lucra la Ministerul Culturii, Brăiloiu îl pomenea, eu mi-am adus doar culegerea sa de colinde. Dar, din păcate, un român din Michirechi atâta s-a rugat de mine, până i-am dat-o, sunt niște colinde foarte frumoase. Brăiloiu îl ironiza, zicea de exemplu, că acele ritmuri speciale Breazul le-a notat astfel: lega o sfoară sau o ață de toc, iar capătul celălalt îl lega de membrana fonografului, ca aceasta să tragă de el. Își râdea de Breazul, dar acela cred că a fost un om de nădejde.

– Povestea și Stahl de umorul de aristocrat oltean al lui Brăiloiu. În plus Breazul avea cultură germană, iar el, franceză.

– Și pe mine mă prezenta Brăiloiu, că de la început m-am obișnuit să trec săptămânal pe la Uniunea Compozitorilor… și dacă

venea vreun străin, mă prezenta: „Lükö, etnografic regal ungur“ /*râde*/ Era tare drăguț… Îi știi volumul acela… S-a editat un caiet subțirel, era aniversarea a 10 ani a Uniunii Compozitorilor, și erau înșirați compozitorii români, în ordine alfabetică, cu fotografia și scurta biografie, de câteva rânduri, a fiecăruia. Și primul, în ordine alfabetică, era Bartók ! /*râde*/ Mare scandal în Ungaria, că Bartók e făcut compozitor român. Bietul Bartók, ajuns între două focuri, a încercat să explice, că el este compozitor ungar, chiar dacă prelucrează și chestii românești…

– *Și când i s-a conferit Crucea Corvină…*

– Știi că Brăiloiu a fost invitat, și prin ’36 a ținut o conferință aici, la Budapesta, despre doina românească. Adică nu, nu în ’36, că eu eram deja la Debrețin, deci prin ‘37-’38, am venit și eu, și l-am întâlnit pe Brăiloiu.

– *Într-una din scrisori îi spuneați lui Stahl că dacă trece prin Budapesta, să vă anunțe, că vreți să-l întâlniți măcar la gară, spre deosebire de Brăiloiu, cu care nu ați reușit să vă vedeți.*

– A fost de mai multe ori, a trecut… Cunoști Asociația ungaro-română din Debrețin ?

– *Am citit despre ea într-o revistă veche din provincie, cu vreo 15 ani în urmă.*

– În ’46 am făcut această Asociație ungaro-română, și i-am cooptat de îndată și pe Brăiloiu, și pe cei din grupul lui Gusti, ca români.

– *Dar el atunci nu mai era în țară.*

– Am aflat atunci că Brăiloiu era la Geneva. Am aflat de la Lajtha adresa sa, și i-am scris imediat, cerându-i să accepte să fie membru de onoare. Mi-a răspuns într-o scrisoare foarte amabilă, acum n-o găsesc, e pe undeva pe la fiul meu. Scrisă de mână, de Brăiloiu. Am două scrisori de la Brăiloiu, una mi-a trimis-o în Moldova, că îi trimisesem de acolo, de la Iugan, un sat unguresc,

unde însă fetele îşi luau rămas bun de la prietenele lor cu un cântec cu textul românesc, pe o melodie foarte frumoasă şi arhaică */fredonează/*. Cât este de minunat ! I l-am trimis imediat lui Brăiloiu. Mi-a răspuns de îndată şi el, o scrisoare de mână, cu nişte litere micuţe, foarte frumoase, ca nişte mărgele, că vai, această melodie transilvăneană cum o fi ajuns acolo ? Şi că-i pare tare rău că plec din judeţul Roman – că îi scrisesem că trec în judeţul Bacău – ca să verific şi în satul românesc de acolo… Îmi pare şi mie rău, ce comori or fi fost acolo, în satul acela românesc ! Un culegător român, Tudor Pamfile…

– *La începutul veacului…*

– … a publicat enorm de mult, culegeri, tot. Într-una din cărţile sale, *Industria casnică*, publică câteva desene, din satul său natal – era din Ţepu, din sudul judeţului Tecuci – monumente funerare din cimitirul român. Nişte lucruri minunate, străvechi, ţi le arăt, am aici desenele. A publicat nişte mici desene nu prea reuşite, după aceea eu am redesenat totul, mai plastic. Vai, ce rău mi-a părut… Dar, mă întorsesem deja în Ungaria, când mi-a căzut în mână, prin bibliotecile de aici. Ce lucruri, ce comori puteau exista acolo, care nu au fost culese ! Cât de atent ar fi trebuit să fiu, dacă tot am ajuns acolo…. Vai, vai, vai…. Am prins tare drag de români… (…)

Ce paradis era aici pentru folclorişti ! În Cişmigiu cânta o orchestră turcească. Trec într-una din zilele de lucru prin parc, sunt acolo câţiva oameni. Mă uit… păi sunt turci ! Au fes şi toate cele. Orchestră turcească. Şi ţiganii… Păi erau ţigani de atâtea feluri, toţi interesanţi. (…) Îmi aduc aminte mereu de un student secui. Surorile mele erau bune de măritat, stăteau acasă şi veneau pe la noi studenţi de la Institutul Politehnic, printre care şi unii veniţi din Secuime, să le curteze. Părinţii noştri îi omeneau, se făceau nişte sindrofii din astea. Păi, unul dintre studenţii ăştia, fecior de secui, care spunea diferite lucruri interesante… a povestit odată că secuii ştiau din

totdeauna că vom câștiga războiul mondial, primul război, dar nimeni nu s-a gândit că vom „anexa“ toată România ! Într-adevăr, i-am găsit acolo pe secui când am venit la București, atunci se făceau lucrări de canalizare pe Calea Victoriei, și acolo se auzea numai vorbă ungurească. Muncitorii se strigau între ei în gura mare. În Cișmigiu slujnicele fete de secui prinse și câte opt între ele treceau cântând cântece secuiești. Când intram la brutărie și trebuia să-mi aștept rândul să cumpăr ceva auzeam și cumpărători vorbind ungurește. Of, am avut și o experiență îngrozitoare. Existau în București cârciumioare din alea ieftine, mici cât o cofetărie, cu mescioare mici. Mâncăruri ieftine, porții mici, uneori îmi cădeau în drum și luam prânzul acolo, nu era nimeni la mese. Odată însă intră un grup mare de oameni zdrențăroși, cerșetori murdari, unul bătrân, cu părul lung, nepieptănat și o grămadă de copii în zdrențe. Erau toți unguri ! S-au așezat la o masă și copiii au început să-și povestească lucrurile, a fost groaznic să-i ascult. Abia am înghițit câteva îmbucături și am fugit de acolo. Păi sunt și chestii din astea. Câte n-am apucat să văd ! Am văzut și cum erau jucați ursii la periferie, m-am împiedicat și de ăștia.

– *Erau ursarii, așa li se zicea.*

– Ursari, da ? La periferie, dar se găseau și vile, niște vile frumoase, cu parter înalt. Într-un astfel de loc dau de un grup de copii, mă apropii, trei țigani jucau un urs. Avea un belciug în nări, cu lanțul fixat de o prăjină, ca să-l țină departe, în cealaltă mână un băț prevăzut cu un cui în vârf, cu care zădărea ursul, altul scutura o cutie zornăitoare, al treilea cânta la fluier. Era o vară groaznic de călduroasă, iar bietului Moș Martin i s-a urât repede, voia să se oprească, și atunci îl tot împungeau. Copiii, desigur, țipau când ursul nu dansa. Dar și ursul încerca în momente de neatenție să le dea câte o labă țiganilor, ei se țineau însă departe. Groaznic ! Scena îmi aducea aminte de *Dansul ursului*, de Bartók, am și scris despre asta.

Că de ce sunt mereu distonante armoniile la capătul melodiei la Bartók: pentru că bietului urs i se cântă și acolo la fluier, dar dacă nu dansează e împuns. Atunci își strâmbă mutra și-i groaznic… Multe am mai învățat eu la București ! Oriunde poți învăța.

– *M-am ocupat mult de București și am avut senzația că fiecare etnie povestește orașul ca și cum ar fi fost numai ea acolo.*

– Cunoști nuvela aceea a lui Caragiale despre botezul grecesc la București ? A prelucrat în nuvela aceea povestea din *Diavolul* lui Jókai, e aceeași temă. Kir Ianulea, splendid.

– *Fusese și scriitorul preferat al lui Stahl.*

– Știi că Stahl provenea dintr-o familie complet străină. La început privește și el lucrurile ca un străin și le analizează ca un străin, cu metode științifice. A și scris apoi că mai târziu și-a dat seama – într-un fel m-a justificat și pe mine pentru felul în care hoinăream pe acolo – și-a dat seama și el că nu teoria, ci oamenii trebuie cunoscuți.

– *De fapt antropologii știu asta.*

– Dar iar mi-am adus aminte de Slavici. Studiul acela al lui despre unguri… Fenomenal… scrie acolo totul despre noi, inclusiv cele rele. Dar nu cu rea-voință. Scrie că suntem îngrozitor de încrezuți, că pentru noi e bun tot ce-i unguresc. Prânzul unguresc e prânzul cel mai grozav din lume ! Dar totul ! Dreptatea maghiară ! Și scrie că, la urma urmei, ungurul e de compătimit că e atât de orbit… Dar spune că e splendid… că o societate maghiară e atât de fermecătoare, atât de plăcută, atât de… Dar foarte periculos acest maghiar, pentru că o vorbă necugetată, un gest necugetat îl aruncă în extrema opusă. Se înfurie. Și atunci scrie asemenea lucruri despre noi: nu-l îndrăgi pe maghiar, dar nici nu-l urî, admiră-l și deplânge-l. Întâi spune că maghiarul e ca un curcubeu pe cer sau ca aurora, de stă omul să se minuneze. Și într-o clipă totul dispare în neant. Admiră-l și deplânge-l. Dar mai apoi scrie despre unguri,

comparându-i cu românii: asemănarea dintre ei e cea mai mare, nu există alte popoare care s-ar asemăna atât de mult între ele ca popoarele maghiar și român. Și așa și este. E uimitor.

– *Da, numai că din cauza deosebirilor oamenii nu prea mai observă asemănările.*

– A visat și Karácsony Sándor, ca și mine, am descâlcit-o din cultura maghiară… Zice că în Europa de Est – asta o scrie încă la Viena, ca student vienez – se exprimă printr-un germanism: Orientul este o lume pentru sine. *Morgenland ist ein Welt für sich*. Germanism tipic. Fiindcă acest lucru trăiește încă în tine. Dar exprimă adevărul, că maghiarul, ca și Europa de Est e o lume aparte, iar dacă aceasta se poate dezvolta în voie, atunci aici e o cultură aparte, o știință aparte, o artă aparte și tot. Uimitoare viziuni. Un spirit mare ! Am adunat și câteva studii maghiare. Că se spune același lucru despre maghiarime. Că aici se găsește o altă lume. Și Karácsony Sándor a scris despre teatrul din Debrețin. Zice că spectacolul a fost foarte frumos, chiar bun, dar nu există spectatori, pentru că a fost ceva străin, complet străin… această Europă de Vest… Maghiarul e străin. Exact ceea ce scrisese Caragiale. Cunoști lucrarea aceea intitulată *Politică și cultură*… că nu funcționează, că degeaba se aduc cultura, știința, artele, totul din Occident – nu e nevoie de ele. Pentru că acestea nu dezvoltă exigențele poporului, nu ține seama de cine ce dorește. Dar se aduce fără discernământ.

– *Asta este „forma fără fond" a lui Titu Maiorescu.*

– Au fost moldovenii, Junimea lui Maiorescu… Și un excepțional roman din vechime al lui Slavici. *Cel din urmă armaș*, la sfârșitul secolului trecut, când începe europenizarea. Citește-l, ah, cât de admirabil e ! Tragic ! Că o vădană își duce feciorul în Germania, ca să fie educat acolo, la academia economică germană, iar moșiile sunt lăsate pe mâna arendașilor. Se întoarce acasă, cu gândul să se apuce de gospodărit. Și cum îl seduc, cum îl nenorocesc

pe tânărul binevoitor… Și războiul contra turcilor. Că boierii bătrâni spun, păi de ce să ne războim noi cu turcii… Așa că eu mă gândesc totdeauna cu multă dragoste la București. Spune-le bucureștenilor că îi salut și că sunt un cetățean surghiunit al Bucureștilor ! În visele mele, dar și treaz hoinăresc adeseori pe acolo.

– *Cu adevărat ?*

– Discut în limba română cu românii. De altfel am discutat cu Mihai Pop că m-aș întoarce acolo. Zice, în primul rând îmi acordă un stipendiu de jumătate de an, numai să mă întorc, și pe urmă or să vadă cum va fi. Zic, n-am din ce trăi. Numai că a intervenit anul 1956 și lichidarea Institutului de Folclor din Cluj.

Convorbirea a doua

(…) Aș vrea să mai vorbim de legătura dumneavoastră cu Golopenția. Cum ați făcut cunoștință ?

– Acolo, la Sociologie, era asistentul lui Gusti.

– *Nu era deja la minister, lângă Gusti ?*

– La ultima noastră întâlnire era acolo. Când poliția m-a expulzat, am fugit la Brăiloiu, i-am înapoiat fonograful, în afară de cilindrii, pe care nu i-am putut lua, fiindcă aveam un bagaj prea voluminos. Atunci Brăiloiu mi-a spus să mă duc neapărat la ministru, la Gusti. Eu nici măcar nu știam că era atunci ministru. Mergeam doar după nebuniile mele. Deci, mă duc la minister, în biroul secretarului mă primește Golopenția. Îmi reproșează de îndată: „n-ai făcut bine că nu ai ținut legătura cu noi”. Eu nici nu știam, eram așa un măgar, încât îmi vedeam doar de proiectele mele. Se aflau atunci acolo două persoane, a intrat la Gusti, și i-a raportat prezența mea. Iese Gusti, dar mai întâi își ceartă secretarii. Cică „am doi secretari tineri, și lucrurile totuși nu merg bine”. Asta mi se adresa mie. Un fel de „îi spun fiicei, să pricapă nora” ! Nu cunoști proverbul ăsta ?

E de origine turcească, există la turci și la popoarele balcanice. Că nora e străină, se supără, nu-i pot zice direct. Deci, așa vorbea cu secretarii. După aceea imediat se întoarce către mine și mă întreabă: „n-ai pățit nimica ?“ Evident, el ținea legătura cu poliția, dar voia să afle din gura mea dacă într-adevăr poliția s-a purtat cu indulgență față de mine. Am discutat foarte prietenos, am fost extrem de surprins. Nu ți-am povestit ? În primul rând chestia cu caporalul de jandarmi din Bogdănești, care mă cunoștea din vara precedentă, din ’32, dar despre care în vara lui ’33, când am revenit la Bogdănești mi s-a spus că nu e acasă, e plecat la o instrucție suplimentară la Oradea. Eu mi-am trăit traiul acolo, cu fetele, dar aveam îndoieli mari, ce să fac, în ce sat să mă însor, unde să mă stabilesc, iluzii din acestea, când eram cetățean străin… Cum hoinăream pe-acolo în sat deodată îl văd venind spre mine pe caporalul de jandarmi. Avea privirea pătrunzătoare, țigănos la față, un fecior bine legat. Se uită la mine și zice, iar ești aici ! ? Zic, păi… Zice, știi că mie nu-mi place. Zic, văd *(râde)*.

– *V-a tutuit ?*

– Sigur, păi eram încă un puști, iar el o persoană importantă, autoritatea. Zice, cât vrei să stai pe-aici ? Nu i-am spus că pe veci. Doar că stau cât am treabă. Păi, atunci s-o termini cât mai repede, zice. Într-o dispoziție de asta de nesiguranță m-am întrebat acolo, ce naiba caut eu aici, ce vreau… Pentru că atunci nu m-am ocupat încă în mod planificat de culegere, mă pregăteam ca toată viața să mi-o petrec acolo, și o să le văd pe toate, și… umblam fără rost, învățam cântecele de la fete. Și atunci mi-am adus aminte că totuși trebuie culese și datele științifice. Într-un sat secuiesc nu fusesem până atunci decât la Lespezi, timp de o săptămână. La Călugăreni, știi unde e ? Un sat izolat în partea sudică a județului Roman. Dar fusesem tocmai într-un moment nepotrivit, a doua zi erau alegerile de deputați. Sosisem duminica după-amiază, pe jos, la Călugăreni, satul era plin de lume,

mi-am căscat gura și eu pe-acolo. Portul e deosebit, femeile purtau niște turbane de necrezut. Și aud la un moment dat că în spatele meu secuii discută în maghiară, dacă n-ar trebui să anunțe jandarmeria, ce caută acolo la o oră atât de suspectă un străin suspect. Și atunci unul dintre secui îmi zice să intru cu el în casa lui. Acolo mi-a spus confidențial să mă duc în satul vecin, fiindcă aici oamenii sunt atât de speriați, nu știu ce caut eu acolo. M-am luat după vorba lui. Și satul vecin era pe jumătate maghiar, un sat care se româniza, Poiana Iurașcu, un sat vechi, nu de secui ci de maghiari. Ajuns acolo văd numaidecât o bătrână într-o curte, și îmi cer voie să intru la ea. Speriată, mi-a zis și aia imediat să intru în casă, să nu vadă nimeni că-i un străin la ea… Pentru că partidele din Ardeal au fost interzise în Moldova, nu-i așa, și se temeau din cauza asta. Am mai întâlnit eu o adunare electorală, veniseră cu mașini de lux oamenii partidelor românești, la capătul satului Săbăoani, la marginea satului, acolo s-a adunat poporul, acolo s-au ținut discursurile. Acolo, în mulțime nu bătea la ochi că particip și eu. Acolo am observat cu uimire că partidele maghiare din Ardeal nu erau nicăieri. Apoi, nici vorbă să pătrundă acolo, în Moldova un ziar și nimic altceva maghiar. Era interzis de preoți. Fusese afurisit tot ce era maghiar. La Luizi-Călugara mi s-a spus că s-a așezat un cizmar secui în sat. Venea lumea la el, mai mulți își așteptau rândul, când cizmarul calvinist le-a zis: „de ce tolerați ca popii să vă terorizeze ?“ Cineva l-a denunțat însă la preot, care în predica din duminica următoare și-a avertizat enoriașii în biserică: cine se mai duce la cizmarul acela să-i dea de lucru va fi afurisit. Nu s-a mai dus nimeni la el, și omul a trebuit să se mute. Uite ce lume era ! Am rămas o zi la bătrână, am stat câteva ore acolo și am plecat, așa că n-am apucat să cunosc decât un singur sat secuiesc.

– *Și arestarea ?*

– Ajung acum și la asta. Eu am vrut să trec din Bogdănești la Chetriș, pe malul celălalt al Siretului. Mă gândisem să cobor la Trunc,

pe care-l cunoșteam, fusesem deja la Szabó Ferenc, la care obișnuia să tragă și Domokos Pál Péter… Și-mi zisesem că a doua zi îi pun să mă treacă peste Siret și mă duc să-i văd pe secuii din Chetriș. Dar mi-am adus aminte că Szabó Ferenc avea acolo, la Bogdănești, o vie unde, într-o zi, împreună cu fetele și cu băieții care săpau via intrasem și eu să sap. Așa-l cunoscusem pe Szabó Ferenc. Zic, să văd, dacă azi nu cumva e și el acolo în vie, ca după-amiază, spre seara să mă duc împreună cu el în satul său. M-am dus acolo, la poalele muntelui și mă uitam în sus, spre via care avea deja frunza mare, era în luna mai, să văd dacă-i pe acolo Szabó Ferenc, dacă se mișcă cineva. Dar n-am văzut pe nimeni. Stăteam singur cuc, nu era nici un suflet pe acolo și voiam tocmai să renunț, când am auzit un zgomot din spate. Până mă întorc se și oprește o brișcă cu caii mânați de un jandarm, cu un ofițer stând la spate. Mă duc la ei, mă legitimează, se uită în pașaport și tot. „Ce fac aici", mă întreabă. Îi spun că-l cunosc pe Szabó Ferenc și vreau să mă duc la Trunc, îi spun exact, anume la Szabó Ferenc în Trunc, iar de acolo la Chetriș. Totul e în ordine, ofițerul de jandarmi mi-a dat drumul. Atunci se îndrepta spre Bacău. Nu știa că între timp sosise mandatul meu de arestare. A aflat abia după ce a ajuns. Evident, el l-a înștiințat și pe jandarmul care a venit după mine direct la Trunc, și m-a găsit acolo, la Szabó Ferenc. Szabó Ferenc l-a poftit în casă pe jandarm, l-a invitat la cină, veniseră un caporal și doi soldați cu baioneta la armă *(râde)*. S-au așezat, au început să discute, Szabó Ferenc venise și el atunci acasă de la oraș, din târgul de la Bacău, când deodată jandarmul se întoarce spre mine și întreabă: „Dar tu ce cauți aici ?" Îi zic că mâine mă duc la Chetriș. Zice, „nu te duci nicăieri". Ei, zic, la asta n-am ce răspunde, el știe mai bine, că el are pușca ! Eu nu mă pot împotrivi. Am tăcut. După o scurtă pauză Szabó întreabă, dar de ce, ce se întâmplă ? Zice, „a, nu știți, voi, maghiarii de aici sunteți oameni cinstiți, nu-i știți pe cei de acolo, ce ticăloși sunt ăia. Acum

vin de la Oradea, de la instrucţii suplimentare. Acolo un ungur dacă bea un şpriţ se apucă imediat să cânte imnul naţional maghiar, nu izbutim să-i luăm suficient la palme prin cârciumi“. Peste un an exact acelaşi lucru mi l-au spus poliţiştii din Bichişciaba despre slovacii din Ciaba că şi ăia cântă imnul slovac. Asta imediat după sosirea mea, abia mă culcasem la hotelul din Bichişciaba, alergasem toată ziua, tocmai adormisem, când seara la zece mi se bate tare la uşă. Cine e, ce e ? Mă duc cu cămaşa pe mine să deschid. Poliţia ! Speriaţi, apăruseră şi câţiva din personalul hotelului, să vadă pe ce nemernic mai pune mâna poliţia la ei. Să mă legitimez, ce caut aici. Mâine să mă prezint neîntârziat la poliţie. A doua zi funcţionarul de poliţie mi-a relatat că „slovacii ăştia de aici nu sunt chiar atât de nevinovaţi, sunt nişte nemernici care după un şpriţ cântă îndată imnul slovac”. Ei, zic *(râde)*, am venit la Bichişciaba tocmai ca să învăţ limba slovacă. Trăia acolo un preot tare de treabă, desigur era şi ăla şvab, Linder László, preot luteran, slovacii erau şi ei luterani. La el m-a trimis Györffy. Îl cunoşteam, că se ocupa şi de culegerile etnografice acest Linder. M-a primit foarte amabil, şi m-a recomandat la o familie. Da, dar slovacii aceştia ştiau toţi ungureşte, acolo nu se putea învăţa limba slovacă… Pe urmă, caporalul de jandarmi i-a cerut lui Szabó Ferenc să-i facă rost de o lanternă, că era întuneric beznă în noaptea acea, cerul înnorat, după-amiază plouase, poteca de munte ce urca spre Bogdăneşti era lunecoasă. Întors, Szabó Ferenc le-a spus că n-a găsit nici o lanternă. Nici una. Eu ştiam că un jandarm are cel puţin o lanternă de buzunar, nu depinde de o lanternă de asta sătească cu gaz, era vorba de o momeală pentru mine. Îmi trecuse şi mie prin cap, ce ar fi dacă aş fugi… Jandarmul acesta brutal, răuvoitor poate să mă bată, poate s-o facă, dacă vrea. Toate actele, toţi banii mei, îmi ziceam, sunt la el, i-a băgat la buzunar, unde să mă duc din centrul Moldovei ? În Uniunea Sovietică ? Ce să caut eu acolo ? N-am făcut nici un rău, dreptatea e de partea mea, jandarmul ştie

totul greșit… De ce a venit aici un maghiar ? Păi, ăsta numai din rea-voință. Adevărul va ieși la iveală. M-am dus frumos împreună cu ei. În frunte, caporalul, apoi eu, pe urmă cei doi jandarmi, cu baioneta la armă ! Am mers așa agale până la Bogdănești. Toată noaptea m-a ținut în picioare caporalul, m-a acuzat, a folosit cuvinte vulgare, m-a amenințat. Dar n-a îndrăznit să mă atingă, și asta se datora de-acum profesorului Gusti… pentru că, evident, Chestura Poliției, șeful siguranței generale îl întrebase în primul rând pe Gusti, ca ministru, de ce i-ați dat scrisori de recomandare acestui maghiar ? Iar ei i-au răspuns: „fiți atenți, ăsta nu e un inamic, nu faceți dușman dintr-un amic". A treia zi – trei zile a făcut investigații legate de mine jandarmul din Bogdănești – m-a pus într-o căruță cu bagaje, cu fonograf cu tot și m-a dus la comandamentul județean al jandarmeriei. Au fost acolo doi ofițeri de jandarmi uscățivi, un locotenent, un locotenent-major. M-au preluat, în regulă… Cândva trebuie să fi fost o casă veche domnească de la țară, acum comandamentul jandarmeriei, o curte cu gazon, gard de șipci, nu prea înalt, cu poarta deschisă, totul. Se găseau și alți reținuți, era și un fecior de secui, dezertase a treia oară. Mi s-a plâns că nu mai suportă – evident, fusese brutalizat – că a dezertat a treia oară, și va fi pedepsit îngrozitor, dar va dezerta iar. Așa a fost. Am zăcut vreo două zile acolo, apoi m-au chemat la birou.

– *Asta s-a întâmplat la Roman ?*

– Nu, la Bacău. Ofițerul de jandarmi de la Roman s-a purtat foarte brutal cu mine, adus din Iugan fusesem reținut și acolo cu un an mai devreme. Acolo, în mod brutal: „Nu răbdăm nici un fel de haimanale pe aici, zilele acestea au vrut să vină și niște țigani șătrari, dar i-am izgonit și pe aceia !" Evident, el vorbise la telefon cu Bucureștiul. Zice, cât vreau să-mi pierd vremea pe acolo ? Să mă car cât mai repede de la ei ! Mi-a dat drumul pe urmă, m-am dus înapoi la Săbăoani. Acolo se găseau numai băieți din trupele de

jandarmi, ostași încorporați să-și facă stagiul, ei s-au purtat omenește cu mine. La Bacău însă, cei doi ofițeri m-au poftit să iau loc, m-am așezat și am început să discutăm. Nu-mi aduc aminte de nimic despre ce am discutat. Am petrecut o săptămână cât se poate de bine acolo. Am o amintire plăcută…

– *Vi se dădea și micul dejun, prânzul ?*

– Tot.

– *Și unde dormeați ?*

– Nu-mi amintesc unde stăteam noaptea. Ziua eram ori în curte, la aer liber în curtea aceea cu pajiște, ori discutam cu ofițerii aceia în birou. Dar pe cât se poate de prietenos.

– *În limba română, desigur.*

– Sigur că românește. Eu făcusem pașii necesari ceruți de politețe, eu învățasem românește. Pe cât se poate de prietenos. La sfârșitul săptămânii mi-au spus că trebuie să mă predea poliției și cei de acolo mă vor duce la Iași, la Chestura poliției regionale. M-au și transferat, o zi am dormit la poliție, într-o cameră separată, pe niște bănci școlare. Însoțit de un polițist am călătorit a doua zi la Iași. Acolo n-am fost cazat în clădirea mare a poliției orășenești, ci într-un cantonament aparte. Casa unui boier mărunt de la țară, cu un etaj, parterul era un fel de subsol, la etaj stătea șeful chesturii, din păcate i-am uitat numele. Dar ceilalți deținuți mi-au relatat că fusese transferat aici de la Brașov, și că probabil știe ceva ungurește, iar soția lui ar fi unguroaică. M-au dus în spate la o clădire anexă, o veche spălătorie transformată între timp. Am găsit acolo o masă cu picioarele în X, două priciuri și câțiva deținuți. Deținuții m-au luat repede, făcând zarvă, dacă am ceva bani. Ce-i, zic, am nimerit printre tâlhari ?… Nu, zice unul, numai că aici nu ne dau nimic de mâncare ! În oraș se gătește pentru deținuți la penitenciarul cel mare, dar aici nu ni se aduce nimic. Zic că li s-au terminat banii și… au început să facă foame. Polițaiului de serviciu i se făcuse milă și își împărțea cu

noi gustarea, pâinea lui cu unt *(râde)*. Eu mai aveam ceva bani, nu știu cum au rămas la mine, mi i-au restituit, și din ăia am trăit acolo câteva zile. Cine erau deținuții ? Un tip de o seamă cu mine, numai că ăsta era un fel de funcționar al universității, ajunsese acolo datorită unei delapidări. Celălalt era un fecior de la țară, căruțaș, nu-mi amintesc de ce era reținut. Era și ăsta tânăr. Al treilea era un minor, ăsta era indignat. Mi-au spus despre el că s-a ținut cu o fetișcană, și îșI duceau veacul prin peșterile de loess de la marginea orașului, mai furau din casele de la periferie, din asta trăiau. Până când au fost prinși. Pe fată au pus-o să facă curat, și când s-a dus cu găleata după apă la fântână, văzând că nu-i nimeni prin preajmă, a luat-o la sănătoasa. Băiatul de atunci era indignat că fata fugise, iar el era ținut acolo. A patra era o slujnicuță rusoaică, lucrase la Iași, dar stăpâna îi reținea în fiecare lună cu tot felul de pretexte bănuții, ba că spărsese un pahar, una alta, și nu-i dădea nimic. Degeaba îșI cerea dreptul, degeaba se certa. Observase unde ținea stăpâna sticla cu tărie, și când a rămas singură a dat și ea o dușcă. Și uite așa, a prins curaj și i-a tras o palmă stăpânei. Pe urmă, sigur, a ajuns săraca… De dormit am dormit după următoarea rânduială: eu, că aveam ceva bani, am dormit pe masă. Funcționarul de la universitate, fiind totuși soi domnesc a ocupat un prici. Slujnicei rusoaice i-am oferit – cinstind totuși sexul mai slab – celălalt prici. Eu luasem măsurile. Căruțașul și minorul au rămas să doarmă pe podea. Căruțașul era tot timpul supărat că de sub dulap noaptea iese mereu ceva. Nu i-am reținut numele, dar într-o noapte am văzut și eu ceva, un cobai… era al unuia dintre polițiști… Zicea că vine la el în somn și îșI freacă năsucul de nasul lui. Eram și eu acolo, fiecare și-a relatat povestea vieții. Am fost interogat zile în șir, iar șeful chesturii mi-a cercetat toate notițele. A fost foarte amabil, prietenos, zicea de fiecare dată că… Eu îi explicam, el înțelegea ceva ungurește, îi explicam ceea ce nu înțelegea. Îmi spunea mereu, să nu-mi fie teamă, n-o să pățesc

nimic. Va trebui să mă trimită la București, dar mă va trimite cu raportul cel mai bun, vede că… Așa a trecut o săptămână când șeful m-a întrebat, unde sunt ținut de oamenii lui ? Păi, i-am spus, printre ceilalți deținuți. Voi ordona imediat – și a și ordonat – să fiu trecut în camera detectivilor. După interogatoriu, m-au și coborât acolo, detectivii m-au așezat pe un scaun, într-un colț. Dar oamenii aceștia erau așa de mohorâți, aveau freză artistică, haine de piele, umblau cu o mutră serioasă de colo până colo, nici nu stăteau de vorbă cu mine, așa că mă plictiseam de moarte. Au adus pe urmă o grămadă de copii și tineri, ucenici și calfe, toți maghiari ! Și din buzunarele fiecăruia au apărut apoi ceva hârtii de un roșu aprins, uns pe o față cu un fel de lipici, pe cealaltă cu un text tipărit, ceva comunist. Din ’33. Dar habar n-aveam de ceea ce se întâmpla în București, despre greva de la Grivița, despre salva de foc trasă de jandarmi. Peste douăzeci de ani s-a adus o expoziție comemorativă la muzeul din Giula despre grevele de la Grivița și atunci zic, Doamne Dumnezeule, păi asta a fost ! Și când m-au transportat la București eram înconjurat de soldați cu baioneta la armă. Zic, ce naiba, ăștia vor să mă spânzure ? ! Nu știam că la București se declarase starea de asediu. Nu era nici radio la țară, nu era curent, nu ascultam radio, nici ziare nu veneau. Poate avea învățătorul. Învățătorul din Bogdănești era un om, un român foarte cinstit, Lazăr, l-am cunoscut în ’32-’33. Prin ’56, când m-am întors pentru o zi prin părțile acelea mi-a trimis vorbă auzind că sunt pe acolo, m-a invitat să trec pe la el. M-am dus, m-a primit foarte amabil. Zice, au fost pe aici învățători maghiari, dar nu le-a plăcut. Ar fi fost nevoie de un om ca dumneata, care îi cunoșteai… *(râde)*. Ei, așa am fost la Bacău, la Iași. Trecuse săptămâna și, zice șeful, am scris raportul, vă trimitem cu el. Citiți-l acum, treceți cu detectivul în camera alăturată să citiți raportul. Sunt vreo două pagini dactilografiate la un rând. E un raport cât se poate de binevoitor.

– Ar merita să fie căutat.

– Se referea și la un incident. La Iuga cu chiu cu vai s-a reușit să fie convinsă o bătrână, soacra celui mai bun om al meu, Suszter Józsi să învețe și un cântec popular maghiar. Numai că era un cântec de batjocură la adresa românilor: „uite așa și iar așa, în sat valah nu mă ducea, că-n satul valah e curvă, curvă e și o găină". Citind asta șeful zice, văleu ! Dar nimic mai mult.

– La Iași s-a scris raportul și ce a urmat ? Cum ați ajuns la București ?

– Cu trenul, însoțit de un jandarm. Am sosit noaptea la două și am luat o birjă, că aveam bagaje. Am mânat spre Bulevardul Carol, pe care-l cunoșteam. M-au preluat reglementar, m-au așezat pe un scaun și mi-au lăsat alături toată noaptea doi soldați cu baioneta pusă. Stăteam pe gânduri, ce i-o fi apucat pe ăștia, au înnebunit ? Nu știam nimic. Am rămas acolo o săptămână în detenție, ziua într-o cămăruță strâmtă, dar rezonabilă, încăpea o bancă școlară, pe care ședeam, pe care dormeam. Era neplăcut că noaptea îmi rămânea aprins un bec deasupra capului. M-au dus seară de seară la interogatoriu, la șeful poliției, al siguranței. De la bun început a apărut șeful secției de presă a poliției, unul Miu sau așa ceva, vorbea perfect ungurește. Zice că a acceptat să-mi fie translator, dar numai ca să-mi facă un serviciu. Zic, păi știu eu românește. Sigur, mai mult limba aia țărănească. Nu, zice, ca să nu am obiecția că am avut greutăți de limbă, s-a angajat să-mi traducă. A fost acolo până la capăt, în fiecare seară, și, a tradus. Era simpatic, știa bine ungurește. Au început întrebându-mă, dacă sunt membru al Ligii Revizioniste. În '33, pe vremea lui Gömbös. Zic, nu sunt. Zice, păi Györffy ăla, care vă tot scrie. Că ăla v-a ispitit mereu să reveniți, că i-ați spus că vreți să rămâneți. Zic, nu știu, pentru că eu n-am discutat niciodată cu Györffy despre așa ceva. Dar așa cum îl cunosc, probabil că el e membru al Ligii Revizioniste. Au rămas ăștia perplecși că eu vorbesc

dezinvolt, cu sânge rece despre asta. Ce mă privește pe mine dacă Györffy e sau nu e membru acolo. S-au apucat să vorbească în șoaptă, dar așa, ca să aud și eu: „Ce să fie ăsta, comunist ?“ Nu m-au speriat nici așa. La Budapesta avuseseră deja loc procese comuniste, cel de la Colegiul Eötvös… Eu nu sunt comunist. Atunci îmi zice mie în limba maghiară acest domn Miu, zice, noi avem legături bune cu Poliția din Ungaria în problemele comuniste. Iar s-au uitat dacă mă sperie că ei mă vor băga la apă la Budapesta *(râde)*. Păi, nimic. M-a lăsat rece. Atunci au început să întrebe de toate. Nu țin minte ce m-au tot întrebat, dar la sfârșitul săptămânii Miu îmi spune: „Vi s-a făcut vreun rău de când sunteți aici ?“ Zic, nu. Zice: „Ei, vedeți, am discutat politicos cu dumneavoastră, ne-am comportat la fel. Acum, fiți și dumneavoastră politicos și mărturisiți !“ Zic, dragă domnule, eu am răspuns la tot ce m-ați întrebat, ce să mărturisesc, nu pot să născocesc ceva. Dacă nu vă interesează adevărul și vreți să stoarceți din mine cu orice preț o mărturie compromițătoare, spuneți-mi. În prealabil a și recurs la amenințări domnul Miu: „Nu-mi pasă, zice, dacă sunteți atât de încăpățânat, să nu credeți că nu dispunem de mijloace pentru a scoate o mărturie din dumneavoastră. Eu mă spăl pe mâini, vă las cu toată povestea asta, am vrut doar să vă fac un serviciu.“ Continuă apoi: „Doar nu credeți că am făcut atâta muncă… v-am urmărit trei săptămâni fără să fi avut o bază… uitați-vă…“ Mi-a arătat un teanc mare de hârtii pe care scria cu creion roșu: *Urgent*. „Doar nu credeți că ne pierdem vremea de pomană cu dumneavoastră, că n-avem dovezi împotriva dumneavoastră”. Zic, dragă domnule, eu nu pot să ghicesc ce fel de mărturie vreți să-mi smulgeți. Eu nu mă supun cu plăcere torturilor. Spuneți-mi, dacă nu vă interesează adevărul, ci o mărturie compromițătoare, o semnez, dar nu pot să ghicesc ce să conțină. Spuneți-mi, și semnez. La asta zice el: „Ei, ei, avem dovezi !“ Scoate o carte poștală dintr-un sertar. O scrisese un copil maghiar din Kelgyest, Pildești, în limba română.

Mă găzduiseră timp de o săptămână părinții lui în timpul verii, fusese și el acasă, atunci l-am cunoscut. Avea 16 ani și învăța la școala pedagogică din Roman. Carol îl chema. Zice: „Citiți-l. Ce spuneți de asta ?“ Citesc. Rămân perplex de ce scria românește în cartea poștală, trimisă pe adresa căminului de studenți români unde locuiam. Acolo și sosise, numai că eu plecasem deja în Moldova. Scria printre altele „ce e cu revizia aia ?“ Așa ! A văzut și domnul Miu că îmi înghețase sângele în vine. Mă întreabă: „Cine-i ăsta, un dușman de-al dumneavoastră ? De ce vă scrie despre asemenea lucruri“ Zic, nu mi-e dușman. Încetișor încep să-mi aduc aminte. La Budapesta în ’32 venise deja la putere Gömbös, în statele succesoare erau în curs manifestările antimaghiare. Brăiloiu îmi spusese: „Nu te du acum la țară, acum s-ar putea să ai neplăceri, ceva patriotic… Ar fi neplăcut și pentru noi, să-ți dăm scrisori de recomandare, și să ai totuși necazuri. Să așteptăm până se sfârșește, o să treacă chestia asta politică, și atunci poți să te duci liniștit.“ Așa am rămas în toamna lui ’32 la București, înscriindu-mă la universitate. Dar nu mă duceam la universitate, frecventam doar cursurile lui Tache Papahagi și mai treceam uneori pe la Școala Gusti să văd datele cercetărilor etnografice, dar erau destul de lacunare… Între timp la București a avut loc răscoala studențească. Știi ce a fost asta ? În ’32 Iorga era ministru al Culturii sau prim-ministru[26], iar Parlamentul a codificat că studenții de la medicină vor face de-acum studiile timp de cinci ani. Asta a provocat revolta studenților. Mulțimea studenților a ieșit pe arterele principale, opreau toate mașinile de lux, și nu le dădeau voie să plece mai departe până când pasagerii acestora nu înjurau, nu ocărau guvernul *(râde)*. Și exista revista aia a lui Nichifor Crainic, o publicație literară, dar de orientare legionară. Revista se

[26] Între 18 aprilie 1931-31 mai 1932 Iorga era președinte al Consiliului de Miniștri și ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor.

situase de partea studenților. Nu-mi amintesc titlul revistei[27], auzisem despre ea doar de la studenți, locuiam împreună cu ei. Într-o noapte guvernul a trimis la tipografia revistei lui Nichifor Crainic poliția care a distrus toate mașinile de tipărit. A doua zi a izbucnit apoi răscoala studențească. Studenții au ieșit în masă și au trecut pe Bulevardul Carol până pe unde începe Calea Victoriei, pe acolo se găsea și tipografia Universul, acum voiau ei să distrugă mașinile de tipărit ale Universului. Desigur, a fost desfășurată poliția, pompierii și tot, și s-a oprit frontul pe Bulevardul Carol, acolo, colț cu Cișmigiul. Trei zile au durat luptele, stăteau față în față cele două fronturi. Polițaii când îi alergau pe studenți, când nu. Fiindcă fuseseră scoase pietrele de caldarâm, au rupt șipcile din gardul vechilor case boierești și s-au bătut cu ele. Dar și studenții aveau brațele bandajate, capetele bandajate și tot, că polițaii nu i-au cruțat. Au venit acolo, la căminul din strada Cantacuzino unde locuiam împreună cu ei și au povestit. Pe urmă m-am dus și eu împreună cu ei să văd ce se întâmplă, și am fugit cu ei când am fost goniți. Trei zile a ținut povestea asta. După trei zile guvernul s-a plictisit – de la studenții români am aflat –, a adus soldați secui și i-a pus să spargă cu patul pușții frontul studențesc. Mie ca maghiar – toți studenții români știau că sunt maghiar – nu mi-au reproșat asta niciodată, cu un cuvânt măcar. Era notoriu că pe ei îi duceau în Secuime să-i reprime pe secui. Era o altă lume, cu totul deosebită de ceea ce se povestea sau se credea despre ei la Budapesta. Nu. Românii sunt și ei oameni, au defectele lor ca și părțile lor bune, dar eu i-am îndrăgit foarte mult.

– *Dar pornisem de la scrisoarea aceea…*

– Ei, atunci mi-am amintit de ce scrisese pușțiul scrisoarea aceea. Pe când eu mă plictiseam în București mi-am adus aminte de acest Carol, că e totuși un copil știutor de carte, învață. Pe el l-am

[27] „Calendarul”.

întrebat într-o scrisoare despre câteva lucruri pe care la vremea respectivă nu le notasem, nu le auzisem. Probleme din acestea de etnografie. Să-mi scrie cum sunt lucrurile acestea la ei. I-am amintit în treacăt că prietenii noștri români nu mă lasă deocamdată să mă duc într-acolo, până când au loc manifestațiile acestea revizioniste și antirevizioniste. Dar după ce se vor sfârși mă duc iar într-acolo. La scrisoarea asta mi-a răspuns copilul, că era totuși copil, nu-i așa – fără să-mi scrie despre ceea ce îl întrebasem, ci despre altceva – vreo două rânduri, inclusiv acele vorbe: „ce-i cu revizia aia ?“ Când mi-am adus aminte și i-am povestit chestorului și domnului Miu despre asta, zice, cu ce puteți dovedi că ați scris asta ? Zic, cu ce aș putea dovedi, doar dacă s-ar mai găsi scrisoarea acolo, la băiat. Cereți-o, dacă o mai are, numai prin asta aș putea dovedi. Cu nimic altceva. Bine, zice domnul Miu, vom ordona postului de jandarmi de acolo, să-l aresteze pe puști, să-i adune toate boarfele și să-l aducă la București. Dacă scrisoarea dumneavoastră va fi printre ele, atunci aveți dreptate, veți fi liber și veți putea pleca. Doriți asta ? mă întreabă la urmă domnul Miu. Zic, domnii mei, i s-ar putea cere poate și în alt mod scrisoarea aceea copilului ! Nu, zice, noi avem metodele noastre. Doriți deci asta ? Păi nu, zic. Vă declar că eu nu doresc acest lucru, pentru că fusesem oaspetele acestor oameni, și nu pot să trimit jandarmi pe capul lor. E treaba dumneavoastră ce faceți, dar să nu vă referiți la mine, că eu aș fi cerut așa ceva. Am vorbit sincer cu oamenii aceștia, sunt și ei, polițiștii, oameni. Bombănea, zice, atunci ce să facem cu dumneavoastră, vom fi nevoiți să vă expulzăm în 24 de ore. Să mă podidească lacrimile. Au văzut și ei asta. Au început să mă consoleze: ei, că nu pentru totdeauna, înțelegeți și dumneavoastră că în prezent situația internațională este atât de încordată… Închipuiește-ți, șeful poliției îl consolează pe suspect ! Datorită lui Gusti și ai lui. Mi s-au înscris în pașaport cele 24 de ore. Mai aveam la Sfântu Gheorghe o grămadă de lucruri,

cărți și tot, la muzeu, trebuia să ajung și acolo. Am alergat la Brăiloiu, i-am înapoiat fonograful. Îi spun care e situația. El, desigur, cunoștea foarte bine toată povestea. Mi-a spus să mă mai duc la ministru, la Gusti. Mi-a spus exact unde, până atunci nu știusem cum să ajung la el. Am găsit drumul, am mai amintit asta, era Golopenția acolo. M-am mirat: Gusti ministru ! I-am mulțumit, dar numai după ani și ani mi-am dat seama, despre ce era de fapt vorba, ce nu mi se spusese. Firește, că poliția l-a întrebat mai întâi pe Gusti, că de ce mi se dăduse recomandare. .. iar Gusti le spusese, să fie lăsat în pace omul ăsta.

– *Acest Miu a fost la Siguranța Generală sau la Poliție ?*

– După cum îmi aduc aminte, la Siguranță. La șeful Siguranței Generale, pe Bulevardul Carol. O clădire mare cu trei etaje, cu niște bolți la parter, pe unde se putea intra.

– *Și deci atunci l-ați revăzut pe Golopenția.*

– Doar în treacăt.

– *Dar după reîntoarcerea la Budapesta i-ați scris și lui, nu ?*

– M-am liniștit un pic, m-am uitat în jur, să văd ce mai era, și după aceea i-am scris. Dar nu mai reținexact, ce anume. Am încercat să mă informez, în Ungaria, la Universitatea din Pesta, la Sociologie. Mi s-a recomandat doar acest Demény. Am căutat în biblioteci, avea o cărțulie despre sociologie, o nimica toată, cuminte, neinformată.

– *Nu Dékany ?*

– Da, desigur, Dékany.

– *Și despre ce scriați în corespondența dumneavoastră ?*

– Nu mai știu.

– *Fiindcă Golopenția i-a scris din Germania o scrisoare lui Stahl, în care îi povestește că s-a întâlnit acolo cu niște studenți unguri, care i-au vorbit despre dumneavoastră. Că despre Școala Gusti au auzit de la Lükö Gábor. Și pe această bază s-au împrietenit, Golopenția și studenții unguri.*

– Despre asta nu știu nimic.

– Iar dumneavoastră îi scrieți lui Stahl că i-ați trimis un studiu Karácsony.

– Cam când se întâmpla asta ?

– În ’33.

– În ’33 ! ? În vara aceea m-am întors acasă. Interesant. Măcar dacă ar fi fost în ’34…

– Există patru scrisori din ’33 și o a cincea din ’35. În aceasta spuneți, că ați aflat de apariția cărții lui Stahl, Tehnica monografiei sociale*, și ați și comandat-o, și ați primit-o foarte repede. Dar, spuneți în scrisoare, că nu o puteți traduce, fiind foarte ocupat cu doctoratul. Și că o va traduce un prieten ardelean…*

– Asta e scrisoarea mea ? Și cine era prietenul ardelean ? Nu-mi aduc aminte…

– Care știa românește, și ar fi putut s-o traducă.

– Vai, păi era Pócs Feri, nu era ardelean, era din Ungaria, de la Máriapócs, cunoștea dialectul local, foarte îndepărtat de limba literară. Am încercat cu el, dar după aceea am renunțat, fiindcă am văzut, că nu înțelege deloc limba literară, științifică… El transmitea oarecum sociologia română acestora… Satul scufundat trans-danubian… Degeaba, un om față în față cu întreaga societate, nu merge… Aceștia, încrezuți cu realizările ungurești, că ei, nu-i așa */râde/* nu învață de la români ! Doar după ce s-a văzut că este un lucru recunoscut pe plan mondial, această Școală Gusti, atunci au început să spună, că la urma urmei tot asta au lucrat și ei.

– În ‘31-’32 ce legături aveați cu Golopenția ?

– Atunci nu eram în legături prea strânse, doar ne simpatizam reciproc, și el îmi arăta multă bunăvoință.

– Erați cam de aceeași vârstă.

– Nu, el era mai mare cu un an, doi.

– Dar Stahl era mult mai în vârstă.

– Din Drăguș nu voi uita niciodată o scenă încântătoare. Mergeam pe stradă cu vreo doi asistenți români – era campania de

completare de vară. Curți cu pajiști, garduri de lemn… Într-una dintre curți un băiețel, în costum popular românesc complet, cămașa albă lungă, pantaloni negri strâmți, brâu roșu, pălărioară neagră, cu o fundă roșie, cum purtau fetele la Drăguș. Fetele purtau asemenea pălării. Dar ăsta era un băiețel. Iar lângă el un bivolaș negru, frumos. Era o scenă atât de dulce, cum nicăieri în altă parte n-am mai apucat… M-aș fi apucat de îndată să fac o poză, dar aveam un aparat de fotografiat vechi, prost, cu plăci de sticlă. Încerc să-l reglez, nu merge, sunt neîndemânatic. Între timp românii, cu un aparat excelent, au fotografiat întreaga scenă. Cu mine împreună, scena întreagă. Mi-au arătat mai târziu poza. Dar, din păcate, nu le-am cerut-o. Pe români i-a emoționat că eu țineam atât de mult să imortalizez scena. Nu voi uita niciodată scena aceea din Drăguș... Cu Ana m-am cunoscut doar în ultima seară, la sfârșit. Aștepta în poarta de la stradă întoarcerea cirezii de bivoli, să dea drumul vitei lor în curte. Dar, vai… Am găsit mai târziu într-un volum al sociologilor harta județului Făgăraș, hotarul diferitelor sate. De la Olt urca pe munții Făgăraș fâșia de hotar al fiecărui sat. Și-n ultima noapte am dormit acolo la casa Anei, că pe întuneric nu nimeream drumul spre casă și nu-i știam nici numele gazdei. Așa că m-au reținut la ei peste noapte. A doua zi dimineața fetele încărcau gunoiul de grajd în căruțe și au scos bivolii din grajd. Bivolul se uita la mine așa, speriat, eram un străin. Și atunci a pornit Ana, singurică, în urma căruței spre câmp, să împrăștie baliga pe pământul lor. Nu puteam să mă rup de ea. Am însoțit-o. Mergeam în doi, lângă căruță. Bivolii cunoșteau drumul, mergeau frumos. Dar drumul nu se mai sfârșea. Mergeam, urcam într-una spre munți. Știam totuși că românii pleacă la București încă în acea zi, înainte de masă, că și eu trebuie să merg cu ei, că n-am bani. Mergeam fără vorbă, nu știam ce să-i spun fetei. Mă mustra conștiința. Tot satul era la câmp – se lucra, era începutul lui mai – vede toată lumea că un străin o însoțește pe fetișcana asta. O să i se

ducă vestea, săraca de ea. Ce să zic ? Și ar trebui să alerg deja la gară. M-am hotărât în cele din urmă să-mi iau rămas bun de la ea. Abia am îndrăznit să-i iau mâna. Ca o sfântă, așa era fetița asta pentru mine. Ana lui Popa Rad (*oftează*). „Frunză verde, iarba neagră, / Trec pe drum, lumea mă-ntreabă, / De ce-s galbenă și slabă, / Și de ce m-am înnegrit, / Căci prea am ținut la iubit.“ Aș fi jurat că e virgină, o fetișcană tânără. Of, of. De așa ceva nu scapă niciodată sufletul omului. O mai spun pe asta. În ’56, vara, când atmosfera era deja revoluționară. Și-atunci, comuniștii etnografi, care până atunci mă băteau la cap voiau să mă împace, și mi-au trimis vorbă la Giula să-mi înaintez cererea de pașaport, că mi se acordă o călătorie de studii de o lună în România. Îl întreb pe trimis, au vreun scop, vor să-mi încredințeze vreo sarcină… Nu, păi știi tu… Fusesem singurul care s-a ocupat de România. Muzeul Satului fusese construit. M-au dus și acolo. Am fost primit la Institutul de Folclor ca oaspete, și mi s-a agățat de gât o secretară, o unguroaică tânără, dar care vorbea perfect româna, mi-au dat bani, tot, m-au dus cu taxiul și în provincie. Dar, cred că însoțitoarea era și un fel de controlor. Ea m-a dus și la Muzeul Satului. Ei, acolo era ridicată și casa din Drăguș ! Și vine să mă întâmpine o nevestică îmbrăcată în portul de la Drăguș. Era tuciurie la față, tuciurie sadea. Nu m-am putut abține, m-am dus le ea și am întrebat-o dacă o știe pe Ana Popa Rad. Zice, păi eu sunt ! Era să cad jos ! A crescut, s-a făcut înaltă, zveltă, fața i s-a subțiat. Avea fața atât de copilăroasă, plinuță când am… și tuciurie, tuciurie de-a binelea, pe atunci însă, de copilă era mai degrabă brunetică, juca în culoarea cafelei. Gata, să cad jos ! Chiar de atunci am rămas cu îndoiala că mă așteptase. Pentru că eu i-am scris și din Huși. După ce m-am despărțit de ea, a doua zi am fost la Huși, și de acolo i-am scris o scrisoare de dragoste, în satul ei, una nebună. Pe urmă însă, cu unguroaicele din Moldova am uitat-o pe biata Ana. Și acum m-aștepta acolo, la Muzeul Satului. Putea să știe

că ajungând la București mă voi duce negreșit acolo. Am salutat-o repede și am fugit. N-am întrebat-o nimic, ce face, cum o duce (*oftează*).

– *Dar la Drăguș nu v-ați dus.*

– În vara lui ’56 am rămas o săptămână la București, sau două, prin muzee, și am plecat apoi în Moldova. I-am căutat pe oamenii mei dragi, de demult.

– *La București cu cine v-ați întâlnit ? Cu Mihai Pop, presupun.*

– Mihai Pop, da, el m-a primit, el era directorul Institutului de Folclor. Mi s-a oferit o masă festivă. Întregul Institut de Folclor era așezat în jurul unei mese lungi, acolo m-au primit când am sosit. Și m-au trimis la Bacău cu avionul, că Bacăul avea aeroport. La Consiliul Județean am fost primit cu un buchet imens de flori. Mă simțeam atât de jenat ! *(râde)*. Spre norocul meu era acolo însoțitoarea mea, fata aceea, i-am pus imediat în brațe buchetul mare de flori. Vicepreședintele Consiliului Județean era maghiar. Dar era un biet proletar. Era un maghiar de la Kelgyest. A venit cu mine la Călugare, unde ne-am dus cu taxiul. Nu fusese acolo până atunci, vicepreședintele maghiar al Consiliului Județean, nu fusese în Călugare, deși se afla la doar vreo cinci minute. Să cadă jos de uimire văzând noua biserică ridicată deja. Pe vremea mea abia se ridicau schelele. Lumea cea multă tocmai ieșea de la vecernia de după-amiază… (…)

– *Cât ați stat în Moldova în ’56 ?*

– Am stat în România o lună, din care două săptămâni am hoinărit prin Moldova, la vechile cunoștințe. N-am cules nici un fel de date, am vrut să văd, dacă mai trăiesc, ce mai fac oamenii mei. Unul dintre cei mai apropiați dintre ei nu știa ungurește. Era dascălul Gyerka din Iugan, unde am petrecut patru luni. Alde Gherca… La Răchițeni au fost mai mulți Gyerka. În Iugani a fost singurul. Ianuș Ghercă. Așa își scria numele românește, Ianuș, în maghiară János.

În toată familia lui nu știa nimeni ungurește. Era un om de treabă, cinstit. Când, după arestarea mea de către jandarmi, m-am întors pentru prima oară acolo – am îndrăznit să mă întorc abia peste un an – nu cuteza nimeni să mă primească. Gyerka János m-a primit. Era omul bisericii, cu un anumit…

– *Un anumit statut.*

– Da, el era apărat de biserica lui. Am stat două săptămâni la ei. Într-o cameră, iarna, toată familia. Fata cea mare, Elisabeta era bună de măritat, cea mică de vreo 13 ani, Maria, și un frățior al lor mai mic. Avea dascălul și un fecior mare, dar acela era dascăl și el la Cotnari. Elisabeta era o fată foarte vrednică, am îndrăgit-o într-adevăr foarte mult. Îi zic, nu știe ungurește, dacă rămân… Când a trebuit să mă duc la notarul din plasa Mircești pentru prelungirea valabilității pașaportului, am ajuns după-amiază, notarul nu era acasă. Soția lui m-a așezat pe un scaun lângă ușă, în casa lor, ea cosea ceva la fereastră. Nici n-am discutat, c-o să vină notarul… Ei, cum stăm acolo, dintr-o dată zice femeia, aud că vrei s-o iei pe fata dascălului. *(râde).* Să mă bag sub pământ de rușine ! N-aveam cum să dispar, așa că i-am răspuns în doi peri: „Nu chiar…“ S-a făcut călugăriță fata. A aflat din ziare că eu am fost împușcat de jandarmul din Bogdănești. A apărut în ziare. M-au îngropat. Peste un an s-a aflat că mai trăiesc. S-a făcut călugăriță fata. Tatăl ei mi-a arătat în ’56 poza ei, o fotografie frumoasă color. Ordinul călugărițelor a trimis-o în Franța. Îmbrăcată în pantaloni la dungă, Elisabeta juca hora împreună cu franțuzoaicele de o seamă cu ea. Imaginează-ți ! O unguroaică prezentată drept româncă, la francezi…

– *De ce nu, se putea întâmpla…*

– Numai că pe mine m-a durut inima. Of, of, of, și ce fericit a fost tatăl ei, pensionar de-acum, dar pe mai nimic. Nevastă-sa avea ceva pământ în satul vecin, la Merceni. Se mutaseră acolo într-o cocioabă țărănească prăpădită, acolo dădeau cu sapa bătrânii, l-au

chemat atunci acasă pentru mine de la sapă… A pus să-mi aducă numaidecât niște bere, o bere proastă, caldă. Se înecase și o muscă în ea, dar el continua să-noate în fericire, bietul nea János Gyerka, pentru că l-am căutat. În ciuda faptului că el nu știa ungurește. Și am fost și eu atât de fericit să-l revăd pe acest om și să-i fac o bucurie. Nu plecasem la drum pentru culegere de date. Căutam oameni, maghiari și români. De aceea sunt acum foarte fericit că ești un maghiar din București. (…)

– *Revenind la București…*

– Nu, n-am avut un cerc larg de cunoștințe… niște oameni care se împrieteneau mai greu, nu îndrăzneam să mă adresez lor de teama că mă vor respinge. Oameni care fac cunoștință foarte greu. Mă aveam bine cu Brauner, pentru că îl găseam în fiecare săptămână în biroul lui Brăiloiu. Dacă nu era Brăiloiu acolo – Brauner era. Pe atunci Brauner mă lua și la concerte și tot. Dar înainte mă îmbăta. Îmi amintesc, a apărut odată un folclorist ardelean, Ilarion Cocișiu. Ei, atunci ne-a dus Brauner pe amândoi la un bar unde trebuia să stăm pe scaune înalte lângă tejghea, și se serveau tării. M-am pilit destul de bine, și m-a dus atunci la un concert la Ateneul Român. Avea și Brăiloiu ceva în program. Am intrat într-un mod scandalos, doi ne țineam de mână, și al treilea se apleca peste mâinile noastre prinse, ca unul beat. Și așa ne-am făcut intrarea în Ateneul Român. La parter era multă lume, nu mai rețin ce piese au figurat în program. Vasăzică, uneori era așa cu Brauner… Alteori zicea că mă duce la o cârciumioară unde cântă un foarte bun taraf de țigani din provincie, să mergem să-i ascultăm.

– *Și ați fost ?*

– Da, nu mai știu în care, dar am fost. Sunt excelente tarafurile acestea țigănești din provincie. În *Poeziile populare* ale lui Teodorescu există textele acelea splendide, tot… Primi-lăutari ai tarafurilor de țigani din provincie. Dar în același timp, tatăl lui

Teodorescu era un om sărac, trăia în Bucureşti şi acolo zicea textele acelea minunate de colind.

– *Aveaţi legături cu Stahl şi în afara universităţii, în societate ?*

– Nu, n-am avut în afara universităţii nimic. Mă luau doar cu ei. El a venit atunci cu iniţiativa, să-l luăm la Cornova, la Drăguş. Brauner a vrut să organizeze participarea mea, văzuse că aş fi vrut să rămân. Dar de ce mă interesau numai fetele de la ţară, de ce visam doar ţărăncuţe, era şi nepoata lui Brăiloiu acolo. O fată de treabă, cultă, studentă. Ceilalţi studenţi cu care mă şi vedeam ziceau, de ce nu mă împrietenesc cu aia, că îi şi place stilul ăsta ţărănesc, s-o tăvălesc în pat. Chestii din astea. Altă dată m-a luat că vede, am haina destul de ponosită, probabil din cauza asta nu mă împrietenesc cu fetele din lumea bună. Să mă duc, au un bar de ăsta, la pielea goală, acolo n-am nevoie de haine. Pot să mă duc, îl găsesc acolo şi pe Stahl, şi pe alţii… *(râde)* Voia să mă introducă şi pe mine ! Nu m-am încumetat la asta. Că e şi nepoata lui Brăiloiu acolo şi tot. Existau tentaţii din acestea în Bucureşti. Desigur, studenţii cu care locuiam împreună vizitau cu regularitate bordelul. Săptămânal. Mă vedeau uneori aşa, mâhnit singurel, li se făcea milă de mine, veneau şi îmi spuneau: „Domnule Gavrilă, hai la curve !“ Nu m-am dus. Le-am zis, nu vă supăraţi… Dintr-o altă cameră a colegiului vine odată la mine un băiat inteligent, că tocmai descoperise volumul de poezii *Funia călăului*, de Petöfi, publicată în traducere în colecţia Biblioteca pentru toţi. Dar eu n-am înţeles ce e în limba română funia călăului, nu cunoşteam nici cuvântul funie, nici cuvântul călău. Se mira că nu cunosc volumul, se înflăcăra. Apoi tot băiatul acesta a venit odată la mine să-mi spună: „Domnule Gábor, hai la curve !“ I se făcuse milă văzându-mă stând mâhnit. Am fost adeseori foarte amărât. Într-o seară întunecoasă m-am dus la plimbare pe unde obişnuiam să iau masa de prânz, pe la Hala de carne. Am dat peste un grup de oameni interesanţi,

îmbrăcați în haine albe ca zăpada, dar nu în port românesc. Mi-am dat seama repede că erau bulgari, în postav brodat frumos, bărbați, femei, tot. Îi contemplam de departe gândindu-mă, ce bine ar fi să fac cunoștință cu ei, dar n-am îndrăznit să mă apropii. La un moment dat au început să se împrăștie și din grup s-a desprins o fată care mergea singură. Nebunul de mine m-am luat după ea, urmărind-o de departe. S-a dus fata asta, singură departe, spre periferie, iar eu am urmărit-o de departe. Biata fată, a observat probabil că cineva-i în urma ei, și acum i-era frică. Păi de ce o sperii eu pe fata asta, biata ? Ce vreau de la ea ? Am rămas atunci în urmă. Nu aveam idee unde mă aflam. Mi-am zis, o iau drept înainte, trebuie să ajung undeva, într-un loc cunoscut. Așa am ieșit până la urmă pe Bulevardul Brătianu. Traversând Bulevardul Brătianu, unde cunoșteam deja zona, am întâlnit peste drum un afiș pe panoul de afișaj despre o piesă de teatru sau un film sau nu știu ce altceva. Sub forma unei blanchete mărite de telegramă, cu următorul text: „Sosesc deseară". Ei, zic, ăsta e așteptat undeva, ăsta e așteptat, pe mine nu mă așteaptă și nu mă cunoaște nimeni nicăieri ! M-am supărat foc ! M-am plâns atunci într-o scrisoare lui Karácsony Sándor. Până atunci nu îndrăznisem să-i scriu. M-am plâns de singurătatea în care mă aflam. Și atunci Karácsony mi-a răspuns doar atât că cine-l are pe Iisus Hristos ca prieten acela nu e singur ! Dintr-o dată mi-am revenit. Bine, fie ce o fi ! Nu eu îmi diriguiesc soarta !

– *Pentru mine e cu atât mai interesant acest lucru, cu cât crezusem că un om cu o fire atât de prietenoasă își găsește repede locul și stabilește o sumedenie de legături.*

– Eu mă împrieteneam foarte greu. Când am fost pentru limba germană… în două veri, am fost câte o lună în Germania, printre studenți. Și acolo mă adresam atât de greu unui necunoscut. Aș fi putut învăța mult mai mult dacă nu eram atât de timid, atât de fricos.

Tata îmi spunea mereu că sunt un fricos. Şi la Trenčin urcam versantele munţilor cu teamă, privind mereu îndărăt, să nu cad. Sora mea ? Ea urca curajoasă. Tata îşi bătea joc de mine zicându-mi că sunt un coiot fricos. Coioţii erau lupii preriilor din romanele cu indienii. Că sunt un coiot fricos. Păi, aşa sunt eu.

– *Aşa deci, chestia asta cu Golopenţia, cu Stahl… Cu alţi sociologi nu aţi făcut cunoştinţă ?*

– Doar în treacăt, de departe. Dar erau oameni simpatici, şi m-au primit cu simpatie. Gheorghe Focşa…

– *L-aţi cunoscut şi pe Focşa ? Şi nu l-aţi mai revăzut ?*

– Ba da. Era directorul Muzeului Satului. Pe el mi-l amintesc personal, îi reţin chiar şi faţa. De Neamţu nu-mi amintesc personal că ne-am fi întâlnit. Le-au apărut concomitent două volume când eu mă aflam deja în Ungaria, şi le-am primit. Unul era a lui Neamţu, volumul intitulat *Teoria sociologiei* şi avea aceeaşi dimensiune cu volumul lui Stahl.

– *Atunci nu e vorba de Neamţu, ci de Herseni.*

– A, da, fusese scris de Herseni. Iar Stahl era cu *Tehnica monografiei*…

– *Şi v-aţi întâlnit cu Herseni, aţi discutat cu el ?*

– Nu, de întâlnit nu l-am întâlnit.

– *Vorbea şi el maghiara.*

– Da ?

– *Cum să nu. Era şi el ardelean. Dintre cei de acolo vorbeau maghiara Neamţu, Golopenţia, Herseni şi Pop. În publicaţii şi în „Sociologia Românească“ au şi scris despre cărţi publicate în limba maghiară.*

– Golopenţia mi-a spus în ’56, pe atunci era parcă şeful Institutului Statistic…

– *În ’46.*

– În ’46. Atunci mi-a spus că se supăraseră pe mine, poate pentru cartea mea despre ceangăii din Moldova, se supăraseră pe

mine atunci când au citit-o, dar că au înțeles-o când ei au intrat cu armata română împotriva rușilor. Și s-au întâlnit cu românii din Ucraina. Au înțeles atunci ce puteam să simt eu când i-am întâlnit pe maghiarii din Moldova. Așa mi-a spus.

– *Și ați discutat atunci, în '46 ?*

– Am discutat. Mi-a spus că îmi arată cu plăcere datele statistice despre maghiarii din Moldova. Le-am cerut numai pe cele referitoare la Iugani. M-a primit împreună cu mai mulți colegi de ai săi, stăteam acolo, în biroul lui. Îmi arată datele din Iugani. Întâi au scris cu toții că-s maghiari, apoi au șters că-s maghiari și au scris că sunt români, până atunci se românizaseră complet… Maghiar sau român ! Spune-mi, eu ce sunt ? Șvab ? După tatăl meu ?

– *Stahl n-a spus nicăieri nimic incriminator despre dumneavoastră, a vorbit despre toate manifestările dumneavoastră în mod pozitiv. Ce-i drept, n-a pomenit niciodată cercetările pe care le-ați făcut legate de ceangăii din Moldova. Cred că simțea și el că asta e o temă care nu e pe placul autorităților. Eu am crezut totdeauna că afacerea aceea cu cartea poștală a fost o provocare. Iar dumneavoastră spuneți că nu.*

– Domnul Miu mi-a explicat: imaginați-vă că la căminul studenților români sosește cartea asta poștală. Studenții români o primesc și o reține ca să mi-o înmâneze când mă întorc. Dar trec săptămâni, luni de zile… Asta era la începutul anului '33, că de Crăciunul lui '33 i-am spus lui Brăiloiu, să nu se supere, dar indiferent dacă îmi dau o scrisoare de recomandare sau nu, eu ce să fac în vacanța de Crăciun aici în București…

– *Asta a fost de Crăciunul lui'32.*

– De Crăciunul lui '32. Am și plecat, direct la Iazul Porcului. M-a dezamăgit cumplit capătul acela dezolant al lumii. Apoi m-am întors la Iugani și am rămas acolo aproape patru luni. Așa am plecat, deci, din București, din cauza asta nu mi-am lăsat lucrurile la căminul

studenților români, și le-am dus la căminul studenților maghiari, aveam acolo câțiva studenți cunoscuți pe care i-am rugat să aibă grijă de ele până când mă întorc. Cărțile, hainele mele…

– *Vă amintiți numele vreunuia dintre ei ?*

– Nu-mi amintesc numele nici unuia. Până și de ofițerul acela care venea pe acolo, ți-am pomenit de un ofițer care ținea la mine, mă însoțea…

– *Vă amintiți de Bakk Péter.*

– Evident, Bakk Péter locuia la fratele lui, dar nu l-am întrebat unde-i stă fratele în București.

– *N-ați fost la el ?*

– Numai acolo, la căminul studenților maghiari, când dădeam uneori pe acolo, să văd ce mai e și să mă întâlnesc cu doi-trei oameni. Poate că acolo l-am întâlnit de fiecare dată, nu știu… Eram așa, un băiat prostuț care umblam fără rost, student prostuț, băiat prostuț. Așa eram din mila lui Dumnezeu, poate el mă ducea într-acolo. Abia pe urmă am început să mă dezmeticesc. Acolo m-am făcut om, acolo, în România. Poliția și jandarmeria, ăia au vorbit cu mine tratându-mă ca om. Și-acolo, în mod naiv, la rândul meu am vorbit cu ei ca și când ar fi fost oameni obișnuiți. Au fost niște oameni foarte de treabă la jandarmeria din Bacău și chestorul poliției din Iași. Am aflat mai târziu că la români poliția și siguranța erau separate.

– *Și jandarmeria era distinctă.*

– Era.

– *Cu prilejul vizitei din '46 la Golopenția, de care ați amintit, cu cine v-ați mai întâlnit ? Fiindcă pe atunci exista încă o lume relativ liberă.*

– Am avut doar trei zile în București. Am fost cazați într-un hotel, acolo eram singur, nu cunoșteam pe nimeni, nu cunoșteam pe nici unul nici dintre maghiarii, din delegație.

– Cu ce prilej a avut loc vizita ?

– Groza a organizat o festivitate de 15 martie, pentru care a trimis un tren special în Ungaria, pentru că Ungaria fusese jefuită de vagoane, nu avea vagoane de persoane. Groza a trimis un tren de lux. Comandamentul rusesc a trebuit să aprobe nominal cine putea să fie… Și eu nu eram pe listă. Era un sentiment tare neplăcut să călătoresc cu un pseudonim printre maghiari, când mulți dintre maghiari erau evrei bogați, cineaști care discutau despre planurile lor cinematografice și mai știu eu ce…

– Și în afară de Golopenția cu cine ați mai vorbit ? Cu cine v-ați întâlnit ?

– Exista un singur loc cunoscut, Societatea Compozitorilor Români. M-am dus direct acolo. Păi, Brăiloiu nu era în România, se găsea la Geneva. Dar Brauner era acolo. Brauner m-a primit. Vorbea cam răutăcios despre Brăiloiu care nu-l scotea din jidan, fusese luat și el, dar a supraviețuit. De atunci am avut sentimentul că Brăiloiu nu se va întoarce. I-am scris apoi la Geneva și mi-a răspuns că se află legal la Geneva, nu e suspectat în România. Dar n-a mai venit acasă de la Geneva. De acolo s-a dus mai departe la Paris, unde a și murit.

– Dar cu Brauner și cu Golopenția v-ați întâlnit… Ați discutat despre Stahl, despre Gusti ?

– Eu, cap sec, nu m-am interesat de ei, îl țineam minte numai pe Golopenția, numai despre el știam că vorbește maghiara. Și i-am oferit atunci în dar mai multe lucrări ale lui Karácsony Sándor și lucrarea mea *Formele spiritului maghiar*, ca unuia care cunoștea limba maghiară. Din cauza asta îl căutasem eu pe Golopenția.

– Și, de la Institut ați plecat undeva împreună ?

– Da. A fost o masă comună, dar nu mi-o mai amintesc detaliat. A oferit pe urmă Groza o recepție la clubul miliardarilor, scria cu litere mari de aur: Clubul Miliardarilor. Trebuia avansat spre interior, la parterul luxos al unei clădiri cu etaje. A prezidat, desigur, Groza.

– *Și cine a mai fost acolo, personalități ?*

– Nu-mi amintesc de altcineva. Dar pe Groza îl știam mai de aproape de când a făcut aici, la Budapesta, într-o splendidă limbă maghiară o expunere la întâlnirea foștilor săi colegi de școală, în sala de gimnastică a liceului reformat. Am venit de la Debrețin să-l ascult. A exercitat o puternică influență asupra mea. Atunci, în '46, la București l-am căutat acasă la el pe nenea Opreanu, fostul coleg al tatălui meu. Nu m-a poftit în casă, a discutat cu mine doar din fereastră. Îi zic, de-acum va fi o lume bună, Groza e președinte, și tot… A, da, zice, Groza ne vinde rușilor. A închis fereastra… Fostul coleg de școală, bunul său prieten din studenție… E foarte greu să potrivești lucrurile. Oamenii sunt speriați, chiar și azi, în toată Europa. Numai banii… Asta nu e o lume omenească.

GHEORGHE RETEGAN

„La un moment dat eu m-am supărat foc”

Retras din viața publică Gheorghe Retegan nu a fost ușor de găsit. Numărul lui de telefon l-am obținut de la Mihai Pop. Solicitarea mea nu l-a surprins, și – aidoma lui Stahl – a considerat discuțiile noastre drept o sarcină de care trebuie să te achiți cu seriozitate. Întâlnirile noastre au avut loc în casa lui, la ore foarte matinale. Nu părea marcat de cei cinci ani de pușcărie, totuși, din când în când mă ruga să opresc magnetofonul...

Gheorghe Retegan a fost poate cel mai talentat dintre studenții cu orientare spre sociologie ajunși la sfârșitul anilor ’30 pe băncile facultății bucureștene. Întâlnirea sa întâmplătoare cu Anton Golopenția într-o vacanță de pe vremea anilor de liceu i-a canalizat interesul spre sociologie, în care s-a remarcat încă din timpul facultății. În pofida deselor mobilizări, schimbări de guvernări, în ciuda războiului a reușit să se dedice acestei cariere. Deși neangajat politic, a fost arestat și întemnițat de autoritățile comuniste. După eliberarea din închisoare, în cadrul Institutului de Cercetări Economice a participat la prima tentativă de readucere a monografismului în studiul satului. Din anii ’60 a activat pe tărâmul demografiei.

– Eu de obicei încep aceste convorbiri...

– Eu m-aș referi la consistența sistemului de sociologie, etică și politică a lui Dimitrie Gusti. Și în legătură cu asta eu aș propune să discutăm problemele următoare: osatura teoretică. Avea sau nu avea ? Împărțirea în cele patru cadre, și în cele patru ...

– *Manifestări... Da.*

– Da. Scopul acestei sociologii, acestui sistem. Imperialismul sistemului. El ținea să subjuge toate științele sociale, și toate să activeze în perspectiva utilității pe care o prezintă pentru sociologi și sistemul de sociologie. Asta e clar, nu ? Dacă luați componența unei echipe monografice, veți vedea că începe cu popa și termină, cu – să spunem – juristul. Tot așa și la echipele studențești. Că erau două feluri de echipe, dacă ați reținut din discuțiile anterioare. Erau acestea monografice, axate pe sociologi, dar înglobând și studenți sau licențiați din celelalte științe sociale. Și erau echipe studențești, care aveau scopul de a merge în anumite sate, alese în prealabil, să facă o acțiune de ridicare a satului, atâta cât avea posibilitatea echipa respectivă. Să se facă activitate culturală, cimitir de animale, un dispensar. Dacă era posibil... În aceste echipe studențești erau, bineînțeles, medici veterinari, medici umani, mai făceau o analiză a stării de sănătate a populației, vedeau ce este de făcut, nu ? Era și o gospodină, absolventă a unor școli de gospodărie, cum se spunea pe atunci, care învăța gospodinele să gătească și altceva decât mâncarea lor tradițională. Iar cea monografică avea, deci, o componență foarte eterogenă, dar legată de sociologie. Și, în legătură cu aceasta, puține referiri la cum era totuși sociologia asta românească privită pe plan internațional, în ce măsură... Aici de fapt nu vreau decât să menționez pățania mea proprie în legătură cu asta. Pe urmă, sigur că cine citește cu foarte multă atenție și „Arhiva", și „Sociologie Românească" o să fie extrem de surprins de lipsa referirilor și menționării sociologiei urbane. Nu veți găsi nici în „Arhivă", nici în „Sociologie" o indicare a problemelor pe care urmează să le cerceteze o sociologie urbană. Sigur, se poate lăsa, se pot menționa și menține cele patru cadre și cele patru manifestări, numai că conținutul este cu totul diferit decât conținutul cercetării unui sat sau unei zone. Cum am ajuns în final la concluzia că zona, nu satul în sine... Această lipsă trebuie explicată. Fiindcă nici Gusti și

nici elevii lui nu erau atât de închiși la minte, încât să nu știe despre existența orașelor și influența pe care ele o exercită în viața economică și socială a României. Am spus greșit că n-a apărut în „Sociologie Românească" nici un studiu despre orașe. A apărut. Despre două orașe. Unul e Botoșanii, așa intitulat: *Un oraș în declin, Botoșanii*, – autor este Tufescu, fost profesor de geografie economică, la Academia de Studii Economice din București.

– *Nu mai trăiește ?*

– Nu știu, este foarte în vârstă, dar cred că trăiește unul dintre băieții săi. Erau multe studii despre orașele... în special orașele din Moldova. Un studiu foarte frumos asupra târgurilor. Târguri în sensul nu acela din Ardeal... Ci târguri în sens de Târgu Ocna, Târgu nu știu care... Și un al doilea studiu, care a apărut tot în revista „Sociologie Românească" se referă la orașul Sighet.

– *Dar nu-i făcut de Mihai Pop ?*

– Nu. Nu, nu. E făcut de fostul judecător-șef, de la Sighetul Marmației din epoca aceea. Foarte frumos și ăsta, și cam mers pe modelul lui Tufescu. Tufescu apăruse înainte. Dar, acestea sunt singurele lucrări de sociologie, să spunem, urbană. Evident, au apărut monografii de orașe în perioada dintre cele două războaie mondiale, ca și înainte de primul război mondial. Dar acestea toate au fost lucrări individuale, adică n-au fost lucrări care să fi fost efectuate de un colectiv...

– *Pe planul lui Gusti...*

– Da... Și nu de un colectiv, compus din specialități, care trebuia neapărat, nu să se bazeze pe documente, ci pe cercetarea...

– *Concretă...*

– Da... Pe interviuri, așa cum faceți dumneavoastră în momentul de față. De pildă, a apărut o lucrare foarte frumoasă, mare, cât o evanghelie, asupra Ploieștiului, al lui Mihai Sevastos –, foarte mare, dar privește mai mult trecutul.

– Deci e o monografie istorică, cum se zice...

– Da. El a încercat să se axeze pe planul lui Gusti, cadrul cosmologic, și așa mai departe. Și a făcut cât a putut, dar nu a intrat în ceea ce spune sociologia că este știința societății contemporane, adică el nu a putut face acea cercetare. Într-un număr foarte vechi din „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială" a apărut într-adevăr un plan de cercetare a unei întreprinderi industriale. Cred că autorul acestui plan se numește Setlacec. Numele aduce ceva de un ceh. Nu sunt sigur, dar putem verifica. Dar cred că el este, Setlacec[28]. Dar cu asta s-a încheiat, adică n-a mai apărut nimic. Fiindcă după Gusti, întreprinderea trebuia încadrată în mediul ei de viață. Și atunci, de aici ar fi urmat... Nu știu dacă antevorbitorii mei s-au referit la această problemă, dar eu am ținut să v-o spun, fiindcă este extrem de semnificativă. Asta ne duce însă la o explicație. Poate că Stahl să știe mai multe decât mine – mă îndoiesc – dar s-ar putea ca cel puțin unele aspecte să le știe mai bine decât mine –, dar altcineva n-o să vă poată spune. Chestiunea este de bani. Adică toate cercetările acestea pe care le făcea Gusti, și acele monografice, deci sociologice, și echipele studențești, acțiunea în sine costă. Costau bani. Noi dacă mergeam, primeam la cele monografice – la început nu s-a dat uniformă, adică îmbrăcăminte, pe urmă ni s-a dat, începând cu 1938, deci de la înființarea Serviciului Social – ni s-a dat uniforma aceea gri, din doc era făcută, cămașă, pantofi... adică ghete, nu pantofi. De unde erau banii, că de la bugetul statului nu ni s-a dat un leu ? Asta însemna că nici facultatea nu putea să-i dea, fiindcă facultatea lua tot de la bugetul statului, și nu avea alți bani. Și atunci dădeau bani așa: Banca Națională, Creditul Național Industrial, Banca Română de Credit, și alte posibilități. Se mai căciulea pe la „Monitorul Oficial" să-i tipărească lucrările, fie cu un preț foarte redus sau chiar gratuit,

[28] Vezi nota 6.

nu ? Or dacă el ar fi intrat într-un oraș, și ar fi început să-și aplice metoda lui de cercetare, să zgândărească structură de clasă, venituri, consum și așa mai departe, n-ar mai fi primit nici un fel de bani pentru treaba asta. Fiindcă burghezia... burghezia mare – bancară, financiară și industrială – era foarte bucuroasă să meargă în sate cât vrea…[29]

– *Da.*

– E clar, acolo cel mult îl deranja, cum l-am deranjat eu pe moșierul de la Perieți, care era cumnat cu Urdăreanu. Efectiv era cumplit… pe urmă o să închidem, când ajungem la moșierul acela.

– *Dar de ce ?*

– Nu... Sunt amintiri personale și...

– *Dar vă spun, tocmai aceste amintiri personale sunt interesante, dau...*

– Picanterie...

– *Culoare...*

– Culoare, da... Acuma, el nu că n-ar fi știut ce este sociologia, și cum să facă sociologie, ci fiindcă s-ar fi certat și ar fi tăiat orice fel de posibilitate de a face cealaltă sociologie. Discutând cu cineva problema asta cu vreo treizeci de ani în urmă, mi-a spus, „ce-ai fi vrut tu, să și plătească, să și zgândărească ?“ */râde/*

– *Eu credeam că orientarea spre sat este mai mult... este motivată ideologic....*

– Nu. O să discutăm asta, bine că ați adus vorba, fiindcă eu îmi făcusem...

– *România se lupta mereu cu marea problemă țărănească, marea problemă agrară, și atunci atmosfera intelectuală de la Sămănătorism era încărcată de nerezolvarea acestor probleme. Și eu credeam că aici este motivul. Nu m-am gândit la problema banilor.*

[29] Din cercetările de până acum se știe că orientarea rurală a Școlii gustiene s-a datorat tocmai ideologiei naționale promovate de burghezie.

– O să explicăm treaba aceasta... De-abia după 1944 a apărut sociologia urbană. Unul care s-a afiliat lui Gusti, și care fusese asistentul lui Traian Brăileanu la Cernăuți – v-am spus apartenența politică –, a avut asemenea preocupări.

– *Cine era acesta ?*

– Leon Țopa. Era asistentul lui Brăileanu...

– *Trăiește Leon Țopa ? Numele lui l-am văzut de foarte multe ori...*

– Mai de mult poate... Da, da.

– *Numele lui Leon Țopa l-am văzut în anii șaptezeci...*

– Eu nu l-am văzut de mult, fiindcă fusese căsătorit cu fata lui Brăileanu, avea o casă, proprietatea ei, a soției, aici pe Rahovei, foarte aproape de mine, și într-o seară venind de la Biblioteca Academiei, trecând pe lângă un restaurant, a bătut Leon Țopa în geam, și am intrat atunci și eu, deși era foarte târziu. Și a spus, „vino, nu trebuie să ai mărunte". El niciodată n-a spus, dacă ai bani, te întreba de mărunte. „Nu trebuie să ai mărunte, că am eu mărunte acum". „Ce s-a mai întâmplat, că nu te-am mai văzut prin cartier ?" Dacă trag o linie, așa, în diagonală, dau exact în casa lui. Zice, „domnule, m-am eliberat..." „Cum te-ai eliberat ?" „De servaj. Am fost atâția ani servitorul fetei ăsteia a fostului meu profesor..." Necazuri de familie, în sfârșit... A găsit posibilitatea să divorțeze, și de asta eu nu l-am mai văzut, nu știu pe unde locuiește. Dar în orice caz, el a scris atuncea problema sociologiei urbane la noi. Dacă el era urban, adică născut în mediul urban sau nu era născut – nu știu. Dar probabil că omul a simțit că sistemul trece cu vederea treaba asta. E adevărat că noi, când am făcut Dâmbovnic... monografia plășii Dâmbovnic, am privit Piteștiul ca un centru de influență nu numai administrativă și politică, să spunem, ci în special economică. Care sunt relațiile economice dintre Pitești și sate, și dintre sate, nu ?... și piață de desfacere, piață de aprovizionare, dacă putea să

ofere forță de muncă, de lucru... Acolo nu era o problemă, în Dâmbovnic, fiindcă cei mai mulți erau olteni. Adică noi le ziceam: cobiliţarilor – ştiţi ce e, nu ? – olteni, dar erau foarte mulți de pe stânga Oltului, adică, din Muntenia. Ori de aici, din satele astea două, Gliganu de Sus și Gliganu de Jos, erau case cu patru camere, cu scândură pe jos, foarte bine mobilate, făcute numai pe cobilițe. Deci nu prestau, să spunem, toată forța de muncă excedentară în agricultură asupra Piteștiului. În plus mai erau și destule moșii pe acolo. Cea de la Slobozia, a lui Armand Călinescu la Ciutele... Avea două surori...

– *Știți că doamna Armand Călinescu mai trăiește ?*

– Da... Uite, am o semnătură de la Armand Călinescu. Am Spencer, cele patru volume franțuzești de sociologie, cu semnătura lui. Le-a cumpărat când a fost... el a făcut Dreptul la Paris. Așa... și a avut infirmitatea, întorcându-se cu trenul de la Paris...

– *Cu ochii ?*

– Da, cu ochii. O scânteie. Și-a scos capul pe geam mai mult decât trebuia și...

– *Și în politică așa a făcut, și-a scos capul mai...*

– Când s-a discutat în seminarul lui Gusti înființarea unei a doua reviste de sociologie, și anume, „Sociologie Românească“ – fiindcă în „Arhiva“ erau studii în engleză, franceză, germană, română, și a foarte multor sociologi și economiști străini: germani, francezi, americani, englezi. Deci era o revistă, să spunem, cu caracter internațional. Și atunci s-a hotărât să se scoată o „Sociologie Românească”, destinată numai pentru țara noastră. Acestei reviste, „Sociologie Românească“, i s-a fixat atunci în seminar și un subtitlu: „Arhivă de gând și faptă românească”. Cu acest subtitlu Eliade, Polihroniade și încă unul au scos o revistă, cu ceva înainte de apariția „Sociologiei Românești”, cu subtitlul fixat de Gusti și de ceilalți: „Rânduiala”. Dedesubt: „Arhivă de gând și faptă românească”. Aici au intervenit disensiunile. Și în

„Sociologie Românească“ dacă veți citi episodul pe care vi l-am povestit, veți citi câteva atacuri, materiale publicate, atacuri la adresa lui Eliade, referindu-se la anumite comportamente, și anumite reflexii și îndoieli ale lui Mircea Eliade în privința sociologiei. A răsfoit cuprinsul, și a văzut el ce scrie acolo și atunci... Eu am avut câteva numere din ea, dar nu știu ce s-a întâmplat, ori că i le-am dat unuia care făcea un studiu sau nu știu ce făcea... de istorie... dar nu de sociologie, ci... Oricum, nu le mai am. Dar la Biblioteca Academiei le puteți citi... Așa s-a încheiat colaborarea lui Eliade.

– *Deci antipatia lui Stahl față de Eliade nu este singulară...*

– Nu, nu, nu ! Eu nu l-am... Să știți că eu nu port pică nimănui... nici lui Herseni sau lui cutare, absolut nimănui. Fiindcă începusem să vă spun, dincolo, când ne făceam cafeaua, situația mea a fost singulară. Deși am fost cel mai tânăr dintre ei, am fost în centru, tocmai fiindcă nu m-am amestecat. Episoadele pe care le-am spus cu Herseni și cu ceilalți, trecuseră, adică mult încoace, și atunci am putut să văd și să aud, și să am convorbiri particulare cu fiecare. Unul își spunea părerea despre celălalt... Despre Golopenția, din curiozitate, lumea spunea, de pildă, că este extraordinar de bine pregătit, dar nu prea a scris. Dar acuma, dacă pun eu în balanță astăzi, ce a scris de pildă Herseni până la epoca aceea, cu un singur studiu al lui Golopenția, balanța înclină în favoarea lui Golopenția.

– *Ca profunzime și ca documentare ?*

– Și subiecte ! De pildă, eu când am intrat în Institutul Central de Statistică el îmi era director, directorul Oficiului de Studii. Mi-a dat un volum de recensământ din 1930 și formulare, cum le ziceam noi, oarbe, adică goale, numai linii, și cu cap de tabel, și mi-a zis: „Copiază știința de carte, procentele pe plăși. Și vezi, să nu greșești”. Am copiat trei zile, și m-am dus. „Gata ?“ „Gata.“ „Ei, ce ai observat ? Ai observat ceva, sau ai copiat așa, mecanic, fără să gândești ?“ Eram anul trei.

– *Se putea lucra ?*

– Anul trei n-avea decât trei cursuri și trei seminarii. Și erau de obicei după-masa.

– *Atunci se putea lucra.*

– Da. Chiar dacă era unul dimineața, puteam să plec, și compensam ora după-masa, nu era o problemă. Erau foarte îngăduitori în privința aceasta, și unii, și ceilalți. Zic: „Da, am observat“ și i-am spus câteva observații, care le-am făcut așa, pur și simplu copiind și văzând. Adică toate satele dinspre munte, dealuri și subcarpatici aveau procentul mult mai mare de știutori de carte decât câmpia. Bun. „Explicația ?“ Aici am început eu să dau o explicație. Sigur, nu putea fi completă. La nivelul meu de dezvoltare de atunci și de cunoaștere a realității, nu puteam să dau explicație completă, dar câteva elemente le-am dat. „Bun. Rămâne să...“ Așa făceai școală cu el. Orice !

– *Adică asta n-a fost o muncă, ci practic v-a pus la încercare.*

– Nu, nu, nu. Studiul a apărut. Adică mi-a dat de copiat proporția știutorilor de carte la primul recensământ al Principatelor Unite, al lui Dionisie Pop Marțian în Muntenia, care a înregistrat și știința de carte, dar numai la sate, și al lui Ionescu de la Brad în Moldova, care n-a înregistrat știința de carte. A fost o defecțiune a lui, nu s-a gândit la treaba asta. Și atunci Golopența a pus cele două date: deci 1859 cu 1930, să vadă ce progrese s-au făcut, și unde erau progresele mai mari. Sigur că progresele mai mari au fost în județele de câmpie, care avuseseră procentele mult mai mici în trecut. Și atunci au accelerat puțin pregătirea, și ministerul, și inspectoratele județene, și așa mai departe. Deci, într-un fel făceai știință cu unul, și în alt fel cu altul. De pildă, începuserăm pregătirile pentru recensământul din 1941. I-am povestit lui Herseni ce formulare, ce întrebări, și așa mai departe. Și a spus Herseni, „a, ce-mi trebuie mie să-mi spună un recensământ câți știutori de carte avem în România sau câți n-avem.

Să-mi spună câți au uitat să scrie și să citească, deși au știut". Asta era o judecată absolută. Nu pot să spun stupidă, fiindcă… Nu pot să găsesc alt termen. Păi, domnule, zic, asta nu-i problemă de recensământ, domnule, asta-i a dumitale ! Du-te la Drăguș, în Făgăraș, și stabilește-mi acolo, pe bază de anchete. Că o să găsești zece inși, care au uitat să scrie și să citească... Sau cinci... Mai mulți nu. Și stabilești și cauze, și sexul, și vârsta, și așa mai departe. Nu era clar în capul lui ce este un recensământ, unde trebuie să-l întrebi pe fiecare individ... Și în principal caracteristicile...

– *Dar treaba nu este lipsită de interes, fiindcă...*

– Asta nu...

– *Cine a uitat, cine n-a uitat să citească...*

– Nu... dar nu-i de recensământ, nu-i de statistică. Este de sociologie, adică faci anchetă asupra ei. Dacă stabilești la Drăguș, Făgăraș, că câțiva oameni au uitat să scrie, să citească, deși au știut, atunci, ia să vedem, cine sunt, ce vârstă, ce sex...

– *Și motivele... Că știința de carte este absolut funcțională.*

– Nu poți să conduci o țară de analfabeți, nu ? Atuncea...

– *Vorbeam despre felul în care se făcea carte cu unul și cu altul...*

– Da. În felul acesta, ca Golopenția, nu proceda nici Stahl. Stahl era foarte exclusivist. Eu vă spun... tocmai din cauza asta. Domnule, ca să faci cu 15 – 20 de oameni o echipă, cum a făcut Golopenția, trebuie să sacrifici nu numai timpul tău, ci și activitatea mentală pe care trebuie s-o desfășori. Or nici Herseni, nici Stahl nu făceau chestia asta. N-avea de ce s-o facă. Nu era obligat, nu era cu nimic obligat Golopenția să sacrifice timpul lui și așa... ca să mă învețe pe mine sau pe ceilalți 12, 13, 14 inși, sau 20, nu ? Fiindcă, v-am spus, veneau așa, viitori miniștri, deputați și așa mai departe, să lucreze cu el, să vadă mai limpede într-o problemă oarecare. Pe când la ceilalți, nu se aglomerau. Îmi aduc aminte de cercetarea aceea în Valea Hoțului. După zece zile, ne-a strâns

după-amiază de la o oră oarecare, și i-a pus pe jumătate dintre cei prezenți, să spună ce constatări au făcut în aceste zece zile, de când suntem acolo. Și a discutat cu fiecare, și toți încercam să-l ajutăm în măsura în care noi am mai găsit câte ceva. Adică sistemul ăsta de informație internă pe echipă funcționa foarte bine.

– *De fapt asta era prescrisă și în metodologie...*

– Exact. Dar în multe echipe nu mergea, să știți.

– *Dar toată lumea mi-a povestit cu cutiile cu fișe și cu...*

– Asta da, dar este altceva când eu spun acolo în sat, măi dragă colega, uite, cetățeanul cutare mi-a vorbit despre 1907, cum s-a petrecut aici, și ce a fost cu ăla și cu celălalt. El se ducea la cetățean, și cu chestionarul lui și ce mai avea el, îl întreba altfel... După alte zece zile din nou... Cele trei luni au fost tot timpul o examinare periodică a rezultatelor pe care le-ai obținut, ce-ți mai lipsește, ce trebuie să faci ca să obții, unde trebuie să te duci și așa mai departe. Nu prea s-a făcut, chiar la Dâmbovnic, unde le conducea Mihai Pop, dar Golopenția era tot timpul... nu tot timpul, ci foarte frecvent venea la noi să vadă ce și cum merge... Totuși, după părerea mea, sistemul, cum v-am spus, nu era un sistem închegat, un sistem care să aibă osatură. Adică, exista după părerea mea, această osatură teoretică foarte puternică. Membrele, chiar dacă nu erau angrenate, prinse atât de bine în ea, s-ar fi prins cu timpul. Osatura puternică presupune că am o doctrină unică, bine elaborată...

– *Adică unitară...*

– Da. Aceasta este explicația că în Școală încăpeau toți: și stânga, și dreapta, și centrul, și fără atitudine sau comportamente politice. O Școală care are o osatură puternică nu-i primește decât pe cei care sunt adepții convinși ai osaturii acesteia teoretice.

– *A fost mai mult un schelet metodologic.*

– Ăsta era puternic. Fiindcă este vorba despre acest sistem metodologic, v-aș povesti episodul care v-am spus că a fost cam

neplăcut pentru mine. În materialul, studiul de fapt – eu foarte rar zic studii la ceea ce am publicat, dar acesta a fost studiu, nu numai că avea un sistem închegat și dimensiuni suficient de mari, ci fiindcă a fost discutat cu Stahl, cu Neamțu și cu Petre Stănculescu.

– *Petre Stănculescu cine a fost ?*

– Un inginer agronom care a activat mult timp în cadrul Școlii lui Gusti. Și am discutat propoziție de propoziție. În acest material, în acest studiu, am arătat că în ceea ce privește metodologia, nu i se poate reproșa aproape nimic. Sigur, dacă luăm în considerare mijloacele moderne, poți să adaugi foarte multe, nu ? Nu mai merg cu stenograful, merg cu magnetofonul, nu ? Dar la epoca aceea... Și am adus în privința aceasta afirmația făcută de un profesor de la Universitatea Catolică din Bruxelles, care se numea Szabó[30]. Era ungur sadea. Și care a spus în revista de științe sociale a universității, că degeaba spun americanii că sunt inovatori în domeniul cercetării sociologice, fiindcă Gusti i-a precedat cu douăzeci de ani. Și el a arătat acolo, în două pagini sau în câte a arătat, ce aduce Școala Gusti pentru sociologia contemporană. Eu m-am sprijinit pe afirmația lui Szabó. Pentru mine conta poate mai mult că era Szabó, decât că era apusean sau catolic. Era profesor titular acolo.

– *Era apusean, dar în același timp cunoștea Europa răsăriteană...*

– Am o bănuială aici. Am avut un coleg care se chema așa, și am avut foarte multe discuții. Curios era faptul că era bucureștean... Szabó. Restul numelui l-am uitat.

– *Că n-o fi fost acela ?*

– Deseori m-am gândit.

[30] Denis Szabó, *L'étude de la société urbaine. Synthèse de recherche, in «Bulletin de l'Institut de recherches économiques et sociales de l'Université de Louvaine», XIX. 1953, pp. 599-699.*

– Unde l-ați avut coleg ?

– La facultate. Dar în ’40 el a plecat, s-a dus la Budapesta. El era la social-democrați, dar era un social-democrat foarte bine pus la punct. Cred că – e părerea mea, o prezumție, o ipoteză pe care o fac – el nu s-a împăcat cu ai noștri, cu social-democrații noștri. Și a plecat la Budapesta. Fiindcă în 1942 a revenit în țară, în vizită. Eu tocmai îmi trecusem examenele de sfârșit de anul patru. Și m-a căutat, și m-a găsit, chiar la Gusti. Mă rog, i-a spus lui Gusti ce-a mai făcut el pe la Budapesta pentru cunoașterea sociologiei lui, ne-a împărtășit niște idei, și pe urmă am plecat, am mers amândoi. Și m-a întrebat: „Tu cum stai cu social-democrația ?“ „Eu nu stau nici cu una, nici cu alta nicicum, fiindcă nu mă interesează încă… Îmi termin licența în toamnă, și…“ „Nu, că trebuie să ne unim, trebuie să facem...”, în sfârșit, tinerețea, visurile de tinerețe. Și deseori m-am întrebat, oare nu e unul și același ?[31]

– Acest studiu în care l-ați citat pe Szabó din Bruxelles, când l-ați scris, când l-ați discutat ?

– În 1958 a apărut studiul meu, în primele trei numere din 1958 ale revistei „Probleme Economice”, v-am mai spus. Probabil în martie, nu sunt sigur. Cercetarea monografică din România. Am revistele, dar e greu... Și acolo am arătat cum se numește revista asta în care a scris Szabó, pagina, mă rog, cum se face trimiterea bibliografică. Am crezut că – cel puțin sociologii noștri, de stânga, acum, adică oficiali, să spunem – o să fie bucuroși că au un sprijin

[31] Nu este vorba de aceeași persoană. Într-un interviu pe care i l-am luat în 1991, profesorul Szabo, la întrebarea mea privind legătura sa cu Școala Gusti mi-a declarat: „Am început să o citesc, să o studiez în Belgia - în limba franceză. Până am predat sociologie, în primii șase ani din cariera mea, mereu am consacrat un capitol al cursului meu monografiei gustiene. M-a atras respectul acordat concretului. Am învățat de la Durkheim, de la Barth să respect faptele ca atare și să apreciez metoda monografică a lui Gusti, focalizată pe abordarea sistematică și interdisciplinară a faptelor”.

în a promova cercetarea monografică. Se înființase în 1957 secția de cercetare monografică la Institutul de Cercetări Economice. Ei, primul care a fost supărat, a fost Miron Constantinescu. „Ce dacă zice Szabó așa ? Noi trebuie să facem cum..."

– *El era supărat, fiindcă nu el a spus-o... Fiindcă Szabó sau Retegan sau cine... El n-a avut curajul să spună, și atunci...*

– */râde/* Și pe baza trimiterii mele bibliografice găsești revista la Academie. Dacă eu am spus că din cauza lipsei unui sistem teoretic unitar, chiar dacă conceptele, sistemul de concepte n-ar fi fost precis – v-am dat un exemplu, și sunt mai multe exemple, cu cadrul cosmologic, cadrul cosmic – de fapt e ecosistemul cel mai... nu-i așa, pe parcurs s-ar fi pus la punct. Lipsa sistemului a dat posibilitatea să intre în sacul lui Gusti... Este inutil să vă spun că existența unui sistem unitar teoretic nu exclude originalitatea. Nu trebuie argumentată treaba asta.

Este în al doilea rând, aș spune eu, dacă mă uit bine la simetria asta de patru cadre, patru manifestări, este… cam artificială. Prea e barieră între una și cealaltă. Din cauza aceasta sunt multe aspecte pe care Școala nu le-a văzut. Iată de pildă, să iau cadrul natural, mediul ambiant, atunci el nu trebuie privit numai ca resurse de existență pentru populație, ci – mă rog – toată relația dintre ecologia umană și societatea umană. În sensul acesta, atunci eu trebuie să văd cadrul natural al dezvoltării societății românești – dezvoltare și în sens de evoluție – nu numai ca sursă de existență, ci să văd eu, totuși ce influență a avut cadrul natural – așa cum s-a prezentat în decursul istoriei – asupra stării de sănătate a populației. Cât a ușurat sau a împiedecat cadrul natural răspândirea bolilor epidemice ? Or la noi și ciuma, și holera, și variola au făcut ravagii mult mai mari decât în alte țări, asta nu se datorește ignoranței medicilor... Adică nivelul de cunoaștere a holerei, de pildă, adică să se știe ce etiologie are holera, ce cauze o generează, medicamente și așa mai departe, erau la fel ca în toată Europa, începând

cu Londra și terminând cu Moscova, să zicem. La prima epidemie – în 1831 trecuse Prutul și a ajuns în 1832 la Canalul Mânecii, și foarte puțin în Anglia – nu se știa nimic. Nu se știa nimic. În ultima vreme am citit niște studii despre prima epidemie de holeră din Franța, acolo medicii de plăși – în perioada aceea aveau medici la plasă – știau tot așa de puțin cât știau și doctorii de la noi. Pe urmă s-a apreciat, cât de mare a fost influența mediului ambiant asupra extinderii bolilor epidemice – ciumă, holeră, variolă, febră tifoidă și așa mai departe. Prin urmare, când am despădurit toată câmpia asta de aici, nu ? – ați auzit, codrii Vlăsiei, codrii Teleorman, și așa mai departe –, și păduri mari în toate părțile, situația băltoacelor era una înainte de despădurire, iar după despădurire cu totul alta. Ei, nu curg unul într-altul. Nimeni nu poate spune că istoria n-a fost influențată de ecosistem, nu ?

– *Sigur că da.*

– Ei, astea nu curg. Și cu asta, cred că putem trece la...

– *Da. Scopul, intenția lui Gusti.*

– Ce dorea ? Sigur, în primul rând era cunoașterea, nu ? Și după cunoaștere venea acțiunea. Dacă vă aduceți aminte, Gusti a scris două volume cu acest titlu: *Cunoaștere și acțiune*, nu ?

– *Sigur.*

– Da. Numai că între felul cum el și ceilalți concepeau acțiunea, și felul cum Golopenția concepea acțiunea era o mare deosebire. De aici au fost divergențe serioase între Gusti și Golopenția. Stahl ar trebui să știe. Poate că Mihai Pop nu știe, probabil că nu știe, dar Mihai Pop în anii aceia era la Praga. Asta cred că știți...

– *Da, da, da.*

– Ei concepeau acțiunea în sensul în care era concepută acțiunea echipelor studențești, de ridicare mai mult prin sine însuși a satului, a situației, și așa mai departe. Și oarecum în sens narodnicist. Și eu am – dacă citiți primele lucrări, primele articole publicate de mine, veți vedea că...

– În „Excelsior” ?

– Nu, nu, în „Excelsior“ este altceva, acolo am publicat altceva. Acolo am publicat monografia unei plăși, din Apuseni, aceea care era pe frontieră. Dar era în „Sociologie Românească“ chiar. M-am orientat ca un narodnic, respectiv sămănătorist, care am văzut în dezvoltarea meseriilor anexe sau ocupațiilor anexe ale țărănimii o sursă de venit foarte bună, dar... și așa mai departe. Era o concepție extrem de îngustă, dar tot era mai mult ca nimica, pentru că ceilalți nici asta n-au avut. Sigur, am fost influențat nu de narodnici sau de sămănătoriști, ci am fost influențat de Madgearu, care cel puțin în primele lui materiale, în lucrări, punea foarte mult accent pe dezvoltarea meșteșugurilor și așa mai departe. Deci, Golopenția vedea însă alt fel de acțiune. Vedea într-o sociologie care, păstrându-și caracterul științific, că nici nu putea altfel, să ofere statului posibilitatea de a lua măsuri la nivel național. Însă în statul burghez treaba asta era destul de grea. Dar și statul burghez putea să ia niște măsuri în sensul acesta. Gusti a spus că sociologia ori va fi monografică, ori nu va fi. Golopenția a spus, dacă va fi sociologie, va fi în sensul acesta, adică utilă statului. În teza lui de doctorat el și fundamentează această... S-a cam supărat Gusti pe el, dar...

– El și-a editat teza de doctorat ?

– Da. Eu n-o am. El a fost obligat s-o tipărească într-un număr oarecare de exemplare în limba germană. El și-a dat doctoratul la Lipsca, la Leipzig. Pe cont propriu, nu... Și atunci, din banii pe care el i-a avut, a tipărit-o la Brașov, într-un număr foarte redus de exemplare. Însă la Academie... Și nu e mare, poate o sută de pagini. De altminteri, e și greu să prezinți o teză de doctorat unei comisii, în care nu toți sunt de specialitatea respectivă. Atunci nu erau toți, fiindcă nu era un institut de sociologie la București sau la Leipzig... Ceilalți erau cam pe alături... La Stahl de pildă a fost slavistul Ciobanu membru în comisie.

– *La Stahl ?*

– Da... care a zis atâta că nu prea le înțelege el, problemele acestea, dar își aduce aminte de niște versuri de ale lui Alecsandri. „Eu credeam că mazilia-i boierie, când colo e sărăcie". Asta a fost luarea de cuvânt a lui, a slavistului.

– *Ați fost acolo ?*

– Da. Altfel el era un om bine pregătit, știa foarte multe, dar în sociologie...

– *Sigur că da.*

– De exemplu, la mine în comisie prezența profesorului de limba și literatura engleză acolo se explică prin faptul că el trebuia să facă o verificare a cunoștințelor tale de engleză, fiindcă aveam foarte multă bibliografie englezească. Teza mea era situația clasei muncitoare în ultimii cincizeci de ani în principalele țări capitaliste, fiindcă documentația de bază era suedeză, engleză și americană, unde el trebuia să verifice treaba asta, nu ? Ei, și profesorul de engleză de asta a venit aici, dar totuși el ar risca trei întrebări... El nu putea intra în conținut, dar trei întrebări totuși putea să pună, însă ceilalți au fost de specialitate. Adică a fost profesorul de istorie socială și profesorul de economie politică...

– *Cine era ?*

– Oțetea, Andrei Oțetea, profesor de economie politică, nu-i așa, și Gusti. Numai decanul era străin de cauză. Și fiindcă am ajuns la asta, sigur… de acest scop am putea discuta foarte multe…. Adică, revin la studiul acela al lui Golopenția privind știința de carte în România. E foarte scurt. Cu o cartogramă în care apare, prin hașuri, care a fost proporția știutorilor de carte în România în 1859 și care în 1930. Numai compararea lor dădea imediat imaginea. Ăsta era un studiu, deși de dimensiuni reduse, care era foarte util Ministerului Învățământului. Ce ajuta Ministerul Învățământului că am făcut

inventarul cârciumilor nu știu care de la Drăguș, nu ? Pe nimeni nu ajuta. Că avea atâtea sticle, atâtea etajere, atâtea butoaie de vin ? Evident, dacă el ar fi făcut mai multe zeci de cârciumi, și ar fi văzut nu ce au ele în inventar, ci ce viață se ducea în cârciumă… iarna. Păi, în ce măsură această... aș risca să-i zic „instituție”, dar nu pot să-i spun instituție unei cârciumi...

– *Da, adică loc de viață publică...*

– Exact, dacă asta ar fi făcut, ar fi fost cu totul altceva.

– *Adică, dacă s-ar fi uitat, unde trăiește țăranul viață publică, adică unde se adună și schimbă opinii, care sunt acele locuri – în fața bisericii, la crâșmă, la popicărie sau dracu' știe ce mai era...*

– Lucru foarte normal. De pildă, ei erau foarte emoționați...

– *Cine ?*

– Persoanele acelea de la Valea Hoțului, ăștia de la Cluj, toți cei de la Cluj...

– *Bucur Șchiopu...*

– Bucur Șchiopu, Oancea, Biji, mă rog... Suciu... Nu, Suciu încă nu... Camil Suciu. Ăsta era geograf, dar făcuse și sociologia, a făcut două facultăți... M-a întrebat Golopenția, când a trebuit să vorbesc eu, informatorii... Moara, era iarnă, moara, unde se măcina, restaurantul – nu era cârciumă, era restaurant, și claca. Babele acelea din sat mai torceau încă – generațiile tinere nu mai torceau, ele își cumpărau de la magazin...

– *Din copilărie îmi aduc aminte că se mergea la moară și se stătea acolo o zi, două chiar, cu căruța, până li se măcinau cei câțiva saci de grâu, porumb, nu știu ce... Aveau un schimb de experiență minunat acolo.*

– Sau la uleiniță... E aceea care face uleiul... Sau oloiniță, îi zice la noi. Dar în rest uleiniță îi zice…. Deci, cu urbanizarea ne-am lămurit.

– Vorbeam de Valea Hoțului, ca de un exemplu de cum trebuie să privești societatea. Ați amintit de Golopenția. Apropo de scopul teoretic...

– Da, da, da.

– Adică ce urmărea unul, ce urmărea altul…

– Un studiu făcut de Golopenția era mult mai valoros din privința acestui scop. Că el a făcut o prezentare a stânei din munții Făgărașului, nu știu care, nu-i așa, și a arătat, câte stele cunoaște ciobanul, Ursa Mare, Ursa Mică... câte le cunoaște, și cam ce știe în legătură cu ele. Pentru antropologie sau pentru filosofia nu știu care poate să fie utilă, dar pentru sociologie... Atâta poate să-l ajute pe sociologul care își pierde busola, și se orientează după Steaua Polară... Dar altfel nu văd... Să nu înțelegeți că atac...

– Înțeleg, înțeleg.

– Vreau să fac deosebirea între două moduri de existență a sociologiei. Sunt mai multe moduri de existență... Pentru Stahl, într-un material, un studiu publicat în „Probleme Economice“ am spus... N-am nominalizat. Rămâne, nu numai în perspectiva lui Gusti, ci în perspectiva sociologilor străini, apuseni de pildă, să vadă dacă sociologia este știința societății contemporane sau este a întregii societăți, nu ? Pentru mine sociologia pe care Stahl a promovat-o, adică asta a satului devălmaș, mergând cu ea de la început până la o epocă oarecare este istorie socială. Sau cum spune în celălalt număr, unde face deosebirea între istorie socială și istoria societății.

– Cine zice ?

– Adică el spune așa: de la istorie socială la istoria societății...

– Ăsta e marxistul englez Hobsbawn.

– Da, da.

– Bine, dar vedeți dumneavoastră, eu așa am observat că acest scop exista înainte de teorie, scopul, hai să zic așa, pragmatic al

sociologiei românești a fost mărturisit înainte de a face cercetare, nu ?

– El a vrut – mă refer la Gusti – a vrut o sociologie a României.

– *Sociologia națiunii...*

– Exact. Asupra României și asupra... să evit anumite confuzii. Exact așa cum Motru vroia o psihologie a poporului român. Amândouă întâmpinau niște dificultăți enorme în realizarea lor. Transilvania istorică – marele principat – nu este Transilvanie istorică. Ea prezintă diferențieri regionale foarte multe și foarte puternice.

– *Chiar și între maghiari.*

– Desigur. Dumneavoastră sunteți catolici, nu, și ei sunt evanghelişti, nu...

– *Adică sunt patru confesiuni tradiționale la maghiari: catolici, reformații unitarieni și puțini evanghelici, luterani ca sașii. Românii greco-catolici, ortodocși.*

– Ortodocşi, da. A ajunge la sociologia națiunii – el o vedea așa, procedând monografic. Adică studiind un număr de sate. În cazul acesta, având în vedere diferențierile regionale foarte puternice, și faptul că noi am fost sute de ani împărțiți în trei... de fapt în mai multe...

– *Dacă luăm și aromânii...*

– Nu, nu, eu vorbesc de teritoriul...

– *Actual...*

– Nu, din perioada... Sau actual, dacă vreți.

– *Să luăm România Mare...*

– Nu, luăm actual... adică actual... Dacă adăugăm pe urmă și ce a fost cealaltă parte din perioada interbelică, se vede tot așa de bine, nu ? Adică, Bucovina a avut un destin al ei, da ? Ea a fost înregimentată din 1774 în imperiul austriac, în administrația austriacă. Maramureșul, Crișana și Banatul au intrat imediat după

1770 în administrație maghiară. Alte legi... Transilvania a rămas sub tutelă austriacă, și în Transilvania s-a introdus codul civil austriac, iar în Banat, Crișana și Maramureș, codul maghiar. Și se vede o deosebire serioasă nu la actele de stare civilă, ci în ce privește proprietatea. Transmiterea ei, moștenirile și așa mai departe.

– *Dar a influențat și asupra obiceiurilor.*

– Sigur ! A influențat și căsătoria, și așa mai departe. Moldova a avut istoria ei. Țara Românească, deci Muntenia și Oltenia – pe a ei, Dobrogea – pe a ei.

– *Iarăși o altă chestie, până în '77 a fost un…*

– Dar și după 1877 a avut-o totuși pe a ei, într-un anumit sens. Nu puteau să se dezbare de trecut atât de ușor. Prin urmare din foarte multe puncte de vedere economic se putea trata uniform, toate cu fundament agrar, dar chiar și economic sunt unele abateri. Destul de pronunțate. De pildă, Banatul se prezenta mai industrializat decât restul, și cu mult timp înainte, nu-i așa, alte căi de comunicație, altă orientare... În sfârșit, toată povestea... Pe urmă, din punct de vedere spiritual cam același lucru. Iar din punct de vedere demografic, eu vă dau experiența mea cu Miron Constantinescu. El trebuia să facă... el și împreună cu un colectiv, o lucrare în două volume de istoria economiei naționale, pentru congresul din San Francisco al economiștilor, al istoricilor, care urma să se țină... nu dau cert anul, dar probabil că era 1978. M-a chemat Miron la ședința lor, și a spus: „Uite, trebuie să ne faci un capitol de populație." Dar asta trebuia să pună la început, că nu se poate face economie fără populație și fără forță de muncă. Bun. „Și cum o vezi ?" „Păi, cum... pe teritoriul actual." „Nu e bine..." „De ce ?" „Fiindcă noi facem istoria așa cum a fost România în diferite perioade de timp. Dacă a fost Basarabia – cu Basarabia, dacă a fost Bucovina – cu Bucovina, mă rog. Bun, dar cu Transilvania – Banatul, Crișana și Maramureșul, puse de la început, nu ?" „Păi, zice, da, că ..." E adevărat că din punctul de

vedere al oastei – când era oaste, să spunem națională, oastea domnului – când era Basarabia, păi veneau și ăia, arcașii de la Orhei, Soroca, Bălți, nu ? Și din punct de vedere financiar, tributul era fixat în funcție de numărul de familii, de populație. Și i-am spus, nu pot. Nu pot să spun că România a avut la 1859 șase milioane de oameni, la 1920 douăzeci de milioane, iar la 1940, după Basarabia, a scăzut la cincisprezece milioane... Păi zăpăcești cititorul. Deci în demografie ești obligat să păstrezi teritoriul. Și de preferință teritoriul ultim. Sau dacă iau atunci Moldova și Muntenia de la 1859, atunci rămân până la '59, acuma. Bun... Și zic: „Consider – a doua exigență a mea a fost – așa cum este capitolul I., de cadru natural – și pe acela tot eu îl impusesem, numai că eu nu pusesem cadrul natural, cum a văzut Tiberiu Morariu..."

– *Geograful...*

– Geograful. Sec. Nu, domnule, dă-mi transformările lui, și influența pe care el a avut-o asupra condițiilor climaterice…

– În sine nu spune nimic, dacă nu se leagă de... În ultima vreme sunt câțiva istorici care fac istorie – sau cel puțin se străduiesc să se ocupe de istorie – legată de meteorologie, de exemplu.

– Da. Și zic: „Deci trebuie să fie capitol de început, fiindcă…" Zice: „Nu. Să fie pe perioade. Noi împărțim istoria în felul următor, așa împarte și tu populația." „Dar nu se poate. Cititorul, zic, ajunge la pagina cutare și vede populația atunci, și trebuie să se întoarcă o sută de foi, ca să găsească ce a fost ultima dată. Sau trebuie să repeți totul..." „Nu, nu, nu... Ți-am admis punctul de vedere cu teritoriul actual, dar pe ăsta nu, pe ăsta-l lași așa..." Și am încheiat lucrarea cum a spus el. Ei bine, eu am făcut-o în întregime, rămânând să taie cu foarfeca și să pună la partea respectivă. Ei, domnul Zoltán, am făcut nenumărate constatări, dar n-am putut să dau nici o explicație. 1974 – în iunie era încheiată lucrarea Istoria populației de la 1774 până în 1949 în România, dar nu făcusem încă redactarea, să văd ce

piedici întâmpin la explicație, adică prezentare, citire și explicare. Și când am încercat în materialul pentru Miron să explic – n-am putut explica nimic. Și atunci am luat lucrarea de la capăt. Am făcut exact pe provincii istorice. Ca la meteorologie: /*râde*/ în Crișana plouă, sau e secetă... deși acum văd că la radio nu se mai vorbește, zice extremul nord și așa mai departe…

*

– Ceea ce era însă supărător la Școala asta Gusti, era imperialismul. Toate științele sociale subjugate. Așa cum era folcloristul sau lingvistul subjugat echipei, așa trebuia să fie și…

– *Medicul, economistul…*

– Toți ceilalți care erau, trebuie să fie subjugați. Asta era supărarea. Asta l-a făcut pe Iorga odată – Stahl trebuie să știe, tatăl lui a fost prieten foarte bun cu Iorga, și fiul lui a rămas cu el în relații foarte bune – Iorga zicea „sosologie"... /*râde*/

– *Da ?... Nu era departe de pronunția franceză „sociologie"...*

– Da...

– *Dar el la „sos" se referea...*

– Sigur... Și asta l-a făcut să-i zică așa, și într-adevăr, nu se putea în felul acesta ! Adică, situația de fapt, pe plan internațional a fost următoarea: Exista conceptul de interdisciplinar, dar nu s-a aplicat sociologiei. Adică, să zică, domnule: sociologia este o știință interdisciplinară. Ca atare, eu nu am nevoie să-l sugrum pe istoric, nu ? Sau pe geograful uman, sau ecologul. El în lucrarea care a făcut-o, a realizat-o sau a publicat-o, el dă concluziile. De ce ? El nu a reușit să aibă istorici alături de el, cum a avut geografi, de pildă, Vintilă Mihăilescu sau Conea, Pop și alții… și Tiberiu Morariu, a fost alături de el… Deci pe plan internațional nu s-a vorbit despre interdisciplinaritatea...

– *Sociologiei...*

– Durkheim de pildă, așa proceda, să știți, nu chiar atât de dur ca Gusti, dar tot așa. Dacă răsfoiți „Annales Sociologiques", veți vedea. Or, dacă am fi ajuns atunci la conceptul de interdisciplinaritate, era mult mai bine, adică roadele ar fi fost mai mari. Nu sunteți de părere ? Eu vă dau un caz concret. Este acest foarte frumos studiu al lui Conea despre geografia satului românesc[32]. Și el prezintă cele patru sau cinci tipuri de sate românești. Arată cum sunt distribuite în spațiu și așa mai departe. Și există satele răzlețe sau satele împrăștiate. Dacă el mi-a făcut o hartă și a spus, uite unde sunt, uite cam cum sunt, uite dimensiunea, lungimea pe care sunt împrăștiate este atâta, atunci eu știu foarte bine care este coeziunea socială a acestui sat, tip de sat. Știu foarte bine cât poate să fie biserică biserica. N-o să vină țăranul duminică dimineața la biserică șase kilometri sau opt kilometri ca să-l asculte pe popă. Și știu ce este școala, asta mă interesează, nu ? Aia cu biserica o lămurim sau n-o lămurim, nu-i o problemă pe care s-o lămurim noi, nu-i așa. Dar dacă făceau un dispensar, știu cât putea să... Dar de asta nu trebuia s-o fac, pentru asta iau materialul lui Conea și îl bag în sacul cu date, și să trag concluziile. Conea eventual nici nu vorbește despre școală, biserică și coeziune socială. Dar eu trebuie să spun. Așa, cred că dacă... Nu știu dacă cei din țări cu sociologie mai dezvoltată n-au sesizat acest caracter interdisciplinar, oarecum este justificat. Dacă vă aduceți aminte, la Spencer sau la Tönnies sau la Durkheim chiar, teoretizarea era mult mai importantă decât celelalte aspecte. Era o sociologie foarte teoretică, la Tönnies, de pildă, până la comunitate și societate, nu ? Sunt foarte teoretizate. Sigur, Durkheim mai face aplicații, dar la societățile precedente, nu ?... Nu știu ce aș putea să vă spun despre chestia cu doctrina.

[32] *Geografia satului românesc*, București, 1937.

Fără îndoială că dacă luați volumele acelea[33] de care v-am vorbit odată – cele trei sau patru publicate de el, veți avea acolo, nu v-am spus, politica externă, care nu ne interesează, o serie de conferințe ținute de mari... și Titulescu a vorbit, și alții, mari... foști miniștri de Externe sau mari politicieni, fără să fi avut funcție. Sau *Politica culturii*[34]. Asta ar trebui citită de toți cei care se ocupă astăzi de politica științei. Acolo nu e vorba numai de cultură în sensul pe care-l atribuim noi conceptului astăzi, ci e vorba și de știință și de viață, nu ? Emil Racoviță, de pildă, a ținut o conferință foarte bună asupra organizării cercetării științifice, știți, speologul nostru...

– *Da, da, cum să nu...*

– Adică de la dumneavoastră, de la Cluj. Important însă din punctul nostru de vedere sunt doctrinele partidelor politice. Este vorba de ale noastre. Inclusiv Partidul... nu știu cum îi spune, Maghiar sau nu știu cum, din România...

– *Partidul Maghiar.*

– Cel al sașilor – și ei au ținut conferințe aici –, și astea toate erau patronate și de Gusti. El a înființat Asociația pentru Știința și Reforma Socială în 1919, cred. A venit la București cu ea. Era foarte bine organizată inițial, pe secții, și aproape că fiecare secție își avea buletinul ei, în care arăta activitatea, ba un studiu sau două de profil, așa, recenzii, mă rog, ședințele ținute și subiectele discutate, un fel de...

– *Societate științifică ?*

– Da, adică ceea ce noi făcusem în timpul războiului la Institutul Central de Statistică, scosesem o revistă ca format mică, dar destul de groscioară, în care făceam cronici ale Institutului Central de Statistică. În timpul războiului s-a dezvoltat foarte mult, se

[33] *Doctrinele partidelor politice*, București, Cultura Națională și ISR, 1923 ; *Noua Constituție a României*, București, ISR, 1923.

[34] *Politica culturii*, București, ISR, 1928.

centralizase, veniseră toate statisticile de la ministere la noi, şi s-a răspândit în multe localuri, în vreo şase localuri, nu încăpeam toţi în clădirea pe care o aveam. Atunci s-a simţit nevoia unui organ de legătură. Nu poţi să rezolvi totul cu telefonul – asta încă nu era o problemă, să spunem –, dar nu ştiam unul despre celălalt. Adică ce-o mai fi făcând acela acolo…Cele şase localuri, şase unităţi –, şi atunci a ieşit acest „Cronicar". Primul număr l-am redactat eu, şi l-am scos. Pe urmă am plecat pe front şi a rămas altcineva. Era un articol de... Stahl era atunci directorul serviciului exterioare.

– *Adică ce fel de serviciu era acesta ?*

– Judeţe şi zece plăşi. Şi primea de la aceşti controlori-şefi, cum li se zicea, sau cenzori de plasă, o serie de rapoarte. Unele veneau redactate, altele nescrise, altele nu ştiu cum. Adică nu erau puse la punct, şi atunci el a scris un material acolo, cu un moto. Că aşa ceva constatase un hamugerli, sau nu ştiu care pe la sfârşitul secolului XVIII, că îi veneau rapoarte de la prefecţi, de la ispravnici – ocârmuitori, cum li se zicea... Mă rog, fără date, fără semnătură, fără localitate, fără nimic, şi atunci i-a ameninţat că-i aduce şi-i bate la tălpi, la scară. /*râde*/ Şi pe urmă viaţa socială, doamna sau domnişoara X, căsătorită cu domnul X, fetiţa cutare, fiica doamnei şi a domnului, născută în ziua de. Adică, să ştii, domnule, ce se întâmplă în familia asta mare ! Au apărut vreo două sau trei numere. În orice caz, lumea ştia. Se distribuiau gratuit, nu trebuia să dea bani pe el. V-am spus că era tipografia noastră, materiale, hârtie aveam berechet. Nu trebuia să plătească. Dar în felul ăsta era pus la curent cu toată viaţa familială internă şi aşa mai departe. Numirile apăreau acolo. Nu trebuia să cumpere fiecare „Monitorul Oficial" să vadă cine a fost avansat, sau cine a fost demis sau nu ştiu ce. Aici se scria şi afla fiecare că amicul nostru a fost avansat sau nu ştiu ce.

*

– Ei, aici se poate discuta, dar eu nu sunt înarmat acum pentru a aduce discuția dacă exista un țel politic sau nu în modul de a face sociologie. V-am spus cum îl vedea Gusti. V-am spus cum îl vedea Golopenția, dar de aici până la a intenționa să pui...

– *În practică ?*

– Mâna pe putere. V-am spus că Neamțu a greșit când a procedat cu Serviciul Social așa cum a procedat.

– *Adică... N-am înțeles cum a procedat.*

– L-a făcut așa de mare... A luat toți absolvenții cu excepția inginerilor, mi se pare, dar nu toți inginerii. Agronomii erau, silvicii erau. Ăștia mecanici erau scutiți. Era inclusiv medicina umană, veterinară, teologia – mă rog, tot. Se vorbea atunci că vrea să facă năzdrăvănia asta ca nu știu ce. Pe de o parte lui Carol și celorlalți le-a convenit, fiindcă mai sustrăgea atenția tineretului de la anumite probleme de atunci. A fost, după părerea mea, un fel de diversiune, cum a fost și cu sfântul acela de la Maglavit. La jumătatea secolului al douăzecilea, să vii tu, rege și patriarh în frunte, să vorbești de minunea de la Maglavit. Să te duci la Maglavit și să stai în genunchi în fața țăranului ăluia, un analfabet...

– *Am impresia că în politică nu secolul contează, ci mentalitatea, nu ?*

– /râde/ Da... Ei, nu știu, e greu să vă spun. Sigur că... Părerea mea este că concepția lui Gusti nu începuse să se contureze decât după 1925.

– *1925 ?*

– Da. După prima cercetare... În discuțiile – fiindcă atunci trebuie să ne aducem aminte, și există o istorie a cercetărilor, în „Arhivă“ publicată, cu poze, cu astea, unde îl veți vedea și pe Mihai Pop cât arată de slab și jigărit...

– *Acum e complet altfel, se ține extraordinar.*

– Da, se ține bine. Pe vremea aceea era Rainer, Francisc Rainer...

– *Antropologul...*

– Antropologul, da... era Milcu...

– *Academicianul de acum.*

– Academician, da, Ștefan Milcu, Brăiloiu...

– *Pe Milcu aș putea să-l caut.*

– Nu, nu ! Nu-l căutați...

– *De ce ?*

– Eu zic că nu știe[35]. Poate își mai aduce ceva aminte, dar... ăsta lucra cu transcendentalii ăia... Mai bine lasă-l...

– *A trecut chestia ...*

– Știu că a trecut, dar...

– *Nu ei au fost interesanți acolo. /râde/*

– Însă a avut un răsunet foarte păcătos.

– *Da, da. A lovit în psihologie...*

– Și în pedagogie, dar nu la asta mă refer. Ne-a lovit în pălărie pe plan internațional. Asta a dus la desființarea Centrului Demografic nr. 1. Mă rog, n-a fost singurul motiv. Au mai fost, dar... și asta a fost. Printre cei ce predau lecții acolo, a fost și Săhleanu și alții…Sigur că în *Doctrinele partidelor politice,* volumul ăsta este și o expunere, o prelegere a lui Motru, Rădulescu-Motru, psihologul nostru, *Ce este țărănismul*. Atunci erau cele două partide național-țărăniste, nu erau unificate când s-au ținut conferințele. El era, mă rog, probabil doctrinarul partidului țărănist, de aici din Regat. Mihalache și cu Madgearu, și ceilalți... Gusti, vă spun, nu știu nimic în domeniul acesta. Cert este că atunci când a fost ministru, n-a fost numit fiindcă a fost membru al partidului țărănist. Așa că din ceea

[35] Milcu mi-a împărtășit amintirile sale despre Școala Gusti. Vezi vol. *Sala luminoasă*, pp. 223-260.

ce a scris Gusti până prin anii ’25-’26-’27 nu rezultă că ar fi avut o concepție cât de cât similară cu cea pe care a avut-o după 1930. Nu similare, ci asemănătoare. Nu rezultă. Citiți ceea ce a scris. Volume nu are în perioada aceea. Dar are în „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială“ o serie întreagă de studii, cronici, comentarii și așa mai departe, din care se vede că îl preocupau alte probleme, decât acelea ale sistemul de… Parcă am mai vorbit despre sistemul ăsta conceptual, care putea fi foarte mult îmbunătățit. Și azi noi vorbim despre structură de clasă. Atunci vorbeam mai puțin despre structură de clasă decât despre structură socială. Noi aveam în limba română o expresie mult mai potrivită decât ambele. De ce ajungem acum în situația să spunem structură socială egal cu structura de clasă, nu ? La ce ajungem ? La muncitorime, nu ?

– *Țărănime...*

– Țărănimea, da. Și intelectualitatea. După al doilea război mondial americanii au promovat – și toată lumea a acceptat – stratificare socială, nu ? Dar această noțiune, această expresie de stratificare socială la noi a fost întrebuințată la sfârșitul secolului XIX. Eu n-am nevoie să-mi spună mie americanii aici ce este stratificarea socială. Mă duc la ăsta de la sfârșitul secolului XIX, mă duc la Iorga în 1927, unde în cea de-a doua sinteză a lui *Istoria românilor și a civilizației lor* întrebuințează această expresie de stratificare socială. Primul a fost V.A. Urechia – Vasile Alexandrescu Urechia –, al doilea a fost Iorga. Urechia a arătat ce însemnează învățământul pentru stratificarea socială... Dar noi... Noi nu valorificăm, domnule...

– *De ce ? Acest lucru are un motiv politic foarte bine întemeiat. Nu poți să vorbești de stratificare când se vorbește de omogenizare...*

– Nu, nu, nu, stai puțin, domnule...

– *Stratificarea e o realitate, omogenizarea este o intenție...*

– Nu cred... Uite ce se întâmplă. Nu, nu, nu, nu. Aicea greșești. Primul care a utilizat termenul de omogenizare în limba română

sunt eu. Și dacă nu mă înșel, chiar în materialul, în studiul de care am vorbit... De la mine l-au luat alții, și i-au dat drumul. Dar nu era sensul ăsta, domnule.

– *Înțeleg. Eu nu zic că nu există omogenizare, dar omogenizare în sensul actual al termenului este un nonsens.*

– Domnule, poți să omogenizezi ca judecată, ca atitudine, mentalitate politică, comportament dat, da ?

– *Da.*

– Și așa mai departe. Dar eu n-o să pot omogeniza niciodată pe inginer cu muncitor. Orice aș face, și oricum aș face. Ăla din America are mașină ca și inginerul, are casă ca și inginerul, și tot nu este omogen cu ăla.

– *White collar și blue collar, chiar cu mașină și restul...*

– Da. Și ăla merge cu avionul, și ăsta cu avionul, și nu e. Ba, surprinderea mea a fost în Australia, de pildă, când după război am luat prima dată contact cu ăștia de peste Ocean. Erau mai modest îmbrăcați, și eu niciodată n-am știut dacă ăsta-i muncitor sau nu... Asta-i altceva. S-a omogenizat îmbrăcămintea.

– *Cu blugii – tineretul...*

– Nu numai asta... Dar ăla din Năsăud nu mai face în casă cum făcea. La mine în casă toată îmbrăcămintea era făcută în casă, din cânepă și amestecătură cu bumbac. Azi nimeni nu țese, nu toarce, totul se cumpără de la prăvălie. Am distrus costumul național – era și scump, să știți, foarte scump. Deci, Urechia arată ce înseamnă învățământul pentru stratificarea socială. Dar asta el n-o pune pentru sfârșitul secolului XIX. El cartea a scris-o prin 1890 și nu știu cât[36]. El vorbește de Gheorghe Lazăr ca animatorul școlii de aici, și ce a însemnat că a învățat Rădulescu carte, că a învățat ăla carte, din acest punct de vedere al stratificării sociale. Și el spune „stratificare

[36] *Istoria școalelor de la 1800-1864,* 4 vol., București, 1882-1902.

socială", și Iorga spune „stratificare socială", și noi acum bine că am luat noțiunea de la americani... Și eu am scris... în franceză a apărut. A apărut o carte cu titlul *La Roumanie*, și am dat și eu cinci pagini.

– *Publicistică.*

– Da, absolut. A apărut cu un tabel numai și un scurt comentariu.

– *Care tabel ?*

– Distribuția populației pe ramuri de activitate. Dacă mie în 1956, la recensământ, spune așa: inginer, nu ? Și spune jos, exploatarea minieră etc, etc. 32 de specialități de ingineri. Și pe dreapta scrie: studii. Și e înregistrat fiecare: patru clase primare, cinci clase de liceu, Institutul Politehnic. Atunci știu din ce se compune inginerul, și pot să judec. Știu de unde provin ăștia cu patru clase. Iar dacă peste zece ani mă uit – în 1966 e iar recensământ – ăștia au dispărut, ăștia au dispărut, și au rămas ăștialalții. Dar am mai adăugat ceva aici: post-universitarele de azi, câți au făcut înainte de recensământ... Ei, nu-mi trebuie prea mult să știu, dacă îmi pune aici și originea socială a tatălui ei sau al lui. Și am o imagine foarte completă, din cine-i format corpul nostru de ingineri. Tot așa și la muncitori, pe toate ramurile și subramurile de activitate, și a dat cu nivelul de instruire. Și era cu universitate. La muncitori. La Timișoara am avut de-ăștia. La muncitori, calificarea. Știu ce-i cu el. De ce a ajuns muncitor cu licența în Drept sau nu știu ce /*râde*/. Dar, este încă un cetățean de care nu am vorbit, și nu vreau să-l trec cu vederea, Florea Florescu. Nu ați auzit de el ?

– *Nu.*

– Întrebați-l și pe Stahl, și pe Mihai Pop. Mihai Pop cred că-l știe mai încoace decât mine. Eu l-am pierdut din vedere de mult timp. L-am întâlnit la Academie pe la '60 și ceva... prin anii șaizeci. El a făcut cercetări cu Gusti. A fost și cu Stahl în Vrancea. A făcut cred singur, o monografie a satului Vidra, din Munții Apuseni. Cred

că o bună parte din ea a publicat-o. Eu nu mai țin minte dacă a publicat-o în românește sau în franceză, sau și-n una, și-n alta. Dar el a fost un om... El era român din Timoc, din Bulgaria. Timoc este râul care desparte Iugoslavia de Bulgaria. Și toată valea asta, și malul drept și malul stâng e locuit de români. El de acolo a venit, Florea Florescu, și a fost un om extrem de muncitor, și a activat mult cu Gusti. Cert, legionar n-a fost. Dar eu l-am pierdut, chiar din facultate. Era mai în vârstă decât mine. Dar probabil că trăiește, fiindcă n-am auzit de la nimeni să fi decedat. A dat la arheologie. A scris un studiu, o carte despre Adamclisi, monumentul de la Adamclisi. E adevărat că am văzut o critică, nu severă a cărții, dar din cauza asta n-am mai avut legături cu el. Cred că în cartea asta erau capitole și cu ceva sate din jurul Adamclisiului. Și cred că a mai scris ceva. Dar unde lucra, cred că Mihai Pop știe, precis știe. Cam asta...

*

– E greu să răspund la întrebarea pe care eu mi-am pus-o: de ce n-a reușit Gusti să facă să se cânte la unison ? Să se ocupe de aceeași problemă. Adică structurăm sistemul, stabilim metodologia, sistemul de concepte, și mergem în același sens. Dar nu, Herseni trăgea într-o parte, Stahl într-alta, Golopenția era aparent... deci divergențele dintre ei, de concepție, erau aparente, pentru că în fond aceleași erau. Niciodată n-am auzit pe Herseni spunând că sociologia trebuie să fie în slujba statului. Dar pe Gusti l-am auzit. Ulterior, spre ’40 Gusti începuse să zică, păi nu fac nimic, dacă nu mă pun în slujba statului. Nici Stahl... Pe Stahl nu-l interesa treaba asta, el trăia cu moș Gorgovan, de la Nerej. De fapt nu era Nerej, că era Năruja. Câteva explicații pot fi date totuși, dar nu sunt suficiente, și nici nu sunt cele esențiale. Diferența de vârstă nu este un motiv, nu e o explicație. Că Stahl era mult mai în vârstă decât Herseni sau Golopenția. Nu

asta este explicația. Chiar dacă este, nu este esențială. Cred însă că trei s-ar potrivi, deși nici ele nu sunt determinante. Sau în orice caz, nu sunt singurele determinante. Chestie de ambiție. Care să ajungă conferențiar, profesor ! Atunci cariera universitară – mă rog, ca și acum – era prestigiu. Fără îndoială că dintre ei cel mai ambițios era Herseni. Nu poți să-l acuzi pe un om că are ambiție, care îi depășește posibilitățile. Numai că în ce privește posibilitățile lui de a fi profesor de sociologie, eu mă îndoiesc. Eu v-am demonstrat vorbindu-vă de lecția despre rase ale cursului de sociologie rurală a României. Or, e imposibil așa ceva. În toate lecțiile pe care le-a ținut n-a vorbit nimic despre structura agrară, despre procesul de migrare a țărănimii de la sate spre orașe, nu ? În Bucureștiul acesta în 1930 au fost vreo 600 și ceva de mii de locuitori, nu ? În 1941, cu tot războiul, avea 996 000 de locuitori...

– *Aproape un milion...*

– Da. Putem spune de un milion fără nici un fel de teamă de a greși, fiind vorba de subînregistrare, sau nu l-a găsit, și așa mai departe... Cum a crescut populația cu 400 000 în zece ani, cu peste 40 000 pe an ? De fapt asta trebuia să analizeze sociologia urbană, să vedem ce este... Bun.

– *Deci a fost vorba de ambiție ?*

– Da. Și dacă el vorbea despre problemele sociologiei rurale, așa cum ele sunt, asta era cu totul altceva. Atunci știa studentul despre ce este vorba. Dar, să te duci la examen ca să te întrebe de rase !

– *Cursul ăsta al lui poate fi găsit ?*

– Cred că la Biblioteca Facultății trebuie să existe... dacă nu l-au distrus, trebuie să existe. Așa... Al doilea, cred că și diferențele de concepții politice au contribuit la... Sau invers, neînchegarea lor într-un colectiv serios, nu ? Unit ! Stahl era, ca să zic așa, indiferent, deși începuse cu social-democrația. Ălalalt nu știai, e comunist, e legionar... Golopenția știa un lucru: e stat, sunt crescut, sunt în slujba

statului, mă ține statul ăsta, trebuie să-i dau ceva. Nu vă spun că în 1944, la bombardament, am evacuat instituția asta, hardughia asta, cu toată arhiva ei, noi, grupul de la Cluj, și ce-a avut Golopenția din grupul lui. Și el, după efortul acesta făcut la evacuare a dat-o în surmenaj, a zăcut vreo două săptămâni bolnav, sub îngrijirea medicilor, ca să-l pună pe picioare. N-am avut bani pentru evacuare. Singurii bani...

– *Unde ați evacuat...*

– În trei părți. O parte a fost în jurul Devei, la Săvârșin. O parte a fost la Șiria, Arad. Și o parte a fost aici, la Ghimpați, spre Alexandria, Turnu Măgurele. Aici a fost Centrala și câteva direcții mai... mai cu ăia mai bătrâni, cu copii, ca să nu-i trambalăm... Dandanaua evacuării... dandanaua re-evacuării...

– *S-a distrus, s-a pierdut ceva din materiale ?*

– Foarte puțin, dar nu aici. Au pierdut Arhivele de Stat. Arhivele de Stat au pierdut o parte din documentele foarte importante. Fiindcă și ei, și noi am evacuat la forturi... Știi ce sunt forturile ? După 1878, ca să ne apărăm dinspre Dunăre, s-au construit în jurul Bucureștiului foarte mari cazemate. Le zicea forturi. Unele erau sub pământ, altele erau deasupra pământului. De la Mogoșoaia începând, pe linia Ploiești, să spunem. Încoace până spre sud, sau chiar spre est, pentru a ne apăra de turci. Ei, unele din aceste forturi au fost depozite de arhivă, cea de la Mogoșoaia, de pildă... Două au fost lovite de americani, unul era al Arhivelor de Stat, și unul al nostru, dar noi nu aveam materiale importante acolo. E păcat pentru Arhivele de Stat, acolo s-au pierdut documente foarte importante. De pildă catagrafia din 1831, prima catagrafie după introducerea Regulamentului Organic. A fost distrusă. Și tot materialul care era la ei. Nu se regăsesc rezultatele, decât la mine. Cu ajutorul unui istoric, pe care l-am plătit să mă ajute, cu ajutorul lui am copiat rezultatele, până la nivel de județ și plasă..

– *Atunci ?*

– Atunci, da.

– *Adică înainte de strămutare ?*

– Înainte. Așa că eu sunt singurul, care… V-am zis data trecută că moș Zane mi-e dator cu multe. Eu i-am dat cifre, și el mi-a zis că mă citează. I-am zis, „moșule, nu mă cita". „Bine, atunci te chem într-o seară la o țuică și o slănină afumată".

– *Și v-a invitat ?*

– Nu... /*râde*/ Și mă întâlnesc cu unul, tot așa, amic bun cu el, ei… amic bun cu el... Mă rog, amic, el era cu treizeci de ani mai în vârstă decât mine. Și zice, „măi, Zane mă tot amenință că mă invită la o țuică și o slănină afumată". „O să te invite cât trăiești...", „De ce ? !" „Are nevastă tânără, frumoasă..." /*râde*/ Deci, un pic de mare ambiție, o diferență de gândire politică. Golopența putea spune așa: pe mine nu mă interesează ce fel de stat e. Eu trebuie să-mi fac datoria. Și mai era și o diferență de pregătire, de însușire de cunoștințe. Nu degeaba spunea Herseni, și Stahl, că Golopența este extraordinar de bine pregătit și are idei, și așa mai departe, dar n-a scris cine știe ce. Adică, prin acest „n-a scris" – se făcea atunci lista lucrărilor publicate – ei dădeau sfoară în țară să nu se prezinte cumva la concurs sau la ce-o fi, că n-are scrieri. Că el ce prezenta ? Stâna și cârciuma și cetele de feciori, sau nu știu ce. Că ce s-a întâmplat ? Herseni a făcut filosofie. Bun. Nimeni nu poate să te acuze că ai făcut numai filosofie. Dar el nu citea nimic altceva ! Din curiozitate, luați teza lui de doctorat, care se numește *Teoria realității sociale*[37]. O găsiți la Biblioteca Academiei... Probabil că este și la mine că prin '46 – '47 am încercat să le strâng pe toate. Și veți vedea acolo, că ăla a zis, ăla a zis, ăla a zis, încât ne săturasem de „ăla a zis" și nu

[37] Traian Herseni, 1935, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, teză de doctorat, București, Institutul Social Român, Biblioteca de Sociologie, Estetică și Politică, seria Studii și Contribuții.

știu cum, încât ajungeai la sfârșit, și el nu zicea nimica, domnule, pe cuvântul meu de onoare ! Păi, o teză de doctorat... îți cerea regulamentul să aducă una – două idei originale. Păi dacă îmi termini teza de doctorat cu zicând ăla și zicând celălalt, atunci… Și cu predilecție numai germani. Vă spun de ce. El a fost trimis de Gusti în Germania, la specializare. Era și tânăr – nu era mai tânăr ca Golopenția. Când a plecat Golopenția în Germania era mai tânăr decât Herseni –, dar Herseni s-a înhăitat cu Petre Pandrea – știți cine a fost Pandrea ? Era cumnat cu Pătrășcanu. Ei, și s-a dat pe băutură. Cineva de acolo a văzut situația, și i-a scris lui Gusti. Și Gusti i-a scris să vină acasă. Așa a stat vreo șapte luni de zile. Câtă germană știa – nu m-am lămurit niciodată. Câtă engleză – deși știa și Gusti, și susținea că știe engleză, alții spun că nu știa. Păcat că… probabil că nu mai e nici doamna Gusti, nici el. Că se pare că doamna Gusti a murit...

– *A murit, a murit acum vreo doi ani...*

– Că am putea verifica...

– *Acolo în Germania cu Pandrea s-a dat cu băutura ?*

– Da. Aici eu nu l-am văzut băut nicicând. E adevărat că el nu spunea... el îmi spunea mie să nu-i zic „domnule profesor“ sau „conferențiar“ sau nu știu ce, ci să-i spun „bădie”. Că-i place mai mult bădie. Și foarte des, după examen mergeam la... unde acum e Restaurantul Universității, era bodega Ignațiu Mircea, un făgărășan de-al lui. Sau el de-al bodegarului ! /*râde*/ Și după examen mergeam la el, și când ne vedea, patronul venea și-l întreba despre mine: „Cum se poartă, domnule profesor ?“ „Foarte bine.“ „Atunci berea și crenvurștii sunt gratis !“ El a avut un rol foarte bun, Ignațiu, a ajutat mulți studenți, și a ajutat și oameni care au publicat lucrări. De pildă, Meteș, Ștefan Meteș – știți care ?

– *Cel cu emigrările din Transilvania...*

– Nu acelea... ălea nu fac doi bani...

– *Deci care Meteș atunci ?*

– El, tot el, dar prima lucrare pe care el a publicat-o, *Urbariile Țării Făgărașului* sau nu știu ce. Ăsta a fost volumul întâi. Pe urmă, nu știu din ce cauză, probabil că nu le-a mai lucrat el pe celelalte, scrie acolo: tipărit pe cheltuiala lui Ignațiu Mircea. Și pentru mine sunt foarte utile aceste Urbarii. Ca și alea publicate de Prodan, *Urbariile Țării Făgărașului*, sau…

– *Și tot el a mai publicat* Hunedoara...

– Da. Da, da. Or Golopenția a fost trimis în Germania, și a stat trei ani de zile, bătuți pe muchie. El nu s-a întors în România deloc. Și mai mult, nu s-a dus la o anumită universitate. Făcea un semestru la o universitate, se ducea un semestru la altă universitate, și așa a colindat multe universități... În trei ani sunt șase semestre, nu ? Așa a colindat și a văzut toți sociologii mai răsăriți din Germania. Se știe treaba, nu, că sociologia în Germania începe cu Tönnies, mai înainte n-au avut... Pe urmă s-au umplut de sociologi... Și-a dat doctoratul la Leipzig. Și în plus, avea această pasiune de a citi și a gândi asupra lucrurilor. Și ceea ce m-a apropiat de la început de el, a fost prioritatea – nu exclusivă – prioritatea acordată situației României. Asta nu l-a împiedecat însă, ca atunci când a fost în Germania să citească foarte mult. Or, atunci când am făcut prima dată cunoștință cu el, în 1937...

– *Acolo, în satul natal ?*

– În satul natal... Kiskaján[38]. I-am vorbit, domnule… treceam pe lângă o casă cam dărâmată. „Asta, zice, de ce o mai ține ?“ a întrebat. „Asta a fost casă la vremea ei !“ Și încep să-i spun istoria familiei, și anume că la 1854, când s-a pus în aplicare reforma agrară în Transilvania, strămoșul ăstora care trăiesc acum erau toți trei tobosarii satului. Știi, ăia care băteau și dădeau veștile. Nu aveau nimic. Ăștia, zic, au fost împroprietăriți cu optzeci de iugăre.

[38] Căianu Mic (jud. Bistrița-Năsăud).

– *Mult...*

– Păi cât au lucrat. Așa a fost împroprietărirea. Au lucrat o sesie întreagă, care însemna vreo optzeci de iugăre, atâta i-a dat. A lucrat o jumate de sesie, atâta. Cât a lucrat. El avea o sesie întreagă. Plus pădure. Ca să lucreze el la grof optzeci de iugăre, trebuia ca acela cel puțin să aibă șaișpe boi, nu ? Cai, vite... Pe urmă se luau la întrecere cu főispán-ul[39] de la Bistrița. Se întâlneau la... venea șoseaua de la Bistrița așa, cea de la Năsăud așa, și pe urmă venea, a noastră venea așa de la Țibleș, și se întâlneau aici într-o comună Uriu. Aproape de cetatea Ciceului. Și de aici până la Dej mai erau douăzeci și cinci de kilometri... poate mai puțin. El cu o trăsură, țăranul meu, cu patru cai, főispán-ul, cu patru cai. Cine ajungea primul în Dej ? Cel ce venea al doilea, ăla plătea tot ce beau ei timp de o săptămână... S-au dus repede optzeci de iugăre. Pe nepotul ăstuia cu caii și cu astea l-a găsit mort în șanț, de alcool. Era iarnă, a căzut în șanț, în zăpadă. Nu l-a auzit nimeni, noaptea, și a înghețat. Iar strănepoții, v-am spus, erau toboșari. Și atunci, spune el: „Da, măi, pentru prima dată acest fenomen de cădere și de urcare – schimbarea structurii sociale într-un sens sau altul – a fost studiat de un sociolog, mare sociolog suedez. El a publicat o lucrare asupra scăpătării familiilor de nobili în Suedia, și ascensiunii burgheziei, a ăstora cu vapoarele, cu celuloza.“ Avea Golopenția o putere de analiză extraordinară. Ceea ce n-a avut Herseni niciodată, nici Stahl. Pe Stahl eu îl menajez ! Dar să vezi ce năzdrăvănii a scris el în *Sociologia satului devălmaș* ! Domnule, ca să existe o explozie demografică – mă duc în alt domeniu, dar tot sociologie – trebuie să existe o scădere extraordinară a mortalității. Adică, în mod simplist, evoluția natalității până în pragul anului 1900 – vorbesc de noi, dar simplific –, a mers așa, a mortalității foarte aproape de ea. Prin urmare, asta e creșterea:

[39] Prefect (lb. magh.).

diferența dintre ele, 0,5%. În realitate a mers așa, cu variații, fluctuații, dar asta din când în când o întrecea. În 1900 – mă rog, puțin înainte – asta a început să pice.

– *Mortalitatea.*

– Da, da. Dar nu mult ! Mult a scăzut din 1948, când am avut și noi antibiotice... La alții a fost mult mai devreme. De pildă, Anglia, începe cu 1750 să crească natalitatea, și după 1850 când intră în spitale și în practica medicală curentă medicamente noi, începe să se accelereze scăderea mortalității. Ce se întâmplă în țările în curs de dezvoltare ? Tot așa au mers astea, până la un moment dat, până la apariția antibioticelor, plus celelalte medicamente, și dintr-o dată a scăzut mortalitatea.

– *Și natalitatea a crescut. De aici explozia demografică.*

– Păi, nu poate să fie explozie demografică, dacă nu este mortalitatea jos, la pământ !

– *Da.*

– De unde găsește el explozie demografică în secolul XVII-XVIII în România ! ? Plus altele... Deci, diferența asta de pregătire dintre ei doi era accentuată. Stahl a făcut Dreptul întâi, pe urmă Sociologia, adică Filosofia. Nu știu dacă a făcut-o concomitent, cred că nu, cred că pe urmă a făcut-o. Dar el axându-se numai pe perioadele acestea, are o lipsă în privirea generală, el nu putea să vorbească despre evoluția socială a României, de pildă, până la ’30 sau până la 1940. Fiindcă a fost limitat la o perioadă veche. Stahl n-are ce metodă regresivă să aplice, că n-are puncte de sprijin. Adică, există, dar el nu le știe. Ei, și pe urmă a venit la sociologie, la filosofie. Dar a privit, cum vă spun, nu ansamblul României. Golopența era mult mai slab interesat, sau aproape indiferent la ce a fost înainte de 1900 sau înainte de Unire. Or, se știa foarte bine, toată frământarea țărănească și toate chestiile astea le cunoșteam foarte bine. Or, cea

de după 1900 plutește în… Fiindcă și Golopenția și Gusti erau amândoi de acord că sociologia este societate contemporană. Cred că așa este în toate părțile, afară de franțuzi, care au făcut în epoca aceea multă, foarte multă etnologie. Poți să spui asta și despre Durkheim, și despre ceilalți.

– *Interesant, și colonizarea deschizând perspective spre aceste regiuni a influențat de fapt foarte mult cercetarea…*

– Da, da. Sigur că da. Poate că să mai adăugăm aici ceva, fără ca să-l considerăm ca un defect: poate că și extrema diversificare a lui Gusti – în activități vorbesc – nu i-a dat posibilitatea să-i țină foarte strâns lângă el. El avea foarte multe activități împrăștiate...

– *Colaterale...*

– Colaterale, da, care l-au cam împiedicat... Președintele consiliului de administrație nu știu unde, membru în consiliul de administrație nu știu unde, a avut și fundația aia, Principele Carol – scotea *Cartea Satului*... și „Albina" tot acolo se scotea pe vremea aceea, cu Apostol Culea –, mă rog, și plecări în străinătate, a fost membru la Academia de Științe Morale și Politice de la Paris, și expoziții universale, și așa mai departe...

– *Și* Enciclopedia... *adică eu totdeauna m-am mirat, cum de a avut măcar timp zece minute să iasă într-un sat și să vadă satul...*

– A fost, a fost...

– *Știu că a fost, dar când a avut timp ?*

– A, când a avut timp… /*râde*/... Unde era președinte se ducea săptămânal, sau când era, o dată pe lună, trebuia să fie, trebuia să mai meargă să vadă ce și cum e... Madgearu a fost altfel, să știți.

– *A fost ministru...*

– La economie, pe urmă n-a mai fost, n-a mai apucat să fie. Dar și-a făcut școala lângă el, cu Veverca, Aurel Popa – A. E. Popa, nu-l cunoașteți. Și Veverca. Cred că sunt singurul care v-a vorbit.

– Mi-ați vorbit, dar trebuie să-mi mai vorbiți, că atunci n-am înregistrat.

– Nu e o problemă esențială asta, că el n-a fost chiar lipit de Gusti... Nu, n-a fost. Dar Moldovan și Aurel Popa au fost în Dâmbovnic, amândoi. A fost Petre Constantinescu...

– Care Petre Constantinescu ?

– Nu știți, nu l-ați apucat... Era un factor important în Banca Națională a României, și destul de stânga. A murit într-un accident în Gara de Nord. I-a sosit un vagon de lemne. A traversat calea ferată, un vagon, și nu s-a uitat din dreapta dacă vine alt tren...

– Și l-a lovit.

– Da. Așa... era unul Petre Năvodaru, nu știu dacă mai trăiește... Trăia acum câțiva ani, Belu Zilber, care a fost în proces cu Pătrășcanu, a murit acum doi-trei ani, și mulți alții, pe care nu-i pot aminti acum. Pe ăștia i-au ținut pe lângă Institutul de Conjunctură Economică. I-a pus acolo. Când s-au desființat Institutul de Conjunctură Economică, toți au venit la Golopenția... în afară de Zilber și cei care erau cam ovrei, ca Năvodaru și alții, care nu puteau veni din pricina legii rasiale. Erau la Institutul de Statistică, chiar dacă n-au stat până la sfârșit, dar au stat până s-au mai vârât în ministere. Economia lui a fost mult mai bine pusă la punct decât a pus Gusti sistemul.

– Totuși, nu se vorbește suficient de mult despre teoria economică a lui Madgearu.

– Nu se vorbește, fiindcă nu se găsește omul care să discute serios. Eu am strâns aici mai multe lucrări de-ale lui, aceea... *Economia românească după primul război mondial*... Am avut-o și i-am dat-o unui văr de al meu, care este profesor la ASE. Nu pot să mă ocup de Madgearu. Nu am pregătirea, n-am formația necesară. Acum dumneavoastră dacă mai aveți ceva.

– M-a surprins că ați făcut școala militară...

– A, liceul militar... Dintr-un simplu motiv. Începusem liceul la „Andrei Mureșan", în Dej. Așa se cheamă și astăzi. Pe urmă la

clasa întâi, ca să mă laud, vă spun că, venit de la țară, am luat și un premiu. Dar a izbucnit criza din ’29. Și atunci s-a pus problema dacă tata mai poate să plătească zece mii de lei internatul, sau nu. Și s-a ajuns la concluzia că nu, ar fi foarte greu. Ar fi trebuit să vândă trei vaci sau trei viței și trei porci. Nu putea... Și a picat la noi în sat fiul învățătorului, care copilărise cu tata. El era medic în Târgu Mureș, medic militar, căpitan. Tocmai venise de la armată, și a rămas medic acolo. A avut cabinetul lui... După război a ajuns inspectorul general sanitar al județului Mureș. Și l-a chemat pe tata...

– *Cum îl chema ?*

– Manu. Valentin Manu. Dacă-l întrebați pe tatăl dumneavoastră, sigur îl știe. L-a chemat pe tata, să-și aducă aminte de copilărie... Și i-a spus învățătorul probabil, că are un copil la școală. I-a spus tata, am, dar trebuie să-l scot, fiindcă nu... Zice, de ce să-l scoți, adă-l la liceul militar din Târgu Mureș. Anul ăsta – era la guvern Maniu – s-a făcut o lege prin care nu se dădea voie să se prezinte la liceele militare decât copii din provincia respectivă. Liceul militar din Târgu Mureș fiind cel mai mare, s-a dat voie să vină bănățeni, crișăneni, maramureșeni și transilvăneni. La Iași cei de la Iași, la Cernăuți cei din Bucovina, la Chișinău cei de acolo, Oltenia acolo... Muntenia la Mânăstirea Dealului. Și așa ne-am trezit la Târgu Mureș. Pe 75 de locuri – candidați 1550. Și fiindcă nu erau locuri în clasa a doua, am dat examenul pentru clasa întâi, și fiindcă aveam două clase de liceu făcute, nu e de mirare că am reușit pe locul al 13-lea. Aici am fost scutit de orice fel de taxe. Timp de opt ani de zile n-am plătit decât o singură dată o sumă de patru mii de lei, fiindcă s-au modernizat laboratoarele de fizică și de chimie. Și aici nu putea să mă scutească, fiindcă făceam și eu fizică și chimie. S-a făcut în așa fel laboratorul de fizică și chimie, încât fiecare avea aparatele necesare pentru a realiza experiența... E explicabilă această... Și iată de ce. Era atunci lumea sigură, că dacă va fi un nou război, atunci va fi un război

chimic. Așa încât noi eram pregătiți pentru a deveni ofițeri, trebuia să știm să lucrăm cu...

– *Arma chimică...*

– Arma chimică, da... */râde/*

– *Păi a fost experiența primului război, cu gaze, cu...*

– De asta m-am dus eu acolo. Dar din clasa a patra începusem să mă gândesc... În fond ce era ? Nu mă potriveam deloc cu regulamentele. Mi se păreau absurde, pur și simplu. Și nici ele cu mine, dar nu le puteam schimba, și nici ele n-au reușit în opt ani să mă schimbe, și atunci am divorțat pentru nepotrivire de caracter. Gata ! */râde/* Asta e. Și din clasa a patra am început să mă orientez spre ce mi s-au părut mie, ce cărți citisem... Citeam foarte mult. Ce cărți mi s-au părut mie – asta mi-a deschis întâi orizonturi spre filosofie. Pe urmă, când am dat peste sociologie – „Sociologia Românească", revistă în vitrină la Révész[40], am zis: asta e !

– *Și cu Golopenția în care vacanță v-ați întâlnit ?*

– În 1936, terminasem clasa a șaptea, și a venit cu echipa studențească – deci nu monografică, ci studențească –, dar care era obligată să facă și monografia sumară a satului.

– *A satului... Care ?*

– În care mă născusem eu. La noi în sat, la Căian, la Kiskájan. Căianu Mic. Ioan Caioni este din Căian.

– *Știu, știu, știu. Muzicianul.*

– Simonis, fost profesor la Conservator, a găsit actele și a stabilit și locul nașterii și așa mai departe. El s-a făcut călugăr franciscan. V-aș putea spune mai multe, dar n-are rost. Și atunci a venit ca inspector al acestei echipe un geograf, Conea. Și mi-a mai dat ceva din cărțile lui tipărite, mi-a vorbit ceva despre Gusti și despre sociologie... Nu, Conea n-a fost un om...

[40] Librărie la Tg. Mureș.

– *Comunicativ ?*

– Era comunicativ, dar era așa... tot comanda... Adică nu puteai discuta ce a zis. Dar în orice caz mie mi-a părut foarte bine, aveam cămin cultural, primisem o serie de cărți.

– *De la Fundație ?*

– Da, „Principele Carol". *Cartea satului* și tipărituri vechi, *Memoriala* lui Pârvan, *Politica* lui Aristotel, mă rog, tot ce a tipărit în Cultura Națională. Nu prea citeau oameni din sat toate acestea. Însă în 1937... de fapt această echipă studențească mergea trei ani la rând, considerându-se că în trei ani la rând ei pot să urnească satul din loc, cu ce au făcut ei, se pun între săteni, și așa mai departe. A venit Golopenția. Și de aici a fost orientarea mea definitivă spre sociologie.

– *El expres v-a îndemnat spre sociologie sau...*

– Nu. Eram deja, eram deja.

– *Da ?*

– El însă m-a ajutat. În sensul că mi-a dat mai întâi toată colecția „Sociologiei Românești"...

– *Liceul militar a fost important pentru generația dumneavoastră.*

– Liceul militar a fost excelent, ăsta din Târgu Mureș. Ca dovadă, la bacalaureat, aduși la București, am căzut din 72, câți am terminat clasa a opta, A și B – 33, cu profesori care nu ne-au văzut și n-au avut în viața lor nimic cu noi. Se făcuse o lege nouă care stabilea că profesorii din liceu n-aveau voie să facă parte din comisiile de bacalaureat...

– *Legea asta nu chiar Gusti a făcut-o ?*

– A, nu, /râde/ cred că era Angelescu sau așa ceva, liberalul. Nu-mi aduc aminte, dar cam așa ceva. Avea o bibliotecă de vreo treizeci și ceva de mii de volume și se aproviziona curent. Găseai toate revistele acolo, „Revista Fundațiilor Regale", „Gândirea", mă rog, tot ce exista. Foarte bine aprovizionată. Aveam în clasa a șaptea și a opta profesorii dubli, profesorul titular la clasă, care preda lecția

și te interoga, și profesorul cu care te pregăteai după-masă. Dar nu la toate obiectele, ci la matematică, română, chimie, la obiectele de bază. După aceea se crease un curent acolo de orientare spre civilie.

– *Orientare sper civilie în liceul militar ?*

– Da. Noi am fost aproximativ douăzeci de elevi, care însă n-am urmat carieră militară. Ne-am dus la diferite facultăți: medicină, medicină veterinară, agronomie, filosofie, istorie... Vreo patru am venit la filosofie, unul s-a dus la istorie, vreo doi la medicina veterinară, la Cluj, la medicină. Probabil că ați auzit de Comes...

– *Da... Liviu Comes ?*

– Nu Liviu. Victor, fratele său. Sunt doi frați, dar nu-s gemeni, sunt de la două mame diferite. Tatăl lor era medic la Miercurea-Ciuc, Comes, tatăl ăstora doi. Și avea o soție la Miercurea, una la Târgu-Mureș. /*râde*/ El a făcut medicina la Cluj, și a ajuns conferențiar acolo. L-am întâlnit acum câteva luni de zile, a fost la București... Când au venit în sat și l-am cunoscut pe Golopenția, mi-am dat seama imediat de marea diferență dintre el și … În afară de aceasta, în clasa a opta a venit la noi să ne testeze un asistent sau un lector, nu știu ce era, la catedra de psihologie de la Cluj, a lui Ștefănescu-Goangă, fratele cântărețului de operă, Petre.

– *Știu, rectorul care a fost împușcat...*

– A fost rector, așa... Și trimisese el de-acolo un asistent de-al lui, îi țin minte și numele: Arcanu – nu știu ce s-a întâmplat cu el mai târziu. Să ne testeze. Or el ce trebuia să facă ? Să stabilească... Eu spuneam, domnule, vreau să mă duc la jandarmi, la școala de ofițeri de jandarmi, și el să-mi aplice o serie de teste care priveau memoria, atenția și așa mai departe. El a stat o săptămână pe la noi, tot testându-ne, clasa a opta. Eu m-am înscris la școala de jandarmi. După contractul pe care-l aveam cu statul, eu eram obligat să mă fac ofițer, și să servesc statul în calitate de ofițer nouă ani. După care puteam demisiona. La celelalte arme, afară de jandarmi, nu existau

examene, deci intrai să fi avut nu știu ce medie. La școala de jandarmi se cerea examen, fiindcă se punea accent pe cunoștințele de Drept. Eu luasem probele și, în disperarea mea am reușit și la examen, fără locuri însă. Erau douăzeci și cinci de locuri, la care se prezentaseră aproape o mie de candidați, dintre care cei mai mulți aveau trei-patru ani de Drept și licență în Drept. Condiția era să nu fi depășit douăzeci și trei, parcă, de ani. Și douăzeci și cinci de locuri. Eu am reușit al douăzeci și optulea. Și ne-a chemat pe ăștia cinci de pe locurile de la douăzeci și șase până la treizeci, și ne-a zis să mergem acasă liniștiți că face el raport la minister, să ne primească și pe noi. Și eu am mișcat în front – în fața generalului nu poți să te miști –, dar am mișcat, ridicând degetul. Și zice: „Ce-i ?“ „Voiam să vă mulțumesc pentru ce ne-ați spus.“ Eu mă întrebam, pe cuvântul meu, eu ce mă fac ? Nu a aprobat ministerul. Și mă duc la minister, a trecut o lună de zile, mă rog, au început școlile, nu ne-a chemat, nu-i așa... Și mă duc la minister, la direcția personalului, pe Brezoianu – parcă și acuma e ministerul acolo...

– *Nu, că după cutremur l-au mutat de acolo.*

– Acolo m-a primit un maior. Îi spun cine sunt și ce vreau. Zice, ia să văd. Se uită în dosar, vede diploma de bacalaureat, reușit al doisprezecelea din o sută șaptesprezece candidați reușiți la bacalaureat. La admitere am fost al treisprezecelea... progresasem. Zice, nu se poate să pierdem un asemenea element... Zice, du-te la infanterie... Era aici infanteria, școala pregătitoare de ofițeri, unde e Muzeul Central Militar, în Dealul Spirii. Eu nu mă duc acolo. Nu voiam să mai fac infanterie. Făcusem opt ani de zile infanterie. Zic, „mă duc la școala de ofițeri de rezervă, la artilerie, la Craiova și la vara viitoare mă prezint la admitere la artilerie, la școala de ofițeri de artilerie.“ „Pe cuvântul tău, elev ?“ „Da“ /*râde*/ Mi-a dat actele, și m-am dus la liceu să-mi scot diploma de bacalaureat. Așa am ajuns la școala de ofițeri de rezervă artilerie, Craiova, unde a fost

anul cel mai frumos până la vârsta aceea. Atunci a venit deja Golopenția...

– *Unde ?*

– La admitere, la școala de ofițeri de rezervă, Craiova. El nu-și făcuse stagiul militar, fiind în străinătate...

– *Ați fost împreună în armată ?*

– Am fost împreună, dar el n-a reușit la examen... A făcut el o teză la matematică, în așa fel încât să nu-l admită, fiindcă la artilerie se cere multă matematică. Or el a făcut-o să nu-l admită. Și l-a chemat comandantul. Greu a scăpat, a trebuit să dea Gusti telegramă... nu știu ce... și așa mai departe. Nu Gusti a dat, el a intervenit la statul major, și ăia au dat... „Nu ți-e rușine, doctor în filosofie, luat în Germania... și nu știu ce, uite ce note ai avut la bacalaureat, la matematică și n-ai știut tu să faci problema asta...“ El era disperat, era și asistent. Dacă venea la un regiment, și putea să-și facă și orele de asistent. Ei, ne-am înțeles cu Golopenția, fiindcă atunci am avut foarte mult, două sau trei săptămâni, cât a durat examenul – era și scris, și oral –, am stat mult de vorbă cu el. El atunci fusese la Londra la expoziția universală, și atunci mă ducea, e adevărat, în fiecare după-masă la Biblioteca Aman.

– *La Craiova ?*

– La Craiova, da. La Muzeul Aman era și biblioteca. Citeam acolo lângă el de la două, două și jumătate până seara, când trebuia să mergem iară la masă. Ne dădea masa acolo, la școală. Atunci mi s-a deschis și mai mult pofta spre sociologie, nu ? Și mi-a spus că în ce privește bursa, să nu-mi fac grijă că are două atùuri, adică două argumente. Întâi este că am totuși o medie mare la bacalaureat, după aceea, sunt fecior de țăran sărac – și a trebuit să aduc adeverință că... Și îmi spunea el că, în sfârșit... poate să facă și Gusti intervenția la rugămintea lui. Fapt este că am primit bursa, la care am renunțat după cum v-am povestit episodul cu legionarii.

– În ce an ați intrat la facultate ?

– În 1938. Am avut bursă în 1938 – 1939, doi ani. După aceea în 1940, după ce m-am întors de pe frontieră, atunci cu delimitarea... aranjarea locuințelor și caselor și grajdurilor și așa...

– Stați puțin, aș vrea să știu mai întâi, cum a fost anul întâi de facultate ? După ce ați terminat cu școala militară, adică școala de ofițeri de rezervă ați mai studiat sociologie pe cont propriu ?

– Acolo, da. Da. Acolo am citit în limba franceză pe tatăl naziștilor.

– Chamberlain ?

– Da, exact...

– Sau pe Gobineau.

– Nu, pe Chamberlain... Pe Gobienau îl știam dinainte, dar pe Chambelain acolo l-am citit.

– A mai fost un rasist din acesta, Ludwig Gumplowitz.

– Da, era austriac ăsta. Numele e polonez, dar era austriac, a făcut școala la Viena. Pe ăsta, pe Chamberlain, l-am citit de la un mare legionar, coborâtor din familia Sturdza, ramura din Moldova.

– Cum ați citit de la el ?

– El avea...

– A, și v-a fost coleg ?

– Eu eram bateria a treia, și el era bateria a doua și făceam... noi, bateria a treia ieșeam afară prin bateria a doua. Erau sălile așa: două în față, două în spate. Și acolo am văzut Chamberlain. L-am rugat, dă mi-o și mie. Mi-a dat-o. Și era unul dintre legionarii de frunte și, mă rog... Când se întâmplă accidente de felul ăsta, totdeauna ai un sentiment de... regret așa. S-a înecat în Siret. S-a dus în concediu de vară acasă, a făcut baie... Ce s-a întâmplat acolo... s-a înecat. Probabil că a fost o moarte mai ușoară decât dacă... Sigur, fiind legionar de frunte, l-ar fi împușcat probabil, după Armand Călinescu... Pe urmă la facultate am primit bursa, am închiriat o

cameră cu un coleg al meu de clasă, care făcea Politehnica, nu s-a dus nici el la militărie. Am avut o bursă destul de bună, de 1500. Pe urmă mi s-a dat ca fiu de invalid de război încă o bursă de 1200, și am avut timp de doi ani de zile o bursă de 2700.

– *Din asta se putea trăi...*

– Da, îmi făceam haine, îmi făceam tot, ba am mai cumpărat și pentru părinți. Ghete pentru tata, o basma de aia groasă pentru mama... Până la urmă am renunțat la ele, am intrat la „Excelsior" de legionari, dar toată redacția era de stânga. Roman Moldovan, A.E. Popa, Petre Constantinescu... Un singur legionar era, și ăla cred că printr-un accident a fost.

– *Care ?*

– Vereș, era fiu de miner din Petroșani. Încât era...

– *Eu nu înțeleg atunci, cum este cu... Spuneți că revista a fost preluată de trei legionari, dar redacția era de stânga, asta nu pricep...*

– L-a luat pe Veverca redactor-șef, și Veverca a spus: asta e redacția mea. El pe ăștia îi cunoștea, nu cunoștea alți economiști, nu ? El s-a învățat cu Roman, că ăia toți au fost asistenți la Madgearu. Și Vereș a făcut tot cu Madgearu. Însă s-a ținut seama că a fost fiul președintelui sindicatului minerilor de la Petroșani, și a fost de treabă după aceea. Era specializat în economie cerealieră...

– *Mai trăiește ?*

– Nu l-am văzut de mult... La acest ziar l-am cunoscut pe Veverca, dar pe ceilalți îi cunoșteam, fiindcă mergeam foarte des la Institutul de Conjunctură al lui Madgearu. Așa, numai pentru ca să văd eu cum lucrează, ce lucrează îi vizitam. Acolo l-am cunoscut pe Roman, pe Aurel Popa și pe ceilalți. M-a recomandat Golopenția lui Veverca, din două motive. Unu, ca să învăț economie, adică să dau cu ochii prin economie cu politica, și al doilea, să învăț cum se tipărește o revistă, o carte, și așa mai departe. A spus, e bine să știi. Și în adevăr, trebuie să vă spun că am făcut și paginație. De cules

n-am învățat să culeg, linotipurile nu le-am învățat. Și după... octombrie, noiembrie, decembrie... șase luni am stat. După șase luni m-a chemat Golopenția la el, a zis: „Gata, demisionează, și vino la Institutul Central de Statistică. Ai învățat tot ce trebuie, vino încoace." Așa am rămas la Institut până-n martie, '50.

– *Totuși, renunțarea asta la bursă, cu care viața era oricum mai ușoară...*

– A, am fost... am fost fraier. Trebuia să încasez și de la Apărarea Națională, care se făcuse vreo 2000, și la facultate de vreo 3500, așa că cu 4500 de la Institutul de Statistică, v-am spus că am fost angajat la Statistică – și 8500 de la ziar, făceam 20 000 de lei pe lună, eram boier... Dar, am spus că nu-i cinstit. De fapt, cam așa am procedat întotdeauna, și prost am procedat. /*râde*/ M-a chemat odată doctorul Manuilă, director general al ICS-ului și mi-a spus: „Ai dat doctoratul, nu știu ce... este un post liber de director, ai dreptul – aveam treizeci de ani – ai dreptul să fii numit, dar te-aș ruga să-l lași pe moș Costăchescu, că mai are un an până la pensie și-i iese cu 90 % pensia, și dacă apucă să fie director un an, iese cu o pensie cu care va putea trăi." Am zis, „foarte bine, domnule". Dacă ar fi fost Marin-Dunăre, vă spun cinstit, ar fi sărit ca un lup !

– *Ce vreau să vă întreb, doctorul Manuilă până când a fost director ?*

– Până în iulie, 1947.

– *Și au plecat legal până la urmă soții Manuilă ?*

– Nu. Cu pașaport ovreiesc. Și ajuns la Viena pe urmă a luat legătură cu cumnatul lui, adică, soțul sorei, care era în Statele Unite și avea cel mai mare laborator de radiologie din Statele Unite, douăzeci de etaje și nu știu ce. Și i-a trimis bani, probabil, ca să ajungă acolo.

– *Înseamnă că a stat ascuns foarte mult timp...*

– Din iunie sunt șapte luni, și cu ianuarie... opt luni. Dar trebuie să ținești seama că el a adăpostit la Institut 5000 de evrei din timpul războiului.

– 5000 ?

– Da.

– Cum adică ? Unde începeau atâția ?

– A avut barăci, în Cotroceni. Dincolo de... cum îi zice acum, căminele astea studențești și nu știu ce mai e pe acolo – erau barăcile Institutului Central de Statistică, unde s-a prelucrat recensământul din 1941. Cu ăștia. Și mai erau și în secții în clădirile alea, șase – șapte clădiri pe care le aveau. După război, au constituit o asociație din ăștia, și au cerut să-i plătească statul pentru ăștia doi ani, să le dea salariu... Ce, au muncit ei degeaba ? Cineva i-a chemat – Comitetul ăsta –, ia veniți încoace. În loc să fi curățat șosele și să dați la zăpadă, ați stat la căldură, și acum mai cereți și salarii ? Dar ăia care au săpat șanțuri, adăposturi ? Cu ăia ce facem ? Și ce stat plătește așa ceva ? Și în felul ăsta s-au potolit lucrurile.

– Dar probabil că prin relația asta a primit el pașaportul ăla fals cu care să plece...

– Da. Și la un moment dat știam și cine i l-a dat. Dar ăla a murit, așa că...

– Și era bun specialist doctorul Manuilă ?

– Excepțional. El are studii multe publicate, dar el niciodată nu s-a amestecat la formulare. El spunea, trebuie să facem lucrarea cutare... Liniile generale sunt astea, nu ? Trebuie să ajungem la rezultatele acelea care rezultă. Și atunci el se ducea la doctorul Georgescu, de pildă, care a fost elevul lui Gusti. Medic era, dar doctorul Georgescu a făcut întâi sociologie și, în paralel medicina. Întâi a fost licențiat în sociologie și apoi în... Lucrările pe care el le-a publicat, de medicină, au avut un caracter social foarte pronunțat.

– Mai trăiește ?

– Nu, a murit. A murit de cancer... Lucra la Institutul de Oncologie... El construia, elabora formulare. Era un om, în privința aceasta, extraordinar. La început am dus-o bine cu el. Pe urmă, nu

știu... nu ne-am certat, dar ne-am răcit, fiindcă – spre deosebire de Golopenția – el era foarte tipicar. De la Golopenția luai teoria văzând practica. Ca să vedeți calitatea omului în materie de metodologie, o să vă spun o întâmplare. Eu sunt vinovatul. După războiul germano-sârb, în 1941, da ?... Hitler a predat românilor pe toți românii din Banatul Sârbesc și din Clisură – Clisura e cotul acela al Dunării, până la Timoc –, și tot ce au făcut ei prizonieri în armata sârbească, au dat românilor. Dar a spus, valea ! Cum să-i hrănești pe oamenii ăștia ? Și atunci au luat hotărârea ei, fără să mai întrebe pe altcineva, să facem – nu lagăre, noi nu avem să facem lagăre –, îi repartizăm în sate, participă la muncile agricole, că erau mulți mobilizați atunci, nu ?... Urma să intrăm și noi... asta era, mai și iunie, și intram și noi. Și atunci toți românii ăștia, cred că până în 1942, au lucrat serios în gospodării țărănești. Și am fost trimis aici, lângă Giurgiu, unde era un lagăr de două companii. Daia se numește satul. Doi inși. Eu și încă unul, dar eu purtam răspunderea. Acolo am întâlnit câțiva gustiști, elevi de-ai lui Neamțu, care veniseră să facă cultură cu ei. Cam greu să faci cu bănățenii cultură, să-i întrebi dacă știu citi și așa mai departe. Dar, mă rog, învățau cântece, organizau șezători, adică să treacă timpul mai ușor. Eu am decis cu colegul meu – a decedat foarte devreme, fiindcă a avut un TBC osos, e o boală care nu are nici azi remediu –, să-i înscriem pe toți, cu familii, și să luăm fiecăruia o fișă despre satul respectiv: cu ce se ocupă, cine sunt, câți sunt, cum știau ei. Ceea ce am făcut. Și, după zece zile sau cât ne-a trebuit nouă ca să înregistrăm tot, am venit înapoi și am prezentat materialul lui Golopenția. El a fost cam... foarte bucuros de fișă și de ce am scris acolo. Și a zis – era într-o duminică dimineața la birou – să-i arătăm și doctorului Mitu Georgescu. Și eu am mers mândru, și am ajuns la nu știu ce întrebare pusesem acolo. Dar această întrebare necesita pe alta. Și zice: „Dar asta... Și restul cum ?“ „Prin diferență”, am zis. Zice: „Domnule, ai întrebat exact ? Ai pus întrebarea ?“ „N-am pus-o, domnule.“ „Du-te,

ia mașina, și te duci înapoi !“ Pe cuvântul meu ! Ne-am suit amândoi în mașină, și ne-am dus, și i-am luat iarăși pe fiecare, și am pus întrebarea. De unde au fost diferențe, domnule ! Pentru ce credeam eu că iese prin diferență, și ce a ieșit, a fost diferență !

– *Formidabil...*

– Și acolo pe urmă am plecat la al doilea lagăr la Oltenița... Marin-Dunăre cred că a fost pe la Turnu Severin, pe lângă Turnu Severin într-un lagăr, alții au fost între Giurgiu și Oltenița sau dincolo de Oltenița, dar în orice caz s-a făcut o inventariere. El, Marin-Dunăre și mi se pare încă unul, nu știu cine, s-au grăbit și au publicat rezultatele. Nu poți... Cel puțin trebuia făcută o confruntare cu recensământul sârbesc din 1945. Or astea nu sunt niște prelucrări la nivelul ăla ca să fie publicat, și să poți face o comparație cu asta. Nu știu, în sfârșit el nu prea avea… vă spun sincer, nu prea avea probitate științifică. Ca și Roman. Pe urmă, când s-a ocupat Basarabia... mă rog, s-a eliberat Basarabia și Bucovina, institutul a primit sarcina să se ducă, și să facă recensământul acolo. Nu numai al populației, ci și al bunurilor. Și... eu am venit de pe front. Pe front îmi scrisesem lucrarea de licență, adică...

– *Cum adică ? Cum puteați să scrieți pe front lucrarea de licență ?*

– Eram în tranșee, pe marginea Prutului. Eu eram artilerist, eram pe linia întâi, cu infanteria la un loc, nu era artileria în spate. Zona era liniștită, dar ne deplasam periodic spre Țiganca, faimoasa trecere peste Prut, o poziție foarte bine ținută de sovietici. Ne deplasam, a venit frontul pe dincolo, și rușii s-au retras, sovieticii s-au retras. Și am avut timp să-mi scriu licența, lucrarea de licență. Da, și am venit cu ea...

– *Dacă îmi mai spune cineva că, domnule, n-am condiții să lucrez ! Și mă gândesc în primul rând la mine însumi !*

– Da. */râde/* Am stat vreo zece zile la Brăila – sau mai puțin de zece zile – unde era partea sedentară a regimentului. Eu nu primisem

salariu și nici – era pe atunci o primă de război pentru ofițeri, de 15 000 –, am stat până mi-a plătit salariul și prima asta de 15 000, am venit la București, și i-am dus lui Golopenția lucrarea de licență. A răsfoit-o, s-a uitat – bun. A și publicat-o, optzeci și ceva de pagini, însă cu litere foarte mărunte. A dat-o la cules cu o literă foarte măruntă. Am făcut o anchetă asupra condițiilor de viață ale oamenilor de serviciu.

– *Unde ?*

– Aici, în București. La institut aveam foarte mulți oameni de serviciu, și am vrut să văd, cum trăiesc. Și atunci l-am chemat pe fiecare la mine și am completat câte o fișă, cu familie mă rog, din ce se compune, ce gătește. Nu era ortodoxă, fiindcă a mers pe bază de memorie. Că n-aveam cum să-i dau un caiet în care să scrie în fiecare zi, doar așa. M-au interesat în special condițiile de locuit. O bună parte din oamenii de serviciu mâncau la cantină, chiar dacă aveau familie acasă, mâncau la cantină. Mă rog, în 1941 erau condiții grele de alimentație. „Ei, și tu ce vrei să faci acuma", m-a întrebat Golopenția. Zic: „Dar unde-s ceilalți ?" „Restul sunt plecați în Bucovina și în Basarabia, și fac recensământul." Zic: „Mă duc și eu... Decât să stau în București vara." „Foarte bine. Du-te la Mitu, și să lucrezi ce și unde are el nevoie." Aproape tot Oficiul de Studii era plecat în Bucovina și Basarabia. Am convenit să mă duc mai întâi în Bucovina, și apoi m-am deplasat în Basarabia. Eu nu văzusem nici Bucovina, nici Basarabia, și era un prilej pentru mine de a vedea ce n-am văzut din România. M-am dus și m-am prezentat la Mitu. M-a întrebat: „Tu ce vrei să faci ? Colegii tăi din Oficiul de Studii s-au orientat spre studii, și se duc la bibliotecă, și fac acolo nu știu ce socoteli... Vrei să mergi și tu acolo ?" Zic: „Nu. Mie mi-a spus domnul Golopenția să lucrez unde aveți nevoie." De atunci ne-am împăcat, n-am mai fost supărați. M-a făcut șeful circumscripției centrale din Cernăuți. Nici măcar nu trebuia să mă deplasez prin tot

Cernăuțiul, ci circumscripția centrală. Era cea mai mare, dar și cu cei mai buni funcționari, deci n-am avut probleme. Pe urmă am plecat în Basarabia, la Cetatea Albă, și am venit în noiembrie '41 înapoi. Practic am fost... în prima jumătate am fost la Cernăuți. Și am fost acolo cred că o lună de zile și pe urmă am plecat în Basarabia. Și în Basarabia m-a întrebat Mitu: „Vrei să faci Chișinăul ?" Zic: „Nu. Acum am văzut Cernăuțiul, nu-mi mai trebuie și ăsta..." Dar am stat vreo zece zile în Chișinău, că a început ploaia. Și nu erau încă șosele pietruite spre Cetatea Albă. După ce a trecut ploaia și s-a uscat pământul, atunci am plecat la Cetatea Albă...

*

– La 6 aprilie, 1941 au fost primele recensăminte din istoria acestor două țări etnice. Adică situația a fost așa: maghiarii au făcut recensământ în 1869, 1880, '90, '900, '910. Pe urmă a venit războiul prim și n-au mai putut. Deci din zece în zece ani, cum era sistemul. Fiindcă pe plan internațional se discuta atunci, ce trebuie înregistrat: naționalitatea...

– *Sau religia...*

– Nu, religia era separată. Sau limba maternă ? Ce reflectă mai bine apartenența omului la colectivitatea dominantă ? Părerile au fost împărțite. Unii cu naționalitatea, ceilalți cu limba maternă. La toate recensămintele maghiarii au înregistrat limba maternă. Și au definit-o într-un fel... De fapt, ei au luat definiția de la austrieci. Ministrul de Interne a scos o lege atunci, și a zis, domnule, există limbi active și limbi moarte. Colectivitățile mai reduse, mai nu știu ce, a căror limbă nu are circulație decât... așa, de pildă, armenii, evreii... La țigani au fost discuții, fiindcă țiganii erau cu limba maternă care predomina în statul în care trăiau. Dacă erau la unguri, atunci erau țigani unguresți. Dincolo românești, sau săsești, nu ? Cam aia

limbă o vorbeau ei. Dar dacă era ţigan, era considerat la limba oficială... Mă rog... Dintr-o comparare a limbii materne cu religia, la români poţi să zici, nu ? Românii n-au fost decât greco-catolici sau ortodocşi. Dar au existat – foarte puţini – bulgari şi sârbi. Pe la Braşov, pe la Sibiu, dar foarte puţini... Banatul, sudul Banatului, care, Dumnezeu să-i ştie, ei spun că nu sunt bulgari.

– *Caraşovenii ?*

– Da, caraşovenii. Ungurii au spus că sunt, noi spunem că sunt... în sfârşit. Ei spun că „nu suntem bulgari, domnule, că dacă am fi bulgari, am fi ortodocşi, dar noi suntem catolici". Nu ştiu, Petrovici... Emil Petrovici a făcut cercetări acolo, în zona aceea. Îmi aduc aminte, în '58 când am făcut o cercetare *Reşiţa şi împrejurimile*, cu băieţii noştri, cercetătorii, care au fost în zona satelor ăstora, se considera o colectivitate condamnată la pieire, fiindcă sunt endogami, ei se căsătoresc numai între ei. Şi duce la o decădere fizică şi mentală extraordinară.

– *Şi era observabilă asta ?*

– Da. De pildă, alcoolismul era foarte răspândit. Probabil şi sifilisul şi chestii de felul ăsta. Ei, românii au înregistrat şi una şi alta. Să vedem ! Numai că românii au făcut recensământ în 1859, şi nu au mai făcut până la 1899. Deci patruzeci de ani n-au făcut recensământ, şi pe urmă în 1912. Mă rog, 1910... 1912. Şi azi ONU permite o abatere de... Dacă face, de pildă, recensământ în 1982 sau 1983, se consideră în jurul anului 1980. Şi cifrele se adună cu o mică corecţie. În ceea ce mă priveşte pe mine, eu iau baza '10, 1910. Deci ajustez nu Transilvania, Banatul, Maramureşul la 1912, ci invers. Fiindcă aşa se lucrează, cu zero. Numai englezii au deceniul începând cu unu. 1901, 1911 şi aşa mai departe.

– *Din cauza asta au fost şi nişte confuzii... Când a început secolul douăzeci...*

– Aşa. Ei, pe urmă ungurii au revenit, au continuat să meargă cu limba maternă. Noi am mers pe amândouă. La '941 însă nemţii

au spus nu, recensământ etnic. Vreau să știu, câți evrei aveți ? N-au spus ei așa, asta era concluzia care trebuia trasă, fiindcă atunci și în Ungaria, și la noi au fost formulare speciale pentru evrei. Înainte se întrebuința o singură formulare, adică ce era pentru român sau pentru maghiar, era și pentru evreu, nu făcea... Acuma era separat. Și, nu știu cum a fost în Ungaria, dar la noi nu cred că a existat, nu-mi aduc aminte – nu ?... sunt patruzeci și trei de ani, patruzeci și patru de atunci – dacă a existat formular separat pentru țigani. Dar în orice caz, s-au dat dispoziții, ca să fie atentă lumea la țigani, să nu mai permită să zică că e român, sau ungur, sau sas, sau nu știu ce. Însă era un singur lucru clar atunci, până la '941: indiferent ce limbă maternă are sau ce naționalitate are, el declară pe aceea pe care o vrea, la care se simte el că aparține. Deci eu nu aveam voie ca recenzor să vin la dumneata, și dumneata să spui că ești român, și eu să te scriu ungur. Așa te scriau. Tâmpenia din zilele noastre, nu ? Ei țin neapărat să fac coloană acolo pentru secui ! /*râde*/ Domnule...

– *Dumneavoastră știți, cât de puțini secui apar ?*

– 600, foarte puțini, domnule, dar ăia sunt 80 000 sau mai mult de 80 000...

– *Dacă o luăm așa... Este exact așa, parcă ai vrea să separi oltenii de restul românilor...*

– Vorbesc de secuii noștri. Ce limbă vorbesc, domnule ? Maghiară, da ? Ce consideră ei înșiși că sunt ? Maghiari, unguri se consideră. Se spune așa, în vorbire, sunt secui, sau nu știu ce... fiindcă a rămas...

– *Tradiția...*

– Că-i din Secuime. Că-i din Secuime... Ce să faci rubrică și asta, te faci de rușine, dă-o dracului... Ei, atunci, în '41... Da. Și noi, și ungurii au spus că iau naționalitatea. Că exista și limba maternă – asta este altceva. Ungurii au publicat – ca și noi – limba maternă, naționalitatea, religie, mă rog, toate celelalte caracteristici referitoare

la înregistrarea într-un recensământ. Cum se punea problema... deci, și în ce-i privește pe țigani s-a atras atenția recenzorilor să nu permită așa... Eu nu știu dacă a fost în formular... mi se pare că nu... Nu. Dar se poate verifica. Dar nu mai interesează pe nimeni treaba asta, deși ca fapt...

– *Da, da. Cel puțin ca istorie a științei și istoria ideologiei...*

– Sigur. Uite, s-a scos sub redacția lui Manea Mănescu și mai mulți, fac și eu parte de acolo, și mai ales am scris o treime din lucrare, cinci sute și ceva de pagini... nu știu cât, din *Istoria statisticii din România*. Ei, toate chestiile astea sunt trecute cu vederea. Și în afară de faptul că sunt greșeli extraordinare. Noroc că nu s-a difuzat, nu s-a pus în librării sau...

– *Nu ?*

– Nu. S-au dat la xerox câteva exemplare... Și atunci, fiindcă se știa că Chelcea este amator de țigănie, i s-a dat lui răspunderea pentru instrucțiuni. Mă rog... omul era cam moale din fire, el e muscelean... Și pe vremea la recensăminte trebuia să fie foarte iute, dar și în Statele Unite și în toate părțile. Când se face un recensământ, cei angajați în sfera recensământului uită că e noapte, că e dimineața, că n-a mâncat... Zboară ! Ei, l-a cam presat doctorul Georgescu, că el era răspunzător cu recensământul. Dar a scos o carte – eu am avut-o, dată de el...

– *La Academie se poate găsi...*

– Sigur. Dar eu am avut un exemplar, și pot să cer să mi se dea înapoi, că l-am dat unui văr de al meu. Vroia el să aibă cartea asta cu țiganii, intitulată *Țiganii din România*... Era o carte uite așa...

– *M-ar interesa foarte mult...*

– Eu n-am citit-o niciodată, fiindcă problema nici astăzi nu mă interesează. Mă interesează într-un anumit fel, și anume: noi exagerăm foarte mult, că sunt două milioane, ba că-s cinci milioane, ba că-s nu știu câți. Este imposibil. Ceea ce au acești țigani, au

într-adevăr o mobilitate teritorială foarte mare. Ei se mișcă tot timpul. Și atunci, îmi aduc aminte foarte bine, că s-au dat instrucțiuni. Nu instrucțiuni... dispoziții legiunii de jandarmi – asta la județ se chema legiune de jandarmi –, secțiilor de jandarmi la plasă... Raion, numai că plasa era mult mai mică decât raionul...

– *Da, știu.*

– Și la sat, ca în ziua de 6 aprilie toți țiganii care circulă cu căruțe, cu...

– *Să fie opriți...*

– Opriți la primăria satului în care se găsesc. Și în Ungaria, și în România a venit... nu știu cine a fost în Ungaria, dar la noi a fost președintele Institutului de Statistică al Bavariei. Un om considerat de ei ca – și era într-adevăr – cel mai bun demograf pe care-l aveau ei. Ce formație a avut – nu știu, dar știu că în primul război și-a pierdut un picior, stângul, dreptul... îl avea din lemn. Și în această calitate a venit la noi, în zilele recensământului, ca să constate cum se face înregistrarea. Și atunci Golopenția l-a dus, l-a purtat prin țară. L-a luat în mașină, și au plecat. Și ajungând prin Oltenia sau nu știu unde, a întâlnit o coloană de țigani.

– *Opriți...*

– Nu, nu ! Atunci se terminase deja... Pe el nu l-a interesat faza asta cu trei-patru zile înainte, el a studiat documentele, adică actele, instrucțiuni, formulare, nu știu ce socoteli, și a plecat pe urmă prin țară după înregistrare, ca să constate. Și ăștia mergeau, își vedeau de treburi. I-a văzut și a întrebat: „Ce sunt ăștia ?“ Și i-a spus: „Țigani.“ A zis: „Ia să vedem !“ Și a oprit mașina. În frunte era bulibașa. Nu ? „Săru-mâna, boierule...”, nu știu ce, cum sunt ei. Și-i spune Golopenția: „Dovada ?“ Să dea dovada. Fiecare cap de familie... „Da, domnule !“ Scoate ăla șerparul ăla, cureaua aia latră, o descheie, „Poftim !“ Dar el îi avea pe toți, pentru toți. El ținea hârtiile. Și l-a luat pe Burgdorfer ăsta, că așa îl chema... Și a luat

căruță de căruță. Acolo scria numele, prenumele, și câți membri de familie are. A rămas crucit ! Zice, „domnule, noi n-am reușit să facem așa ceva ! Cum ați făcut ?“ – l-a întrebat. „Uite cum am făcut”...

– *Interesant...*

– În ziua cutare trebuie să stea pe loc. A fost și în Moldova, și în Dobrogea, și după aceea, după ce s-a întors, a ținut o conferință de presă la Athénée Palace cu toată presa, nu numai românească ci și cea străină...

– *Cu corespondenții de presă...*

– Da. A spus ceea ce... Pe urmă el a făcut raportul la doctorul Goebbels.

– *Ministrul Propagandei.*

– Da. Deci, dacă vreau să fac astăzi un calcul al... Trebuie să țin minte, adică să iau în considerare Szálasi, nu, acțiunea lui de epurare a evreilor…

– *Nu, nu. A fost înaintea lui...*

– Păi în mai a început...

– *Dar Szálasi a venit în toamnă, în octombrie.*

– Da ?

– *Da. A venit atunci un guvern pronazist, dar nu fasciștii lui Szálasi, ci ai lui Sztójai Döme, fost ministru plenipotențiar la Berlin. El a făcut asta.*

– În mai i-a luat.

– *Da, da, da.*

– Pe ăștia din Someș, din județul Someș i-a strâns deasupra Dejului, este un platou acolo. Nu știu dacă cunoașteți... Într-o zonă de pădure. Și acolo i-a strâns, pe urmă i-a tuns, și i-a bărbierit. Era o sălbăticie... Or la noi toți erau cu barbă. În sat la mine erau cam patruzeci de suflete.

– *Nici unul n-a supraviețuit ?*

– Doi. Unul chiar locuia acolo în sat. Celălalt la Reteag, la vreo zece kilometri mai încolo.

– *De unde și numele dumneavoastră de familie.*

– Deci dacă vreau să fac un calcul serios... Acuma, ăsta, cum îl cheamă, Bányai, istoricul de la Cluj. Mi se pare că a murit.

– *Bányai László ?*

– Da.

– *A decedat, dar aici, în București a trăit.*

– El spune că au murit vreo 140 000 sau așa ceva...

– *Din Transilvania de Nord.*

– Da. Stai puțin… Nu știu câți au venit înapoi. Restul au murit în tabără, în lagăre, nu, sau au plecat în Vest. Sau în loc să vină înapoi la mine în sat, au venit în București. Eu am avut două colege la facultate, din Oradea. Am umblat atunci în '40, înainte de cedare, dar nu le-am găsit. Am vrut să le atrag atenția că e mai bine să vină… Cu una dintre ele m-am întâlnit după... prin '48. Aici era la o grădiniță de copii. Dar mi-a fost pur și simplu groază să întreb de cealaltă... O chema Faragó. Pe astalaltă Rosemberg. Mi-a fost... fiindcă dacă Faragó ar fi trăit, ea mi-ar fi spus, Rosemberg, nu ? Or, cum n-a zis nimica, nici eu n-am întrebat. Dar era diformă. Or dintre toate colegele mele, pe care le-am avut în toți anii care am fost strânși acolo, era singura care avea un corp, parcă era tăiată în marmură sau în piatră, atât de frumos… Ei, devenise diformă. Probabil că după ce a scăpat, a mâncat fără măsură. Ei, dar astea sunt alte povești...

– *Vorbeam de Chelcea.*

– Pe mine... când eu am citit ceva scris de Septimiu Chelcea, m-a surprins. Eu nu știam că avea un copil de calitatea lui Septimiu.

– *Știți unde aș vrea să revenim ? La anul întâi de facultate, fiindcă am sărit peste perioada aceasta. Iar pe mine mă interesează foarte detaliat toată povestea asta: contactul cu facultatea de sociologie, cu profesorii de atunci, din anul întâi.*

– Am greșit-o !

– *De ce ?*

– Eu am venit la facultate în noiembrie. Am făcut practică la regiment, o lună de zile – a fost septembrie –, pe urmă m-am dus la școală la Craiova pentru examenul de ofițer. Închei școala, care a durat până pe la 20 octombrie. M-am dus la regiment, de am predat toate documentele, și am venit la București. Nici nu știam că există examen de admitere. Nu citisem *Călăuza studentului* sau *Vademecum Academicum* – nu citisem treaba aceasta, și nu știam că este examen de admitere. Probabil că era o situație...

– *În octombrie '38 ? Sau în '39 ?*

– În '38. Probabil că era o situație permanentă, dar niciodată numărul de candidați nu acoperea numărul de locuri libere. Atunci mai era și explicația că se vedea că se ciocnesc pe plan internațional, și tineretul își făcea alte planuri, alte socoteli. Dar s-a mai dat un examen, chiar în zilele acelea, ca să încerce să completeze locurile. Și s-a comunicat peste două sau trei zile că toți candidații au fost admiși. Așa, în noiembrie, pe la începutul lui noiembrie am devenit student.

– *Dar cursurile începuseră deja ?*

– Începuseră. Sigur, începuseră, cam... Cursurile începeau în jurul datei de 10 octombrie, fiindcă de la 1 octombrie până pe la 10 erau examenele restante sau amânate pentru toamna anului. Și am avut primul seminar cu Vianu. Nici nu-l cunoșteam. Din scris... Din vedere nu, din scris îl cunoșteam. A văzut că sunt un străin, și m-a întrebat, și i-am spus. Și el... de fapt toți profesorii care țineau seminar cereau să se facă și anumite lucrări de seminar, și afișau subiectele. Și-mi spune: „A rămas un singur subiect neluat. Îl iei ?“ Și era subiectul: Introducere în poetică – *Introduction dans la poétique* –, a lui André Gide. Întâmplarea a făcut ca să intru în librăria Hachette cu o seară înainte și să văd această broșură. Am răsfoit-o, și mi-am dat seama că este foarte greu de citit și de asimilat. Și... dovadă și

faptul că nu fusese luat de nici unul dintre studenţi. Zic: „Îl iau.“ Lucrarea trebuia expusă pe la jumătatea lui decembrie. Deci, practic mai aveam o lună de zile ca să pot să citesc cartea, s-o asimilez, şi să fac şi expunerea. Nu ştiu de ce am avut curajul să nu o scriu, ci să vorbesc. Atunci Vianu m-a invitat la catedră la el şi a spus... Am scos o hârtie pe care îmi făcusem punctele principale şi am expus *Introducerea în poetică*, timp de o oră şi câteva minute... nu ştiu. În fine, discuţii obişnuite, dar n-am avut critici la ce am spus. După care Vianu mi-a oferit postul de asistent, de îndată ce termin facultatea, dacă mă specializez în estetică. Am spus, nu pot, fiindcă eu de aceea n-am vrut să mă fac ofiţer, fiindcă vreau să fac sociologie. Sociologie vreau să fac ! Nu mă pricep la estetică, şi aşa mai departe. Şi a fost o discuţie destul de penibilă. Dacă eu aş fi fost puţin-puţin înţelept, aş fi rugat ca această discuţie să aibă loc între patru ochi, nu în faţa unui amfiteatru plin cu studenţi. Mi s-a spus pe urmă de studenţi mai vechi, că erau cel puţin zece colegi mai mari decât mine, care ar fi făcut orice ca Vianu să-i ia asistent… Mă rog, eu am continuat să particip la seminar – el avea curs şi seminar –, dar făcea curs de estetică.

– *El era încă conferenţiar atunci ?*

– Da. Titular sau definitiv, nu mai ştiu. Nu era provizoriu în orice caz. Ori titular, ori definitiv. Probabil că era definitiv. Şi toate lucrurile păreau în regulă, în ordine, adică. Nu mă aşteptam ca Vianu să aibă o reacţie. În ’39, în martie, s-a întâmplat ce s-a întâmplat cu Cehoslovacia. Eu fiind absolvent de şcoală militară, am fost concentrat. În perioada aia, de la Marele Stat Major a venit o dispoziţie ca studenţii să nu se prezinte, chiar dacă au fost chemaţi, urmând ca după încheierea cursurilor să se prezinte la unităţile lor. Dar eu eram deja ajuns când ei au dat comunicatul. Şi atunci unitatea a refuzat să mă... Şi în orice caz am fost ţinut la unitate mai mult decât prevedea regulamentul. Adică regulamentul îţi dădea dreptul

să lipseşti o treime din orele totale. Eu am lipsit mai mult de o treime, dar am lipsit justificat, nu nemotivat. Şi când m-am dus să-mi dea avizul la sfârşitul anului, ca să mă înscriu la examen, el a refuzat. Şi atunci i-am spus: „Uitaţi că am fost concentrat.“ Am scos livretul, s-a uitat, sosit la data de, desconcentrat la data de... şeful Biroului de mobilizare, căpitan cutare... A spus: „Mie nu mi-e suficient, adă-mi dovada.“ Era evident că era.... Bun, eu ce să fac ? Am continuat să urmez cursuri şi seminarii de anul doi şi, anul trei, în sesiunea de iarnă m-am dus la el, că aveam două examene restante, care îmi trebuiau neapărat. „Ia loc, ce faci ?”. Şi atunci i-am povestit ce făceam. Pe atunci Golopenţia era prieten foarte bun cu Tudor Vianu. Îmi aduc aminte, când Golopenţia şi-a făcut specializarea în Germania timp de trei ani, îl rugase printr-o scrisoare pe Golopenţia să-i găsească, să caute pe la universităţile pe la care circulă el – fiindcă tot circulase, în special la Berlin –, teza de doctorat al lui Titu Maiorescu, fiindcă el, când a făcut specializarea în Germania n-a găsit-o. Atunci, s-o caute. Ea există, înregistrată, titlul cutare, titlul cutare, dar lucrarea în arhive n-a fost găsită. A căutat-o Golopenţia, dar nu... De altfel Golopenţia îi spunea nene Tudore, nu-i spunea „domnule profesor“ sau...

– *A fost mai în vârstă Vianu ?*

– Mai, mai. Şi atunci mi-a cerut carnetul, a scris notele şi... mă rog...

– *Deci lui Vianu îi trecuse supărarea...*

– Nu. Mi-a spus, zice, „Ai fost una din cele mai mari decepţii ale mele.“

– *În primul an ce aţi mai avut în afară de estetica lui Vianu ?*

– Am avut sociologia, cu Golopenţia, şi seminar, şi curs. La el era o oră expunerea, şi o oră discuţii. Era invers, discuţia şi pe urmă expunea în continuare lecţia. Şi am menţionat odată că în anul acela am studiat, interpretat *Politic*a lui Aristotel, şi pe care, într-un fel, a

legat-o el în expunere și cu *Principele* lui Machiavelli. Am avut logică, introducere în filosofie...

– *Logică cu cine ?*

– O ținea cineva care... Dimitriu sau Dumitriu.

– *Da, au apărut și acuma, în anii '70, niște volume de logică de Anton Dumitriu... Nu acela ?*

– Probabil că de el. El era din aceeași mahala cu Nae Ionescu, Brăila...

– *Și de aceeași concepție ?*

– Nu, nu. Nu știu, cred că asta numai din cauza că el avea la bază matematica, s-a apucat de matematică, și pe urmă a făcut logică. Mi se pare că a fost profesor până la urmă... A ajuns profesor.

– *Istoria filosofiei cu cine ați făcut-o ?*

– Am făcut în anul doi...

– *Dar în anul întâi n-ați făcut filosofie ?*

– Nu, noi am făcut introducere în filosofie.

– *Și cu cine ?*

– Cu Posescu. Alexandru Posescu.

– *A mai publicat și el...*

– Știu că într-un timp era cercetător sau așa ceva la Institutul de Filosofie. Mai mult nu știu.

– *Și de ce a fost pus la o parte ?*

– A fost social-democrat.

– *A... Să mai rămânem la anul întâi. Deci, au fost Golopenția, Posescu și Dumitriu...*

– Nu, în anul întâi am dat opt examene.

– *Care au mai fost atunci ?*

– Făceam sociologie, nu ? Psihologie – psihologie făceam cu...

– *Cu Motru ?*

– Da, el era profesorul, dar anul întâi făceam psihologie experimentală cu I.M. Nestor. Anul acela a și multiplicat cursul pe

care l-a ținut. Asta a fost... a mai ținut un an și pe urmă au venit legile rasiale și a plecat. A trebuit să plece...

– *Era evreu ?*

– Da. Pedagogie...

– *Cu Antonescu ?*

– Nu, cu asistentul lui, cu Nicolau. Cu Antonescu făceam cursul și cu asistentul seminarul. Și profesorul a fixat lucrarea scrisă, și el a supravegheat cinstea studenților, să nu se copieze...

– *Aceste examene au fost eliminatorii ?*

– Nu. Nu, de obicei... Nu știu cum era la celelalte secții ale facultății, dar la noi, la Filosofie, de obicei, dacă nu știai... Să spunem că te-ai prezentat în iunie la examen, și nu știai să răspunzi întrebării puse. Atunci profesorul sau conferențiarul nu stătea mut pe scaun, mai încerca să te ajute, să-ți amintească câte ceva. Și în caz ultim, te amâna pentru toamnă, dar nu-ți scria insuficient în carnet.

– *Nu scria nimic.*

– Nu. Trăgea o linie în dreptul acela, și te pregăteai în toamnă. Deci erau două sesiuni, în iunie și în octombrie, sfârșitul lui octombrie.

– *În anul întâi la care dintre colegii dumneavoastră s-a mai conturat o preocupare pentru sociologie ? Adică au fost stimulați în sensul acesta ? Golopența sau alții puteau să...*

– Anul întâi am fost împărțiți în două în ce privește sociologia, fiindcă eram foarte mulți.

– *Adică ce însemna mulți ?*

– Vreo optzeci. Și se mai întâmpla să fie și așa: anul doi să nu-și fi dat examenul de anul întâi și urma cursul. Și am fost împărțiți în două: până la litera M, adică de la A la M sau N făcea Răcoasa.

– *Seminarul de sociologie ?*

– Și cursurile acelea. Și de la P până la sfârșit a luat Golopența. Și intenționat a luat P și ultimele litere, fiindcă eram cu cu R.

– Intenționat a luat partea asta ?

– Absolut. El putea să ia orice voia, nu-l interesa. Dar voia să urmărească, cum evoluez. Cred că douăzeci de inși am terminat facultatea având ca obiect principal de licență sociologia.

– Din optzeci ?

– Nu. Pe parcurs s-a mai subțiat. N-aș putea să vă spun câți dintre anul trei și patru și din cauza războiului și din alte motivații, și nemaifiind frecvența obligatorie, nu prea am fost prezenți în facultate. Faptul că din toți cei care am început în octombrie '38, nu-i așa, am dat singur doctoratul arată că s-a pierdut pe drum, fie din cauza războiului, fie din alte motive.

– Dar după anul întâi de facultate sau chiar în timpul anului nu ați fost în cercetarea sociologică ?

– Ba da. Când am plecat... Înainte de a pleca în vacanța de Crăciun, m-a chemat Golopența la el. Adică la facultate. Aveam o vacanță de o lună de zile, 20 decembrie – 20 ianuarie. „Ce vrei să faci în vacanța asta ?" Eu i-am spus că aș vrea să fac o cercetare. S-a uitat la mine, că nu mă pot duce iarna prin sate. Pe problema ocupațiilor anexe. La mine în sat erau foarte multe ocupații anexe, desfășurate de cetățeni, ca să-și completeze sursele de existență.

– Adică principală a fost agricultura și pe lângă aceasta...

– Da, și pe urmă oamenii au stat și s-au gândit, ce să facă. Înainte de primul război ei au emigrat foarte mulți în America. Și tata a fost cinci ani de zile aproape. Și cum principala ocupație anexă era boștinăritul.

– Adică ?

– Asta însemnează prinderea fagurilor de albine. Pe vremea aceea majoritatea stupilor erau primitivi. Și ca să ia mierea, fie că omorau albinele, nu-i așa, dar trebuia luat fagurele de acolo, cu miere, și stors într-un fel oarecare, și ceea ce rămânea nu mai putea fi pus ca fagure înapoi.

– *Da.*

– Nu erau uneltele necesare să topească ceara asta, și să aibă o presă cu care să facă fagure din nou. Și pe urmă îl punea într-un coș într-un pod oarecare. Și atunci oamenii noștri – înainte de primul război – circulau în Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia strângând… ce se întâmpla cu ea. Cineva de acolo din sat avea presă. De fapt era un fel de topitorie, cazan mare, unde se aruncau toți fagurii ăștia, la o temperatură foarte ridicată, și curgea de acolo ceară, căreia îi dădea formă de cilindru. Și se răceau, după aceea proprietarul presei – Hermann Stern îl chema – le vindea bisericilor ortodoxe din toată România pentru lumânări. Fiindcă biserica ortodoxă n-are voie să ardă lumânare de seu, aceea scoate fum și strică picturile. După război, după primul, și cam prin anii treizeci, el vindea nu numai bisericilor ortodoxe, ci și lui I.G. Farbenindustrie, ca fixator culori.

– *Asta în satul dumneavoastră se practica ?*

– Da. Deci asta trebuia să am eu în vedere în primul rând, fiindcă era cea mai veche și cea mai răspândită. Făceau asociații, doi trei oameni, și umblau două luni, trei luni de zile...

– *În ce anotimp ?*

– De obicei cam iarna, fiindcă vara trebuia să lucreze. Și toamna, după strânsul recoltei începeau să circule. După aceea, Câmpia Română era lipsită de lemn. Și atunci nici la târgurile de la Band sau de la Teaca sau Sărmaș nu se găseau prea multe produse din lemn – mărunte, pentru că cu donițe, ciubări și așa mai departe coborau moții –, linguri, fuse sau altele de felul ăsta. Atunci femeile de la noi din sat cumpărau de la țigani linguri făcute din lemn, din plop, salcie, fuse și altele. Mai era ceva, ce se desfășura lâna pe ea, și se face sul, vârtelnițe le spune la noi... Aceea se strângea... Și coborau în câmpie și schimbau pe lână. Fiindcă în Câmpia Transilvană erau oi multe. În Maramureș nu reușeau să facă arpagic,

adică ceapă care se fie plantată şi pe urmă să devină... Ai noştri făceau treaba aceasta, femeile... asta e tot ocupaţie femeiască, nu-i aşa, şi primăvara le aranjau în anumite vase, şi treceau munţii în Maramureş, şi de acolo se întorceau tot cu lână. Fiindcă dacă pământul era la noi foarte puţin, atunci e de presupus că păşunea era destul de redusă, păşunea comunală, şi creşterea oilor era o problemă din cauza păşunii. Era un număr oarecare de trei sute, patru sute de oi maximum, dar asta nu ajungea pentru îmbrăcarea tuturor membrilor familiei... Ei, şi atunci am elaborat formularul... chestionarul în fond, chestionarul. L-a văzut, am fost la Fundaţia Culturală, nu-i aşa, mi l-a multiplicat în 500 de exemplare, am plecat cu ele acasă, şi am umblat casă de casă completând formularul.

– *Practic asta a fost prima dumneavoastră cercetare ?*

– Da. Am venit în Bucureşti, am arătat aici, şi pe urmă mi-a spus să prelucrez. Dar eu nu ştiam...

– *Păi tocmai asta e...*

– Şi m-am uitat la alţii, ce să fac... Am făcut, şi pe urmă am arătat care e rezultatul şi mi-a spus: acuma scrie. Citeşte şi scrie tabelele şi ce mai scrie pe fişe... Eu am scris un material, nu ştiu cât era de mare, dar a apărut în „Sociologie Românească". Înainte de el însă a apărut...

– *Apropo de această cercetare. Fiind vorba de satul natal, nu era greu să luaţi contact cu subiecţii. Însă una este să mergi la cineva în vizită, şi altceva să cercetezi sociologic ceva...*

– Trebuie să ţineţi seama că fusese trei ani de zile echipa studenţească, şi erau de-acum obişnuiţi cu discuţii. Dar aici a fost o situaţie concretă. Adică am fost obligat, constrâns de formular şi de întreaga viziune a cercetării să întreb venitul realizat. Şi atunci teama de impozit, nu ? Dar fiind din sat, au zis, nu poate să ne-o facă băiatul Năstăsucăi – Năstăsuca fiind mama –, n-o să ne facă el figuri de felul ăsta. Şi atunci, sigur, n-au fost totdeauna cifrele exacte, dar

într-o cercetare de genul acesta, interesează mai mult direcția, nu ?... Și rezultatele, chiar dacă sunt aproximative, trebuie luate ca indicative, să spun așa.

– *Înainte de a intra în această „horă", ați răsfoit vreo carte de metodologie a cercetării, în sensul de cum trebuie să procedezi, să iei contact, toate acestea ?*

– Nu citisem decât cum se întocmește monografia unui sat, a lui Stahl, dar asta...

– *Dar asta ați citit-o înainte de a...*

– Înainte de a intra chiar în facultate, fiindcă o aveam la Căminul cultural din sat și, sigur, am fost foarte interesat să văd monografia unui sat, cum se întocmește pentru folosul Căminului cultural. Dar acolo nu te învăța această tehnică de întrebare, fiindcă, fără îndoială, mi-am dat seama că întrebările pe care eu le-am scris în chestionar, și din discuția cu anchetatul mai nășteau și alte întrebări, pe care eu le scriam pe verso formularului. Mi-a ocupat toată vacanța. Dar în paralel am scris un material care a apărut înaintea acestor rezultate de la aceste cercetări, intitulat *Jocul de Crăciun al tineretului la Căianu Mic – Someș*. Acest joc de Crăciun care durează din ziua întâi până în ultima zi de Bobotează – dar numai sărbătorile, nu și zilele lucrătoare –, are un nume cu totul deosebit: „dere". Nu am reușit să găsesc niciodată de ce i se spune așa, și ce origine are. Nici azi nu... Atunci, în '38 spre '39, nu-i așa, s-a întâmplat un fapt fără precedent. De fapt a început să se desfășoare înainte de începerea jocului. Lăutari se aduceau de la 10 kilometri, 15 kilometri. Se aduceau, fiindcă în sat noi aveam, dar nu erau potriviți. Și atunci luau din satele vecine, și costau foarte scump. Trebuiau transportați, trebuiau cazați, trebuiau alimentați și...

– *Și banii.*

– Și banii... sigur. De obicei se făceau două deri, două case în care se... Și fiecare mergea la locul care îi plăcea, la casa care îi

plăcea. Atunci fiii ţăranilor mai bogaţi au luat hotărârea să facă una singură. Şi să organizeze ei. De toţi erau cam opt, zece cel mult, n-aveau mai mult de zece ţărani care puteau fi consideraţi nu chiaburi, asta nici într-un caz, dar mai înstăriţi puţin decât restul. Şi făcând ei socoteli, şi aşa mai departe, au constatat că veneau pe cap de flăcău – fiindcă fetele nu plăteau nici un ban, numai flăcăii plăteau – atâtea suflete. Şi atunci între ceilalţi, adică săraci, feciorii de săraci şi feciorii de bogătaşi a intervenit o înţelegere. Şi a spus, măi, noi suntem cei mai mulţi. Organizăm noi. Lăsaţi-i pe ei cu ai lor, şi noi ne facem pentru ai noştri. Fetele unde mergeau ? Unde erau mai mulţi, că ele vroiau să danseze, nu ? Şi atunci s-au trezit...

– *Fruntaşii…*

– Aşa... vreo doisprezece feciori şi şapte-opt fete. Există un obicei aici ca în seara zilei de Anul nou, deci până-n seara să se organizeze o masă pentru bătrânii respectaţi, nu-i aşa. Acolo se dădea foarte multă horincă – palincă... Sarmale, cârnaţi prăjiţi, muşchi prăjit, mă rog, mâncare bună, ca de sărbători. Şi în această seară – bătrânii erau aşezaţi acolo, fără soţii, numai bătrânii satului. Însă rămăsese cine ştie de când, ca în seara asta bătrânii să se vadă, să mai discute, să fie la curent cu ceea ce-i preocupa atunci. Şi a fost un eşec, nu vă spun. Fiindcă alţii a trebuit să plătească din gros. Plus că fetele aduceau un colac mare, ştiţi ce e colacul ? Un colac mare aducea fiecare...

– *Cum să nu, la fel este în ungureşte – kalács.*

– Da. Fiecare fată aducea un colac şi sarmale... Dar ei având foarte multe fete... Asta... ale Uniunii Tineretului... Ei au făcut atunci Uniunea Tineretului...

– *Da ?*

– Da, scrie în „Sociologie Românească”, Uniunea Tineretului. Foarte multe fete, şi au socotit ei că nu o să aibă ce face cu colacii şi cu atâtea sarmale şi aşa mai departe. Şi discutând între ei, nu ştiu ce,

au zis, domnule, fetele noastre le scutim de a aduce... Mă rog, au fost discuții, pentru că nici unul nu voia să... /râde/

– *Nici unul nu voia să recunoască...*

– Da, /râde/ în sfârșit, au aplaudat ei, au terminat, au băut o bere care a rămas în memoria colectivă a satului. Era un foarte mic și mărunt și poate nesemnificativ aspect al bătăliei ăsteia, a luptei ăsteia dintre mijlocași, săraci și chiaburi. Țin minte că Miron a citit, dar n-a zis nimic că e bine sau... și așa mai departe.

– *Miron ce avea cu asta ?*

– Nu, când a apărut.... Nu prea recunoștea el...

– *Adică el căuta lupta de clasă.*

– Nu ! /râde/ Ei, am mai scris atunci în alte reviste câte ceva, și de atunci colaborarea mea la „Sociologie Românească“ a fost...

– *Și a urmat semestrul doi pe care l-ați terminat, și pe urmă în timpul verii, în '39 vara...*

– Am fost cu Mihai Pop și ceilalți în Dâmbovnic, în cercetare.

– *Nici n-ați plecat acasă ?*

– A fost altceva, a fost altceva. Dar, nu știu cum să facem, că aș reveni la Vianu... Relațiile mele cu el nu s-au încheiat atunci, când am dat examenele, și mi le-a dat fără să mă întrebe... Ele s-au încheiat de fapt când a decedat el. Între timp l-am mai întâlnit. Când era directorul Bibliotecii Academiei ne întâlneam, mai discutam despre Golopenția, dar nu despre altcineva. Atât, despre Golopenția... Dar fiindcă cei care au editat operele lui...

– *Ale lui Vianu ?*

– Da, ale lui Vianu... eu știu că au apărut nouă volume până acum... Au publicat în volumul opt cursurile lui de filosofie a culturii și de sociologie a culturii, pe care el le-a ținut la „indicație”, nu dispoziție, nici sugestie, ci a fost indicația lui Gusti, fiindcă el, Vianu, ținea de catedra lui Gusti. El a făcut asta de filosofie cam până în '35. Eu când am venit la facultate el făcea estetică, nu mai făcea filosofia culturii sau sociologia culturii...

– Era interesant... Eu nu mă pricep, numai acestea le-am răsfoit, Filosofia culturii și Sociologia culturii...

– Eu am declinat nu numai priceperea mea. Ci și voința față de…Ei, editorii volumului opt – citiți postfața de acolo – promit că în volumul nouă vor arăta, dacă Vianu a fost sau nu gustist. Eu am cumpărat și volumul nouă, e mult mai gros decât opt, dar în postfață la nouă, nu spun nimic.

– Au uitat... /râde/

– Nu, că n-au putut rezolva problema. Ce este cert ? Cert este că Gusti l-a ajutat și l-a promovat. Că a făcut parte din catedra lui, că până-n '35 a ținut o serie de cursuri la indicația lui, că a fost unul dintre cei mai prezenți, cei mai activi colaboratori la „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială" – chiar și aceste cursuri au apărut acolo –, că la înființarea Institutului Social Român printre membri figura și el în funcție de director al institutului. Prin urmare, din acest punct de vedere și din considerațiile pe care el le are față de Gusti în cursurile de care am pomenit rezultă că între ei doi au fost legături foarte strânse. Care nu s-au rupt, deși după '35 el devenise autonom, să spunem așa, relațiile dintre ei doi nu s-au rupt – asta eu o știu din anii aceia, nu ? Însă din punct de vedere al pregătirii lui și tot ce a scris el, nu poate fi considerat ca aparținând sociologiei gustiene, așa cum se poate spune despre Stahl, despre Golopența sau altcineva.

– Sau despre dumneavoastră...

– Eu sunt mai la margine, nu fac titlu de glorie din asta, nu...

– Nu, dar efectiv...

– Eu gândesc ca un gustist, adică chiar dacă ideile teoretice sau de bază nu se potrivesc, dar metodologic eu nu pot să fiu altfel. Sigur că sunt omul care acord acum mult mai mare importanță metodelor cantitative decât se acorda atunci...

– Acum iar este invers, nu se acordă așa de mult în anii ’80 ca în anii ’60...

– Numai la noi ! Numai la noi ! Odată când o să mai discutăm, o să vă spun așa, ce s-a întâmplat în demografie în domeniul ăsta. La noi, este altceva. Așa că în orice caz s-a pus o întrebare inutilă, fiindcă toată activitatea lui Vianu este legată de filosofia culturii, nu, și de estetică, în primul rând. Și într-un timp a fost evident și estetică și critică literară.

– Eu cred că în filosofia culturii practicată astfel nici nu putea să fie cineva gustist sau negustist.

– Nu. Sunt probleme separate, absolut. Or, el ce a făcut ? Atunci la facultate era organizat așa: un an preparator și trei ani în depășirea acestui an cum considera studentul... Or, el aceste cursuri, în general, le-a ținut la anul preparator, adică era un fel de inițiere. Ca dovadă, la sociologia culturii el a avut două părți ale cursului. Prima parte era o expunere a sociologiei pe plan european, pe care editorii n-au mai tipărit-o.

– Păi dacă el a ținut-o, atunci de ce ?...

– Eu bănuiesc de ce... Ei n-au vrut să actualizeze niște filosofi, niște sociologi... Ei spun ce anume cuprinde această parte. Dar sigur că nu sunt ideile lui Vianu, nu sunt cum vedea el problemele. Ei, cu Florian s-a întâmplat... Era așa: Vianu, Florian și Mircea Vulcănescu – nu mai vorbesc de Golopenția – profesorii de la care puteai învăța.

– În anul doi deja.

– Da. Vianu era și unu și doi, dar Vulcănescu și Florian numai doi. Sigur, puteau să fie amândoi, și mergeai la Florian, fiindcă nu te dădea afară, la fel ca și la Vulcănescu. Dimpotrivă. Frecventai seminarul, ai luat parte la discuții, eventual ai făcut și o lucrare, și te înscriai la examen, nu era problemă. Și eu țineam ca… Florian era și un om foarte sever. El făcea filosofia antică și modernă, inclusiv Kant. Raționalism, iluminism… Și interpretam în cadrul seminarului

lui *Prolegomenele* lui Kant. Foarte grea. În general Kant se citește și se interpretează foarte greu. Eu nu știu, capitolul acela care a dat atâta bătaie de cap, eu l-am înțeles foarte repede. Cerea să știi ceva mai înainte de momentul când Emanuel Kant le-a scris. Și atunci am venit la seminar, și întrebarea era, cine ia cuvântul ? Și nu s-au găsit...

– *Amatori ?*

– Da. Și atunci văzând că nu sunt, și că el insistă, am cerut cuvântul, cu rugămintea ca dacă mă împotmolesc, să mă ajute. N-a fost nevoie, și a fost unul dintre seminariile – zic eu acum, după atâția ani – reușite. Ca dovadă că la sfârșitul anului – sigur, m-a întrebat, cum mă cheamă înainte de a începe discuția – și i-am spus, zice, „A, știam numele, nu știam persoana care-l poartă..." Și la sfârșitul anului nu m-a mai întrebat, și mi-a trecut direct nota în carnet, fără să mă examineze. Dar aici a fost fără propunere, ca la Vianu. /râde/

– *Mircea Florian în ce relații a fost cu Gusti ?*

– Nu avea... Adică erau așa, ca între colegi, nu ? Gusti mai mare, el numai conferențiar, în sensul ăsta, dar altfel nu a avut.

– *Ca doctrină...*

– Nu, nu, nu. El era filosof, tot de formație germană, dar nu avea nici un fel de interes pentru aspectele sociale. De altfel și situația neplăcută care s-a ivit la un moment dat între Motru și mine în anul doi.

– *Deci în anul doi deja l-ați avut și pe Motru ?*

– Da... Din păcate, și fiindcă totuși am mers pe mărturisirile complete și sincere, trebuie să menționez că pentru mine a fost o decepție. Eu citisem o serie întreagă de cărți ale lui Motru, inclusiv *Personalismul energetic*. Făceam manevre în Munții Apuseni, și eram încartiruit la un învățător, nu intrasem la facultate. Și am găsit... știam, nu ? Prima carte care am citit-o de la Motru a fost *Vocația*. Apăruse,

cred, în ’35-’36, o am... exemplarul acela pe care l-am citit atunci îl am și acum. Din păcate, îi lipsește o parte din el. Și mi-a plăcut foarte mult cum scria, cum gândea, o expunere foarte logică, și foarte inteligibilă. Pe urmă am dat peste broșura aceea mică *Cultura română și politicianismul*, tot înainte de a veni la facultate, așa că pentru mine nu era chiar un necunoscut. Atunci era și decan. Și eu m-am așteptat, fiindcă nu-l văzusem niciodată... Ba citisem într-un ziar că în stația nu știu care de cale ferată a fost pălmuit de un cetățean, de un căpitan, și îmi părea, sigur că da, era pur și simplu o blasfemie să-l pălmuiești tu, răcan, pe Rădulescu-Motru. Pe urmă am citit că „s-a publicat în ziare, nu știu ce, dar eu nu m-am mișcat de două săptămâni sau de trei săptămâni sau de un an de zile de la casa mea din Motru”… În Vâlcea, acolo își făcea vacanța. Probabil că ziaristul respectiv l-a confundat cu cineva. Dar când a apărut prima dată la curs, m-am decepționat de statura lui foarte înaltă și foarte voinică. Mi-l închipuiam altfel. Ei, dar cu asta poți să te împaci. Dar ce m-a surprins foarte mult a fost faptul, și asta cred că toți cei care citesc și știu pe urmă cursul sau tratatele lui, dacă vreți, de psihologie – au apărut în două ediții la Cultura Națională – este faptul că el n-a depășit psihologia aceea, sau stadiul pe care-l atinsese psihologia înainte de primul război mondial. Așa era și cursul. Eu unul, îmi formasem părerea că nu a mai citit psihologie. Ceea ce era cu totul altfel la Cluj. Acolo venise atunci recent și Mărgineanu din Statele Unite. Avea el să publice mai târziu, prin ’46 cred, *Psihologia persoanei*, volumul acela gros, care într-adevăr era... Cei din Cluj se remarcaseră în psihologie experimentală, modernă. Motru rămăsese… În fine, a venit examenul de sfârșit de an, și ni s-au dat două subiecte, la alegere. Subiectul doi era „Societate și cultură”. Sigur că am luat acest subiect. Dar, dacă Gusti era un imperialist în ce privește sociologia, și Motru era un imperialist în ce privește psihologia. */râde/* În lucrarea scrisă eu am vrut să fac despre societate. El era cu individualismul, cu personalismul

energetic. Şi a venit să ne comunice, el, rezultatele, şi a spus că sunt vreo doi-trei colegi, nu-i aşa, care au nişte note nepotrivite. Şi primul am fost eu... Mie mi-a dat numai suficient, şi să stăm de vorbă puţin, ca să schimbe nota, fiindcă nu se potriveşte acest suficient cu... M-am dus în faţa lui la catedră, şi a început să întrebe, să mă întrebe. Dar maniera lui de a întreba era cu totul inadmisibilă. El începea să vorbească despre ceva, şi vorbea cinci-şase minute. Era imposibil să-l tot urmăreşti. */râde/* Aşteptam întrebarea ! Şi i-am spus, eu sunt mulţumit cu suficient... Dar nu era... Şi avea un conferenţiar, care a devenit pe urmă profesor... Zapan, Gheorghe Zapan, care făcea psihotehnica, adică exact ce făceau cei de la Cluj. Acest Zapan era multilateral pregătit. Avea şi filosofia, Facultatea de Filosofie, avea şi Matematică şi avea şi Politehnică. Erau doi fraţi, unul aviator şi celălalt conferenţiar la facultate. Am avut... un examen am dat cu el. Nu, două. Două au fost. Dădusem cu Nestor primul an, anul doi cu Motru şi trei şi patru cu Zapan.

– *El a mai publicat şi în anii ,'60-'70.*

– Sigur, sigur. Pe urmă m-am dus la examenul de licenţă. Materia a doua era psihologie. Sociologie, psihologie şi pedagogie. Şi la primele două, sociologie şi psihologie, dădeai şi oral şi scris. Şi în plus la sociologie, la materia principală se cerea şi o lucrare separată. Altceva decât lucrarea scrisă de acolo, din amfiteatru sau din seminar. Ţi-am spus, a mea am scris-o când am fost pe front. Şi am stat de vorbă cu Zapan, nici măcar n-a cerut să-i dau lucrarea scrisă. Nu l-am mai văzut, de atunci nu l-am văzut. Bun, acum să venim înapoi la...

– *Dâmbovnic, în vara anului,'39..*

– La Dâmbovnic. La sfârşitul anului, în '39, la sfârşitul anului întâi...

– *Mai, iunie ?*

– În iunie, după examene. Examenele se terminau în 18, 19, pe urmă intrai în vacanţă. Nimeni n-a vrut să facă… */râde/* Dar atunci

s-a luat o hotărâre să se facă sinteza, și să se publice câteva monografii de sate, întocmite de echipele studențești, acele sumare. Deci, să se ia toate cele șaizeci, câte s-au ales ca bune – mă rog, relativ bune –, încât existau cel puțin tratate capitolele care li s-au dat lor în îndrumător. Și eu am avut patru. Am avut așa: sinteza volumului întâi era populație și chestii legate de populație, care au fost făcute de oameni din Institutul Central de Statistică. Deci, ei au prelucrat mecanic toate datele, și ei au făcut și analiza. Scrie acolo, volumul întâi, cine s-a ocupat de el.

– *Care volum întâi ?*

– Populația. Din *Șaizeci de sate*. Volumul doi este situația economică, scrisă de doi ingineri, Ivan Measnicov, inginer constructor, dar n-a practicat niciodată ingineria. Era infirm, dar așa infirm – și o infirmitate destul de gravă – acum câțiva ani trecuse de optzeci, nu mult, cu trei-patru ani în urmă, n-ar fi de mirare să trăiască ! Și Petre Stănculescu – v-am mai vorbit de el, inginer agronom. Ei doi au făcut sinteza situației economice. Acolo există repartiție pe întinderea proprietății, utilaje, șeptel. Volumul trei al sintezei trebuia să fie situația culturală, pe care trebuia s-o facă Golopența. Dar cum în situația asta centralizată figurau și satele din Basarabia, n-a putut să-l publice în timpul războiului, și n-a putut nici după război. Satele tot trebuiau incluse, iar ca să faci situația era imposibil. Iar în volumele patru și cinci trebuia să fie alese din aceste șaizeci de sate câteva sate... monografiile câtorva sate, ca să citească omul, să vadă. Și a fost chemat atunci... pot să vă spun un nume... poate nu reușesc toate numele să vi le spun, Tiriung – nu Tirling, Tiriung –, de origine suedeză, de la Carol al XII-lea, a rămas pe la Tighina, era exact el acum în 1939, când eu l-am cunoscut, era și el un gustist... uite că l-am scăpat și nu trebuia să-l scap...

– *Mai trăiește oare ?*

– Nu, a murit în război. Puneai mâna în foc că e suedez venit de la Stockholm. El, unul Pavel, Constantin Pavel, Miron

Constantinescu – trebuia să-l pun pe el întâi – și alții care nu-mi vin în minte, dar în orice caz numele lor există și se poate verifica, și eu. Și mie mi-au revenit patru sate: Halmeu, Mocod, un sat la 15 kilometri de mine, sat grăniceresc, cu o situație materială foarte bună, ca toate satele grănicerești, Cârligele, de lângă Focșani, șase kilometri de Focșani, adică era influența orașului asupra satului, și Perieții din Ialomița. Astea au fost cele patru sate care mi-au revenit. Dar unde monografia satului – aceea sumară – a fost bună, am păstrat numele celui care a întocmit-o, adică la satul meu, de pildă, a întocmit-o unul Bucurescu, care făcuse Dreptul, dar a întocmit-o bine, și-atunci, modificările și completările pe care le-am adus eu nu au eliminat... nu puteau elimina numele lui. La Cârligele tot așa. Învățătorul de acolo – el a întocmit-o, învățătorul de acolo... când eu m-am dus la Cârligele, m-am dus la învățător – și eu am mai completat o serie de chestiuni.

– *Deci trebuia să vă deplasați în toate cele patru sate.*

– Da, sigur. Când m-am dus la Mocod, era întocmită de preotul Zimberiu, un nume foarte frumos, nu-i așa, dar nu mai era în sat. Și acolo am făcut eu o anchetă suplimentară – fiindcă nu era făcută ancheta –, dar la epoca aceea eu nu aveam intelectuali în sat. Era învățătorul, preotul nu puteam să-l utilizez, niște fete care făcuseră trei-patru clase de liceu și au rămas în felul acesta, dar am găsit țărani – tradiția grănicerească, în școală, nu ? –, care mi-au dat un ajutor extraordinar. Am împărțit satul între noi, și fiecăruia i-au revenit cincizeci-șaizeci de case în care a aplicat formularul întocmit de mine. Și Perieții din Ialomița, unde m-am dus cu un coleg de al meu, cu Bârlea, de care v-am mai vorbit. El a făcut partea – nu chiar toată – cu etnografie, chestii de felul ăsta, și eu am făcut partea economică. Acuma, cu Perieții ăștia sunt două probleme. Una. Eu v-am spus că Gusti n-a putut face sociologie urbană și v-am dat și argumente, dar să nu credeți că în rural era mai simplu…

– *Mi-ați povestit pățania cu moșierul...*

– Cu moșierul, da... Am fost chemat de Golopenția și mi-a spus: „Tot trebuie să faci Perieții, du-te acolo, și vezi că este acolo un moșier, Aureliu Ion Popescu. E cunoscut, un economist foarte bun" era într-adevăr, publicase o serie de lucrări în ce privește evoluția valorii leului și chestii de felul ăsta, dar nu știam atunci că el fusese consul român în Statele Unite. Și nici nu știam că acest Aureliu Ion Popescu fusese omul de afaceri al reginei Maria, când ea a fost în Statele Unite[41], și a iscat scandalurile acelea, umbla după bani și afaceri și așa mai departe. Probabil Golopenția știa, dar nu a ținut să mă vâre în problemele acestea. Asta am aflat-o însă mult mai târziu, așa. Pe urmă, a doua zi m-a chemat din nou și mi-a zis: „Uite ce este. A venit de la Londra un englez, care este conferențiar la Universitatea..."

– *A, păi nu-i faimosul Scotus Viator ?*

– Fiul.

– *Seton Watson.*

– Da... Deci este conferențiar la Universitatea... la Cambridge și vine să vadă România. Și este fiul lui – tot așa îl chema pe tatăl său – senior, și el vrea să vadă și cum se lucrează într-un sat, nu știu ce, și așa mai departe. El va merge însă cu mașina cu Aureliu Ion Popescu, și să mă duc în sat la el, să iau legătura. El îmi știa numele, mi-a spus că i-a dat numele meu pe hârtie. Așa am și făcut, m-am dus cu trenul, și m-am întâlnit cu el la Aureliu Ion Popescu. Aureliu Ion Popescu era... dacă ar fi avut barbă și perciuni, ziceam că-i evreu de la mine, din Someș. Trăsăturile somatice... Era imposibil să spun că este... absolut imposibil... Am luat legătură cu el, și noi ne-am început cercetarea. Dar întotdeauna aveam oameni cu noi.

– *Adică pe cine ?*

– Pe cineva din sat, învățătorul sau… Din sat, ca să vadă ce întrebăm, ce discutăm și ca, eventual, nea Ion să mai stopeze... Și la

[41] 1926.

un moment dat îi spun lui Bârlea, măi, în felul acesta nu facem nimic, ia să scap puțin de individ. Într-o seară, când ne-a întrebat unde mergem, i-am spus pe ulița cealaltă, și noi am mers de fapt în direcție contrară. Și n-am mai avut supraveghetor. Pe urmă a început să vină el, Aureliu Ion Popescu, după noi. Și la un moment dat Watson m-a întrebat: „Ce, îți blochează cercetarea ?“ Menționez că în epoca aceea Hugh nu știa nici un cuvânt românește. Ce dracu' să fac ? Și atunci, în loc de a mai sta de vorbă cu oamenii și așa mai departe, am întocmit un chestionar pe loc. Cu Bârlea amândoi. Să ne răspundă, domnule, la treaba asta ! Nu ? Țin să precizez: moșia nu era a lui, și nici a soției, ci a copiilor soției. Fiindcă ea fusese căsătorită, și avea doi copii din căsătorie, și moșia a fost a soțului. Și copiii erau mărișori, băiatul era în clasa a șasea de liceu, iar fata clasa a patra, a cincea sau așa ceva. Deci Aureliu Ion Popescu era un fel de administrator, sau așa ceva. Dar cu foarte multă inițiativă și pricepere. A adus cultură de bumbac, a adus muncitori agricoli din Basarabia...

– *Ieftini...*

– Ieftini, cazați mizerabili, și așa mai departe. Alimentați… nu știu, că n-am putut intra și pe-acolo. În orice caz lui Watson nu i-a plăcut. Watson era laburist, și a rămas laburist până la sfârșit.

– *Și fără să știe românește a observat ?*

– Sigur. Occidentalul care imediat ce se uită, își dă seama, nu era vorba de asta, nu ? Deci piedica pe care a pus-o el a fost foarte serioasă. Însă englezul l-a lăsat acolo. Și a venit cu Bârlea, și pe urmă l-a luat Mihai Pop pe Seton, și l-a dus în Munții Apuseni. Și a stat probabil cu Mihai Pop un timp. În orice caz, când am plecat acasă în vacanță, în '39, Golopenția mi-a spus că în jur de 20...

– *Iulie ?*

– Da, iulie, eu să fiu la Dâmbovnic, unde va fi Mihai Pop cu restul echipei, da. Dar să stau acasă, fiindcă va trebui să-l iau pe

Seton – de la Cluj să-l duc la Bistrița. Și pe urmă am primit telegramă de la Golopenția, să merg la consulul englez de la Cluj. Știi strada Andrei Mureșan ? Aceea care merge de la cantină, deasupra Universității...

– *Da, da, da... Andrei Mureșanu.*

– Acolo era consulul, și că el îmi va spune unde-l găsesc pe Watson. M-am dus la el, într-o seară, și zice, îl găsești la Trei Brazi... Trei Nuci... o terasă, un restaurant cu grădină cu nu știu ce, unde se mânca foarte bine. Și este cu Chinezu, cu Ion Chinezu, cu Beniuc și cu Barbu Zevedei, luau masa acolo. M-am dus și am început să vorbesc cu el în franceză, și zice, „Ia lasă franțuzeasca, ia spune românește". Învățase în astea cât am stat despărțiți, din 20, 22 iunie și până la 15-16 iulie... te puteai înțelege aproape perfect cu el.

– *Însemnă că avea talent la limbi.*

– Da. Și el vorbește... Mă rog, a decedat acum doi ani, mi-a spus băiatul meu că a decedat. L-am văzut ultima dată cred că prin '82 sau '83. Am fost și la el acasă la Londra, și i-am cunoscut soția, fetele.

– *A rămas cu simpatie pentru România în continuare ?*

– Da. Dar nu…

– *De ce nu se poate, păi eu știu ce-i cu el.*

– Nu știu…

– *Dar despre asta se poate vorbi. Adică puteți să-mi povestiți.*

– Da, dar nu-i nevoie să înregistrezi.

– *De ce nu ? Doar discutăm...*

– El a început prin a fi maghiarofil... Vezi ? Vezi că nu știi ? /*râde*/

– *Eu îl știu numai ca românofil*.

– A început prin a fi maghiarofil. L-a cunoscut pe urmă pe Brătianu, pe bătrânul, Ionel, care a murit prin '27 -'28. Și a început să oscileze. Și lovitura de grație i-a dat-o cunoștința cu Goga, când Goga a fost în Anglia.

– *În primul război mondial*.

– S-au împrietenit, și el s-a schimbat complet, dar el n-a fost un dușman al ungurilor.

– *Al imperiului austro-ungar.*

– Da. Și nici un amic al românilor fără limită, adică așa, cu ochi închiși.

– *Eu citisem ceva, parcă după anii douăzeci ar fi fost puțin decepționat de guvernarea românească...*

– Domnu' Zoltán, este imposibil, un om care stă și gândește și cunoaște, să nu fie – nu decepționat – frânt ! de ticăloșenia partidelor politice dintre '20 și '40, cărora le-a pus capac Carol al II-lea. Și pe urmă a făcut ce a vrut el, i-a scindat în două, în patru, cum a vrut el. El n-a condus, el a guvernat ! Și rămâne această lucrare foarte bună, pe care a făcut-o el și a fost tradusă în franceză, *Histoire des Roumains* până la '18. Nu știu de ce, încă noi nu ne-am obișnuit să gândim problemele în perspectivă europeană și în perspectivă chiar mondială. Așa... Bătrânul a fost la Alba Iulia în 1918. De ce trebuia să-l iau de la Cluj și să-l duc la Bistrița ? Fiindcă la Bistrița era prefect Medrea, colonelul Medrea, comandantul trupelor române de la Alba Iulia. Nu știu ce grad avea atunci, nu era colonel... Și tatăl lui avea o stimă deosebită față de acest Medrea.

– *Voia să-l vadă și fiul.*

– Și i-a spus tatăl lui – trăia atunci – „Du-te să-l vezi și transmite-i salutări", și așa mai departe.

– *Adică probabil comandantul gărzii patriotice...*

– Gărzii, da, mă rog… Și din păcate, după masa asta dată la Trei Stejari parcă-i zicea, eu m-am îmbolnăvit. Am mâncat la fripturi la grătar și am băut vin de Lechința – dar nu Steininger, ci vinul casei… Vinul de Lechința este totuși un vin bun, cel puțin era pe atunci. Și am stat vreo câteva zile bolnav. El stătea la hotelul de pe malul Someșului, de lângă pod.

– *Știu, spre gară.*

– Da, pe stânga. Eu aveam un consătean care locuia în Cluj, și avea locuință, și stăteam la el. Această întârziere – ca paranteză – mi-a fost foarte folositoare, fiindcă Golopenția îmi spunea să mă duc la post-restant să ridic banii. Or banii au venit după ce m-am însănătoșit, așa că altfel n-aveam bani. /*râde*/ Și m-am dus și l-am luat de la hotel împreună cu Bugnariu...

– *Tudor ?*

– Nu, fratele. Ăștia erau.... Eu am cunoscut trei dintre ei, nu știu dacă erau mai mulți. El mi se pare era cel mai mic, pe care l-am cunoscut încă din liceu, la Dej, la liceul civil, care a devenit ofițer pe urmă. Fratele, deci, mijlociul, să zicem, dacă erau numai trei. Și l-am dus împreună la Medrea, la Bistrița. Cred că Medrea a fost prevenit, ne-a așteptat la prefectură, deși sosisem după-masa pe la șase. Atunci am băut pentru prima și ultima oară un pahar de vin Steininger. Nu știi ce e ? Era viță în piatră, cu rădăcinile printre crăpăturile pietrei... Nu știu câte hectare are, șapte-opt hectare, toată producția era a Casei Regale, însă el fiind prefect, a făcut rost. Ultimele cuvinte pe care le țin minte de la masă a fost că nu poate sta la Bistrița, cel mult o zi. Se grăbește să vadă Polonia, fiindcă n-o s-o mai vadă. Asta în iulie ’39 ! Și atunci a luat Medrea legătură cu prefectul de la Suceava, și i-a spus să vorbească cu Cernăuțiul, fiindcă el va sosi poimâine seara. Dar l-am întâlnit în ’40.

– *În ’40 ?*

– Aici, în față la Athénée Palace. În fața lui Athénée Palace existau două hoteluri mai vechi, unul Splendid și unul nu știu cum se chema. Au fost dărâmate de nemți. Și el locuia la unul dintre aceste hoteluri. Și ne-am dus cu Golopenția, ne-am întâlnit cu el. Mai erau... cred că era Beniuc, și poate mai era cineva, dar nu-mi aduc aminte. Se legase între noi o oarecare simpatie. Și zice, uite, eu plec, nu stau. Fie că eu am zis că-l invit la masă, fie... nu știu.

Zice: „Vreau să plec, nu stau.“ „Unde pleci ?“ „La Istanbul. Plec, că începeți războiul cu noi și nu vreau să mă prindeți aici...“ Asta cred ca era în septembrie ’40. Și pe urmă am intrat în război cu ei, nu ?

– *Adică totdeauna prevedea…*

– Da. El avea douăzeci și șase de ani când l-am cunoscut la Perieți.

– *Dumneavoastră cam douăzeci și...*

– Douăzeci și unu, douăzeci și doi... Acea diferență de patru ani era de cum vedeam eu și cum vedea el...

– *Da. Și de unde venea el și de unde veneați dumneavoastră...*

– Și ce educație a avut el acasă și ce am avut eu, nu ? */râde/* Că mă gândeam, care a fost vocabularul meu învățat acasă înainte de a pleca la liceu, și cum a trebuit eu să-l corectez pe parcurs ca să ajung totuși să vorbesc o limbă acceptabilă, să scriu. Fiindcă numai lui Stahl nu i-a plăcut stilul meu, cum scriam atunci. Însă Golopenția nu mi l-a modificat niciodată. Dimpotrivă. Acuma cât era structura frazei lui Stahl de românească – la asta nu mă pricep și nici nu mă interesează în fond, și cât era a mea, fiindcă eu n-am respectat gramatica, eu am respectat urechea... Dacă mie după ureche îmi sună bine...

– *E logic.*

– N-am mai auzit apoi de Watson până am fost eu la Londra.

– *Și în mod expres l-ați căutat ?*

– Sigur. Sigur. Adică i-am spus... Eu aveam de la Consiliul Britanic o îndrumătoare și m-am dus la el acasă, m-a dus la un restaurant indian, nu-i așa, fiindcă a zis că „Ție-ți plac mâncărurile iuți, iar la noi la Londra, numai la indieni găsim mâncare din asta.“ L-am mai văzut atunci de vreo două-trei ori la Londra, și pe urmă a venit el în țară de două-trei ori, dar totdeauna m-a căutat. Fie că vorbea cu Mihai Pop sau nu vorbea cu el – de obicei s-a întâlnit cu

el – dar m-a căutat întotdeauna, și luam masa la un mic restaurant pe... din bulevard e strada aceea, căreia înainte îi zicea Aristide Briand, acum parcă-i 30 Decembrie sau 13... care la...

– *Da, între cele două hoteluri, Negoiu și Union.*

– Așa, Union și Negoiu. Dar era mai jos, pe dreapta un restaurant, nu era el deosebit, dar se făceau mâncăruri la frigăruie... la frigare foarte...

– *A, Rotiseria...*

– Rotiseria. Îi plăcea rotiseria și vinul...

– *Deci v-ați întors de la Bistrița și v-ați dus la Dâmbovnic.*

– La Dâmbovnic, da. Și acolo la Dâmbovnic...

– *Înainte de a pleca la Dâmbovnic ați avut ceva instrucțiuni ? Așa, de regulă se dădeau niște informații în legătură cu...*

– Cu plasa, sigur. Eu făceam cercetarea pe plasă, adică trecusem pentru prima dată la zonă. S-au dat atunci instrucțiuni, dar eu n-am participat la ele, mie mi le-a spus Mihai Pop mai târziu. De fapt eu făcusem de-acum două sau trei cercetări, sau chiar patru, nu mai era pentru mine o problemă. Ei, aici așa, ca o picanterie. Spuneați că Mihai v-a vorbit despre ciocnirile dintre Miron și Dunăre.

– *Nu, mi-a spus doar că... Da ?*

– Da. O să-l caracterizăm mai bine puțin mai târziu. El a venit puțin mai târziu la Dâmbovnic. După două luni sau două luni și jumate chiar. Adică s-a desființat Serviciul Social, și pe Miron, care era comandant în Serviciul Social, cu un salariu bun, mi se pare... nu știu... era comandant clasa întâi, să zicem, unu, dar era și doi, poate și trei, nu mă pricep, n-am făcut parte din Serviciul Social, și nu știu. Și din păcate nici nu am păstrat legea și schema de organizare și așa mai departe... Și pe Dunăre nu știu de unde... El era comandant – Miron – la o școală de pregătire de asta a Serviciului Social în... mă rog, era în județul Caraș, într-un sat de acolo din Caraș, sat-orășel, unde făcea această

pregătire, și când s-a desființat a venit la echipă. Dunăre tot așa era comandant...

– *La Neamț, mi se pare.*

– Nu știu, habar n-am...

– *Undeva în Moldova.*

– Dar nu... nu m-a interesat. Noi n-aveam cu Serviciul Social decât atâta, că o parte dintre noi – la Pitești era o școală de fete, de asta, unde era și Irina...

– *Da, viitoarea doamnă Pop.*

– Soția. O parte dintre noi – fuseserăm doi acolo, Mihai Pop și eu – țineam lecții la fete.

– *La Pitești.*

– Da. Așa am cunoscut-o pe Irina, când m-am dus de le-am ținut lecții de economie agrară, și am vorbit despre reforma agrară. Eu nu știam cine-i Irina, nu ? Că a fost reformată și ea...

– *Adică cum reformată ?*

– Moșia a fost reformată...

– *Da...*

*

– Ca cercetare întrebați ? Miron a cercetat procesul de sărăcire într-un sat care se cheamă Oarja. Că Marin-Dunăre a cercetat procesul de îmbogățire... Fiecare a avut ideologia lui... */râde/*

– *Adică există în realitate și una, și alta.*

– Sigur, sigur că da. Într-un singur punct au fost ei de acord. Aveam un administrator la echipă, licențiat în geografie. Parcă profesase un an de zile, profesor de geografie pe-aici, pe la Călărași. Domnule, era un om imposibil. Făcea mâncarea pe care o voia el, făcea nu știu ce... Imposibil ! Și era – nici nu știu cum să-ți spun – ca un fel de curpen. Știi ce-i curpenul ?

– *Nu.*

– Un fel de liană, care dacă se învârteşte pe lângă tine, nu poţi să-l dai deloc jos, domnule... Pe mine în fiecare zi mă scotea din sărite. O indolenţă, o nepăsare extraordinară. Eu ce dracu' să fac ? Şi-i spun într-o zi lui Mihai, domnule, ce facem cu ăsta ? Face cum vrea el, şi nu cum vrem noi !... Râdea Mihai...

– *Nu-l interesa ?*

– Ba îl interesa, dar de ce să se amestece el în conflicte sau în chestii de felul ăsta, nu ? Ei bine, Miron a fost un om violent, avea un caracter sanguinic, un temperament sanguinic. Ăsta, Marin, era şi el berbec. S-au apucat, şi l-au bătut odată amândoi cu nuielele... /*râde*/ Deci din punctul ăsta de vedere s-au înţeles...

– *Adică pe ăsta, pe geograf l-au bătut ?*

– Da, pe geograf... Domnule, sunt unele chestiuni care... Nu ştiu, mai vrei ceva despre mine, despre asta ?...

– *Păi cum să nu ?*

– Mai încoace n-are rost, că intrăm în statistică şi nu...

– *Nu, nu, nu... Mă interesează, dar despre Dâmbovnic n-am vorbit nimica. În primul rând, de când îl cunoaşteţi pe Mihai Pop, care v-a fost şef acolo ?*

– De atunci.

– *De atunci, de acolo l-aţi cunoscut ?*

– Da.

– *El cum a intrat în hora asta, că doar nu a fost...*

– Fusese.

– *Da ?*

– Sigur. El a fost... V-am spus, el a început în 1927, la Fundul Moldovei, nu ?

– *Că între timp el făcuse studii de lingvistică şi de literatură.*

– El a fost asistentul lui Caracostea. După aceea a plecat lector, cred, dar se ştie treaba asta... La Praga. A venit în ţară. Când a fost

ocupată Praga, Universitatea a fost la pământ. A venit în țară, și în felul acesta și-a reluat o activitate pe care a întrerupt-o.

– Da, dar în calitate de conducător de echipă acolo trebuia să fie specialist, nu doar un administrator, la urma urmei... Se pricepea la sociologie ?

– Sigur. Experiența pe care el a căpătat-o în cele trei-patru campanii care le-au făcut... Îi mergea mintea…

– Îi merge și acum !

– Și pe urmă, e totuși un om de cultură. Pe mine m-a surprins odată, recent... Recent... prin '56-'57, nu știu ce discutam, probabil că erau chestiuni de filosofie, politică generală. Îi spun, la Machiavelli, la *Il Principe* nu scrie așa... Zice, nu la *Il Principe* scrie, ci scrie la Comentarii *De Bello Gallico*. De fapt cartea lui Machiavelli se numește *Discurs asupra primelor zece cărți din Tit Liviu*… Unde el își modifică în cea mai mare măsură ideile și afirmațiile făcute în *Il Principe*. Pe urmă Pop mai are o calitate, domnule, ceea ce nu are multă lume, din păcate. Lasă lucrurile câteodată să meargă de la sine, și dacă vezi că o iau razna – oprește-le ! După '57-'58, când noi am reluat cercetarea monografică, așa cum v-am spus, el a fost tot timpul cu noi. Adică venea și ținea lecții acolo, avea oamenii trimiși, sau în unele cazuri, cum a fost Țiclenii – Rovinari, știi... Noi am făcut acolo o cercetare, și a venit el cu echipa lui de la institut, cinci-șase-șapte... și s-a făcut concomitent această cercetare.

– Țicleni ?

– Rovinari. În zona asta minieră – Gorj – și cărbuni.

– Da, de fapt aici, în Dâmbovnic, era vorba de o monografie de plasă. Dacă vreți să-mi descrieți care a fost de fapt scenariul, că nu îmi e încă clar felul cum lucrează o echipă pe teren ?

– Eram specialiști... Eram, sau ne pregăteam, sau eram deja cu studiile terminate în diverse domenii. Bârlea era cu folclorul, eu

aveam aspectele sociologice, celălalt, unul Djamo care era profesor la geografie economică – nu știu ce face acuma... Albanez de origine. Trebuia să facă geografia, geografia fizică în special, și influența acestui climat de aici, relief, climă și nu știu mai ce, asupra activităților economice și celelalte. Burlea… Nu Bârlea, Burlea era lingvist. Acum nu mai știu cum a fost... era și Burlea concomitent la Praga cu Mihai Pop, sau Burlea a urmat câtva timp... Dar în orice caz au fost și ei amândoi, și Burlea a fost la Praga. Era ardelean de pe la Hunedoara. A murit săracul într-o epidemie de gripă prin cincizeci și nu știu cât... Aveam doi care se ocupau de mentalitate.

– *Cine ?*

– I-am pierdut pe amândoi. Unul, nu știu ce s-a întâmplat cu el, i-am pierdut urma, era macedonean... român macedonean.

– *Cum îl chema ?*

– Repidon...

– *Repidon și mai cum ?*

– Putem să aflăm. Mihai Pop trebuie să aibă broșura *Dâmbovnic*. Lucrările care au putut fi făcute până la un moment dat au fost publicate în „Sociologie Românească”. Și de acolo s-au extras un număr de exemplare. Albumul acela de „Sociologie Românească”, al meu, este la Mihai. Mi l-a cerut el că trebuia să...

– *Și celălalt cu mentalitate ?*

– Isac. Victor Isac, tot din Hunedoara, ca și Burlea, din Hunedoara. Ăsta era coleg cu mine la facultate. El a fost prima dată. el a făcut filosofie, adică și-a dat licența în filosofie, nu în sociologie. Dar a vrut să vină, să vadă ce și cum. Istoricul era făcut de Stoianovici Alexandru. A murit foarte tânăr, în ’48 – ’49, avea TBC osos. Economu, geografie, dar el făcea și stil de case, și stil de biserică... Predilecția lui ca legionar era orientată spre biserici... El s-a pierdut, nu știu ce s-a întâmplat cu el, a ajuns... el desena foarte bine, adică – și mai ales desen tehnic – și a intrat într-un institut de cercetări, și nu mai știu ce s-a întâmplat cu el. El era mai în vârstă decât noi.

– *Și Mihai Pop cu ce se ocupa acolo ?*

– El avea aspectele generale. Aveam o altă colegă, o doamnă, tot sociologie a făcut, adică filosofie... Nu știu, am pierdut-o complet din vedere, nu mai știu ce s-a întâmplat cu ea.

– *Cine ?*

– Niculescu. N-am mai văzut-o niciodată. Nu știu ce... V-am spus că în anul trei și patru eu nu prea am fost în facultate, am fost mai mult plecat... Pe urmă a venit Roman Moldovan cu Aurel Popa. Și când a apărut soția lui Aurel Popa… La câteva zile după el a venit, dar n-a venit să cerceteze, ci pur și simplu să fie cu Aurel, soțul. Cu Aurel până la urmă am devenit foarte buni prieteni, mă rog... Era de vârsta lui Roman. Ar fi avut, dacă trăia, șaptezeci și cinci... Cam ca Mihai Pop. Am spus, domnule, asta-i prima femeie frumoasă, dar deosebit de frumoasă pe care am văzut-o în viața mea... Dar deșteaptă-foc ! Terminase Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale, și lucra la Subsecretariatul de Stat pentru Propagandă, la Direcția Economică, în specialitate, ca să zic așa. Dar am aflat mai târziu că – eu o puneam puțin cam la curent pe ea cu tot felul de cercetări din astea, Aurel era foarte ocupat... am să-ți spun îndată cu ce – că este evreică refugiată de la Odessa.

– *Nevastă-sa ?*

– Da. Împreună cu tata, adică de la Odessa au plecat numai ei doi. Probabil că maică-sa murise într-o epidemie de tifos exantematic. Alea n-au fost locale, erau răspândite în Moldova... Probabil, nu știu. În orice caz, pe vremea aceea avea numai tată. Ei, și-l văd cu țuica. M-am mirat, ce dracu'… Și după ce m-am întors la București, l-am întrebat pe Roman, „Ce-i, domnule, cu Aurel ?“ Nu i-am spus că... Păi, zice: „Nu știi ? A divorțat.“ Legile rasiale, știi cum era. Ori trebuia să plece din slujba pe care o avea, ori să divorțeze. Și Aurel, și el a făcut ce au făcut cei mai mulți, a divorțat, cum a făcut și Nae Teodorescu, matematicianul și alții, nu-i mai pomenesc. Dar această

despărțire de soție l-a costat, nu ?... Era o fire extrem de sensibilă. Foarte sensibilă. Era la o specializare de doi-trei ani, tot așa trimis de Madgearu, în Germania. Și-mi povestea când a înțeles el, sau cum a înțeles el național-socialismul. Ce a citit, nu l-a lămurit. Dar a asistat de la etajul nu știu care la manifestări hitleriste în Berlin. Și atunci l-a apucat groaza. Era foarte sensibil și foarte... Se băteau câinii la gura lui, lupii la gură, când îți vorbește așa… Avea o înțelegere a lucrurilor extraordinară. Tatăl lui era plutonier-major de jandarmi pe la Lipova, Lippa în maghiară.

– *Da, dar nu trebuia să divorțeze...*

– Eu n-aș fi făcut la fel, fir-ar să fie, nu ?

– *Se știa că asta nu putea să dureze până la nesfârșit...*

– Absolut... Eu nu știu ce l-a apucat, domnule... Pe urmă a devenit un om foarte mare, era președintele cooperativei partidului. El avea spate foarte bun. I s-a trecut cu vederea, mă rog, faptul că... Și el avea o soră doctoriță, care l-a salvat de la moarte. Îmi povestea, m-am cam și îngrozit... dă-o dracului... fleacurile astea s-au uitat, făcea parte dintr-o asociație a sinucigașilor voluntari. Între studenți, și au și început... Vreo doi-trei s-au sinucis, înțelegi ? Dacă i-a venit lui rândul sau dacă nu știu ce... nu știu exact, probabil îi venise rândul... Trăgeau la țărcușă – știi ce e țărcușa ? – la sorți... Se face o bucată de lemn, și pune inițialele numelui, și trage din căciulă sau din ce trăgeau. Finalul este următorul: a apărut soră-sa, ca doctoriță, să-l vadă. Soră-sa îl iubea foarte mult, și ținea grozav la el. Nu scrisori, nu nimic. Și l-a găsit aproape schelet. Povestea că nu se mai putea mișca în pat, și un roi de ploșnițe pe ziduri. Ea, fiind doctoriță l-a luat imediat, și l-a dus la spital. Era un om de înălțimea lui Mihai Pop, însă mai legat. Ei, el după ce a ajuns director general al cooperativei partidului și asta – nu mai știu decât ce mi-a spus Roman. A avut la un moment dat o criză, a fost internat pe urmă, se

pare că s-a făcut bine, și a plecat acasă la părinți, la Lipova. Și acolo s-a prăpădit, acolo a decedat...

– *Nu s-a mai recăsătorit ?*

– Nu. Ea mi se pare că s-a recăsătorit, și i-a spus Roman, atunci când i-a spus ea de divorțul lui Aurel... Zice: „Domnule Moldovan..." ar fi zis ea... „Domnule, zice, mă rog, a divorțat Aurel, a divorțat, nu știu ce, sufletește și asta am dus-o excelent, nu pot să mă plâng. Cam săraci, dar m-am săturat de sărăcie, și mă recăsătoresc cu un evreu bogat, ca să n-o mai duc așa." Probabil că a plecat… Mergem puțin mai departe, așa-i ?

– *Totuși, nu mi-ați spus la Dâmbovnic ce anume trebuia să faceți ?*

– Domnule, eu am urmărit un soi de dezvoltare a capitalismului în agricultura acestui... A, trebuie să întrerup, iau o pauză... Și într-o bună zi îl văd pe Aurel că merge înapoia carului unui cetățean, cu cetățeanul vorbind. A doua zi iar, și așa mai departe. Și-l întreb, ce tot discuți ? Acum o mică paranteză... Nu... Puteți lăsa...

– *Nu...*

– Lăsați-l, nu... Ați auzit numele D.C. Amzăr ? A fost în Școala Gusti, și cu multe șanse de a ajunge asistentul lui Gusti. Numai că era legionar. Dar îndârjit ! Și a plecat, înainte de toată povestea asta cu rebeliunea, în Germania, și de acolo n-a mai venit în țară. Nu știu, cred că am auzit odată de mult vorbindu-se despre el. Era dintr-o familie de aici – din Dâmbovnicul ăsta – foarte bogată. Dar la origine erau extrem de săraci. Mă rog, așa... nu ? El avea cârciuma, tatăl lui, nu-i așa. Și o altă ramură a familiei era Amzărescu, știi ? Așa. Și tatăl lui avea o cârciumă foarte mare, într-un sat de acolo, lângă Dâmbovnic. Suseni îi zicea satului. Și Aurică depistase pe cetățeanul ăsta, care cunoștea toate metodele prin care Amzăr a făcut toată averea aceea grozavă. Cinci sute de pogoane, domnule, țărani analfabeți ! Înțelegi ? Îți închipui, ce ar fi fost, să fi scris Aurică toată treaba asta.

– N-a mai scris ?

– Scria foarte puțin. Scria la „Excelsior”, scria la buletinul Institutului de Conjunctură, însă în afară de asta din păcate n-a mai scris. Îmi pare rău, ani de zile mi-a părut rău, atunci când mă preocupa sociologia... Trebuia să-l fac, domnule, să-mi dea materialul, să-mi dea tot ce a făcut el, și îl puneam pe el și pe mine. Cutare, și redactat de cutare... Ei, pe urmă eu nu mai știu ce s-a mai întâmplat cu ei, fiindcă am fost mobilizat și...

– Bun. Acest proces de pătrundere a capitalismului...

– Pătrunderea relațiilor de producție în agricultura județului ăsta. Avea manifestări deosebite, adică numeroase manifestări. Se crease – exista, dar s-a îngroșat după primul război mondial – proletariatul agricol. Care era cu ziua, lucra cu ziua. O parte, cum ți-am spus, venea în București cu cobilița sau la alte lucrări. Și alții care aveau ca să zic așa, spirit întreprinzător, să plece din sat și să vină încoace. Dar eu am luat formele mari. Am vrut să văd, pe măsură ce a pătruns capitalismul aici, ce s-a întâmplat cu păstoritul, care în zona asta de șes, de la dealuri în jos era extrem de dezvoltat înainte, nu numai păstoritul, gândindu-mă la oi, ci și creșterea vitelor mari. Ei, decăzuse complet. De aia Marica de la Cluj a și zis, ăsta vede prin prisma economiei capitaliste moderne, și Herseni vede… nu știu ce. Am mai avut unele aspecte prinse, de pildă eu am privit cârciuma aia din Rociu – Rociu era sediul plășii, localitatea...

– La Dâmbovnic...

– Da... Altfel decât era privită de Herseni. Ce afaceri face cetățeanul, cum și le face... Asta n-am mai apucat s-o scriu, fiindcă... Am scris asta cu păstoritul, dar pe urmă am plecat pe front, și am plecat pe urmă în acțiunea aceea de depistare a moldovenilor ăstora în bazinul Dunării...

– Stați... Mai vreau să zăbovim puțin la Dâmbovnic...

– Nu-i nimic de zăbovit, a fost publicat.

– Nu, nu, vreau să vă mai întreb: unde locuiați ? Unde mâncați ?

– Aveam cantina noastră. Acest Mărculescu, geograful, această sarcină o avea: să ne găsească locuință, și să ne alimenteze. El nu făcea cercetare. Era un geograf în plus. Erau doi geografi, Djamo și Economu, așa că al treilea geograf ne era inutil. Atunci – fiindcă era mai slab la cercetare – a primit această sarcină de a avea grijă de echipament, de îmbrăcăminte, de cantină – popotă – și cazare. Când ne mutam, din Rociu, de pildă, la Blidan, el mergea cu o zi înainte și găsea locuințele respective și... Le plătea... nu el, Mihai Pop plătea. Și angaja bucătăreasă, o femeie care s-o ajute pe bucătăreasă...

– Fiind timp de vară, cum se putea face sociologie la țară ? Cum să prinzi oamenii, că tot timpul lucrează ?

– La prima vedere pare justificată întrebarea dumneavoastră, dar în fond nu este așa. Există întotdeauna timp între sezoanele muncilor agricole. Ai întotdeauna oameni mai bătrâni care sunt acasă. Femei mai bătrâne care nu merg la câmp, sunt acasă. Ai oameni care n-au lucrat, adică n-au ce lucra în momentul respectiv. În perioada dintre prășit și secerat se scurge o perioadă de timp, nu-i așa. Fânețe nu aveau, nu ? Tot pământul pe care-l aveau, era cultivat cu cereale și asta... Deci nu puteau lăsa pentru fânețe cine știe ce. Pe urmă erau sărbătorile foarte numeroase...

– Mergea echipa la biserică ?

– Cei cu mentalitatea.

– Numai ei, ceilalți nu, duminică ?

– Am fost de Sfânta Maria. Era ziua morților. Se sărbătorea... mă rog, nu cunosc. Se pomeneau la biserică toți cei căzuți în război... nu știu ce, și așa mai departe, și atunci se duceau acolo. Era într-adevăr o risipă de bani și de mâncăruri, în astea două zile mari, de Sfântă Mărie. La cealaltă, la echipa studențească obligatoriu se mergea la biserică. La alea studențești. Vorbesc cum a fost la Căianu. Nu numai că... dar și luau parte la slujbă, prin cântări, prin...

– *Și aici de ce nu a fost obligatoriu ?*

– Păi aici era altă... Ce ne ziceau ? Să vă spună Mihai Pop. Era un paznic la taurii satului. Moș Gaia îl chema. El când venea la prânz cu taurii de la păscut, trecea pe lângă noi, unde luam masa. Luam masa în curte, la umbră. „Ei, ciocoilor, 'tuvă muma-n cur, iar mâncați ? Și la alții nu vă gândiți !“ /*râde*/ Era un dușman al nostru, moș Gaia ăsta, clasa-ntâi. Și pe urmă ne-am dat seama, măi, domnule, că ăștia sunt altfel.

– *Ăsta era termenul, ciocoi ?*

– Ciocoi, da. „Măi ciocoilor, ce faceți ?“ Ciocoi ne zicea.

– *Da, fiindcă pentru ei treaba asta nu a fost muncă.*

– Nu. Pe urmă să-ți spun ceva. Nu prea erau ei puși pe Dumnezeu și pe chestii din astea.

– *Cine ? Localnicii ?*

– Sigur... În general, țin minte la mine în sat. Când mergeam duminica... Eu eram obligat, ca elev de Liceul Militar trebuia să mă duc. La sfârșitul vacanței de vară trebuia să aduc o adeverință de la preot că am asistat regulat la serviciul divin. Nu numai eu, toți, nu ? Dar la cele studențești – da, alea mergeau...

– *Bine, eu de aceea m-am gândit că e bine să te duci la biserică, ca să te vadă...*

– Nu câștigi nici o încredere, să știi... Cel mult la babe și la moși.

– *În fiecare seară trebuia să dea raport echipa, ce a făcut, ce a dres ?*

– Nu. Când să... Adică eu puteam să stau de vorbă cu Mihai Pop, să-i spun când am ajuns, ce am ajuns, ce am făcut, și așa mai departe. Asta fără să fie o ședință oficială. Însă aveam – și asta cu predilecție sâmbăta – aveam aceste discuții. Știu că am avut și un conflict odată cu geograful acela, Djamo. Că era cam prost pregătit, ăsta e adevărul. Și așa a rămas...

– Din punctul de vedere al sociologiei sau...

– Nu, al geografiei. Și așa a rămas până-n ziua de astăzi. Dacă-mi arăți ceva scris de el – eu îl mănânc. Și el era de stânga, bine înțeles, dar s-a căsătorit... Cred că mulți au făcut-o din oportunism, o evreică lângă mine e bine, nu știu ce, și așa mai departe. Cam așa a făcut-o și el. Foarte îndârjit, de altfel. Și încercând să-i dau lui niște bibliografie, ca să citească, să vadă cum se studiază mediul înconjurător și asta... s-a supărat, și a strigat că „Ce, mă crezi analfabet...“ și nu știu ce. Dar nu, relațiile nu s-au stricat. Ei, ce se întâmplă ? Noi mai aveam și vizite acolo. A venit odată un american, care venea din India, unde a stat un an de zile într-o castă oarecare, și devenise adeptul castei respective. Și la noi, pe unde se ducea, nu mânca carne de vită... Vaca...

– Da, da, da, ... Sfântă...

– Da. Așa, Mărculescu, administratorul nostru era tot timpul îngrijorat, de unde găsește pui, o gâscă sau o rață sau nu știu ce. Zic, măi, nu fi prost ! Taie o…

– Că tot nu observă !

– Da. Noi nu știam nici unul limba engleză, din toți ăia de acolo. Câteva cuvinte eu le mai prinsesem de la unul, de la altul, așa, din sociologia americană. Și atunci discutam noi amândoi foarte des. Dar el cu dicționarul și ne foloseam amândoi de dicționar, ne căutam ce vream și ne spuneam... Bill Penderton îl chema. Țin minte când ne-am scris adresa când ne-am despărțit. Ne-am scris adresa pe carnet, aveam fiecare carnete tip. După ce terminai lucrarea, trebuia să le predai. Cred că nimeni n-a făcut treaba asta. Și ne-am scris adresa acolo în carnet, mă rog, c-o să ne scriem. Se instalase o echipă de asta a Serviciului Social în niște sate vecine, și am fost trimis de Mihai Pop acolo, ca să văd ce vor să facă, să-i îndrumez oarecum. Erau chiar în satele lui Armand Călinescu, Ciupele. Două erau. Două Ciupe. Și am lipsit câteva zile, până m-am lămurit cu

ăia. Era disperat americanul meu, ce-i cu mine ? El îmi spunea „Porc simpatic". Porc, că era povestea de atunci, cu vaca, cu viţelul… /*râde*/ Şi când m-au ridicat de acasă şi mi-au luat carnetul, au dat peste numele lui Bill Penderton. Dar se văzuse în carnet data: '39, şi aşa mai departe. Şi le-am spus, că el a venit, s-a dus la Gusti, şi Gusti l-a trimis la Mihai Pop. Putea să-l trimită la alţii. Dar el l-a trimis la noi. Dar ceea ce am văzut la american era faptul că el nu era izbit, şocat de satele noastre. Pe urmă mi-am dat seama: Ăsta vine din India... Ce şoc vrei de la ăsta ? /*râde*/ Pentru el era rai ce vedea !

– *Sigur, sigur că da.*

– Erau satele astea, Gliganu de Sus şi Gliganu de Jos, în care majoritatea gospodarilor s-au căsătorit de prin aprilie până prin octombrie, erau cobiliţari aici în Bucureşti. Îşi făcuseră nişte case, pe cuvântul meu, că îmi rămânea inima lipită de ele: patru camere. Una în spate, în care dormeau vara, că era mai răcoare, cu scândură – nu parchet, scândură. Dar nu era lut ! Şi ştiau femeile să facă de mâncare, curate... Era şi un popă foarte vrednic acolo şi un învăţător care...

– *„Popa Tanda"...*

– Popa Tanda, aşa... Pe urmă la Suseni, ridicându-se Amzăr ăsta, tot strângând pământ şi aşa mai departe, mai sărăciseră, mai era Şerbăneşti... nu Şerbăneşti... îl avem noi scris…

– *Programul era foarte înghesuit, sau lucraţi în ritmul dumneavoastră ?*

– Nu. Fiecare era pe ritmul lui. O să discutăm această problemă, fiindcă este o problemă într-adevăr foarte importantă. Adică dacă... Părerea mea este că dacă Mihai Pop, de pildă, sau şeful respectiv strângea chinga, treaba era mult mai serios făcută, decât dacă lăsa să meargă lucrurile de la sine. Eu vorbesc sub acest aspect, adică al programului, nu sub idee sau constatare sau aşa ceva. Nu mai e

nevoie să mă... fiindcă dacă ai înclinații spre cercetare, din moment ce prinzi firul unei probleme tu nu te lași până nu desfaci ghemul, să vezi ce-i acolo, nu ?

– *Sigur că da.*

– Păi nu întotdeauna erau toți așa, mai mergeau și pe... Acest Burlea, lingvistul... Ăsta nu se lăsa. Îl chemam Cocoșatul. Căzuse din pat la vârstă fragedă, și a rămas cocoșat. Nu se lăsa, domnule ! El zi și noapte prindea femeile, prindea bărbații, diferite vârste, diferite nu știu ce... Și odată se repezea: „Cum îi zici la asta ?“ Aia sau ăla se speria: „Ce vrea ăsta ?”, dar el voia să audă cu urechea lui cum pronunță. El transcria cu semne de lingvist. Dacă te uitai în caiet, credeai că ăsta scrie în chineză ! Dar îmi devenise coleg la Institutul Central de Statistică și-i spun, Ionele, ia vino-ncoa...

– *Lingvist la statistică ?*

– Da. Păi aveam acolo... Nu știți că organizarea modernă pe care o promova atunci Manuilă, și care se aplică acum în toate țările, în afară de România: Onomastica ! A făcut Iorgu Iordan dicționarul ăsta tâmpit, nu, nu știți cearta care a iscat-o ?

– *Știu, am auzit ceva de scandal.*

– Nu știu cât la sută... cincizeci la sută bulgăresc sau nu știu cât… A văzut Mihai dicționarul – eu nu m-am uitat în el – și s-a uitat la Retegan. Și a spus toponim, adică provine din...

– *Reteag...*

– Da. Dar a făcut chiar o porcărie, domnule. El a fost întotdeauna promotorul ideii, originii slave a românilor. Până s-a dus la Leningrad, și la Leningrad trăia atunci unul dintre cei mai mari romaniști ai sovieticilor, și cunoscut pe plan european. Și ăla fără să se refere la Iordan, zice: „Ei, și după aceste discuții și constatări, zice, e o prostie să vină cineva să spună că limba română este de origine slavă, și nu latină.“ */râde/* Dar nu încetează ! El fiind de origine bulgară, nu încetează să... E extrem de încăpățânat...

– *Dar să revenim la lingvistul de la Statistică.*

– I-am spus, măi, Ioane, dă-ți doctoratul în filologie. Tot lucrezi, tot nu știu ce, uite, îți dau doi ani de zile concediu cu plată... Era deja târziu acuma, că în cincizeci a venit schimbarea completă a învățământului, a organizării învățământului, și toată structura. Dar oricum ! Zice, să mă gândesc. Dar în principiu sunt de acord.

– *Și el cerceta onomastica la Institutul de Statistică ?*

– Da, dar acum mai părăsisem onomastica, fiindcă aveam alte sarcini, și am lăsat-o pentru alții. Cred că această unitate cu onomastica a ținut până prin '46 de Stahl. Nu sunt sigur. Dar a ieșit și unul din cei mai mari slaviști acolo, Racoviță. N-ați auzit de el, fiindcă a murit tânăr, foarte tânăr. Cred că la douăzeci și șapte – douăzeci și opt de ani a fost numit profesor la Universitate, pe baza studiilor publicate deja, și pe urmă a murit alcoolic. Avea un TBC pulmonar. Și a decedat. Bea numai spirt, și el, și tat-su. Tat-su a fost încă unul dintre oamenii eșuați. L-a trimis Manuilă, doctorul Manuilă, pe el, pe tatăl lui Racoviță, doctorul Racoviță...

– *N-avea nici o legătură cu Emil Racoviță.*

– Nu. În Statele Unite la specializare. Cu bursă Rockefeller, care era un an de încercare, și pe urmă dădea încă doi pentru terminarea doctoratului și toate astea. Dacă în anul de încercare dai satisfacție. El căzuse în prohibiție. Fiind basarabean de origine era învățat cu trăscăul rusesc, cu votca lui. Dar în orice caz, bursa Rockefeller era o bursă cu apartament, mă rog... Beau amândoi până când îi ridicau din șanț sau chestii din astea... A murit tânăr. El conducea... Și i-am spus, măi – a doua zi sau a treia zi, după ce s-a gândit Ionel al meu, dacă face sau nu face. „Măi, uite ce, Rosetti..." Îl știi pe Rosetti ? Alexandru...

– *Da, da, academicianul...*

– Da. „Știi ce am să fac ?" Zic: „Nu." „Am să mă fac măturător în fața Universității". Ca rector ! „Și dacă vine el și o să mă vadă și

o să mă întrebe: «Ce faci aici, domnule ?», «Păi da dumneata ce faci acolo ?»“ /*râde*/ Dar astea-s considerații… Acum eu nu spun că Rosetti este un lingvist de talia lui Pușcariu sau a altora. Se știe... Dar totuși, ceva este, nu ? Mai trăiește, cred.

– *Da, da, are cred că nouăzeci de ani.*

– Da. Am auzit că este complet... Am avut pe unul dintre cei mai buni bizantinologi din Balcani, Bănescu. Nicolae Bănescu, care a fost președintele comisiei mele de bacalaureat. El era la Cluj, la Universitate, și pe urmă a fost transferat aici, nu știu din ce motive. Nu, nu cu cedarea, mai înainte de cedare. Domnule, trecuse de nouăzeci și cinci de ani. Dar în ultimii ani pleca de acasă, și nu știa să vină. Întotdeauna trebuia să plece însoțit de cineva. Și odată a plecat fără... și l-a găsit milițianul, dimineața plimbându-se pe străzi, un om bătrân... „Ce-i cu dumneata ?“ Nici nu auzea prea bine. Nu știa să-i spună milițianului unde stă, unde locuiește, ca să-l ducă și, nu știu cum, până la urmă l-au găsit... Dar și vârsta asta...

– *Deci, până la urmă, în vara lui ’39 ați fost la Dâmbovnic. Cum s-a terminat până la urmă această campanie ?*

– Nu știu. Nu mai eram acolo. Eu am fost concentrat, și am plecat.

– *În timpul verii deja ?*

– Spre sfârșitul verii.

– *Și în perioada asta echipa...*

– Echipa a rămas până-n octombrie, dacă nu chiar și începutul lui noiembrie. Nu știu. În orice caz, eu când m-am întors, că ne-a dat drumul pe la începutul lui octombrie, când începeau universitățile. În război noi nu intrasem, deși războiul începuse, dar ne-a dat drumul, ca să putem continua. După ce m-am întors, era deja lichidat, sau era în curs de lichidare, dar atunci se lichida Serviciul Social, adică n-am mai avut cum să discut, cum să aflu.

– Da. Aţi pomenit, apropo de soţia lui Mihai Pop, Irina Sturdza de şcoala aceea de fete. Şcoala aceasta funcţiona în timpul verii ?

– Erau absolvente, terminaseră facultăţile... Asta putea să fie, să zicem, cel mai târziu după terminarea facultăţilor, la începutul lui iulie. Că de obicei în iulie se terminau facultăţile. Ei, cred că ei au venit poate la începutul lui august, nu-mi amintesc exact. Aşa, pe la începutul lui august. Şi Irina Sturdza era elevă acolo la şcoala asta, acolo era şi fiica lui Rebreanu. O ştii ?

– Nu.

– N-ai văzut-o la televiziune ? Ea vorbeşte, Pia Rebreanu. Am fost furios pe ea. În primul rând că face pe fiica lui Rebreanu, şi nu este, nu ? E înfiată, adică e o nepoată de a nevestei lui, al lui Rebreanu. Da, mă rog... e înfiată, considerăm că... Dar dă şi date eronate.

– Asta e mai rău.

– Spune într-o emisiune că a fost făcut academician, membru al Academiei Române – că nu se zicea academician atunci, ci membru al Academiei Române – în ‘28. Or el a fost făcut exact în ’38 ! Acum ori că a confundat ea, adică s-a grăbit şi a spus ’28, ori... Dar oricum, nu spui la televiziune treburi de-astea, nu ? Apoi s-a apucat să citească scrisorile pe care i le trimitea Rebreanu. O fi cu haz, pentru telespectatori, dar nu e...

– Asta e greşeala redactorilor.

– Sigur. Dă câteva caracterizări generale şi... Că bani a luat pe urma lui, destui.

– Vreau să mai întreb, ce program avea această şcoală ? Cum se făcea şcoală acolo ? Cu ce scop ?

– Nu pot să vă spun multe, fiindcă n-am fost în Serviciul Social.

– Nu, dar spuneaţi că aţi şi predat acolo...

– Eu – economie agrară. Probabil că Mihai Pop le ţinea de sociologie, nu ? Nu ştiu dacă mai era cineva acolo care să dea – ar fi

fost absolut necesar, dar dintre geografii ăştia nici unul nu era capabil – să le facă ecologie şi societate... Ecologie şi... asta, nu ? Şi în afară de asta ei primeau de la Bucureşti...

– *Conferenţiari ?*

– Siguri. Şi ăia care erau la şcoală acolo erau şi ei... adică nu erau simpli oameni care stăteau degeaba. De fapt acolo erau fete, nu băieţi. Fete, nu ? Şi ele erau, doamne, mă rog...

– *Toate cu studii şi toate...*

– De la licenţă în sus, nu...

– *Urma să lucreze undeva sau asta nu se avea în vedere ?*

– Nu, cred că planul era aşa, sub beneficiu de inventar. Cred că trebuiau să fie repartizate pe urmă în anumite locuri. În orice caz, la sat şi nu la oraş. Fiindcă se spunea că mulţi din tinerii noştri absolvenţi de facultăţi n-au nici un fel de legătură cu satul. Sigur că era aşa. Dar, eu ţin minte că la facultate cei mai mulţi eram cam rurali, nu urbani. Probabil că la medicină sau la arhitectură şi, mai ştiu eu, la ştiinţe, chimie şi astea, erau mai mulţi urbani decât rurali. Pentru asta trebuie luată legea aia, eu ştiu... Mihai n-o are nici într-un caz. N-am eu, n-are el. Nu, nu ne-a interesat acest Serviciu Social, şi dezinteresul se explică prin faptul că şi Golopenţia avea un dezinteres faţă de el. Acum, dacă eu vă spun că Neamţu a croit o cămaşă prea largă pentru...

– *Dar, de unde avea el putere să croiască, el...*

– Nu avea el, avea Gusti ! Era ideea lui Gusti, şi-l convingea pe Gusti – care era foarte uşor de convins – să susţină asta ! Regele susţinea, nu ? El avea nevoie de digresiunea asta a tineretului. N-avea el putere să meargă să discute cu ministrul cutare nu ştiu ce...

– *E un fenomen absolut straniu pentru mine cum au apărut, de unde au fost banii, ce se urmărea...*

– Foarte simplu. Banii care s-au dat la crearea Serviciului Social erau din buget.

– *De la stat.*

– Sigur, de la Ministerul Finanțelor. S-a deschis credit, și s-a dat. Iar ministrul de atunci – nu știu cine era, dar se poate stabili[42] – presat puțin de Gusti, de ceilalți oameni care-i erau alături, de niște cucoane care voiau să fie mari și ele, nu știu ce, a dat... sigur. De altfel, era perioada inflației, începuse în '38. Aici a fost una din cele mai mari greșeli ale lui Gusti. Când Hitler a intrat în Cehoslovacia, lumea a apucat să... N-a fost concentrare, a fost puțină mobilizare. Sute de mii de soldați, nu ? Țărani, intelectuali, mă rog, și studenți, cum am fost eu, am fost luați la regiment și ne-a împins spre granița cu Cehoslovacia și cu Ungaria. Dacă el voia să treacă în România, păi ce ? Se împiedeca de noi, domnule ? Și a ținut-o așa din '38 până când a început războiul. Au fost miliarde de lei cheltuiți inutil. Mie mi-a dat soldă, nu m-a făcut imediat sublocotenent. După doi ani. Trebuia să stai doi sau trei. Întâi a fost trei, pe urmă ne-a făcut după doi ani sublocotenent. Dar eram elev plutonier, și primeam soldă de 4 500 pe lună. Păi, câți erau în situația mea, plus activii, și cât s-a cheltuit cu soldații, alimentație, îmbrăcăminte, ce să mai... Inutile, toată treaba absolut inutilă, ăștia doi ani au fost mobilizări, concentrări inutile. Să nu-mi spună mie că a făcut instrucție, și a făcut... A făcut, dar tot aia a fost care a făcut-o când era soldat. Și pe urmă am învățat foarte repede, în câteva zile eram gata. Armament nou nu exista. Dar era armament nou pe care-l primeau ăia, soldații sub arme, contingentul respectiv.

– *Ați plecat în această argumentare de la greșeala lui Gusti. Greșeala lui consta în înființarea Serviciului Social ?*

– Uite ce... Sunt câteva probleme care aș vrea să le lămurim. Întâi este problema instituționalizării cercetării sociologice. Las Serviciul Social deoparte. Asta nu era cercetare, Serviciul Social nu

[42] Mircea Cancicov, februarie 1938-februarie 1939.

era cercetare. Era activitate în sensul echipelor acelora studențești. Numai că nu mai trimiteam 15-20 studenți într-un sat. Acum nu știu câți erau. Ce puteau face ăia într-un sat, Dumnezeu știe. Ideea lui Gusti a fost de la început să instituționalizeze cercetarea sociologică. El a sesizat faptul că într-o societate modernă cercetarea lăsată de capul ei, și cercetătorul lăsat pe contul lui, nu duce la roade. Nu face progrese, nu... Și atunci a înființat întâi Asociația pentru Studiu și Reformă Socială. Cam șchioapătă titlul... Dacă ar fi scris Studiul Societății și Reforma Socială, atunci titlul era complet. Cu intenția de a merge încet-încet spre instituție. Asta era făcută din oameni foarte mari și foarte cunoscuți. Dacă vă uitați la lista membrilor acestei Asociații, o să-i vedeți acolo pe toți marii oamenii politici și savanți ai țării. Și au participat la prelegeri și Maniu, și Brătieni și așa mai departe, adică toți țineau să fie... Acolo se și întâlneau, ca inamici politici, dar ca amici ai științei. Aproape imediat, sau la câteva luni diferență, a înființat Institutul Social Român, în 1919. Deci acuma se vede: nu mai este o asociație, este un institut. Faptul că nu a lansat imediat institutul în cercetare, după părerea mea se explică prin lipsa unui sistem. Adică el nu definise la momentul ăsta 1919 – 1925 sistemul... sau mă rog, concepția lui sociologică. Nu rezultă din nici un studiu pe care l-a publicat el în perioada, intervalul ăsta, nu rezultă că ar fi avut această concepție. Spre '25 datorită discuțiilor pe care le-a avut în Seminar, cu Prejbeanu, care a fost mi se pare primul asistent. Acuma știți că avea o moșie în Argeș, aici în...

– *V-ați adus aminte acuma, fiindcă data trecută...*

– Exact. Uite, așa, îmi vin în minte numele așa, fără să... Prejbeanu, da. Răcoasa în chestia asta participa mai puțin la discuții, dar era Vulcănescu acolo, Mircea, și mulți alții, care… Rezultă probabil din buletine și din „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială". Începuse să vadă. Și atunci Prejbeanu, care era din Dolj, în '25 i-a dus în Goicea Mare din Dolj. Nu era satul lui. Era mai

spre... Nu știu, Dolj sau Gorj... Nu știu exact. Adică să încerce să experimenteze, să vadă la fața locului ce se întâmplă, și cum se poate...

– *Cum s-ar zice azi, o cercetare pilot.*

– Așa, bun /*râde*/... Pe urmă an de an au făcut. A apărut Brăiloiu, mi se pare chiar de la început, parcă în '29 a apărut Brăiloiu... Nu știu sigur, dar se poate stabili că, v-am spus, e revista aceea din care se poate stabili, că sunt dați toți acolo, până la un moment dat, până pe la '39 sau așa ceva... Sau '35 ? Adică: *Zece ani de cercetări monografice* sau o chestie de felul ăsta[43]. În orice caz, pe lângă Institutul ăsta Social, care s-a ocupat în perioada asta numai de problemele acelea mari, cum v-am spus: politica externă, doctrinele partidelor politice, politica culturii, Constituția României – se făcuse atunci, în 1923 prima constituție și atunci s-a discutat foarte mult în preajma, probabil, a votării ei – s-a discutat despre Constituție, și el a strâns din ăștia care o susțineau atunci în aula ASE-ului, știți ? În aulă acolo jos. Era ticsită de lume. În orice caz, începuseră să se vadă semnele destul de durabile ale unei instituționalizări. Încă înainte de a apărea Serviciul Social, Institutul Social Român s-a transformat în Institutul pentru Științe Sociale al României. Nu sunt sigur dacă aceasta a fost denumirea primă, sau Institutul de Cercetări Sociale al României[44]. S-au purtat aceste două nume unul după altul, dar nu știu, nu mai țin minte care a fost primul. Dar se poate stabili. Acuma deja instituționalizarea era aproape făcută. Îi mai trebuia un mic buget, să aibă. Ca să poată strânge oamenii pe care îi avea

[43] T. Herseni, *Șapte ani de cercetări monografice* în „Arhiva pentru știința și reforma socială", an X, nr. 1-4, 1932, pp. 573-578.

[44] Institutul Social Român în timpul legii Serviciului Social devine Institutul de Cercetări Sociale al României, după suspendarea Servicului Social denumirea se modifică în Institutul de Științe Sociale al României, ca după 1945 să se revină la denumirea inițială de Institutul Social Român.

împrăștiați, că nu pot să-i instituționalizez, dacă nu-i adun, nu-i adun pe cei ce... O să vorbim îndată despre caracteristicile instituționalizării. În momentul în care a apărut Legea Serviciilor Sociale, Institutul de Cercetări sau Institutul de Științe Sociale – nu știu cum i-a zis – a fost integrat, cu buget, cu toată socoteala. Atunci a devenit Stahl director acolo, Golopenția director, Herseni mi se pare că era director, și mult mai mulți oameni angajați în acest Institut. Avea sediul pe strada Latină, numărul 8. Unde a fost Fundația Principele Carol, și acolo era sediul Institutului. Știu că mergeam la Golopenția acolo, să-l văd. Ei, când s-a desființat Serviciul Social în toamna lui '39, s-a făcut o greșeală ! Fiindcă nu trebuia să lege Institutul Social de... Trebuia să lase absolut separat ! Deci prima posibilitate pe care a avut-o Gusti...

– *Nu trebuia să integreze așa de rapid nașterea cu acțiunea...*

– Nu ! Nu ! Trebuia să se facă o lege separată.

– *Bine, dar se instaurase deja dictatura regală în februarie '38 când a luat naștere Serviciul Social. Nu ?*

– Da.

– *Și tot dictatura regală îl desființează ?*

– Ce se întâmplă...

– *Argetoianu era prim-ministru...*

– Exact. El a decis, era prim-ministru și l-a desființat... Argetoianu a început prin a fi țărănist sau așa ceva, nu ? Pe urmă s-a desprins, și a fost cu Iorga. Și pe urmă era așa...

– *Și motivul desființării Serviciului Social a fost...*

– Nu s-a dat motiv. Nu s-a dat motiv, cred. Eu n-am citit Decretul-lege... Decretul... Nu e nevoie să dea. Se spune economie bugetară, altceva nu putea să dea...

– *Da ? N-au fost politice oare ?*

– Nu. A, politice – da... Asta a fost. Convingerea mea că Argetoianu a demonstrat regelui: întâi că are foarte mulți comuniști

în acest Serviciu Social. În al doilea rând, că sunt foarte mulți legionari. Și astea nu mai erau tendințe contrare, fiindcă și unul și altul voia să scape de „Rahat“ al II-lea. /*râde*/ Nu ? Și cred că am mai spus: părerea mea sinceră era că Neamțu asta urmărea.

– *Ce anume ? Să desființeze ?*

– Nu ! Să pună mâna la un moment dat pe putere. Dar asta era lipsa totală de previziune din partea lui Neamțu. Fiindcă în conjunctura europeană de atunci nu era posibil să faci așa ceva. Oricând armata ar fi fost alături de... El avea ceva militari pe acolo. Dar ăia nu erau nici generali, nici... Erau căpitani sau chestii din astea, căpitan medic sau...

– *În Serviciul Social ?*

– Da. Păi erau... Nu știu câte servicii avea el acolo. Clădirea asta mare pe Cobălcescu… Pe stânga, e o clădire care are un gang, altfel o hardughie, și care era plină de funcționari ai Serviciului Social.

– *Da ?*

– Da. Cât un minister ! În formă de C de tipar. Institutul de Științe Sociale era pe Latină. Cred că un pic de animozitate pe care o avea Golopenția față de Neamțu se explică prin acțiunea asta. Neamțu și scrisese atunci, în epoca aceea o carte *Țară nouă*[45]. Eu am avut-o un timp, poate o fi pe aici, sau am dat-o. Misticism… puțin de dreapta... Nu m-aș fi așteptat ca Neamțu să vorbească atât de bine maghiara.

– *Păi el era din...*

– Nu, dar nu mi-aș fi explicat, de ce după ce a trecut prin ce a trecut el totuși vorbea atât de bine maghiara. Vă spun eu de ce. El și înainte de arestare și după arestare a lucrat într-o fabrică, „Eprubeta“

[45] Octavian Neamțu, *Țară Nouă*, Ed. Fundația Culturală, colecția Cartea Echipelor, București, 1939.

cred că se numea, care făcea și eprubete, obiecte de sticlă. Și directorul acestei întreprinderi de eprubete era unul Kovács. Așa că toată ziua ei vorbeau pe ungurește */râde/* Păi, cum ! Eu l-am cunoscut pe Kovács, fiindcă a făcut o expoziție, cam prin '57... poate în '58. Și Neamțu a ținut să mă ducă neapărat să văd expoziția, că el lucra la noi ca colaborator extern, și la Kovács era angajat permanent. După ce a venit de la închisoare, Kovács a venit la el: „Vino, domnule, încoace ! Că nu pot face planul fără dumneata." Și nu știu ce, și așa mai departe. Așa că el n-a avut ca mine un an și vreo opt luni de zile de șomaj. În ce privește organizarea, eu spun, toată cinstea față de el, numai că aici l-a văzut... era și tânăr, foarte tânăr. Cred că avea 27 – 28 de ani atunci. Un om la 27 – 28 de ani când îi dai calul între picioare – îl mână la galop. Și erau niște ceremonii de felul ăsta, încât la un moment dat eu m-am supărat foc. Dar cum nu-l cunoșteam bine pe Neamțu înainte de război – eu abia după război l-am cunoscut bine – așa m-am înfuriat, și am plecat... Cu ridicarea drapelului, cu cântece, tot, tipic – vă spun eu – chiar legionar. Îmi aduc aminte, când eram la examenul de admitere la Craiova – eram vreo șapte-opt sute. Majoritatea licențiați deja, dar era și o bună parte studenți care au întrerupt facultatea din motive materiale – cred, cei mai mulți – și bacalaureați, cum eram eu sau alții. Dar din 52 de inși care erau în bateria a treia cred că au fost vreo 6-7 bacalaureați. Mai erau câțiva, vreo 10-12, care au întrerupt facultatea, mă rog, din lipsă de bani probabil, iar restul erau toți licențiați, ingineri agronomi, ingineri mecanici, mă rog, fiecare cu ale lui. Or acolo, la școala asta, domnule, după-masă, între masa de prânz și masa de seară – era sus pe deal, se vedea Craiova foarte frumos, era o perspectivă de ansamblu asupra Craiovei – se strângeau în curte acolo deasupra, știu eu, 100-150, și treceau cu cântece legionare… Mă îngrozisem ! Și la un moment dat, zic, hai să văd. Mă duceam la Aman, la Biblioteca Aman, și mă îngrozisem. Și când mai vedeam ceremonia la Neamțu, lăsarea drapelului, și dimineața de ridicare...

– *Dar el formal n-a intrat în mișcarea legionară...*

– Nu. Cred că nici n-ar fi intrat niciodată. Pe urmă, dintre ei toți – mă refer Stahl, Golopenția, Herseni, Mihai Pop – el n-a făcut cercetare niciodată. El prima cercetare a făcut-o cu mine, într-o echipă – aveam opt echipe.

– *Aici la Institutul de Statistică ?*

– La Institutul de Cercetare Economică.

– *Da, da, în a doua parte a anilor '50.*

– Da. Aveam opt echipe. Și aveam una care lucra aici, pe linia București – Oltenița, la Budești. Și era acolo, fiindcă cercetătoarea respectivă, economistă de meserie, n-avea nici un fel de orientare în domeniul sociologici sau a chestiilor ăstora. Și atunci am zis, du-te Bubi – noi îi ziceam Bubi – du-te acolo, și nu te instala în funcție de șef, că o pățești dracului. Te iau ăștia în gât, că iar ajungi șef. Să fii acolo… Mă rog, era el, Stahl și Stănculescu, inginer. Și când a ajuns, discuții, ce-i cu ăștia, răscolesc țara cu cercetări, cu nu știu ce, și așa mai departe, Miron m-a chemat la el și am avut o discuție neplăcută, absolut neplăcută. Dar eu nici pe unul dintre ei nu l-am chemat la institut. Dar absolut nici pe unul. Nici nu vorbisem cu ei despre institut. Dar pe Neamțu l-a chemat Murgescu. Fiindcă Neamțu, fiind în timpul războiului.... Domnule, mi se pare era directorul ziarului „Timpul" și „Ecoul". Foarte bune ziare[46]. Și el și Ivașcu făceau parte din redacție. Adică Neamțu l-a luat pe Murgescu, fugit la Ajutorul Roșu cu cutia aceea..

– *A banilor legionarilor /*râd*/... Cum s-a orientat el așa ?*

– Domnule, poate că Ivașcu l-a orientat… Cel mai curios cu Murgescu este faptul că tatăl lui era general de jandarmi, fusese general de jandarmi. În această calitate a fost numit prefect la județul Uciakov din Transnistria. Deci, criminal de război, arestat,

[46] Ivașcu a colaborat la „Ecoul" și „Timpul".

condamnat la nu știu câți ani. Bun, asta știau. Dar prin ’58 – ’59 îmi spune Murgescu: „Am o mare datorie față de tine.“ „Păi, n-ai luat bani de la mine niciodată, de ajutat nu te-am ajutat, nu te cunoșteam și...“ Zice: „Nu, când erai președintele comisiei de angajări la Statistică ai angajat-o pe mama.“ Eu nu mi-am adus aminte. Nu puteam, domnule, am angajat atunci vreo mie, două mii de oameni, de unde să-mi aduc aminte ? Dacă l-aș fi cunoscut, sau aș fi auzit de el înainte, probabil îmi aduceam aminte de numele mamei lui. Domnule, zic, îmi pare rău, nu-mi aduc aminte, așa că șterge toată partea asta...

– *El a crezut că din bunăvoință ați angajat-o pe mama lui ?*

– Probabil...

– *Spuneați că v-ați certat cu Miron, și că nu dumneavoastră l-ați angajat pe Neamțu.*

– Nu, pe Neamțu l-a chemat Murgescu. Murgescu îi era dator. Și așa și-a plătit datoria. În fond ce era ? Nu știu cât avea Neamțu, dar nu putea avea în nici un caz mai mult de nouă sute de lei, ca șeful planificării. Poate-i mai dădea o primă, e posibil. Nevastă-mea era pe vremea aceea șefă de serviciu în Comerțul Exterior și avea nouă sute de lei salariu. Dar mai primea de la noi – colaborator extern – opt sute, în mână… Și am spus, domnule, nu pot să recunosc treaba asta. Fiindcă nu l-am chemat eu...

– *Păi Miron era supărat fiindcă i-ați angajat pe vechii...*

– Nu, se născuseră probabil discuții, uite, că au venit cei vechi. Probabil cineva din institut a trimis la secție sau nu știu unde o fi trimis o scrisoare de felul ăsta. Și Miron a știut sau l-a chemat Răutu și l-a cicălit. Că Răutu l-a cicălit tot timpul. Avea Răutu probabil să-i plătească o poliță. Nu știu ce fel de poliță.

– *Lui Miron ?*

– Lui Miron, da. Eu m-am mirat foarte mult când m-a chemat Răutu la el, la o ședință, la Consiliul de Miniștri. Eram acolo, la

Consiliul de Miniștri, și m-a chemat la el într-o ședință, după-masă, spre seară. M-am dus la Gogu, și i-am spus: „Uite, mă cheamă Răutu.“ „Du-te, măi.“ Zic: „Nu știu de ce mă cheamă, dar...“ Zice: „Du-te, du-te, spune-mi pe urmă despre ce...“ M-am dus, și era vorba despre cercetarea științifică în învățământul superior. Răutu știind că eu am fost consilier la CNCS[47]... „Să vină și ăia, să spună și ei...“ Și m-a rugat... Că el era acolo, și eu eram la capătul celălalt, destul de departe de el, că erau mulți... Dar singurul cu care m-am înțeles de acolo dintre toți care erau de față, era un ovrei, Iancovici. Rău, domnule, fusese adjunct al ministrului la Energie Electrică, și de acolo din cauza răutății l-a scos. El nu era rău că pedepsea, el era rău pentru că trebuia să se facă exact așa cum spune... planul și așa mai departe. Cu el mă înțelegeam perfect, m-am înțeles că el era, când eram la CNCS, delegat de la CSP[48] la CNCS, și să discutăm o serie de probleme, în special cu finanțarea. Care pe mine nu mă interesa, fiindcă aveam planul științific. El nu voia să discute cu altcineva finanțarea decât cu mine. Și a vrut Răutu să cunoască părerea despre nu știu ce și spune: „Retegan...“ Eu nu știam că mă cunoaște. Habar n-am avut. A spus că articolul ăla din „Lupta de clasă“ șase luni l-a bătut la cap ca să fie de acord să-l publice. Pe urmă tot el a dat dispoziție la presă să scriu cu numele meu. „Ce dracu îl ții de trei ani de zile să scrie cu șefu'.“ Ei, zice, „eu l-am adus pe Stahl”, spune Miron. Eu recunosc că l-am adus pe Stahl. Bun. Murgescu l-a adus pe Neamțu. „Dar atunci pe Stănculescu tu l-ai adus !“ „Domnule, nu l-am adus eu pe Stănculescu, Neamțu l-a adus pe Stănculescu”. */râde/* L-a prezentat lui Murgescu, și Murgescu m-a chemat să fiu de acord să fie angajat și Stănculescu. Uite așa am adus și eu contribuția mea la acest triumvirat.

[47] Consiliul Național al Cercetării Științifice.
[48] Consiliul de Stat pentru Planificare.

– *Și la urma urmei treaba n-a fost de fond, ci de animozități.*

– Da, sigur, absolut animozități. Fiindcă, dragă, dacă fac o cercetare...

– *Dar ei n-au știut nici în ce direcție să cerceteze...*

– Absolut deloc. Ei s-au integrat imediat în cercetare... Nici nu era nevoie de prea multă... nu trebuia să știe toate... Stahl era foarte bine pregătit marxist. Între timp mai citise și Neamțu. Ăilalți nu prea era nevoie să citească. Era aranjat pe randamente, productivitate, pe însămânțări, și mă rog... Și făcea analiză foarte bună, dacă te uiți, în *60 de sate*, analiza situației economice a celor șaizeci de sate este foarte bună.

– *Mai trăiește Stănculescu ?*

– Nu știu. Poate Stahl să știe ceva de el. Era cam de aceeași vârstă, poate mai tânăr decât Stahl. Mihai nu-l cunoștea, așa că... A fost atunci un conflict de competențe între Miron și Murgescu.

– *Și Răutu, nu ?*

– Nu, nu, pe Răutu îl las deoparte până la urmă. El nu s-a amestecat direct în... Între Miron și Murgescu. Eu n-am știut că Miron a fost... De la Biroul Politic știam că a fost scos... el și Chișinevschi și nu știu mai care... au fost mai mulți atunci, vreo șapte-opt... Și a fost numit director la institut. Asta eu n-am știut-o. El a știut, Murgescu. Un gest pe care altul nu l-ar fi iertat, dar... Se închide în birou două zile cu dactilografa, Murgescu. Și-i dictează... Nu știam ce dictează, dar nu putea intra nimeni. S-a încuiat pur și simplu. Nu putea intra nimeni. Ca sâmbăta viitoare să apară pe prima pagină în „Contemporanul“ un mare articol, continuat în pagina a treia: *Cercetarea monografică în România* – Costin Murgescu, director adjunct al Institutului de Cercetări Economice. Cealaltă sâmbătă continuarea, știi ? Domnule, pe cuvântul meu de onoare, dacă am citit mai mult de o coloană, să spun, pe urmă am renunțat să citesc. Nu se potrivea deloc, domnule ! Miron ținea acum să împingă el

cercetarea monografică, cum a ținut de altfel, și de fapt a ajuns să fie recunoscut ca cel care a reînviat – pentru un scurt timp de altfel – sociologia. Eu habar n-am avut, el nu m-a întrebat niciodată, nici n-am bănuit că el va fi în stare să facă o chestiune așa...

– *Murgescu a avut studii prealabile în sociologie ?*

– Nu, niciodată.

– *A făcut științe economice ?*

– Nu, Dreptul. Mă rog la Drept era o catedră de economie politică, dar dacă te uiți la lucrările lui de economie, nu țin. Afacerile Casei Regale cu devize, afacerile nu știu ce, niște introduceri la Zane sau la astea... Nu țin. Așa că baza lui e destul de șubredă. Mă rog, acuma n-am vrut să discutăm despre el. Mi-a spus cineva că e foarte... e dărâmat pur și simplu...

– *Am impresia că, totuși, cercetarea sociologică din România, cercetarea concretă a fost sistată, din '47 până în '57... zece ani ?*

– Nu, nu, nu...

– *În '48 încă mai era...*

– Nu, nu, nu.

– *Nici măcar atât ?*

– Nu, nu... Vorbesc când s-a reluat. S-a reluat în '54, la Direcția Centrală de Statistică. Nu vă dau o chestie certă, dar cred că Manea Mănescu a fost cel care a reluat-o. El a vrut ca prin aceste cercetări să sprijine anumite cifre ale statisticii, că el era încă director general la statistică atunci. Și atunci au venit la Direcția Centrală de Statistică – era Direcție Centrală acuma – echipe de cercetare, cu funcționarii Statisticii. Și o conducea Eugen Barát...

– *Când ați amintit de Institutul Central de Statistică, m-am gândit imediat la Barát. Îl cunosc, a fost profesor la ASE și a fost consilier...*

– A fost director general adjunct la Statistică... Nu, întâi a fost directorul statisticii agricole, și în această calitate a condus el

echipele. Fiindcă eu, când am mers prima dată să inspectez echipele astea, l-am luat cu mine pe Barát. Zic, hai să vedem ce se hotărăște și pe urmă ce se potrivește. Și am mers la Mădărașul de Câmpie. Lângă voi. Mădăraș, în Mureș...

– *A, pe Valea Mureșului, acolo...*

– Pe la Band, nu pe Valea Mureșului, e ieșit de pe Valea Mureșului. E pe la Band.

– *Spre Câmpia Transilvaniei, da ?*

– Spre Câmpia Transilvaniei, dar tot puțin mai spre est. Sunt niște dealuri pe acolo. Ăștia erau majoritatea secui, dar vorbeau românește destul de bine. N-am avut nevoie să aducem translatori, să vorbim prin translatori cu ei. Și am mers cu Barát acolo. Și, mă rog, nici nu voiam să-l scot, fiindcă lui îi plăcea, și el știa mai mult decât simpla statistică sau economie agrară...

– *Știți de ce ? Indirect a fost gustian !*

– Așa e, el vorbea de lucrările lui Gusti, și așa mai departe...

– *Indirect, prin Venczel, de care se tot pomenește, dar pe care dumneavoastră nu l-ați cunoscut. El a fost foarte bun prieten prin '38-'39 cu Venczel, care a fost un gustian sută la sută. A murit gustian în '72. Și Barát colabora la aceeași revistă unde a fost șef Venczel. Era foarte tânăr atunci...*

– El era de la Turda sau de prin Câmpia Turzii de undeva, Barát... Și am stat atunci la Mădăraș, și aveam obiceiul să fac școală cu ei. Prima școală am făcut-o la Academia de Studii Economice, că n-aveam sală unde să-i strâng pe toți, și unde lecțiile astea de cercetare le dădeam eu. N-am lăsat pe nici unul să...

– *Dar cuvântul de sociologie nu se pronunța ?*

– Nu, cercetare monografică. Așa era indicația. Al doilea an l-am făcut aici, lângă București, într-un fost castel, care era acum școală de horticultură sau agricultură, nu știu. Și pe Barát l-am adus tot ca profesor. A mai fost și Mihai Pop și mulți alții. N-am putut în schimb să-l pun pe Stahl sau pe Neamțu...

– Stahl era încă pe listă neagră atunci, adică pe linie moartă...

– Era mort. Fiindcă îl pensionase. Așa se întâmplase, adică v-am spus, exista… nu știu ce-a făcut cât eu am fost închis. Și nici nu l-am întrebat niciodată. Dar în '56 l-a scos la pensie. Și atunci, din câte știu eu, și știu bine, el a scris o scrisoare lui Miron, care încă era în Biroul Politic, că în '57 a fost scos. Și Miron l-a primit, la Consiliul de Miniștri. El i-a scris lui Miron în calitate de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, când era Chivu Stoica președinte de Consiliu. L-a primit. Și atunci i-a dat lui Miron primul volum din *Sociologia satului devălmaș*. Și Miron i-a făcut contract, a vorbit la Academie – nu mai țin minte, cine era președinte... poate că era Joja, poate că era Murgulescu, nu știu... Nu știu bine[49]. Și a făcut contract cu Stahl, pe primul volum. Și i-a avansat și o sumă de bani. Și asta sigur că l-a ajutat. Pe urmă a venit angajarea la noi cu opt sute de lei, a continuat cu volumul doi... A făcut și asta. Pe urmă s-a înființat la Academie, cam când Miron începuse să-și refacă situația – dom'le, eu nu știu cum se numește, fir-ar al naibii să fie... Și nici nu are importanță – unde el era acolo[50], făcea secretariat, consilier parcă... Dar nu avea titlul de consilier, ceva așa... M-a invitat el acolo, să fac contract cu ei pentru o lucrare privind populația. I-am dat planul, știi. Pe urmă m-am răzgândit, nu mă încurc cu Academia, că nu... Între timp Stahl a scos cele trei volume din *Sociologia satului devălmaș*. Dar din cauză că a fost scris în etape, nu se prea leagă, știi...

– Bine, vorbeam de reluarea cercetărilor și cursurile făcute cu Barát și cu Pop și ceilalți pentru…

– Pentru pregătirea lor. Măcar... Domnule, măcar abecedarul să-l știe. Ei nu știau. Nu făcuseră sociologie în viața lor, sau cercetare

[49] Președintele Academiei era Traian Săvulescu (1948-1959).

[50] Miron Contantinescu devine în 1963 director al Institutului de Istorie al Academiei RPR.

de felul acesta. Și atunci luam de la catedră, din învățământul superior, lectori, asistenți – mai departe nu veneau, dar lectori, asistenți veneau –, și localnici. Eu țineam să lucrez cu ingineri agronomi de acolo, mai mult decât să iau de aici. Sau medicul. Îl prefer pe medicul de acolo, decât să iau un medic de aici. Și-i aduceam pe ăștia. Scriam secretarului de la raion, de propagandă sau cu ce era, nu știu ce, și-i ceream, și el trimitea. Și luna asta de zile aveam mâncare, dormit gratuit. Și drumul nu costa nimica. N-avea cum să dea haine, cum ne-a dat Mihai Pop prima dată, nu ? După aceea, cu foarte multă severitate șeful de echipă îi controla în fiecare seară, aveau discuții în fiecare seară.

– *Ați impus o severitate mai mare decât Mihai Pop...*

– Mai mare, fiindcă știam buclucul, că dacă-i las liberi... Și așa n-am reușit să obțin de la toți... Am obținut materialul brut. Dar nu redactarea. Atunci redactarea trebuia s-o facă șeful de echipă sau altul, de specialitate. Pe urmă a venit dandanaua cu atacurile în „Lupta de clasă".

– *Ce atacuri ?*

– Împotriva cercetării monografice și a mea.

– *Când a fost asta ?*

– În '59. A fost o coaliție. Materialul a fost semnat de trei inși: Bochiș, era din Sfântu Gheorghe... Covasna... mă rog, Mureș... Nu știu exact.

– *Nu am auzit numele ăsta niciodată. Ce a fost ?*

– Era activist la C.C. sau ceva de genul ăsta. A dispărut pe urmă. Era venit de la Moscova. De el a fost semnat, de Spiridon și Părăluță...

– *Părăluță ?*

– Părăluță, am vorbit noi de țiganul ăsta. Și Spiridon, care – idealul vieții lui – ca elev și ca student – era să se facă călugăr. Cretin ! /*râde*/ Dar a fost primul – și pe urmă s-au coalizat alții, din institut –,

primul dintre ei care și-a cerut scuze a fost Spiridon. A venit la mine și în birou, față de toți, a zis că s-a greșit și așa mai departe...

– *Dar peste câți ani ?*

– Doi. Doi sau trei. A zis să facem cumva să-l numească cercetător principal sau nu știu ce. Acum era secretar al organizației de bază. Dacă era să-l facem, îl făceam de atunci. A fost scos din funcția de șef de secție ilegal, fiindcă nu exista nici o decizie, domnule... Dar, zic, te rog, eu te înțeleg foarte bine și, oricum, îți mulțumesc pentru gestul pe care-l faci, dar nu e cazul, zic. Ce ai văzut atunci – acum vezi altfel... Omul evoluează... Se dezvoltă, evoluează... Nu era rău, și eu l-am ajutat pe urmă. A devenit chiar expert la Consiliul Național al Cercetării Științifice. Se descurca greu cu planul. Președintele comisiei era Murgescu, iar Murgescu era și aici, și acolo, și dincolo, și-l lua pe bietul Vasilică... Vasile Spiridon. I-am spus, lasă. Domnule, că facem noi.

– *Ei, aici ar fi important să știm cine a inspirat acest articol, nu cine l-a scris...*

– V-am spus ! V-am spus, l-ați uitat. A venit de la Moscova, Părăluță.

– *A, da, dar nu putea să inspire el...*

– Da, dar au fost două... A fost întâi cu profesorul de la Agronomie care a zis, uite cât scrie un cercetător principal de la secția de cercetări monografice, și uite cât scrie un cercetător agrar. Ăla scrie douăzeci de pagini pe an, și ăsta scrie o carte întreagă. Și ce fel de raționalitate este în planul ăsta ? Deci, secția de economie agrară a fost prima care a sărit.

– *Nu a fost și un atac mascat împotriva reînvierii sociologiei ?*

– Nu.

– *A fost o pură chestie de institut...*

– Exact, de institut. Ceva râcă aveau ăia de la Filosofie. Cu Breazu. Îl știi pe Breazu ?

– *Da, da, Marcel.*

– Marcel... Mai trăiește ? Ăsta a fost stomatolog, domnule, f… /*râde*/ Pe cuvântul meu ! Dar cumnat cu Miron ! Și ăsta era veșnic nemulțumit că cercetarea monografică este la Institutul de Cercetări Economice, în loc să fie la Filosofie. Cred că a ajuns director adjunct sau director ? Cred că era director adjunct, că director era Joja. Și și-a trimis în alea două campanii oameni de la institut, ca să participe la asta... Și una dintre cercetătoarele astea de la el, de pe la Mediaș de origine, fiică de învățător dintr-un sat de lângă Mediaș, a zis: „Tovarășe, vezi că noi am venit aici să-ți furăm știința !“ „Fato, fur-o cât mai repede, dar însușește-ți-o bine !“ Era și Culea...

– *Haralambie...*

– Da, venit cu ea, ei doi au fost. Pe urmă a venit și Chepeș, trebuie să-l știi...

– *Cum să nu, Gheorghe Chepeș...*

– El a ajuns mai târziu șeful laboratorului de cercetări sociologice de la...

– *Urbanistică.*

– De la Proiect-București, sau cum se numea. Bine, dar, săracu', cu ăsta ce poți să faci, domnule ? ! Învățase el la Moscova, mă rog, ce-a învățat acolo. El a fost tâmplar sau mecanic, eu știu ce Dumnezeu a fost...

– *El a făcut filosofie, dar mai mult politică socială a făcut.*

– Da... Și asta nu era rău, domnule. Chepeș. Nu ! „Eu îmi dau seama că fără dumneata și oamenii ăștia pe care-i ai lângă dumneata, sectorul nostru – nu știu ce sector avea el la Filosofie, nu știu, sociologie sau... nu știu – nu poate face nimica.“ Zice, „dumneata nu te muți de aici acolo, că e inutil... Cu Culea și cu Mureșan – Mureșan o chema pe fata aceea – n-ai ce face...“ Și m-a pus să fac un material cerut de „Voprosî Filosofii“ de la Moscova, cu aceste cercetări din România.

– *Și a apărut ?*

– Nu. Nu, nu. Miron n-a... Am și scrisoarea lui Miron, o țin și acuma. Pe cuvântul meu ! E prima scrisoare primită de la el în care nu-mi zice „Dragă Reteganule", cum îmi zicea el, ci „Tovarășe Reteganu". „Tovarășe Reteganu, materialul este foarte bun, este perfect marxist...", mă rog, zice el acolo, „dar părerea mea e să mai intervii"... De ce n-au trimis materialul la Moscova, când eu l-am predat pe urmă lui Chepeș să-l ducă la institut ? Nu știu. Dar acuma știu, adică de mult, de vreo 10-15 ani știu. Aveam o rezistență foarte serioasă, efectiv. Era Ioanide – nu știu dacă ai auzit de el... În sfârșit, erau trei sau patru care probabil că nu-și găseau vocația în filosofie sau nu știu ce, ci în cercetarea monografică, și omul vrea acolo. În '58, cam când eram eu – deci în iulie – cu școala de pregătire aici lângă București, la castelul acela, se ține organizația de partid pe toată Academia. Toate institutele de cercetări, cu membrii de partid și cu nu știu ce, prezenți acolo. Conducea Țugui – nu știu dacă ai auzit... Era adjunctul lui Răutu la secția de propagandă. Acest Ioanide ia cuvântul în ședință, și începe să spună: „Cercetarea monografică, așa cum este condusă de Reteganu de la Institutul de Cercetări Economice..." Zice: „Ia stai, domnule... Lasă-l pe Reteganu ! Ăla o să răspundă..."

– *Cine, Țugui a intervenit ?*

– Da. „Ăla o să răspundă singur. Nu trebuie să vorbești dumneata în numele lui ! Spune despre dumneata !" Nu știu peste cât timp toți ăștia s-au curățat din... nu ? Înainte de a mă scoate pe mine, s-au curățat ăștia. Așa că dacă aveam, numai pe ăștia-i aveam, din institut și de alături. Institutul v-am spus unde era și imediat pe Șoseaua Pintilie... Cred că și azi e acolo. E casa lui Iorga.

– *Da ?*

– Da, sigur.

– *Nu, nu... Vă referiți la Institutul Iorga ?*

– Nu la Institutul Iorga, domnule. Este clădirea lui Iorga, unde și-a trăit ultimii ani de viață. Proprietatea lui era. Acolo a rămas

biblioteca lui, îmi spunea Culea. Vorbea de Iorga, de biblioteca lui din subsol. Îmi pare rău că nu m-am dus acolo cu sacul să iau. Deci ea putea fi salvată, și ar și fost salvată, dar în primul rând... iar ăsta, Părăluță nu mă urmărea pe mine, domnule. El era secretarul științific al institutului, nu ? Nu mă urmărea pe mine. El urmărea postul de adjunct la Murgescu. Știa că este vulnerabil politic, nu ? Și-i mai trebuiau și niște greșeli ideologice. El avea ceva subliniat din „Contemporanul". Și m-a chemat, și mi-a spus, „Domnule, uite, spune că Murgescu ți-a dat îndrumări greșite, că dumneata ca subaltern..." Întâi că nu mi-a dat nici un fel de îndrumare, cum să-l acuz pe om ? Dacă mi-ar fi spus, fă așa, nu cum zic eu... „A, dumneata ești prea mândru, nu se poate discuta..." nu știu ce. Deci era conflictul ăsta intern, erau și ăia, vecinii de la Filosofie care râvneau... În a doua cercetare a venit un italian, profesor de sociologie la Genua, cred. Numele îl am eu pe undeva, cu soția, și fusese profesor la o universitate din Brazilia, câțiva ani de zile. El știa ceva, citise probabil undeva despre cercetarea lui Gusti. Și auzise – cum auzise, nu știu – e adevărat că scriau ziarele, și eu am scris câteva articole în ziare despre cercetările astea monografice...

– *Ale lui Gusti ?*

– Nu, nu. Ale noastre. Și m-am trezit cu el la institut, cu nevastă-sa, membru al Partidului Comunist Italian. Și mă cheamă Murgescu, și-mi spune, uite, a venit... nu Spinelli, altfel îl chema, dar tot cu „S", să se documenteze în problema asta, și să vadă la fața locului cum se procedează, și așa mai departe. Dar, zice, stai că o să vină și Breazu... Breazu era la Filosofie.

– *Da. Era director ? Nu era director...*

– Nu era director, era subdirector sau director adjunct sau cum dracu' se chema. Și acum de când căzuse Miron, îi mai scăzuse și lui scaunul mai jos. Arcurile s-au lăsat. Domnule, ce am eu cu Breazu, domnule ? Știam cine este, cumnat cu Miron, stomatolog, dar nu...

Însă nici nepoliticos n-am fost. Şi, zic, „când are loc discuţia asta ? Eu nu stau la discuţie cu nici un fel de străin, dacă nu este protocolul Academiei aici. Protocol de Securitate. E Breazu, nu e, eşti dumneata, nu eşti dumneata, nu mă interesează, să fie protocolul aici, să asculte cu urechile lui.“ Şi am făcut totdeauna treaba asta. Cât m-am convins că e nevoie. Când mi-a recomandat Mihai Pop pe cineva, zic, „Nene Mihai, mai mergi la Institut ?“ „Da.“ „Acolo ne întâlnim, şi să fie protocolul de faţă.“ Pe cuvântul meu ! Nu vreau să stau. Şi acum, dacă mă întreabă, vine în vizită cineva, vino să stai de vorbă cu cutare: „Da, dar acolo, unde trebuie, şi cu… Nu mi-e de mine, că ce-o să-mi facă mie, dar am copii…

– *Şi a venit italianul.*

– Da, am discutat, i-am dat materialul – apăruse materialul ăla al meu în „Probleme economice”, un studiu, pretind că e un studiu –, l-am dat şi pe acela, şi l-am dus la Dioşti. Cred că ţi-e cunoscut numele ăsta ? Ţi-a vorbit Stahl despre el. E un sat peste Olt. Ăsta a ars, domnule, într-un incendiu, cea mai mare parte a satului a ars. Gusti l-a reconstruit, dar pe baze moderne. Cu lumină electrică, mă rog, anumite tipuri de case, însă nu tot, fiindcă o parte a scăpat. Şi el fusese cercetat... şi cred că şi nenorocitul ăla de Focşa a fost pe-acolo. Nu acum, atuncea. Şi am zis, ia să vedem, domnule, ce s-a întâmplat în satul ăsta după aia. Şi acolo l-am dus să vadă cum se lucrează, cum... nu ştiu ce. Dar dacă n-ar fi fost această competiţie internă şi cu ăsta...

– *Cu Breazu ?*

– Cu Breazu, nu ? Puteam merge mai departe cu cercetarea. Adică nu erau... De aceea a fost posibil ca mai târziu să ia, fiindcă nu existau forţe împotrivă. Uite, ţi-am vorbit de Perieţi. Dar nu ţi-am spus anumite lucruri cu Perieţii. A fost citat Perieţiul şi în documente de partid. Sigur, niciodată nu s-a spus numele meu. Când s-a făcut Congresul mi se pare, cu ocazia terminării cooperativizării, Răutu a citat un paragraf mare despre felul cum se prezentau Perieţii în epoca...

– *Burghezo-moșierească...*

– Așa. Dar n-a spus...

– *De unde a luat...*

– Da... N-a spus, uite cum scrie un cercetător sau mă rog... Nu mi-a părut rău. Lumea știa cine a scris. Mai e unul. Băran, îl știi ?... Vasile Băran.

– *Adică reporterul acesta, scriitorul.*

– Da. Era la „Scânteia“ atunci... Sau la „Lupta de clasă”.

– *La „Scânteia“ a fost, mi se pare, și acum e la „România Literară”.*

– Nu, dar cred că era și la „Lupta de clasă”. Atunci era la „Lupta de clasă”. S-a dus la Perieți, ca să publice în „Lupta de clasă“ un studiu – dar era deja lichidată cercetarea monografică. Uite, a spus Retegan așa... Am și vorbit la telefon cu el. Gata-gata era să-i spun: bă, nu te duce tu, lasă-mă pe mine să mă duc, că eu știu ce a fost în ’39... Să facă altfel materialul. Pentru el a fost un fel de reportaj.

– *Da, da, sigur. Bine, se poate face pe lângă presă orice în materie de știință, fiindcă presa nu suplinește nici pe departe...*

– Nu, evident nu. Dar despre asta s-a vorbit, nu existau forțe anti, știi ? S-au pierdut oamenii, dragă ! Ăștia șase, zece pe care i-am avut pe lângă mine, s-a dus fiecare în treaba lui. Unul s-a dus la statistică, altul s-a dus în provincie, alții pe la Ministerul Sănătății, unul nu știu unde.

– *Practic după desființarea secției monografice de la Institutul de Cercetări Economice, până când a fost lipsa asta totală de cercetare ?*

– Domnule, cred că până în... Nu știu, dar bănuiesc, că până prin ’65. Atunci Miron își refăcuse situația, fusese numit profesor, pe urmă parcă și director general în Ministerul Învățământului[51], cam așa ceva, și a început, cu Slatina, cu Brașov, cu Bacău.

[51] Adjunct al ministrului Învățământului.

– De ce nu aţi intrat în această... hai să zic aşa, horă nouă cu sociologia ?

– Am să-ţi explic. Dar vreau să-ţi relatez altceva, că pe urmă ai să înţelegi. În 1965 primesc o hârtie scrisă de la Bugnariu. Decanatul... Universitatea, nu ştiu ce, vă invită la o şedinţă, în ziua de cutare, în vederea înfiinţării unui centru de cercetări sociologice. Anexăm proiectul. Domnule, mă uit la proiect. Era exact schema Institutului de Ştiinţe Sociale al României, aia din anii '38-'39. Viziunea aia a sociologiei, se potrivea cu momentele respective, se încadra într-o organizaţie de stat, într-o structură de stat într-un anumit fel. Păi, ce au făcut ăştia aici e ceva îngrozitor, domnule ! Erau vreo sută şi ceva de cercetători, domnule, douăsprezece secţii... paisprezece secţii... Dai la un institut, la un centru de ăsta paisprezece şefi de secţie, nu ştiu câţi de sectoare şi aşa mai departe. M-am îngrozit, pe cuvântul meu ! Concepţie complet greşită ! Acum, eu ştiam. Nu era a lui Bugnariu, că el habar n-avea de sociologie. El ştia ceva marxism-leninism, altceva nu... Mă rog, i-am lăsat. În dreapta lui Bugnariu era Herseni. Eu ştiam bine că planul era al lui Herseni şi nu al lui Bugnariu. Câteva cuvinte a spus Bugnariu, şi-n rest a luat cuvântul Herseni, şi a zis şi el… Nu erau mulţi, vreo zece, cincisprezece...

– Cine ? Vă mai aduceţi aminte ?

– Nu-mi aduc aminte, dar probabil că era Caramelea... Aţi auzit numele ? Vasile Caramelea îl cheamă. Un om foarte blând, dar el atâta ştie câtă ştie, şi mai multă nici nu vrea să ştie, nici nu pretinde că ştie. Zice, măi Gheorghiţă, cum zici tu, aşa facem noi, că tu ai experienţa lumii ăsteia, noi nu ştiu ce socoteală... Bun, bine, Vasilică... Ştii ce, Vasile, lucrarea asta pe care o cere Mâciu, spune-i că nu se poate face cu noi. Cel puţin trebuie să fie cinci-şase inşi care să-şi dea seama cum se face o sociologie a lui Gusti, o lucrare despre sociologia lui Gusti, văzută de generaţia treia, nu ? Or, nu

suntem atâția. Cu Marin-Dunăre, cu unul care n-a văzut sociologie, domnule, curs de sociologie în viața lui, pe cuvântul meu...

– *Cine, Dunăre ?*

– Nu... Rațiu ! Ăsta a fost învățător, la Beclean, pe Someș, acolo de lângă mine. A fugit încoace, a devenit legionar, directorul căminului de la Institutul de Agronomie, ca învățător, dar legionar. Pe urmă a venit la Statistică. Și i-am zis, măi Rațiu, tu ce vrei să scrii în povestea asta ? Zice, despre Serviciul Social. Ăla n-are nimic cu sociologia, Serviciul Social, dă-l dracului... Murise Neamțu, prin optzeci și doi, cred. Dar asta era prin optzeci și doi, optzeci și trei cu Mâciu. Și ăsta, nu, nu poate să facă așa ceva, și așa mai departe. Dar din păcate...

– *Dar Neamțu în 1978 a murit.*

– Mă rog, murise în orice caz. Zic, dacă ar trăi Neamțu, să scrie el, are cum să privească înapoi la cum trebuia să fie organizat Serviciul Social, atunci înțeleg, dar de ce ăsta ? În plus el nu știa să scrie, n-a scris nimic în viața lui... Cum l-a chemat Gheție să participe la discuții – nu știu. În sfârșit...

– *Am ajuns la Decanat…*

– Da. După ce am predat hârtia acolo, zic: „domnule decan, ideea înființării unui centru de cercetări sociologice este foarte bine venită. I se simte lipsa, și e un curent acuma pentru... E în regulă..."

– *În vara anului '65 a fost „reabilitată" sociologia, iar asta probabil s-a petrecut toamna.*

– În toamnă era, da, că începuseră cursurile, era spre sfârșit, eu peste câteva luni am plecat la CNCS. S-a înființat CNCS pe 1 ianuarie, '66 și asta era în toamna lui '65. Zic, uitați-vă, planul ăsta este... Nu-l acceptă nimeni, absolut nimeni. Nici măcar rectorul dumneavoastră n-o să-și pună semnătura pe el. Sau cel de la Academie, este membru corespondent al Academiei. Nici acela de la Academie – Murgulescu era președinte – ăsta cântărește banul așa cu... n-o să accepte. În plus, este – dacă nu se supără nimeni – este

retrograd. De ce mai umblați cu secții în cercetarea modernă, chiar contemporană, asta e o treabă absolut retrogradă. Atunci Herseni ia cuvântul și spune, da, zice, Reteganu vorbește despre o concepție foarte modernă astăzi, în care nu există secții, ci există colective mobile, care fac o cercetare, se desfac, se constituie cu altele, și fac altă cercetare, și așa economisesc și oameni și bani. Nu poți să faci un grup de 120 de inși, este imposibil ! În sfârșit... Am mai discutat, am mai zis, am mai adus argumente, cutare, dar ei au rămas amândoi pe... Dovadă că nu s-a înființat nici un centru de sociologie, decât mai târziu când a venit Miron cu el. Dar fără Herseni, fără Bugnariu, fără tot ce era acolo. Se pare că de acolo a rămas totuși ceva: Matei. Nu știu, dacă-l știi pe Matei ? Alt cirac al lui Stahl. Alt cirac, alt elev de al lui Stahl.

– *Cirac ?*

– Cirac însemnează cel care duce servieta... /*râde*/ Da. Fost comisar de poliție. Fost comisar de poliție.

– *Înainte sau după ?*

– În '45-'46-'47, nu ? Dar ăla a știut cum să rezolve.

– *Dar studii de sociologie a avut ?*

– Are, are. Și încă e arțăgos și ăsta ! Deci s-a înființat pe urmă centrul ăsta, cu alți oameni, cu Drăgan în frunte. Acuma cine e ?

– *Drăgan. De altfel e foarte ușor să conduci sociologia acuma.*

– Când am plecat de la ASE le-am dat două fete, sau așa ceva. Una a plecat în Grecia, acum am auzit că e în Canada, și cealaltă cred că s-a dus în Israel. /*râde*/ Acum e o întrebare. Zice, „era mult mai bine ce făceam noi acolo decât ce facem aici." Ei, și pe urmă ce a făcut Miron, nu știu...

– *Dar Miron nu v-a chemat ?*

– Nu. Și nici nu m-aș fi dus.

– *Nu ?*

– Nu. Am rupt-o cu sociologia. O fac pentru mine, acasă. Mă gândesc la ea și... Dacă astăzi cineva m-ar chema, și ar spune,

domnule, ia centrul ăsta, și să-l activizăm, să-l punem să lucreze, nu ? – aș zice, aduceți-mi un băiat bun încoace, lăsați-mi-l două luni de zile să-l învăț și, dacă vreți, eu îi rămân antrenor, pe margine, pe tușă. Dar să mă apuc să... Poate că știi, dar eu tot o să ți-l spun, că dacă nu știi, să știi. Miron ăsta, că este încăpățânat... corect. Că unii îl considerau sau îl consideră prost, asta nu este așa. Cred că ei confundă prostia cu îndoctrinarea. Adică omul este așa, nu vrea să depășească marginea. El putea să facă sociologia mult mai puternică, dacă nu se ținea de litera... De ce literă mă țin, domnul Zoltán ? De litera unui om care a scris acum 160 de ani, sau 100 de ani ? Care a judecat capitalismul acela, pe care l-a cunoscut el, și care nu se mai potrivește deloc, dar deloc ! Păi ce a pățit Pista Varga, Varga Pista...

– *Nu Pista a fost, ci Eugen, Jenö.*

– Jenö.

– *Evghenii, cum ziceau rușii.*

– El când a auzit... Ce, ăsta-i capitalism ce judecăm noi aici ? Asta însemnă altceva. Și l-a dat Stalin jos. L-a dat cu fundul de pământ. Dar cartea e tradusă în românește. Dacă vreți s-o citiți...

– *Știu, știu, am văzut-o. El a prevestit prăbușirea totală a capitalismului când a izbucnit criza din '29-'33... Ei, uite cum s-a prăbușit !*

– Era însă Miron și foarte mândru. Extraordinar de mândru.

– *Și am impresia că nu prea știa să-și aleagă oamenii.*

– Mă gândeam ieri la doi oameni. La el și la altcineva. Acela trăiește. Prin urmare mă scuzi că nu... Pe cuvântul meu de onoare, dacă acești doi știau să-și aleagă colaboratorii. Sau intenționat îi alegeau așa. Cei mai răi ! Cel care trăiește, are posibilități să numească șefi de instituție. Pe cuvântul meu, din rău în mai rău. La institut, Miron cât a fost acolo s-a înconjurat numai de ăștia... Știi vorba veche, omul sfințește locul. Dacă pun un dobitoc acolo, apoi dobitocie iese, dă-o dracului, nu ? Singura activitate la care m-a

invitat Miron, probabil cu un anumit scop, nu știu care... Era la Facultatea de Filosofie, acolo, la Drept, un seminar de sociologie săptămânal sau la două săptămâni o dată, nu-mi aduc aminte... Nu știi ? Ținea și invita... Trebuia să facă el odată o expunere, faimoasa lui concepție sau teorie a societății tributale. Asta trebuie să fi auzit...

– *Da, cum să nu.*

– N-am înțeles absolut nimic din expunerea care a făcut-o, că ne-a purtat din Asia Centrală până în Peru. Fusese recent în Peru și constatase el acolo. Ei, dă-o naibii de treabă… Teorie pe care nu i-a primit-o nimeni.

– *Adică de ce teorie a lui ? Treaba asta s-a dezvoltat foarte mult și în Apus, dar mai ales în URSS, dar Stalin i-a măcelărit pe toți, dar efectiv. Cei care au pronunțat termenul de mod de producție asiatic și au deviat de la linia sclavagism – feudalism – capitalism: la perete ! A scris Stahl despre treaba asta. Infinit mai documentat.*

– În 1971 sau 1972 ajunge vicepreședinte al Consiliului de Stat, Miron. Și ne ducem la porumb. De la Consiliul de Stat, de la CC, care era vizavi de unde era Consiliul de Stat și el în calitate de secretar al CC era...

– *Unde ? La porumb ?*

– La porumb... La cules de porumb...

– *Adică să rupeți...*

– Da, păi sigur, știuleții.

– *Da ?*

– Chiar ne duceam din partea biroului organizației de... Consiliul de Stat și CC-ul de vizavi, erau patru-cinci autocare, și le încărca cu schimbul, o zi unul, o zi altul și așa mai departe. Și de la Secretariatul CC venea un secretar să supravegheze, mă rog. Și într-o zi i-a venit lui rândul. Am mers, nu știu, vreo douăzeci de kilometri până la un IAS, spre Mărcuța încolo, nu știu pe unde, și când am ajuns la capătul parcelei – era el. Mă vede, și-mi spune, vino puțin.

Fusese numit recent și vicepreședinte al Consiliului de Stat. Eu m-am bucurat. I-am zis că, domnule, demografia n-are ce să caute la Bodnăraș. Bodnăraș, de câte ori a strâns Comisia Națională de Demografie, de câte ori discutam eu cu el, totdeauna, domnule... românul mănâncă prea multă carne, românul nu știu ce dracu', românul se... și așa mai departe. Domnule, ce are asta cu demografia ? Asta o știa, asta o spunea. Să vină Miron, cu el cel puțin m-aș putea înțelege. Și întreb eu, ce mai este, cum mai e, și zic, îmi pare bine că ați fost numit aici la noi, fiindcă e cazul ca să ia demografia, s-o conducă, s-o coordoneze cineva care știe despre ce e vorba. Zice, acuma cine e ? Zic, Bodnăraș. Nu, zice, am atâta respect și nu știu ce a făcut el pentru partid, pentru țară, pentru nu știu ce, încât eu nu pot să fac așa ceva. Dacă însă tovarășul secretar general, președinte al Consiliului de Stat va face o nouă repartizare a unităților din subordinea Consiliului de Stat, ministere și nu știu ce, și îmi va da demografia – da. Dar eu să cer... S-a apucat și a lucrat și el cât a lucrat cu noi, rupea și el, de la 8 până la 12, 4 ore, pe urmă s-a lăsat. Era rău bolnav de inimă. Eu n-am știut niciodată, așa a și murit de altfel. El avea de ce să fie mândru. Ca fiu natural al lui Murgoci, avea de ce să fie mândru. Știai ? Bastard. Voiam să-ți vorbesc de Murgoci, și așa mi-am adus aminte de chestia asta cu Miron, că la un moment dat a început să scrie Miron Constantinescu-Murgoci. Probabil i-a spus cineva, lasă dracului chestia asta, că a doua oară n-a mai apărut Murgoci. Dar a ținut să se știe că... Și când i-a făcut prima prezentare în „România liberă", la prima candidatură a lui de deputat, i-a apărut în „România liberă" o prezentare a lui, ce a făcut, ce a dres, fiu natural al lui Murgoci... E adevărat, s-a născut în gară la Chișinău, în tren sau așa ceva...

– *Dar la Arad a crescut copil, nu ?*

– Da. El știe... știa foarte bine ungurește. Mama lui era secretara lui Murgoci, și Murgoci fiind ori deputat – deputat cred că era, nu

era așa în vârstă să fie senator –, Parlamentul nostru s-a evacuat, și de la Moldova spre Odessa. În trenul în care mergea Murgoci cu ea – ea l-a născut pe domn' Miron. Și voiam să-ți vorbesc despre Murgoci în legătură cu instituționalizarea asta a sociologiei. Ieri n-am dezbătut-o, n-am prezentat-o ca o problemă în sine, dar sunt multe de spus aici, și plan, și direcții de orientare, și personal stabil, și așa mai departe, dar putem trece peste ele. Dacă vreți odată, să le știți pentru dumneavoastră, puteți să veniți... Ei, el a reușit în România, și mi se pare că pe plan european, să instituționalizeze pentru prima dată un domeniu de cercetare științifică.

– *Cine ?*

– Murgoci – Institutul de Geologie al României, și l-a instituționalizat pe lângă Ministerul Lucrărilor Publice și Transporturilor. Nu exista alt minister la care să-l atașeze. Nu știu dacă se chema chiar așa, dar în orice caz, n-avea unde. Și acest institut, nu știu dacă... nu se poate să nu fie, cercetare geologică există, dar a fost prima unitate de cercetare instituită, cu cadre, cu fonduri, cu echipe de cercetări și așa mai departe. Fiindcă tot ce exista atunci și ce a existat până la '40, a existat pe lângă universități sau în cadrul universităților. Fie seminarul pe care-l făcea, fie un laborator pe care-l făcea – cum era seminarul lui Gusti, seminarul organiza cercetarea, și el totdeauna vorbea de seminarul lui. Dar Gusti a năzuit să facă din sociologie o instituție stabilă. Experiența pe care el a câștigat-o cu procesul ăsta de a instituționaliza sociologia, a început-o atunci, cu asociația și cu asta, și s-a concretizat mai mult după Goicea, după primele cercetări efectuate. I-a folosit foarte mult. Când în '46 a înființat acel Consiliu Național de Cercetare Științifică pe lângă Academie – n-avea unde să-l așeze. Dacă luați schema de organizare a acestui centru – este la mine pe undeva, o carte publicată de Academie, în care se arată ce s-a făcut în primul an de funcționare a acestui Consiliu Național de Cercetare Științifică –, dacă luați

această carte cu schema... Că unii oameni care au fost acolo ca secretari de comisii, au ajuns președinți la Consiliul Național al Cercetării Științifice înființate în ’66. Veți vedea că este aproape o identitate de unități.

– *Da, dar oficial nu s-a recunoscut originea.*

– Niciodată nu s-a spus ! În ’66, când am fost numit acolo la Consiliul ăsta, mi s-a dat sarcina să fac și o istorie a cercetării științifice în România. De aici știu de Murgoci, altfel n-aș fi știut cu geologia și cu toate chestiile astea, că doar n-o să știu și științe de felul ăsta... Sigur că era un ogor nedesțelenit, n-aveam nici un studiu, singurul care-l aveam era raportul ăsta al Consiliului de la Academie, din ’47 sau poate ’48... În ’48 cred că a fost tipărit, dar care nu făcea istoria cercetării științifice în România. Că nu începe cu Murgoci, să spunem, a existat și înainte de Murgoci. Am dus la capăt partea de istorie. Ea trebuia să aibă – lucrarea – două părți. Prima era această istorie, și a doua expunerea primului program unic de cercetare științifică în România. Adică cele douăsprezece – unsprezece, că a douăsprezecea era comisie de coordonare – trebuiau să-și prezinte planul pe cinci ani, știți ? Când am primit asta... prima parte de istorie îmi aparține cuvânt cu cuvânt. Partea a doua, când am primit de la comisii rapoartele lor, nu era decât o înșirare de teme și probleme incluse în plan. Deci nici un fel de sinteză. Deși în nota pe care am dat-o fiecărei comisii am spus, prezentați direcțiile, și nu prezentați teme și probleme. Poate că nici n-au înțeles, cred că mai bine procedam dacă făceam un instructaj verbal decât să le dăm... Fiindcă le dădeam posibilitatea să vorbească. Ei bine, prima parte am dat-o. Și o mare personalitate din ziua de astăzi a venit la Consiliu, și eram într-o ședință. Roman, președintele[52], și ceilalți vicepreședinți – eu

[52] Roman Moldovan, între 1965-1967 președinte al Consiliului Național al Cercetării Științifice.

participam întotdeauna la ședințele acestea – și intră ăla în birou, acolo unde se ținea ședința, și zice, tovarășe președinte – atunci nu era așa de mare, era numai secretar –, am dat sus prima parte din cercetarea științifică. Să vă spun cuvintele lui. Zice: „Nici Parisul n-a văzut o asemenea lucrare ! Și se cere și partea a doua." Și el pleacă. „Văd că țineți ședință" și pleacă. Mă întreabă Roman, cum stai cu partea a doua ? Zic: „Domnule, eu nu o pot face, atât timp cât n-am decât astea, o înșirare de teme și de probleme." Erau și președinții de comisii, și vreo 4 sau 5 vicepreședinți, și secretarul general, Dudaș, care a plecat ambasador...

– *Traian Dudaș ?*

– Traian Dudaș, da, ăsta de la Oradea. Zic, n-aveam cum să fac, trebuie să mă apuc și eu, să iau tot planul fiecărei comisii și să-l citesc eu pe direcțiile principale... Este posibil așa ceva ? Să fac treaba asta pentru unsprezece comisii îmi trebuie unsprezece luni. Bun. Și s-au răzgândit, domnule. Dacă au văzut ăia despre ce e vorba, au zis ia să lăsăm în pace cercetarea asta științifică ! Istoria ei. S-o lăsăm noi până... Eu am sărit în sus când la aniversarea a 120 de ani de la înființarea Instituției Centrale de Statistică am fost chemat, zice, fă o comunicare, se citește în ședința plenară, în fața participanților, și arată cum a evoluat. Domnule, asta are o sută douăzeci de ani de existență, nu ? În afară de ministerele de Interne, Finanțe, a bisericii și nu știu mai ce, nici una nu are atâția ani de existență. Dar ăia au putut trăi așa cum erau, pe când asta a fost supusă schimbărilor guvernului. Când veneau liberalii priveau Institutul de Statistică într-un fel, o împingeau spre agricultură și nu spre industrie, să nu-și bage nasul acolo, să vadă ce e cu capitalul și astea, veneau conservatorii, dincolo, și directorii generali se schimbau tot așa. Până când, în sfârșit, în 1891-1892 s-a ajuns la fixarea unei osaturi bune, trainice, care a funcționat exact până în 1919. În 1919 ce a zis ăla care era director general, și fusese director general înainte de război ?

Ia să facem noi acum pentru toată România ! Și face Direcția Generală a Statisticii României, lege – Lege ! –, face la Cluj o Direcție Regională, la Cernăuți alta, la Chișinău... Să aibă ăia statistica lor, și s-o facă prin ei... Peste un an sau un an și jumătate îl dă afară pe ăsta, și numește ca director general pe fostul lui director adjunct, subdirector, cum se numea atunci. Domnule, patru ani i-a trebuit ăstuia ca să facă harcea-parcea toată Direcția Centrală de Statistică ! Pe cuvântul meu ! Harcea-parcea, domnule ! Nu mai rămăsese absolut nimic !

– *Cine a fost primul, cine a fost subdirectorul ?*

– Domnule, /*râde*/ dar de ce te interesează ? Păi era Colescu primul director... Leonida Colescu. El a fost și înainte de război. De la 1895 a fost tot director până în 1919 sau 1920. Și atunci, dacă a văzut ce face, guvernul liberal a văzut că ăsta vâră statistica industrială în primul rând, financiar... Mă rog, toate, comerț, așa cum se cerea. E adevărat că înainte de război erau foarte puține date de statistică industrială, și multe diagrame, tot pe agricultură. Și pe ăsta l-a dat jos și l-a pus în locul lui pe unul I. Teodorescu, Ion Teodorescu, doctor în economie politică. Și ălalalt era doctor în economie politică, din Germania, ăsta de aici, de la... poate de la noi – nu știu dacă aveam doctorate atunci –, dacă nu, probabil din Franța. Patru ani s-a căznit ăsta până a făcut harcea-parcea. Și i-a mai trebuit doctorului Manuilă încă vreo cinci sau șase ani... nu, zece, ca să centralizeze ! Adică s-o repună în structura aia care dăduse...

*

– *Și eu am venit cu câteva întrebări pregătite, dar…*

– Sper să aveți dumneavoastră, că eu nu mai am prea multe să vă spun. Dar, asta țin neapărat să lămuresc, fiindcă Gusti a fost acuzat, și nu vreau să pomenesc alte nume, decât numele lui Petre Andrei.

Care a fost primul lui elev, și primul pe care el l-a promovat, și i-a cedat catedra de la Iași. Acuzat că ar fi fost influențat, și ar fi luat metoda monografică de le Frédéric Le Play. Dacă vă uitați în cursul de sociologie al lui Andrei, veți vedea acolo scris că a împrumutat de la Le Play metoda asta monografică. Eu am citit lucrarea lui Le Play, *Muncitorii europeni*, *Les Ouvriers européens,* șase volume, în care prezintă situația unor familii de muncitori, începând cu Urali și terminând cu Vestul Europei, țările principale. Așa, pe baza bugetelor de familie…

– *Mi-aduc aminte din cursul de sociologie, perfect.*

– Da ?

– *Cu Ion Aluaș am făcut istoria sociologiei.*

– N-am putut să găsesc nici atunci, la epoca aceea, când l-am citit, și nici acum, de când îmi răscoliți dumneavoastră amintirile astea, nici un fel de împrumut de la unul la celălalt. Adică, e adevărat, în special la început, Gusti făcea bugete de familie, dar acesta era un instrument alături de celelalte instrumente, pe când la Le Play a fost singurul instrument pe care el l-a putut face foarte repede. Așa că, după părerea mea, acuzația asta de care cred că nu se mai face astăzi caz, nimeni nu mai stă să zică că Gusti a preluat metoda monografică de la Le Play. Nu. Le Play a văzut într-adevăr ca unică metodă de a studia viața de familie, bugetul de familie. Acolo se reflectă, nu ? Dar numele de monografie nu i-a venit de la Le Play, i-a venit de la monos, „unu“ în greacă, adică el studia un sat, și faza următoare, cum v-am spus, am trecut la zonă. Dar de aici a venit denumirea de monografie. Sigur că așa, împrumuturi și astea…

– *În istoria științelor sociale nu se poate spune că eu am descoperit ceva anume care nu are antecedente sau similitudini.*

– Da. Acuma vedeți că rămâi totuși surprins de unele afirmații care se fac uneori. Un american, un sociolog din America, care a detectat în cartea lui Gurvitch – eu îi spun așa, nu pronunț franțuzește,

fiindcă era rus, nu… Afirmă în cartea aceea, când prezintă sociologia americană, că sociologia americană este în impas. Asta le nivelul anului ’45. Cartea a apărut în 1946, și el trebuie să fi scris totul în ’45, spun eu. Că se găsește în impas, și nu are altă soluție decât cercetarea directă. Adică, exact ce spunea Gusti. Dar asta fără să-l menționeze pe Gusti, fără nu știu ce. Szabó în materialul de care v-am vorbit îl acuză pe american, numai că eu n-am citit la Szabó asta, adică am citit, dar o știam, fiindcă primisem cartea din Franța, cele două volume ale lui Gurvitch, de fapt sub redacția lui Gurvitch. Și citisem acolo, și m-am crucit, cum este posibil, când în America se publicaseră... Philip Mosely publicase despre metoda lui Gusti[53], ajunseseră și cărțile lui, avea două cărți în franceză tipărite Gusti[54], nu se poate să nu fi ajuns. Și să faci o astfel de afirmație, fără să menționezi e cam… Dar nu pot, pot să-l acuz de ignoranță, dar nu de furt. Dacă stai bine și te gândești, dom’le, cum poate trăi o sociologie, cum poate ? Ce trebuie să vadă ? Grupuri umane, nu ? Societatea. Păi, trebuia să mergi, nu mai faci ca Tönnies sau Leopold von Wiese sau chiar Durkheim, care se baza mai mult pe sociologia primitivă, decât pe… Chiar și în *Diviziunea muncii sociale* unde face el faimoasa separație între societatea, cum îi zicem astăzi arhaică sau agrară, sau tradițională și societatea… el de fapt face împărțirea după solidaritatea dintre indivizi, dacă este mecanică sau…

– *Organică.*

– În monografie facem această separație, distingem între tipul de societate tradițională sau agrară, și cea modernă. Caracteristicile

[53] Ph. E. Mosely, *The Sociological School of Dimitrie Gusti*, in „The Sociological Review”, vol. XXVIII, aprilie 1936.

[54] *La science de la réalité sociale. Introduction à un système de sociologie, d’éthique et de politique*, Paris, 1941; *La sociologie des unités sociales*, in „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială”, an XVI, nr. 1-4, 1943.

demografice sunt complet deosebite la cele două societăţi. Şi mai distingem faza de tranziţie demografică, cum o numim noi, trecerea de la o natalitate foarte ridicată şi o mortalitate tot atât de ridicată, la inversul lor, la scăzute amândouă. Dar, între ele există stadiul ăsta premodern, în care una, natalitatea, rămâne ridicată, dar mortalitatea, datorită evoluţiei medicale, medicamentelor diferite care s-au inventat în ultimii 50 de ani, mortalitatea scade foarte mult. Şi atunci ai acea explozie demografică, pe care amicul meu, domnul Stahl, o vedea şi prin secolele XVII-XVIII, şi prin Ţările Române. */râde/*

– Aş vrea, să revenim: anul universitar '39-'40 nu v-a ţinut tot timpul în armată, nu ?

– Nu, în octombrie am fost desconcentrat, şi m-am dus acasă, am stat două săptămâni sau aşa ceva, şi pe urmă am venit şi am continuat în '39-'40, am continuat regulat, am frecventat, am dat examenele. Sigur, fără Vianu. Tot anul doi nu m-a primit la examen.

– În acest an, anul doi, care a fost atmosfera în jurul sociologiei după desfiinţarea Serviciului Social ? Practic nu era nimic instituţionalizat, era doar catedra.

– Seminarul şi catedra. Trebuie să vă spun că existenţa Serviciului Social şi a Institutului Social Român printre colegii mei n-a avut o răspândire. A fost efemeră. A fost înfiinţat în 1939, prin primăvară, şi a fost desfiinţat în octombrie sau noiembrie. În noiembrie, cred. A fost o durată foarte scurtă, efemeră. Opinia creată în facultate în jurul lui Gusti şi a sociologiei lui, a seminarului, deci în jurul lui ca persoană şi a seminarului ca acolo unde se lucra, şi unde scria: „Aici gândul se gândeşte şi fapta se trăieşte".

– Cine a zis asta ?

– Karl Marx. Da, da ! Întrebaţi-l pe Stahl, pentru că el este autorul acestei… o hârtie scrisă acolo, pe perete, la seminar. O să-şi aducă aminte Stahl de asta ! */râde/* Deci, nu a influenţat cu nimic.

Adică, nu s-a văzut un recul, o retragere din jurul lui Gusti. Cei care au considerat că vor face sociologie au continuat să facă.

– *Perspectivele sociologiei ca atare…*

– N-au scăzut absolut cu nimica. Dimpotrivă. Aș putea să vă spun… N-am vorbit nimic despre asta, fiindcă n-am ajuns cronologic unde spuneți dumneavoastră. Dar fiindcă mi-a venit în minte, vă spun. M-am întors la începutul lui '42, în ianuarie, de la Valea Hoțului, să-mi dea – că era sesiune atunci și în ianuarie. Din cauza războiului era sesiune toamna, în ianuarie și iunie. Și până la urmă se dădea oricând veneai de pe front, puteai să te prezinți la examene, și chiar la licență. Nu-mi aduc aminte de ce Marin-Dunăre a venit la București înainte de a veni eu, nu-mi aduc aminte. Fiindcă noi atunci eram numai doi, a venit unul care făcea istorie, Stoianovici, și eu. Și l-am găsit pe Marin-Dunăre la București. Când a venit, și de ce a venit, nu știu.

– *Ați fost împreună la Valea Hoțului ?*

– Da. Știu că îi spuneau moldovenii de acolo Marin-Dunăre Mășcatul…

– *De ce ?*

– Fiindcă era gras și cu fălci mari. Acuma nu mai e așa ! */râde/* „Mășcat", după moldoveni era „mare", „voinic". Spunea un moldovean care gătea pentru noi: „da' mult mai mănâncă mășcatul ăla !" */râde/* Când m-a văzut Gusti, a spus „bine că ai venit să ne ții o conferință, o prelegere la seminar, cu ce te-ai ocupat acolo ?" Și i-am spus, „dom'le, m-am ocupat cu familia sovietică și cu problema demografică". Atunci dădusem eu pentru prima dată cu ochii prin demografie. Aceea practică, fiindcă cea teoretică mai văzusem cărți tipărite de Institutul Central de Statistică… „Dom' profesor, da' e cam greu, e război..." „Nu, nu, tu spune ce-ai văzut." Și Marin-Dunăre cu „știință de carte" sau așa ceva, că el se ocupase de problema aceasta spirituală, ăștia toți de dreapta vedeau numai

spiritualitatea românească. Și Focșa și-a făcut teza de doctorat, dacă și-a făcut-o, cu spiritualitatea românească. Ce-o fi scris el acolo ? Și a anunțat atunci, că lecția viitoare, sau ora viitoare Marin-Dunăre și Reteganu o să vorbească despre problemele acestea. A fost foarte multă lume, nici nu m-am așteptat să fie atâta lume. Era această necesitate de a cunoaște ce e acolo. A fost o perdea, o cortină, nu ? Atâta țin minte, că, după expunere a venit Răcoasa, care era considerat de toată lumea comunist, și m-a felicitat pentru „obiectivitate". */râde/* Ceea ce am considerat eu atunci că e cam puțin, dar mă rog… Pe Marin-Dunăre nu l-au felicitat, fiindcă el făcuse atunci primul gest de reconsiderare a atitudinii lui politice. Și a cam exagerat toată această acțiune de alfabetizare pe care au dus-o. Și am dus-o și noi, nu ? S-a văzut și din babele de 90 de ani știutoare de carte… */râde/* În sfârșit…

– Deci în anul universitar '39-'40 sociologia nu a suferit vreo pierdere de prestigiu.

– Nu. A continuat.

– Și-n vacanța de iarnă '39-'40 ați mai făcut ceva ?

– Nu.

– Și în vara lui '40 ?

– Păi, am fost concentrat. Odată ce s-a terminat sesiunea din iunie, automat, aveam ordinul de chemare la mine, adică cel cu care ni se dădea bilet de călătorie. Și am avut surpriza că nu trebuia să mă prezint la Gherla, unde fusese unitatea la care eu mi-am făcut practica de elev-plutonier – ăsta era gradul cu care am terminat școala –, ci la Oradea. Se desființase unitatea din Gherla, și se înființase la Oradea un regiment de artilerie fortificată, deci eram pe linia fortificațiilor. De fapt, eu cu obuzierele eram în spatele liniilor de fortificație. Și nici măcar n-am avut, ca să spun așa, satisfacția de a fi în sat, că era la șase kilometri sud de Oradea, nu-mi aduc aminte numele satului, foarte aproape de Băile Felix. Ne duceam în fiecare

zi după-masă, soldații, de la două la patru, la Băile Felix, care erau pustii, efectiv pustii, era în '40, se simțea, nu ? Și ne duceam să facem baie caldă. N-am avut satisfacția să stau în sat, ca să cunosc satul. Poate aș fi făcut ceva. Dar așa n-am făcut nimic. Pe urmă, imediat după august, am fost lăsat la vatră.

– *Deci, nu v-a prins la baterie Dictatul ?*

– Ba da.

– *Dar a fost la 30 august.*

– Da, dar am trecut frontiera, noua frontieră, și de acolo ne-a lăsat, pe cei care aveam domiciliul stabil în Transilvania de Nord, ne-a lăsat la vatră, și m-am dus acasă, mi-am luat hainele, și tot ce am avut, și am venit aici în București. Am călătorit foarte greu.

– *Cred că era aglomerație mare.*

– Foarte mare. Mă rog, n-am stat mult, fiindcă am fost, cum v-am spus, trimis de Ministerul de Externe, în septembrie-octombrie, pe noua frontieră româno-maghiară, pentru a rezolva unele accidente de teren. Casa a rămas în România, grajdul și pământul dincolo, și avea nevoie țăranul de „igazolvány[55]" ca să meargă să dea mâncare la vite, care erau dincoace. Eu am rezolvat-o.

– *Și cum se rezolva asta în practică ?*

– Discuții cu ei, cu ceilalți, cu ungurii.

– *Se făceau și schimburi de gospodării ?*

– Nu știu. E posibil, dar eu n-am asistat la așa ceva. Trebuie să iei în considerare faptul că n-am fost decât de la sud de Oradea, până la Gilău. Gilău era dincolo. Deci era un sat care era vizavi de Gilău. Și acolo la Gilău am avut discuții mai multe, fiindcă acolo era o cooperativă forestieră, era un mare depozit de cherestea în Gilău. Cooperativa venise dincoace, dar depozitul rămăsese acolo, și acuma bătălia era… Ungurii aveau mare lipsă de lemn, și n-au

[55] Legitimație (lb.maghiară).

vrut să cedeze, iar eu n-am putut să fac nimica, era o problemă care trebuia soluționată altfel. Ei, și cam tot în epoca aceea m-a chemat Golopenția, și mi-a spus să fac toate satele din Năsăud și din Someș, până la linia Dej. Situația lor, populație distribuită pe naționalități.

– *Dar pe hârtie, nu pe teren.*

– Pe hârtie. Era tipărită lucrarea, eu trebuia numai să scot… Și am întrebat, de ce trebuie asta ? Și a venit un senator ungur, nu-i țin minte numele, cu o propunere. Că n-au cale ferată spre Secuime.

– *Știu că trebuia luat autobuzul între două stații, pentru a ajunge de partea cealaltă.*

– Da. Și ei au făcut propunerea ca noi să le dăm partea asta, și ei ne dau din Năsăud și din Someș echivalentul. Asta nu mai era… Asta era o acțiune politică, ca să zic așa, nu mai ținea nici de sociologie, nici de statistică. Statistica putea să furnizeze elemente. Au intervenit factorii politici, care au spus că orice fel de tranzacție de genul acesta înseamnă a accepta Dictatul de la Viena. Și era exact așa.

– *Dictatul de la Viena a fost într-un timp acceptat de guvernul lui Carol.*

– Păi, a fost semnat, nu ?

– *Ați studiat chestiunea aceasta, care ca studiu era foarte interesantă, nu ?*

– Precum au fost și celelalte două. Când a ocupat Iugoslavia, i s-a spus lui Antonescu, uite Banatul sârbesc. Și asta era chiar în sărbătorile de Paști, fiindcă în noaptea de Înviere am fost chemat la birou, să facem o situație cu satele din Banatul sârbesc. Noi n-aveam decât recensământul din ’30, sârbii nici nu mai făcuseră pe urmă… Au făcut în ’920 și în ’930. Pe urmă… Și am fost chemați la birou, să facem lista satelor. Directorul general era rudă prin alianță cu Maniu, era nepotul lui Maniu. Și Maniu a plecat în chiar dimineața zilei de Paști, în ’41, la Predeal, că era acolo Antonescu, la Predeal, și i-a spus că a lua Banatul sârbesc de la sârbi în situația asta

echivalează cu a pierde nu doar Timișoara, ci și Reșița. Și atunci a renunțat. Fiindcă Tito s-a răzbunat pe unguri că au luat părticica aia, a luat dublu, sau nu știu cât a luat.

– *S-a răzbunat altfel, cu populația…*

– A, i-a alungat dincolo. Tot așa a fost și năzdrăvănia asta cu Macedonia, provocată de cei de dreapta. După ce a căzut și Grecia, o aripă de dreapta de la noi, nu erau legionari, nu mai aveau la Antonescu nici un fel de credit în momentul acela. Dar erau cei de dreapta care erau ancorați bine în diplomație, în guvern, și așa mai departe…

– *Mulți macedoromâni, nu ?*

– Nu ! Aveam la institut un macedoromân, Constante, el are și trei volume scrise, *Românii de peste hotare*, cred, în care a strâns toate studiile care s-au publicat și de români, dar și de străini mai ales despre macedoneni.

– *Și se găsesc la Biblioteca Academiei ?*

– Sigur că da. E un nume ușor de ținut minte, din două motive.

– *Despre asta se poate vorbi.*

– Desigur, nu e nimic secret în treaba asta, carte publicată, și o am și eu… Era salariat al institutului, și avea trei fete. Cea mare n-a fost căsătorită niciodată, nu știu dacă mai trăiește. Cea mijlocie a fost căsătorită un număr de ani, nu știu câți, cu Belu Zilber[56], despre care am mai discutat noi. Cea mică, cea mai frumușică dintre ele, a fost căsătorită cu Grigore Moisil, matematicianul. Nu știu dacă a rămas căsătorită cu el, dar în orice caz, în ’44 era. Cea mijlocie era Lena Constante, aceea care desena în stil simbolist. În primul an de apariție al *Sociologiei Românești* făcea ea coperta, desena ea țărănci care dansau, sau țărănci care torceau. În orice caz era cunoscută ca foarte bună pictoriță. Și a fost implicată în procesul Pătrășcanu, i-au

[56] Este vorba de Lena Constante, căsătorită cu Harry Brauner.

dat 17 ani, a făcut 17 ani, și apoi a fost eliberată, după care s-a stabilit, mi se pare, la Predeal. Eu în orice caz n-am mai văzut-o de atunci, din timpul războiului. Ei, el a inițiat această acțiune, tot în zilele acelea, de reconstituire a Macedoniei. Partea de la sârbi putea fi luată oricând, partea de la greci putea fi luată oricând, mai rămânea problema cu bulgarii. Și aici iar am intra în discuții cu bulgarii ăștia, care nu ne iartă din '913, nici astăzi nu ne iartă, să știi. Și acum iar să intrăm în discuție cu ei, cu bulgarii ?

– *Ei au fost aliați cu nemții…*

– De la început ! Noi am fost, ca să zic așa, luați de nazism, de Hitler. Dar ei au fost de acord cu nemții.

– *Și în primul război.*

– Eu am cartea lui Poincaré, am dat-o băiatului, s-o citească și el, fostul prim-ministru, unde el descrie, pe baza documentelor de la Ministerul Afacerilor Străine și Consiliului de Miniștri, situația Balcanilor din 1912. Ea ajunge exact, când se termină cartea, când începe România acțiunea din '913. Dar despre asta el nu mai vorbește, ci numai despre '912. Cred că este cea mai bună carte, în care un om, dacă o citește cu atenția, înțelege ce s-a întâmplat atunci în Balcani. Sigur că și așa era iluzoriu să faci o Macedonie din trei bucățele, chiar dacă din punct de vedere etnografic și al originilor, al limbii și așa mai departe, ei erau una. Totuși, geografic nu ținea. Trebuia să încaleci trei state, și să le pui, nu ? Motivul de disensiune dintre bulgarii și sârbii de astăzi, bucățica asta de Macedonie. Erau bucuroși grecii în momentul ăla să facem așa ceva, nu ? Dar cum ? N-avea nici un acces la ei, trebuia să treci prin Bulgaria sau să ocolești pe la Belgrad ca să ajungi la Skopje. Nu, nu era posibil ! Dacă ar fi ascultat Antonescu, și să nu treacă Nistrul, cred că era altă situație.

– *Ăsta a fost norocul finlandezilor, care s-au oprit unde trebuia.*

– Dar a mai fost și cealaltă parte, fiindcă acum se știe, asta nu-i o noutate, că rușii preferau să discute cu Antonescu decât să discute

cu civilii. Şi se ştie că au discutat. Dar Antonescu s-a ţinut tare de Basarabia, care a fost cumpărată cu nişte pungi de aur.

– N-a vrut să se lege de numele lui pierderea… Am deviat puţin de la anul ’40.

– Ei, eu deci am plecat în ’40…

– S-au făcut statisticile, acelea la cererea lui Golopenţia…

– Şi după aceea mi-am dat examenele, şi am plecat la regiment, în ’40, şi am stat până toamna târziu.

– Şi aţi lucrat pentru Golopenţia după ce v-aţi întors de la regiment ?

– Sigur, sigur. Nu ştiu cum îl cheamă pe senator… Vorbea aşa de bine româna, mă rog, era un senator de acolo, din Ardeal. S-a şi scris. Nu mai ţin minte în ce revistă am citit acţiunea asta a lui.

– Anul şcolar ’40-’41 a debutat în plină dictatură legionară. Cursul de sociologie s-a suspendat de la bun început ?

– Nu, deloc.

– Deloc ?

– Deloc. Stahl ţinea seminarul în continuare, Herseni ţinea conferinţe, el era conferenţiar, ţinea Sociologia rurală, şi seminar. Avea şi curs, şi seminar. Şi Gusti ţinea cursul. Încă nu se întâmplase nimica. Pe urmă a fost vorba să-l dea pe Gusti afară, cu introducerea măsurilor rasiale…

– Asta prin iarnă ?

– Toamna era. Când m-am dus la Herseni să discut împreună cu Gusti, când l-am pus în dilema aceea. V-am povestit-o.

– Da, da ar fi bine să revenim.

– Eu am stat puţin la facultate în epoca aceea, pentru că luasem postul de secretar general de redacţie la ziarul „Excelsior”, un ziar economic. Apărea săptămânal, şi eram tot timpul ocupat. Eram singurul care citeam articolele, şi aveam obligaţia să prezint articolele redactorului-şef, Ion Veverca, v-am vorbit despre el. Şi el decidea dacă se publică, sau nu se publică, sub semnătură. Că nu era un ziar

de reportaje, era un ziar ideologic. Adică, făcea o anumită politică, chiar dacă toată redacția era de stânga, cu excepția lui Vereș, popa Vereș, toți ceilalți erau de stânga, totuși nu se... Mi-aduc aminte de un incident care s-a produs atunci. M-am trezit într-o dimineață cu o adresă de la cenzură, la ziar. Și am desfăcut plicul, nu am dus niciodată materiale la cenzură. Nu consideram… nu știu… Așa am considerat eu că n-am de ce să le duc la cenzură. Dar am publicat eu o știre, pe care culegătorul de la tipografie a dat-o cu litere mari, cu verzale. Am fost surprins eu când m-am uitat a doua zi că a apărut această știre cu litere mari.

– *Nu dumneavoastră dădeați indicații pentru caractere ?*

– Ba da.

– *Și atunci ?*

– El a făcut-o intenționat. Ce știre era ? Atunci se făceau acele faimoase preluări de întreprinderi cu capital anglo-american, sau francez, sau belgian, olandez și așa mai departe, și știrea asta pe care eu o primisem de la Ministerul Industriei și Comerțului anunța tocmai că un mare complex forestier din Munții Retezat, Motru, partea aceea a Olteniei, a fost preluat de consorțiul nu știu care, italo-german. Și scrisoarea de la cenzură îmi punea în vedere că dacă mai tipărim știri de felul acesta, va fi suspendat ziarul.

– *Se făcea în secret ?*

– Sigur. După apariția acestei știri, a venit la mine un ziarist, american zicea el, ca să mă întrebe dacă nu mai am și alte știri similare. Și era Aurel Popa redactor, care a pus degetele pe buze, să tac, chiar dacă mai am, să nu spun. Că nu știi cu cine ai de-a face. Și ziaristul a plecat foarte dezamăgit că nu i-am spus.

– *Tot în această perioadă a fost problema cu legionarii, că aveați salariu…*

– Nu. Bursă. 3500. Publicată în ziare. Și fiindcă eu aveam salariu de 8500 de la ziar, și cum s-a organizat recensământul populației

din aprilie ’41, iar Mihai Pop era coordonator pe municipiul București, m-a luat și pe mine la secretariatul Comisiei pentru București. Și primeam și de acolo 4500 pe lună, și cu 8500 făcea 13000. Și atunci am considerat că nu e corect din partea mea să primesc și bursă, când alți studenți erau în lipsă. Și am făcut o scrisoare către Comitetul Legionar, sau nu știu cum îi spunea, care distribuia bursele – că nu le mai distribuia consiliul profesoral –, în care am spus că renunț la bursă. Și am fost chemat acolo. Am să vă povestesc episodul cu țigara și cu pălăria. Să mă întrebe dacă nu cumva renunțarea asta la bursă se datorește faptului că ei le distribuie, adică sunt antilegionar, și de-aia refuz bursa. Și eu am spus, nu, am salariu, nu pot să pretind…. M-a pus să dau o declarație, în care renunț în favoarea domnișoarei Ana Maria Toader. Era o fată de preot din Banat, am întâlnit-o după vreo 40 de ani, cercetătoare la Institutul de Cercetări Pedagogice. Și am dat.

– *De ce au insistat să ajungă tocmai la ea bursa ?*

– Cred că simpatiza cu ei. Ei peste mine nu puteau trece din două motive, să nu-mi dea bursă. În primul rând că eram fecior de țăran sărac, și a doilea rând erau examenele în spate pe care le luasem numai cu foarte bine, pe toate. Și în plus avusesem doi ani bursă. Atunci am auzit, sau după aceea la scurt timp, povestea cu Gusti, că îi ia biblioteca, și îl dă afară din facultate, fiind căsătorit cu o evreică. Și m-am dus la Herseni. De obicei mergeam la el după 9 seara, un obicei pentru mine neagreat. Nu agreez deloc să lucrezi după 9 seara, sau chiar să stai de vorbă după o zi plină, e absolut absurd…

– *Herseni prefera așa ?*

– Da. Îl înțeleg, că era la minister nou. Tăia mii de profesori, și numea alți mii de profesori, și că avea timp numai după 9 seara. Dar, în orice caz avea timp în fiecare săptămână să scrie articole care apăreau în mijlocul paginii întâi a ziarului „Cuvântul”, organul legionar principal. Deci, i-am spus atunci că am auzit că îi ia

biblioteca, ceea ce eu nu vedeam unde va fi așezată, fiindcă era efectiv în sala Seminarului. Erau două săli de seminar, unde erau pereții acoperiți de cărți, și nu vedeam unde urma să le pună. Dar asta n-a interesat. A spus, „o să-i găsim loc".

– *Deci, biblioteca de acasă.*

– Avea peste 15 mii de volume. Mereu se lucra la inventarul ei, și niciodată cred că n-a ajuns la sfârșitul inventarului. Și i-am spus că am auzit că îl și dați afară de la catedră. Zice, „da, e lege, nu ? Cei căsătoriți cu evreice nu pot fi salariați ai statului, funcționari ai statului". „Bun, dar o să divorțeze". „Păi, tot îl dau afară, ca lipsit de caracter !"

– *Dumneavoastră ați emis această ipoteză așa, pentru moment, sau aveați știre că intenționează să divorțeze ?*

– Că ar divorța, n-aveam știre. Am spus doar, „dar o să divorțeze". Sigur că n-a divorțat. „Tot îl dau afară, că are lipsă de caracter." Am întrebat și eu atunci care e definiția caracterului, dar n-am primit răspuns. Ei, și pe urmă în martie am fost concentrat.

– *În '41. Dar, iarna, rebeliunea legionară în facultate cum s-a manifestat ?*

– Nu știu.

– *Nu erați aici ?*

– Eram aici, dar eram blocat. Vă spun cum eram blocat. Locuiam alături de Ministerul de Război, Ministerul Apărării Naționale de pe Brezoianu, și acolo alături este Hotelul Opera. Acolo stăteam eu, în Hotelul Opera. Plăteam jumătate de preț. O cameră costa 80 de lei, iar eu plăteam jumătate de preț, 40 de lei. Era mult mai redus decât de a lua o cameră cu chirie. Și era aproape de ziarele de pe Sărindari, lângă Casa Centrală a Armatei. Acolo apărea „Dimineața" și „Adevărul". Acolo era tipografia mare, și acolo se tipăreau. La etajul întâi aveam birourile redacției. Tipografia era vizavi. Dar locuind în Hotelul Opera, și fiind Ministerul Apărării Naționale acolo,

era blocată toată strada. Ne aducea mâncare acolo, de la restaurant. Și n-am fost nici la facultate, și nici la ziar atunci. De fapt a durat puțin, 2 zile. Se știe că hitleriștii au mizat pe un guvern tare, ori legionarii nu erau un guvern cu priză, armata n-ar fi fost în nici un caz cu ei. Armata îl urma pe Antonescu. S-a terminat destul de repede. Îmi aduc aminte că mă uitam pe geam, și vedeam cum tot veneau legionari, și scoteau pistoalele, și le predau gărzii aceleia care închidea strada, adică le predau ei de bună voință. Dar, îi trimitea tot la subsolul ministerului. Așa erau dispozițiile. Sigur că s-a făcut în hotel percheziție, nu putea să stea alături, și să nu știe cine e în hotel, și ce fac ăia din hotel, nu ? Deci, am stat zilele alea, și nu prea… nu cunosc.

– *Și Veverca a revenit la conducerea revistei, după rebeliune ?*

– Stați puțin. El a mai rămas, până când eu am fost concentrat. Fiindcă regimentul de la Oradea a fost mutat la Brăila, și partea sedentară, PS cum se spunea atunci, era în faimoasa mahala Nedelcu Chercea, unde s-a născut Nae Ionescu și Dumitriu. Și m-am trezit chemat. De fapt m-am trezit că controalele cetățenilor au continuat și după rebeliune. Și când mi-a cerut legitimația, eu am prezentat livretul militar, și nu cartea de student. Dar am uitat că în livretul militar era ordinul de chemare. Și atunci m-au arestat, ca nesupus la concentrare. Și m-au trimis aici sus, la dealul Cotrocenilor, unde era curtea cazărmii regimentului de geniu. Și acolo m-a chemat comandantul, locotenent-colonelul, care m-a moralizat. Că nu știu eu ce se întâmplă astăzi în lume ? Și că să mă duc imediat la regiment. Altfel mă trimite cu escortă. A trebuit să-mi dau cuvântul de onoare că mă duc la regiment, ceea ce am și făcut. M-am dus la regiment, am găsit partea sedentară la Brăila, restul era eșalonat, împrăștiat pe fortificațiile Focșani-Galați. Știți că era linia asta. Inutilă, ca și aceea din vest. Și acolo am avut o discuție cu prim-comandantul regimentului, și cu ajutorul lui, care era locotenent-colonel… cu

care avusesem o discuție la Oradea. Discuția de la Oradea a fost că eu susțineam teza cedării unei părți din Transilvania. Nu puteam să susțin teza cedării întregii Transilvanii, fiindcă nu ținea. Fiindcă nemții au vrut să cedeze Transilvania, dar dacă se pot atinge două țeluri. Să ajungă foarte aproape de valea Prahovei. Și prin cedarea Secuimii a ajuns la 60 de kilometri de Brașov ! Deci într-un ceas jumătate, două ceasuri erau la Ploiești. Și să nu cedeze nemții, care se opuneau. Nemții din Transilvania, grupul etnic din Transilvania se opuneau trecerii lor la unguri. Și de aceea a fost curioasa aia linie, pe care lumea n-a înțeles-o decât mult, mult mai târziu. Adică. Majoritatea covârșitoare a grupului etnic german a rămas dincoace. Ce-a mai rămas ? Ce era pe la Târgu-Mureș și ceva pe la Bistrița-Năsăud.

– *Foarte puțin. Nici 100 de mii n-au fost.*

– Nu, nu, mult mai puțini.

– *Știți unde mai erau ? La Reghin și …*

– Da, Mureș, și deasupra Bistriței. De la Teaca în sus mai erau niște sași. Și m-a întrebat colonelul prim, ce părere ai dumneata care vii de la ziare, nu știu ce, voi ziariștii aveți fel de fel de informații… Păi, vor face război. Sârbii nu sunt ca noi. Era deja venită misiunea germană în România. Armata germană.

– *Trupe de școală, sau cum le spunea…*

– Erau pline cârciumile, restaurantele și străzile de ei. Și mărșăluiau prin București cântând cântecele lor, și așa mai departe. Încartiruiți fie în cazărmi, fie ofițerii pe la case…

– *Hotelul Splendid a fost al lor, nu ?*

– Da. Cred că și celălaltul, că erau două unul lângă altul, Splendid și Ursus. Ei, și eu am susținut așa. Ah, zice, dumneata nu știi. Uite, ai ajuns de la Oradea la Măicănești – Măicănești se numea satul în care era comandamentul – , ai ajuns din Oradea la Măicănești, în băltoacele astea pline de țânțari și broaște. Colonelul, care – niciodată ajutorul și colonelul prim nu trăiesc bine – a început să râdă. Și m-a invitat la o cârciumă. Atunci am văzut…

– Vă referiți la izbucnirea războiului de partizani ?

– Nu, păi era martie.

– A da, încă nu intraseră ungurii.

– Nu credeam că ungurii vor face asta.

– De asta s-a sinucis prim-ministrul Teleki.

– Da, nu credeam că vor face asta. Nici nu m-am gândit că pot face asta. Că au făcut-o… Ce se-ntâmplă ? În martie '939, când a fost chestia cu Cehoslovacia, nu lucram la Statistică, dar mergeam foarte des la Statistică, din cauză că lucra Golopenția acolo, și mergeam foarte des să-l văd pe el. Și atunci știu că a venit doctorul Manuilă și a spus că, dom'le, trebuie să facem o situație foarte urgentă cu Ucraina Subcarpatică. Că a venit o delegație de preoți și învățători de acolo, care cer să ocupăm noi, să alipim Ucraina Subcarpatică. Păi, a spus Golopenția, acolo sunt patru sate românești. Apșa de Sus… Nu știu, Mihai Pop le știe mai bine.

– El știe atât de bine, încât îi știe și pe preoții de acolo.

– Sigur. Tatăl lui a fost preot protopop, nu ? Al lui Mihai Pop. Mă rog, n-au vrut, de fapt Maniu a fost singurul care se opunea. A spus, nu, nu, nu luăm de la cehi nimic. Sunt prietenii noștri, nu știu ce. Chiar dacă cer ei, nu cer toți.

– A fost atât de influent chiar și fără portofolii ?

– Absolut. Dacă era cineva de care se temea Carol al II-lea, atunci acela era Maniu. Ei, n-am luat-o, au luat-o ungurii. S-au răzbunat și cehii.

– Și încă cum ! Mai rău decât sârbii. Au fost niște transmutări de populație...

– Ei, atunci am văzut prima dată o cârciumă de țară cu sonerie la fiecare masă. Să nu strigi după patron, ci apăsai pe buton, de atâtea ori a câta masă erai. Dacă erai a șasea masă, apăsai de șase ori pe buton, și venea cârciumarul și te servea cu ce doreai.

– *Acolo, în satul acela ?*

– Da, pe linia asta Focșani, Măicănești cred că se chema… M-am mirat, fiindcă în Argeș în ’39 când am făcut cercetarea n-am mai văzut o cârciumă așa de… Sigur că erau cârciumi care aveau și afară amenajat, aici în Argeș, loc pentru mese, și cu taraf de lăutari și așa mai departe. Dar ăștia aveau linie electrică, și puteau să-și permită luxul să aibă sonerie la fiecare masă. Pe urmă mi-a dat drumul acasă. Am venit acasă, vroia să mă ia din nou la ziar, dar Golopenția mi-a spus să plec de la ziar.

– *N-avea și motive ideologice ?*

– Nu.

– *Sau mai mult profesionale au fost.*

– Mi-a spus, dom’le, ai făcut cunoștință cu economia, știi cum se tipărește și se aranjează un ziar, ți-e suficient, acum vino. Și m-am dus, în aprilie eram statistician principal acolo, la institut. Bun, când a început războiul, am fost mobilizat, am fost pe linia frontului vreo lună jumătate, numai atâta. Și legăturile dintre comandant și mine se mai strânseseră între timp, deveniseră mai bune. Așa că îndată după ce a fost ocupată Basarabia, nici n-am trecut în Basarabia, la Galați se stabilise sediul regimentului atunci, pe mine m-a demobilizat. Doi am fost demobilizați: cel mai bătrân sublocotenent, la 50 și ceva de ani, un ardelean, și cel mai tânăr, nici activi nu erau mai tineri decât mine. Pe mine m-a demobilizat, neținând seama de protestele celorlalți care ar fi fost îndreptățiți, de mai multă vreme concentrați, și mai în vârstă decât mine. Am plecat la Cernăuți, adică am venit cu lucrarea de licență scrisă.

– *La Cernăuți ce ați făcut ?*

– Inventarierea, înregistrarea populației. Și asta a durat…. Cam pe la 20 august cred că am ajuns, și a durat până la sfârșitul lui septembrie. Și pe urmă am plecat în Basarabia, și acolo n-am vrut să mai stau în oraș Am văzut orașul, Cernăuțiul… Dar am stat două săptămâni în Chișinău.

– *Cernăuțiul nu v-a plăcut ?*

– Era strada principală, care se numea București, sau așa ceva. A fost complet distrusă. Arsă. Nu de germani, ci cum s-au retras oamenii. Și era un aspect dezolant, când vedeai strada asta principală, arsă casă de casă. Și acolo mi-am găsit o consăteancă, fata lui jupân Stern, am mai vorbit de el, cu ceara și cu… era căsătorită cu un mare comerciant de cherestea, de lemn, butoaie și așa mai departe. Am ajutat-o cât am putut, că țin minte că i-a scris ea tatălui ei din sat de la mine să-i dea lui tata banii pe care i-a primit. Am ajutat-o și cu alimente…

– *Erau pe cale de a fi deportați de acolo ?*

– Nu, singurele două măsuri erau să poarte steaua, și a doua era cu alimentația. Mai ușoară pentru cei cu copii mici, și mai grea pentru ceilalți. Dar eu când am plecat din București, am plecat cu servieta plină de sute de mii de lei, să le distribui evreilor, cu adresă, mă rog, la fiecare.

– *Din partea cui ?*

– A evreilor de aici. V-am spus că am cunoscut foarte bine o fată, o evreică, colegă de facultate, și în special pe tatăl ei, care făcuse Academia Comercială la Viena.

– *Cine a fost ?*

– Grünberg. A murit în primul bombardament. Abraham Grünberg făcuse Academia Comercială la Viena, și avusese profesori pe Schumpeter, pe frații…

– *Acela a ajuns mare.*

– Mare economist în SUA, Schulpeter. Am cartea lui aici, în germană. El a fost prima dată profesor la Cernăuți. La vârsta de 27 sau 29 de ani preda la Universitatea din Cernăuți. Își dăduse tocmai atunci doctoratul cu faimoasa lui teză *Teoria evoluției economice*. Și după aia a fost mutat la Viena. Și i-a avut pe cei doi frați Menger, Karl și Anton. Am discutat cu el foarte mult, și când am plecat din Cernăuți,

m-am dus să-mi iau rămas bun de la el. Și a spus, când pleci ? Poimâine. Vino te rog pe aici, că am avut eu acolo un reprezentat comercial, cum era pentru orașele mari, și vreau să-i trimit niște bani, dacă vrei să-i duci. Ei, sigur că-i duc. Și atunci am găsit mai multe plicuri la el, nu numai pentru reprezentantul lui. Și le-am dus, și am predat plicurile la adresele indicate. De fapt nu m-am dus la fiecare adresă, că nu era chiar ușor. O supraveghere tot era, nu ? Și l-am văzut pe acesta, care a fost salariat al lui Grünberg, să facă el oficiul de distribuire. Scenă care s-a repetat în '943. Dar nu la Cernăuți, ci la Golta, un oraș pe Bug, pe partea Transnistriei. Era de fapt un singur oraș, dar despărțit de Bug în două, și pe partea stângă era capitala de județ germană, dincoace era prefect român. Era un pod, un pod de vase, că podul… Nu știu cum de a rămas întreg podul de cale ferată. Dar podul pe care circulau pietonii și mașinile a fost distrus. Era de vase. Ei, acolo la Golta era un mare lagăr de evrei. Foarte mare. Dar erau și evrei scoși din lagăr, și adăpostiți într-o clădire destul de mare. Erau vreo 100, 100 și ceva, ăștia neținuți în lagăr. Se puteau plimba în oraș, circulau, ăștia din clădire erau mai avantajați, care erau considerentele, nu știu. Fuseseră mai bogați, sau… asta nu cunosc. Dar, tot așa plecând… Eu aveam un foarte bun prieten evreu, care era fotograful oficial al Institutului Social Român, Aurel Bauh. A avut el multe expoziții, chiar după război. El a făcut și poze în Dâmbovnic, excelente poze, sunt publicate o parte din ele în revista „Sociologia Românească".

– *Originalele s-au păstrat ?*

– Originalele le reținea întotdeauna. El făcea dublu. O serie pentru el, o serie pentru noi. Și am lucrat cu el încă în 1948. În '50, după ce am ieșit eu din…. Am terminat „facultatea superioară"[57],

[57] Gh. Retegan a fost arestat în martie 1950 sub acuzația de „crimă de înaltă trădare", ulterior încadrarea juridică a fost shimbată în „complot împotriva orânduirii sociale". Închis la Jilava în regim de detenție politică, a fost judecat în 1954 și achitat de orice penalitate.

m-am dus să-l văd, i-am făcut o vizită. Şi l-am găsit singur. I-am zis, cum eşti singur ? Păi, zice, fata şi soţia sunt la Paris, plecate pentru tratament medical. Asta a fost în ’55, când m-am dus să-l văd, în ’56 a fost ultima expoziţie internaţională de artă fotografică, făcută la Palatul Consiliului de Stat, aripa dinspre biserică. Acolo el a mai avut atunci două sau trei fotografii premiate. Era un om infirm, n-avea piciorul stâng. Dar cât era de strâmb, atâta se strâmba când lua poza. Şi avea un ochi extraordinar. El, nu ştiu, din Olanda venise de undeva… Poate se născuse aici, dar era olandez sau aşa ceva era de origine. Pe urmă a plecat şi el.

– *Şi n-a salvat nimeni fotografiile ?*

– Eu am vorbit cu el atunci despre… şi el mi-a spus că nu dă ce are. Fiindcă el vrea să facă un album al României, cu pozele lui. El cred că a lucrat cel puţin zece ani cu echipele astea ale lui Gusti. Eu l-am dus la Hodac. Eu am fost cu Bauh la Hodac în ’47, chiar după stabilizare. După august. Neamţu l-a adus, deci el ar fi ştiut mult mai bine originea lui.

– *Nu originea, fotografiile lui mă interesează.*

– Sunt convins că le-a dus cu el… El a spus că vrea să facă un album al României. A făcut, n-a făcut, nu ştiu… Eu l-am dus la Hodac, e adevărat, cu maşina. Şi Golopenţia şi eu i-am dat scris ce are de fotografiat. Bineînţeles, el a făcut pozele în afară de asta. A spus, nu mi-aţi comandat voi, dar eu am făcut. Şi l-am dus aşa. L-am dus la Glăzăria, Gurghiu. Acolo erau catolici. Erau unguri catolici la Gurghiu. Şi acolo era castelul lui Maximilian al III-lea, castelul de vânătoare. Pe vremea asta, în ’47, era şcoală de brigadieri silvici. Şi sâmbăta după masa stăteam în Gurghiu, şi eram impresionat cum mergeau nemţoaicele astea la biserică, două cu două, coloană întreagă. Şi duminică, acelaşi spectacol. La noi mergea grămadă lumea ! */râde/*

– *Aşa se merge şi în Secuime, şi în valea Călatei.*

– Ăştia nu se considerau secui. Că dacă ar fi fost secui… Majoritatea covârşitoare erau catolici. Ăştia erau aduşi de Maximilian

pentru paza castelului. De altfel nici biserica n-avea decât vreo 300 de ani vechime. Maximilian a fost în secolul XVII, după 1650. Acolo am fost cu Bauh, și acolo a mai lucrat el cu noi în 1947. Pe urmă a devenit fotograf pe Calea Victoriei, pe la Casa Centrală a Armatei, colț cu Capșa, îi zicea Julieta, nu știu, era patron, nu era patron… Când treceam, mă opream, și mai stăteam de vorbă cu el. Ei, în '43, când am mers cu treburile noastre peste Bug, aveam sediul la Golta, în orașul acesta unde era lagărul acesta. Și Bauh ne-a rugat să ducem niște alimente și niște bani. Avea cumnat trimis acolo. Și soția. Și într-o zi ne-am dus. Cine se gândea că face ceva ilegal ? În orice caz ne-am dus. Era uman să te duci, să-i duci mâncarea, zahăr, salam de Sibiu, mă rog, ce considera el că ține. Se și gătea acolo. Celorlalți din lagăr li se gătea acolo mâncare. Mai era și ulei. Alimente și bani. Când am venit eu mai târziu în București, după 2-3 săptămâni, îmi spune, am fost chemat de Siguranța statului, și am dat o declarație despre ce am dus noi în lagărul ăla. Zice, eu n-am spus că ai fost și tu, zice, dar dacă ei știu c-ai fost, și au să te întrebe, spune exact ce-a fost, ce-am dus. Dar n-am fost chemat, și m-am dus înapoi. În '44 în mai, poate la începutul lui iunie eram evacuați aicea, la 40 de km, vreo trei sate. Într-o duminică s-a oprit un camion românesc, încărcat cu aviatori americani.

– *Prizonieri.*

– Da. Se stricase ceva la motor și trebuia schimbată o piesă. Au chemat șeful garajului, să vadă ce este, și să dea piesa respectivă. Nu cunoșteam engleza atunci, am învățat-o mai târziu. Însă era sora mai mare a lui Lena Constante, ea știa bine engleza, și am rugat-o să-i întrebe dacă le e foame, dacă au țigări. Inspirație de-aceasta, prostească, în plin război. Și au spus că ar mânca, dar nu marmeladă, că s-au săturat de marmeladă. Fuseseră reținuți, anchetați undeva, la Alexandria, în oraș probabil. Și pe urmă era un lagăr aicea, a fost o școală primară, aproape de Piața Unirii unde erau ținuți prizonierii

americani. A adus salam, șuncă, ce-am găsit acolo. Și țigări. Țigări am dat eu, eram fumător pe vremea aceea, fumam Tomis, cea mai scumpă țigară românească și cea mai bună. Erau 17, au mai rămas 3 țigări, și ultimul căruia i-am dat a pus pachetul în buzunar, nu mi l-a mai dat. Am dat vreo două pachete. Ca să se iște după plecarea lor un conflict teribil între două partide. Unul, care era bun prieten, dar fusese legionar destul de mărișor… Dar n-a luat parte la rebeliune, pur și simplu a stat închis în Institutul de Statistică, numai să nu participe la rebeliune.

– *Golopenția l-a închis acolo ?*

– Nu, el nu i-a spus nimănui du-te sau stai. L-a lăsat pe fiecare să acționeze cum consideră…. Și o parte din sat. Dar nu țărani, inginerul agronom, soția lui, niște rude care au sărit, m-au acuzat de pactizare cu inamicii care omoară populația. Am ținut și eu partea mea, și mi-au mai ținut-o și alții, încât se constituise în spatele meu un grup destul de bun, că dacă ar fi fost vorba să sară la bătaie, aveam cine să mă apere. Era Bucur Șchiopu, Suciu, tot clujean. Biji era la închisoare în vremea aceea. A fost și condamnat. Judecat și condamnat. Ei, am ieșit, ne-am dus fiecare la casele noastre, dar fapt este că am fost chemat la faimosul general Topor, comandantul Jandarmeriei. Avea sediul pe Șoseaua Ștefan cel Mare, într-o casă de asta conspirativă, și l-am întrebat pe unul care stătea lungit pe pat, ce se întâmplă cu cei care intră aici. Păi, zice, unii pleacă, alții nu mai pleacă... Pe urmă a venit un căpitan, și mi-a cerut o declarație, cum a fost, ce-am dat, de ce am dat. Țin minte, că dimineața, când a venit șeful de post să-mi spună că trebuie să mă prezint la Jandarmerie, eu m-am îmbrăcat cam fistichiu, adică haina de o culoare și pantalonii de altă culoare. Și îmi spune Golopenția, ce dracu' te-ai îmbrăcat așa, du-te și pune-ți un costum uni. Te duci ca un francez sau ca un englez, îmbrăcat în felul ăsta ? M-am schimbat. Un alt episod a fost, că a venit Șchiopu foarte alarmat, să nu-i spun numele lui, că-i însurat, are copil. Fiindcă fuseseră arestate două

fete ale unui locotenent-colonel din satul vecin, tot așa, că în ziua de Paști dăduseră unor americani niște alimente, ouă roșii, mă rog. Au fost trimise în lagăr la Târgu Jiu, amândouă, deși tatăl lor era locotenent-colonel activ. Am dat declarația, și m-a chemat generalul Topor. Zic, domnule, uite ce s-a întâmplat. Eu înainte de a le da l-am întrebat pe comandantul convoiului dacă am voie sau nu să dau. Și el mi-a spus că n-are nici un ordin în privința asta. Nici să dau, nici să nu dau. Ca atare, zice, fă cum vrei dumneata. Păi, ce grad avea ? Zic, plutonier-major. Păi, bine, dom'le, dumneata, licențiat în filosofie – eram atunci șef de serviciu, adică egal în grad cu maior, în orice caz funcționar superior – te iei după vorba unui plutonier-major ? /*râde*/ Să știi că ți-am propus 3 luni de zile lagăr. Mașina instituției mă aștepta jos. Am venit, îl găsesc pe Golopența. Eu nu știam că el a venit în oraș. Pe urmă am știut că el a vorbit cu două persoane, cu doctorul Manuilă care putea vorbi cu Maniu, și cu Neamțu, care era mâna dreaptă a ministrului de Interne. Jandarmeria ținea de Ministerul de Interne, nu de Ministerul Apărării Naționale. Și în felul acesta alea trei luni de zile nu au fost aprobate.

– *Și la Ministerul de Interne de ce se ocupa ?*

– Neamțu ? Nu era, doar că era în relații foarte bune Picki Vasiliu, care era subsecretar de stat, dar de fapt el conducea ministerul, pentru că Petroviceanu nu prea… era bolnăvicios și nu prea… de altfel Picki Vasiliu a fost împușcat, nu Petroviceanu. Ei, și așa, spre surprinderea șefului de secție jandarmi din Ghimpați….

– *În perioada asta activitatea sociologică din România s-a mutat practic la Institutul Central de Statistică. Singura campanie la care ați luat parte a fost în valea Hoțului ?*

– A doua a fost în '45.

– *Dar înainte de 23 August.*

– Eu n-am mai participat la altele, fiindcă am fost în sate, să depistez și să înregistrez moldovenii aflați de la Bug spre răsărit, cu

Golopenția și cu tot grupul lui, foști și viitori miniștri. /*râde*/ Cu Mănescu, cu Șchiopu… Încă nu fusese arestat Biji, a fost și el.

– *Care a fost motivul inițierii acestei cercetări, și care au fost instrumentele de lucru ?*

– Practic, concret nu știu cine a inițiat-o. Adică, nu știu dacă a fost inițiativă internă, deci a institutului, sau a pornit de sus, de la Guvern. Un singur lucru știu. Că Ministerul Apărării Naționale, și mai ales Statul Major era mereu asaltat de note informative ale Armatei Române care lucra în Sud, până în Caucaz. De sate românești, care cer să vină să se așeze în România.

– *Despre care probabil nici nu prea se știa.*

– Deloc ! A fost prin câteva sate, prin anii 1890-1900, un scriitor moldovean, Teodor Burada…

– *A fost și folclorist.*

– Da, el a scris ceva despre satele de români din Oblastia – asta este regiune, cum a fost la noi regiunea – Herstorskaia. Herston, Kerston este un oraș pe Nipru, dar mai spre vărsarea lui în Marea Neagră. Și capitala întregii zone a fost acest oraș. Dar, fără precizări, fără să dea nici statistică, nici descrieri mai amănunțite, uneori nici denumiri. Noi am studiat, îmi aduc aminte că am luat recensământul sovietic din 1926, acela a fost un recensământ publicat, deci un recensământ după revoluție. Nu ne-am putut ghida, fiindcă era foarte sumar. Aceasta a fost, cred, sursa de inițiere a acțiunii, care a avut… în sfârșit, ajungem și acolo. Cum v-am spus, am plecat în noiembrie, ’41, am trecut Bugul, ne-am oprit la Nicolae, acolo era Dragalina, generalul care comanda Armata de Sud. Nemții au refuzat să ne primească, n-aveam autorizație de la Berlin, și ne-am dus la Valea Hoțului, și de-abia în iulie ’42, după sesiunea de examene, am fost trimis la Tiraspol, să organizez venirea și celorlalți. Adică, se primise avizul favorabil de la Berlin că putem merge să facem treaba asta. Și a venit un grup foarte mare atunci, 20 și ceva de inși.

– Vă aduceți aminte de ei ?

– Nu de toți. Era Mănescu, era Levente, Marin-Dunăre cu încă doi legionari. Restul erau fie de stânga, fie fără culoare politică, cum eram eu, Golopenția și alții. Și ne-am împărțit în grupuri de câte trei. Eu am fost singur cu doctor Seidel de la Iena. A fugit de hitleriști, avea și pașaport Nansen el. Depistam pe moldovenii răzleți, 3-4 într-un sat, prin căsătorie sau prin profesie ajunși din satul matcă într-un alt sat. Și asta a mers până în… deci, am făcut toată zona asta dintre Bug și Nipru, unde erau circa 20-25 de sate moldovenești. Se ridica la vreo 70-80 de mii numărul moldovenilor. Dincolo de Nipru era însă zona militară. Nu mai era administrație civilă. Foarte curios. La cotul Niprului era un sat Volohskoe. Și numele spune că era vorba de volohi, adică de valahi. Era sat absolut de moldoveni, aflați într-un foarte puternic proces de deznaționalizare. Singurul sat care era pe cale de deznaționalizare. Se aflau la 5 kilometri de un mare oraș, toți lucrau în oraș. Preferau să se ducă la liceu la oraș, era la 5 kilometri, dar făceau cu autobuzul. Și acolo am avut un – hai să zic – ghid, pe unul Petrică Ciobanu. Îl întrecea pe Creangă în povestiri. Și o limbă moldovenească… Un tânăr de vreo 35 de ani. Și acest Petrică Ciobanu a scos bilet de așezare în România. Să plece de acolo, cu autorizația Berlinului, bineînțeles.

– Altfel nu se putea ?

– Nu. Și i-am dat biletul, și i-am spus, ia-ți soția și copilul, și du-te. De ce să mă duc ? Păi, dar n-ai cerut ? V-am cerut ca să mă duc la lucru în Germania ! /*râde*/ El nu vroia să plece de acolo ! Ci ca să aibă o hârtie, pe care s-o arate dacă vin de la primărie sau de la jandarmerie, și să-l lase în pace. Am avut alt caz, descendență din faimoasa familie Roznovanu. Nu știu dacă ai auzit, din istoria românilor… El a fost candidat la tronul Moldovei, când a fost tratatul de la Adrianopole. Însă n-a izbutit. Era o ramură la Iași, și una la Chișinău. Ei, ca se trăgea din ramura Chișinău. Și mama ei – vorbeau

perfect românește amândouă – era căsătorită cu un locotenent-colonel în armata țaristă, care supraviețuise într-un fel, și acum în noua orânduire era contabil. Cum a fost și la noi. Ea într-adevăr a venit, am întâlnit-o în '44 în vară în București. Nu știu ce făcea… Ei, dar comandantul armatei von Manstein era la Zaparoj, și s-a dus Golopenția la el, i-a explicat, i-a arătat hârtiile, că am făcut partea asta până la Nipru și ca să mergem mai departe. A zis, mergeți. Până unde veți putea. Și am ajuns până la 60 de kilometri răsărit de Stalino. Astăzi Donețk îi spune. Bazinul carbonifer al Donețului. Și acolo era un grup de 6-7 sate compact moldovenești. Noi n-aveam nici un fel de dispoziție pentru aducerea lor în Basarabia, sau în Moldova sau nu știu unde. Singura noastră sarcină era să-i înregistrăm, și să le distribuim o serie de produse de-astea, de strictă necesitate. Zahăr, săpun, sare – fiindcă n-aveau sare, v-am povestit chestia cu ciumacii, nu ? Și în august '43 am terminat toată operația de înregistrare. Până pe linia frontului, 5 kilometri de front. Frontul venea mereu încoace, dar am avut toate garanțiile că dincolo, adică mai spre răsărit, nu mai existau sate moldovenești. În '43 am venit în București, numai Golopenția și eu, ceilalți veniseră mai înainte. În septembrie '43 s-a primit dispoziție să mergem înapoi, și să-i aducem în Basarabia pe toți cei ce vor să vină. Nimic obligatoriu. Numai cei ce vor să vină. În Basarabia existau numeroase, nu știu număr, dar foarte multe sate goale, unde au fost germani.

– *Germanii au fost luați în Silezia.*

– Poate și în Silezia, dar majoritatea au fost duși în Guvernământul General. Acesta era Polonia cu Varșovia. Și li s-a dat acolo mai mult decât echivalentul a ce aveau aicea, echivalentul în pământ și… Și rămăseseră satele goale. Mai erau găini, pisici. Dar sate foarte frumoase, cu case făcute cu 4-5 camere, cu scândură pe jos… La Șaba de pildă, la sud de Cetatea Albă erau nemți elvețieni. Poate erau francezi, erau din munții Jura. Și ei acolo s-au dus, n-au

vrut să se ducă în Guvernământul General. Au fost tratative deosebite cu nemții care făceau repatrierea. Și s-au dus acolo.

– *În Elveția ?*

– Da. Ăștia făceau faimosul vin de Șaba, se găsea foarte greu la București, numai la pivnițele Zaporoscenko. Avea pivnițe, și avea și bar, pe Brezoianu, aici pe cheiul Dâmboviței era faimosul bar Zaporoscenko. Ei, atunci ne-am dus înapoi și s-au dus așa: un grup la Cetatea Albă. Aicea era Corneliu Mănescu, era unul Betea care a murit, Rațiu care cred că mai trăiește. A fost o întâmplare cu el…

– *Legionarul ?*

– Da. Dar convertit. A fost promoția Ana Pauker în partid. În noiembrie '44. Pe urmă l-a înhățat 6 ani jumătate. Era de lângă mine, beclean, din Beclea. Unul Maca de la Alba Iulia. N-ați auzit de el, că n-a participat, asta a fost prima lui intrare în grupul Golopenția. Și au mai fost, nu mai îmi aduc aminte. În orice caz, eu îi strângeam… A fost întâi numai un singur punct de trecere. Acesta de la Golta, și lângă mine, când veneau ei cu actele, și eu listele pe care le aveam, fiindcă noi am înregistrat, toată familia, absolut toți, cu vârsta, cu sexul, cum se face la un recensământ. Aveam lângă mine un cetățean de la Siherheistdienst. Nu știi ce-i asta ? Mai mare decât Gestapo. Serviciul Secret de Siguranță. Și cu el lucram. Și el punea pecetea, și eu puneam pecetea și semnătura. Uneori închidea ochii. Avea și alte treburi, nu să stea el, cogeamite nu știu ce era el, maior sau ce, avea alte treburi... Am scos odată din lagăr 550 de moldoveni.

– *Din ce fel de lagăr ?*

– Păi, pe măsură ce frontul se apropia, ei luau bărbații de la 16 până la 60 de ani. Și luaseră din astea trei sate, adică din faimoasele trei sate care se numeau a 8-a, a 9-a și a 10-a, adică compania… luaseră toți bărbații. Și mă trezesc chemat de comisarul acesta, să vin la el cu listele din satele alea. M-am dus la el, și zice, uite, lagărul acela e plin cu moldoveni de-ai dumitale, du-te și ia-i de acolo.

Comandantul lagărului a rămas cu gura căscată când a văzut că vine cineva din afară, și are și liste. Și i-am scos. Erau într-o magazie, sau grajd, sau nici nu știu ce era. Până i-am despăducheat ! În sfârșit… Deci eu îi treceam… Pe urmă n-am mai putut, că veneau prea mulți. Am mai înființat două puncte, unul la Vronisensk, mai jos la vreo 100 de kilometri de Golta, și celălalt la Nicolaev. Din Kubani armata a adus trei sate, Moldavska, Grozovatka și nu mai știu cum se numea al treilea. Ăștia au fost aduși de armată, cu camioane, cu trenuri. Cum a putut i-a adus armata, și i-a colonizat prin Basarabia pe undeva. Restul câți a adus, îi încărcam în tren, aveam vagoane la dispoziție tot timpul, și-i trimiteam la Cetatea Albă. De la Cetatea Albă îi lua grupul Mănescu, și îi ducea în satele respective. A fost după aceea în… martie. Începuse să deszăpezească, în martie ’44, se zvonește că am căzut în încercuire, eu și trei care erau cu mine. De fapt n-am căzut, am plecat ultimii de acolo, cu ultimul tren care a plecat din Golta. Și am aflat că Golopenția a fost chemat de doctorul Manuilă, și întrebat, ce s-a întâmplat cu mine, am căzut într-adevăr în încercuire, sau n-am căzut. Și Golopenția n-a reușit să ajungă, nu mai circula trenul până acolo. Dar ne-am încrucișat pe drum, fără să-l văd, și fără să mă vadă el. Pe urmă m-am dus la Odessa. Fără să știu că Golopenția era acolo, în Odessa, cu mai mulți. Și m-am dus seara la operă, la faimoasa Operă din Odessa, considerată cea mai bună. Și la Operă îl văd pe Golopenția în lojă, cu încă vreo trei sau patru colegi. El se convinsese că am rămas încercuit, numai că el n-a putut ajunge, și nu m-a văzut pe drum, a zis, s-a terminat cu mine. Am fost bucuroși amândoi. Pe urmă am mers amândoi în satele astea, să vedem cum s-au așezat. Sigur că între timp se spărseseră geamuri, se mai furaseră uși de la casele astea. Dar erau așezați foarte bine… Ei, tot materialul acesta strâns de noi, și fiecare bineînțeles cu caiet de notițe. Acele trei sate de care am pomenit, a 8-a, a 9-a și a 10-a, cum spuneau ei în limbaj

obișnuit se numeau Martinoșa, Panciova și Kanij. Compania a 8-a, a 9-a și a 10-a. Dacă iei harta Iugoslaviei, atunci la vărsarea Tisei în Dunăre sunt exact trei sate cu această denumire, Martinoșa, Panciova, Kanij.

– *Formidabil ! Și sunt moldoveni ?*

– Ei, sunt de acolo, sau nu sunt de acolo ? Mi-a cântat o babă din bazinul Donețului „Jiule, pustiule, secați-ar izvoarele, să-l trec cu chicoarele….“ Nu zicea „picierele“ cum zic oltenii, ci „chicoarele”. Deci, se moldovenizase, chiar dacă ea a fost olteancă… Nu ea, străbunica ei. Și nu era auzit de la radio ! Nu se auzea radio București până acolo. Erau aproape 2000 de kilometri în linie dreaptă. Și nu stătea să prindă Bucureștiul s-o audă pe Maria Tănase cântând. Aceasta a rămas nerezolvată. Adică, de ce le zicea moldoveni ? V-am spus că procesul a avut două laturi. A fost o emigrare naturală, s-a înmulțit populația din Moldova, și a trecut, și s-a dus peste, că era țara pustie. Când polonezi, când ruși, când turci…

– *No man's land.*

– Așa. Și a fost această colonizare inițiată de Ecaterina a II-a, care a înființat sate de grăniceri pe măsură ce a eliberat teritorii de la turci. De pildă, acolo în bazinul Donețului, unul din sate se numea Bairak. N-am reușit să găsesc cum s-a chemat el la origine. Bairak e baracă. Cam turcesc numele. Moldovenii erau pe vale, și ucrainenii care veniseră mai târziu ca lucrători în mină – avea cărbune Bairakul – erau pe deal, pe podiș. Aduceau moldovenii apă, pentru ei, pentru vite, pentru înălbit cânepă, și așa mai departe. Așa era în partea asta, de aceea am spus de colonizare, nu emigrare firească, naturală, cum erau ăștialalții, din Transnistria, Balta, Râbnița, Dubăsari, și așa mai departe.

– *Ați pomenit de materialul care s-a scris atunci.*

– Da. Nu l-am păstrat ! Adică listele de înscriere au fost predate la institut. S-a făcut o primă prelucrare, și s-a făcut o expunere publică

asupra constatărilor. Câte se puteau constata atunci. Între care partea esențială a fost a lui Brăiloiu. Brăiloiu a fost, și eu l-am condus în numeroase sate, și a înregistrat, nu pe bandă, ci pe discuri, folclor și povești.

– *Aceste înregistrări s-au păstrat ?*

– Sunt la institut, la Mihai Pop, el știe de ele, trebuie să știe. Avea Brăiloiu un salariat, un specialist și în înregistrări, și în producerea cilindrilor. Căruia Brăiloiu îi zicea Edison. Noi nici n-am știut cum îl chema de fapt niciodată, în afară de Edison[58]. Ei, el a făcut partea esențială, punând cântecele, și așa mai departe, culese, înregistrate în satele astea. Carnetele de note le-am păstrat fiecare. Cred că unul… nu știu dacă Marin-Dunăre sau Apostol, cred că a scris ceva despre niște sate.

– *Care Apostol ? N-am mai auzit de el.*

– A venit mai târziu el lângă noi, cam prin '41-'42, dar a făcut parte din grupul Golopenția. Cred că trăiește. Era mai în vârstă decât mine. Cred că trăiește. A fost acum vreo 10-15 ani pe la mine. Și lucra ca contabil la un IAS pe lângă Orăștie. A fost cam verde el, a avut Teologia la bază, și teologii ăștia au cam scrântit-o. Și pe urmă când a venit la mine, cred că a venit să-mi spună că urmează să fie numit, dacă primește, ceva pe la episcopia aceea de la Arad. Așa că ori s-a dus, ori e tot pe la Orăștie, nu știu. Ei, cred că el sau altcineva a scris ceva, adică experiența lui personală, ce a cercetat el. Dar, toate listele astea de înscriere erau depozitate în niște lăzi de la Institutul Central de Statistică. Scria pe ele ICS, numărul cutare. Și depuse la arhivă, în subsolul instituției. N-am știut ce… Ale mele au fost luate când am fost ridicat, caietul, carnetul, și ce mai aveam.

– *Și astea nu s-au înapoiat ?*

– */râde/* A venit o dubă mare, de m-a apucat și groaza. Oprește ziua în amiaza mare o dubă în fața casei mele… Eu am ieșit de

[58] Tehnicianul Gheorghe Adăscăliței, zis „Edison".

câteva luni. A venit să-mi aducă înapoi o parte din cărțile și materialele care mi-au fost luate. Dar erau dintre cele… am zis, de ce nu mi le-ai adus pe celelalte, de ce mi le aduci pe astea ? Zice, domnule, eu îți aduc ce mi s-a dat. Toate cărțile lui Pătrășcanu cu dedicație, și carnetele… Era carnetul de note, era inclusiv Dâmbovnicul. Ei, au trecut ani de zile… Bineînțeles eu nu m-am dus înapoi la Statistică. Nici dacă m-ar fi chemat nu m-aș fi dus… Dar, să închei povestea.

– *Deci, v-ați întors, și Statistica bătea pasul pe loc, că se apropia frontul.*

– Păi da, am venit la București, am evacuat institutul. Adică, noi l-am evacuat. Am lucrat așa într-un hal că Golopenția a căzut bolnav de surmenaj. A stat vreo trei săptămâni până și-a revenit. Sub îngrijiri medicale, sub tratament și așa mai departe. Fiindcă n-am avut bani pentru evacuare.

– *Și ce s-a întâmplat cu lăzile acelea ? S-au distrus ?*

– Asta voiam să v-o spun, dar m-ați întrerupt. Ani de zile au trecut. Și la sfârșitul lui ’65 sau începutul lui ’66. Cam așa era. Când a fost diferendul acela cu Basarabia, cu nu știu cine… S-a vorbit în anii aceia de problema aceasta. Am fost chemat, și întrebat: „unde-i materialul de peste Bug”. „Aici l-am lăsat.“ „Cum era, cum...“ „Păi, era în lăzi, nu știu, nu țin minte numărul lăzilor, vreo 5 lăzi, așezat frumos pe județe, raioane, sate”. „Am căutat, am răscolit tot, subsolul și tot depozitul, și nu este nicăieri”. S-ar fi putut, să știți, atunci... Dacă nu știți, vă spun. Trebuia să fie înapoiate toate obiectele aduse de la Prut încolo. Au venit oameni care și-au cumpărat piane, sau pur și simplu în satele astea nemțești erau pianele… Își lua cine vrea. Într-o curte, îmi aduc aminte, la Bairamcea, un sat de vreo 100 de case, era numai pe o singură stradă foarte largă. O stradă de vreo 100 m lățime. Mijlocul era însă grădină, plin de stupi sistematici. Rămăseseră acolo, și acum era un inginer care avea grijă de stupii ăștia. Erau

pianele strânse în curte, 15 piane. Găinile… cuibare în ele, le ploua. Și au venit care aveau mijloace să le aducă. Au luat alții și covoare… În sfârșit, cumpărate, necumpărate, nu știu, nu mă pricep. Nu am făcut afaceri de felul acesta. Nici măcar n-am fost întrebat ! Ei, au trebuit înapoiate. Toate obiectele aduse de acolo. Că le-o fi luat… Nu știu, cineva într-adins a pus mâna pe ele, și le-a distrus probabil. Deși ulterior am auzit că la Externe s-ar găsi acest material. Dar n-am fost niciodată să întreb. Ei, le-am spus atunci cam ceea ce ți-am spus și dumitale. Și acum mi-este foarte greu să-mi aduc aminte și satele. Eu sunt singurul… nici Golopenția nu le-a văzut pe toate, cum le-am văzut eu. El de câte ori pleca, rămâneam substitutul lui. Și atunci am văzut toate satele astea. Dar să mă pui acum să fac lista lor… Imposibil.

– *Ce s-a întâmplat cu oamenii care au fost băgați în fostele sate nemțești ?*

– Au rămas acolo. Vreo 15-16 dintre ei au venit dincoace. Prin Ministerul Agriculturii – că ăștia 15-16, vorbesc de familii, erau mai multe persoane, cu excepția unuia, care s-a așezat în orașul Călărași, și fiică-sa a devenit farmacistă acolo, el având farmacie sau așa ceva… Ceilalți au fost prin Ministerul Agriculturii colonizați în Banat. Așezați în Banat. Unul dintre ei, o familie dintre ei, cu trei fete, a venit în București… Ministerul Agriculturii aici cam pe unde-i arena asta, sau Parcul Tineretului, sau cum îi zice. I-a dat o casă și nu știu cât pământ ca să crească vite. Și el a crescut vreo 4-5 vaci cu lapte, făcea smântână, brânză, unt, și vindea la piață, și trăia. Fetele lui, cea mai mică e profesoară de limba română.

– *Îi știți numele ?*

– Sigur.

– *M-ar interesa o familie care a trecut prin toate astea.*

– Nu-l mai găsești, el era atunci de aproape 50 de ani.

– *Ei, acum poate avea 90.*

– A trăit până acum câțiva ani.

– *Dar fiicele își aduc aminte.*

– Da, fiindcă cea mare, Elena, a făcut geografia, 5 ani de facultate la Odessa. Cea mijlocie n-a făcut decât 10 clase.

– *Cum o găsesc pe fata asta cu geografia ?*

– Ea e de vârsta mea. Pavelescu o cheamă. A fost căsătorită, s-a mutat la Brașov cu soțul, acolo a divorțat. Nu cunosc motivul, că nu prea îmi place să mă amestec în problemele acestea. Atâta știu că în momentul în care eu am ieșit, la vreun an de zile m-a găsit el, tatăl lor. Leonte Leuță. M-a găsit, și cum nu eram acasă, și nici soția nu era, mi-a lăsat un bilet. Că locuiește pe strada Pindului, așa se numea strada, care nu mai este acum… numărul 90 și ceva. Că am plecat de aici, din piața Unirii pe jos până acolo, că n-am știut pe unde putea fi Pindului acesta. Ei, ea era venită de la Brașov, divorțată. Angajată din fond nescriptic la echipele de cercetări monografice ale Institutului de Cercetări Economice. Vreo doi ani a lucrat… Până s-a desființat, a lucrat acolo. Pe urmă a devenit educatoare sau așa ceva, la o grădiniță de copii sau o creșă, aici, în piața asta, Filaret. Chiar lângă fosta gară e creșa asta, la parter. Cred că acum e pensionată, dar ei trebuie să știe de ea. Cealaltă, mijlocia e tehniciană, a făcut zece clase, că pe urmă a început războiul, și n-a făcut… Căsătorită cu un tehnician în energetică, care lucra pe la Bicaz. Dar avea domiciliul într-un bloc pe Victoriei.

– *De cei din Călărași și din Banat nu mai știți nimic ?*

– Nu știu nimic, absolut nimic. Atâta știu că fata lui Mileșcinko a devenit farmacistă la Călărași. Era ucrainizat numele. Acest Mileșcinko nu era din grupul celor trei sate de care v-am vorbit. Era mai jos, la vreo 15-20 de km alt grup. Așa erau, grupuri de 5-6-7 sate. Ei, constituția aia a lui Stalin i-a ajutat, fiindcă ei aveau școală în limba românească. Și până în 1939 cărțile erau tipărite cu caractere latine. Și învățătorii lor veneau la Balta – era capitala Republicii Moldovenești până în ’38. Când i-a căsăpit pe ăia, când au avut procesele alea mari, i-a căsăpit și pe ăștia, ca tendință de românizare.

Și a mutat capitala la Tiraspol. Dar ăștia de aici, de peste Bug veneau și făceau Institutul Pedagogic întâi la Balta, apoi la Tiraspol. Și scriau foarte bine cu litere latine. Eu încă i-am învățat pe câțiva, că dacă eram singur nu puteam să înregistrez singur un sat întreg de 4500 de locuitori. Dar aveam învățătorii de acolo, care scriau foarte bine. Un mic instructaj, nu ? Asta faci oricând, și aici, când faci recensământ, instruiești oamenii. Ei, atunci mi-a părut rău într-adevăr că n-am găsit materialul, atunci, în '65-'66. Am știut de ce vrea să-l găsească. Dar, ce să fac. Așa… Și punctul final al afacerii ăsteia e următorul. Ăștia de stânga, sau chiar și Rațiu care se convertise…

– *Deja atunci s-a convertit ?*

– Da, da. L-a convertit Betea și poate și Mănescu. Că și el era la Cetatea Albă, în grupul lor. Mai făceau și ei câte ceva. Mai scoteau câte unul clandestin de acolo, și-l treceau peste Bug, în Transnistria, unde-și pierdea urma. Deci, și acțiuni de astea, de salvarea unuia din mâna Gestapoului sau… Ca acum vreo 3-4 ani, îl cheamă Popișteanu pe Rațiu la el… Știi cine e Popișteanu ?

– *Sigur, de la „Magazinul Istoric".*

– Și-i spune, „uite, domnule, la radio Moscova, emisiunea în limba română s-a citit scrisoarea cetățeanului X, care locuiește acum la Lemberg, și el zice că ar vrea să știe despre dumneata, despre Betea, despre Pavel, care în timpul războiului i-ați dat un ajutor…" I-au salvat viața. „Ce-a fost asta, cum ai ajuns dumneata acolo, nu știu ce…" „Păi, stai, domnule, că asta a fost o acțiune, n-a fost în plimbare sau cu războiul, sau nu știu ce." Și i-a povestit, mă rog, cât știa el. Deși el a fost de la început, din prima zi cu mine. „Atunci scrie, domnule ! Scrie !"

– *Și a scris ?*

– Da.

– *A apărut ?*

– Nu, că a ieșit ceva neclar. Și a fost la Secție materialul. Trebuia… Dar relatarea nu era foarte exactă. Și cu lipsuri și așa mai

departe. Ăia șase ani jumate l-au cam… În orice caz, n-avea perspectiva de ansamblu pe care o aveam eu. El a luat satul acesta, satul acesta, satul cutare. Dar ca ansamblu, nu avea. Și i-au spus: „cine a mai fost ?“ Și a spus el de cine și-a adus aminte. Și printre cei de care și-a adus aminte, m-a scris pe mine chiar primul. „Dar el trăiește, du-te să-ți citească materialul, să semneze și el că-i de acord cu materialul.“ Și a venit într-o duminică dimineață la mine, am stat tot așa cam 5-6 ore cu el, și am pus materialul la punct. Și am dat viza. N-am vrut să semnez, fiindcă nici nu mi se ceruse decât atâta, acordul. Ce s-a întâmplat mai departe, nu știu[59]. S-a dus înapoi, dar probabil că nu era momentul favorabil.

– *Oh, Doamne, Doamne !*

– Cred că aceea cu românii din Banatul Sârbesc v-am povestit-o, și ați înregistrat-o.

– *Cu prizonierii ?*

– Da. Ei, după aceea am adus înapoi funcționarii, cu o singură pierdere. Împrejurările au fost de vină. Un funcționar foarte blând. Un incident, și-a pierdut viața. Ei, și în ’945, în iulie, am făcut o școală de pregătire la Târgu-Mureș. Unde erau aduși din toată țara cei care vroiau să devină salariați ai institutului.

– *Unde s-a ținut, în ce clădire, nu vă aduceți aminte ?*

– Ba da, la liceul Unirea. Acolo țineam cursurile, și acolo niște săli de clasă au fost făcute dormitoare. Și predam acolo cursuri de economie politică, noțiuni elementare, bineînțeles. Golopența preda statistică, Ioan Negru nu știu ce mai preda...

– *Ioan Negru ? N-am auzit de el.*

– A fost… Era atunci… n-am vorbit despre asta, și o să vorbim când ajungem acolo cu povestea asta… Într-o bună zi, ne-am urcat

[59] Cartea a apărut în 1994 (Anton Rațiu, *Românii de la est de Bug. Cercetări etno-sociologice și culegere de folclor*, Editura Fundației Culturale Române).

în tren, Golopenția și eu. Și am mers pe Mureș în sus. Am ajuns la Reghin, cu intenția să vedem valea Gurghiului. Și cred că Golopenția a zis, „de ce să nu stăm noi…“ Noi aveam o lună de zile concediu. De ce să nu stăm aici la Hodac, și să facem cercetare monografică la Hodac. A fost făcută și o dare de seamă la Academie despre cercetarea asta de la Hodac. Și i-am luat pe toți profesorii care mai erau acolo, am mai adus oameni din București, încât s-au făcut vreo 20 de inși. A fost și Biji, directorul Statisticii Agricole, să facă viața agrară… Mă rog. Și s-au încheiat cursurile. Cursurile s-au încheiat în nefasta de zi de 6 august ’45. A sosit în dimineața zilei, sau în după-amiaza zilei, directorul general, sau în 7 august… În sfârșit, și zice, „uite, s-a aruncat bomba[60]". Ne-a povestit el, chiar în piață eram, la restaurantul acela mare, parcă New York se chema, din Târgu-Mureș. Pe dreapta era biserica romano-catolică, asemănătoare cu cea din Cluj, ca stil. Și am făcut acea cercetare la Hodac, timp de o lună și ceva. Eu am revenit însă. Am revenit, făcusem toate satele, începând cu Glăjăria, Gurghiu, Hodac, Ibănești și Toaca.

– *Acestea sunt sate românești.*

– Da. Dar spre Gurghiu, mai pendulam în niște sate care erau dincolo de deal. Ceva cu… Sânmihaiu de Pădure și nu știu mai ce, încă un grup de sate. Și m-am dus la Reghin, și am luat toți salariații statisticii din câteva plăși, și am făcut satele acelea. Însă de finalizat nu s-a finalizat nimica. A trecut pe urmă Statistica prin foarte multe prefaceri, a primit alte sarcini. Și Apolzan a fost pe-acolo, și Biji… Mă rog, tot ce era mai răsărit pe atunci în statistică. Și am revenit în Gurghiu-Hodac-Ibănești cu Bauh în ’47 pentru fotografii și așa mai departe. Dar de scris nu s-a scris, cred că numai darea aceea de seamă pe care a făcut-o Golopenția la Academie.

[60] Bomba de la Hiroshima.

– Și nici nu mai aveți materialul din care s-ar putea scrie ceva.

– Mi s-a luat tot. Caietele și carnetele… Asta a fost în ’45. Pe urmă noi n-am mai făcut, ca grup condus de Golopenția. Dar oriunde am mers cu școlile astea, și s-a mers așa: în ’46 Beclean – la 5 km de satul meu, tot în ’46, Curtea de Argeș. Pe urmă a venit Sebeșul.

– Tot concepție monografică ?

– Erau școli de astea, fie de specializare, fie de inițiere. Dar acolo unde am fost eu… la Sebeș n-am putut face nimic. Era localitatea răvășită, cu nemții, cu chestii de-astea. Nu puteai să te duci, să vorbești de altceva. Oricum, nu era atmosfera favorabilă unei cercetări monografice. Nu era ! Pe urmă am terminat cu statistica.

– Când ?

– În 21 martie ’50.

– Între timp au intervenit schimbările politice. Bunăoară republica, pe urmă naționalizarea, unificarea partidelor. În’48-’49 n-ați mai făcut cercetări de teren ?

– Stahl a făcut. Cred că el s-a dus imediat după război, sau după ce s-a constituit Consiliul Național de Cercetare Științifică la Academie, cu Gusti, cred că a primit fonduri și s-a dus la Goicea. După atâția ani !

– El cum de n-a luat parte la cercetarea aceasta de la Valea Hoțului ?

– Pentru că atunci se inventaria Transnistria. Noi eram peste Bug, și el conducea inventarierea din Transnistria. El a fost numit șeful tuturor statisticienilor care lucrau în Transnistria. Și în ’42 m-am întâlnit cu el…

– Deci practic și el a lucrat la asta.

– Da, dar nu în grupul nostru. În ’42, când am fost eu trimis cu Rațiu la Tiraspol, să aranjăm sosirea celor din București, a venit și el de a predat rezultatele recensământului din Transnistria guvernatorului.

Era Gheorghe Alexianu guvernator, fost profesor la Cernăuți, la Universitate, și pe urmă la București. Pe urmă a venit perioada cu cercetarea monografică la Institutul de Cercetări Economice.

– *Dar după ieșirea din detenție cum v-au luat la Economice ?*

– Ei, m-au chemat ei.

– *Ați stat mult timp fără loc de muncă ?*

– Un an și 6-7 luni. Pe urmă am intrat la Cercetări și Proiectări pentru Hârtie, Celuloză și Stuf, unde am stat până în iunie '57. Din octombrie '55. Nici doi ani n-am stat. Și mi-a cerut transferul Academia. Cred că doi inși au vorbit despre mine la Academie. Levente, care preluase conducerea DCS-ului, a Direcției Centrale de Statistică, și Biji. Și Levente n-a vrut să mai… V-am spus că au fost înființate echipele pe lângă DCS, și Levente n-a vrut să aibă de-a face cu ele. A zis, „eu fac statistică, și nu sociologie. Academia – treaba ei". Și atunci ne-a vărsat la Institutul de Cercetări Economice. „Pe cine să punem acolo ?" Și atunci Levente și Biji au spus, „pe acela, pe… E mai bun decât ceilalți". A fost verificat ! /*râde*/ S-a terminat cu eșecul cunoscut.

GHEORGHE SERAFIM

„Cei care eram rămași cu boala monografiei”

Pe Gheorghe Serafim l-am vizitat prima dată împreună cu mai tânărul său coleg Coriolan Gheție, având astfel ocazia să asist la o întâlnire între doi monografiști. Această împrejurare a contribuit din plin la crearea atmosferei propice convorbirii, scurtând perioada de „acomodare”.

A făcut parte dintre acei tineri învățători care se simțeau în stare să-și continue studiile, și care datorită sensibilității pentru viața satului descopereau repede pe Gusti și sociologia. Fin observator, Gheorghe Serafim a găsit calea spre sociologie raportându-se la satul lui. Și fiindcă problematica istoriei sociale (problema răzășiei) nu-i era străină, s-a atașat de Henri Stahl. A lucrat sub îndrumarea acestuia și în Vrancea, și – extrem de onorant pentru un student – i-a fost chiar coautor la un studiu publicat în Sociologie Românească. La fel cum Dunăre și Gheție au rămas „herseniști”, Retegan „golopenționist”, Serafim a continuat să fie „stahlist“ toată viața.

După succesul din anii 1938-1939 Gheorghe Serafim a continuat cercetarea în cadrul Institutului Central de Statistică, dar după preluarea comunistă a acestuia a avut aceeași soartă cu Gheție și cu ceilalți: supraviețuirea fără posibilitatea de creație științifică.

– Toate aceste discuții încep cu primele motivații care v-au îndrumat spre sociologie. Când ați auzit prima dată de sociologie ? Care a fost primul dumneavoastră contact cu această știință ?

– Să știți că formațiunea mea de bază este… Eu am făcut școala normală și trebuia să fiu învățător într-un sat. Însă eu sunt de origine

țărănească, părinții mei au fost țărani. Și școala normală pe vremuri era în așa fel profilată încât să pregătească numai învățători pentru sate. Era o diferență față de liceu. Și noi atunci pe liceiști îi consideram superiori nouă. Deci toți normaliștii care erau cât de cât ambițioși, toată dorința lor era să ia diferența de liceu. Și așa am făcut și eu. Cum am terminat școala normală, aveam cunoștințe, am dat diferența de liceu, și m-am înscris la Universitate. La Universitate m-am înscris la secția de profil, adică la secția de filosofie, pedagogie și sociologie. Și cu această ocazie – deși eu eram născut la țară, crescut la țară, am făcut o școală pentru sat – eu nu cunoșteam încă secretele satului. Le-am cunoscut numai când am participat la cursurile de sociologie ale profesorului Gusti. Și astea așa m-au pasionat încât, student fiind, am participat la campania din Nereju, condusă de Stahl. Care a publicat monografia Nerejului.

– *Când v-ați înscris la Universitate ?*

– La facultate m-am înscris în 1934 și am terminat-o în '38. Deci în perioada aceasta '34–'38 eu am fost student al Seminarului de Sociologie și am participat la campaniile din timpul verilor.

– *Înainte de a ajunge la prima campanie, aș vrea să insistăm mai întâi asupra anilor de studii. Care au fost opțiunile dumneavoastră din primii ani de facultate ?*

– Ca student în general, și în special la facultatea asta de Litere și Filosofie aveai libertatea să te duci la cursurile care îți plăceau. Și să vii când îți place, adică nu era un program cu prezență zilnică la anumite activități. Eu am participat în primul rând la cursurile și la seminariile de sociologie care mă interesau cel mai mult. Mai puțin cele de pedagogie, de care aveam idee încă din școală, și întrucâtva mă interesau cele de psihologie, și în special psihologia poporului român, cu Rădulescu-Motru. El a fost o capacitate în problema asta. Dar nenorocirea era că el n-a avut ajutoare, n-a avut asistenți, cum a avut Gusti. Gusti era o somitate. Dar mai mare somitate a fost prin

alegerea colaboratorilor lui. Avea, domnule un talent, nu știu cum, de a alege colaboratorii, extraordinar ! A avut trei somități. A avut pe Golopenția, pe Stahl și pe Herseni.

– *Vulcănescu nu mai preda ?*

– Vulcănescu nu preda în vremea aceea. Avea un seminar de morală, de nu știu ce, dar el mai mult era fluture. Munca de zi cu zi o făcea Stahl. În special Stahl, teoria monografiei care mă interesa în mod deosebit. Eu eram plecat de la sat, și mi-am dat seama, uite dom'le cum trebuie să cunoști satul, să cunoști toate cadrele, manifestările…. Nu despicam eu în teoria satului, toate secretele. Și astea le-am deprins la seminarul lui Stahl.

– *V-ați dat seama că nu e suficient să te naști la sat ca să fi cercetătorul lui...*

– Da. Chiar a fost unul dintre neajunsurile mele. Mi s-a părut că la sat m-am născut, nu știu ce… Dar ca să despic și s-o înțeleg, asta mi-a dat-o numai sociologia, Seminarul de Sociologie. A fost extraordinar ! Și pe urmă am avut șansa de o perioadă de intense cercetări, și m-am apropiat de seminarul condus de Stahl, și am participat la campania de la Nereju.

– *Cu Herseni ați făcut vreun curs sau seminar ?*

– Cu Herseni nu. Am fost în echipa lui Stahl.

– *Dar la facultate v-a predat ceva Herseni ?*

– Da, sigur că da. El preda mai mult teoria sociologiei. Și Stahl mai mult tehnica monografiei sociologice.

– *Încă nu începuse pe vremea aceea Stahl sociologia agrară ?*

– Încă nu începuse. Mai târziu.

– *Golopenția a predat ceva ?*

– Golopenția a venit mai târziu, și era mai mult la biblioteca seminarului. Cei care conduceau aceștia doi erau, Herseni și Stahl. Herseni era pe partea teoretică și Stahl mai mult pe partea de cercetare practică.

– *Vlădescu-Răcoasa ?*

– Vlădescu-Răcoasa conducea un seminar de politică. Frecventam și seminarul lui, nu cu mare interes, dar în orice caz, eu de la Vlădescu-Răcoasa știam mai mult despre marxism decât aflasem mai târziu /*râde*/. Adică era mai clar, mai sistematizat. Și Vlădescu-Răcoasa făcea un seminar de marxism.

– *Mi se pare aproape de necrezut. Am fost la el. A împlinit 90 de ani acum, în decembrie.*

– Trăiește ?

– *Sigur. Este destul de izolat și mizantrop.*

– Trăiește deci. El pe vremea aceea lucra pe niște probleme externe.

– *Organizația Internațională a Muncii.*

– Da, cu Organizația Internațională a Muncii, lucra el pe acolo, nu știu ce. Dar făcea seminarul acela de marxism, și mă interesa. Ei, domnule, era așa de sistematizat marxismul la el, cu problemele de teorie, încât pentru mine a fost mai clar decât mai târziu.

– *Ceea ce ați învățat după aceea a fost de fapt stalinism. Adică marxism trecut prin filtrul lui Lenin și mai ales al lui Stalin.*

– Da, exact ! /*râde*/

– *Alte discipline și profesori de care vă mai aduceți aminte cu plăcere ?*

– Alte discipline pe care le frecventam… Iorga. Pe Iorga îl frecventam pentru faptul că el polemiza la fiecare lecție. Venea și spunea că ideile lui Hitler nu cântăresc mai mult decât propria cravată. Și o spunea pe vremea aceea. Sau venea și polemiza cu Armand Călinescu. Spunea că Armand Călinescu poate să-l oblige pe el să mănânce rahat, dar nu poate să-l oblige să spună că-i place. /*râde*/ Sau el era deseori în conflict cu regele. Și noi ca studenți simțeam… Cum simțeam că Iorga a avut un diferend cu regele, a doua zi sala era arhiplină. Pentru că el ținea lecția, și pe urmă polemiza. Polemiza cu toată lumea.

– *Și dintre istorici, cu Giurescu și cu Panaitescu.*

– A, da !

– *Și dădeați și examen cu Iorga, sau erau separat aceste cursuri ?*

– Erau separat. Erau unele examene obligatorii, și erau examene voluntare, pe care vrei să le alegi. Unii-și alegeau examenul cu Iorga. Dar majoritatea se duceau să-l asculte fără să susțină examene la el…. Pe urmă era Caracostea cu literatura română. Când l-am audiat eu, Caracostea era în al patrulea an când preda despre *Luceafărul* lui Eminescu.

– *Dar nu preda și folclor ?*

– Nu.

– *Cursul lui Caracostea a fost obligatoriu ?*

– Da, a fost obligatoriu. Și restul erau de psihologie, pedagogie, filosofie, de sociologie.

– *Cum ați rezistat la cursurile lui P.P. Negulescu de care se povestește că erau plictisitoare ?*

– Negulescu era extraordinar de meticulos și pedant în predare. La lecții intra foarte sobru… El nu era un tip gomos, intra foarte sobru la catedră, și preda, încât cursurile lui de problema cosmologică, problema ontologică se urmăreau cu mare interes. Ne făcea mare plăcere. Partea proastă este că dintre toți profesorii aceștia… Negulescu, care a avut ca asistent pe Posescu, Motru care l-a avut ca asistent pe Nestor, singurul Gusti, nu știu ce talent a avut, domnule, de-și alegea asistenți străluciți ! Părerea mea e că Nestor nu se compara cu Motru, și nici Posescu nu se compara cu Negulescu, în schimb toți elevii lui Gusti l-au depășit pe Gusti și ca competență. Gusti era un mare organizator. Și avea marele talent, deși el era de origine burgheză – cum spunem acuma – , dar el avea o ținută când se întâlnea cu regele și la Societatea Națiunilor, și alta, când se ducea la Șanț, și venea să stea de vorbă cu țăranii. El avea capacitatea asta

să stea de vorbă și cu țăranii, și chiar să se împrietenească cu ei. S-a împrietenit, avea prieteni țărani, participa la obiceiurile lor, cununa, boteza, și câte și mai câte. Un alt mare talent al lui: el nu a obligat pe asistenții sau pe studenții lui să accepte părerile sale. Cerea numai să vadă că e o sclipire în respectivul, că gândește ceva, și nu să gândească la fel cu el. Nu o dată s-a întâmplat ca Stahl, Herseni și Golopenția să aibă opinii deosebite de ale profesorului. Repet, a avut cei mai străluciți asistenți. Erau de așa capacitate că aș putea să spun că pe noi nu ne avantaja treaba asta, pe noi ne descuraja.

– *În ce sens ?*

– Ne descuraja, fiindcă ne puneam întrebarea: pot să ajung sau să-l depășesc pe Stahl ? Să susțin un doctorat, nu știu ce ? Pot să-l depășesc pe Herseni ? Cum să mă înscriu la doctorat în asemenea condiții ? Pe când pe Nestor nu era mare lucru să-l depășesc... /*râde*/ Nu știu dacă ați reușit să înțelegeți ce vroiam să sugerez.

– *Cum să nu... Dar, din ce ați trăit în timpul anilor de facultate ? Susținut de părinți ?*

– Nu, dar am fost avantajat, că eu fiind învățător am fost numit în 1934 într-un sat din Putna, și fiindcă în sat era un absolvent de liceu care n-avea ce face, ăla l-am lăsat suplinitor, mai luam și eu 500 lei, și cu 500 de lei ăia făceam facultatea. Mai ales că am intrat pedagog la Casa Corpului Didactic. Fiind membru al Casei Corpului Didactic, că fiind în învățământ cotizam. Facultatea era la doi pași... Cam așa mi-am făcut eu facultatea.

– *După anul întâi deja v-ați dus în campanie ?*

– Da, în primul an.

– *Înseamnă că în 1935.*

– Da, am fost în vara anului ’35, ’36, ’37.

– *Deci, prin Fundație, cu echipele studențești.*

– Da, cu echipele studențești ale Fundației. Pe urmă, când devenisem oarecum mai cunoscut, am lucrat la Fundație. M-au

remarcat fiindcă am lucrat destul de activ la monografia Nerejului, și acolo m-am ocupat de o problemă extraordinară: organizarea obștilor răzășești din Vrancea. Domnule, și acolo era un fenomen… De exemplu, în Vrancea toate satele aveau vatra închisă. Și restul teritoriului din jurul vetrei satului era pășunat pentru toate vitele din sat. Adică fiecare cetățean din sat n-avea de grijă decât să aibă zece oi, să le ducă până la poarta aceea, și să-i dea drumul pe izlaz.

– *Dumneavoastră sunteți din părțile acelea ?*

– Nu, eu sunt din Mehedinți. Dar fenomenul acesta numai în Vrancea l-am întâlnit. Și satul meu a fost un sat de moșneni, organizat la noi după sistemul de curele. Adică tot hotarul satului, de la un cap până la altul, pe neamuri de vetre, era împărțit în fâșii, așa zise curele. Ei, aceste curele atribuie fiecărui locuitor din sat, fiecărui neam, toate categoriile de teren. Adică începea de la șes, apoi dealuri, râpe, nu știu ce… toate categoriile de teren. Eu nu înțelegeam, domnule, ce-i cu curelele astea ? Acum s-au pulverizat, s-au împărțit, s-au bucătățit… Și am făcut un studiu în satul meu, am purecat cu împărțirea lui pe curele, având schemele și cadrele fixate de sociologie, altfel nu puteam să fac.

– *Cunoșteați probabil lucrarea lui Stahl despre devălmășie.*

– Da. Și eu am publicat cu Stahl despre organizarea obștilor răzășești din Vrancea. Și vreau să vă spun că Miron Constantinescu, care mi-a fost coleg, el era așa ambalat în activitatea asta politică, sau nu știu de ce, dar în orice caz el n-a participat prea intens la cercetările astea monografice. A făcut și el… el s-a dus grupat în jurul lui Golopenția...

– *În plasa Dâmbovnic.*

– Da, în satul Oarja. Și cum mergeau lucrurile acolo ? Am avut un coleg, pe unul Marin-Dunăre, nu știu dacă-l aveți în vizor… Acest Marin-Dunăre a scris o lucrare despre procesul de îmbogățire a țăranilor din Oarja, iar Miron Constantinescu despre procesul de

sărăcire a țăranilor din Oarja. Ăsta este un semn de cum se dezbăteau problemele atunci, pe vremea aceea. Am umblat atunci prin toate satele din Vrancea, la toate judecătoriile și am luat … ei aveau niște statuturi de organizare a fiecărui sat. Cu diferite nuanțe. Adică, era vatra satului închisă, izlazul era comun, și pădurea din jur era exploatată… fiecare se ducea, tăia de unde vrea. Ei, la nivelul de populație de atunci asta era posibil. A mai avut asta apoi consecințe cu despăduririle alea pe acolo… Și pe urmă el pleca, țăranul din Vrancea, pleca cu lemnele tăiate la Odobești, le vindea, de acolo își cumpăra porumbul, hrănea vitele, toamna vindea vitele, și asta era viața lor. După ’48, când Manea Mănescu a venit ca director la Statistică, Miron Constantinescu l-a trimis pe Manea Mănescu cu Roman Moldovan – nu știu dacă ați auzit – au fost trimiși în Vrancea să studieze... Că bine, asta era organizarea obștilor înainte, dar ce facem cu ele acum ? Atunci Miron Constantinescu i-a spus lui Manea Mănescu, ia-l și pe Serafim. El m-a recomandat lui Manea Mănescu, de ce ? Pentru că eu aveam discuții cu el despre sistemul de organizare al țăranilor din Vrancea. Pe care nici el nu-l întâlnise, pentru că era unic.

– *Și v-ați dus împreună cu ei ?*

– Am fost în Vrancea cu Manea Mănescu, cu Roman Moldovan și a mai fost o echipă..

– *Cine a mai fost acolo ?*

– Păi eu am fost, Roman Moldovan, Manea Mănescu și încă doi inși.

– *Dar nu sociologi.*

– Nu, nu.

– *De fapt ce se urmărea atunci ? Asta se întâmpla prin ’48-’49-’50 ? Cam atunci ?*

– Se urmărea găsirea unei soluții pentru a stăvili exploatarea prădalnică a pădurilor, trebuia reglementată și folosirea izlazului.

Că problema folosirii izlazului este de când a apărut codul civil la noi, au apărut avocații, judecătoriile, și deși izlazul era proprietate obștească, dar se ducea unul mai puternic și mai nu știu ce, și făcea de-l închidea în jurul unui izvor... O delimitare, acolo. Ăștia care închideau acolo erau dintre fruntași, bătăuși sau cu autoritate, cu care ceilalți din sat nu vroiau să se pună rău cu ei, și în general începuseră să se fărâmițeze izlazurile astea obștești. Trebuia găsită o soluție pentru problema asta.

– N-au fost și alte motive pentru care s-a luat în vizor tocmai Vrancea ? Că la urma urmei probleme au fost peste tot. De ce s-au gândit să-l trimită pe Manea Mănescu și pe Roman Moldovan tocmai acolo ?

– Nu cred că au fost alte motive, și Vrancea era singura de genul ăsta. Fenomene de genul ăsta, de organizarea asta a Vrancei nu au mai fost în altă parte.

– Ați mai revenit după aceea în Vrancea ?

– Nu. Nici nu mai știu cum s-a rezolvat problema.

– Păi, pe urmă a venit colectivizarea și a pus capac la toate. Deși acolo, fiind zonă de munte, a rămas probabil și necolectivizată. Acolo s-ar mai putea cerceta ceva, s-ar putea vedea ce s-a mai întâmplat de atunci.

– Ei, domnule, eu nu mai știu acum, dacă mă întrebi cum e așezată Vrancea acum, față de ce am studiat atunci. Că eu am avut lucrări publicate, am avut cu Stahl despre lipsa de organizare a obștei…

– „Neorganizare", chiar așa ați scris.[61]

– Da. Și de ce ? Pentru că, domnule, am trecut pe la toate judecătoriile din Vrancea atunci, și fiecare obște avea un statut al ei.

[61] *O situație intolerabilă: neorganizarea obștilor răzășești din Vrancea*, studiu publicat în „Sociologie Românească" și intercalat ulterior în monografia Nerejului (*Nerej, un village d'une région archaïque*, vol. I-III, prefață de D. Gusti, București, 1939).

Cu particularități, dar un singur sistem, formele erau aceleași. Unele mai bine organizate, ca să împiedice fărâmițarea, altele mai puțin. Vrâncenii făceau campanii de-astea primăvara. Se ridica unul, aduna satul, „hai, mă, să dărâmăm gardurile !“ Care se ridicaseră ilegal. După ce a apărut codul civil, acela căruia îi dărâmau gardul îi dădea în judecată. Trebuia să se ducă la Odobești să se judece. Acela se putea duce, dar pentru țăran să se ducă la Odobești, nu știu ce… Până la urmă se lăsa păgubaș. În felul ăsta începuse să se fărâmițeze obștile, care la început au fost foarte frumos organizate.

– Aș vrea să ne ocupăm mai întâi de prima ieșire a dumneavoastră pe teren. Deci în 1934 ați intrat la facultate, în ’35 ați terminat anul întâi, și în vacanța de vară din ’35…

– Prima ieșire a fost la Nereju. Și acolo am lucrat trei ani de zile.

– Trei ani ați lucrat acolo ? !

– Da, în fiecare an ne duceam. Deci și în ’36, în ’37.

– Da ? Deci și cu echipele regale tot la Nereju ați fost ?

– Da, da.

– Și la fiecare a fost prezent și Henri Stahl ?

– La fiecare.

– În memoriile sale Stahl vorbește distinct de anul 1938, și în acest cadru se referă la colaborarea cu dumneavoastră. Acolo pomenește de dosarele adunate de trei echipe, trei ieșiri cu echipe studențești. Înseamnă că ați fost în aceste echipe.

– Da.

– Aș vrea să le luăm mai amănunțit. Prima ieșire. Prin Fundație a fost, nu ?

– Prima a fost organizată prin catedra de sociologie și prin Fundație, sub conducerea lui Stahl.

– Cine a mai fost acolo atunci, înainte de 1938 ? Cu cine ați fost, în afară de Stahl ?

– A mai fost doctorul Georgescu, dintre studenți era Cristea, care este avocat acum, era Filip… Mai era o absolventă de școală de

menaj – nu-mi vine acum în minte numele –, mai era unu' Ștefănescu, care acum e la Brăila. Eram câte unul pe cele patru cadre și manifestări. Câte unul de fiecare problemă. Și cu noi la Nerej atunci, în vara lui '37 sau în vara lui '38 a participat și un american, Philip Mosely și un belgian Jacquemyns. Ei au stat toată vara la Nereju. Dintre români a mai fost Costică Ștefănescu, apropiat cu Stahl. N-a lucrat la Statistică, nu știu unde era încadrat el, dar știu că a participat și el.

– *A fost și Butură acolo ?*

– A fost și Butură într-o vară. Da, la Nereju a fost și Valeriu Butură.

– *Eliza Retezeanu ?*

– Nu.

– *Și Iolanda Nicoară ?*

– Iolanda Nicoară n-a participat la Nereju, era vrânceancă ea. Ea a participat la altele, la niște cercetări pentru *60 de sate românești*. Dar la Nereju n-a fost.

– *Ce caracter au avut aceste campanii care au precedat-o pe cea de sinteză din '38 ? Erau și de acțiune sau numai de cercetare ?*

– Numai de cercetare, de culegere de material. Discuții cu țăranii, nu știu ce, interviuri, notări, sistematizări, chestii de-astea. Pe urmă veneam la București în cadrul seminarului, lucram materialele astea și le arhivam. Adunam materialul pentru redactare. Fiecare pe problema lui își făcea o redactare în domeniul respectiv, pe care o preda dosarului, știi ? Bineînțeles, fiecare pe domeniul său… A, a mai fost unul Florescu… Ăsta era mai mult pe portul popular.

– *Nu erau echipe foarte mari acestea.*

– Nu.

– *10-20 de oameni ?*

– Da, maximum.

– Deci nu se formau grupuri separate. La cercetările cu 60-80 de oameni inevitabil se formau grupulețe.

– Nu, la noi nu.

– Pe mine mă interesează și cotidianul acestor cercetări. Dumneavoastră ați trecut pe la toate judecătoriile, nu ?

– Trebuia să merg în localitățile în care existau judecătorii. Era judecătorie la Năruja, la Bârsești, la Tulnici, și la fiecare judecătorie găseai dosarele tuturor satelor aparținătoare. Toate dosarele pe organizarea fiecărei obști le găseai la fiecare judecătorie. Eu am trecut la aceste trei judecătorii, la Năruja – și am văzut Năruja Mică, Năruja Mare, Spulber, satele de acolo – pe urmă am trecut la Bârsești, și am văzut toate satele aparținând de Bârsești, și la Tulnici. Și la aceste judecătorii am găsit eu dosarele organizării obștilor. Practic am trecut prin toate satele vrâncene și am găsit toate dosarele, din care am extras specificul sistemului de organizare, probleme...

– Probabil și cazuri mai interesante de litigii…

– Da, care erau foarte frecvente, mai ales pentru că cei care le săvârșeau profitau de înlesnirile pe care le acordau legiuirile moderne. Își puneau avocat, dau în judecată pe cei care… Ei, judecata … am văzut hotărârile date… La judecată nu se ținea seamă că e proprietate obștească și că el avea dreptul să dărâme gardul. Se zicea, nu trebuia să dărâmi gardul, trebuia să vii la judecătorie, și noi să dăm hotărâre... Așa a fost sistemul.

– Dar cum ați rezolvat cu cazarea, vă mutați din sat în sat ?

– Nu, la Nereju eu am închiriat un cal, și am plecat cu calul la Năruja. Și la Năruja îl găseam pe Hârnea care era grefier acolo, și el cu mare pasiune pentru sociologie, cercetările astea. Era încântat ca profesorul Gusti să se ducă să fie găzduit acolo, și Stahl și așa mai departe… Mă duceam, băgam calul în grajd la Hârnea, și pe urmă la judecătorie. Veneam doar seara și dormeam. După ce am terminat la Năruja m-am dus la Bârsești. Acolo era Iolanda Nicoară cu părinții

ei, și ne-am găzduit acolo, și de acolo m-am dus la Tulnici. Și după ce am terminat, am adunat materialul, și am venit cu calul înapoi. Asta a durat cam o săptămână și ceva, aproape două.

– *Și cam cât costa închirierea unui cal ?*

– Nici nu știu dacă am plătit ceva. Dar acela… pentru că atunci calul nu făcea altceva decât să-i dea drumul pe izlaz, dacă nu era o perioadă în care să aibă nevoie să se ducă cu căruța undeva, deci… ia calul, și să-i dai de mâncare. Dacă îi asigurai mâncare ți-l dădea bucuros.

– *Mi s-a povestit că pentru locuință nu trebuia să plătiți, dacă stăteați la țărani. Sau în '38 deja ați plătit ?*

– Nu. De plătit nu am plătit. Nu știu ce obligații erau, dar în orice caz primarul din sat știa că vine echipa, și ne repartiza pe fiecare.

– *El ? Primarul ?*

– Da, el ne repartiza. Nu spunea că eu mă duc la nu știu care, dar uite doi inși pot să doarmă la casa asta, unul doarme la casa asta. Deci, el făcea repartiția asta. Iar cei de acolo nu se considerau deranjați. Ne puneau camera la dispoziție, pat cu așternut…

– *Stahl în memoriile lui vorbește foarte mult și cu mare dragoste despre Vrancea.*

– Pot să spun că el a sesizat chestia asta. El a avut formație juridică și a sesizat-o și a… nu vreau să spun că a exploatat-o, dar a folosit-o la maximum. Situația deosebită din Vrancea. Și cred că volumul acela, *Nereju, un sat arhaic din Vrancea* este opera lui capitală, mai mult decât oricare. În afară de *Tehnica monografiei sociologice*, care e mai mult un îndrumar, asta este opera lui.

– *Dumneavoastră ați avut atunci un plan de cercetare ? V-ați gândit după terminarea facultății să mergeți pe o anumită idee în sociologie ? V-ați făcut un plan de cercetare personal pentru viitor ?*

– Pentru că participasem intens la lucrări de-astea, și mă și pasionau, pe urmă, în '38-,'39 eu am fost în conducerea unei echipe de cercetări monografice la Dioști.

– *Satul care a ars.*

– Da, fenomenul ăsta se petrecuse înainte, când a ars satul și se refăcuse o parte a satului, toate casele, și se construise un sat model. Model de casă sistem vilișoare, cu școală și căminul cultural în centru. Dar rămăsese satul vechi, și noi am fost trimiși acolo, am fost o echipă, să studiem, să vedem cum se îmbină satul vechi cu satul nou. Atunci am avut o lipsă mare pe care o regret și acuma. Că așa m-au speriat evenimentele care au venit – că s-a desființat pe urmă Serviciului Social, și ne-a luat de-acolo, când nici nu terminasem – și materialul l-am lăsat cam la fiecare, nu l-am adunat, atâta cât era, care acum ar fi deosebit de valoros. Este un lucru pe care-l regret în mod deosebit. Dioști. Și, ideea mea era să rămân pe linia aceasta de cercetare în sociologie. Toți pe urmă, după desființarea Serviciului Social am fost preluați de Institutul Central de Statistică, la Direcția Centrală de Statistică. Și acolo m-am încadrat la direcția agricolă, cu care am avut oarecare afinitate, și am stat acolo până când a venit director Manea Mănescu, și ne-a dat afară.

– *Pe urmă ?*

– Pe urmă am trecut la Ministerul Agriculturii.

– *Ca și Coriolan Gheție.*

– Ca și Gheție, exact.

– *Și de acolo ați ieșit la pensie ?*

– De acolo. Fiind la direcția de statistică, la statistică agricolă ca șef al direcției era unul Petre Onică. Onică a avut un stagiu politic mai serios, era basarabean, și a fost numit la catedra de economie agrară la ISE, și el m-a luat pe mine ca asistent al lui. Pe el l-au luxat, și am rămas eu ca lector. Dar munca de bază a rămas la Statistică, la Direcția agricolă și la Serviciul exterior.

– *Să ne reîntoarcem la întâmplări mai vechi. Nu-mi dau seama exact care a fost raportul între Fundația Regală și Serviciul Social ?*

– Vă spun eu. Fundația Culturală avea anumite preocupări cu satele, cu căminele culturale și astea. Și atunci Gusti, fiind în bune

relații cu regele, el conducea și Fundația. Și când a fost promulgată Legea Serviciul Social, Fundația a fost încadrată în Serviciul Social. A fost ca un fel de nucleu, adică ea a fost înglobată în Serviciul Social, și Serviciul Social n-a fost decât o dezvoltare a Fundației propriu-zis.

– *Și după suspendarea Legii Serviciului Social ?*

– A rămas numai nucleul, Fundația.

– *Și de ce nu ați rămas la Fundație ?*

– Fundația nu era o instituție de perspectivă, mi s-a părut Statistica mai de perspectivă.

– *Se spune că atunci când Ifrim a afișat în Fundație fotografia Căpitanului s-ar fi produs exodul la Statistică.*

– Desigur, în acea perioadă câțiva au făcut pe legionarii, dar nu ăsta a fost motivul. Fundația revenise la nivelul ei de fundație culturală regală, și-a redus schema, și toți cei care erau pe bugetul Serviciului Social nu mai aveau… Și atunci au plecat. Și Stahl a venit la Statistică. Toți. Statistica avea capacitate mare, condusă de Sabin Manuilă, un om de mare rafinament, cu mult fler.

– *Știa să-și aleagă oamenii ! L-a luat atunci și pe doctorul Mitu Georgescu…*

– Manuilă era și mai diplomat decât Gusti. Gusti nu știu cum avea intuiția, domnule, de ghicea oamenii deștepți, și îi apropia. Că alți profesori intrau în conflict cu studenții deștepți. Fiindcă studenții deștepți, într-adevăr, nu se supun chiar așa orbește la lozincile profesorului. Și intrau în conflict. Gusti nu intra în conflict cu ei. El îi accepta, îi cocoloșea, nu știu ce, și se înconjura de ei. Ei, Manuilă era și mai diplomat. Manuilă alegea pe unii care erau teoreticieni și buni, și alegea pe unii care erau jandarmi. De exemplu, la Statistică era unul Boeru, care era un tartor, domnule ! Acela când se așeza în față – erau sălile alea mari – și acela se așeza în față, nu mișca nimeni, domnule ! Nu mișca unul, domnule ! Toată aparatura asta mergea

pe Boeru – Chibulcuteanu, ăştia doi. Iar teoretic mergea pe Stahl, pe doctorul Georgescu, pe Golopenţia, asta era altă echipă. Echipa de diplomaţi ai Statisticii. Şi ăia era o echipă de ciomăgaşi ai Statisticii ! /*râde*/ Erau foarte mulţi oameni, acolo trebuia cineva… Şi Sabin Manuilă avea acest talent de a … Şi când erau probleme, se duceau la el, şi atunci el, cu duhul blândeţii împăca lucrurile. Adică le spunea şi subalternilor să nu fie supăraţi, şi îl chema şi pe Boeru, şi-i spunea, „mă, mai bagă-ţi minţile în cap", şi nu ştiu ce /*râde*/.

– *Am văzut o agendă a statisticianului, în care erau fixate pentru tot anul îndatoririle unui statistician de provincie... Ce bine pusă la punct era !*

– Da, făceau nişte lucruri de-astea, domnule, extraordinare. La toate astea colabora Stahl, Golopenţia şi doctorul Georgescu. Doctorul Georgescu era un om foarte meticulos. Foarte meticulos ! El a participat la toate campaniile astea, dar era de o meticulozitate, şi o pricepere, şi de un nivel superior, aşa, extraordinar ! Cine rămânea în jurul doctorului Georgescu, învăţa disciplina de a munci şi de a face lucrurile serios. Sabin Manuilă era cu partea diplomatică.

– *Dar el a fost directorul general. Catedră universitară nu a avut ?*

– A avut la Institutul de Igienă.

– *Pe urmă Institutul de Igienă a intrat la Statistică, nu ?*

– Da.

– *Când în '39 aţi ajuns la Statistică, la ce serviciu aţi lucrat ?*

– La Statistica agricolă, condusă de Onică şi Cresin.

– *Roman Cresin ? Mai trăieşte Cresin ?*

– Cred că mai trăieşte.

– *El a scris un studiu mare despre studenţi.*

– Ar fi bine să-l vedeţi. Şi Sabin Manuilă, care a fost un tip modern, adusese nişte maşini de prelucrare a cartelelor perforate. Era perioada de prigoană a evreilor, şi atunci a cerut mareşalului

sub pretextul prelucrării datelor recensământului, dar aceasta a fost un pretext, să-i dea pe toți evreii.

– *Evrei de unde ?*

– Din București.

– *Dar au fost zeci de mii de evrei și în București.*

– Păi, nu chiar toți, dar care aveau pregătire, pe intelectuali. Și așa se face că nicăieri nu există un recensământ așa de prelucrat și publicat în proporțiile ca cel din '30. Și asta datorită participării evreilor.

– *Și recensământul din '40 ?*

– Nu s-a prelucrat. Singurul lucru ce a publicat Cresin, niște broșuri, atâta tot. Și pe urmă recensământul din '48… Eu pe urmă trecând ca asistent la ISE, eu am adus atunci studenții la Statistică, și le-am arătat cum se prelucrează un recensământ cu ajutorul acestor mașini. Și acum când întâlnesc pe foștii studenți, ăștia spun că eu i-am învățat sistemul ăsta cu computer. „Ce-are mă, computerul, eu v-am învățat cu cartela perforată !" „Păi aia e !"

– *La Statistică ați făcut și cercetare sociologică ?*

– La Statistică se lucra pe recensăminte, anchete, registre agricole. În general, în sistemul de atunci, prelucrarea unui recensământ dura 5-6-7-8 ani. Și recensământul din 1948, care a fost primul recensământ al actualului regim, a fost făcut și pe niște principii mai moderne. Încă nu se îmbâcsiseră așa de mult lucrurile. De exemplu, îți permiteai să definești atunci și să urmărești care sunt chiaburii în sat, dar să nu îi spui „chiabur", ca să nu-i încui gura, ca să nu-ți mai răspundă nimic, știi ? Și Miron Constantinescu ne-a sprijinit în treaba aceasta. Am făcut-o, și pe urmă, pentru prelucrarea lui – fiindcă noi, care venisem mai de mult, noi eram cu stagiu, acum eram vechi, în general ajunseserăm șefi de serviciu fiecare, nu știu ce – au venit la Statistică toți pe care i-a dat afară din armată, epurați la Finanțe de Ana Pauker.

– *De Luca.*

– Da, de Luca. S-a dat dezlegare să fie angajați la Statistică sub pretextul prelucrării recensământului din ’48. În realitate Manuilă, cum era el, el a mai găsit prilejul să dea de lucru la niște oameni în nevoie. Și așa au venit foarte mulți. Foarte mulți.

– *Dar cercetarea pe care ați făcut-o în Basarabia în timpul războiului ?*

– Când am recucerit Basarabia, am fost trimis la Criuleni, și pe urmă eu am fost trimis într-un sat Mălăiești.

– *Stahl mi-a pomenit că ați fost acolo. Probabil aici ați lucrat nu ca statistician, ci ca sociolog.*

– Da. La Mălăiești am mai avut un colaborator, Durdul Constantin. A murit. Într-adevăr, acolo am avut de făcut nu un recensământ, ci un studiu sociologic al satului Mălăiești. Foarte interesant, am strâns un material deosebit de valoros, care nu știu dacă s-a mai păstrat undeva. Și era aproape finisat. Ceea ce constatasem atunci…

– *Credeam că în „Sociologie Românească“ ați publicat ceva. Sau n-ați ajuns în stadiul de publicare ?*

– Nu am ajuns.

– *Era un sat românesc pur ?*

– Românesc pur. Și nu numai că era românesc pur, dar erau niște forme cred că arhaice românești. Era o formulă… de exemplu găseai pe unul de acolo, moș Mitrea Pogorșa, care spunea hotarului satului „Dacia noastră”. Și ei ce cereau atunci ? Domnule, dați-ne pământul, domnule ! Ai noștri nu, pentru că era în sistemul de păstrare a orânduirilor de acolo și nu știu ce, și eu ce să le spun ? Apoi stai, că trebuie să vină cineva, să facă măsurătorile. Păi, face, lasă dumneata măsurătorile ! Eu încă nu știam sistemul de organizare a satelor ăstora rusești, sistemul mirului. În care hotarele satelor din Rusia, ele nu erau cum era sistemul moșnenesc la mine în Oltenia, din moși strămoși. Nu ! Pământul din 10 ani, din 4 ani, sau din 5 ani, după cum hotăra

obștea, se împărțea din nou. Și se împărțea după numărul de membri de familie. Adică averea unei familii creștea sau scădea din hotarul satului în funcție de câți membri de familie avea. Și deci nu apărea într-un singur loc, unde să spună, domnule, este locul din moș-strămoș aicea. Nu ! El apărea după cum se hotăra, se mărea sau se micșora… Și ei aveau o pricepere grozavă de a face măsurătorile astea.

– Materialele adunate acolo le-ați predat la Institutul de Statistică ?

– Materialele pentru satele românești de dincolo de Bug, aia era altă echipă, cu Golopenția, până în Caucaz. Și nu știu ce s-a întâmplat cu ele. Gurile rele spun că li s-ar fi dat foc. Nu știu…

– N-ar fi singurele lucruri arse. Se pare că același lucru s-a întâmplat cu arhiva Seminarului. Lucruri extraordinar de valoroase !

– Da.

– În afară de Mălăiești ați mai fost într-un sat ?

– La Criuleni. Ăsta era în Basarabia. Mălăiești era dincolo de Nistru, la vreo 15 kilometri nord de Tiraspol. Și Gheție a umblat pe acolo, el a fost mai spre nord, spre Dubăsari, pe acolo…

– Henri Stahl a condus echipa.

– Da. În cadrul Institutului Central de Statistică noi ne-am dus propriu-zis. Pe măsură ce avansau luptele, se îndepărtau pe acolo, noi veneam și făceam pe urmă anumite înregistrări din acestea. Iar cei care eram rămași cu boala monografiei, /râde/ ne ocupam de problemele astea de monografie, profitam de ocazie.

– Un sociolog nu-și uită vocația de bază.

(…)

– După război ați rămas la Institutul de Statistică… Ați fost la Hodac cu Golopenția ?

– Nu. N-am lucrat cu el, eu am lucrat numai în echipe cu Stahl. Cu Golopenția am participat, așa, dar n-am făcut parte. Golopenția a avut altă echipă.

– *Astea se formau pe bază de amiciție sau simpatie ?*

– Pe bază de amiciție.

– *Înseamnă că ați fost și la Runcu după război ?*

– Runcu a fost înainte.

– *Dar a fost Runcu și după.*

– Eu n-am mai fost atunci.

– *Practic n-ați fost la nici o cercetare după război ?*

– După război, nu. Golopenția a grupat în jurul lui – nu știu de ce, că nici Stahl nu era un element de dreapta, cum era Herseni… Herseni era de dreapta, dar era cunoscut ca fiind de dreapta, dar în relația cu oamenii, era un om…

– *N-a făcut-o din convingere.*

– Da. Ei, Stahl era mai așa… Iar în jurul lui Golopenția s-au grupat mai mult cei cu tendințe de stânga: Ștefan Popescu, Corneliu Mănescu, Rațiu, Pavel, Betea.

– *Retegan aparținea de grupul acesta ?*

– Și Retegan, dar… Dar el mai puțin era cunoscut cu tendințe de stânga, cum erau ăștilalți.

– *El îl admira foarte mult pe Golopenția.*

– Da.

Doamna Serafim: Golopenția chiar era de admirat ca om. Era un om extraordinar de fin.

– Nevastă-mea are o impresie foarte bună despre el.

Doamna Serafim: Un intelectual nemaipomenit, și de o modestie chiar exagerată față de oricine. (…) Și el a fost și la nunta noastră, cu domnul Gusti, și cu Stahl. Avem niște fotografii, dar nu știu pe unde sunt acum, cu Golopenția, cu Gusti, cu Stahl.

– *Neapărat vă rog să mi le împrumutați, să le copiez. Am multe fotografii de la Stahl, de la Brauner... Mă interesează tot „hinterlandul" sociologiei /râde/. Inclusiv nunțile, timpul liber.* (…)

Doamna Serafim: Soțul meu a iubit foarte mult sociologia, meseria asta a lui. Oriunde se duce, imediat se interesează: câți

oameni, ce fac, ce povestesc. A făcut acum monografia liceului din Tg. Jiu. Însă o monografie așa de completă ! S-a dus, a vizitat toate arhivele, din comună, din Tg. Jiu, din Severin, de aici, din București, încât a făcut o monografie a liceului, și cu ocazia centenarului lor a predat un exemplar liceului. Și directorul actual i-a promis că în momentul când vor putea să facă niște investiții, să publice această monografie. Și a mai făcut acum monografia satului Negoești.

– *Negoești fiind satul dumneavoastră natal ?*

– Da.

– *Apropo, nu mi-ați spus când v-ați născut ?*

– La 29 martie 1912.

– *Se apropie ziua dumneavoastră de naștere !*

GLOSAR

A

Adania, Alfonso (1913-1979 Alf Adania), publicist, traducător, om de teatru din București.

„Adevărul“ – publicație de orientare democratică, apărută la Iași (săptămânal, 1871-1872), apoi la București (cotidian, cu întreruperi, 1888-1951). Fondator: Al. V. Beldiman.

Ady, Endre (1877-1919), poet și publicist maghiar, înnoitor al limbajului poetic.

„Albina”. Revistă enciclopedică populară întemeiată în 1897 de Spiru Haret, București. În 1922 reapare cu subtitlul „Revistă pentru popor”, schimbat în 1933 în „Foaie săptămânală pentru popor”.

Alexianu, Gheorghe, profesor de Drept la Cernăuți, guvernatorul român al Transnistriei, în 1946 judecat, condamnat la moarte și executat alături de cei doi Antonești și Piki Vasiliu.

Almási, István (n. 1934), etnomuzicolog, cercetător la Institutul „Arhiva de Folclor a Academiei Române“ (din 1957), unde a inițiat sistematizarea melodiilor depozitate. A realizat culegeri de folclor maghiar din Transilvania în spiritul metodologiei lui Bartók.

Aluaș, Ion (1927-1994), profesor de sociologie la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, întemeietorul Laboratorului de sociologie, promotor al sociologiei rurale.

Amzăr, Dumitru C. (1906-1999), scriitor, sociolog și publicist, licențiat în litere și filosofie la București, discipol al lui Nae Ionescu, student și colaborator al lui D. Gusti. Revenit în țară după un doctorat la Berlin, formulează rezerve cu privire la metoda monografică și sistemul gustian, ceea ce, alături de adeziunea sa la mișcarea legionară va duce la ruptura sa de Școala sociologică de la București. În 1940 a fost acreditat ca secretar de presă și atașat cultural la legația României de la Berlin. După 23 August 1944 a refuzat să revină în țară și s-a stabilit mai întâi la München, apoi la Wiesbaden, unde a lucrat ca profesor.

Andrei, Petre (1891-1940) sociolog, filosof și om politic, profesor universitar la Iași. Ministru în câteva rânduri, reprezentant al aripii de stânga a Partidului Național Țărănesc. Contribuții în axiologie, etică și sociologia cunoașterii (*Filosofia valorii*, *Problema fericirii*, *Sociologie generală*, *Die soziologische Auffassung der Erkenntnis*) Membru post-mortem al Academiei Române.

Angelescu, Constantin I. (1896-1950), medic și om politic liberal. De mai multe ori ministru, prim-ministru (1933-1934), consilier regal (1938-1940). Contribuții în reorganizarea învățământului românesc. Mort în închisoare. Membru de onoare al Academiei Române.

„Annales. Économies. Sociétés. Civilisations", revistă apărută la Paris (1946), continuatoarea revistei „Annales d'histoire économique et sociale", fondată de Marc Bloch și Lucien Febvre

(1929). Istoricii Școlii de la Annales (F. Braudel, E. Le Roy Ladurie, Jacques Le Goff) au teoretizat cu privire la istoria „globală", a „duratei lungi", opusă istoriei „evenimențiale".

Antonescu, G. G. (1882-1953), pedagog, profesor universitar la București. Îmbină eclectic idei neoherbartiene și spenceriene într-o concepție numită *formativ-organicistă.*

Antonescu, Ion (1882-1946), mareșal și om politic. A format guvernul și a impus abdicarea regelui Carol II (sept. 1940), a înăbușit rebeliunea legionară în ian. 1941, și a instaurat un regim de dictatură militară. A orientat politica externă spre sistemul de alianțe al Axei, și a ordonat începerea operațiunilor militare împotriva URSS. Înlăturat de la putere la 23 August 1944, condamnat la moarte și executat în 1946.

Antonescu, Mihai (1904-1946), jurist și om politic, profesor universitar la București. Colaborator apropiat al lui Ion Antonescu. Ministru și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1940-1944). Condamnat la moarte (1946) și executat.

Apolzan, Lucia (1919-2001), etnograf, sociolog, elevă și colaboratoare a profesorului Romulus Vuia din Cluj. După 1940 se alătură școlii lui Dimitrie Gusti. Obține titlul de doctor în filosofie al Universității din București (1943) cu lucrarea *Portul și industria casnică textilă în Munții Apuseni*, avându-l drept conducător pe D. Gusti. Participă la cercetarea de teren din satul Hodac, jud. Mureș (vara lui 1945), în echipa lui A. Golopenția. Lucrează la Institutul Central de Statistică, de unde este îndepărtată în 1950, și unde revine în 1954 mai întâi în calitate de colaborator extern, ulterior încadrată statistician la direcția pentru recensământul populației.

Apolzan, Petre N. (1900-1986), profesor de pedagogie, autor de manuale școlare pentru învățământul preșcolar. În 1929 face parte din grupul de cercetare demografică de la Drăguș. În 1939 este numit inspector pentru județul Vâlcea la Fundația Culturală Regală – Serviciul Social, Ținutul Olt. Tatăl criticului literar Nicolae Manolescu.

Apostol, Ion (1911-1995) profesor, preot, sociolog, poet, publicist. A participat la cursurile școlii de cadre organizate de Serviciul Social Român la Petriș, Arad. Din 1938 și-a început activitatea în cadrul Fundației Culturale Regale, sub conducerea lui Gusti. A participat la cercetarea așezărilor de la est de Bug și la campania de cercetare a satului Hodac din zona Gurghiului. În 1946, fiind ales președintele obștii de moșneni, s-a stabilit în comuna natală, Dragoslavele-Muscel. Între 1948-1955 a fost întemnițat.

Apostol, Pavel (Pavel Erdös), filosof, profesor de marxism la Universitatea din Cluj, șeful secției de filosofie a Filialei Cluj a Institutului de Istorie a Filosofiei; Redactor-șef al ziarului „Lupta Ardealului", organul de presă al județenei Cluj a PCR.

Apponyi Albert, conte (1846-1938), om politic ungar, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice (1906-1910). Politică de maghiarizare a naționalităților din Ungaria (*Lex Apponyi*, 1907). A reprezentat Ungaria la Conferința de pace de la Trianon (1920), apoi la Liga Națiunilor.

Argetoianu, Constantin (1871-1952), om politic, cu activitate politică din 1914 (deputat sau senator) până în 1940; ministru de Justiție (1918), de Finanțe (1920-1931), de Interne (1920), de Agricultură (1927), prim-ministru (septembrie-noiembrie 1939). Consilier de Coroană din 1938. A murit în închisoare.

Aristotel (384-322 î.Hr.), filosof grec, discipol al lui Platon, întemeiază celebra școală peripatetică. Cursuri de logică (Organon), filosofia naturii (Fizica), filosofie propriu-zisă (Metafizica), filosofie practică (Etica, Politica), estetică (Retorica, Poetica).

„Arhiva pentru știința și reforma socială". A apărut, la București, la 1 aprilie 1919 ca organ al Asociației pentru Știința și Reforma Socială (din 1921, Institutul Social Român), cu apariție trimestrială până în 1937, apoi din 1943. Director: Dimitrie Gusti. Până la an. IV. Nr.1. secretar de redacție a fost Virgil Madgearu, iar de la nr.2., Nae Ionescu. Numerele din 1936 sunt dedicate lui Gusti.

Averescu, Alexandru (1859-1938), mareșal și om politic. Comandant al Școlii Superioare de Război (1894-1895). Ministru de Război (1907-1909), comandant al Armatei 2 (1916-1918). Prim-ministru (ian.-mart. 1918, 1920-1921, 1926-1927), consilier regal (1938). A înființat (1918) și a condus Liga Poporului (din 1920 Partidul Poporului).

B

Baciu, Ștefan (1918-1993), scriitor și traducător român. Profesor universitar la Seattle și Honolulu. Stabilit la Honolulu (1964). Poet vitalist, modernist. Eseist. Memorii.

Baconsky, A(natol) E. (1925-1977), poet. Lirism confesiv, proză barocă, memorialistică, eseuri, traduceri din poezia universală.

Bagdasar, Nicolae (1896 -1971), filosof român, profesor universitar la Iași și București. Lucrări de istorie a filosofiei, de teorie

a culturii şi a cunoaşterii. Traducător al unor importante scrieri ale lui Kant. Membru corespondent al Academiei Române.

Bakk, Péter (1908-1945), profesor de franceză, sociolog, membru în cercul Ferenc Koós din Bucureşti, student al lui Dimitrie Gusti la Universitatea din Bucureşti.

Barát, Eugen (n.1918), absolvent de Drept la Cluj, profesor de statistică agrară la ASE Bucureşti, director, apoi director general adjunct la Institutul Central de Statistică, la sfârşitul anilor '60 adjunct al ministrului Comerţului Interior. Lucrări de analiza statistico-economică a agriculturii.

Barbu, Zevedei (n. 1919) filosof, asistent al lui Lucian Blaga la Universitatea din Sibiu. După război lucrează în diplomaţie şi rămâne în Occident, din 1953 profesor la Universitatea din Glasgow. Lucrări: *Développement de la pensée dialectique*, 1947, *Problems of historical psychology*, 1960, *Society, culture and personality: an introduction to social (*f.a.)

Barth, Paul (1858-1922), publicist, sociolog, istoric german. Din 1890 profesor la facultatea de filosofie a Universităţii din Leipzig. Autorul lucrării *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie* (Filosofia istoriei ca sociologie, 1897).

Bartók, Béla (1881-1945), compozitor, pianist şi muzicolog maghiar, remarcabil culegător al folclorului muzical. A contribuit la înnoirea limbajului muzical prin asimilarea creatoare a elementelor folclorice maghiare şi româneşti. Membru al Academiei Ungare de Ştiinţe.

Bányai, Ladislau (1907-1981) istoric, membru corespondent al Academiei.

Bauh Aurel (1900-1964) artist fotograf, colaborator al Institutului Social Român.

Bazilescu, Nicolae (1860-1938), profesor și decan al Facultății de Drept din București.

Bădina, Ovidiu (1932-1999), sociolog, a elaborat după 1965, împreună cu Octavian Neamțu, primele monografii despre Dimitrie Gusti, a editat operele lui Gusti (vol. I.-VII.), a înființat Centrul de Cercetări pentru Problemele Tineretului din București.

Bănescu, Nicolae (1878-1971), istoric, profesor universitar la Cluj și București. Specialist reputat în bizantinologie. Academician.

Băran, Vasile, (n. 1931) scriitor și publicist.

Bărbat, Al. (1905-1991), statistician și sociolog, profesor de statistică socială la Universitatea din Iași. A participat la campaniile monografice gustiene, elaborând, împreună cu A. Golopenția, H.H. Stahl, T. Herseni și T. Ionescu chestionarele statistice privind starea economică, sanitară și culturală a satelor.

Bărnuțiu, Simion (1808-1864), om politic, unul dintre ideologii și conducătorii Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania. Ulterior profesor de filosofie și Drept public la Universitatea din Iași.

Bârlea, Ovidiu (1917-1990), folclorist și prozator. A făcut parte din echipa Golopenția-Pop la Dâmbovnic. Culegeri de basme și

snoave, sinteze și studii de folcloristică. Autor al unor povestiri și al unui roman.

Beniuc, Mihai (1907-1988), scriitor și psiholog, profesor universitar la București. Secretar, prim-secretar și președinte al Uniunii Scriitorilor (1949-1965).

Berdiaev, Nikolai Alexandrovici (1874-1948), filosof rus, emigrat în 1922 la Berlin unde a creat Academia religioasă-filosofică, devenită centrul spiritual al emigrației ruse. Ulterior s-a stabilit la Paris. Bogata sa operă filosofică a exercitat o puternică influență asupra gânditorilor vremii.

Bergson, Henri (1859-1941), filosof francez, autorul teoriei numite „intuiționismul bergsonian". Premiul Nobel pentru literatură (1927).

Berman, Iosif (1892-1941), fotograf , își începe cariera la ziarele „Adevărul" si „Dimineața" din București, devine cel mai de seamă fotoreporter interbelic, colaborând atât cu publicațiile românești, cât și cu cele străine (printre care și deja prestigiosul „National Geographic"). Fotograful de teren al lui Dimitrie Gusti, care-l consideră „coautor al imaginii țăranului român". Numit fotograf al Curții Regale. După venirea la putere a guvernului Goga-Cuza i se interzice să profeseze. A lăsat o importantă bancă de imagini care ilustrează viața științifică a epocii, printre altele cercetările și acțiunile întreprinse de Școala Sociologică de la București.

Bernea, Ernest (1905-1990), filosof, etnopsiholog, sociolog și antropogeograf. Participă la cercetările monografice de teren începând din 1928, și ia parte la demersurile științifice ale Institutului Social

Român, fiind secretarul secției de monografii sociologice. Ulterior se desprinde de membrii școlii, și împreună cu Ion Ionică, D. Amzăr și I. Samarineanu constituie un grup disident din ce în ce mai polemic față de monografism, care în 1935 editează publicația „Rânduiala".

Betea, Nicolae (1911- ?) licențiat în litere și filosofie, statistician, referent la Institutul Central de Statistică, la Oficiul de Studii. Participant la cercetarea populației românești din zona de dincolo de Bug, realizată sub conducerea lui A. Golopenția în timpul războiului. Arestat și condamnat în procesul Pătrășcanu.

Biji, Mircea Dragoș (1913-1992), statistician, profesor universitar la București. Activează în rândurile tineretului studențesc democrat, în anii celui de-al doilea război mondial în cadrul Apărării patriotice. După 23 August îndeplinește o serie de activități atât pe linie de partid și de stat, cât și în diplomație. Director general la Direcția Generală de Statistică (1962-1965). Membru corespondent al Academiei Române.

Bitay, Árpád (1896-1937), istoric literar maghiar din România, traduceri din poeți români. Autor al unei istorii a literaturii române în limba maghiară și a unei istorii a literaturii maghiare în limba română.

Blaga, Lucian (1895-1961), poet, dramaturg, filosof, doctor în filosofie la Universitatea din Viena, academician. A lucrat în diplomație, apoi, în 1939 a fost profesor de filosofie a culturii la Universitatea din Cluj. Unul din întemeietorii revistei „Gândirea", editor al revistei „Saeculum" (1943-1944). Persecutat după 1948.

Bloch, Marc (1886-1944), istoric francez, a înnoit știința istoriei prin deschiderea către factorii naturali și social-economici. A fondat, împreună cu Lucien Febvre „Annales d'histoire économique et sociale" (1929). Executat de hitleriști.

Bloy, **Léon** (1846-1917), scriitor francez, polemist violent, autor de pamflete, de romane, și al unui jurnal (1892-1917).

Bodnăraș, Emil (1904-1976), militant comunist, membru PCR din 1934, membru PCUS în URSS, de unde a revenit clandestin în România. După 1945 a ocupat diferite funcții de partid și de stat.

Bodor, Aladár (1880-1952), scriitor, jurnalist, poet din Ungaria. Pe lângă opera poetică a scris jurnale de călătorie, studii de pedagogie și de istorie literară.

Boia, Aurel (1913-1998), sociolog, participant la cercetările monografice și la activitatea culturală a echipelor regale în anii '30. Stenograf la Senat, autorul mai multor manuale de stenografie și expertiză grafologică. După 1948 conferențiar la ASE și expert grafolog la Ministerul Justiției.

Boldizsár, Iván (1912-1988), scriitor, publicist din Ungaria, după război secretar de stat la Ministerul Afacerilor Externe (1947-1951).

Branișteț, Valeriu (1869-1928), publicist și om politic, membru al Consiliului Dirigent al Transilvaniei (1918-1920). A editat și a condus mai multe periodice, printre care „Drapelul" din Lugoj (1900-1918. Ministru al Cultelor și al Instrucțiunii Publice (1919). Organizează învățământul românesc în Banat și Transilvania, unul dintre fondatorii Universității din Cluj. Membru de onoare al Academiei Române.

Brauner, Harry (1908-1988), folclorist, etnomuzicolog, compozitor, participant la campaniile monografice începând din 1929, alături de Constantin Brăiloiu. În calitate de colaborator al

Arhivei de Folclor a Societăţii Compozitorilor Români (1928-1939) culege peste 5 000 de melodii populare. A participat ca anchetator de teren la campaniile monografice de la Drăguş, Runcu, Şanţ, şi Nucşoara. După război a contribuit la întemeierea Institutului de Folclor. Condamnat politic în procesul Pătrăşcanu, a fost întemniţat timp de 12 ani.

Brăileanu, Traian (1882-1947), filosof, etician, sociolog şi publicist, profesor universitar la Cernăuţi. Ministru al Educaţiei Naţionale, Cultelor şi Artelor (sept. 1940 – ian. 1941). Moare în închisoarea de la Aiud.

Brăiloiu, Constantin (1893-1958), etnomuzicolog, folclorist şi compozitor, profesor la Conservatorul din Bucureşti, întemeietor al Arhivei de Folclor a Societăţii Compozitorilor Români din Bucureşti şi al Arhivelor Internaţionale de Muzică populară din Geneva. Consilier la Fundaţia Culturală Regală „Principele Carol". Membru corespondent al Academiei Române.

Brătianu, Ion I. C. (1864-1927), om politic, fiu al lui Ion C. Brătianu. Preşedinte al Partidului Naţional Liberal (1909-1927). În mai multe rânduri ministru. Prim-ministru (1908-1927). Prin activitatea sa politică şi diplomatică a contribuit la desăvârşirea statului naţional unitar român. Rol important în toate marile acte din timpul său: împroprietărirea ţăranilor, elaborarea legii electorale, participarea României în primul război mondial de partea Antantei, modificarea Constituţiei (1923). Membru de onoare al Academiei.

Breazul, George (Gheorghe N. Georgescu; 1887-1961), muzicolog şi folclorist, profesor universitar la Bucureşti, a pus bazele Arhivei Fonogramice din Bucureşti.

Brezianu, Barbu, scriitor, istoric și critic de artă, reputat brâncușolog.

Bugnariu, Tudor, (1909-1977) filosof, sociolog, publicist, profesor universitar la București. Membru corespondent al Academiei.

Burada, Teodor T. (1839-1923), folclorist, istoric al teatrului și etnograf, membru al Junimii. Studii și articole de muzicologie. Autorul lucrării *O călătorie în satele moldovenești din gubernia Cherson, Rusia* (1893). Membru corespondent al Academiei Române.

Busuioceanu, Mihai, director general adjunct al Direcției Centrale de Statistică (1972), vicepreședinte al Comitetului de Stat al Planificării (1972-1977).

Butură, Valeriu (1910-1989), etnograf, absolvent al Facultății de Geografie și Științele Naturii a Universității din Cluj. Cercetător la Institutul Social Român din București, face parte din echipele organizate de D. Gusti. Importante cercetări privind etnobotanica și agricultura tradițională, colaborator la „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială“ și la „Sociologie Românească”. Director al Muzeului Etnografic al Transilvaniei, șeful modulului de etnografie de la Universitatea „Babeș-Bolyai“ din Cluj.

Bücher, Karl (1847-1930), economist și sociolog german, din 1892 profesor de științe economice al Universității din Leipzig.

C

„Cadran“ Literar, critic, social. Publicație de orientare democratică. Apare la Iași, lunar (ian.-iun. 1934, în total 6 numere). Întemeiată de Sandu Teleajen, G.M. Zamfirescu, George Lesnea.

Caioni (Căianu), Ioan (1629-1687), compozitor. Călugăr organist, intrat în 1655 în Ordinul franciscanilor. Autor al unei antologii muzicale (*Codex Caioni*).

Candrea, I.-Aurel (1872-1950), lingvist și filolog, profesor universitar la București, lexicograf, lexicolog și dialectolog. Întemeiază împreună cu O. Densușianu Societatea Filologică Română.

Cantacuzino-Grănicerul, Gheorghe (Zizi, 1869-1937), descendent din familia Cantacuzinilor, distins cu Ordinul „Mihai Viteazul" în primul război mondial, comandant al Regimentului I Grăniceri. Președinte al partidului de coloratură legionară Totul pentru Țară (1935-1937).

Cantacuzino, Matei (1855-1925), jurist și om politic. Profesor de drept civil la Universitatea din Iași și rector (1916-1918). Opera principală: *Elementele dreptului civil* (1921).

Cantemir, Dimitrie (1673-1723), cărturar, domn al Moldovei (mart.-apr. 1693; 1710-1711). A încercat să câștige independența Moldovei, încheind o alianță cu Petru I., țarul Rusiei. După înfrângerea de la Stănilești (1711) a devenit consilier al lui Petru I. Cultură enciclopedică. Lucrări de istorie, de geografie, de orientalistică, logică, muzicografie. Unul din ctitorii beletristicii românești. scrieri filosofice. Membru al Academiei din Berlin (1714).

Caracostea, Dumitru (1879-1964), critic, istoric literar și folclorist, profesor universitar la București. Întemeietorul Institutului de Istorie Literară și Folclor. Fondatorul școlii istorico-geografice în folcloristica românească.

Carada, Eugeniu (1836-1910), publicist, economist și om politic român. A colaborat la „Timpul“ și la „Românul”. A contribuit la înființarea Băncii Naționale a României. Unul dintre conducătorii grupului brătinist „Oculta“ din Partidul Național Liberal. Piese de teatru, versuri.

Caragiale, Ion Luca (1852-1912), scriitor. Director general al teatrelor (1888-1889). Susținută activitate publicistică în revistele și ziarele epocii. Redactor la ziarul „Timpul”, editează revista „Vatra”. Membru în Societatea Junimea. Comediile sale au fost traduse și jucate pe marile scene ale lumii. Membru de onoare post-mortem al Academiei Române.

Caramelea, Vasile V. I. (1915-1994), sociolog, antropolog social și cultural, publicist, membru al Școlii sociologice de la București și al Institutului Social Român, participă la campanie sociologică regională, condusă de Traian Herseni, în Țara Oltului. Din 1964 este șeful secției de antropologie socială și culturală a Centrului de Cercetări Antropologice al Academiei Române și, din 1972, titularul cursului de antropologie socială și culturală de la Facultatea de Filosofie a Universității din București.

Cardijn, Joseph (1882-1967), preot belgian, a pus bazele organizației Tineretul Muncitor Creștin (JOC). În 1965 a devenit cardinal.

Carol I (1839-1914) domn (1866-1881) și rege al României (1881-1914). Ales după detronarea lui Cuza, prin plebiscit, la 10 mai 1866. În timpul domniei sale a fost proclamată independența națională. I-a succedat la tron în 1914 nepotul lui, Ferdinand de Hohenzollern. Sprijinitor al culturii, inaugurează Fundația

universitară „Carol I", cu o bogată bibliotecă. Membru de onoare al Societății Academice Române.

Carol al II-lea (1893-1953), rege al României, fiul regelui Ferdinand I și al reginei Maria, tatăl principelui Mihai. În 1926 forțat să renunțe la calitatea de prinț moștenitor pleacă în exil la Paris. Revine în iunie 1930, când este proclamat rege al României. În septembrie 1940 abdică în favoarea principelui Mihai și părăsește țara. A murit în Portugalia.

Călinescu, Armand (1893-1939), om politic, unul dintre liderii Partidului Național Țărănesc; prim-ministru (mart.-sept. 1939). A susținut dezvoltarea legăturilor cu Marea Britanie și Franța, adversar al Gărzii de Fier, împotriva căreia a adoptat măsuri represive. Asasinat de legionari (sept. 1939).

„Căminul Cultural", revistă teoretică a Fundației Culturale Regale, 1934-1948.

Cătunean, I.C. (?-1937), jurist și om politic, profesor de drept roman la Universitatea din Cluj.

Cercul Ferenc Koós (1925-1944), asociație culturală și de întrajutorare studențească maghiară, inițiat de parohia reformată din București.

Chamberlain, Houston Stewart (1855-1927), scriitor german de origine britanică, a predicat o mistică rasială, care a influențat ideologia nazistă (*Fundamentele secolului al XIX-lea*).

Chelcea, Ion (1902-1991), doctor în etnografie și sociologie (Cluj, 1939), conferențiar de etnografie (Iași), director al Muzeului

Etnografic al Moldovei, Iași (1951-1957), muzeograf principal la Muzeul Satului din București (1957-1969). A participat la campania de cercetări monografice condusă de Traian Herseni în Țara Oltului. Între 1942-1943, sub conducerea lui Anton Golopenția a studiat românii de dincolo de Bug.

Chelcea, Septimiu (n. 1940), psihosociolog, sociolog, cercetător și profesor universitar la București. Domenii de specializare: metode și tehnici de cercetare în sociologie, psihosociologie, identitatea socială, relațiile interetnice, justiția socială.

Chinezu, Ion (1894-1966), critic literar și publicist, conducător al revistei „Gând românesc" (1935-1940). Traduceri din literatura maghiară.

Chișinevschi, Iosif (1905-1963), membru al CC al PCR (1945-1960), membru al Biroului Politic al CC al PCR (1948-1960), secretar cu propaganda și cultura al CC al PCR (1952-1955); deputat (1946-1961); vicepreședinte (1950) și prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1954-1955).

Chiva, Isac (n. 1925), etnolog francez de origine română, din 1960 șef de lucrări la secția de științe economice și sociale de la École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS), unde a creat, la îndemnul lui Fernand Braudel revista trimestrială interdisciplinară „Études rurales". Între 1960-1982 conduce alături de Claude Lévi-Strauss Laboratorul de Antropologie socială comun la Collège de France, École des Hautes Études și CNRS. Ales în 1970 director de studii la EHESS îți intitulează catedra „Etnologia societăților țărănești", dezvoltând o cercetare interdisciplinară a tuturor

aspectelor majore ale vieții rurale. Distins cu Legiunea de onoare, cu „Palmes Académiques“ al Academiei franceze, cavaler al Artelor și Literelor.

Chivu, Stoica (1908-1975), om politic comunist, membru CC al PCR (1945-1975), membru al Biroului Politic (1945-1948 și 1952-1969), secretar al CC al PCR 1967-1979), președinte al Colegiului Central de Partid (1974-1975); deputat (1946-1975); în diferite perioade ministru al Industriei, al Metalurgiei și Industriei Chimice, al Industriei Metalurgice și Construcțiilor de Mașini; prim-vicepreședinte (1954) și președinte al Consiliului de Miniștri (1955-1961), președinte al Consiliului de Stat (1965-1967).

Churchill, Sir Winston Leonard Spencer (1874-1965), om politic britanic, ministru de mai multe ori (din 1906). Șeful guvernului de coaliție (1940-1945) și al guvernului conservator (1951-1955). Adversar al nazismului, a dirijat eforturile de război ale Marii Britanii. Inițiator al politicii sferelor de influență.

Ciobanu, Ștefan C. (1883-1950), istoric literar și om politic, profesor universitar la Chișinău și București. Ministru (1940). A studiat literatura română veche din perspectivă comparatistă, urmărind mai ales raporturile culturale cu Rusia și Ucraina. Academician.

Ciomac, Emanoil (1890-1962), muzicolog. Autor de monografii (Enescu, Wagner), traduceri de libr ete de operă.

Cioran, Emil (1911-1995), gânditor și scriitor francez de origine română. Stabilit în Franța (1937). Cultivă stilul aforistic și paradoxul, respingând „sistemele”.

Claudian, Ion (1900-1987), medic, profesor universitar la București, legionar. Din 1950 a trăit în Franța, din 1957 expert ONU pentru alimentație în organizația FAO. Se ocupă de problema nutriției în misiuni de cercetare în Tunisia (1958), Madagascar (1960), Togo, Gabon, Camerun, Ciad.

Cocișiu, Ilarion (1910-1952), etnomuzicolog, elev al lui C. Brăiloiu, între 1929-1935 colaborator al Arhivei conduse de acesta. Cercetător la Institutul de Folclor (1949-1952), a cules un număr impresionant de cântece, texte poetice și informații folclorice.

Colescu, Leonida (1872-1940), statistician, profesor de demografie la Școala Superioară de Statistică. Director general al Serviciului Statisticii Generale (1899-1922). A organizat primul recensământ general al populației din România (1912) și a publicat rezultatele (1914, 1915).

„Columna lui Traian", apare la București sub direcția lui B. P. Hașdeu între 1870-mai 1875 (bisăptămânal), ian. 1876-dec.1877 (bilunar), ian.1882-dec.1883 (lunar).

Conea, Ion (1902-1974), profesor de geografie la Universitatea din București, cu preocupări de antropogeografie și geografie istorică, a coordonat în cadrul Școlii sociologice de la București monografia în 2 volume *Clopotiva, un sat din Hațeg*. A participat, de asemenea, la campaniile monografice din Runcu și Șanț.

Constante, C, autor, împreună cu A. Golopenția al lucrării *Românii din Timoc. Culegere de izvoare*, sub egida Societății Române de Statistică (trei volume, 1943-1944)

Constante, Elisabeta (Zizi*)* (1906-1979), licențiată în Litere, participantă începând din 1927 la campaniile monografice, ulterior a lucrat la Școala Superioară de Asistență Socială pe tot parcursul funcționării acesteia.

Constante, Lena (1908-2005), artist plastic, participantă la monografiile sociologice cu începere din 1929, autoarea multora dintre vignetele și copertele revistei „Sociologie Românească". A fost căsătorită cu folcloristul Harry Brauner, împreună cu care a fost arestată și condamnată politic cu lotul L. Pătrășcanu.

Constantinescu, Miron (1917-1974), sociolog, om politic, îndeplinind după 1947 diverse funcții de conducere în aparatul de partid și de stat. Elev al lui Dimitrie Gusti, a contribuit la relansarea sociologiei după 1965.

Coposu, Corneliu (1916-1996), jurist și om politic, membru al Partidului Național Țărănesc. Secretar politic (1937-1947) al lui Iuliu Maniu. Deținut politic (1947-1964). Din decembrie 1989 a fost președintele partidului Național Țărănesc Creștin Democrat.

Coșbuc, George (1866-1918), poet, reprezentant al școlii transilvănene de literatură; a redactat importante studii de folcloristică. Întemeietor al unor importante reviste – „Vatra", „Semănătorul", „Viața literară".

Crainic, Nichifor (pseudonim al lui Ion Dobre; 1889-1972), poet și eseist, studii de specialitate în filosofie și teologie la Viena. Director al revistei „Gândirea" (1928-1944). Principalul teoretician al ortodoxismului autohton. A fost închis din motive politice, între 1947 și 1962, la Aiud. Academician.

Cresin, Roman, statistician, participant la cercetările monografice cu începere din 1929, colaborator al Institutului de Conjunctură Economică al lui Virgil Madgearu, șeful sectorului de statistică agrară de la Institutul Central de Statistică.

Cristescu-Golopenția, Ștefania (1908-1979), sociolog, etnolog, eleva lui D. Gusti, O. Densușianu și Marcel Mauss. A participat la cercetările monografice începând din 1929, cercetând în special ritualurile și ceremoniile populare. Soția lui Anton Golopenția.

Culea, Apostol (1882-1940), pedagog și publicist, șeful Serviciului extrașcolar și de propagandă culturală al Basarabiei (1918-1922), inspector cultural la Casa Școalelor. Director la Fundația Culturală Regală „Principele Carol".

Cunow, Heinrich (1862-1936), profesor universitar german, social-democrat, etnograf, teoretician al grupului condus de Philipp Scheidemann (liderul social-democrației germane, șeful guvernului Republicii de la Weimar).

„Curierul echipelor studențești", apărut începând din 1934 ca revistă metodologică a echipelor trimise de Fundație la muncă culturală în timpul verii. Publicația și-a schimbat denumirea în **„Curierul Serviciului Social"** și și-a încetat activitatea în toamna anului 1939.

„Cuvântul", ziar al mișcării legionare, fondat în anul 1924 de Titus Enacovici. Director: Nae Ionescu. Suprimat de cenzură la 30 decembrie 1933, după ce ziarul se pronunță în favoarea legionarilor arestați după dizolvarea Gărzii de Fier de către guvernul liberal al

lui I.G. Duca. Reapare în octombrie 1940 sub direcţia istoricului P. P. Panaitescu, suprimat după rebeliune. Reapare pentru scurtă vreme la 15 martie 1945 la Viena ca organ oficial al Guvernului Naţional-Legionar cu sediul la Viena.

„Cuvântul liber". Revistă săptămânală. Politică, literatură, teatru, artă. Publicaţie de stânga, apare la Bucureşti între 1933-1936 ca seria a III-a a publicaţiei cu acelaşi titlu. Director: Tudor Teodorescu-Braniște, editată de concernul de presă „Adevărul" şi „Dimineaţa".

Cuza, A. C. (1857-1947), profesor universitar la Iaşi, om politic şi publicist român. A înfiinţat în 1923 Liga Apărării Naţional Creştine, din care s-a desprins ulterior gruparea devenită Garda de Fier. Împreună cu Octavian Goga a condus Partidul Naţional Creştin (1935-1937).

D

Daicoviciu, Constantin (1898-1973), istoric şi arheolog, profesor universitar la Cluj. Contribuţii la istoria Daciei. Academician.

David, René, specialist în drept comparat, autor al lucrării *Les grands systèmes de Droit contemporaines*.

Dăncuş, Gheorghe (1906-1967), profesor de limba română, editor de gazete şi publicaţii. muzeograf, director al Muzeului Etnografic al Transilvaniei (1950-1956; 1959-1967). Ca folclorist s-a ocupat mai ales de manifestările spirituale maramureşene.

„Decalogul" (1936-1943), Îndreptar creştin, politic şi social, revistă independentă a lui Coriolan Gheţie, la care au colaborat Gala

Galaction, Ion Agârbiceanu, Emanoil Ciomac, Vintilă Horia, Virgil Carianopol, Ion Miclea, Al. Husar.

Degrelle, Léon (1906-1994), om politic belgian, fondator al rexismului, adept al colaborării cu Germania după 1940. În 1944 s-a exilat în Spania, unde Franco i-a acordat azil politic.

Densușianu, Ovid (1873-1938), filolog, lingvist, folclorist, istoric literar și poet, profesor universitar la București, academician. A întemeiat și condus revistele „Viața nouă" și „Grai și suflet". Creatorul școlii lingvistice de la București, autorul celei dintâi istorii a limbii române; unul dintre întemeietorii istoriei literare române moderne; personalitate marcantă a folcloristicii românești.

Dima, Alexandru (1905-1979), istoric și critic literar, estetician, etnolog, profesor universitar la Iași și București. A condus Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor din Iași și Institutul de Teorie și Istorie Literară „G. Călinescu" din București. Lucrări de estetică și filosofia culturii. A participat la cercetările monografice din satul Drăguș, studiind manifestările spirituale. Membru corespondent al Academiei Române.

„Dimineața" – cotidian de informații de orientare democratică. A apărut la București, între anii 1904-1916, 1919-1937. Director C. Mille.

Dinicu, Grigoraș (1889-1949), violonist și compozitor, interpret virtuoz de muzică populară (*Ciocârlia*, *Hora staccato*).

Djamo, Nicolae (1914-1997), licențiat în geografie, a participat la cercetarea Dâmbovnic condusă de Anton Golopenția și Mihai

Pop. După război a fost profesor de geografie la Academia de Studii Economice.

Djuvara, Mircea (1886-1945), jurist, profesor universitar, academician. Membru în delegația pentru Conferința de Pace de la Paris (1918-1919). Liberal, de mai multe ori deputat, ministru al Justiției (1936-1937).

„Dobrogea Juna" – ziar publicat la Constanța (1904-1944).

Domokos, Pál Péter (1901-1992), pedagog și etnolog maghiar, autorul unei monografii dedicate ceangăilor din Moldova.

Dongoroz, Vintilă (1893-1976), jurist, profesor universitar la București. Lucrări în domeniul dreptului penal român. Membru corespondent al Academiei Române.

D'Ors y Rovira, Eugenio (1882-1954), filosof, eseist, critic de artă și scriitor spaniol.

Dragalina, Ion (1860-1916), general român. Fost ofițer în armata austriacă (până în 1887). În 1916 a condus apărarea de pe Jiu a Armatei 1, în fața ofensivei germane, și a fost ucis în luptă.

Drăgan, Ioan (1931), sociolog, profesor de sociologie la Universitatea din București, din 1976 director al Centrului de Cercetări Sociologice, între 1990-1997 director al Institutului de Sociologie al Academiei Române.

Drimba, Vladimir (1924-), lingvist și filolog. Profesor universitar la București. Studii de turcologie și lexicografie. Ediții critice (I. Heliade Rădulescu).

Dudaş, Traian, activist cu diferite funcţii pe linie de partid şi de stat. În 1965 secretar general al Consiliului Naţional de Cercetare Ştiinţifică. Ministrul Transporturilor şi Telecomunicaţiilor (1974-1979), ambasador în URSS (1980-1986). După 1990 în conducerea Partidului Socialist al Muncii.

Dumitriu, Anton (1905-1992), filosof şi logician, profesor universitar la Bucureşti. Valorifică tradiţiile filosofice greco-latine, îndeosebi ontologia aristotelică. Preocupări pentru fundamentarea filosofică a epistemologiei, pentru paradoxele logico-matematice şi logicile polivalente.

Dunăre, Nicolae (1916-1987), sociolog, etnolog format în şcoala monografiei sociologice, a participat la cercetarea din plasa Dâmbovnic, cercetător la institutele de specialitate din Cluj şi Bucureşti. Vezi interviu în volum.

Durkheim, Émile (1858-1917), sociolog francez, fondatorul şcolii franceze de sociologie, constituită în juriul revistei „ L'année sociologique" (apărută în 1896). A stabilit obiectul şi metodele sociologiei, şi a descris specificul fenomenelor sociale şi al reprezentărilor colective.

E

Economu, Nicolae (1909-1993), geograf, participant la cercetarea din Valea Hoţului.

„Ecoul". Cotidian politic şi literar. Apare la Bucureşti (dec. 1943– sept. 1944). Director: Mircea Grigorescu.

Eliade, Mircea (1907-1986), istoric al religiilor, filosof și scriitor român, stabilit în Franța (1945-1956), apoi în SUA (din 1956), profesor la Universitatea din Chicago, academician.

Eminescu, Mihai (1850-1889), poet romantic, cu o operă vastă de o mare varietate a genurilor (poezie, proză, teatru, eseuri filosofice, publicistică, culegeri de folclor, traduceri), temelor și motivelor literare, dar unitară prin creativitatea imaginației și a limbajului poetic. Publicistică social-politică conservatoare și naționalistă, cu unele accente xenofobe și paseiste. A influențat decisiv evoluția poeziei românești. membru de onoare post-mortem al Academiei Române.

Engels, Friedrich (1820-1895), filosof și militant socialist german. Fondator împreună cu Karl Marx al „socialismului științific" prin elaborarea lucrărilor programatice. A expus și popularizat tezele materialismului dialectic și istoric.

„Excelsior". Gazeta economică legionară. Apărută în toamna anului 1940 își încetează apariția după evenimentele din ianuarie 1941.

F

„Familia", „foaie enciclopedică și beletristică", apare la Pesta (1865– 1880) și Oradea (1880-1906), apoi seria a II-a (1926-1929) și a III-a (1934-1943) la Oradea, și seria a IV-a (1944-1945) la București. Între 1965-1989 revista lunară cu același titlu apare ca seria a V-a.

Faragó, József (1922) culegător, exeget, istoric al folcloristicii, editor de folclor, cercetător la sectorul de etnografie și folclor al Centrului de Științe Sociale Cluj (1950-1987). Numeroase articole

și studii despre baladă, basm, cântec liric. Membru de onoare al Academiei de Științe al Ungariei (1988).

Făcăoaru, Ion (1897-1984), antropolog, asistent universitar la Cluj. A participat la campania monografică de la Șanț. În perioada guvernării legionare directorul învățământului superior în Ministerul Instrucțiunii. Între 1941-1948 a fost director la ICS. După 1948 a fost condamnat politic. În 1978 s-a stabilit în Germania.

Fenomenologie – doctrină filosofică (întemeiată de Husserl) care studiază fenomenele conștiinței prin prisma orientării și a conținutului lor, făcând abstracție de omul real, de activitatea lui psihică concretă și de mediul social.

Ferdinand I de Hohenzollern-Sigmaringen (1865-1927), rege al României (1914-1927). A comandat armata în timpul celui de-al doilea război balcanic. În 1916 s-a aliat cu Puterile Centrale. Încoronat la 15 octombrie 1922 ca suveran al României Mari. Politică de reforme sociale, economice, culturale. Membru de onoare al Academiei Române.

Filip, Ion Gh. (1909-1974), absolvent al Universității București cu diplomă în drept și filosofie, specializat în sociologie rurală, colaborator apropiat al lui H. H. Stahl. După 1965 a lucrat ca sociolog la Institutul pentru Problemele Tineretului și la Institutul de Economie Agrară, de unde s-a pensionat în 1970.

Filitti, Ioan C. (1879-1946), istoric și jurist, a lucrat în diplomație (Paris, Constantinopol, Roma). Lucrări referitoare la epoca fanariotă sau la istoria Principatelor Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Membru corespondent al Academiei Române.

Florescu, Florea (Bobu), etnograf, arheolog. Între 1934-1938 a făcut parte din echipele monografice studențești. A participat la cercetarea celor *60 de sate* și a colaborat la realizarea monografiei satului Nerej. În 1960 s-a stabilit în Germania.

Flueraș, Ion (1881-1953), fruntaș socialist.

Flueraș, Vasile, poet, redactor al revistei „Foița" (București, mai 1935-martie 1936), apoi redactor responsabil al revistei „Decalogul".

Focșa, Gheorghe (1903-1995), etnograf participant la campaniile monografice începând din 1929. Inspector la Fundația Culturală Regală, director al Muzeului Satului de la București între 1948-1978.

Freyer, Hans (1887-1969), profesor universitar de sociologie la Universitatea din Leipzig, în anii '30 președinte al Societății Germane de Sociologie și director al Institutului de istorie a culturii și de istorie universală, adept al încadrării fenomenelor sociologice în politica europeană și mondială. În 1958 a fost președintele celui de-al 18-lea Congres Internațional de Sociologie de la Nürnberg.

Frunzetti, Ion (1918-1985), poet, istoric și critic de artă. Studii despre fenomenul plastic românesc. Monografii.

Fulga, Laurențiu (1916-1984), prozator. A colaborat la revistele „Bilete de papagal", „Universul literar", „Meșterul Manole", „Decalogul", „Revista Fundațiilor Regale". După război, până în anul 1961, a lucrat în cadrele armatei ca redactor al unor reviste ale armatei și consilier al Teatrului armatei. În anii '70 vicepreședinte al Uniunii Scriitorilor.

G

Galaction, Gala (pseudonim al lui *Grigore Pişculescu*; 1879-1961), scriitor, preot, profesor de teologie la universităţile din Cernăuţi şi Bucureşti. Academician.

Galitzi, Cristina (căs. Brătescu), sociolog, cu doctorat în sociologie obţinut în SUA, colaboratoare a lui Gusti la Institutul Social Român, profesoară la Şcoala de Asistenţă Socială, şefa secretariatului care urma să organizeze Congresul Mondial se Sociologie din 1939 de la Bucureşti.

Gaster, Moses (1856-1939), filolog şi lingvist, membru al Junimii. Expulzat din România ca evreu (1882) s-a stabilit în Anglia. A studiat raportul dintre cărţile populare şi creaţiile folclorice, autor al primei priviri de ansamblu asupra folclorului românesc (*Literatura populară română*, 1883). Membru de onoare al Academiei Române.

Georgescu, Dumitru C. (Mitu) (1904-1974), medic, sociolog, demograf şi statistician, membru fondator al Şcolii sociologice de la Bucureşti. Director la Institutul Central de Statistică. A participat la campaniile monografice de la Goicea-Mare, Nerej, Fundul Moldovei, Drăguş, Runcu, Cornova, Şanţ. A cercetat cadrul biologic, abordând probleme de demografie, alimentaţie, locuinţă şi igienă socială. Contribuţii la elaborarea lucrării *60 de sate româneşti* şi a *Enciclopediei României.*

Georgescu, Teohari (1908-1976), membru al CC al PMR, subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Interne (4 nov. 1944), ministru secretar de stat (6 martie 1945) şi ministru al Afacerilor

Interne (30 dec. 1947-mai 1952). Între 1953-1972 directorul Întreprinderii Poligrafice 13 Decembrie din București.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1901-1965), om politic, secretar general (1945-1954) și prim-secretar (1955-1965) al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român. Prim-ministru (1952-1955), președinte al Consiliului de Stat (1961-1965).

Gheție, Coriolan (1916-1990), licențiat în sociologie, format în concepția Școlii sociologice de la București, a lucrat la Institutul Central de Statistică. Interviu în volum.

Ghika, **Vladimir** (1873 –1954, **Monsenior**), născut la Constantinopol, nepot al ultimului domnitor al Moldovei (Grigore Ghika al X-lea), botezat ortodox, crescut și educat în Franța, având studii diverse (drept, litere, filosofie, medicină), convertit la credința catolică în 1902, doctor în teologie (1905), fondator al primelor opere catolice de caritate din România (la „Sanatoriul Saint Vincent de Paul", din 1906 activau surorile Congregației „Fiicele Carității Sfântului Vincențiu de Paul", aduse în țară de către Mons. Vladimir Ghika). Hirotonit preot în 1923, se întoarce în țară în 1939. Arestat în noiembrie 1952 moare în închisoarea de la Jilava în mai 1954.

Gide, André (1869-1951), scriitor francez, abordează problema libertății individului dincolo de norme și convenții morale. Romancier, editor și critic literar. Premiul Nobel (1947).

Girard, Paul Frédéric (1852-1926), profesor francez de drept roman, autorul lucrării fundamentale *Manuel élémentaire de droit romain*, publicată în 1895, ajunsă în prezent la ediția a 8-a.

Gobineau, Joseph Arthur, conte de (1816-1882), scriitor și antropolog francez. A susținut supremația rasei albe, idee preluată de pangermanism (*Eseu asupra inegalității raselor umane*).

Goebbels, Joseph Paul (1897-1945), om politic național-socialist german, principalul colaborator al lui Hitler. Ministru al Propagandei și Informației (1933-1945).

Goethe, Johann Wolfgang von (1749-1832), scriitor, gânditor și om de știință german, cu contribuții în domenii variate ale cunoașterii. Operă monumentală, creatorul poeziei naționale germane.

Goga, Octavian (1881-1938), poet, publicist și om politic. A fost unul dintre conducătorii Partidului Național Creștin de orientare naționalistă (creat în 1935). Ministru în mai multe rânduri și prim-ministru (1937-1938).

Golopenția, Anton (1909-1951), sociolog, statistician, colaborator apropiat al profesorului Dimitrie Gusti, fiind șeful său de cabinet în perioada în care a fost ministru, asistent onorific, redactor al revistei „Sociologie Românească", inspector la Fundația Regală „Principele Carol". A fost director al Oficiului de Studii, apoi general delegat la Institutul Central de Statistică. A participat la cercetările monografice de la Runcu și Cornova, a condus, împreună cu dr. Dumitru C. Georgescu ancheta sociologică a celor *60 de sate*. În anii 1942-43 a condus anchetele etnosociologice în așezările românești de dincolo de Bug A murit în închisoarea Jilava.

Gömbös, Gyula (1886-1936), general și om politic maghiar. Simpatizant al național-socialiștilor. Prim-ministru (1932-1936), adept al colaborării cu Germania și Italia.

Graur, Alexandru (1900-1988), lingvist, profesor universitar la București. Studii în domeniul lingvisticii, de fonetică, gramatică, onomastică. Lucrări de cultivare a limbii. Redactor responsabil al *Dicționarului limbii române*, serie nouă. Academician.

Groza, Petru (1884-1958), avocat și om politic. Președinte al Frontului Plugarilor (1933-1953). De mai multe ori ministru. Vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1944-1945). Președinte (șeful statului) al Prezidiului Marii Adunări Naționale (1952-1958). La 6 martie 1945 ca prim-ministru formează un guvern (preponderent comunist), recunoscut de Marea Britanie și SUA.

Gumplowitz, Ludwig (1838-1909), sociolog și jurist austriac, profesor universitar la Graz. Adept al darwinismului și al pozitivismului lui A. Comte (*Rasa și statul, Compendiu de sociologie*).

Gunda, Béla (1911- ?), etnograf, profesor de etnografie la Budapesta, Cluj și Debrețin. Activitatea sa științifică s-a axat pe studiul comparat al etnografiei popoarelor est-europene. Referiri la etnografia română: *Ethnographica Carpathica* (Budapesta, 1966), *Ethnographia Carpatho-Balcanica* (Budapesta, 1979).

Gurvitch, Georges (1894-1965), sociolog și filosof francez de origine rusă, profesor universitar la Bordeaux, Strasbourg, Harvard, Columbia. Unul dintre fondatorii sociologiei „diferențiale". Teorii despre organizarea pe verticală a societății.

Gusti, Dimitrie (1880-1955), sociolog, filosof și om politic. Profesor universitar la Iași și București. Deputat și senator. Ministru al Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor (1932-1933). Întemeietorul învățământului sociologic modern și al Școlii

Sociologice de la București. A inițiat metoda monografică de cercetare și a întreprins, din anul 1925, primele anchete sociologice. Inițiatorul Legii Serviciului Social. A înființat Institutul Social Român (1921), revistele „Arhiva pentru știința și reforma socială“ și „Sociologia Românească”. În calitate de director general (1934-1939) a modernizat activitatea Fundației Regale „Principele Carol”. A fost comisar general al pavilionului românesc la Expoziția mondială de la Paris (1937) și New York (1939). În 1937 Institutul Internațional de Sociologie l-a însărcinat ca președinte cu organizarea celui de-al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie, care urma să aibă loc la București în 1939. Împreună cu V.I. Popa și H.H. Stahl a întemeiat Muzeul Satului din București (1936). Sub conducerea sa a fost editată *Enciclopedia României*, 4 vol. (1938-1943). Membru al unor societăți străine de specialitate. În calitate de președinte al Academiei Române (1944-1946) pune bazele Consiliului Național al Cercetării Științifice (1946).

Gusty, Paul (1859-1944), regizor, unul dintre pionierii regiei de teatru românești. Director de scenă vreme de aproape 60 de ani la Teatrul Național din București.

Györffy István (1884-1939), etnograf maghiar, profesor universitar la Budapesta. În 1917 a lucrat între ceangăii din Moldova. Unul din autorii primei sinteze a culturii populare maghiare. Membru al Academiei Ungare de Științe.

H

Hașdeu, Bogdan-Petriceicu (1838-1907), scriitor, lingvist, folclorist și istoric, unul dintre spiritele enciclopedice ale culturii române, poliglot și polihistor, fondator al unui mare număr de publicații. Întemeietor al lingvisticii, filologiei și lexicografiei

științifice românești. Inițiator al metodei comparativ istorice și al teoriei circulației cuvintelor. A inițiat primele anchete dialectale prin corespondență și a editat numeroase texte vechi. Unul dintre fondatorii folcloristicii comparate în România. Membru al Societății Academice Române.

Hașdeu, Iulia (1869-1888), scriitoare, autoare de versuri, eseuri, cugetări, proiecte de teatru și proză, majoritatea editate postum de tatăl ei, Bogdan-Petriceicu Hașdeu.

Herseni, Paula (născută Gusty, 1907-2005), licențiată în litere. A participat la campaniile monografice din Drăguș, Runcu, Cornova. Între 1936-1938 a cercetat, alături de soțul ei, Traian Herseni, cetele de feciori din Țara Oltului.

Herseni, Traian (Hariton T., pseudonim), (1907-1980), sociolog, antropolog, colaborator apropiat al lui Dimitrie Gusti, asistent, apoi conferențiar de sociologie rurală la Universitatea din București și la Universitatea din Cluj. În toamna lui 1940 este secretar general la Ministerul Instrucțiunii Publice din guvernul legionar, întemnițat între 1951-1956, după care devine cercetător la institutele Academiei. A fost cel mai prolific autor al Școlii sociologice de la București. A participat la monografii începând cu cea din Nerej. A condus echipa monografică de la Drăguș, și a realizat monografierea sumară a satelor din regiune. Este unul dintre inițiatorii monografiilor sociologice regionale în România. A elaborat o istorie a sociologiei românești.

Hitler, Adolf (Schicklgruber, 1889-1945), șeful partidului nazist, cancelar (din ian. 1933) și conducător (Führer) al statului german (din august 1934). Principalul creator al doctrinei naziste. A instaurat în țară o dictatură sângeroasă și a promovat o politică

externă agresivă, care a dus la declanşarea celui de-al doilea război mondial.

Hobsbawn, Eric (n.1917), istoric englez de orientare marxistă, profesor universitar la Birbeck College. Printre operele cele mai cunoscute: *The Age of Capital* (1975), *History of Marxism* (1978), *Workers* (1984), *The Age of Empire* (1987), *Nations and Nationalism* (1990), *The Age of Extremes* (1994), *On History* (1997), *Uncommon People* (1998), *The New Century* (1999), *Interesting Times* (2002).

Hóman, Bálint (1885-1951), istoriograf, cercetător al istoriei medievale a Ungariei, profesor universitar la Budapesta, membru al Academiei Ungare de Ştiinţe. Ministrul Culturii şi Cultelor (1932-1938 şi 1939-1942), adept al orientării progermane. În 1946 a fost condamnat ca criminal de război.

Horia, Vintilă (1915-1993), scriitor român, stabilit la Madrid.

Husserl, Edmund (1859-1938), filosof şi logician german, părintele fenomenologiei. Cercetări asupra problemei semnificaţiei. A elaborat aparatul conceptual al logicii moderne.

I

Ilişiu, Ioan (n. 1932), etnograf, director al Institutului de Cercetări Etnografice şi de Dialectologie între 1978-1990, după care este numit director ştiinţific adjunct la nou înfiinţatul Muzeu al Ţăranului Român.

Imreh, István (1919-2003), istoric, cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie Cluj (1949-1969), profesor la Universitatea

Babeș-Bolyai. Contribuții la istoria Transilvaniei în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolul al XIX-lea. A participat la elaborarea unor importante lucrări de sinteză. Din 1990 membru corespondent al Academiei Ungare de Științe.

Institutul de Etnografie și Folclor, cel mai important institut de profil din România, înființat în 1949, în 1962 trece în subordinea Academiei Române. În 1970 trece în subordinea Consiliului de Stat pentru Cultură și Artă, iar în 1990 revine la Academie sub denumirea Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu". A fost condus succesiv de Sabin Drăgoi, Mihai Pop, Ioan Ilișiu, Vasile Vetișanu.

Ionașcu, Traian (1897-1981), jurist, profesor universitar la București. Lucrări de drept civil. Academician.

Ionescu de la Brad, Ion (1818-1891), agronom și economist, întemeietorul științei agricole moderne în România. Rol important în realizarea reformei agrare din 1864. Membru de onoare al Academiei Române.

Ionescu, Nae (1890-1940), logician, filosof și publicist, profesor universitar în București, exponent al trăirismului.

Ionică, Ion (1907-1944), etnosociolog, participant la monografiile conduse de Gusti din 1928. În 1935, împreună cu alți monografiști, formează gruparea și revista de dreapta „Rânduiala. Arhiva de gând și faptă românească", părăsind școala gustiană. Cea mai importantă contribuție a sa o reprezintă monografia *Dealul Mohului. Ceremonia agrară a cununii în Țara Oltului* (1943).

Iordan, Iorgu (1888-1986), lingvist și filolog, profesor universitar la Iași și București. Fondator și director al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide“ și al „Buletinului“ acestui institut; director al Institutului de Lingvistică din București. Membru fondator (1961) și președinte al Societății Române de Lingvistică Romanică. Membru al unor academii și societăți științifice străine. Academician.

Iorga, Nicolae (1871-1940), istoric, scriitor, publicist și om politic, profesor universitar la București, academician. Cofondator al Institutului de Studii Sud-Est Europene (1914); director la Școala Română din Paris. A editat și condus mai multe publicații („Sămănătorul”, „Neamul Românesc”, „Floarea Darurilor”, „Revista istorică”). Autor a numeroase volume de izvoare, documente, monografii, sinteze (aprox. 16 000 titluri). A organizat primul congres de bizantologie (1922). Deputat în Parlament (1907-1940), președinte al primului parlament al României reîntregite (1918); prim-ministru (1931-1932). Asasinat de legionari.

Irimie, Cornel (1919-1983), etnolog, în 1939 asistent pentru cercetări la Institutul de Cercetări Sociale, iar în anul școlar 1939/ 1940 custode la Seminarul de Sociologie. În 1948 a susținut teza de doctorat despre *Relațiile sociale intersătești în Țara Oltului*. În 1953-1983 a activat la Muzeul Brukenthal din Sibiu, organizând și conducând secția de etnografie si artă populară, devenind apoi director al muzeului.

Istrati, Panait (1884-1935), scriitor român de limbă franceză și română. În tinerețe a activat în cercuri socialiste. Peregrinări în lume, revine în țară în 1930. Începe să scrie la îndemnul lui Romain Rolland.

Ivașcu, George (1911-1988), publicist, critic și istoric literar, profesor universitar la București. A condus revistele „Contemporanul“ și „România literară”.

J

Jacquemyns, Guillaume, istoric belgian, profesor la Universitatea Liberă din Bruxelles, director al Institutului de informare socială și economică. Unul dintre primii specialiști ai sondajelor în Europa. Autor al unei anchete a vieții șomerilor, cu bugetul unor familii de șomeri din aglomerația urbană Bruxelles și Liège (5 volume, 1932-1934).

Jagamas, János (1913), folclorist muzical și compozitor, profesor la Conservatorul din Cluj. Considerat unul dintre cei mai importanți cercetători ai folclorului maghiarilor din Transilvania și ai ceangăilor din Moldova.

Joja, Athanase (1904-1972), filosof și logician, profesor universitar la București. Fondator și primul președinte al Asociației „România“ și vicepreședinte al Comitetului Executiv al UNESCO. A abordat domenii ale logicii, eticii, esteticii, antropologiei filosofice și filosofiei culturii. Președinte (1959-1963) și vicepreședinte (1966-1972) al Academiei Române. Academician.

Jovin, I. (1900-1995), fost prieten și medic al lui Iuliu Maniu.

K

Kant, Immanuel (1724-1804), filosof german, întemeietorul filosofiei clasice germane. A elaborat, independent de Laplace, o ipoteză cosmologică evoluționistă. Sistemul filosofic al lui Kant

(idealismul transcendental) este expus în *Critica raţiunii pure* (teoria cunoaşterii), *Critica raţiunii practice* (etica) şi *Critica puterii de judecată* (estetica şi teoria finalităţii). În planul ideilor social-politice a fost un reprezentant al iluminismului.

Karácsony, Sándor (1891-1952), pedagog, filosof maghiar, profesor la universitatea din Budapesta (1919-1927) şi din Debreţin (1942-1951). În 1929 a fost unul dintre iniţiatorii publicării culegerii 101 cântece populare maghiare. Personalitate de frunte a mişcării ungare de cercetaşi.

Keresztury, Dezsö (1904-1996), poet din Ungaria, traducător, istoric al literaturii, membru al Academiei Ungare de Ştiinţe, între 1945-1947 ministru al Învăţământului.

Kodály, Zoltán (1882-1967), compozitor, folclorist, muzicolog şi pedagog maghiar, a ilustrat alături de Béla Bartók direcţia valorificării folclorului în creaţia muzicală cultă. Culegător şi editor de folclor muzical.

Kós, Károly (n.1919), etnograf, director adjunct al Muzeului Etnografic al Transilvaniei (1951-1979), predă etnografie la Universitatea Bolyai din Cluj (1955-1959). Din 1970 membru în comisia de redactare a *Atlasului Etnografic al României*. Autorul sintezei *Despre etnografia maghiarilor din România*.

Kovács, Imre (1913 –1980), scriitor, sociolog, om politic maghiar de origine ţărănească. În urma cercetării rurale desfăşurate în satul Kemse publică în 1936 prima lucrare sociografică, *Az elsüllyedt falu a Dunántúlon* (Satul transdunărean scufundat). În 1937 publică o carte de puternică critică socială *Néma forradalom* (Revoluţie mută), pentru care este condamnat la 3 luni de detenţie.

În 1939 a fost unul dintre întemeietorii Partidului Național Țărănesc. În 1947 a părăsit Ungaria, din 1949 s-a stabilit în SUA unde a lucrat în centrul de cercetare al Comisiei Europa Liberă.

Kún, Kocsárd, conte (1803 – 1895), moșier, om politic, parlamentar liberal maghiar. În urma rolului jucat în revoluția de la 1848 a fost închis. După retragerea din viața politică s-a dedicat problemelor de cultură. În 1885 a fost unul dintre întemeietorii Asociației de Cultură Maghiară din Transilvania (EMKE). În 1888 a înființat la Geoagiu o școală de agricultură pentru țărani.

L

Labriola, Antonio (1843-1904), filosof și om politic italian. Teoretician al materialismului istoric în Italia.

Lahovary, Gheorghe I. (1838-1897), inginer și scriitor, membru fondator al Societății Geografice Române (1875), secretar general al acesteia. A alcătuit *Marele dicționar geografic al României*, 5 vol. (în colaborare cu I.C. Brătianu) și a îngrijit apariția *Dicționarului geografic al Basarabiei*. Membru de onoare al Academiei Române.

Lajtha, László (1892-1963), compozitor și etnograf maghiar. Creație influențată de impresionismul francez și de cântecele populare maghiare. În 1928 a participat la primul congres internațional de folclor de la Praga, și împreună cu Bartók a devenit membru în Comisia Internațională de Arte și Tradiții Populare a Ligii Națiunilor. După război a fost scos din funcția pe care o ocupa la radiodifuziunea ungară.

Lazăr, Gheorghe (1779-1823), cărturar și pedagog, cu studii la Viena, integrându-se curentului iluminist al epocii. Întemeietorul și conducătorul primei școli superioare în limba română din Țara Românească (1818 – Școala de la „Sf. Sava"). Prin programul de învățământ, prin activitatea de răspândire a științei și culturii în limba română a influențat generația de la 1848.

Le Play, Frederic Pierre Guillaume (1806-1882), sociolog francez, inginer de mine. Reprezentant important al cercetării sociale empirice, fondator al metodologiei monografiilor sociologice. Autor al unor lucrări sociografice despre condițiile de viață ale familiilor de muncitori, respectiv ale populației sătești.

Lenin, Vladimir Ilici (1870-1924), revoluționar și om politic rus. A întocmit planul transformării revoluției burghezo-moșierești în revoluție socialistă, enunțând ideea republicii sovietelor ca formă de stat a dictaturii proletariatului. După victoria revoluției din octombrie a devenit primul președinte al guvernului sovietic. Din inițiativa sa s-a înființat în 1919 Internaționala Comunistă.

Leucuția, Aurel (1895- ?), avocat și om politic național-țărănist. Secretar al Consiliului Național Român din Transilvania. Vicepreședinte al organizației de Timiș-Torontal al PNȚ.

Levente, Mihai (1915-1986), după 1945 a îndeplinit diferite funcții: rector al Institutului Agronomic „Nicolae Bălcescu" București (1955), ministru al Comerțului Interior (1962-1968), ambasador în Liban, Iordania și Kuwait.

Lévi-Strauss, Claude (n. 1908), antropolog francez, profesor la Collège de France (la prima catedră de antropologie socială). Cu

pregătire filosofică, urmată de o minuțioasă cercetare etnologică, cu o gândire teoretică și practică modelată de structuralismul lingvistic și de știința comunicării, a adus în antropologie o viziune și o metodologie nouă.

Longinescu, Gheorghe (1869-1939), chimist, profesor universitar la București. Contribuții în domeniul chimiei analitice și al chimiei fizice. Împreună cu G. Țițeica a fondat revista „Natura". Autor de manuale și cursuri.

Lupescu Elena (Lupeasca 1899-1977), amanta, apoi soția regelui Carol al II-lea al României, exercitând o influență determinantă asupra actelor și deciziilor politice ale regelui, membru marcant al camarilei regale.

Lupu, Petrache, cioban analfabet din satul Maglavit din Oltenia, care în 1936 „a vorbit cu Dumnezeu". În urma revelației i s-au atribuit minuni, Maglavitul devenind loc de pelerinaj.

Lükö, Gábor (1909-2001), etnograf din Ungaria, se ocupă de analiza formală a poeziei și muzicii populare maghiare, de etnografie comparată est-europeană. Interviu în volum.

M

Machiavelli, Niccolo (1469-1527), om politic, scriitor și istoric italian. A susținut ideea unui stat național în Peninsula Italică și a unei monarhii absolute. În *Principele* demonstrează că în politică acționează forța intereselor și nu principiile morale sau religioase. Reprezentant al istoriografiei renascentiste.

Madgearu, Virgil (1887-1940), economist, sociolog și om politic. Doctor în științe economice, financiare, profesor de economie națională la Academia Comercială din București. Deputat din 1919, secretar general al partidelor Țărănesc și Național-Țărănesc, ministru al Industriei și Comerțului (1928-1929, 1930, 1932), de Finanțe (1929-1930, 1932-1933), la Agricultură și Domenii (1930-1931). Asasinat de legionari.

Maieutică – (cf. gr. maieutike „priceperea de a moși"), (la Socrate) Priceperea de a scoate la iveală în cursul discuțiilor filosofice, prin întrebări, adevărul existent dar neconștientizat în interlocutor.

Maiorescu, Titu (1840-1917), critic, teoretician literar și om politic. Profesor universitar de istorie, filosofie și logică la Iași și la București. În mai multe rânduri ministru în cabinete conservatoare și prim-ministru (1912-1914). Mentor al societății Junimea. Membru fondator al Societății Academice Române.

Maniu, Iuliu (1873-1953), om politic, doctor în drept. Membru în Comitetul Național al Partidului Național Român, deputat în Parlamentul ungar; președinte al Consiliului Dirigent și șef al departamentului interne. Președinte al Partidului Național din Transilvania (1919) și președinte al Partidului Național-Țărănesc (1926). Prim-ministru (1928-1939 și 1932-1933). În 1947 a fost arestat, întemnițat la Sighet, unde a murit.

Manstein, Erich von (Erich von Lewinski; 1887-1973), feldmareșal german. Șef de Stat major al grupului de armate care au ocupat Polonia (1939), autorul planului de operațiuni în Franța (1941). A ocupat Crimeea și a încercat să deblocheze trupele germane încercuite la Stalingrad (1942).

Manuilă, Sabin (1894-1964), medic, statistician, studii de statistică, demografie și medicină socială în SUA. Din 1930 directorul general al Institutului Central de Statistică. Membru corespondent al Academiei Române din 1938. În 1947 a părăsit clandestin România și s-a refugiat în SUA, stabilindu-se la New York.

Marica, George Em. (1904-1982), sociolog, profesor universitar la Cluj. Contribuții în domeniul sociologiei culturii și psihologiei sociale.

Maritain, Jacques (1882-1973) filosof francez, stabilit în America (din 1933). Promotor al neotomismului. A avut un rol de prim rang în mișcarea de reînnoire a catolicismului francez în perioada interbelică.

Marțian-Pop, Dionisie (1829-1865), economist și statistician, pionier în statistica economică românească.

Marx, Karl (1818-1883), filosof și economist german, cu un sistem propriu de gândire filosofică, economică și socială, cu militantism politic de anvergură europeană. Activitatea sa teoretică și practică s-a bucurat ulterior de mare răsunet, având printre alte consecințe, în plan filosofic, apariția materialismului istoric, iar în plan istoric și politic, instaurarea regimurilor politice de tip socialist ori comunist.

Massis, Henri (1886-1970), scriitor raționalist catolic francez, autor al volumului *Apărarea Occidentului* (1928), carte scrisă împotriva modei orientaliste a vremii.

Matei, Ioan (1919-2000), sociolog. Susține cursuri cu teme de sociologia familiei, sociologia serviciilor sociale, metodologie

și tehnici de investigare socială. Activitate de cercetare direcționată spre urbanism, prevederi sociale, igienă și sănătate publică și sociologie (aspecte sociale ale dezvoltării rural-urbane în activitățile de sistematizare a teritoriilor și așezărilor).

Mauss, Marcel (1872-1950), sociolog și antropolog francez. Pe baza cercetărilor efectuate în Polinezia, Melanezia și la triburile de indieni nord-americani a studiat conexiunile dintre schimburile considerate în sens economic și structura societății.

Maximilan, Ferdinand Joseph de Habsburg, arhiduce de Austria (1832-1867), împărat al Mexicului (1864-1867). Executat de mexicanii fideli lui Benito Juarez.

Mănescu, Corneliu (1916-2000), jurist și om politic, ministru de Externe al României în perioada 1961-1972. Deputat în Marea Adunare Națională (din 1967-1980). Din 1961 a condus delegațiile guvernamentale ale României la sesiunile Adunării Generale a ONU. La 19 septembrie 1967 a fost ales, timp de un an, președinte al celei de-a 12-a sesiuni a Adunării Generale a ONU. În martie 1989 a fost unul din semnatarii documentului anti-Ceaușescu „Scrisoarea celor șase".

Mănescu, Manea (n. 1916), economist. Demnitar comunist, prim-ministru al României (1974-1979). Profesor universitar la București. Lucrări de specialitate. Academician.

Mărgineanu, Nicolae (1905-1980), psiholog, profesor universitar la Cluj. Contribuții în domeniul psihologiei teoretice și aplicate. Lucrări de filosofia culturii și a științei.

Mătasă, Constantin (1878-1971), preot, arheolog. A înființat Muzeul de Arheologie din Piatra Neamț în Casa Națională „Regina Maria".

Mâciu, Mircea (n. 1928), sociolog. Funcții de conducere la Editura Politică, Editura Științifică și Enciclopedică, Editura Albatros. Publică eseuri, articole și studii în reviste de filosofie, sociologie, istorie, teorie și istorie literară. Acordă o atenție specială revalorificării operei sociologice a lui Petre Andrei.

Measnicov, Ivan (Vanea), statistician, demograf, participant la campanii monografice.

Medan, Virgil (1930-1994), muzicolog, culegător al folclorului transilvănean, șef al secției culturale a sfatului popular Cluj (1956-1957), cercetător științific al Secției de folclor din Cluj (1960-1975), ulterior la centrul județean Cluj de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă.

Mehedinți, Simion (1869-1962), geograf, teoretician al culturii și pedagog, profesor universitar la București, academician. Fondatorul unei școli de geografie în România începutului de secol XX.

Meteș, Ștefan (1887-1977), istoric, director al Arhivelor Statului din Transilvania (1922-1949). Lucrări privind istoria Transilvaniei, istoria bisericii românești. Membru corespondent al Academiei Române.

Micescu, Istrate (1881-1952), jurist, doctor în drept, profesor de drept civil la Universitatea din București, decan al Baroului de Ilfov. Deputat, ministru al Afacerilor Externe (1937-1938) și de Justiție (1939).

Mihalache, Ion (1882-1963), om politic, unul dintre conducătorii Partidului Țărănesc (înființat în 1918) și ai Partidului Național Țărănesc (1926), al cărui președinte a fost în anii 1933-1937. În mai multe rânduri ministru. Întemnițat de regimul comunist, moare în închisoare.

Mihăilescu, Vintilă (1890-1978), geograf, sociogeograf, profesor universitar la București. A pus bazele geografiei așezărilor urbane și rurale, a inițiat studiile de regionare geografică și a participat la organizarea cercetărilor de geografie aplicată în România. Academician.

Mihoc, Gheorghe (1906-1981), matematician, profesor universitar la București, a fondat Centrul de Statistică al Academiei. Creatorul școlii românești de teoria probabilităților și satistică matematică.

Milcu, Ștefan Marius (1903-1997), medic, profesor universitar la Facultatea de Medicină din București, unul dintre întemeietorii endocrinologiei moderne în România. Cercetări teoretice, experimentale și clinice în domenii cum sunt biologia epifizei, timusului, tiroidei, gușii endemice. A introdus în antropologie metoda de investigare medico-socială. Membru al unor academii străine. Academician. A participat la campania monografică din 1928.

Moisil, Grigore C. (1906-1973), matematician, profesor universitar la Iași și București. Fondator al școlii de logică matematică și teoria algebrică a mecanismelor automate. Activitate de pionierat în domeniul lingvisticii matematice. Academician.

Moldovan, Roman (1911-1996), economist și sociolog, profesor universitar la București. Specialist în probleme de statistică economică și economie concretă. Academician.

Morariu, Tiberiu (1905-1982), geograf, profesor universitar la Cluj. Preocupări de etnografie, de geografie fizică, de raionare a teritoriului țării. Coautor al lucrărilor *Monografia geografică a RPR* (1960), *Atlasul geografic al RSR (1965).* Membru corespondent al Academiei.

Mosely, Philip (1905-1972), istoric și sociolog american, profesor la Columbia University care în anii '30 s-a atașat Școlii, a făcut cercetări în cadrul campaniilor monografice. A publicat în „Sociologie Românească" (I. 1936, nr.7-9) *Lumea psihologică a unui „american" din Șanț.*

Moser, C. A., profesor de statistică socială la Londra, autor al lucrării *Metodele de anchetă în investigarea fenomenelor sociale* (1958), publicată în traducere românească în 1967.

Munkácsi, Bernát (1860-1937), lingvist și etnolog maghiar, membru al Academiei Ungare de Științe. În anii 1880 a studiat limba și obiceiurile ceangăilor din Moldova. A redactat revista „Ethnographia" de la Budapesta. Autor a numeroase studii de lingvistică și etnologie.

Mureșanu, Constantin, profesor, autorul mai multor cărți de pedagogie, cu studii făcute la Geneva cu profesorul Ed. Claparède, la care și-a dat doctoratul cu teza *L'éducation de l'adolescent par la composition libre.*

Murgescu, Costin (n. 1919), economist, profesor universitar la București, redactor-șef al revistei „Viața economică" (1968-1971), director al Institutului de Economie Mondială (din 1970). Membru corespondent al Academiei.

Murgoci Munteanu, Gheorghe (1872-1925), geolog, geograf și pedolog. Profesor la Școala Națională de Poduri și Șosele și la Școala Politehnică din București, președinte al Comisiei Internaționale de Cartografiere a Solului (1923). Membru corespondent al Academiei Române.

Murgulescu, Ilie G. (1902-1983), chimist, profesor universitar la Cluj, Timișoara, București. Ministru al Învățământului Superior (1953-1957), ministru al Învățământului (1960-1963). Vicepreședinte (1959-1963) și președinte (1963-1966) al Academiei Române. Academician.

Musta, Ştefan, profesor de matematici în anii '30 la liceul din Beiuș, a înființat o Societate de matematică ai cărei membri colaborau cu „Revista Matematică" din Timișoara.

Mușlea, Ion (1899-1966), folclorist. A condus Arhiva de folclor din Cluj. Unul dintre promotorii cercetării științifice moderne a folclorului românesc. Membru corespondent al Academiei Române.

N

Nagy, Jenö (1916-1996), lingvist, etnograf, lector la catedra de etnografie a Universității Bolyai de la Cluj (1945-1950), între 1956-1959 cercetător la Institutul de Lingvistică de la Cluj, a studiat evoluția limbii populare și influențele lingvistice reciproce maghiaro-săsești.

Nagy Krizsovánszky, Olga (n. 1921), etnograf, publicist, cercetătoare din 1971 până la pensionare la Institutul de Etnografie și Folclor din Cluj. Culege începând din 1940 proză populară și

obiceiuri în localități din Câmpia Transilvaniei, pe care le publică în numeroase studii și volume apărute în limba maghiară și română.

Narodnicism – mișcare social-politică a intelectualității din Rusia, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care susținea că principala forță revoluționară este țărănimea.

Naum, Gellu (1915-2001), poet. Lirică suprarealistă, proză poetică, literatură pentru copii. Traduceri.

Neamțu, Octavian (1910-1976), sociolog, colaborator apropiat al profesorului Gusti, urmaș al acestuia în fruntea Fundației Culturale Regale. A participat la campaniile de cercetări monografice de la Cornova și Drăguș, a condus echipele studențești de cercetare și acțiune socială (1934-1939).

Negru, Ioan, la recensământul general al României din 1941, comisarul general din partea guvernului în Basarabia.

Negulescu, Petre P. (1872-1951), filosof și om politic, profesor de istoria filosofiei moderne și logică la Universitatea din Iași și din 1910 la cea din București la catedra de Istoria filosofiei și enciclopedie. A abordat probleme ale filosofiei din perspectiva achizițiilor științei contemporane. A fost adept al ideii de progres, a adoptat o poziție psihologistă în explicarea fenomenelor culturale. Ministru al Instrucțiunii și Cultelor (1921-1922; 1926-1927) Membru al Academiei Române.

Németh, László (1901-1975), scriitor din Ungaria, reprezentant marcant al prozei și dramaturgiei maghiare. A întemeiat revista Tanú (Martorul) (1932) în care și-a publicat studiile privind concepția

despre reformă, rolul intelectualului, ideologia celei de-a treia căi. Autor de romane, drame, eseuri.

Nestor, Iacob Marius (1901-1989), psiholog și psihopedagog. Asistent, apoi conferențiar de psihologie experimentală la catedra profesorului C. Rădulescu-Motru, la Universitatea din București.

Nietzsche, Friedrich (1844-1900), filosof german. Vituperând canoanele moralei tradiționale proclamă „spiritul autonom" al omului „eliberat" de religie și morală pe calea științei. „Voința de putere", „supraomul", „elanul vital" (din scrieri ca *Așa grăit-a Zarathustra, Dincolo de bine și de rău, Amurgul zeilor"*) au dat naștere la interpretări contradictorii.

Noica, Constantin (1909-1987), filosof și eseist, academician post-mortem. Autorul unui tratat de ontologie și al unor lucrări de logică, s-a ocupat de teme din domeniul gnoseologiei, al teoriei culturii și istoriei filosofiei.

O

Oancea, Ion, secretar general la Ministerul Industriei și Comerțului (1946), decan al Facultății de Drept din București (din 1960), apoi ambasador în Olanda, Luxemburg, Belgia (1964-1968).

Onică, Petre, statistician, șef al secției de statistică agricolă la Institutul Central de Statistică.

Onișor, Teodor (1913-1973), reprezentant al școlii etnografice de la Cluj, colaborator al lui Romulus Vuia, conferențiar la catedra de geografie economică a Universității din

Cluj (1950-1972), director al Muzeului etnografic al Transilvaniei (1956-1959). Conduce „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei“ (1957-1958).

Oprescu, George (1881-1969), istoric, critic și colecționar de artă, profesor universitar la București. Autor de monografii și sinteze, posesorul celei mai importante colecții particulare din România. Academician.

Ortega y Gasset, José (1883-1955), filosof și eseist spaniol, profesor universitar la Madrid. Prin „Revista de Occidente”, al cărei fondator a fost, a contribuit la propagarea în Spania a ideilor novatoare și la deschiderea ei spre valorile europene.

Oțetea, Andrei (1894-1977), istoric, profesor universitar la Iași și București. Director (1939-1940, 1946) al Teatrului Național din Iași, și al Institutului de Istorie „N. Iorga“ din București (1947-1948, 1956-1970). Preocupări de istorie universală și de istorie modernă a României. Academician.

P

Pamfile, Tudor (1883-1921), folclorist, etnograf și publicist. Între anii 1918-1921 desfășoară activitate culturală la Chișinău, înființează și conduce mai multe reviste. A adunat și a publicat o importantă arhivă de folclor și etnografie, reprezentativă pentru sudul Moldovei.

Pandrea, Petre (pseudonim al lui *Petre Marcu*; 1904-1968), jurist și eseist, autor de eseuri politice, social-culturale, filosofice, monografii de artă, aforisme. Lucrări de drept.

Papahagi, Tache (1892-1977), lingvist și folclorist român de origine aromână, profesor universitar la București, autor de studii și de culegeri de folclor, lucrări lexicografice, cercetări dialectologice.

Pauker, Ana (1893-1960), om politic, membră în Partidul Comunist din 1921. Din sept. 1944 a devenit una dintre personalitățile marcante ale Partidului Comunist, ministru de Externe între 1947-1952. Eliminată din viața politică, sub acuzația de deviaționism, în lupta pentru putere cu Gh. Gheorghiu-Dej (1952).

Pavel, Constantin, profesor de limba și literatura română, istoric al Țării Bihariei, autorul lucrării *Școalele din Beiuș* (1828-1928). În prezent biblioteca orășenească din Beiuș îi poartă numele.

Pavel, Constantin, funcționar în cadrul Oficiului de Studii (Institutul Central de Statistică) condus de A. Golopenția, ulterior, pentru scurtă vreme, director al acestuia. Arestat și închis în legătură cu procesul Pătrășcanu.

Pavelescu, Gheorghe (n. 1915) etnograf, folclorist și sociolog adept al Școlii gustiene, doctor în filosofia culturii, cercetător la București, la Cluj, apoi la Sibiu. A participat la campaniile monografice, publicând studii închinate riturilor funerare și magiei populare la românii din Munții Apuseni.

Păcală, Victor (1874-1955), geograf și sociograf. A studiat la Universitatea din Budapesta (1897-1901). Autor al *Monografiei comunei Rășinari* (1915), este considerat precursor al școlii monografice gustiene prin cercetări întreprinse în zonele rurale din jurul Sibiului.

Părăluță, Mihai (n. 1927), membru al Comisiei Centrale de Revizie (1984-1989), adjunct al ministrului Turismului (1970), vicepreședinte al Comitetului de Stat al Planificării (1985-1987), secretar al Consiliului Suprem al Dezvoltării Economico-Sociale (1972-1983), director al Institutului Central de Pregătire a Cadrelor de Conducere din Economie și Administrație (1987-1990).

Pătrășcanu, Lucrețiu (1900-1954), sociolog, jurist și om politic, profesor universitar la București. Ministru comunist al Justiției (1944-1948). A fost arestat în 1948, condamnat la moarte și executat. Reabilitat postum (1968).

Pârvan, Vasile (1882-1927), istoric și arheolog, profesor universitar la Cluj și București. Unul dintre primii specialiști în istoria comunei primitive și a civilizației greco-romane. Întemeietorul Școlii române din Roma pentru perfecționarea tinerilor arheologi și istorici. A contribuit la crearea noii școli românești de arheologie. Academician.

Péguy, Charles (1873-1914), scriitor și publicist catolic francez, autor a numeroase poeme epice și dramatice de inspirație mistică. Mort pe front.

Peretz, Ion, scriitor și istoric al dreptului, profesor la Universitatea din Iași.

Petrescu, Nicolae (1886-1954), filosof și sociolog, profesor universitar la București. A scris – sub influența ideilor hegeliene și a școlii antropologice americane – studii de antropologie și de istoria civilizațiilor, ca și de sociologie comparată. Membru corespondent al Academiei Române.

Petrescu, Paul (n. 1921), etnolog român, stabilit în SUA din 1990. Contribuții importante în domeniile arhitecturii, ceramicii, artelor decorative. Membru de onoare al Academiei Române.

Petrovici, Emil (1899-1968), lingvist, profesor universitar la Cluj și București. Studii și cercetări în domeniul foneticii, fonologiei, dialectologiei și geografiei lingvistice. Academician.

Pillat, Ion (1891-1945), poet, a frecventat cenaclul lui E. Lovinescu. A făcut parte din cercul *Gândirea*. Versuri de factură parnasiană și simbolistă, apoi tradiționaliste, de viziune neoclasică. Eseuri și traduceri. Membru corespondent al Academiei Române.

Poincaré, Raymond (1860-1934), avocat și om politic francez, prim-ministru de mai multe ori. Președinte al Republicii (1913-1920). Adept al întăririi alianței franco-ruse și franco-engleze împotriva Germaniei. Memorii.

Polihroniade, Mihai (1907-1939), avocat, publicist, membru marcant al Mișcării Legionare, conducător al grupării și al revistei *Axa.*

Pop, Dumitru (n. 1927), profesor universitar la Cluj, conduce între 1961-1969 secția din Cluj a Institutului de Etnografie și Folclor al Academiei, director al Institutului de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj, (1975-1976), autor al sintezei *Folcloristica Maramureșului* (1970).

Pop, Mihai (1907-2000), folclorist și antropolog, participant din 1928, alături de Constantin Brăiloiu, la activitatea de cercetare monografică (Drăguș, Runcu, Cornova). În 1939 conduce, împreună cu Anton Golopenția, grupul de cercetare sociologică din plasa

Dâmbovnic, iar în 1945 participă la cercetarea inițiată de Golopenția la Hodac. După război ia parte la întemeierea Institutului de Folclor și devine profesor la catedra de folclor de la Universitatea din București. Premiul Herder.

Pop, Valeriu (1892-1958), om politic, membru al Ligii Apărării Național-Creștine, iar din 1934 al Partidului Național Liberal, ministru.

Popescu-Spineni, Marin, geograf, secretarul Facultății de Litere a Universității București.

Popescu, Ștefan, scriitor comunist, directorul Tipografiei Institutului Central de Statistică, editează „România liberă", care între 28 ian. 1943 – 24. aug.1944 apare ilegal.

Popișteanu, Cristian (1932-1998), istoric, analist și comentator de politică externă, cofondator al primului săptămânal de politică externă „Lumea" (1963), fondator și redactor-șef al revistei de istorie „Magazin istoric" (1967).

Posescu, Alexandru (1903- ?), filosof, profesor universitar la București, cu preocupări în domeniul istoriei filosofiei, epistemologiei, ontologiei.

Potoran, Eugen, absolvent al Academiei Teologice din Oradea, cu preocupări de studii literare, devenit director la revista „Decalogul".

Preca, George (Fericitul, 1880-1962), preot maltez, fondator, în 1907, al Societății Doctrinei Creștine, având drept scop aducerea Bibliei și a teologiei la nivelul oamenilor simpli și al laicilor.

Prejbeanu, Dumitru, licențiat în filosofie, asistent al profesorului Dimitrie Gusti în perioada interbelică, participant la primele campanii monografice.

Primo de Rivera y Orbaneja, Miguel (1870-1930), general și om politic spaniol, ajuns la putere în urma unei lovituri de stat (1923), a instaurat un regim de dictatură militară (1923-1930).

Prodan, David (1902-1992), istoric, profesor universitar la Cluj. Cercetări fundamentale asupra structurii sociale a Transilvaniei medievale, în problema emigrației din Țara Românească și Moldova în Transilvania; studii despre mișcările țărănești din 1784-1785 din Transilvania. Academician.

Pușcariu, Sextil (1872-1948), lingvist, istoric literar, profesor de limba și literatura română la Universitatea din Cluj, director al Muzeului Limbii Române și al revistei „Dacoromania".

R

Racoviță, Emil (1868-1947), biolog, profesor universitar la Cluj, academician, primul explorator român în Antarctica, a creat, împreună cu R. Jeannel biospeologia și primul institut speologic din lume (Cluj, 1920).

Racoviță, Gheorghe, șeful secției de demografie a Institutului Central de Statistică, unul dintre funcționarii superiori antrenați în Recensământul din 1948.

Rainer, Francisc Iosif dr. (1874-1944). Medic, anatomist și antropolog, profesor universitar la Iași și București, cercetări de

paleoantropologie și antropologie istorică. A identificat caracterele antropologice ale populației montane din România. A organizat Institutul de Antropologie și Societatea de Anatomie din București. Membru de onoare al Academiei Române.

Ralea, Mihai (1896-1964), sociolog, psiholog, eseist și om politic, profesor universitar la Iași și București. Director al revistei „Viața românească" (din 1933). A susținut concepția unei democrații „sociale" ca sinteză a libertăților individuale și solidarității sociale. Studii de antropologie filosofică, psihologie, eseuri și articole de critică literară. Membru în conducerea Partidului Național Țărănesc, apoi apropiat de comuniști. De mai multe ori ministru între 1938-1946, ambasador în SUA. Academician.

Rarincescu, Constantin, profesor de drept civil, autor al lucrării *Contenciosul administrativ român*.

Rațiu, Anton (1916), jurist, a participat la cercetările sociologice de teren cu echipele regale studențești. A fost comandant în sistemul Serviciului Social și angajat la Direcția Oficiului de Studii al Institutului Central de Statistică, până în 1944. Între 1948-54 a făcut închisoare politică sub acuzația de a fi făcut parte din grupul Pătrășcanu. Autor al vol. *Românii de peste Bug* apărut în 1994.

Rădulescu, (Gogu) Gheorghe (1914-1991), economist, a lucrat la Institutul de Conjunctură, ulterior demnitar comunist, membru CPEx (1965-1989). De mai multe ori ministru al Comerțului, vicepreședinte al Consiliului de Stat.

Rădulescu-Motru, C-tin (1868-1957), profesor universitar, membru al Academiei Române. Licențiat în drept, doctor în filosofie,

abilitat docent în psihologie, estetică și istoria filosofiei. Deputat și senator național-țărănist. Președinte al Academiei Române (1938-1940).

Răutu, Leonte (1910-1993), membru al CC al PCR (1948-1984), membru în Biroul Organizatoric al CC al PMR (1950), membru supleant al CPEx (1955-1965), membru al CPEx (1965-1981), secretar al CC al PCR (1965-1969); deputat (1948-1985); șef al Direcției de Agitație și Propagandă al CC al PMR (1949); vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1969-1972); rector al Academiei „Ștefan Gheorghiu" (1972-1982).

„Rânduiala", revistă apărută în 1935 la București sub direcția lui Dumitru C. Amzăr, având între redactori nume dintre cele mai cunoscute din cadrele Legiunii: Ernest Bernea, Radu Gyr, Pr. Ion Dumitrescu-Borsa, Iulian Vesper ș.a.

Rebreanu, Liviu (1885-1944), scriitor, considerat creatorul romanului românesc modern. Cronicar dramatic, autor de eseuri și memorialistică. A condus revistele „Mișcarea literară", „România literară", director al Teatrului Național (1928-1930, 1940-1944). Președinte al Societății Scriitorilor Români (din 1925). Academician.

Retegan, Gheorghe (1916-1998), sociolog și statistician, format în concepția Școlii gustiene. În perioada 1941-1950 lucrează la Institutul Central de Statistică (Direcția Centrală de Statistică). Arestat în 1950, închis la Jilava, judecat în 1954 și achitat. Activează în cercetarea economică și sociologică, din 1973 devine universitar, până la pensionare (1976). Interviu în volum.

Róheim, Géza (1859-1953), antropolog al culturii, psihiatru maghiar, reprezentant al etnologiei psihanalitice. Înainte de cel de-al doilea război mondial a emigrat în SUA. A lucrat în Somalia, Australia, Melanezia și printre indienii navaho.

„România de la Mare”: revistă constănțeană pe lângă redacția căreia poetul Al. Gherghel organizează în 1931 „Salonul literar”.

Roosevelt, Franklin Delano (1882-1945), om politic american, senator democrat, președinte al SUA (1933-1945). Politică de redresare a economiei americane afectate de criza economică din 1929-1933 („New Deal”).

Rosetti, Alexandru (1895-1990), lingvist și filolog, profesor universitar la București. A întemeiat Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectale din București (1961) și a editat revista „Bulletin linguistique“ (1933-1948). Specialist în istoria limbii. Cercetări asupra folclorului arhaic. Academician.

Roșca, D. D. (1895-1980), filosof, profesor universitar la Cluj, încercări originale de sinteză filosofică (*Existența tragică*). Traducător din Hegel. Academician.

Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778), filosof și scriitor francez, unul dintre principalii reprezentanți ai iluminismului, creator al prozei poetice franceze, precursor al romantismului.

Rubinyi, Mózes (1881–1965), lingvist, istoric al literaturii, membru al Academiei Ungare de Științe. Din 1929 până la sfârșitul vieții vicepreședinte al Pen Club-ului Ungar. Lucrări de estetică lingvistică și de istorie a lingvisticii.

S

Salazar, Antonio de Oliveira (1889-1970), om politic portughez, ministru de Finanțe (1928-1932), apoi prim-ministru (1932-1968), a creat un stat național și creștin de tip corporatist.

Samarineanu, Ion, poet, ziarist, a participat la campaniile monografice începând din 1928, a făcut parte din grupul disident de la „Rânduiala".

Săhleanu, Victor (1924-1997), studii de medicină și de științe fizico-matematice. Medic, cercetător în domeniul endocrinologiei și antropologiei. Între 1966-1970 conferențiar de biofizică la UMF Cluj, apoi cercetător la Centrul de Antropologie al Academiei Române, unde activitatea sa a fost întreruptă în 1982 în urma scandalului legat de meditația transcendentală. În 1990 devine director general al Centrului de Antropologie.

Sămănătorism: Curent creat de săptămânalul literar din București „Sămănătorul", apărut între 1901-1910, caracterizat prin ruralism, idilism, paseism și naționalism.

„Scânteia". Organ al CC al PCR (21 sept. 1944-21 dec. 1989).

Schileru, Eugen (1916-1968), critic de artă, specialist în artă modernă. Studii și eseuri (*Rembrandt*, *Irimescu*).

Serafim, Gheorghe (1912- ?), sociolog și statistician format în concepția școlii gustiene, participant alături de H. H. Stahl la cercetarea regiunii Vrancei, a lucrat la Institutul Central de Statistică. Interviu în volum.

Seton-Watson, Hugh (1916-1984), profesor universitar și istoric britanic, fiul lui Robert William Seton-Watson (Scotus Viator).

Seton-Watson, Robert William (Scotus Viator) (1879-1951), istoric britanic, profesor universitar la Oxford. Specialist în istoria Europei Centrale și de Sud-Est. Autorul lucrărilor *România și marele război* și *Istoria românilor*.

Sevastos, Mihai (1892-1967), scriitor, publicist, traducător, autor al monografiei orașului Ploiești.

Simonis, George (1885-1971), compozitor, profesor la Academia de Muzică din Cluj.

Slavici, Ioan (1848-1925), scriitor, publicist, fondator alături de Coșbuc și Caragiale al revistei „Vatra". A făcut parte din cercul Junimii, a pledat pentru o cultură unitară, punând accentul pe tradițiile și obiceiurile populare. Teoretician al realismului popular.

„Sociologie Românească", apare la București între anii 1936-1944 în succesiunea revistei „Arhiva pentru știința și reforma socială", sub direcția lui Dimitrie Gusti. Fără redacție în primul an de apariție, de numerele revistei se ocupă colaboratorii apropiați ai lui Gusti; din anul al doilea secretar de redacție devine Anton Golopenția.

Spencer, Herbert (1820-1903), filosof, sociolog și psiholog englez. Unul dintre întemeietorii pozitivismului. Înainte de Darwin a emis idei referitoare la evoluționism. Opera sa a influențat biologia, psihologia, sociologia și antropologia în secolul al XIX-lea.

Spengler, Oswald (1880-1936), filosof german. Autorul operei *Declinul Occidentului* (1918-1922). Influențată de Nietzsche,

doctrina sa pesimistă asupra istoriei Occidentului a avut un larg ecou în perioada interbelică.

Speranția, Eugeniu (1888-1972), filosof, sociolog, psiholog, estetician și poet. Profesor universitar la Cluj.

Stahl, Henri (1877-1942), elev și colaborator al lui Iorga, profesor specializat în probleme de istorie, deține catedra de expertiză grafică la Școala Superioară de Arhivistică și Paleografie de pe lângă Arhivele Statului. Tatăl lui H. H. Stahl.

Stahl, Henri H. (1901-1991), sociolog, istoric, jurist, academician, cel mai important colaborator al profesorului Dimitrie Gusti, profesor de sociologie la Universitatea din București până la desființarea disciplinei în 1948. Participant de marcă la reînființarea predării și cercetării sociologice după 1965. A avut un rol determinant în elaborarea metodologiei cercetărilor monografice de teren. A participat la aproape toate campaniile monografice ale Școlii, fiind în 1939 autorul primei monografii complete, cea a Nerejului. Este întemeietorul sociologiei istorice românești. De asemenea, este primul în România care a utilizat statistica și metoda arheologiei istorice în cercetarea istorică. A propus o nouă periodizare a istoriei românilor.

Stalin, Iosif Vissarionovici (*Iosif Vissarionovici Djugașvili*; 1879-1953), om politic sovietic. Militant social-democrat (1898) în Georgia. Adept al „tezelor din aprilie“ (1917) lansate de Lenin. Secretar general al PCUS (după 1922), a eliminat pe toți ceilalți rivali, după moartea lui Lenin (1924). Politică de colectivizare, de desființare a kulacilor (1929-1930); milioane de oameni sunt trimiși la muncă forțată în Gulag. Procese trucate ducând la purificări masive (1934-1938). A încheiat pactul germano-sovietic (aug. 1939). După

al doilea război mondial, a plasat sub influenţă sovietică toate ţările eliberate de Armata Roşie. A creat Kominformul şi a declanşat împotriva Occidentului războiul rece.

Stănculescu, Petre, inginer agronom, participant la cercetările monografice conduse de D. Gusti, profesor de agronomie, în anii '50 a lucrat la Sistematizări. Participant la cercetarea de la Slatina din anii '70 coordonată de H.H. Stahl.

„Steaua". Literatură, artă, cultură. Revistă editată de Uniunea Scriitorilor. Apare la Cluj, lunar din aprilie 1954, în continuarea „Almanahului literar" (1949-1953). Redactor-şef A.E. Baconsky (1955-1958), urmat de Aurel Rău (din 1959). Din 2000 redactor-şef este Adrian Popescu.

Stoianovici, Tudor Alexandru, istoric, participant la cercetarea plasei Dâmbovnic, a publicat în volumul *Dâmbovnicul, o plasă din sudul judeţului Argeş* (Buc., Institutul de Ştiinţe Sociale al României, 1942).

Stoicescu, Constantin C. (1881-1944), jurist, profesor universitar la Bucureşti. Studii de drept roman. Membru corespondent al Academiei Române.

Strauss, Franz Josef (1915-1988), politician conservator german, mult timp lider al Uniunii Social-Creştine din Bavaria. A fost ministru-preşedinte al Bavariei din 1978.

Sturdza, Mihail (1886-1980), doctor în drept internaţional, diplomat de carieră, fruntaş legionar. Ministru de Externe în guvernul legionaro-antonescian (sept.-dec. 1940) şi în guvernul de la Viena al lui Horia Sima (dec. 1944-mai 1945).

Sturdza Pop, Irina (1916-2000), absolventă a Institutului Agronomic din București, a luat parte la cercetarea de monografie sumară din plasa Dâmbovnic (1939), soția profesorului Mihai Pop.

Sudețeanu, Constantin (1885-1960 ?), sociolog, profesor de liceu la București, apoi profesor la Universitatea din Cluj, unde susține cursuri de introducere în sociologie și de istoria sociologiei. Colaborează la publicații cu profil de filosofie, sociologie, pedagogie sau de cultură generală, cu studii și articole de factură sociologică. A studiat problematica opiniei publice.

Szabo, Denis (n. 1929), sociolog și reputat criminolog canadian de origine maghiară, profesor la Universitatea din Montreal, autor și coautor a peste 15 lucrări și mai mult de o sută de articole, membru al mai multor societăți de prestigiu (Societatea Americană de Criminologie, Societatea Germană de Criminologie Generală). A fost de asemenea director științific al revistei internaționale de criminologie și de poliție tehnică și științifică, editată la Geneva.

Szálasi Ferenc (1897-1946), om politic ungar, fondator și conducător al partidului fascist Crucile cu Săgeți. Șef al statului (1944-1945), a instaurat un regim fascist. Executat ca criminal de război.

Ș

Șafran, Alexandru (n. 1910), Mare Rabin al Genevei, fost Șef Rabin al României (1940-1945), importantă personalitate a iudaismului mondial.

Șchiopu, Bucur (1911-1991), economist, a lucrat la Institutul de Conjunctură. Ulterior demnitar comunist, membru al Comisiei Centrale de Revizie, de mai multe ori ministru, între 1970-1975 ambasador în Canada.

Ștefănescu-Goangă, Florian (1881-1958), psiholog, profesor universitar la Cluj. Fondatorul Institutului de Psihologie Experimentală din Cluj. Academician.

Ștefănescu-Goangă, Petre (1902-1973), bariton, a cântat pe multe scene europene. Profesor universitar la București. Fratele psihologului Florian Ștefănescu-Goangă.

Ștefănescu, Marin, filosof, profesor universitar la Cluj, legionar.

T

Takács, Lajos (1908- ?), ministru subsecretar de stat la Subsecretariatul de Stat al Naționalităților (1947), ministru-adjunct la președinția Consiliului de Miniștri pentru problemele naționalităților conlocuitoare (1948), ministru-adjunct la Departamentul pentru Problemele Naționalităților Conlocuitoare (1952), rector al Universității Babeș-Bolyai Cluj (1958).

Taloș, Ion (n. 1934), doctor în științe filologice, specializat în literaturi populare romanice. A condus sectorul de folclor al Centrului de Științe sociale Cluj. Din 1986 predă la Köln, unde în 1993 obține titlul de doctor docent.

Tanoviceanu, Ioan (1856-1917), jurist, profesor universitar la Iași și București. Lucrări de drept penal și de drept procesual penal. Membru corespondent al Academiei Române.

Tarde, Gabriel de (1843-1904), sociolog și criminalist francez, fondator al școlii franceze de criminalistică și al psihosociologiei.

Tașcă, Gheorghe G. (1879-1951), economist, profesor de economie politică la Facultatea de Drept de la Academia Comercială (1924), membru corespondent al Academiei Române, ministru plenipotențiar la Berlin (1930-1931), ministru la Industrie și Comerț (1932). A murit în închisoare.

Tănase, Maria (1891-1963), cântăreață cu o voce inconfundabilă, descoperită de Harry Brauner. A lansat un stil interpretativ care îmbină forța cu autenticitatea.

Teleki, Pál, conte de (1879-1941), latifundiar transilvănean, om politic ungar, prim-ministru, a ratificat Tratatul de la Trianon, a introdus „numerus clausus". S-a pronunțat pentru alianța antisovietică a țărilor europene și revizuirea tratatelor de pace de la Paris, totodată a fost primul care a recunoscut pericolul Germaniei hitleriste. Din nou prim-ministru în 1939-1941, s-a alăturat pactului antikominternist, a semnat un acord de prietenie veșnică cu Iugoslavia. Se sinucide când Ungaria se alătură Germaniei la invazia Iugoslaviei.

Teodorescu, G. Dem. (1849-1900), folclorist, critic literar și publicist, promotor al unor criterii științifice de culegere și interpretare a folclorului. Autorul monumentalei culegeri *Poezii populare române*.

Teodorescu, Nicolae-Victor (Nae, n. 1908), matematician, profesor universitar la București. Contribuții în analiza matematică. Academician.

„Timpul”. Cotidian de informații politice, sociale, economice, culturale sportive, cu pagină literară. Apare la București (mai 1937-mai 1948). Director: Grigore Gafencu, redactor-șef: Mircea Grigorescu.

Tiriung, Mircea, publicist la revista „Cadran”, fost comandant al Serviciului Social, mort pe front.

Tisza István, conte de (1861-1918), om politic ungar. Prim-ministru (1903-1905, 1913-1917). Adept al păstrării regimului dualist, a cultivat o colaborare apropiată cu Germania. Asasinat.

Tito, Iosip Broz (1892-1980), mareșal și om politic iugoslav. Secretar general al Partidului Comunist Iugoslav din 1936. Președinte al Veceі Executive Federale și comandant suprem al armatei (1941-1945), a ieșit de sub sfera de influență sovietică (1948) și a menținut o politică externă de nealiniere și de neutralitate. Președinte (1953) și președinte pe viață al RSF Iugoslavia.

Titulescu, Nicolae (1882-1941), om politic și diplomat, profesor universitar la Iași și la București. Președinte al Academiei Diplomatice Internaționale de la Paris. Ministru de Externe (1927-1928, 1932-1936), delegat permanent (1920-1936) al României la Liga Națiunilor. Academician.

Tönnies, Ferdinand (1855-1936), sociolog german. Operă în care dezvoltă teoria sa despre raportul de opoziție dintre „comunitate“ (Gemeinschaft) și „societate“ (Gesellschaft).

„Transilvania”. Foaia Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român. Apare la Brașov și Sibiu între

ianuarie 1868 – aprilie 1946. Ca o serie nouă a acesteia apare la Sibiu (1972-1989) revista lunară cu același titlu.

Trebici, Vladimir (1916-1999), demograf, sociolog și economist, profesor universitar la București, director (din 1995) al Centrului de Cercetări Demografice al Academiei Române.

„Tribuna". Săptămânal de cultură, apare la Cluj (1957-1989) ca serie nouă a ziarului cu același titlu (1884-1903). Din 1990 apare la Cluj o serie nouă.

Tufescu, Victor (1908- ?), geograf, profesor universitar la Iași și București. A înființat (1944) Institutul de Cercetări Geografice. Contribuții originale în determinarea influențelor ariilor de fundament în diferențierea regională a reliefului, a mișcărilor subsidente în geografia satului românesc, în geografia urbană ș.a. Academician.

Ț

Țițeica, Gheorghe (1873-1939), matematician, profesor universitar la București, academician. Contribuții în domeniul geometriei, a avut un rol important în dezvoltarea învățământului matematic din România.

Țopa, Leon (1912-1994), sociolog. Între 1940-1948 colaborează cu H.H. Stahl și N. Petrescu la catedra de sociologie a Universității din București. În 1952 este epurat din învățământ. Din 1963 activează ca cercetător științific, abordând sociologic problemele educației permanente.

Țugui, **Pavel**, fost funcționar al regimului comunist, membru supleant al CC al PCR (1955-1969). Însărcinări importante în administrația culturală, adjunct al lui Leonte Răutu.

U

Urdăreanu, Ernest (1897-1959), adjutant regal și prefect al Palatului regal (1935), mareșal al palatului, apoi Mare Șambelan. Între 1938-1940 ministru al Casei Regale. Unul din sfetnicii cei mai intimi ai regelui Carol al II-lea pe care după abdicare l-a însoțit și în exil.

Urechia, Vasile Alexandrescu (1834-1901), istoric, scriitor și om politic, profesor universitar la Iași și București. Sinteze istorice valoroase sub aspect documentar. Romancier, nuvelist, dramaturg, memorialist, istoric literar. Membru fondator al Societății Academice Române.

V

Vaida, Vasile (1909- ?), comunist din ilegalitate, activist al PCR cu funcții politice importante din 1945, ministru al Agriculturii (1948-1952), prim-secretar al Comitetului regional Cluj al PMR (1956-1961).

Varga, Jenö (1879-1964), economist și publicist ungar. Social-democrat devenit comunist, după căderea Republicii Sfaturilor emigrează la Viena, apoi în URSS, unde între 1927-1947 conduce Institutul de Economie și Politică Mondială. Revenit în Ungaria publică lucrări despre particularitățile economiei țărilor socialiste și fenomenele capitalismului modern.

Vasiliu, Constantin (Piki) (1882-1946), general de corp de armată, unul dintre colaboratorii apropiați ai mareșalului Antonescu. Inspector general al jandarmeriei (sept. 1940-aug. 1944), subsecretar de stat (ian. 1942-aug. 1944) la Ministerul de Interne pentru Poliție și Siguranță. Judecat în procesul lui Ion Antonescu, executat la Jilava (1946).

Vălimărescu, D., profesor de filosofia dreptului la Facultatea de Drept din București.

Vătășianu, Virgil (1902-1993), istoric de artă, profesor universitar la Cluj. Lucrări de referință despre fenomenul artistic românesc și despre istoria artei europene. Premiul Herder. Academician.

Venczel, József (1913-1972), jurist, economist, cel mai important sociolog maghiar din România, adept al Școlii gustiene, din 1940 profesor la Universitatea maghiară din Cluj.

Veverca, Ion, statistician, membru în Asociația Statisticienilor Români, autorul lucrării *Niculae Șuțu, viața și opera întâiului economist și ideolog din România*, București, 1936. Fruntaș al mișcării legionare.

Vianu, Tudor (1897-1964), estetician, critic literar, filosof și scriitor, profesor universitar la București, academician. A fost preocupat de activitatea echipelor studențești conduse de Gusti, în vara lui 1929 a fost alături de echipa din Drăguș. A participat la activitatea Institutului Social Român. Director al Teatrului Național (1945), ambasador la Belgrad (1946), director general al Bibliotecii Academiei Române, director general al comisiei naționale pentru UNESCO. Studii de stilistică literară și generală.

Vlădescu-Răcoasa, Gheorghe (1885-1989), sociolog, economist și om politic. Asistent al profesorului Dimitrie Gusti începând din 1920, participant la primele cercetări monografice. Reprezentant al României la Biroul Internațional al Muncii de la Geneva. După război ministru al Naționalităților în guvernul Groza, ambasador al României în URSS, profesor. Bogată activitate publicistică, începută din 1922. Din însărcinarea profesorului Gusti reprezintă mișcarea sociologică românească la manifestările științifice internaționale (Congresul Internațional de Sociologie de la Geneva – 1933, Bruxelles – 1935), desemnat vicepreședintele congresului de la București, care urma să aibă loc în vara lui 1939.

Voiculescu, Vasile (1884-1963), scriitor, medic. Poezie religioasă, piese de teatru (*Duhul pământului*, *Străina*), proză (*Povestiri*, romanul *Zahei Orbul*).

Voinescu, Alice (1885-1961**,** născută **Steriadi**) profesoară de Istoria literaturii dramatice la catedra de la Conservatorul Regal de Artă Dramatică din București, susține o serie de conferințe la radio. În 1948 pensionată în urma atitudinii luate față de abdicarea regelui, arestată în 1951 petrece în închisoare 1 an si 7 luni și va avea domiciliu forțat încă un an, într-un sat din nordul Moldovei.

Vuia, Romulus (1887-1963), etnograf, profesor universitar la Cluj. Cercetări asupra zonelor etnografice din Transilvania (*Le musée ethnographique de Transylvanie a Cluj, Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor, Tipuri de păstorit la români*).

Vulcănescu, Mircea (1904-1952), filosof, economist, sociolog, membru fondator al Școlii Sociologice de la București, a adus contribuții importante la definitivarea teoriei monografiilor

sociologice. Asistent al profesorului Dimitrie Gusti la Universitatea din București, subsecretar de stat la Ministerul de Finanțe în guvernul Antonescu. A fost membru al Secției de monografie a Institutului Social Român (1929), participând la cercetările monografice din Goicea Mare, Fundul Moldovei, Drăguș, Runcu, Cornova. A participat la elaborarea *Enciclopediei României*. A realizat importante studii sociologice și economice privind gospodăria țărănească și satul românesc. A adus contribuții originale la istoria sociologiei, la istoria filosofiei, filosofia religiei și filosofia culturii românești. A murit în închisoarea Aiud.

W

Wiese, Leopold von (1876-1969), sociolog german, reprezentant al sociologiei formale. Unul dintre întemeietorii „sociologiei relațiilor".

Z

Zane, Gheorghe (1897-1978), economist și istoric, profesor universitar la Iași și București. Studii de economie politică și finanțe, istorie economică, istorie socială (*Comentarii și interpretări în istoria doctrinelor economice, Chestiuni de economie politică*). A studiat și editat opera lui N. Bălcescu. Academician.

Zapan, Gheorghe (1897-1976), psiholog, profesor universitar la București. Studii de psihologie aplicată și experimentală, de teoria informației în psihologie și pedagogie.

Zilber, Herbert (Belu) (1901-1978), inginer, licențiat în matematică și în filosofie. După 1945 director al Institutului pentru Studiul Conjuncturii Economice. Arestat în 1948, implicat în

procesul Pătrășcanu și condamnat la muncă silnică pe viață. Eliberat (1964) și reabilitat (1968).

Znaniecki, Florian-Witold (1882-1958), sociolog polonez-american, autor împreună cu William I. Thomas al celebrei monografii *Țăranul polonez în Europa și în America* (1920). Contribuții importante la sociologia cunoașterii. Inițiator al metodei documentelor personale.

*

Bibliografia utilizată la întocmirea notelor și a glosarului

Dicționar enciclopedic ilustrat, Ed. Cartier, Chișinău, 1999

Akadémiai Kislexikon, I-II, Ed. Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1990

Le Petit Larousse, 1998

Enciclopedia istoriografiei românești, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978

Bonte, P., Izard, M., Dicționar de etnologie și antropologie, Polirom, Iași, 1999

Carol al II-lea, regele României, Însemnări zilnice, vol. I-III, Ediție îngrijită, note, glosar și indice Nicolae Raus, Ed. Scripta, București, 1998

Costea, Ștefan (coordonator), Sociologi români. Mica enciclopedie, Ed. Expert, București, 2001

Crișan, Gheorghe, Piramida puterii. Oameni politici și de stat din România (23 aug. 1944-22 dec. 1989), Ed. Pro Historia, București, 2001

Datcu, Iordan, Dicționarul etnologilor români. I-II., Editura Saeculum I.O., București, 1998

Datcu, Iordan, Dicţionarul etnologilor români vol III, Editura Saeculum I. O., Bucureşti, 2001

Datcu, Iordan, Stroescu, S.C., Dicţionarul folcloriştilor. Folclorul literar românesc, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979

Diaconu, Marin, Şcoala sociologică a lui Dimitrie Gusti. Documentar sociologic, Editura Eminescu, Bucureşti, 2000

Giurescu, Constantin, Amintiri, Ediţie îngrijită de Dinu C. Giurescu, Editura All Educational, Bucureşti, 2000

Golopenţia, Anton, Ultima carte. Volum editat, cu introducere şi anexă de prof. dr. Sanda Golopenţia, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001

Golopenţia, Anton, Rapsodie epistolară. Scrisori primite şi trimise de Anton Golopenţia (1923-1950), Vol. I., Ediţie îngrijită de Sanda Golopenţia şi Ruxandra Guţu Pelazza. Introducere şi note de Sanda Golopenţia, Ed. Albatros, Bucureşti, 2004

Gusti, D., Herseni, T., Îndrumări pentru monografiile sociologice. Ediţie îngrijită de Septimiu Chelcea şi Iancu Filipescu, Editura Universităţii din Bucureşti, 2002

Hangiu I., Dicţionarul presei literare româneşti, 1790-1990. Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996

Hudiţa, Ioan, Jurnal politic I-III, Studiu introductiv şi note de acad. Dan Berinedei, Ed. Institutului European, Iaşi, 1998

Julia, Didier, Dictionnaire de la philosophie, Larousse, 1984

Mamina, Ion, Consilii de Coroană, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997

Manoilescu, Mihail, Memorii I-II, ediţie îngrijită de Valeriu Dinu, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993

Pelin, Mihai, Opisul emigraţiei politice. Destine în 1222 de fişe alcătuite pe baza dosarelor din arhivele Securităţii, Ed. Compania, Bucureşti, 2002

Popescu, Stelian, Amintiri, Ediție îngrijită de Ioan Opriș, Ed. Albatros, București, 1999

Rădulescu-Motru, C., Revizuiri și adăugiri, vol. I-VIII, Ed. Floarea Darurilor, București, 1996

Rostas, Zoltan, Monografia ca utopie. Interviuri cu H. H. Stahl, Paideia, București, 2000

Rostas, Zoltan, Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene, Paideia, București, 2003

Stahl, H.H., Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice", Ed. Minerva, București, 1981

23 August 1944 în arhivele comuniste. Prefață de prof. univ. dr. Ioan Scurtu. Ediție îngrijită și note de Gheorghe Neacșu, Ed. Majadahonda, București, 2000

Index

A

Adania, Alfonso, 145, 429
Adăscăliței, Gh. (Edison) 397
Ady Endre, 174, 175, 190, 429
Agârbiceanu, Ion, 450
Alecsandri, Vasile, 251
Alexianu, Gh., 405, 429
Álmasi, István, 84, 429
Aluaș, Ion, 368, 430
Amzăr, D.C., 327, 332, 430, 437, 486
Andrei, Petre, 89, 90, 115, 127, 367, 368, 430, 473
Angelescu, Constantin, 430
Antonescu G.G., 34, 35, 300, 431
Antonescu, Ion, 30, 123, 374, 375, 376, 377, 381, 429, 431, 498
Antonescu, Mihai, 122, 429, 431
Apolzan, Lucia, 168, 431
Apolzan, Petre, 403, 432
Aponyi, Albert, 131, 432
Apostol, Ion, 25, 30, 31, 432
Apostol, Pavel, 39, 432
Argetoianu, Constantin, 28, 52, 71, 341, 432
Aristotel, 278, 298, 433
Averescu, Alexandru, 68, 433

B

Baciu, Ștefan, 133, 433
Baconsky, A.E., 39, 433, 491
Bădina, Ovidiu, 79, 435
Bagdasar Nicolae, 34, 433
Bakk, Elek, 191
Bakk, Peter, 190, 191, 193, 198, 199, 231, 434
Bălcescu, Nicolae, 151
Bănescu, Nicolae, 335, 435
Bányai, Ladislau, 295, 435
Băran, Vasile, 357, 435
Barát, Eugen, 348, 349, 350, 434
Bărbat, Al., 156, 158, 435
Barbu, Zevedei, 316, 434

Bârlea, Ovidiu, 313, 315, 323, 324, 435
Bărnuțiu, Simion, 128, 151, 435
Barral (preot), 134
Barth, Paul, 247, 434
Bartók, Béla, 174, 175, 178, 200, 201, 203, 204, 429, 434, 466, 467
Bauh, Aurel, 386, 387, 388, 403, 435
Bazilescu, Nicolae, 35, 435
Beldi (conte), 147
Beldiman, Al.V., 429
Beniuc, Mihai, 316, 318, 436
Berca, Ion, 18
Berdiaev, Nikolai, 151, 436
Bergson, Henri, 120, 134, 135, 436
Berman, Iosif, 160, 436
Bernea, Ernest, 60, 61, 436, 486
Betea, Nicolae, 136, 137, 394, 401, 426, 437
Biji, Mircea Dragoș, 389, 391, 403, 405, 437
Bitay, Árpád, 178, 179, 437
Blaga, Lucian, 38, 39, 40, 151, 434, 437
Bloch, Marc, 198, 430, 437
Bloy, Léon, 120, 438
Bochiș (activist de partid), 351
Bodnăraș, Emil, 363, 438
Bodor, Aladár, 177, 438
Bodor, Antal, 189
Boeru (statistician), 421
Boia, Aurel, 150, 158, 160, 438
Boldizsár, Iván, 196, 438
Brăileanu, Traian, 240, 439
Brăiloiu, Constantin, 160, 184, 186, 187, 192, 193, 198, 200, 201, 202, 206, 220, 226, 227, 230, 232, 262, 340, 397, 438, 439, 446, 482
Branişte, Valeriu, 131, 438
Brătianu, Ionel I.C., 316
Bratu, Rebeca, 169
Braudel, Fernand, 431, 444
Brauner, Harry, 61, 63, 160, 173, 181, 184, 226, 227, 232, 375, 426, 438, 447
Breazu, Marcel, 352, 353, 355, 356
Breazul, George, 200, 439
Brezianu, Barbu, 134, 440
Bücher, Karl, 50, 440
Bucurescu (sociolog), 30, 313
Bugnariu, Tudor, 39, 318, 358, 360, 440
Bulei, Ion, 101
Burada, Teodor, 391, 440
Burgdorfer, 293
Burlea (lingvist), 324, 333
Busuioceanu, Mihai, 51, 440
Butură, Valeriu, 158, 417, 440

C

Caion, Ioan, 277, 441
Călinescu, Armand, 241, 282, 331, 410, 443
Cancicov, Mircea, 338
Candrea, I.A., 41, 47, 441
Cantacuzino, Gh. Zizi, 146, 441
Cantacuzino, Matei, 123, 441
Cantemir, Dimitrie, 47, 151, 441
Caracostea, Dumitru, 121, 322, 411, 441
Carada, Eugeniu, 147, 442
Caragiale, Ion Luca, 87, 88, 151, 204, 205, 442, 489
Caraioan, Pompiliu Andronescu, 170
Caramelea, Vasile, 92, 163, 170, 358, 442
Cardjin, Joseph, 143, 442
Carianopol, Virgil, 450
Carol I, 52, 442
Carol II, 121, 261, 317, 374, 383, 431, 443, 497
Cătunean, I.C., 123, 443
Ceaușescu, N., 472
Chamberlain, Houston Stewart, 282, 443
Chelcea, Ion, 170, 295, 443
Chelcea, Septimiu, 295, 444
Chepeș, Gh., 353, 354
Chibulcuteanu, Ion, 22, 32, 422
Chinezu, Ion, 316, 444
Chișinevschi, Iosif, 347, 444
Chiva, Isac, 36, 444
Churchill, 131, 445
Ciobanu, Petrică, 392
Ciobanu, Ștefan, 250, 445
Ciomac, Emanoil, 134, 445, 450
Cioran, Emil, 146, 445
Claudian, Ion, 38, 446
Cocișiu, Ilarion, 226, 446
Colescu, Leonida, 367, 446
Comarnescu, Petru, 9
Comes, Liviu, 279
Comes, Victor, 279
Conea, Ion, 49, 107, 156, 257, 258, 277, 446
Constante, C., 375, 446
Constante, Elisabeta (Zizi), 375, 447
Constante, Lena, 160, 375, 388, 447
Constantinescu (fotograf), 98
Constantinescu, Mac, 160
Constantinescu, Miron, 17, 20, 27, 29, 45, 49, 74, 88, 95, 96, 126, 136, 168, 248, 255, 257, 306, 313, 320, 321, 322, 345, 346, 350, 353, 354, 355, 357, 360-364, 413, 414, 423, 447
Constantinescu, Petre, 275, 283

Coposu, Corneliu, 130, 447
Corbea (statistician), 107
Corbea, Dumitru, 29
Coșbuc, George, 54, 109, 110, 447, 489
Cotovu, Ioan, 56
Cotovu, Vasile Ion, 52, 53, 54, 56, 59
Crainic, Nichifor, 217, 218, 447
Creangă, Ion, 392
Cresin, Roman, 442, 448
Cristescu, Golopenția Ștefania, 60, 158, 448
Culea, Apostol, 274, 448
Culea, Haralambie, 353, 355
Cunow Heinrich, 78, 448
Cuza, A.C., 138, 449
Cuza, Al.I., 442

D

D'Ors y Rovira, Eugenio, 151, 451
Daicoviciu, Constantin, 39, 449
Damm, Hans, 50
Dăncuș, Gh., 24, 449
Darienko, Urer, Anna, 21, 25, 26
Darwin, 489
David, René, 123, 449
Degrelle, Léon, 143, 144, 450
Dékány, István, 197, 220
Densușianu, O., 9, 47, 81, 183, 441, 448, 450
Dima, Alexandru, 61, 64, 156, 158, 450
Dinicu, Grigoraș, 142, 450
Dinu, Constantin, 53
Djamo, Nicolae, 324, 329, 330, 450
Djuvara, Mircea, 122, 451
Domokos, Pál Péter, 209, 451
Dongoroz, Vintilă, 123, 451
Dorwagen, Elena, 151, 152
Dragalina, Ion, 391, 451
Drăgan, Ioan, 360, 451
Drăgoi, Sabin, 463
Drimba, Vladimir, 24, 451
Duca, I.G., 449
Dudaș, Traian, 366, 452
Dumitrescu, Borsa Ion, 486
Dumitriu, Anton, 299, 381, 452
Dunăre, Nicolae (Oprea), 10, 11, 13, 31, 40, 78, 80, 88, 92, 125, 163, 170, 284, 287, 320, 321, 322, 359, 371, 372, 392, 397, 407, 413, 452
Durkheim, Emile, 45, 119, 127, 247, 258, 274, 369, 452

E

Ecaterina a II-a, 396
Economu, Nicolae, 30, 324, 329, 452
Eliade, Mircea, 38, 41, 56, 144, 145, 241, 242, 453
Eminescu, Mihai, 113, 411, 453
Enacovici, Titus, 448
Engels, Friedrich, 45, 453

F

Făcăoaru, Ion, 77, 454
Faragó, Jósef, 85, 93, 453
Febvre Lucien, 430, 437
Ferdinand I, 52, 442, 443, 454
Filip, Ion Gh., 161, 162, 416, 454
Filitti, Ioan C., 123, 454
Florescu, Elena, 97
Florescu, Florea, 87, 88, 265, 266, 417, 455
Florian, Mircea, 308, 309
Flueraș, Ion, 133, 455
Flueraș, Vasile, 133, 455
Focșa, Gh., 170, 229, 356, 372, 455
Fogarasi, 71
Fontanés de Monica, 36
Franco, 144, 450
Freyer, Hans, 151, 152, 455
Frunzetti, Ion, 50, 88, 145, 455
Fulga, Laurențiu, 133, 134, 455

G

Gabineau, J.A., 282, 458
Gafencu, Grigore, 495
Galaction, Gala, 134, 450, 456
Galitzi, Cristina, 141, 456
Gaster, Moses, 109, 456
Georgescu, Dumitru (Mitu), 124, 285, 286, 288, 292, 416, 421, 422, 456, 458
Georgescu, Theohari, 137, 456
Gheorghiu Dej, Gh., 138, 139, 457, 480
Ghergariu, Leontin, 86
Gherghel, Alexandru, 487
Gheție, Coriolan, 10, 11, 27, 78, 91, 111, 133, 150, 151, 359, 407, 420, 425, 449, 457
Ghica, I., 151
Ghika, Vladimir, 134, 135, 457
Ghițulescu, Margareta, 182
Gib, Constantin, 125, 151, 157
Gide, André, 296, 457
Girard, Paul Frédéric, 122, 457
Giurescu, C.C., 411
Goebbels, J.P., 294, 458

Goethe, J.W., 142, 458
Goga, Octavian, 110, 316, 449, 458
Golopenția, Anton, 9, 10, 13, 20, 21, 26, 27, 29, 30-33, 41, 43, 67, 70, 72, 74, 75, 94, 103, 105, 106, 108, 111, 117, 120, 128, 149, 154, 163, 168, 170, 184, 193, 206, 220, 221, 229, 231, 232, 235, 242-245, 249-253, 261, 266, 267, 269, 270-275, 277, 278, 281, 283, 284, 286, 288, 293, 298, 299, 300, 301, 306, 307, 308, 312, 314, 315, 318, 319, 337, 341, 344, 374, 377, 383, 384, 387, 389-395, 398, 399, 402, 403, 404, 409, 412, 413, 422, 425, 426, 431, 435, 437, 444, 448, 450, 458, 480, 482, 483, 489
Gömbös, Gyula, 192, 215, 217, 458
Graur, Alexandru, 51, 459
Grigorescu, Mircea, 452, 495
Groza, Petru, 177, 232, 233, 459
Grünberg, Abraham, 385, 386
Gumplowitz, Ludwig, 119, 282, 459
Gunda, Béla, 86, 195, 459
Gurvitch, Georges, 368, 369, 459
Guşcilă (ţăran), 65
Gusti, Dimitrie, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 20, 22, 27, 28, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 43, 44, 45, 48, 49, 51, 55, 57, 60, 66, 67, 70, 73, 78, 79, 89, 90, 92, 93, 96, 100, 102, 106, 108, 115, 116, 119, 120, 121, 125, 127, 128, 140, 141, 150, 151, 153, 156, 166, 169, 170, 171, 175, 177, 180, 183, 184, 192, 201, 206, 211, 219, 220, 232, 235-238, 240, 241, 246-251, 253, 254, 258, 259, 261, 263, 265, 266, 268, 270, 274, 275, 277, 278, 281, 285, 306, 307, 309, 310, 313, 327, 332, 337, 338, 339, 341, 349, 355, 356, 358, 364, 367, 368, 369, 370, 371, 377, 387, 404, 407, 408, 411, 415, 418, 420, 421, 426, 430-436, 440, 447, 448, 456, 458, 459, 461, 463, 477, 484, 489, 491, 498, 500
Gusty, Paul, 117, 460
Gyerka, János (Ghercă Ianuș), 224, 225, 226
Györffy, István, 175, 176, 178, 186, 188, 189, 199, 210, 215, 216, 460
Gyr, Radu, 486

H

Hadai, Eugen, 173
Hârnea (grefier), 418
Hașdeu, B.P., 48, 57, 113, 446, 460
Hașdeu, Iulia, 113, 461
Hegel, G.W.F, 153, 487
Herseni, Ioana (Oana), 92
Herseni, Paula, 92, 118, 158, 461
Herseni, Traian (Hariton), 10, 14, 15, 27, 28, 30, 32, 33, 41, 43, 44, 46, 48, 56-62, 66, 67, 70, 78, 79, 89-92, 95, 96, 106-110, 115-119, 124, 125, 132, 138, 139, 141, 148, 150, 152, 156-159, 161, 165, 170, 229, 242, 243, 244, 266, 267, 269, 270, 272, 328, 340, 341, 344, 358, 360, 377, 379, 409, 412, 426, 435, 442, 444, 460, 461
Hitler, A., 47, 153, 286, 338, 376, 410, 458, 461
Hobsbawn, Eric, 253, 462
Hóman, Balint, 199, 200, 462
Horia, Vintilă, 133, 134, 450, 462
Husar, Al., 450
Husserl, Edmund, 119, 454, 462

I

Ifrim (inspector Fundație), 421
Ignațiu, Mircea, 270, 271
Ilișiu, Ioan, 89, 462
Imreh, István, 22, 462
Inacovici (demnitar), 346
Ionașcu, Traian, 83, 463
Ionescu de la Brad, Ion, 125, 243, 463
Ionescu, Moșu, 121
Ionescu, Nae, 37, 38, 41, 46, 120, 123, 135, 145, 299, 381, 430, 433, 448, 463
Ionescu, T. (statistician), 435
Ionică, Ion, 60, 61, 65, 437, 463
Iordan, Iorgu, 333, 464
Iorga, Nicolae, 47, 117, 121, 139, 179, 217, 257, 263, 265, 341, 354, 355, 410, 411, 464
Irimie, Cornel, 88, 91, 170, 464
Isac, Victor, 324
Istrati, Panait, 134, 464
Ivașcu, George, 344, 465

J

Jacquemyns, Guillaume, 417, 465
Jagamas, János, 24, 465
Joja, Athanase, 350, 353, 465

Jókay Mór, 204
Josika (conte), 147
Jovin, I., 158, 465

K

Kant, Immanuel, 308, 309, 433, 465
Karácsony, Sándor, 174, 190, 193, 205, 221, 228, 232, 466
Kerényi, György, 195
Keresztúry, Dezsö, 196, 466
Kodály, Zoltan, 175, 187, 188, 200, 466
Koós, Ferenc, 190, 434, 443
Kós, Károly, 26, 87, 466
Kovács, Imre, 195, 466
Kún, Kocsárd, 177, 467

L

Labriola, Antonio, 140, 467
Lahovary, Gh., 186, 467
Lajtha, László, 186, 200, 201, 467
Lazăr (învățător), 214
Lazăr, Gh., 264, 468
Le Goff, Jack, 341
Le Play, Frédéric, 368, 468, 482
Lenin, V.I., 45, 50, 164, 167, 410, 468
Lesnea, George, 440
Leucuția, Aurel, 130, 468
Leuță, Leonte, 400
Levente, Mihai, 21, 71, 392, 405, 468
Lévi-Strauss, Claude, 36, 444, 468
Linder, László, 210
Longinescu, Gh., 122, 469
Luca, Vasile, 424
Lükö, Gábor, 10, 173, 187, 201, 220, 469
Lupescu, Elena, 121, 469
Lupu, Petrache, 261, 469

M

Macavei, Gh. 24
Machiavelli, Niccolo, 53, 299, 323, 469
Mâciu, Mircea, 170, 473
Macovescu, George, 137
Madgearu, Virgil, 250, 262, 274, 275, 283, 326, 433, 448, 470
Maiorescu, Titu, 48, 205, 298, 470

Mănescu, Corneliu, 21, 30, 31, 32, 391, 392, 394, 395, 401, 426, 472
Mănescu, Manea, 292, 348, 414, 415, 420, 472
Maniu, Iuliu, 52, 128-131, 276, 339, 374, 383, 390, 447, 465, 470
Manolescu, Nicolae, 432
Manstein von, Eric, 393, 470
Manu, Valentin, 276
Manuilă, Sabin, 67, 111, 130, 136, 284, 285, 333, 334, 367, 383, 390, 395, 421, 422, 424, 471
Mărculescu (geograf), 329, 331
Mărgineanu, Nicolae, 310, 472
Maria (regina) 314, 443
Marian (colonel), 67
Marica, George, Em., 328, 471
Maritain, Jacques, 134, 135, 151, 153, 471
Marţian, Pop Dionisie, 125, 243, 471
Martinás, Károly, 193
Marx, Karl, 45, 48, 126, 164, 370, 453, 471
Massis, Henri, 151, 471
Mătasă, Constantin, 96, 101, 473
Matei, Ioan, 360, 471
Mateşanu, George, 86
Mauss, Marcel, 119, 448, 472
Maximilian III, 387, 388, 472
Measnicov, Ivan, 312, 473
Medan, Virgil, 82, 473
Medrea (colonel) 317, 318
Medveczki, 196, 197,
Mehedinţi, Simon, 41, 46, 47, 49, 81, 100, 121, 473
Meitani, Georges, 35
Menger, Anton, 385
Menger, Karl, 385
Meteş, Ştefan, 270, 271, 473
Micescu, Istrate, 122, 473
Miclea, Ion, 450
Micu, Constantin, 150
Milcu, Ştefan, 163, 262, 474
Mihai (rege), 443
Mihăilescu, Vintilă, 41, 47, 49, 81, 257, 474
Mihalache, Ion, 262, 474
Mihoc, Gh., 166, 474
Mikó István (baron), 147
Mille, C., 450
Miu (poliţist), 215, 216, 219, 220, 230
Moineagu, C., 167
Moisil, Grigore, 375, 474
Moldovan, Roman, 29, 75, 76, 107, 275, 283, 325, 326, 327, 365, 366, 414, 415, 474
Morariu, Tiberiu, 256, 257, 475

Mosely, Philip, 369, 417, 475
Moser, C.A., 123, 475
Munkácsi, Bernát, 186, 475
Mureşanu, Constantin, 13, 14, 15, 54, 475
Murgescu, Costin, 136, 162, 344-348, 352, 355, 475
Murgoci, Munteanu, Gh., 363, 364, 365, 476
Murgulescu, Ilie, 350, 359, 476
Mușlea, Ion, 82, 85, 476
Musta, Ștefan, 114, 476

N

Nagy, Jenö, 85, 476
Nagy Krizsovanszky Olga, 24, 476
Nagy, Sándor, 72, 190
Naum, Gellu, 18, 477
Năvodaru, Petre, 275
Neamțu, Octavian, 60, 79, 229, 246, 261, 286, 337, 342-347, 349, 359, 387, 390, 435, 477
Negru, Ioan, 402, 477
Negulescu, P.P., 35, 38, 41, 48, 117, 411, 477
Németh, László, 189, 190, 194, 196, 477
Nestor, I.M., 34, 299, 311, 411, 412, 478
Nicoară, Iolanda, 161, 417, 418
Nicolau (asistent Pedagogie), 300
Nicolau, Ilie, 52, 53
Nietzsche, Friedrich, 152, 478, 489
Nițulescu, Horia, 133
Noica, C., 121, 478

O

Oancea, Ion, 21, 30, 252, 478
Onică, Petre, 420, 422, 478
Onișor, Teodor, 23, 24, 478
Oprean, Traian, 177
Oprescu, George, 87, 479
Ortega y Gasset, José, 126, 132, 151, 479
Oțetea, Andrei, 251, 479

P

Păcală, Victor, 197, 480
Pamfile, Tudor, 202, 479
Panaitescu, P.P., 411, 449
Pandrea, Petre, 270, 479
Papadopol, Dumitru, 28, 33, 70, 71, 93, 103
Papahagi, Tache, 47, 183, 217, 480
Părăluță, Mihai, 351, 352, 355, 481

Pârvan, Vasile, 154, 278, 481
Păsculescu, Gh., 151
Pătrășcanu, Lucrețiu, 16, 17, 21, 77, 98, 130, 137, 270, 375, 398, 437, 439, 447, 480, 481, 485, 501
Pauker, Ana, 45, 394, 423, 480
Pavel, Constantin (profesor la Beiuș), 113, 480
Pavel, Constantin (statistician), 137, 312, 426, 480
Pavelescu, Elena, 400
Pavelescu, Gh., 23, 24, 480
Péguy, Charles, 144, 481
Penderton, Bill, 331, 332
Peretz, Ion, 123, 481
Petöfi, Sándor, 227
Petrescu, Nicolae, 9, 41, 481, 496
Petrescu, Paul, 88, 482
Petroviceanu, 390
Petrovici, Emil, 290, 482
Petrovici, Ion, 48, 138
Pillat, Ion, 134, 482
Pista, Tisza, 131
Platon, 433
Pócsi, Feri, 195, 221
Pogorșa, Mitrea, 424
Poincaré, Raymonde, 376, 482
Polihroniade, Mihai, 241, 482
Pop, Dumitru, 24, 85, 482
Pop, Mihai, 29, 33, 74, 75, 85, 103, 105, 160, 173, 184, 206, 224, 220, 235, 237, 245, 249, 257, 261, 265, 266, 306, 315, 319, 320, 322-326, 329-332, 336, 344, 349, 350, 351, 356, 379, 383, 397, 435, 450, 463, 482, 492
Pop, Valeriu, 133, 483
Popa, A.E., 274, 275, 283, 325, 327
Popa, Aurel, 378
Popa, Rad Ana, 184, 223
Popescu Spineni, Marin, 103, 483
Popescu, Adrian, 491
Popescu, Aureliu Ion, 314, 315
Popescu, Ștefan, 136, 137, 426, 483
Popișteanu, Cristian, 401, 483
Popovici, Axente Sever, 151
Posescu, Alexandru, 35, 299, 411, 483
Potoran, Eugen, 133, 483
Pozsgai, Péter, 173
Preca, George, 151, 483
Prejbeanu, Dumitru, 339, 484
Primo de Riviera, José, 144, 484
Prodan, David, 271, 484
Pușcariu, Sextil, 335, 484

R

Racoviță (doctor), 334
Racoviță, Emil, 259, 334, 484
Racoviță, Gh., 484

Rădulescu, Gogu, 136, 346, 485
Rădulescu, Motru C., 9, 34, 35, 36, 115, 254, 262, 264, 299, 309, 310, 311, 408, 411, 478, 485
Ralea, Mihai, 138, 139, 485
Rarincescu, Constantin, 122, 485
Rațiu, Anton, 137, 359, 394, 401, 402, 404, 426, 485
Rău, Aurel, 491
Răutu, Leonte, 345, 346, 347, 354, 356, 486, 497
Rebreanu, Liviu, 336, 486
Rebreanu, Pia, 336
Reiner, Francisc, 262, 484
Retegan, Gh., 10, 11, 105, 107, 158, 162, 163, 168, 170, 235, 248, 346, 354, 357, 360, 386, 407, 426, 486
Retezeanu, Eliza, 65, 150, 157, 417
Róheim, Géza, 194, 487
Rolland, Romain, 464
Românul, Moise, 25
Roosvelt, F.D., 142, 487
Roșca, D.D., 153, 487
Rosetti, Alexandru, 334, 335, 487
Rostás, Zoltán, 93, 256, 317, 361
Rousseau, Jean-Jacques, 35, 487
Rubinyi, Móses, 186, 487

S

Săhleanu, Victor, 262, 488
Salazer Antonio de Oliveira, 144, 488
Samarineanu, I., 48, 437, 488
Sari, Constantin, 52
Săvulescu, Traian, 350
Schileru (Schiler), Eugen, 145, 488
Schmidt, Leopold, 51
Schumpeter, Joseph, 385
Seidel (medic), 392
Serafim (doamna), 426
Serafim, Gh., 10, 11, 107, 125, 132, 161, 170, 407, 414, 488
Setlacec, Ion, 49, 238
Seton Watson, Hug, 314, 315, 316, 319, 489
Seton Watson, R.W., 314, 489
Sevastos, Mihai, 237, 489
Sima, Horia, 109, 139, 491
Simonis, George, 277, 489
Slavici, Ioan, 204, 205, 489
Socrate, 37, 145, 470
Someșanu (profesor), 53
Spencer, Herbert, 258, 489
Spengler, O., 150-153, 489

Speranția, Eugeniu, 142, 490
Spinelli, 355
Spiridon, Vasile, 351, 352
Stahl, Henri, 152
Stahl, H.H., 7, 9, 10, 13, 22, 27, 41, 43, 44, 48, 54, 56, 57, 59, 92, 95, 107, 108, 109, 111, 123, 124, 148, 149, 152, 155, 161, 164, 170, 173, 175, 180-184, 188, 189, 193, 194, 195, 197, 200, 201, 204, 220, 221, 227, 229, 232, 235, 238, 242, 244, 246, 249, 250, 253, 257, 260, 265, 266, 267, 269, 272, 273, 307, 319, 334, 344, 346, 347, 349, 350, 356, 360, 362, 370, 404, 407, 408, 409, 412, 413, 416, 417, 418, 421, 422, 424, 425, 426, 435, 454, 488, 490, 491, 496
Stalin, I.V., 45, 147, 361, 362, 400, 410, 490
Stănculescu, Petre, 246, 312, 344, 346, 347, 491
Stern, Hermann, 302
Stoianovici, Tudor Alexandru, 21, 29, 30, 107, 324, 371, 491
Stoica, Chivu, 350, 445
Stoicescu, Constantin, 122, 123, 491
Strauss, Franz Josef, 143, 491
Sturdza, Mihail, 146, 491
Sturdza, Pop Irina, 321, 336, 492
Suciu Camil (geograf), 252
Suciu, 389
Sudețeanu, Constantin, 78, 140, 492
Suszter, Józsi, 215
Szábo, Denis, 246, 247, 248, 369, 492
Szabó, Ferenk, 209, 210
Szálasi, Ferenc, 294, 492
Szász (redactor), 84
Sztójai, Döme, 294

Ș

Șafran, Alexandru, 136, 492
Șchiopu, Bucur, 21, 26, 29, 30, 252, 389, 493
Ștefănescu, Costică, 417
Ștefănescu, Goangă, Florian, 279, 493
Ștefănescu Goangă, Petre, 279, 493
Ștefănescu, Marin, 78, 493

T

Takás, Lajos, 22, 80, 493
Taloș, Ion, 83, 85, 493

Tănase, Maria, 142, 396, 494
Tanoviceanu, Ioan, 123, 493
Tarde Gabriel de, 119, 494
Tașcă, Gh., 141, 494
Teleajen, Sandu, 440
Teleki, Pal conte de, 147, 175, 176, 383, 494
Teodorescu, Branişte, 449
Teodorescu, G. Dem., 226, 227, 494
Teodorescu, Ion, 367
Teodorescu, Nae, 326, 494
Tiriung, Mircea, 32, 312, 495
Tisza Tsván, 131, 495
Tito, I.B., 375, 495
Titulescu, Nicolae, 53, 259, 495
Toader, Ana-Maria, 379
Tönnies, F., 150, 258, 271, 369, 495
Topor, 389, 390
Trebici, Vladimir, 166, 496
Tufescu, Victor, 237, 496
Tursoiu, Victor, 158

Ţ

Ţopa Leon, 240, 496
Ţugui, Pavel, 354, 497
Ţiţeica, Gh., 122, 469, 496

U

Urdăreanu, Ernest, 239, 497
Urechia, V.A., 263, 264, 497

V

Varga, Jenö, 361, 497
Vaida, Vasile, 18, 497
Valley, Thennesse, 142
Vălimărescu, D., 122, 498
Vasiliu, Constantin (Piki), 390, 429, 498
Vătăşianu, Virgil, 39, 498
Venczel, Jósef, 349, 498
Veress, Sándor, 192
Vesper, Iulian, 486
Vetişanu, Vasile, 463
Veverca, Ion, 274, 283, 377, 498
Vianu, Tudor, 20, 34, 35, 109, 115, 296, 297, 298, 306, 307, 308, 370, 498
Vlădescu, Răcoasa, Gh., 10, 17, 27, 41, 43, 80, 117, 300, 339, 372, 410, 499
Voiculescu, Vasile, 134, 499
Voinescu, Alice, 134, 499
Vuia, Romulus, 23, 24, 47, 431, 478, 499

Vulcănescu, Mircea, 9, 10, 41, 79, 117, 119, 121, 123, 134, 170, 308, 339, 409, 499
Vulcănescu, Romulus, 79

W

Weisz, István, 196
Wiese von, Leopold, 369, 500

Z

Zamfirescu, G.M., 440
Zane, Gh., 269, 348, 500
Zapan, Gh., 311, 500
Zilber, Belu Herbert, 275, 375, 500
Znaniecki, Florian Witold, 66, 501